

WIELKOPOLSKIE
SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

STOWARZYSZENIE NAUKOWE ARCHEOLOGÓW POLSKICH

ODDZIAŁ W POZNANIU

WIELKOPOLSKIE SPRAWOZDANIA ARCHEOLOGICZNE

**TOM 12
2011**

Redakcja
Andrzej Michałowski (redaktor)
Milena Teska (sekretarz)

Poznań 2011

RADA REDAKCYJNA

Michał Brzostowicz, Dobrochna Jankowska,
Zofia Kurnatowska, Danuta Minta-Tworzowska

RECENZENCI

Artur Błażejowski, Andrzej Marek Wyrwa

TŁUMACZENIA

Magdalena Jurewicz

KONCEPCJA OKŁADKI

Joanna Sawicka

PROJEKT OKŁADKI

Andrzej Michałowski

Strona I okładki: Środa Wielkopolska, gm. *loco*, pow. *loco*, woj. wielkopolskie.

Badania wykopaliskowe Starego Rynku. Foto. Henryk Machajewski

Rycina na stronie tytułowej: Środa Wielkopolska, gm. *loco*, pow. *loco*,
woj. wielkopolskie. Brązowa plakietka z wyobrażeniem hybrydowym postaci.
Rys. Ewa Pawlak.

SKŁAD I ŁAMANIE TEKSTÓW, TABELE

Agnieszka Gruszka

Autorzy artykułów ponoszą odpowiedzialność prawną i finansową
za zamieszczone w tomie ilustracje.

**Publikacja wydana z finansowym wsparciem
Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków**

© Copyright by SNAP Oddział w Poznaniu

ISBN 978-83-926211-7-1

ISSN 1734-4549

Adres Redakcji

Instytut Prahistorii UAM

ul. Św. Marcin 78

61-809 Poznań

tel. +48 61 8294794

fax. +48 61 8294788

e-mail: wsa@amu.edu.pl

SPIS TREŚCI

Część I MATERIAŁY

Jacek Wierzbicki

Osadnictwo ludności kultury pucharów lejkowatych na stan. 22 w Borzejewie, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp. 11

Jacek Wierzbicki

Osadnictwo społeczności kultury ceramiki sznurowej na stan. 35 w dzierznicy, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp. 23

Justyna Żychlińska

Osada ludności kultury łużyckiej z V okresu epoki brązu w Wyszynie, pow. Turek, woj. wielkopolskie. Przyczynek do studiów nad osadnictwem kultury łużyckiej 43

Łukasz Kaczmarek

Grób ciałopalny z wczesnej epoki żelaza z miejscowości Popielewo, gm. Trzemeszno, woj. wielkopolskie 71

Justyna Żychlińska, Aleksandra Ziarek

Osada kultury pomorskiej w miejscowości Żerniki, gm. Kórnik, pow. poznański, woj. wielkopolskie 81

Daniel Żychliński

Osada ludności kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego na stan. 21 w Daniszewie, pow. Koło 97

Paweł Pawlak, Sebastian Pruchnik

Wyniki ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych w Kątach Śląskich, gm. Sośnie, stan. 2, w latach 2008–2009 125

Paweł Pawlak

Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2010 roku na stanowisku 56 w Zbrudzewie, gm. Śrem 147

Tomasz Stępnik

Wczesnośredniowieczna osada w Wielkiej Wsi, stan. 9, gm. Buk, pow. poznański 179

Henryk Machajewski, Michał Brzostowicz

Z dziejów Środy Wielkopolskiej. Zmiany w zagospodarowaniu Starego Rynku 201

Maksymilian Frąckowiak

Monety odkryte w trakcie badań archeologicznych na Starym Rynku w Środzie Wielkopolskiej 231

Anna Wrzesińska

Cmentarzysko szkieletowe z Pyzdr, stanowisko 11/39, pow. Września.....253

Agnieszka Krawczewska

Kompetencje i zadania Powiatowego Konserwatora Zabytków w Poznaniu269

Część 2

SPRAWOZDANIA Z BADAŃ TERENOWYCH**Katarzyna Piżewicz, Igor Kołoszuk, Łukasz Banaszek**

Weryfikacyjne badania archeologiczne na stanowisku Chojno 56, gm. Wronki, woj. wielkopolskie.....275

Ewa Pawlak

Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Osieku koło Jarocina. Wstępne wyniki badań.....295

Andrzej Krzyszowski

Nowe materiały wczesnośredniowieczne z Gołczewa (stan. 26), w gminie Suchy Las.....317

Artur Różański, Małgorzata Lasota

Archeologiczno-architektoniczne badania w rzymsko-katolickim kościele pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Kotłowie, pow. Ostrzeszów331

Tomasz Olszacki, Artur Różański

Zamek w Gołańczy na Pałukach w świetle nowych badań (sezony 2009 i 2010).....343

Piotr Kittel

Wstępna informacja o wynikach sondowań geologicznych w rejonie zamku w Gołańczy, gm. Wągrowiec, wykonanych w 2010 roku.....373

Aleksandra Ziarek, Daniel Żychliński

Badania wykopaliskowe prowadzone w związku z przebudową drogi wojewódzkiej nr 307 od granicy miasta Poznania do węzła Zakrzewo379

Krzysztof Nowaczyk, Daniel Żychliński

Wstępne sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych przeprowadzonych w związku z budową obwodnicy miasta Murowana Goślina, pow. poznański, woj. wielkopolskie.....387

Część 3

Z ŻYCIA ODDZIAŁU SNAP W POZNANIU**Z żałobnej karty**

Pani Ala.....399

Henryk Machajewski

Sprawozdanie z działalności Oddziału Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w Poznaniu w roku 2010405

Artur Różański

Lednicki Orzeł Piastowski 2011 dla Profesora Jerzego Strzelczyka409

SŁOWO WSTĘPNE

Szanowni Czytelnicy!

Zapewne pierwsze, na co zwrócili Państwo uwagę, biorąc do ręki nowy, 12 tom Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych, to zmiana szaty graficznej naszego periodyku. Od aktualnego numeru powracamy bowiem w okładce do stylistyki 5 tomu WSA z roku 2000. Wiąże się to ze zmianą wydawcy Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych, a co za tym idzie z koniecznością rozstania z dotychczasowym graficznym rozplanowaniem okładki towarzyszącej nam od tomu 6 do tomu 11. Szanujemy bowiem prawa autorskie doń pana Tomasza Lerczaka i Grupy Osiem Czwartych. Pragnę w tym miejscu serdecznie mu podziękować za długoletnią i bardzo dobrą współpracę. Mamy jednocześnie nadzieję, że szybko przyzwyczają się Państwo do nowego/starego wizerunku naszego czasopisma i będzie ono nadal miało poczesne miejsce na półkach Państwa biblioteczek!

Zewnętrzny lifting nie ma bowiem wpływu na treści zawarte we wnętrzu odawanego Państwu aktualnie tomu. Wierzimy, iż znajdziecie w nim Państwo jak zawsze to, czego oczekujecie po Wielkopolskich Sprawozdaniach Archeologicznych. Zapraszamy zatem do zapoznania się z kolejnymi, niezwykle interesującymi opracowania materiałów pochodzących z licznych wielkopolskich stanowisk archeologicznych, poczynając od okresu neolitu a na czasach nowożytnych kończąc. W niniejszym tomie publikujemy także wstępne sprawozdania z prowadzonych aktualnie w naszym regionie badań wykopaliskowych. Lektura tych artykułów ukazuje pewien przekrojowy obraz zainteresowań badawczych wielkopolskiego środowiska archeologicznego. Stanowią one jednocześnie istotną pulę nowych źródeł, które poszerzają naszą wiedzę nad pradziejowym i wczesnohistorycznymi dziejami Wielkopolski. Popularyzacja wiedzy na ten temat to niewątpliwie naczelny cel, jaki przyświeca Redakcji Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych.

W ramach Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych planujemy przybliżyć Państwu wielkopolskie instytucje parające się problematyką archeologiczną. W bieżącym numerze macie Państwo możliwość zapoznać się z kompetencjami i zadaniami Powiatowego Konserwatora Zabytków. Artykuł mgr Agnieszki Krawczewskiej w przystępny sposób prezentuje ten najmłodszy i słabo jeszcze znany ogółowi archeologów organ Służby Ochrony Zabytków.

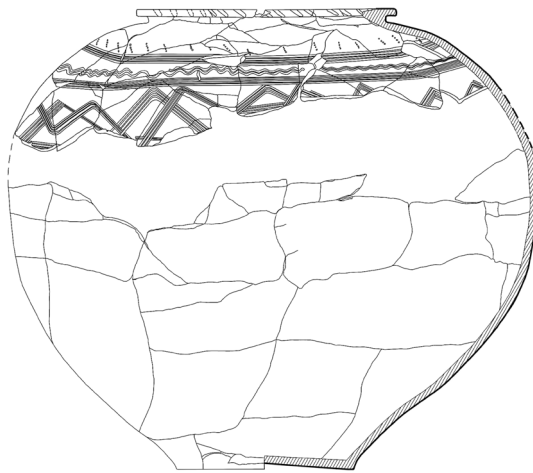
Oddając do Państwa rąk niniejszy tom, podsumowujemy również niestety pewien okres, który zaowocował szeregiem smutnych zdarzeń. Druga połowa roku 2010 i początek bieżącego roku przyniosły ze sobą ogromne straty, jakie poniosła polska, a w tym zwłaszcza poznańska mediewistyka. Prof. Gerard Labuda, prof. Lech Leciiejewicz czy prof. Jadwiga Krzyżaniakowa, to postacie z pierwszego szeregu nauki, które na trwałe wpisały się w rozwój badań nad dziejami średniowiecza. Dyskusja naukowa prowadzona nad problematyką tej epoki niewątpliwie nie będzie już taka jak dotychczas. Ale ich dzieła na stałe weszły do kanonu polskiej myśli mediewistycznej i stanowią trwałe pomniki ich działalności! Wraz z nimi na drugą stronę światła podążyli też mgr mgr Alina Łosińska i Mariusz Tuszyński. Osoby znane i zasłużone dla wielkopolskiej archeologii wczesnośredniowiecznej. Osoby, które zawsze były między nami, pełne życia i radości pracy... Zawsze blisko, na wyciągnięcie ręki... A teraz nagle tak daleko... Pozostaną jednak na stałe w efektach swojej działalności, w naszych wspomnieniach, w naszych sercach...

Cześć ich pamięci!

dr Andrzej Michałowski
Redaktor Naczelny WSA

Część 1

MATERIAŁY

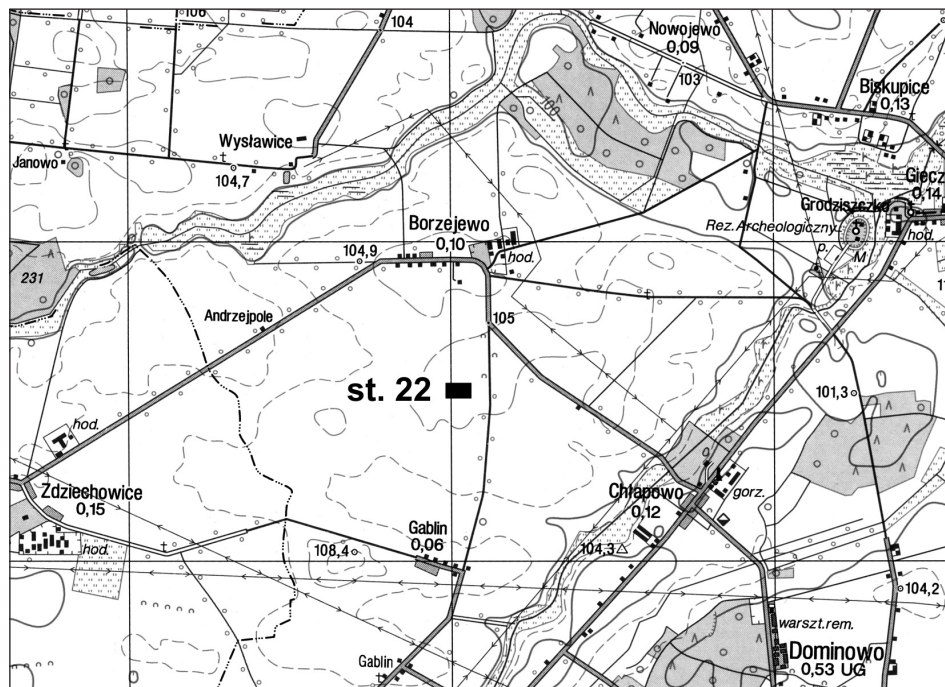
XII, POZNAŃ 2011
11-22

JACEK WIERZBICKI

**OSADNICTWO
LUDNOŚCI KULTURY PUCHARÓW LEJKOWATYCH
NA STAN. 22 W BORZEJEWIE,
GM. DOMINOWO, POW. ŚRODA WLKP.**

Związane z budową autostrady A2 ratownicze badania wykopaliskowe na wielokulturowej osadzie w Borzejewie, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., zostały przeprowadzone przez Centrum Badań Archeologicznych przy Fundacji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w dwóch etapach, w 1998 i 1999 roku. Omawiane stanowisko znajduje się w obrębie Równiny Wrzesińskiej, stanowiącej południową część Pojezierza Wielkopolskiego i leży bezpośrednio na południe od wsi Borzejewo (ryc. 1), na obszarze o łagodnie sfałdowanej rzeźbie powierzchni, na niewielkim stoku nieznacznie opadającym ku północy, na dość mocno gliniastych glebach. Istotne znaczenie dla możliwości osadniczego wykorzystania tego obszaru ma też fakt, że jest on położony prawie dokładnie pośrodku między płynącą na południowy-wschód od niego rzeczką Moskawą/Maskawą, dopływem Warty, a znajdującym się na północny-zachód bezimiennym ciekim, który niegdyś łączył się z Moskawą w nieistniejącym już obecnie jeziorze, znajdującym się na północ od wczesnośredniowiecznego grodu w Gieczu. Od obu tych cieków stanowisko w Borzejewie dzieli w linii prostej po około 1400 m.

Lokalizacja i rozmiary wykopu badawczego (160 × 96 m) były ograniczone na kierunku wschód-zachód zasięgiem dyspersji materiału ruchomego (uchwycono zarówno wschodnią jak i zachodnią granice stanowiska), a na osi północ-południe przez bezpośrednie zagrożenie inwestycją. W sumie odkryto powierzchnię 15 360 m², na której zarejestrowano 147 obiektów nieruchomych oraz zebrano 2695 fragmentów ceramiki (po redukcji ułamków pochodzących z tych samych naczyń), 11 krzemieni, 98 fragmentów polepy, 513 ułamków kości, a także 4 wytwory z kamienia. Niewielką część ogółu źródeł ceramicznych z Borzejewa — 62 fragmenty, tj. 2,3% zbioru — stanowiły materiały kultury pucharów lejkowatych (KPL), jedynego zarejestrowanego na tym stanowisku ugrupowania neolitycznego. Z tym okresem

Ryc. 1. Borzejewo, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 22.
Lokalizacja stanowiska

Abb. 1. Borzejewo, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 22.
Lage der Fundstelle

można połączyć ponadto 11 wytworów krzemiennych i jedną siekierę kamienną. Większość tych przedmiotów wystąpiła na złożu wtórnym, w warstwie podglebia lub obiektach z późniejszych okresów (87,1% ułamków ceramiki, 72,7% krzemieni, siekiera). Za jedyne niezakłócone ślady osadnictwa KPL można uznać tylko 5 obiektów nieruchomych (nr 15, 44, 67, 99 i 104), zawierających łącznie zaledwie 8 fragmentów ceramiki, oraz prawdopodobnie 3 dalsze obiekty (nr 10, 20 i 37), z których każdy zawierał w swym wypełniku tylko po jednym wyrobie krzemiennym (tab. 1). Ogółem materiały KPL wystąpiły w dużym rozproszeniu na prawie całym stanowisku, w obrębie 21 ze 160 (13,1%) zbadanych arów, nieco tylko części w jego południowej partii (ryc. 2).

Zarejestrowane na stanowisku w Borzejewie obiekty nieruchome KPL nie pozwalają na wysuwanie zbyt daleko idących wniosków dotyczących ich funkcji i wzajemnego powiązania. Jak wynika z analizy ich rozmiarów były to obiekty raczej niewielkie — przeciętnie o rozmiarach 78 × 51,5 cm i 25 cm głębokości. Brak wśród nich było typowych jam zasobowych, palenisk, czy choćby nawet jam postępowych, choć

Tabela 1. Borzejewo, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 22.
Charakterystyka obiektów nieruchomych KPL

Tabelle 1. Borzejewo, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 22.
Charakteristik der TBK-Befunde

Nr ob.	Ha	Ar	Wymiary [cm]	Opis kształtu i wypełniska (a – kształt w rzucie poziomym, b – kształt w przekroju, c – układ warstw konsystencyjnych, d – opis warstw w kolejności od środka do brzegów obiektów)	Inwentarz
1	2	3	4	5	6
10	1	34 A	100 × 92 × 20	a: nieregularny b: misowaty c: koncentryczny d: 1. czarna próchnica, 2. glina z czarną próchnicą w plamkach	1 krzem.
15	1	66 C	98 × 47 × 22	a: wydłużony b: niesymetryczny, z półkolistym przegłębieniem c: koncentryczny z bocznym rozmyciem d: 1. szara próchnica z fragm. węgla drzewnego, 2. ciemnoszara spalenizna z jasnoszarymi przebarwieniami, 3. jasnoszara próchnica	1 fr. ceram.
20	1	65 D	42 × 28 × 12	a: trójkątny b: misowaty c: koncentryczny d: 1. ciemnoszara spalenizna, 2. szara spalenizna z domieszką piasku	1 krzem.
37	1	75 B	73 × 39 × 32	a: owalny b: nieckowaty c: poziomy d: 1. jasnoszary próchniczny piasek, 2. jasnoszary próchniczny piasek z orsztyнем	1 krzem.
44	1	86 A	52 × 26 × 16	a: owalny b: nieckowaty o nieregularnym spągu c: koncentryczny d: 1. bardzo ciemnoszara spalenizna, 2. ciemnoszara próchnica	4 fr. ceram.
67	1	87 A	42 × 39 × 24	a: kolisty b: asymetryczny nieckowaty c: koncentryczny d: 1. jasnoszara próchnica, 2. jasnoszara próchnica z domieszką spalenizny	1 fr. ceram.
99	1	70 C	73 × 41 × 51	a: owalny b: półkolisty z centralnym ostrym przegłębieniem c: koncentryczny d: 1. bardzo ciemnoszaro-brązowa próchnica z piaskiem, 2. szaro-brązowa próchnica z piaskiem, 3. jasnoszary piasek z przebarwieniami próchnicy, 4. szarobiały piasek z zaciekami próchnicy	1 fr. ceram.

1	2	3	4	5	6
104	1	60 C/ /70 A	144 × 93 × 17	a: migdałowaty b: misowaty c: koncentryczny d: 1. brunatno-szary próchniczny gliniasty piasek z fragmentami węgla drzewnych, 2. szaro-brązowy piasek z próchnicą, 3. brunatno-szary próchniczny gliniasty piasek z fragmentami węgla drzewnych i wtrętami szaro-białego piasku, 4. szaro-biały piasek z domieszką próchnicy	1 fr. ceram.

		0-2															
									3-0					0-1			
			1-1 1														
				3-0									3-0				
						2-0		1-0 1				1-0					
			0-1 1	5-1 1				9-0 1				0-1	2-0				
			0-1 1					7-0				2-1					
				6-0 1	2-0 1				13-2								
								1-0									

Ryc. 2. Borzejewo, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 22. Rozmieszczenie materiałów. Pierwsza liczba oznacza ilość ułamków naczyń znalezionych w obrębie danego ara, druga liczbę wyrobów krzemiennych, ewentualna trzecia liczba – umieszczona w mianowniku – liczbę obiektów

Abb. 2. Borzejewo, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 22. Lage der einzelnen Befunde. Die erste Ziffer betrifft die Zahl der auf der Fläche von einem Ar gefundenen Gefäßscherben, die zweite die Zahl der Gegenstände aus Feuerstein, die dritte, eventuell angegebene, Ziffer im Nenner – die Zahl der Befunde

Rys./Gez. J. Wierzbicki

niewykluczone, że część z tych obiektów mogła pełnić zbliżone funkcje (np. ob. 15 i 20). Prawdopodobnie także część obiektów nieokreślonych kulturowo, ze względu na brak w nich datującego materiału, można wiązać z działalnością ludności KPL na tym stanowisku. Dotyczy to np. grupy pięciu niewielkich obiektów o numerach od 19 do 23, z których wiek tylko jednego (ob. 20) określony został w przybliżeniu

poprzez obecność krzemienia. Przypuszczenie to wzmacnia obecność w niewielkiej odległości od tego skupiska jeszcze dwóch innych obiektów neolitycznych, w których znaleziono fragment ceramiki KPL (ob. 15) i krzemień (ob. 37).

Wśród 62 ułamków ceramiki KPL stan jedynie 52 fragmentów był na tyle dobry (miały zachowane obie powierzchnie), że można było je uwzględnić w analizie technologicznej. Grupę tzw. ceramiki charakterystycznej (czyli po wyłączeniu niezdobionych brzuśców) tworzą jedynie trzy fragmenty, które choć znalezione w odległości ok. 40 m jeden od drugiego, są bardzo zbliżone do siebie pod względem szczegółów wykonania, obejmujących technologię, morfologię i zdobnictwo. Jedynie one mogą być też podstawą do uściślenia chronologii prezentowanych źródeł KPL.

Ze względu na niewielką liczebność ceramiki KPL oraz jej wysoce prawdopodobną zwartość chronologiczną, wszystkie fragmenty poddano analizie technologicznej łącznie. W badanym zbiorze dominowała ceramika średniościenna (57,7%), przed grubo- (32,7%) oraz cienkościenną (zaledwie 9,6%), przy czym najwięcej (25,0%) było ułamków o grubości 8 mm. Do schudzania masy garncarskiej używano różnego rodzaju substancji mineralnych, z których absolutną przewagę zdobył tłuczeń ceramiczny (szamot), który wystąpił w 71,2% fragmentach naczyń, ale tylko w 50,0% był on jedynym rodzajem domieszki. W pozostałych przypadkach towarzyszył mu biały tłuczeń kamienny. W sumie tłuczeń kamienne zarejestrowano w aż 50,0% ułamków naczyń. Najczęściej był to tłuczeń o barwie białej (46,2%) lub brązowej/

Tabela 2. Borzejewo, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 22.

Charakterystyka technologiczno-stylistyczna ceramiki wydzielonej KPL

Tabelle 2. Borzejewo, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 22.

Technologisch-stilistische Charakteristik der ausgesonderten TBK-Keramik

Nr ¹	Lokalizacja			Technologia ²				Morfologia ³		Wątki zdobnicze ⁶
	ha	a	ob.	g	b	d	i	mk ⁴	mi ⁵	
1	2	54		10	4	uv	3		w: 11n sz: 2	
2	2	74		8	4	uv	2	p?	w: 11b sz: 2	n/pw: ? A-1 B-16 :2 pz: ? A-1 ? B-16 ...
3	1	86	44	6	4	uv	2	p?	w: 11c sz: 2	n/pw: ? A-1 ? D-36 pz: ? A-1 ? B-16 ...
4	1	100	94	8	4	uv~	4	p?	w: 12e sz: 2	pw: ? K-146-148 [16-18] pz: x A-1 x K-146-148 [16-18]

Legenda:

¹ Numer fragmentu wydzielonego.

² Opis technologii ceramiki wg J. Wierzbicki 1999, s. 53, tab. 4. Skróty: g – grubość ścianki (w mm), b – barwa przełamu, d – domieszka, i – ilość domieszki.

³ Opis morfologii wg J. Wierzbicki 1999, s. 58, ryc. 18, tab. 6, s. 59, ryc. 19.

⁴ mk – makromorfologia. Skróty: p – puchar.

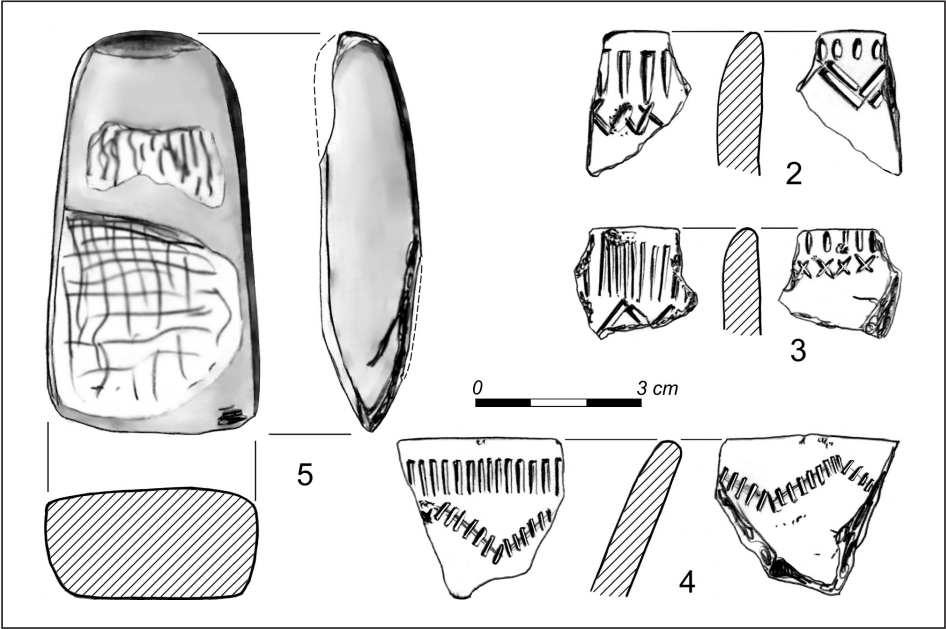
⁵ mi – mikromorfologia. Skróty: sz – szyjka, w – wylew.

⁶ Zapis zdobnictwa wg A. Koško, A. Prinke 1977, s. 16–19; A. Koško 1981, s. 34–42.

/brązowawej (7,7%). Niekiedy w jednym fragmencie ceramiki występowały dwa różne rodzaje tłucznia kamiennego. Z reguły był to tłuczeń biały, któremu towarzyszyły ziarna o barwie brązowej (3,8%) lub biało-czarnej (1,9%). Biorąc pod uwagę korelację rodzaju domieszek schudzających z innymi badanymi cechami technologii ceramiki zauważono kilka wymownych zbieżności. Z 25 fragmentów wykonanych w technologii szamotowej aż 16 (64,0%) należało do naczyń średniościennych, a 11 fragmentów (44,4%) posiadało czarne przełamy. Natomiast z 12 skorup, do których schudzania użyto równocześnie szamotu i tłucznia kamiennego, 7 pochodziło z naczyń grubościennych (58,3%) i tyle samo posiadało przełamy o barwie szarej. Wszystkie rodzaje domieszek schudzających dodawane były bardzo oszczędnie. W 5-stopniowej subiektywnej skali ilości domieszki (od 1 = brak lub bardzo mała, być może nieintencjonalna, do 5 = bardzo duża, przeważa ilościowo nad tłem ilastym) przeważała klasa 2 (mała ilość domieszki) – 46,2% nad 3 (średnia ilość) – 40,4%. Inne klasy wystąpiły śladowo lub wcale (4 – 9,6%, 1 – 3,8%, 5 – 0,0%). Małą ilość domieszki stwierdzono we wszystkich 5 fragmentach naczyń cienkościennych. Mała i średnia ilość domieszki (klasy 2 i 3) zdecydowanie przeważała też wśród ułamków pochodzących z naczyń średnio- (łącznie 86,7%, przy przewadze 2. klasy ilości domieszki) i grubościennych (82,4%, ale przy przewadze 3. klasy), natomiast masę garncarską zawierającą dużą ilość domieszki zastosowano tylko przy wyrobie 6,7% fragmentów średnio- i 17,6% grubościennych. Wypał ceramiki przeprowadzano z reguły w atmosferze redukcyjnej. Wśród przełamów najczęściej było ciemnych: szarych (36,5%) i czarnych (26,9%), rzadziej występowały dwubarwne — jaśniejsze od zewnątrz (23,1%), brązowe/brunatne (11,5%) i jasne — żółto-kremowe (1,9%). Szare i czarne przełamy posiadało 80% fragmentów naczyń cienkościennych, 63,3% średnio- i 58,8% grubościennych, a brunatne i jasne 13,3% fragmentów naczyń średnio- i 11,8% grubościennych. Przełamy dwubarwne stwierdzono u 23,3% ułamków średnio- i 29,4% grubościennych.

Wyniki tej analizy, choć przeprowadzonej na małej próbie, są jednak zgodne z oczekiwaniami. Zrozumiałe jest, że jednakowe warunki wypału łatwiej można było osiągnąć w przypadku naczyń małych (cienkościennych), niż dużych (grubościennych) garnków i pucharów zasobowych. Można stąd sugerować, że przy wypale ceramiki ludność KPL preferowała przeprowadzanie tego procesu w atmosferze redukcyjnej, powodującej nadanie ściankom naczyń ciemnego zabarwienia (w tej technologii wykonane są wszystkie trzy zdobione ułamki ceramiki, pokryte po obu stronach krawędzi bogatym ornamentem). Przy tym założeniu obecność naczyń o dwubarwnych przełamach można wyjaśnić jako efekt zbyt szybkiego odsłonięcia, gorącego jeszcze czerepu, na dostęp powietrza, a naczynia o jasnych ściankach (np. brunatnych) otrzymywano by jedynie nieintencjonalnie, skutkiem błędu popełnianego przez ówczesnych garncarzy.

Jak już wspomniano w omawianym zbiorze zarejestrowano tylko trzy ornamentowane fragmenty ceramiki. Są to ułamki wylewów (należących zapewne do szero-

Ryc. 3. Borzejewo, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 22. 2-4: ceramika wydzielona KPL (oznaczenia na rycinie odpowiadają numerom w tab. 2), 5: siekiera kamienna

Abb. 3. Borzejewo, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 22. 2-4: ausgesonderte Keramik der TBK (die Bezeichnungen in der Abbildung entsprechen den Nummern in der Tabelle 2), 5: ein Steibeil

Rys./Gez. J. Wierzbicki

Tabela 3. Borzejewo, gm. Dominowo, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 22. Charakterystyka materiałów krzemianowych

Tabelle 3. Borzejewo, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 22. Charakteristik der Gegenstände aus Feuerstein

Ha	Ar	Obiekt	Surowiec i opis
2	25		bałtycki — duży masywny odłupek
2	64		bałtycki — początkowy rdzeń
2	74		nieokreślony — okaz przegrzany
1	34	10	pomorski — okaz naturalny?
1	65	20	bałtycki — skrobacz?
1	66	24	bałtycki — odłupek (łuszczniowy?)
1	75	37	bałtycki — odłupek
2	81	91	bałtycki — łuszczka bałtycki — łuszczka
1	13	149	bałtycki — odłupek? bałtycki — odłupek (termiczny?)

kootworowych pucharów) zdobionych pod krawędzią zarówno od zewnątrz, jak i od wewnątrz (por. tab. 2) staranie wykonanymi, złożonymi wątkami zdobniczymi:

- z ara 74 w hektarze 2 pochodzi ułamek naczynia zdobiony od zewnątrz poziomym pasmem złożonym z odciskanych słupków i umieszczonego poniżej zygza, a od wewnątrz podobnym pasmem składającym się z krótkich słupków (umieszczonych częściowo na krawędzi, a częściowo już na wewnętrznej ścianie naczynia), a poniżej podwójnego zygza (ryc. 3: 2),
- z ob. 44 pochodzi fragment zdobiony od zewnątrz poziomym pasmem złożonym z odciskanych słupków i umieszczonego poniżej zygza, a od wewnątrz poziomym pasmem zbudowanym krótkich słupków (umieszczonych właściwie nie pod krawędzią, a częściowo na niej) oraz znajdujących się poniżej „iksów” (ryc. 3: 3),
- w ob. 94 znaleziono fragment zdobiony od zewnątrz poziomym pasmem złożonym z pionowych odciskanych słupków, poniżej których znajduje się zygzak utworzony z drabinki jednoprętowej (jedenpiennej), a od wewnątrz tylko sam zygzak z identycznej drabinki (ryc. 3: 4).

Zastanawiający jest całkowity brak w zbiorze ceramiki z Borzejewa typowych dla inwentarzy osadowych fragmentów dużych naczyń zasobowych. Tego typu formy, często o chropowaconych brzuścach, zdobione z reguły prostymi wątkami podkrawędnymi złożonymi z plastycznej listwy i karbowania, występują licznie na innych stanowiskach o podobnej chronologii, np. na położonej ok. 3 km na zachód osadzie w Pławcach stan. 8, badanej także w ramach prac ratowniczych na autostradzie A2.

Materiały krzemienne na stanowisku 22 w Borzejewie występowały bardzo nieznacznie. Zarejestrowano jedynie 11 przedmiotów z tego surowca. Wszystkie wykonane były z miejscowego surowca narzutowego, czyli krzemienia bałtyckiego (tylko w jednym przypadku była to otoczakowa odmiana tego surowca, nazywana krzemieniem pomorskim, choć i ona z rzadka może występować na terenie Wielkopolski), a jeden okaz nie został zidentyfikowany z powodu jego przegrzania. Wśród tych wytworów nie wyróżniono żadnego narzędzia, poza jednym domniemanym skrobaczem. Pozostałe to zaczątkowy rdzeń, 5 odłupków, 2 łuszczyki, 1 okaz nieokreślony (przegrzany), a ostatni to prawdopodobnie naturalna bryłka surowca (tab. 3).

Poza wytworami z ceramiki i krzemienia na tym stanowisku odkryto także jedno narzędzie wykonane z kamienia, które można łączyć z KPL. Jest to mała siekiera (ryc. 3: 5) znaleziona na hałdzie usypanej przez spychacz zdejmujący warstwę orną z zachodniej części badanego obszaru. Siekiera ta (dł. 72 mm, szer. 38 mm, grub. 18 mm) jest lekko uszkodzona. Jej charakterystyczny trapezowaty kształt i zbliżony do prostokąta przekrój poprzeczny pozwalają uznać ją za wytwór ludności KPL.

Chronologia i powiązania kulturowe ceramiki KPL z Borzejewa są jasne i nie budzą wątpliwości. Wszystkie trzy zdobione fragmenty posiadają liczne analogie w wielu, nie tylko wielkopolskich, zespołach datowanych na późną fazę wiórecką. Szczególnie liczne są one dla pierwszego z omawianych wątków (ryc. 3: 2), np.: Andrzejów 2, pow. Zduńska Wola (A. Pelisiak 2003a, ryc. 8: 1, 3), Bielany Wrocławskie, pow. Wrocław (W. Wojciechowski 1968, tabl. I: 10), Borowo 1, pow. Środa Wlkp.

(K. Jażdżewski 1936, s. 21), Dakowy Mokre, pow. Nowy Tomysł (K. Jażdżewski 1936, tabl. IX: 108; T. Janiak 1993, tabl. 2: 7), Dąbrowa Biskupia, pow. Inowrocław (K. Jażdżewski 1936, s. 29), Dobroń 1, pow. Pabianice (A. Pelisiak 2003a, ryc. 6: 24), Frasunek, pow. Gostyń (K. Jażdżewski 1936, s. 34), Grabionna 25, pow. Piła (W. Rączkowski 1987, tabl. VII: 3; Rączkowski, Weber 1985, tabl. VI: 25), Inowrocław-Mątwy 1 (A. Koško 1988, ryc. 45: 2), Kobyłki 7, pow. Bełchatów (A. Pelisiak 2003c, ryc. 5: 1, 10), Michalcza, pow. Gniezno (K. Jażdżewski 1936, s. 71), Miedwiecko 1, pow. Stargard Szcz. (K. Siuchniński 1969, tabl. VIII: a), Międzylesie 1, pow. Oborniki (K. Jażdżewski 1936, s. 73), Miradz, pow. Mogilno (K. Jażdżewski 1936, tabl. XXIII: 432), Odolanów 2, pow. Ostrów Wlkp. (K. Jażdżewski 1936, s. 83), Ostrówki, pow. Chodzież (K. Jażdżewski 1936, tabl. XI: 164–165, 167), Pławce 8, pow. Środa Wlkp. (niepublikowane badania na trasie autostrady A2), Podgaj 6A, pow. Aleksandrów Kujawski (P. Chachlikowski 1991, ryc. VI: 7, 9; 1994: ryc. 24: 14, 27: 4, 28: 22, 31: 23, 32: 16), Potarzyca, pow. Jarocin (K. Jażdżewski 1936, s. 90), Poznań, ul. Krańcowa (K. Jażdżewski 1936, s. 93), Ptaszkowice 3, pow. Zduńska Wola (A. Pelisiak 2003a, ryc. 12: 9; 2003b, ryc. 8: 9–10), Radziejów Kujawski 1 (M. Rybicka 1991, ryc. 10: 10, 15: 12), Rogierówko 1, pow. Poznań (K. Jażdżewski 1936, s. 98; Janiak 1993, tabl. 54: 1), Słopanowo, pow. Szamotuły (T. Janiak 1993, tabl. 69: 1), Strzępiń 6, pow. Grodzisk Wlkp. (T. Janiak 1993, tabl. 74: 8), Świątniki, pow. Radziejów Kujawski (K. Jażdżewski 1936, tabl. XXVII: 511), Tarkowo 23, pow. Bydgoszcz (D. Prinke, M. Szmyt 1990, fig. 14: m), Wiórek, pow. Poznań (K. Jażdżewski 1936, tabl. VI: 39, 45), Wojciechowo 1, pow. Oborniki (K. Jażdżewski 1936, s. 129), Wronki, pow. Szamotuły (T. Janiak 1993, tabl. 77: 1–2).

Dwa pozostałe układy wątków zdobniczych z Borzejewa są już rzadziej spotykane. Pierwszy z nich (ryc. 3: 3) wystąpił też na stanowisku w Komorowie, pow. Szamotuły (T. Janiak 1993, tabl. 12: 1), a drugi (ryc. 3: 4) — najbardziej typowy dla wielkopolskiego wariantu stylistyki późnowioleńskiej — np. w Rogierówku 1, pow. Poznań (T. Janiak 1993, tabl. 54: 3, 7), Strzępinu 6, pow. Grodzisk Wlkp. (T. Janiak 1993, tabl. 73: 6), Tyńcu nad Ślężą 1, pow. Wrocław (W. Wojciechowski 1968, tabl. I: 11) i Wojciechowie 1, pow. Oborniki (K. Jażdżewski 1936, s. 129).

Dla oceny pozycji chronologicznej omawianych wątków zdobniczych z Borzejewa bardzo istotny jest obiekt „IJ” ze stan. 1 w Radziejowie Kujawskim. Znalezione w nim łącznie 707 fragmentów ceramiki, z czego 128 zdobionych (M. Rybicka 1991, tabl. 1), co stanowi aż 18,1% zespołu. Wśród nich dość licznie wystąpiły fragmenty zdobione odciskami sznura dwudzielnego w dwóch strefach: podkrawędnej wewnętrznej i zewnętrznej (M. Rybicka 1991, ryc. 10: 1, 3, 11) oraz podkrawędnej zewnętrznej (M. Rybicka 1991, ryc. 11: 2) i brzuścowej (M. Rybicka 1991, ryc. 13: 2). Zarejestrowano także użycie sznura trójdzielnego do ornamentowania brzuśców (M. Rybicka 1991, ryc. 13: 1). W podobnych układach sznur wystąpił także w innych obiektach i w warstwie osadniczej na tym stanowisku. Bardzo interesujące jest, że w zdobnictwie brzuścowym sznury dwu- i trójdzielny zostały wykorzystane głównie do wykonywania motywu kątów wsuwanych (rybiej ości zmiennokątnej wg

nomenklatury A. Kości), jako substytut techniki rycia, ale przede wszystkim ściegu bruzdowego (por. M. Rybicka 1991, ryc. 10: 7, 9, 12; 14: 11, 15; 15 oraz 13: 1–2; 14: 7, 9), natomiast pod krawędzią (od wewnątrz i zewnątrz) sznur zastępował zygzak w typowych dla fazy wióreckiej wątkach złożonych ze słupka i zygzaka (M. Rybicka 1991, ryc. 3: 1; 10: 1, 3, 11; 14: 12; 15: 1–2, 4, 6–7, 10, 13; 16: 4, 6; 19: 4; 20: 3, 5).

Łączne występowanie w materiałach z Radziejowa 1 elementów określanych jako późnowióreckie (różne wersje drabinek tworzące linie ukośne, zygzaki i festony, kombinacje pionowych słupków i zygzaków) oraz lubońskie (ograniczone tylko do odcisków sznura trójdzielnego i półksiężycowatych listew plastycznych) może budzić wiele wątpliwości (M. Rybicka 1991, s. 57, 72), choć nie może być automatycznie uznane za efekt mechanicznego zmieszania. Niezależnie od tego jakie były przyczyny zajścia tej kulturowo-społecznej zmiany, czytelnej w źródłach archeologicznych w postaci zastąpienia stylistyki wióreckiej lubońską, trudno dopuszczać myśl, że nastąpiło to nagle, z dnia na dzień. Stanowisko w Radziejowie stwarza unikalną możliwość uchwycenia takiego procesu *in statu nascendi*. Szczególnie inspirująca poznawczo jest obserwacja sposobu zastępowania niektórych z wcześniej stosowanych sposobów zdobienia przez nowe, wykonywane zgodnie z aktualną „modą”. Według autorki opracowania zbiór ceramiki z Radziejowa Kujawskiego „można łączyć z późną fazą wiórecką o cechach tworzącej się stylistyki lubońskiej” (M. Rybicka 1991, s. 73), wydaje się jednak, że słuszniejszym będzie określenie go jako reprezentującego już fazę lubońską, albo raczej same jej początki. Pomimo ilościowej przewagi elementów wióreckich za decydujące w takiej klasyfikacji trzeba z pewnością uznać pojawienie się nowych jakościowo cech, których pełen rozkwit przypada dopiero na w pełni już ukształtowaną fazę lubońską, choć początkowo włączone zostały one do zdobnictwa zgodnie z manierą obowiązującą w stylistyce wióreckiej — np. kąty wsuwane na brzuscu, wykonane w technice odciskania sznurem trój- i dwudzielnym lub zastąpienie zygzaka przez sznur (z reguły dwudzielny) w typowych układach charakterystycznych dla strefy podkrawędnej (zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej).

W świetle powyższych ustaleń zbiór ceramiki KPL z Borzejewa należy datować na okres schyłku fazy wióreckiej. Jest on też z całą pewnością starszy od obiektu „IJ” na stanowisku 1 w Radziejowie Kujawskim (przy założeniu o jego homogeniczności). O wyjątkowości materiałów z Borzejewa świadczy wystąpienie jedynie trzech specyficznie zdobionych pucharów (?), przy całkowitym braku typowych naczyń zasobowych, tak licznych na innych osadach KPL, choćby na pobliskim stanowisku 8 w Pławcach. Odmienność tę trzeba zapewne interpretować nie w aspekcie różnicowania chronologicznego, a funkcjonalnego. Podczas gdy w Borzejewie udział naczyń poszczególnych klas grubości ścianek (cienkich, średnich i grubych) wynosił 9,6%, 57,7% i 32,7%, w Pławcach było to odpowiednio 9,4%, 49,7% i 40,9% (cały zbiór po redukcji fragmentów pochodzących z tych samych naczyń liczył 4942 ułamki), a 10,3% wszystkich fragmentów ceramiki tam znalezionych było celowo chropowatych. Wśród tych ostatnich udział poszczególnych klas grubości wynosił 0,6%,

35,4% i 64,0%, a więc był to sposób wykończenia powierzchni charakterystyczny szczególnie dla naczyń grubościennych.

O ile więc zbiór ceramiki ze stanowiska 8 w Pławcach można uznać za typowy dla wielkopolskich materiałów osadowych KPL z tego okresu, to w przeciwieństwie do niego funkcja stanowiska w Borzejewie nie jest jasna. Ze względu na prawdopodobny całkowity brak tutaj grupy naczyń zasobowych można domniemywać, że gromada ludzka, której ślady pobytu na tym miejscu uchwycono, przebywała tu tylko przez dość krótki czas. Potwierdza to też enigmatyczny charakter obiektów nieruchomych i skrajnie nisko nasycenie ich wypełnisk materiałem archeologicznym.

BIBLIOGRAFIA

Chachlikowski P.

1991 *Z badań nad chronologią późnego neolitu wschodniej części strefy wielkopolinnej Niziu*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. IV, s. 57–82.

1994 *Osiedla kultury pucharów lejkowatych w Podgaju woj. wrocławskie, stanowisko 6A*, Poznań. Janiak T.

1993 *Z badań nad kulturą pucharów lejkowatych na terenie Pojezierza Poznańskiego*, Poznań [praca magisterska w bibliotece Instytutu Praehistorii UAM w Poznaniu].

Jażdżewski K.

1936 *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce zachodniej i środkowej*, Poznań.

Kośko A.

1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych. Grupa mątewska*, Poznań.

1988 *Osady kultury pucharów lejkowatych w Inowrocławiu-Mątwach woj. Bydgoszcz, stanowisko 1*, Inowrocław.

Kośko A., Prinke A.

1977 *Sierakowo, woj. Bydgoszcz, stan. 8 — osada z fazy II (wczesnowiódrekiej) kultury pucharów lejkowatych*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 26 (1975), s. 1–42.

Pelisiak A.

2003a *Osadnictwo. Gospodarka. Społeczeństwo. Studia nad kulturą pucharów lejkowatych na Niziu Polski*, Rzeszów.

2003b *Ptaszkowice, stan. 3, gm. Zapolice, woj. łódzkie. Osada kultury pucharów lejkowatych*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, t. 24, s. 311–327.

2003c *Wielokulturowe stanowisko z neolitu i początków epoki brązu w Kobyłkach, stan. 7, pow. Bełchatów, woj. łódzkie*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, t. 24, s. 299–309.

Prinke D., Szmyt M.

1990 *From Studies of Development of the so called Refugial Ecumene of Neolithic Communities in the Zielona Struga Catchment Area*, [w:] J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski (red.), *Interregional cultural relations between Polish territories and adjacent regions of central and eastern Europe*, Warszawa, s. 63–101.

Rączkowski W.

1987 *Kultury neolityczne na Pojezierzu Krajeńskim*, Poznań.

Rączkowski W., Weber A.

1985 *Grabionna, gm. Białosłowie, woj. Piła, stan. 25 (Z badań nad osadnictwem neolitycznym w południowo-zachodniej części Pojezierza Krajeńskiego)*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 1, s. 141–186.

Rybacka M.

1991 *Materiały kultury pucharów lejkowatych ze stanowiska 1 w Radziejowie Kujawskim, woj. Włocławek*, „Sprawozdania Archeologiczne”, t. 43, s. 39–74.

Siuchniński K.

1969 *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim, cz. I, Katalog źródeł archeologicznych*, Szczecin.

Wierzbicki J.

1999 *Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.

Wojciechowski W.

1968 *Ze studiów nad kulturą pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku. Zagadnienie periodyzacji*, „Archeologia Polski”, t. 13, z. 1, s. 125–150.

DIE BESIEDLUNG DER TRB-BEVÖLKERUNG AUF DER FSTL. 22 IN BORZEJEWO, GEM. DOMINOWO, KR. ŚRODA WIELKOPOLSKA

Zusammenfassung

Die mit dem Bau der Autobahn A2 verbundenen Notgrabungen in einer Mehrkulturensiedlung in Borzejewo, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, wurden in den Jahren 1998-1999 durchgeführt. Insgesamt wurde eine Fläche von 15360 Quadratmeter freigelegt, auf der 147 Befunde registriert wurden und 2695 Keramikscherben, 98 Lehmfußbodenfragmente, 513 Knochenfragmente und auch 4 Gegenstände aus Stein gefunden wurden.

Ein kleiner Teil davon bildeten die TRB-Funde. Es waren 62 Keramikscherben, 11 Feuersteine und ein Steinbeil. Die Mehrheit ist in der sekundären Schicht, im Unterboden oder in den Befunden aus späteren Zeitperioden zu finden.

In 8 Befunden aus dem Neolithikum wurden insgesamt nur 8 Keramikscherben und 3 Feuersteine gefunden.

In der beschriebenen TRB-Sammlung wurden 3 verzierte Keramikscherben registriert. Es sind Randfragmente, die sorgfältig auf der Außen- und Innenseite unter dem Rand mit ausgebauten Ornamenten verziert wurden: mit Zahnschnitt-, Zickzack- und X-Zeichen und auch mit Zeichen in Form einer zickzackähnlichen Leiter. Ihre Chronologie und Kulturabstammung sind zweifellos mit der Wiórek-Phase verbunden, denn alle Ornamente sind identisch mit anderen aus Großpolen und Kujawy, die ebenfalls in die späte Wiórek-Phase datiert wurden. Die Funktion des Befundes ist aber nicht klar. Da hier die Vorratsgefäße fehlen, kann man annehmen, dass hier die TRB-Bevölkerung nur ganz kurz verweilt hatte. Dies bestätigt auch der Befund selbst und geringe Funde im Bereich der Ausgrabungen.

ADRES AUTORA

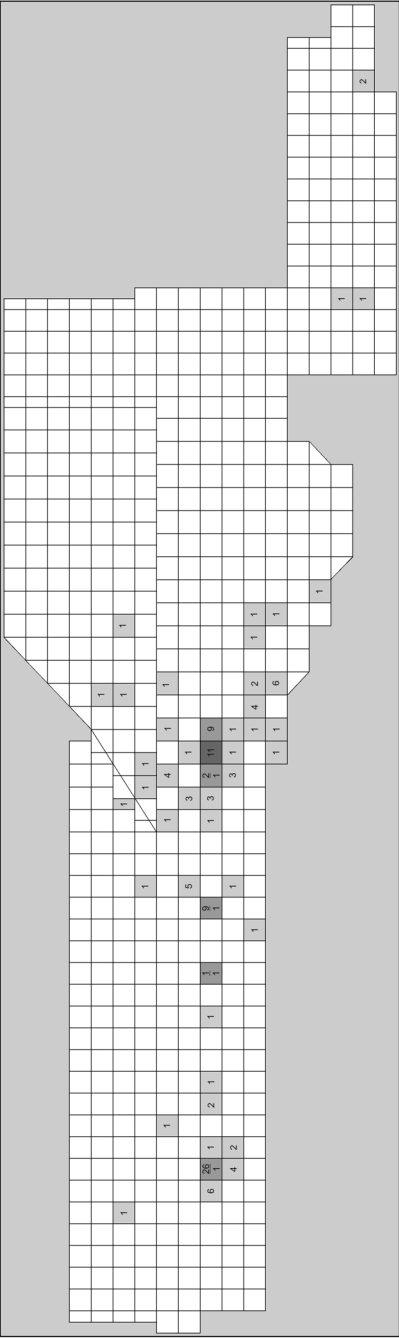
dr Jacek Wierzbicki
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

JACEK WIERZBICKI

**OSADNICTWO
SPOŁECZNOŚCI KULTURY CERAMIKI SZNUROWEJ
NA STAN. 35 W DZIERZNICY,
GM. DOMINOWO, POW. ŚRODA WLKP.**

Stanowisko 35 w Dzierznicy, pow. Środa Wlkp., zostało odkryte w 1985 roku podczas prac w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski, a następnie zweryfikowane w trakcie badań powierzchniowych przeprowadzonych w 1995 roku wzdłuż planowanej trasy budowy autostrady A2. Związane z tą budową ratownicze badania wykopaliskowe (w ich ramach stanowisko otrzymało numer 287) rozpoczęły się w sierpniu 1997 r. (J. Wierzbicki 2009, s. 11). Wielkość oraz granice wykopu badawczego uwarunkowane zostały przebiegiem trasy autostrady i projektowanym w tym miejscu parkingiem. Wstępnie do badań wykopaliskowych przeznaczono obszar o powierzchni ok. 200 arów. W trakcie pierwszego sezonu badań okazało się, że zasięg osadnictwa pradziejowego jest o wiele większy, niż pierwotnie sądzono. W ciągu kolejnych lat poszerzano wykop archeologiczny w kierunku zachodnim, dążąc do uchwycenia krańca stanowiska, co udało się zrealizować dopiero w ostatnim sezonie badań. Łącznie w latach 1997–2002 przebadano obszar 688 arów, na którym zarejestrowano 2466 obiektów osadowych oraz 19 grobów (A. Sobucki 2003, s. 286, 289). Prowadzenie badań na tym stanowisku przez dwie różne ekipy zaowocowało niestety założeniem dwóch niezależnych siatek arowych o odrębnej numeracji hektarów i arów oraz oddzielnym oznaczaniem obiektów. W związku z tym, dla odróżnienia obiektów i arów zlokalizowanych w południowej części stanowiska, ich numery zostaną poprzedzone literą „S”. Podobnie numery obiektów i arów z części północnej uzupełnione zostaną o literę „N”.

Omawiane stanowisko znajduje się w obrębie południowej części Pojezierza Wielkopolskiego, nazywanej Równiną Wrzesińską. Położone jest na południowy-wschód od wsi Dzierznicy, przy drodze prowadzącej z Giecza przez Górzno do Targowej Górki, na łagodnym stoku małej doliny, której dno przekształcone zostało w wykorzystywane rolniczo podmokłe łąki, u stóp znanego wyniesienia nazywanego

Ryc. 1. Dzierznica, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Rozmieszczenie ceramiki KCSz zarejestrowanej w ramach poszczególnych arów. Pierwsza liczba oznacza ilość ułamków naczyń znalezionych w obrębie danego ara (łącznie 134 fragm. – 3 inne fragmenty znalezione na powierzchni nie posiadają dokładnej lokalizacji), a ewentualna druga liczba umieszczona w mianowniku ilość obiektów (łącznie 4)

Abb. 1. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 35. Die Verteilung der Schnurkeramik in einzelnen Aren. Die erste Ziffer betrifft die Zahl der innerhalb der jeweiligen Ar gefundenen Gefäßscherben (insgesamt 134 Fragmente – bei 3 anderen freigelegten Fragmenten konnte die Lage nicht genau bestimmt werden), und die zweite eventuell im Nenner angegebene Ziffer die Zahl der Befunde (insgesamt 4)

Rys./Gez. J. Wierzbicki

Górą Górzno, rzadziej Wzgórzem Ludgardy lub Kościelskiem, będącego najwyżej położonym punktem terenowym na terenie powiatu średzkiego (124,2 m n.p.m.). To wyróżniające się formą w równinnym krajobrazie miejsce od dawna przyciągało uwagę ludzi (J. Wierzbicki 2009, s. 11–12, ryc. 1).

W efekcie prowadzonych tu badań wykopaliskowych odsłonięto przede wszystkim pozostałości rozległej osady społeczności kultury przeworskiej z późnego okresu wpływów rzymskich, jednak odkryto także ślady pobytu różnych wcześniejszych grup ludzkich, m.in. z młodszej epoki kamienia i początków epoki brązu. Przedmiotem niniejszego opracowania będą jednak wyłącznie materiały łączone z kulturą ceramiki sznurowej (KCSz).

Przedmiotowy zbiór składa się ze 137 fragmentów ceramiki, w tym 29 ułamków tzw. wydzielonych (wśród nich jest 21 zdobionych) oraz 4 obiektów nieruchomych typu osadowego, w których znaleziono łącznie tylko 18 fragmentów naczyń. Materiały te nie tworzyły jednego wyraźnego skupiska, a występowały na odcinku ponad 500 m w dość znacznym rozproszeniu, głównie jednak we wschodniej i środkowej części badanego obszaru (ryc. 1).

Cztery obiekty nieruchome, jakie przypisano KCSz dzięki ceramice jaką zawierały, znajdowały się w znacznych odległościach od siebie, wynoszących od 30 do 90 m. Ich opis i wymiary oraz charakterystykę treści kulturowej przedstawiono w formie tabelarycznej (tab. 1). Dwa z tych obiektów to najprawdopodobniej pozostałości jam posłupowych, o charakterystycznych dla tego typu obiektów kształtach, przekrojach i niewielkich rozmiarach. Dwa inne, określone ogólnie jako jamy, były nieco większe, ale i one nie przekraczały wielkością jednego metra. Zarówno ten fakt, jak i słabe nasycenie wnętrza obiektów treścią kulturową, może wskazywać na epizodyczny charakter osadnictwa społeczeństw KCSz na tym stanowisku.

Całość zbioru ceramiki KCSz liczy zaledwie 137 fragmentów (po redukcji ułamków pochodzących z jednego naczynia), ale zostały one zebrane z powierzchni aż 49 różnych arów. Daje to średnią 2,8 ułamka na ar, ale w obrębie 31 arów znaleziono tylko po 1 fragmencie ceramiki. Najliczniejszy zbiór ceramiki, pochodzący z ob. S 2169, zawierał ułamki co najmniej 13 naczyń, w tym 8 fragmentów, z których każdy pochodził z innego naczynia oraz 111 ułamków z 5 dalszych pojemników. Ze względu na niewielką liczebność omawianych materiałów i ich silne rozproszenie, uniemożliwiające wyróżnienie ewentualnych podzbiorów, postanowiono całość źródeł łączonych z KCSz potraktować w analizie jako jeden zbiór, bez przesądzania na wstępie o stopniu jego zwartości chronologicznej.

W badanym zbiorze dominowała ceramika o średnich grubościach ścianek, tj. 7–9 mm (68,4%), przed grubo- (21,3%) oraz cienkościenną (10,3%). Najliczniej wystąpiły fragmenty o grubości 7 mm (25,7%), a przeciętna grubość ułamków ceramiki wynosiła 8,11 mm.

W celu schudzenia gliny do masy garncarskiej (opis technologii ceramiki wg J. Wierzbicki 1999, s. 53, tab. 4) dodawano niewielkie ilości domieszki mineralnej. W 5-stopniowej subiektywnej skali oceny ilości domieszki przeważała klasa 2 – mała

Tabela 1. Dzierznica, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35 (A2-287).

Charakterystyka obiektów nieruchomych KCSz

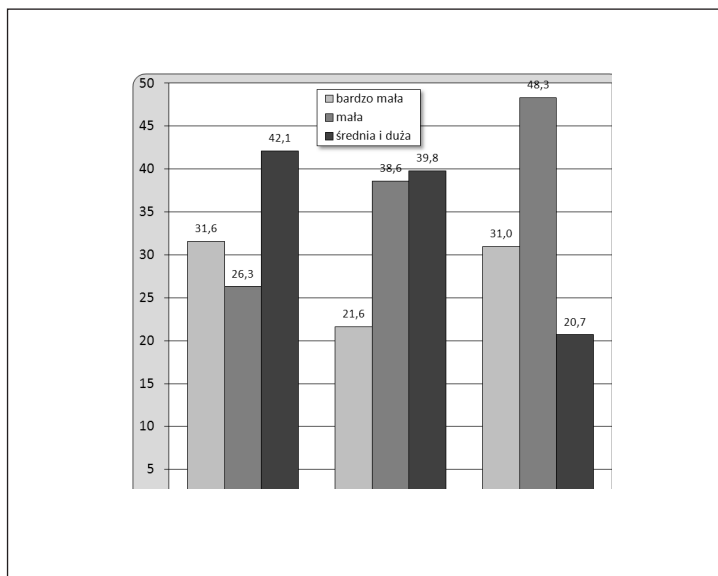
Tabelle 1. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 35.

Charakteristik der Befunde der Schnurkeramikultur

Nr ob.	Ar, ćw.	Wymiary [cm]	Opis kształtu i wypełniska (a – kształt w rzucie poziomym, b – kształt w przekroju, c – układ warstw konsystencyjnych, d – przypuszczalna funkcja obiektu)	Inwentarz
S 622	S 163 B	70 × 54 × 16	a: owalny b: nieckowaty c: szaro-brązowa próchnica d: jama	1 fr. ceram.; fr. polepy; 1 krzemień
S 1800	S 223 C	52 × 44 × 36	a: owalny b: soplewaty c: jasnoszaro-brunatna próchnica d: jama posłupowa	3 fr. ceram.
S 1911	S 253 A	32 × 30 × 10	a: kolisty b: nieckowaty c: ciemnoszara próchnica d: jama posłupowa	1 fr. ceram.
S 2169	S 343 A	92 × 76 × 28	a: owalny b: misowaty c: ciemnoszara próchnica d: jama	13 fr. ceram.; 1 krzemień

ilość domieszki (39,0%) nad 3 – średnia ilość (27,9) i 1 – bardzo mała ilość lub brak domieszki (25,0%). Pozostałe klasy występowały już o wiele rzadziej: 4 (7,4%) i 5 (0,7%), co można uznać jako praktyczny brak ceramiki zawierającej większą ilość dodatków schudzających. W ceramice KCSz zaobserwowano tylko 3 rodzaje domieszki. Najliczniej występował piasek — 59,0% wszystkich fragmentów (ale tylko w 34,3% przypadków samodzielnie). Na drugim miejscu pod względem popularności znalazł się szamot, głównie drobno- i średnioziarnisty — 44,0% (samodzielnie 36,6%). Ostatnim rodzajem domieszki był biały tłuczeń kamienny, który wystąpił w 23,1% fragmentów (ale samodzielnie tylko 4,5%). Piasek z towarzyszącym białym tłuczeniem obecny był wśród 17,2% ułamków ceramiki, z szamotem 7,5%, a biały tłuczeń i szamot łącznie tylko w 1,5% fragmentów. Stosowano prawie wyłącznie domieszkę drobno- (o średnicy poniżej 0,5 mm, włączając w to piasek) i średnioziarnistą (od 0,5 do 1 mm), stwierdzone w 67,9% i 29,2% ułamków ceramiki. Domieszka gruboziarnista (1–3 mm) obecna była tylko w 2,9% zbioru, a domieszki o grubości ponad 3 mm w ogóle nie stwierdzono.

Nie zaobserwowano, aby ilość dodatków schudzających miała związek z grubością ścianek naczyń (ryc. 2), co jest dość zaskakujące, zwłaszcza w porównaniu do tech-

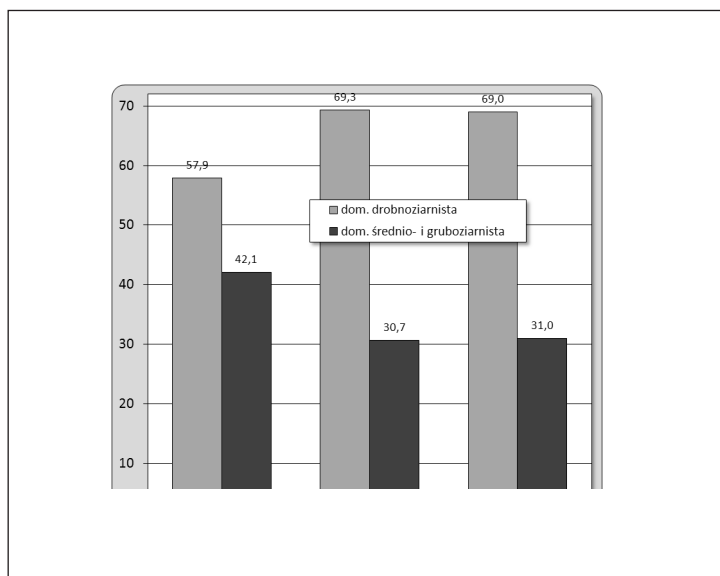

Ryc. 2. Dzierznica, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Relacja między grubością ścianek naczyń a ilością domieszki (na osi odciętych przedstawiono grubość fragmentów ceramiki w podziale na 3 klasy, a na osi rzędnych procentowy udział poszczególnych klas ilości domieszki wśród ułamków o danej grubości)

Abb. 2. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 35. Das Verhältnis zwischen der Dicke der Gefäßwände und der Beimischungsmenge (auf der x-Achse wurde die Dicke der Keramikscherben in einer Aufteilung in drei Gruppen dargestellt, auf der y-Achse der Prozentanteil der einzelnen Beimischungsmengenklassen unter den Scherben mit der jeweiligen Dicke)

Rys./Gez. J. Wierzbicki

nologii ceramiki innych kultur neolitycznych (np. w kulturze pucharów lejkowatych, por. J. Wierzbicki 1999, s. 53, ryc. 16–17). Bardzo mała ilość domieszki występowała wśród 31,6% fragmentów o cienkich ściankach i 21,6% średniościennych, ale także wśród 31,0% ułamków grubościennych. Łączna frekwencja średniej, dużej i bardzo dużej ilości domieszki malała wraz ze wzrostem grubości ścianek naczyń, od 42,1% do 20,7%. Zasadniczo zgodnie z oczekiwaniami zmieniała się tylko relacja między grubością ścianek naczyń a małą ilością domieszki, której udział wzrastał w miarę zwiększania się grubości ceramiki od 26,3% do 48,3%. Nietypowo przedstawiały się też związki między wielkością ziaren domieszki a grubością ścianek naczyń (ryc. 3). Domieszka drobnoziarnista obecna była wśród 57,9% ułamków cienkościennych, 69,3% średnio- i 69,0% grubościennych, a średnio- i gruboziarnista łącznie (ta ostatnia wystąpiła zaledwie w 4 fragmentach) w 42,1% ułamków cienkościennych, 30,7%

Ryc. 3. Dzierznica, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Relacja między grubością ścianek naczyń a wielkością domieszki (na osi odciętych przedstawiono grubość fragmentów ceramiki w podziale na 3 klasy, a na osi rzędnych procentowy udział poszczególnych klas granulometrii domieszki wśród ułamków o danej grubości)

Abb. 3. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 35. Verhältnis zwischen der Dicke der Gefäßwände und der Beimischungsgröße (auf der x-Achse wurde die Dicke der Keramikscherben in einer Aufteilung in drei Gruppen dargestellt, auf der y-Achse der Prozentanteil der einzelnen Beimischungsgranulierungsklassen unter den Scherben mit der jeweiligen Dicke)

Rys./Gez. J. Wierzbicki

średnio- i 31,0% grubościennych. Podsumowując powyższe ustalenia można stwierdzić, że ludność KCSz w procesie przygotowywania masy ceramicznej nie kierowała się dostosowaniem jej właściwości pod kątem rozmiarów naczyń, jakie zamierzano wykonać.

Ceramika KCSz z Dzierznicy cechuje się stosunkowo małą twardością, co powoduje, że krawędzie ułamków są mocno starte, zaokrąglone. Blisko jedna trzecia (31,4%) fragmentów miała powierzchnie przecierane wiechciem. Z reguły wykańczano tak obie ścianki (67,4% wszystkich ułamków przecieranych), rzadziej dotyczyło to tylko jednej z powierzchni, zewnętrznej (18,6%) lub wewnętrznej (14,0%). Sam zabieg mógł być przeprowadzany w sposób mniej (34,9%) lub bardziej (65,1%) de-

likatny. Lekkie przecieranie było stosowane też bardziej wybiórczo, opracowywano w ten sposób albo obie powierzchnie (34,9%), albo tylko zewnętrzną (18,6%), albo jedynie wewnętrzną (11,6%). Natomiast przecieranie mocne z reguły dotyczyło obu ścianek (32,6%), wyjątkowo tylko jednej — wewnętrznej (2,3%). W wersji skrajnej efektem tego zabiegu była powierzchnia pokryta głębokimi kreskami przypominającymi linie ryte, biegnące w różnych kierunkach i krzyżujące się (7 fragmentów — 16,3% wszystkich ułamków przecieranych). Na 5 ułamkach zaobserwowano też chropowacenie — drobne (3 ułamki) lub grube (2 ułamki), mające postać nałożonej nierówno warstwy gliny o bardzo ostrych krawędziach, z wystającymi grudkami domieszki, której rolę pełnił w tym przypadku szamot. Trzy fragmenty chropowaczone były równocześnie przecierane wiechciem.

Wypał naczyń ludność KCSz przeprowadzała najczęściej w atmosferze bogatej w tlen, co sprawiło, że względnie jasne przełamy brązowe wystąpiły u ponad połowy fragmentów (51,5%) całego zbioru. Wśród pozostałych zanotowano prawie równą ilość przełamów szarych, czarnych i dwubarwnych — jaśniejszych od zewnątrz (odpowiednio: 14,0%, 14,0% i 13,2%). Inne barwy przełamów występowały znacznie rzadziej: jasne/żółtokremowe (4,4%), dwubarwne — jaśniejsze od wewnątrz (1,5%) oraz wielobarwne i brunatne (po 1 ułamku, tj. 0,7%).

W prezentowanym zbiorze ceramiki zanotowano 29 fragmentów charakterystycznych, w tym 21 zdobionych. Pozostałe to części wylewów, szyjek i den. Szczegółowy ich wykaz przedstawiono w formie tabelarycznej (tab. 2). Mocne rozdrobnienie materiałów ceramicznych nie wpłynęło negatywnie na stosunkowo łatwe przyporządkowanie poszczególnych form do typów makromorfologicznych, gdyż w wielu przypadkach pomocne stało się w tym zakresie zdobnictwo. Dzięki temu udało się wyróżnić 10 pucharów, 5 garnków i 1 talerz.

Wśród 20 ułamków krawędzi przeważały te, w których przebieg obu ścianek był prosty i równoległy względem siebie, aż po samą krawędź — typ 11 (80,0%). Znacznie rzadziej występowały odmiany o lekko zachylonej do rdzenia powierzchni wewnętrznej — typu 12 (10,0%), zewnętrznej — typu 21 (5,0%) lub obu naraz — typu 22 (5,0%). Same krawędzie formowane były jak najprościej, tzn. przybierały formę zaokrągloną — typ „e” (80,0%) lub były płasko wyrównywane (10,0%). Szyjki naczyń (5 egz.) przybierały kształt lejkowaty, łukowato wygięty (2 egz.), cylindryczny prosty (1 egz.) lub cylindryczny, łukowato wygięty (1 egz.). W badanym zbiorze nie zarejestrowano ani jednego fragmentu ucha.

Zdobnictwo ceramiki KCSz było urozmaicone, zarówno pod względem stosowanych technik, jak motywów zdobniczych. W przedmiotowym zbiorze obecność dekoracji naczyń zaobserwowano na 21 fragmentach ceramiki (aż 13,3% całego zbioru), z czego 4 pochodziły z ob. S 2169, a 1 z ob. S 1800. Pozostałe ułamki ornamentowane znaleziono poza obiektami nieruchomymi (tab. 2). Zdobnictwo koncentrowało się na szyjce i w jej okolicach. Stąd najliczniejsze były wątki zdobnicze podkrawędne (48,0%) i podkrawędno-brzuścowe (20,0%), nakrawędne (8,0%) oraz nakrawędno-podkrawędne (12,0%), ułożone na załomie między krawędzią a szyj-

Tabela 2. Dzierznica, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35 (A2-287). Charakterystyka technologiczno-stylistyczna ceramiki wydzielonej KCSz

Tabelle 2. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 35. Technologisch-stilistische Charakteristik der ausgesonderten Keramik der Schnurkeramikultur

Nr ¹	Lokalizacja		Technologia ²				Morfologia ³		Wątki zdobnicze ⁶				Uwagi ⁷
	ar	ob.	g	b	d	i	mk ⁴	mi ⁵					
1	2	3	4	5	6	7	8	9		10		11	
Ceramika z obiektów KCSz													
1	S 343 A	S 2169	11	4	uv	2	G	w: 11e		n: ? A-2 pzb: ? A-6		Z: wątek pzb słabo zachowany	
2	S 343 A	S 2169	9	2	abu	3	G	w: 11e		n: ? E-46 [226] pzb: x A-1 x M-180, 1		Z1: zbliżony do A-1; Z2: słupek gruby, dł. 12 mm	
3	S 343 A	S 2169	9	2	abuv	3		w: 11e		npz: ? E-46 [226]			
4	S 343 A	S 2169	10	2	uv	3	G	w: 11e;		npz: x R-236 [226] pzb: x M-180, 236 :2 [226, 200]		16 fr. jednego naczynia; Mi: ø wylewu 28,5 cm; P: obie powierzchnie lekko przecierane (głównie od wewn.)	
5	S 223 C	S 1800	10	2	uv	2	G	sz: 8		pzb: ... ? M-180, 236 :2 [226, 200]			
Ceramika spoza obiektów KCSz													
6	S 173 C		10	2	u	2		d: 1D					
7	S 89 C		9	3	a~	2		w: 11c					
8	S 143 C	S 565	9	3	~	4		w: 11e					
9	S 769 CD	S 1415	7	8	~	1		w: 11e					
10	S 313 B	S 2106	6	2	ab~	5		w: 11e					
11	S 181 B		13	1	~	2	T?	w: 11e; sz: 9				P: drobne chrop. tylko na dolnej powierzchni	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
12	N III 97 D	N 345	7	3	ab-	2	P	w: 11k; sz: 3; d: C		Mi: ø wylewu 15,5 cm, ø dna 6 cm
13	S 1059 B, 1060 A	S 2485	7	2	ab	3		w: 21e		
14	S 161 D		8	2	u-	1			?: ... ? R-231 ...	
15	S 141 A	S 452	8	4	u	2		d: 1B	b/d: x C-27	
16	S 1160 A		8	4	uvw	2			b?: ? M-178 ? A-2	P: obie powierzchnie lekko przecierane
17	S 353 B		10	4	uv	2	G	w: 11e	npz: x R-236 [226] pzb: x M-180, 236 :2 [226, 200]	
18	S 156 A		7	3	-	3	P		pz: ... ? C-28 ? M-178 :≥3 ...	
19	S 313 B	S 2106	6	4	a-	3	P	w: 11e	pz: ? A-8 ⊗ /1/ S-246 ? M-178 :2 ? A-8 ...	
20	N II 81, II 91	N 306	7	4	u	1	P	w: 12e	pz: ? C-27 :≥2	
21	S 153 C	S 547	6	4	-	-	P	w: 22a	pz: ? E-46 ? M-178 :≥5	
22	S 126 A	S 1469	7	2	u-	2	P	w: 11e	pz: ? J-121 :≥4	
23	S z po- wierzchni		7	2	uv	3		w: 11n	pz: ? M-178 :≥3	
24	S 126 C		8	2	ab-	2		w: 11e; sz: 3	pz: x A-6	Z: słupek duży, gruby; P: nierówna, od zewn. lekko przecieranie
25	S 96 A		7	2	-	1	P	w: 12e	pz: x J-121 :≥3 x E-46 :2 x J-121 :≥3	Z: dolny rząd ez E-46 tworzy motyw zbli- żony do zdobnictwa pseudosznurowego; P: od wewn. silne przecieranie

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
26	S 144 C	S 645	7	3	ab-	3		w: 11e; sz: 4	pz: x J-121 x// J-121 :3; 1//E-55	
27	S 334 C		7	4	ef	2	P		pz?: ... ? A-8 ? M-178 ? A-8 ? M-178 ? A-8 ...	
28	S 344 B	S 2173	5	4	uv	2	P		pz?: ... x C-27 x A-7 x M-178 :3 x C-27 x M-178 :2 x A-7 x M-178 :2	
29	S 273 A		-	-	-	-	P		pz?: ... x J-121 :≥4	

Legenda:

- ¹ Numer fragmentu wydzielonego.
- ² Opis technologii ceramiki wg J. Wierzbicki 1999, s. 53, tab. 4. Skróty: g – grubość ścianki (w mm), b – barwa przełamu, d – domieszka, i – ilość domieszki.
- ³ Opis morfologii wg J. Wierzbicki 1999, s. 58, ryc. 18, tab. 6, s. 59, ryc. 19.
- ⁴ mk – makromorfologia. Skróty: g – garnek, p – puchar, t – talerz.
- ⁵ mi – mikromorfologia. Skróty: d – dno, psb – przejście szyjki w brzusiec, sz – szyjka, u – ucho, w – wylew.
- ⁶ Zapis zdobnictwa wg A. Kośko, A. Prinke 1977, s. 16–19; A. Kośko 1981, s. 34–42; z uzup. J. Wierzbicki 1999, s. 72–73.
- ⁷ Skróty: mi – mikromorfologia, p – powierzchnia, z – zdobnictwo, ø – średnica.

ką naczynia. Ponadto zarejestrowano 1 wąż brzuścowy, 1 umieszczony w dolnej części brzuśca, tuż przy samym dnie oraz 1 nieokreślony (zapewne podkrawędny zewnętrzny). Wątki zdobnicze składały się najczęściej z jednego elementu (52,0%), ale bardzo liczne były też dwuelementowe (40,0%), natomiast trzelementowe występowały już o wiele rzadziej (8,0%). W ich wykonawstwie stosowano 4 techniki zdobnicze: odciskanie (46,2% ogółu faktów zdobniczych), nacinanie (15,4%), rycie (25,6%) i plastyczną (12,8%).

Najbardziej popularnym elementem zdobniczym był słupek (obecny w 32,0% wążków zdobniczych) pionowy (12,0%) lub ukośny (20,0%), odciskany (12,0%), nacinany (12,0%) lub ryty (8,0%), któremu prawie dorównywały poziome linie ryte (28,0%). Na kolejnych miejscach pod względem frekwencji znajdują się: odciski palcowe (24,0%), rybia ość, odciskane punkty, sznur dwudzielny i poziome listwy plastyczne (wszystkie po 16,0%) oraz guzy i dziurki (po 4,0%). Wykaz i opis elementów zdobniczych wykorzystanych w ornamentyce naczyń z Dzierznicy przedstawiono w formie tabelarycznej (tab. 3).

Tabela 3. Dzierznica, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Wykaz udziału oraz charakterystyka zastosowań i wykonawstwa elementów zdobniczych ceramiki KCSz
Tabelle 3. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 35.
Anteilsverzeichnis und Charakteristik der Anwendung und Ausführung der Zierelemente der Keramik aus der Schnurkeramikultur

Symbol cz	Udział w wążkach zdobniczych						Uwagi 1. układ na obwodzie naczynia 2. udział w wążkach rozwiniętych 3. uwagi o cechach lokalizacji i wykonawstwa
	n	npz	pz	pzb	b	Σ	
1	2	3	4	5	6	7	8
A-1				2		2	1. xA-1 = 2 egz. (nr 2) 2. A-1 M-180, 1 = 1 egz. (nr 2) 3. słupek gruby, dł. 12 mm (nr 2)
A-2	1				1	2	1. ?A-2 = 2 egz. (nr 1, 16) 2. M-178 A-2 = 1 egz. (nr 16)
A-6			2			2	1. xA-6 = 1 egz. (nr 24), ?A-6 = 1 egz. (nr 1) 3. słupek duży, gruby (nr 24)
A-7			2			2	1. xA-7 = 2 egz. (nr 28) 2. C-27 A-7 M-178 :3 C-27 M-178 :2 A-7 M-178 :2 = 1 egz. (nr 28)
A-8			5			5	1. ?A-8 = 5 egz. (nr 19, 27) 2. A-8 ⊗ S-246 M-178 :2 A-8 = 1 egz. (nr 19), A-8 M-178 A-8 M-178 A-8 = 1 egz. (nr 27)
C-27			3		1	4	1. xC-27 = 3 egz. (nr 15, 28), ?C-27 = 1 egz. (nr 20) 2. C-27 A-7 M-178 :3 C-27 M-178 :2 A-7 M-178 :2 = 1 egz. (nr 28)
C-28			1			1	1. ?C-28 = 1 egz. (nr 18) 2. C-28 M-178 :≥3 = 1 egz. (nr 18)

1	2	3	4	5	6	7	8
E-46	1	1	2			4	1. xE-46 = 1 egz. (nr 25), ?E-46 = 3 egz. (nr 2, 3, 21) 2. E-46 M-178 :≥5 = 1 egz. (nr 21), J-121 :≥3 E-46 :2 J-121 :≥3 = 1 egz. (nr 25) 3. element zdobniczy zbliżony kształtem do A-1 (nr 2); dolny rząd punktów E-46 tworzy motyw zbliżony do zdobnictwa pseudosznurowego (nr 25)
E-55			1			1	1. /1/E-55 = 1 egz. (nr 26) 2. J-121 J-121 :3; E-55 = 1 egz. (nr 26)
J-121			6			6	1. xJ-121 = 4 egz. (nr 25, 26, 29), /x/J-121 = 1 egz. (nr 26), ?J-121 = 1 egz. (nr 22) 2. J-121 J-121 :3; E-55 = 1 egz. (nr 26), J-121 :≥3 E-46 :2 J-121 :≥3 = 1 egz. (nr 25)
M-178			9		1	10	1. xM-178 = 3 egz. (nr 28), ?M-178 = 7 egz. (nr 16, 18, 19, 21, 23, 27, 28) 2. A-8 ⊗ S-246 M-178 :2 A-8 = 1 egz. (nr 19), A-8 M-178 A-8 M-178 A-8 = 1 egz. (nr 27), C-27 A-7 M-178 :3 C-27 M-178 :2 A-7 M-178 :2 = 1 egz. (nr 28), -178 A-2 = 1 egz. (nr 16), C-28 M-178 :≥3 = 1 egz. (nr 18), E-46 M-178 :≥5 = 1 egz. (nr 21)
M-180				4		4	1. xM-180 = 3 egz. (nr 2, 4, 17), ?M-180 = 1 egz. (nr 5) 2. A-1 M-180, 1 = 1 egz. (nr 2), M-180, 236b :2 [226, 200] = 3 egz. (nr 4, 5, 17)
R-231			1			1	1. ?R-231 = 1 egz. (nr 14) 3. określenie strefy zdobniczej niepewne
R-236		2		3		5	1. xR-236 = 5 egz. (nr 4, 5, 17) 2. M-180, 236b :2 [226, 200] = 3 egz. (nr 4, 5, 17)
S-246			1			1	1. /1/S-246 = 1 egz. (nr 19) 2. A-8 ⊗ S-246 M-178 :2 A-8 = 1 egz. (nr 19)
Razem:	2	3	33	9	3	50	

Ogół wątków zdobniczych zastosowanych na ceramice KCSz można podzielić na kilka grup, cechujących się obecnością pewnych szczególnych elementów zdobniczych lub ich wzajemnym układem:

1. wątki z falistą listwą plastyczną uformowaną odciskami palców (nr 4–5, 17), wątki z listwą plastyczną karbowaną grubymi odciskami słupków/punktów (nr 2) lub takimi odciskami bez podkładu w postaci listwy (nr 1, 24),

2. wątki z listwą plastyczną karbowaną grubymi odciskami słupków/punktów (nr 2) lub takimi odciskami bez podkładu w postaci listwy (nr 1, 24),

3. wątki ze sznurem dwudzielnym (nr 22, 29), czasem z odciskami drobnych punktów (nr 25),

4. wątki złożone z poziomych pasów rybiej ości i linii rytych (18–19, 20?, 27–28),

5. pojedyncze pasmo rybiej ości umieszczone tuż przy dnie (nr 15),
 6. wązki złożone z poziomych linii rytych, zakończone od dołu lub góry przez odciskane słupki/punkty (nr 16, 21) i ich fragmenty (nr 23),
 7. pasmo odcisków sznura dwudzielnego ponad guzem plastycznym (nr 26).
- Związki genetyczno-chronologiczne każdej z wyróżnionych grup wążków zdobniczych zostaną rozpatrzone niżej.

Jedynym źródłem pozwalającym na podjęcie próby ustalenia datowania materiałów KCSz ze stanowiska w Dzierznicy jest ceramika, a w szczególności jej zdobnictwo. Nastąpi to poprzez przegląd relacji genetyczno-chronologicznych 6 wyróżnionych wyżej grup wążków zdobniczych.

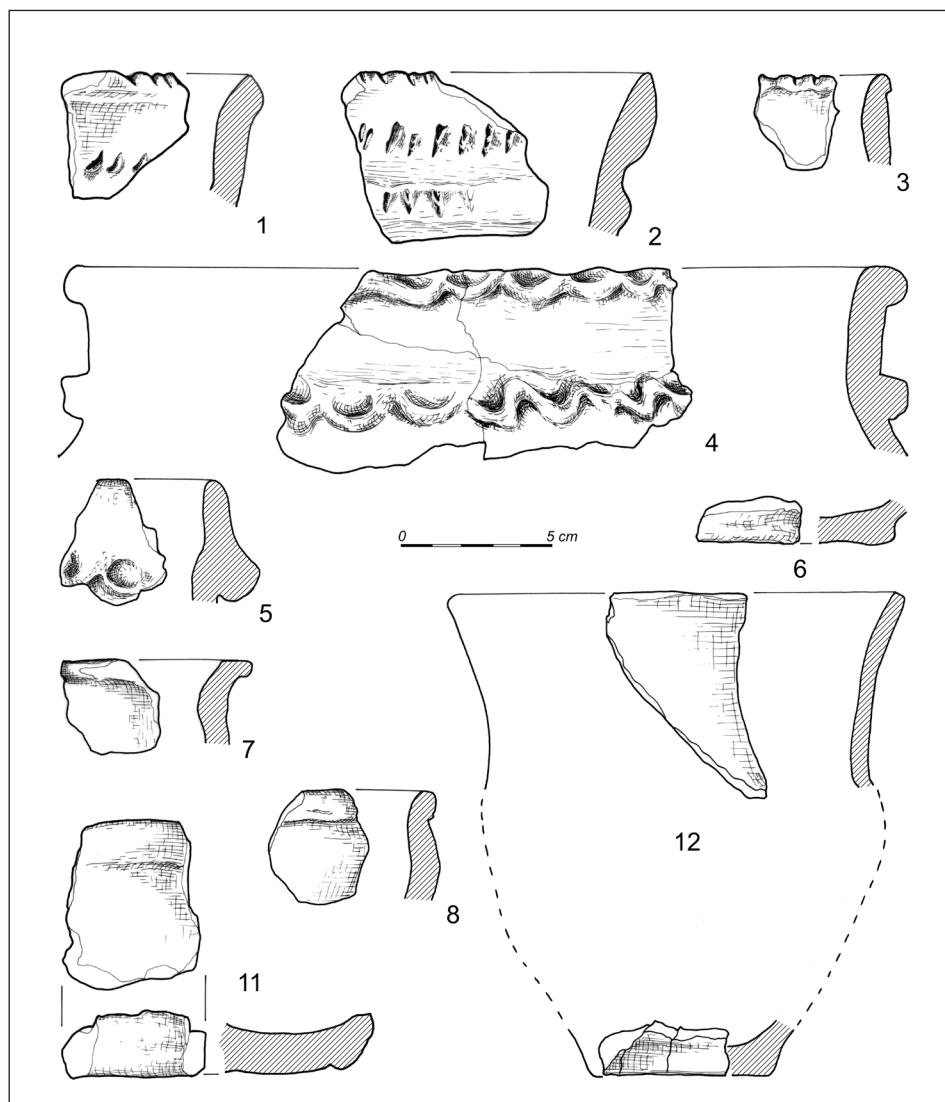
1. Falista listwa plastyczna utworzona naprzemiennymi (z góry i z dołu) odciskami palcowymi jest jednym z najczęściej występujących motywów zdobniczych wśród materiałów łączonych z wczesną KCSz (w obrębie Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej zanotowano jej obecność na ponad 120 fragmentach ceramiki), choć pojawiała się ona w zbliżonej formie już wcześniej, np. w kulturze pucharów lejkowatych¹ czy kulturze amfor kulistych. W obrębie KCSz zdobnictwo to występuje od samego początku, począwszy od horyzontu paneuropejskiego, i na ten okres przypada też jego największa popularność (J. Kurzawa 2001, s. 194–197, tab. 17).

2. Karbowane w różny sposób (najczęściej pionowymi odciskami stempla) listwy plastyczne, choć spotykane są dość licznie wśród materiałów „starszoznurowych”, to jednak ze względu na swoją długą chronologię (występowały nieprzerwanie, począwszy od kultury pucharów lejkowatych, w wielu różnych ugrupowaniach neolitycznych) nie mogą być podstawą uściślenia datowania zbioru z Dzierznicy (J. Kurzawa 2001, s. 192–194, tab. 17).

3. Wśród motywów zdobniczych z Dzierznicy, wykonanych z użyciem sznura dwudzielnego, za pozbawione walorów wskaźników chronologicznych można uznać wązki jednoelementowe, przybierające formę płaszczyznową i pokrywające górne partie naczyń, często występujące w wielu społecznościach późnego neolitu na terenie Europy Środkowej, a w KCSz obecne już od horyzontu paneuropejskiego (J. Machnik 1979, ryc. 205: 1), choć uznawane w jego obrębie za element młodszy. Zdobnictwo to powszechnie występowało we wszystkich późniejszych fazach rozwojowych i grupach lokalnych kręgu KCSz i kultury grobów jednostkowych (J. Kurzawa 2001, s. 180–181). Na tym tle wyróżnia się wążek złożony z pasma odcisków sznura dwudzielnego przerwanego podwójnym rzędem drobnych odciskanych punktów (nr 25).

4. Zdobnictwo złożone z poziomych pasm rybiej ości ograniczonej liniami rytymi jest szczególnie charakterystyczne dla pucharów kultury grobów jednostkowych z terenu Jutlandii i północnych Niemiec. Wązki tego typu są uznawane za młodsze rozwojowo względem ornamentu złożonego wyłącznie z rybiej ości, ale mimo to odpowiadają najogólniej horyzontowi „starszoznurowemu”. Jednak na terenie Niemiec Środkowych i Czech wiązane są z późniejszym okresem, a ich genezę na tamtych

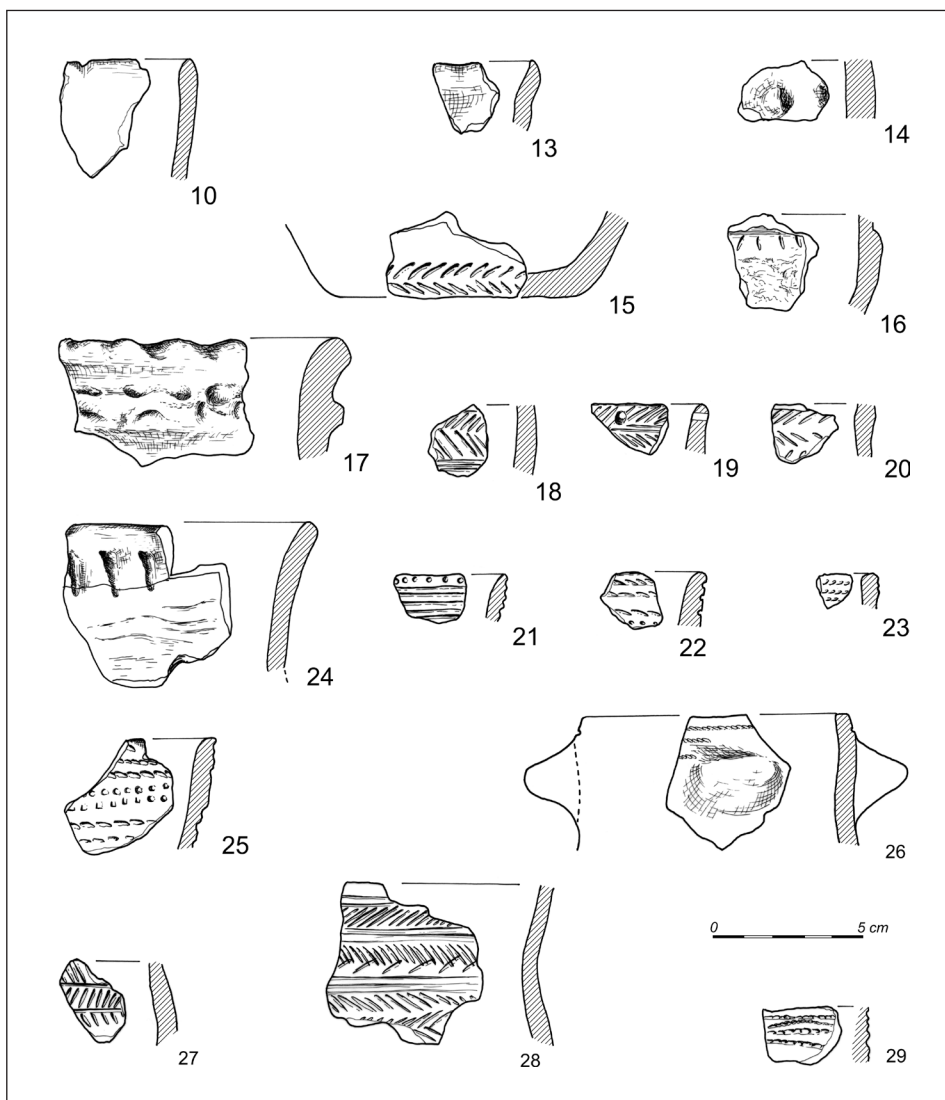
¹ Np. w grobowcu grupy radziejowskiej w Kruszy Podlotowej pow. Inowrocław, stan. 2 — Gd-1983: 4250 ± 70 BP (J. Czebreszuk 1996, ryc. 10), tj. 2813 ± 104 BC.

Ryc. 4. Dzierznica, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Ceramika wydzielona ludności KCSz – oznaczenia na rycinie odpowiadają numerom w tab. 2

Abb. 4. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 35. Ausgesonderte Keramik der Bevölkerung der Schnurkeramikkultur – die Bezeichnungen in der Abbildung entsprechen den Nummern in der Tabelle 2

Rys./Gez. A. Stempin

Ryc. 5. Dzierznica, pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie, stan. 35. Ceramika wydzielona ludności KCSz – oznaczenia na rycinie odpowiadają numerom w tab. 2

Abb. 5. Dzierznica, Gem. Dominowo, Kr. Środa Wielkopolska, Woi. Großpolen, Fstl. 35. Ausgesonderte Keramik der Bevölkerung der Schnurkeramikkultur – die Bezeichnungen in der Abbildung entsprechen den Nummern in der Tabelle 2

Rys./Gez. A. Stempin

terenach wiąże się z oddziaływaniami północnych społeczności KCSz (J. Kurzawa 2001, s. 184–185).

Odmianą opisanego motywu jest ornament złożony ze stref ukośnych słupków i poziomych linii rytych, typowy dla pucharów KCSz. Jego wczesną pozycję chronologiczną udokumentowano w ramach kultury grobów jednostkowych (począwszy od tzw. Fundgruppe 1), ale częściej jest spotykany w okresie odpowiadającym Fundgruppe 2 na terenie Meklemburgii i Pomorza Zaodrzańskiego. Zdobnictwo to ma genezę i chronologię zbliżone do poprzedniego, jednak jego zasięg ograniczony jest głównie do kultury grobów jednostkowych lub terenów będących pod jej wpływem (J. Jacobs 1991, Taf. 22: 8, Schema 2; J. Kurzawa 2001, s. 185).

5. Pojedyncze pasmo rybiej ości, umieszczone na brzuścu na wysokości dna, jest jednym z najrzadziej występujących wariantów tego popularnego motywu. Z terenu ziem polskich można dla niego przytoczyć 4 analogie, występujące zarówno w zespołach o cechach „starsznurowych”: Wymysłowo pow. Gostyń, stan. 1 (J. Kurzawa 2001, tabl. XXI: 5), Wierszyczka pow. Tomaszów Lubelski, stan. 1 (J. Bagińska 1997, s. 51, ryc. 4j), jak i z poziomu grup lokalnych: Węgrzce pow. Kraków i Łukawica pow. Lubaczów (J. Machnik 1966, tabl. III: 3a, XXIV: 2b). Sam motyw rybiej ości licznie występuje w materiałach KCSz wiązanych z horyzontem środkowoeuropejskim, ale w szczególnym natężeniu obecny jest w zachodniej i północnej Europie, a także np. w kulturze rzucewskiej (J. Machnik 1979, ryc. 226: 2). W obrębie kultury grobów jednostkowych na terenie Meklemburgii występował od Fundgruppe 2. Poczynione obserwacje podważają wartość tego motywu jako precyzyjnego wyznacznika chronologicznego (J. Kurzawa 2001, s. 181–184).

6. Wątki złożone z poziomych żłobków podkreślonych od góry lub dołu rzędem punktów, mają w obrębie KCSz bardzo wczesną chronologię i są łączone z najstarszym horyzontem rozwoju tego ugrupowania. Moment pojawienia się ich na Niżu może być datowany dzięki wynikom analizy radiowęglowej dla stan. 3 w Kru-szy Zamkowej pow. Inowrocław — Bln-1812: 4395 ± 70 BP, tj. 3099 ± 149 BC² (A. Kośko 1999, s. 207, fig. 4: 1). Jest to typowy ornament występujący na pucharach typu A, a także amfor wiązanych z horyzontem paneuropejskim (J. Machnik 1979, ryc. 205: 3–4, 6), jednak jego chronologia może być dość długa, gdyż występuje też, choć już rzadziej, na obszarze Niemiec Środkowych i w Czechach na poziomie grup lokalnych, a także w kulturze rzucewskiej i tzw. kulturze złockiej (J. Machnik 1979, ryc. 226: 7, 234: 2, 4, 8; J. Kurzawa 2001, s. 179–180).

7. Wątek zbudowany z poziomych odcisków sznura dwudzielnego i plastycznego guza (nr 26) posiada późniejsze, od wyżej omówionych, nawiązania chronologiczne. Podobne układy zdobnicze (najczęściej jednak z guzem wewnątrz pasma sznurowego) występują w III fazie kultury rzucewskiej albo być może już jakiejś wczesnobrązowej grupie postrzucewskiej (J. Machnik 1979, s. 372, ryc. 228: 1, 3), w tzw. grupie kujawsko-wschodniowielkopolskiej (J. Machnik 1979, ryc. 248: 2), w grupach 3–4 KCSz na Kujawach (J. Czebreszuk 1996, tabl. V: 5, 8) oraz na Po-

² Wszystkie kalibracje w niniejszym tekście wykonano programem QuickCal ver. 1.3.1 (U. Danzeglocke i in. 2005).

morzu (K. Siuchniński 1969, tabl. III, X). Bardzo zbliżone zdobnictwo znane jest też z wczesnej fazy kultury mierzanowickiej, zwanej kulturą Chłopice-Veselé, choć tutaj guzy najczęściej występują powyżej poziomego pasma sznura (J. Machnik 1978, tabl. X: 13, XII: 11, XVII: 5), albo w jego wnętrzu (S. Kadrow 1991, tabl. VI: d).

Powyższy przegląd relacji chronologicznych wyróżnionych grup zdobniczych pozwala na przyjęcie hipotezy o istnieniu na omawianym stanowisku co najmniej dwóch faz osadnictwa ludności kręgu KCSz.

Pierwszą z nich można datować na horyzont środkowoeuropejski, a jej egzemplifikacją są wątki grup 1, 4–6, a być może i 2, jednak ta ostatnia, ze względu na swój uniwersalny charakter, nie może być podstawą datowania całego zbioru. Większość ze zdobień grup 1, 4–6 swoje początki posiada już w horyzoncie paneuropejskim (falista listwa plastyczna utworzona naprzemiennymi odciskami palcowymi, prosty ornament rybiej ości, poziome żłobkowanie), jednak o datowaniu całości materiałów z Dzierznicy dopiero na młodszy okres przesądziła obecność wątków zbudowanych z pasm rybiej ości ograniczonej liniami rytymi (fragmenty nr 18–19, 27–28), posiadających późniejsze koneksje chronologiczne.

Istnienie drugiej fazy osadnictwa społeczności KCSz w Dzierznicy poświadczane jest przez obecność wątku zaliczonego do grupy 7, wiążącego się już ze schyłkiem neolitu i początkami wczesnego okresu epoki brązu. Dokładniejsze ustalenie relacji chronologiczno-genetycznych nie jest w tym przypadku możliwe, ze względu na występowanie tego wątku ornamentacyjnego w wielu ugrupowaniach kulturowych z tego czasu.

Odkrycie na prezentowanym stanowisku czterech obiektów nieruchomych, które można przypisać społeczności KCSz, świadczy o istnieniu w tym miejscu ich niewielkiej i zapewne krótkotrwałej osady, powstałej w fazie „starosznurowej”. Dzięki skromnemu ilościowo zbiorowi ceramiki z ob. S 2169 należy datować ją na tzw. horyzont środkowoeuropejski KCSz. Ponadto na stanowisku wystąpiły też ślady penetracji tego obszaru przez młodsze ugrupowania „sznurowe”, których pobyt można umieścić w ramach długiego odcinka czasu między schyłkowym neolitem a wczesnym okresem epoki brązu.

BIBLIOGRAFIA

Bagińska J.

1997 *Cmentarzysko kurhanowe kultury ceramiki sznurowej na Grzędzie Sokalskiej — stanowiska: Łubcze 37, Wierszczyca 1*, „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, t. 2, s. 45–52.

Czebreszuk J.

1996 *Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu*, Poznań.

- Danzeglocke U., Weninger B., Jöris O.
2005 *QuickCal ver. 1.3.1*, Kiel (www.calpal.de).
- Jacobs J.
1991 *Die Einzelgrabkultur in Mecklenburg-Vorpommern*, Schwerin.
- Kadrow S.
1991 *Iwanowice, stanowisko Babia Góra, cz. I, Rozwój przestrzenny osady z wczesnego okresu epoki brązu*, Kraków.
- Koško A.
1981 *Udział południowo-wschodnioeuropejskich wzorców kulturowych w rozwoju niżowych społeczeństw kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
1999 *Pontic Traits in the Materials of the Kujawy Funnel Beaker Culture and Early Corded Ware Culture — a Radiocarbon Perspective*, „Baltic-Pontic Studies”, vol. 7, s. 203–210.
- Koško A., Prinke A.
1977 *Sierakowo, woj. Bydgoszcz, stan. 8 — osada z fazy II (wczesnowiöreckiej) kultury pucharów lejkowatych*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 26 (1975), s. 1–42.
- Kurzawa J.
2001 *Zagadnienie najwcześniejszych faz kultury ceramiki sznurowej na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej. Problem tła genetycznego społeczności kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
- Machnik J.
1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków.
1978 *Wczesny okres epoki brązu*, [w:] A. Gardawski, J. Kowalczyk (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. III, *Wczesna epoka brązu*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 9–136.
1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*, [w:] W. Hensel, T. Wiślański (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. II, *Neolit*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 337–411.
- Siuchniński K.
1969 *Klasyfikacja czasowo-przestrzenna kultur neolitycznych na Pomorzu Zachodnim, cz. I, Katalog źródeł archeologicznych*, Szczecin.
- Sobucki A.
2003 *Archeologiczne badania ratownicze na wielokulturowym stanowisku nr 35 w Dzierznicy, gm. Dominowo, woj. wielkopolskie, przeprowadzone w roku 2002. Komunikat z badań*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 5, s. 286–292.
- Wierzbicki J.
1999 *Łupawski mikroregion osadniczy ludności kultury pucharów lejkowatych*, Poznań.
2009 *Dzierznica stanowisko 35, gm. Dominowo, pow. Środa Wielkopolska — trzecie stanowisko kultury pucharów lejkowatych z fazy wczesnowiöreckiej w Wielkopolsce*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. X, s. 11–37.

DIE SIEDLUNG DER SCHNURKERAMIKKULTUR AUF DER FUNDSTELLE 35 IN DZIERZNICA, GEM. DOMINOWO, KR. ŚRODA WIELKOPOLSKA

Zusammenfassung

Die Fundstelle 35 in Dzierznica, Gem. Środa Wielkopolska, wurde im Jahre 1985 während einer Forschungsgrabung im Rahmen der Archäologischen Bestandsaufnahme Polens freigelegt, und wird demnächst durch die Oberflächen-Erkundung, die im Zusammenhang mit dem Bau der Autobahn A2 im Jahre 1995 durchgeführt wurde, verifiziert.

Die mit diesem Bau verbundenen Rettungsgrabungen wurden im Jahre 1997 angefangen. Bis 2002 wurde die Fläche von 688 Ar untersucht, auf der 2466 Befunde und 19 Gräber registriert wurden. Im Endeffekt wurden vor allem Überreste einer Siedlung aus der späten römischen Kaiserzeit freigelegt; man hat jedoch auch Spuren des Verweilens früherer Bevölkerungsgruppen, u.a. aus Kulturen des Neolithikum und der frühen Bronzezeit gefunden.

Der Fund der Schnurkeramikultur besteht aus 137 Keramikscherben und 4 kleinen Siedlungsgruben. Es war keine klare Anhäufung, viel mehr traten die Funde auf der Strecke von 500 m zerstreut auf, hauptsächlich jedoch im östlichen und mittleren Teil des untersuchten Bereichs. 21 Keramikscherben waren verziert. Die Verzierung war vor allem im Halsbereich zu finden. Die Ornamente waren vor allem in Form von senkrechten und oder schrägen Abdrücken, horizontalen gravierten Linien, mit Fingern gemachten Abdrücken, horizontalen Fischgrätenmuster, Abdrücken einer zweigliedrigen Schnur und horizontalen plastischen Wulstleisten vorzufinden. Aufgrund der Keramikverzierung kann man diese Ansammlung in mindestens zwei Phasen unterteilen.

Die erste kann man in den mitteleuropäischen Kontext datieren, die damit verbundenen Exemplifizierungen sind solche Verzierungen, wie: wellenförmige plastische Wülste und Fischgrätenmuster, von gravierten Linien umrahmt. Solche Ornamente sind besonders typisch für die Einzelgrabkultur aus Jütland und Norddeutschland. Diese Verzierung ist jünger als das ausschließlich aus dem Fischgrätenmuster bestehende Ornament und entspricht allgemein der älteren Stufe der Schnurkeramik. Eine Art von dem beschriebenen Verzierungsmotiv ist das für Becher typische Ornament, das aus Flächen mit schrägen Balken und horizontalen gravierten Linien. Seine frühe chronologische Position wurde im Rahmen der Einzelgrabkultur dokumentiert (angefangen mit der sog. Fundgruppe 1 nach Jacobs), aber häufiger tritt es in der Phase der Fundgruppe 2 in Mecklenburg und Vorpommern auf.

Vom Existieren der zweiten Besiedlungsphase in Dzierznica zeugt das aus Abdrücken der zweigliedrigen Schnur und eines plastischen Knopfes bestehende Ornament, das mit dem späten Neolithikum und dem Anfang der frühen Bronzezeit verbunden ist. Eine genauere Bestimmung der chronologisch-genetischen Relationen ist in diesem Fall unmöglich, da solche Verzierungen in vielen Kulturgruppen aus dieser Zeit auftreten.

ADRES AUTORA

dr Jacek Wierzbicki
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

JUSTYNA ŻYCHLIŃSKA

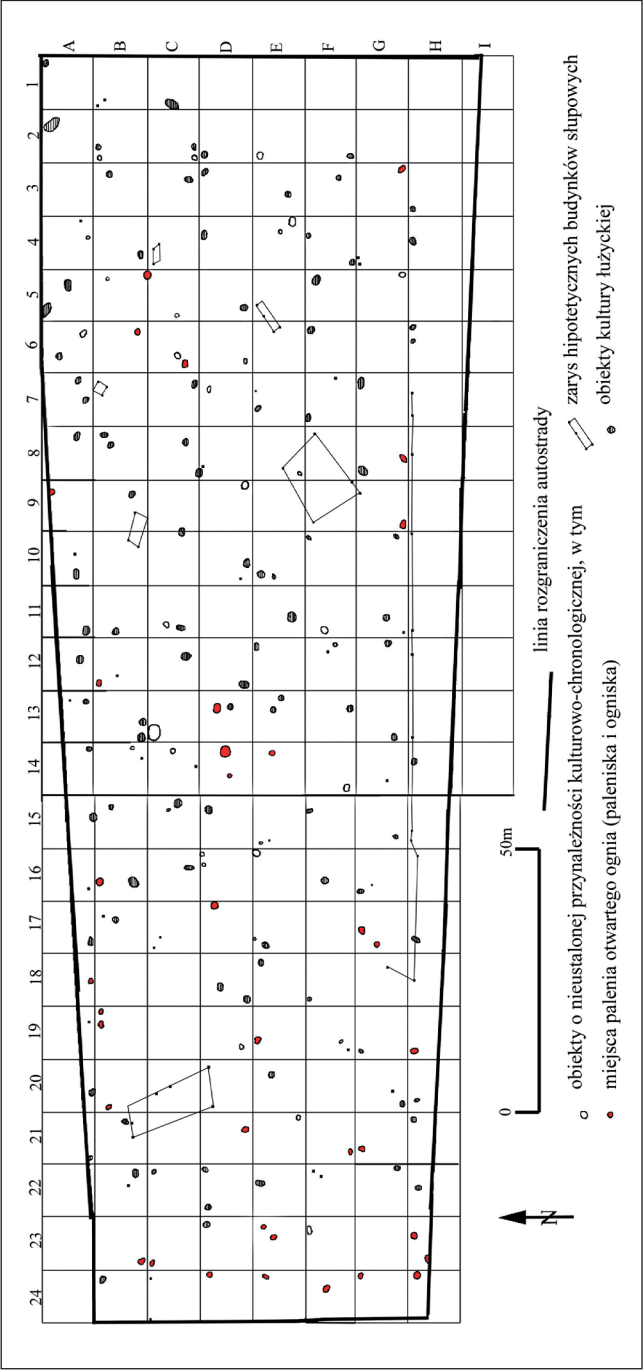
**OSADA LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ
Z V OKRESU EPOKI BRĄZU W WYSZYNIE,
POW. TUREK, WOJ. WIELKOPOLSKIE.
PRZYCZYNEK DO STUDIÓW
NAD OSADNICTWEM KULTURY ŁUŻYCKIEJ**

W wyniku szerokopłaszczyznowych badań związanych z budową autostrad obraz osadnictwa kultury łużyckiej został znacznie zmieniony. Co prawda pas kolizji z autostradą nie zawsze korelował w całości z zasięgiem stanowisk wytyczanych podczas prospekcji powierzchniowych, tym niemniej jednak wyniki, jakie otrzymano w większości przypadków są na tyle zadawalające, że pozwalają wysuwać interesujące wnioski.

Archeologiczne badania wykopaliskowe na stanowisku w Wyszynie, poprzedzone dwukrotnymi, szczegółowymi prospekcjami powierzchniowymi, z ramienia Ośrodka Naukowo-Konserwatorskiego PKZ sp. z o.o., zostały przeprowadzone w listopadzie 1999 roku przez J. Skowrona i A. Pelisiaka.

Teren stanowiska leży na pograniczu Wysoczyzny Tureckiej, Doliny Konińskiej i Kotliny Kolskiej (J. Kondracki 1994, ryc. 12). Wysoczyzna Turecka wchodząca w skład Niziny Południowowielkopolskiej cechuje się stosunkowo urozmaiconym krajobrazem, czego wyrazem są min. wzgórza morenowe, będące dominującą formą terenową, wynoszące się nawet do wysokości 189 m n.p.m. W obrębie tego terenu podłoże glebowe zbudowane jest wyłącznie z piasków, żwirów, które uważa się za kemy z okresu recesji zlodowacenia warciańskiego, a miejscami także z glin morenowych. Na tak ukształtowanym podłożu rozwinęły się przeważnie gleby zbieliconowane i brunatne. Dolina Konińska to część pradoliny związanej z fazą poznańską zlodowacenia wiślańskiego. Holocenijskie dno doliny zajęte jest przeważnie przez łąki, miejscami zachowały się lasy łęgowe, na wyższych terasach występują bory sosnowe. W Kotlinie Kolskiej, będącej rozszerzeniem doliny Warty w miejscu, gdzie rzeka ta płynąc z południa skręca na zachód, dominują grunty piaszczyste, ale gleby są zróżnicowane (J. Kondracki 1994, s. 107–110).

Omawiane stanowisko leży na słabo wyodrębniającym się z otoczenia garbie terenowym, ograniczonym od zachodu i wschodu małymi dolinami niewielkich cie-

Ryc. 1. Wyszyna, gm. Władysławów, pow. Turek, woj. wielkopolskie, stan. II. Plan zbiorczy obiektów kulturowych
Abb.1. Wyszyna, Gem. Władysławów, Kr. Turek, Woi. Großpolen, Fstl. II. Gesamtplan der Befunde

ków. W krajobrazie najbliższego otoczenia stanowiska dominują stosunkowo rozległe doliny pochodzenia polodowcowego, którymi płyną obecnie niewielkie, bezimienne cieki. Można przypuszczać, że w pradziejach przynajmniej część z tych dolin mogła zawierać zbiorniki wody stojącej. Pomiedzy dolinami rozciągają się płaty wysoczyzny, a wysokości względne nie przekraczają tutaj 5 m.

W przypadku stanowiska 11 w Wyszynie można powiedzieć, że uchwyciono skraj osady w części wschodniej i południowo-wschodniej. Na obszarze ok. 180 arów zarejestrowano 247 obiektów kulturowych. Wśród określonych pod względem chronologiczno-kulturowym zdecydowaną większość stanowiły związane z osadnictwem ludności kultury łużyckiej. Inne tj. kultury pucharów lejkowatych (1), z okresu późnego średniowiecza (9) czy z czasów nowożytnych (1) zlokalizowane były na obrzeżach wschodniej partii badanego obszaru, nie zakłócając obrazu osady „łużyckiej”.

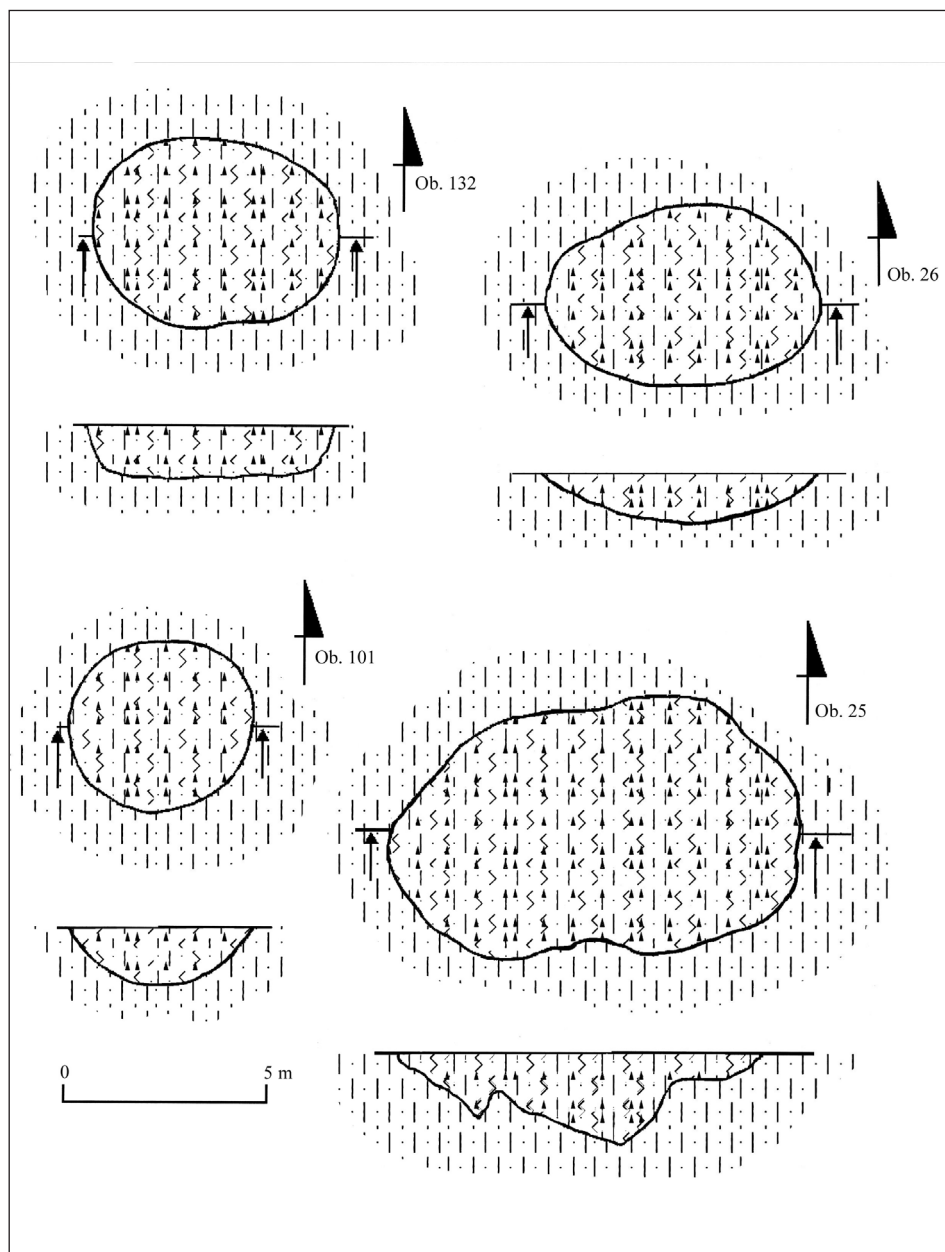
W niewielkich przypadkach obiekty nieruchome zawierały materiał przemieszany, z kilku okresów chronologicznych. Podstawą klasyfikacji kulturowej obiektów wielokulturowych jest określenie dwóch podstawowych relacji — dominacji określonego materiału wraz z uwzględnieniem układów stratyfikacyjnych (S. Kadrow 1991). Ponieważ wtręty kulturowe występowały przede wszystkim w partii stropowej i miały charakter jednostkowy, uznano, że obiekty te są przynależne do kultury łużyckiej.

ŹRÓDŁA NIERUCHOME — OBIEKTY KULTUROWE

Obiekty nieruchome związane z kulturą łużycką (102) w zdecydowanej większości mieściły się w bardzo szerokiej kategorii jam o bliżej nieokreślonych funkcjach gospodarczych. W rzutach poziomych najczęściej były owalne lub nieregularne, rzadko okrągłe czy gruszkowate, w przekroju natomiast nieregularne lub nieckowate, sporadycznie wannowate czy misowate (ryc. 2). Ponadto były to obiekty stosunkowo niewielkie (średnio 153×110 cm), o nieznacznej głębokości (średnio 18 cm), o jednorodnych układach stratygraficznych, w wypełniskach których odkryto niewielką ilość materiału źródłowego, głównie fragmentów ceramiki, najczęściej z partii brzuszných naczyń (średnio 5 fragmentów).

Od takiego ich obrazu odbiegały jedynie dwa obiekty: 1 i D (ryc. 3). W ob. 1 powierzchnia użytkowa gruszkowatej jamy, nieregularnej w przekroju wynosiła $5,7 \text{ m}^2$, natomiast w ob. D $4,17 \text{ m}^2$. Ten ostatni obiekt tworzyła owalna, wannowata w przekroju jama o lekko trapezowatych ścianach bocznych. W jego wypełnisku brak było przebarwień ziemi, jaki i śladów spalenizny mogących stanowić pozostałości po paleniu w nim ognia.

Odnosnie 134 obiektów, w których nie zarejestrowano materiału źródłowego, z dużą dozą prawdopodobieństwa można przypuszczać, iż związane były również z działalnością ludności kultury łużyckiej. Założenie to opiera się przede wszystkim na ich występowaniu tylko i wyłącznie w bezpośrednim sąsiedztwie obiektów tegoż ugrupowania.

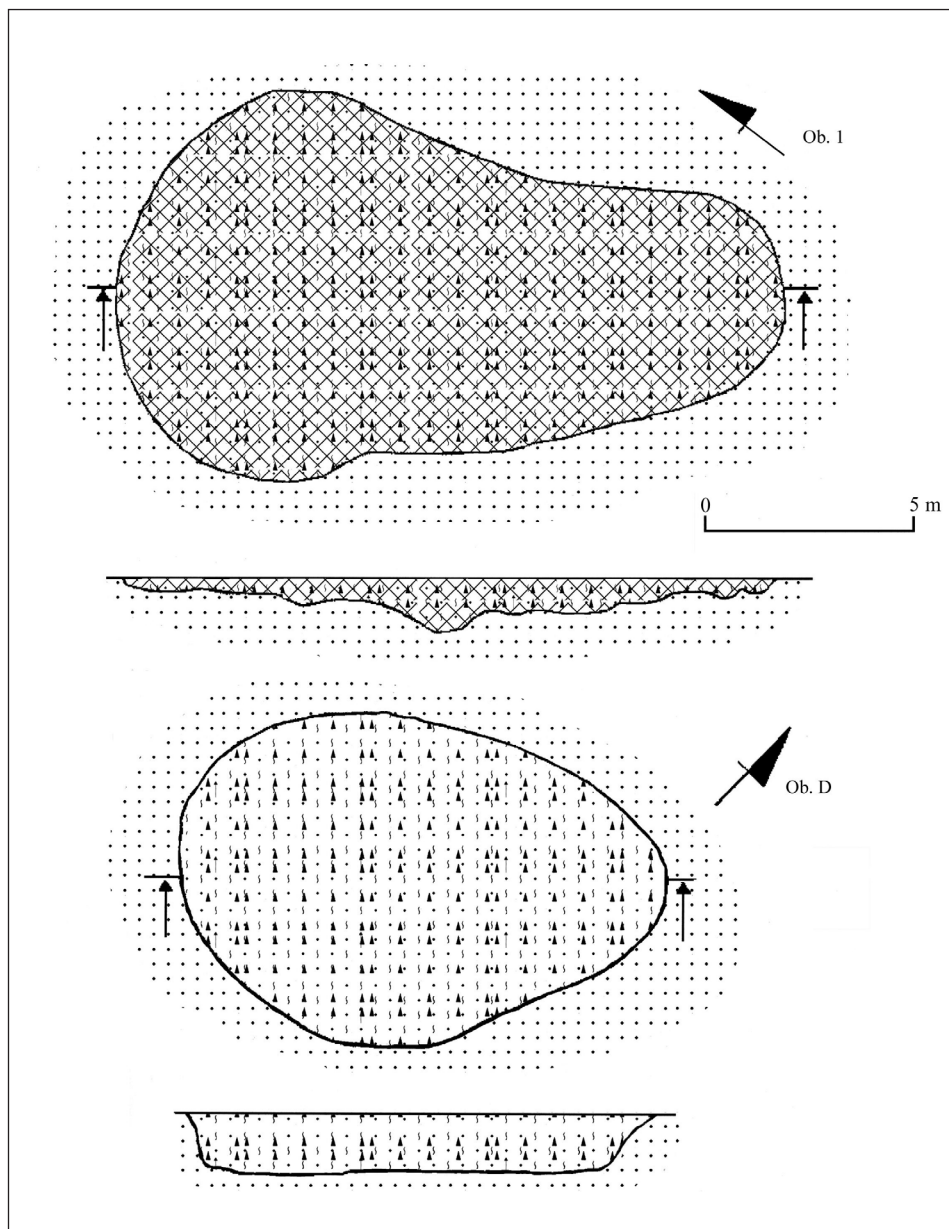

Ryc. 2. Wyszyna, gm. Władysławów, pow. Turek, woj. wielkopolskie, stan. II.

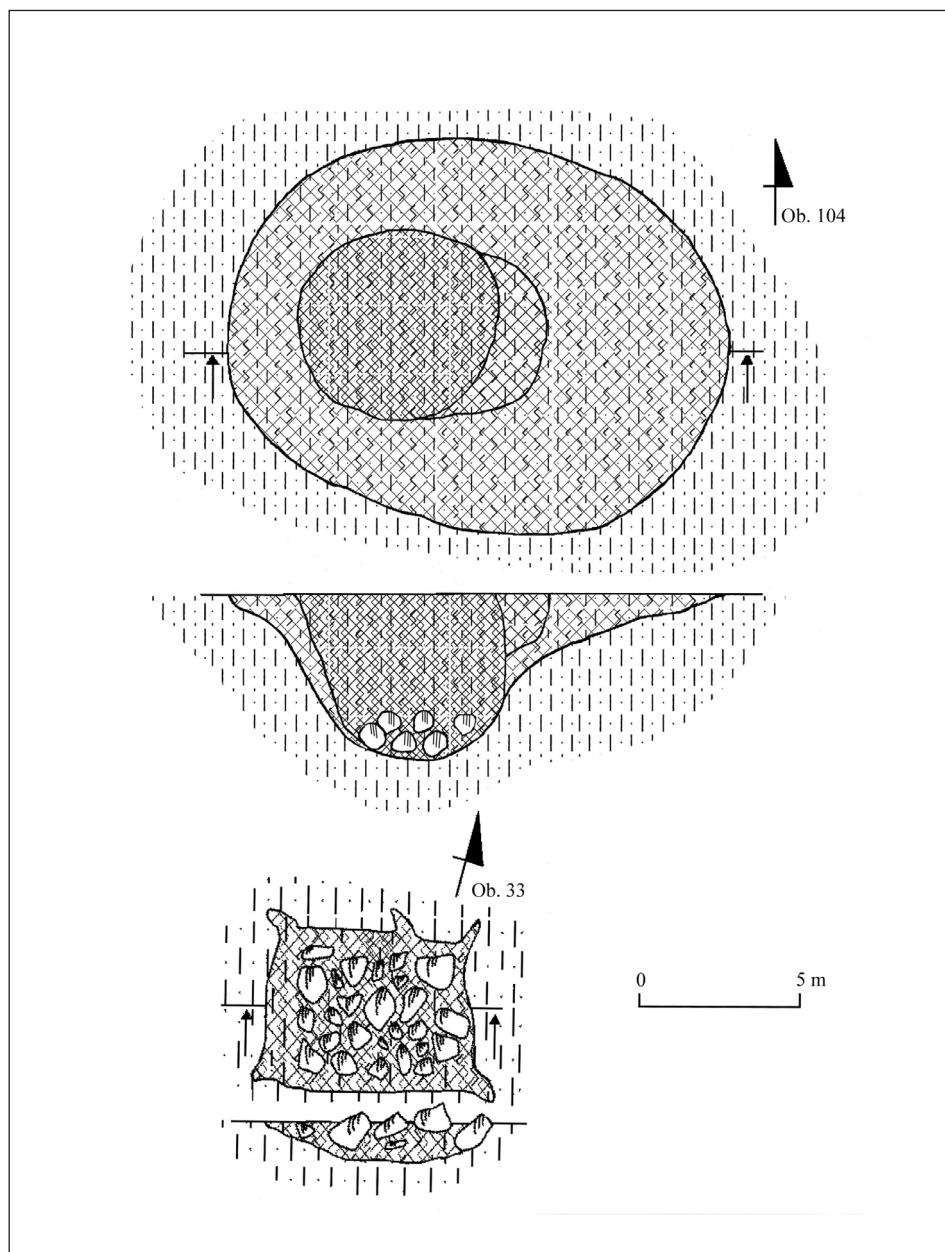
Rzuty poziome i pionowe wybranych obiektów kulturowych

Abb.2. Wyszyna, Gem. Władysławów, Kr. Turek, Woi. Großpolen, Fstl. II.

Grund- und Aufrisse von ausgewählten Befunden

Ryc. 3. Wyszyna, gm. Władysławów, pow. Turek, woj. wielkopolskie, stan. II.
Rzuty poziome i pionowe wybranych obiektów kulturowych
Abb. 3. Wyszyna, Gem. Władysławów, Kr. Turek, Woi. Großpolen, Fstl. II.
Grund- und Aufrisse von ausgewählten Befunden

Ryc. 4. Wyszyna, gm. Władysławów, pow. Turek, woj. wielkopolskie, stan. II.
Rzuty poziome i pionowe wybranych obiektów kulturowych

Abb. 4. Wyszyna, Gem. Władysławów, Kr. Turek, Woi. Großpolen, Fstl. II.
Grund- und Aufrisse von ausgewählten Befunden

Wśród nich wyróżniono 3 główne kategorie obiektów: jamy gospodarcze (magazynowe i o bliżej nieokreślonej funkcji), miejsca palenia otwartego ognia (ogniska i paleniska) oraz dołki postłupowe.

Jamy gospodarcze

Jedną owalną jamę, lejkowatą w przekroju, zawierającą kamienie (głównie granit) o zbliżonych wymiarach, określono jako magazynową (ob. 104, ryc. 4). W przypadku dalszych 31 obiektów ich funkcji nie jesteśmy w stanie odczytać, gdyż w ich wypełniskach poza nielicznymi węglami drzewnymi czy śladami spalenizny nie odnotowano żadnego materiału źródłowego. W rzutach poziomych najczęściej jamy te były owalne lub okrągłe, sporadycznie nieregularne. Ich przekroje były mocno zróżnicowane: misowate, nieckowate, odwrotnie stożkowate, nieregularne, sporadycznie workowate. Nieco mniejsze niż obiekty zawierające materiał ceramiczny kultury łużyckiej (średnio $94 \times 75 \times 26$ cm), ale także o prostych, jednorodnych układach stratygraficznych.

Miejsca palenia otwartego ognia — paleniska i ogniska

Za paleniska, czyli miejsce palenia otwartego ognia, najczęściej uważa się obiekty przystosowane do tego celu poprzez odpowiednie konstrukcje, najczęściej kamienne, czasami kamiennie-gliniane czy gliniane, w wypełniskach których zaznacza się wyraźna warstwa spalenizny. Ogniska w odróżnieniu od palenisk pozbawione są takich konstrukcji, ale i tutaj powinna być wyraźna warstwa spalenizny (J. Michalski 1983, s. 178).

Na omawianym stanowisku zarejestrowano tylko jedno palenisko w przybliżeniu prostokątne, misowate w przekroju, którym był ob. 33 (ryc. 4). Jego gabaryty wynosiły $130 \times 98 \times 25$ cm. Ogniska, których odnotowano kilkanaście, były głównie owalne lub nieregularne, rzadko okrągłe, jajowate czy nieregularnie prostokątne. W rzutach pionowych nieckowate lub nieregularne, wyjątkowo tylko misowate. Ich wymiary mieściły się w granicach $129 \times 99 \times 21$ cm.

Dołki postłupowe

Zdecydowana większość obiektów o nieokreślonej przynależności kulturowo-chronologicznej to dołki postłupowe. Łącznie zarejestrowano ich 62 i najczęściej były kształtu okrągłego, rzadko owalnego, sporadycznie prostokątnego czy kwadratowego, w przekroju misowate lub odwrotnie stożkowate, czasami lejkowate, workowate czy nieregularne. Były to słupy stosunkowo dużych rozmiarów — średnio $45 \times 42 \times 25$ cm.

ŹRÓDŁA RUCHOME — CERAMIKA Technologia

Zbiór ceramiczny związany z kulturą łużycką, uzyskany w wyniku prac wykopaliskowych na stanowisku 11 w Wyszynie, reprezentowany jest przez ponad 600 fragmentów, pochodzących wyłącznie z wypełnisz obiektów. Mimo iż omawiane źródła są silnie rozdrobnione, zauważono ich bardzo dużą jednolitość pod względem technologicznym.

Jako materiał schudzający użyto przede wszystkim domieszkę mineralną, głównie tłuczeń kamienny: średnio- (273 fragmenty — 44,8% całości zbioru), drobno- (191 — 31,4%) i gruboziarnisty (134 — 22%)¹, sporadycznie zastosowano piasek (4 — 0,6%), odnotowano także obecność domieszki organicznej (7 — 1,1%).

Uzyskane źródła ceramiczne, mimo silnego rozdrobnienia, sklasyfikowano również pod względem grubości ścianek, wyróżniając dla nich przedziały: do 0,6 cm — ceramika cieniścienna (I grupa techniczna), od 0,6 do 0,9 cm — ceramika średniościenna (II grupa techniczna) i powyżej 0,9 cm — ceramika grubościenna (III grupa techniczna). Omawiany zbiór wykazał następujące cechy: najczęściej występowała ceramika II grupy technicznej — 475 fragmentów (78% całości zbioru), rzadziej III grupy technicznej — 95 fragmentów (15,6%), a I grupa techniczna została zarejestrowana wręcz marginalnie — zaledwie 39 fragmentów (6,4%).

Ceramika naczyniowa charakteryzowała się dobrym wypałem. Przełamy były najczęściej jednobarwne (442 fragmenty — 72,6% całości zbioru), rzadziej dwubarwne (109 — 17,9%) zaś sporadycznie trójbarwne (58 — 9,5%). Powierzchnie zewnętrzne naczyń miały najczęściej barwy brązowe (392 — 64,4%, z czego w większości ciemnobrązowe — 230), rzadziej ceglaste (139 — 22,8%), a sporadycznie czarne (49 — 8,1%) czy szare (29 — 4,8%). Od stron wewnętrznych przeważały barwy brązowe (292 — 47,9%, tu ciemnobrązowe jedynie nieznacznie przeważały nad jasnobrązowymi) lub czarne (181 — 29,7%), rzadziej występowały barwy szare (81 — 13,3%) lub ceglaste (55 — 9%).

Ze względu na sposób potraktowania powierzchni wyróżniono dwie główne grupy ceramiki: gładką (grupa 1) oraz chropowatą (grupa 2).

Ceramikę 1 grupy, reprezentowaną przez 303 fragmenty (49,7% całego zbioru) ze względu na niejednorodny stopień gładkości podzielono na wygładzaną (9), gładką (276) oraz szorstką (18), przy czym należy podkreślić, że nie wszystkie fragmenty, które określono jako „gładkie” musiały pochodzić z naczyń całkowicie gładkich, ale również z okazów wygładzanych tylko w partii przywylewowej, bądź przydennej. Wśród ceramiki wygładzanej, zarówno II (5), jak i I (4) grupy technicznej, odnotowano naczynia przeważnie barw czarnych zewnętrznie, jak i wewnętrznie, rzadziej ciemnobrązowych/czarnych, szarych/szarych czy czarnych/jasnobrązowych, o jedno- lub trójbarwnych przełomach, czasami wygładzane od wewnątrz. Omawiane fragmenty pochodziły głównie z partii brzusznych naczyń. Ułamki ceramiki o po-

¹ Wielkość frakcji ziaren przyjęto w następujących przedziałach: 0,1–0,5 mm dla domieszki drobnoziarnistej, 0,5–1 mm dla domieszki średnioziarnistej i powyżej 1 mm dla domieszki gruboziarnistej.

wierzchni gładkiej pochodziły najczęściej od naczyń II, rzadziej III czy I grupy technologicznej i były to przeważnie pozostałości mis oraz waz/amfor, rzadziej garnków. W przypadku fragmentów gładkich w partiach przywylewowych lub przydennych z III grupy technologicznej, u których stwierdzono domieszkę tłucznia gruboziarnistego, zachodzi uzasadnione podejrzenie, że naczynia te mogły mieć brzuśce chropowate, gdyż masa ceramiczna jest identyczna, jak u okazów chropowatych. Naczynia o powierzchniach gładkich charakteryzowały się barwami zewnętrznymi brunatnymi, rzadziej czarnymi lub szarymi. Efekt powierzchni szorstkiej uzyskano natomiast poprzez mniej staranną obróbkę powierzchni naczyń, wynikiem czego często było niewielkie „wystawanie” ziaren domieszki schudzającej. Powierzchnia taka najczęściej występuje na garnkach lub wazach/amforach.

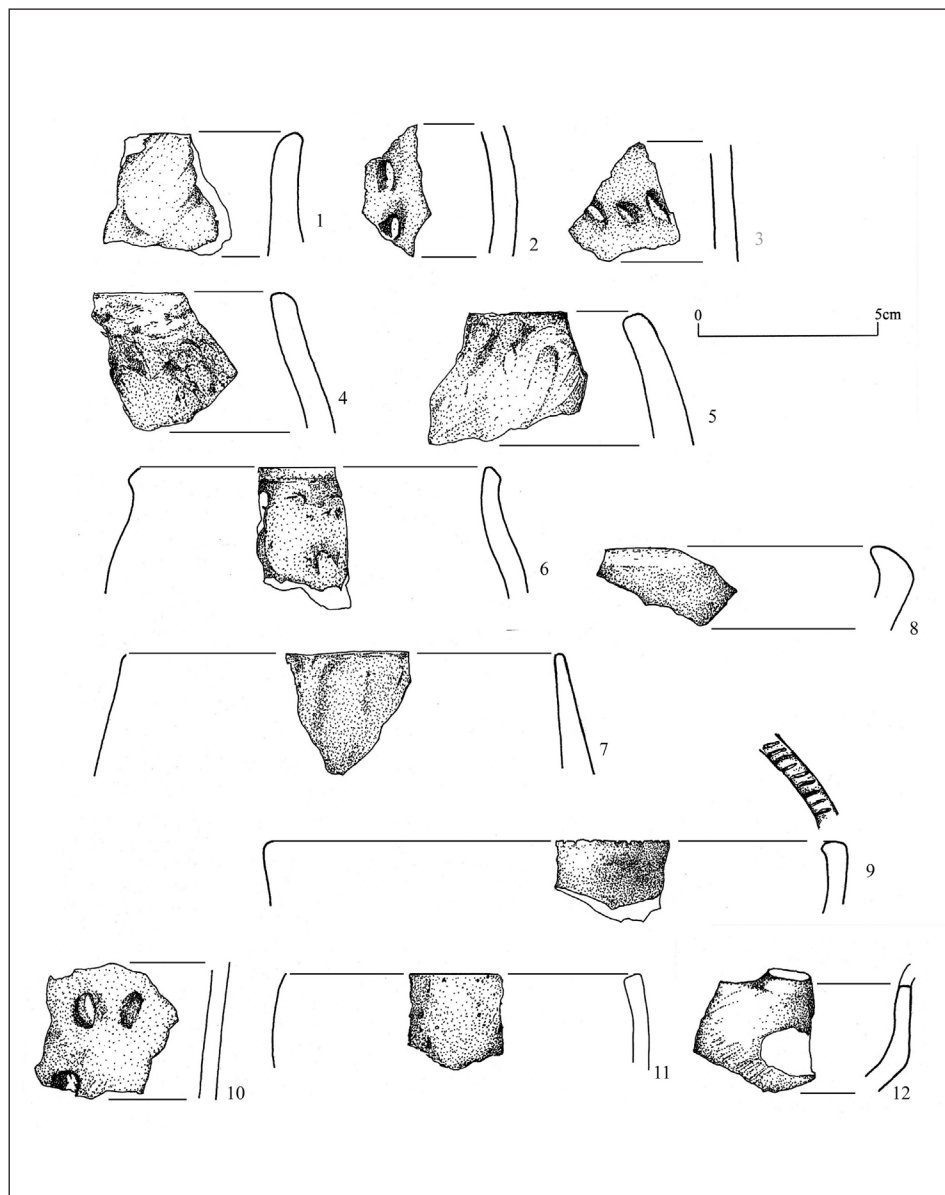
Druą główna grupa technologiczna, skupiająca 309 fragmentów (50,3% całego analizowanego zbioru) została podzielona na kilka podgrup. Wyróżniono naczynia obrzucane roztworem rzadkiej gliny z domieszką tłucznia drobo- lub średnioziarnistego (drobnochropowacenie), obrzucane roztworem rozwodnionej gliny z domieszką tłucznia średnio- lub gruboziarnistego (grubochropowacenie), obrzucane gęstą masą glinianą z domieszką tłucznia gruboziarnistego, dające w efekcie efekt gruzełkowatości (obrzucanie) oraz obmazywane wiechciem i/lub palcami. Wszystkie techniki chropowacenia znane są szeroko w kulturze łużyckiej (M. Mogielnicka-Urban 1984, s. 106 i n.). Podkreślenia wymaga zdecydowana przewaga naczyń drobnochropowatych (219 — 71,6%) nad pozostałymi — grubochropowate wystąpiły w 51 przypadkach (16,6%), obrzucane w 25 (8,1%), obmazywane palcami w 10 (3,3%), a obmazywane wiechciem zaledwie raz (0,3%). Wśród domieszek dodawanych do gliny używanej do chropowacenia stwierdzono wyłącznie tłuczeń kamienny. Nie zauważono zależności między formą naczynia a konkretną techniką chropowacenia, choć, jak się wydaje, ten sposób potraktowania powierzchni dotyczy w przypadku stanowiska w Wyszynie przede wszystkim naczyń garnkowych. Analizowane źródła ceramiczne cechowały się barwami brunatnymi zewnętrznymi i brunatnymi, rzadziej czarnymi/szarymi wewnętrznymi. Wewnętrzne ścianki tych naczyń rzadko bywały starannie wygładzane. Dosit często widać na nich ślady po zlepieniu wałków oraz smugi po palcach.

Typologia

Silne rozdrobnienie materiału znacznie ogranicza przeprowadzenie pełnej analizy naczyń, a zwłaszcza występujących na ich powierzchniach wątków ornamentacyjnych. Typy zostały wydzielone na podstawie analogii do form powszechnie występujących na stanowiskach kultury łużyckiej.

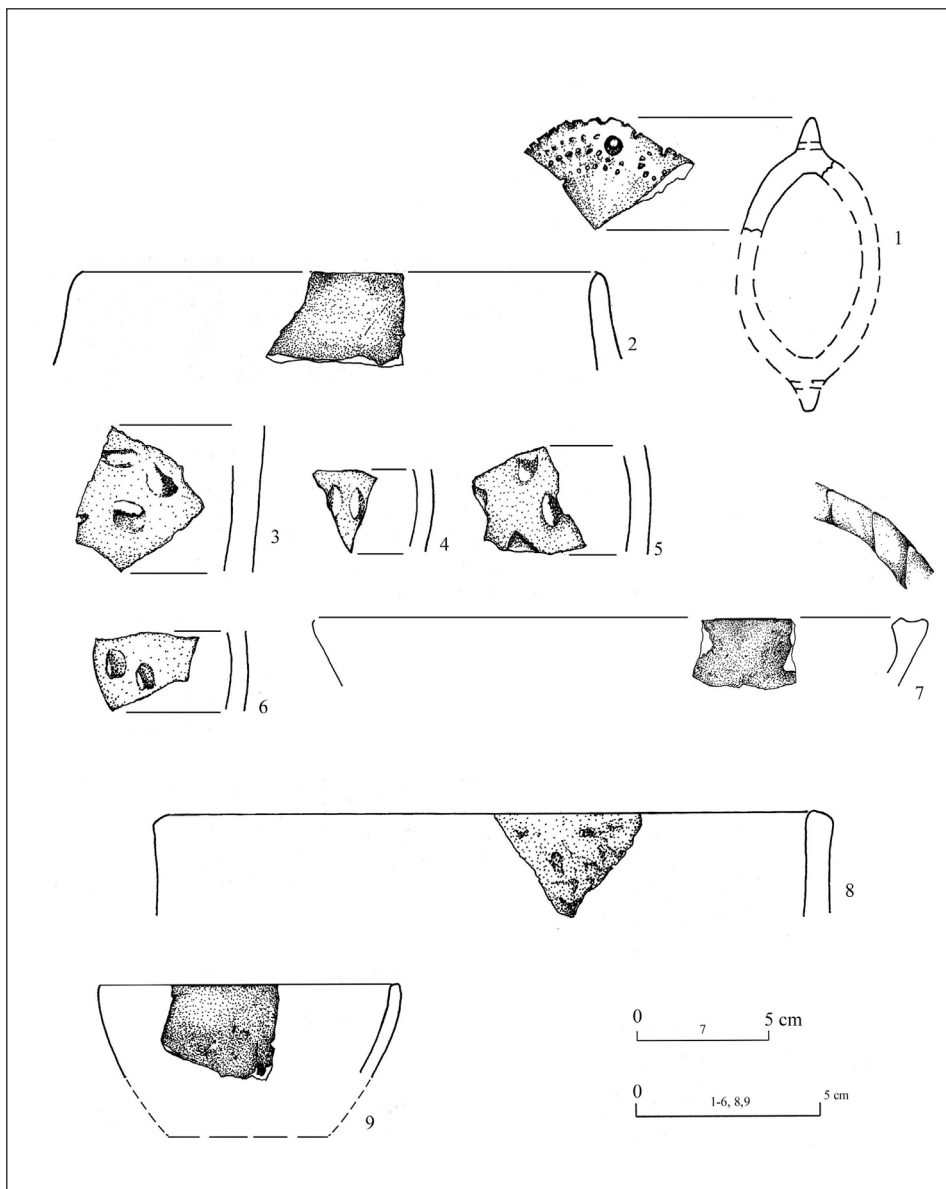
Garnki

Garnki są to naczynia bezuche, jednoucha lub dwuoucha, o słabej tektonice (nie wyodrębniona szyjka), o powierzchniach najczęściej chropowatych i płaskich, nie wyodręb-

Ryc. 5. Wyszyna, gm. Władysławów, pow. Turek, woj. wielkopolskie, stan. 11.
Wybrane fragmenty ceramiki (1 – ob. 7, 2, 3 – ob. 22, 4 – ob. 24, 5 – ob. 25, 6 – ob. 26, 7 – ob. 39,
8, 9 – ob. 42, 10 – ob. 48, 11, 12 – ob. 53)

Abb. 5. Wyszyna, Gem. Władysławów, Kr. Turek, Woi. Großpolen.
Ausgewählte Keramikfragmente (1 – Bef. 7, 2, 3 – Bef. 22, 4 – Bef. 24, 5 – Bef. 25, 6 – Bef. 26,
7 – Bef. 39, 8, 9 – Bef. 42, 10 – Bef. 48, 11, 12 – Bef. 53)

Ryc. 6. Wyszyna, gm. Władysławów, pow. Turek, woj. wielkopolskie, stan. II.
Wybrane fragmenty ceramiki (1, 2 – ob. 55, 3 – ob. 58, 4 – ob. 60, 5 – ob. 62, 6, 7 – ob. 69,
8, 9 – ob. 70)

Abb.6. Wyszyna, Gem. Władysławów, Kr. Turek, Woi. Großpolen.
Ausgewählte Keramikscherben (1, 2 – Bef. 55, 3 – Bef. 58, 4 – Bef. 60, 5 – Bef. 62, 6, 7 – Bef. 69,
8, 9 – Bef. 70)

nionych dnach. Z całego zbioru źródeł ceramicznych wyróżniono okazy o S-kształtnych profilach, beczułkowate, o podkreślonych częściach przywylewowych oraz donicowate.

Garnki o S-kształtnych profilach

Typ ten reprezentowany jest najprawdopodobniej przez ułamki 5 naczyń (ryc. 5:6; 7:3, 6; 8:4, 5). Ze względu na fragmentaryczność zachowania trudno stwierdzić czy były one zaopatrzone w ucho (ucha) czy ich pozbawione. Wśród nich zarejestrowano jedynie okazy chropowacone.

Naczynia tego typu bardzo często spotykane są w inwentarzu kultury łużyckiej, stanowiąc formę powszechną i długotrwałą, co znacznie ogranicza ich walor chronologiczny. Znane są z IV i V okresu EB (L. Krzyżaniak 1963, s. 92, ryc. 66:4; W. Śmigielski 1963a, s. 154 i n., ryc. 108:5, 121:3; D. Durczewski 1986, s. 51, 68), jak również z Ha C (Z. Pieczyński 1954, s. 131, 148; A. Kołodziejski 1968, s. 131, tabl. 1:22; E. Kihl-Byczko 1972, s. 130, ryc. 79:13), czy Ha D (Z. Kaszewski 1975, tabl. VII: 8; I. Jadczkova 1986, s. 273 i n., tabl. I:18).

Garnki beczułkowate

Podobnie, jak w wyżej opisanym przypadku, także i tutaj wydzielenie tego typu było niezwykle trudne, ze względu na silne rozdrobnienie materiału ceramicznego. Zaliczono do niego ułamki pochodzące z 3 naczyń (ryc. 5:4; 7:4; 8:6).

Garnki beczułkowate są słabym wyznacznikiem chronologicznym- pojawiają się w inwentarzu kultury łużyckiej w IV okresie epoki brązu i przeżywają się w głąb okresu następnego (W. Śmigielski 1963a, ryc. 23:1, 75:3; 1965, ryc. 4:1, 9:9; M. Zeylandowa 1965a, ryc. 25; M. Kaczmarek 2002, s. 70, 72).

Garnki o podkreślonych częściach przywylewowych

Także i tutaj napotkano na trudności związane z klasyfikacją, choć nie tak duże, jak w przypadku dwóch pierwszych grup, ze względu na cechy szczególne, tj. podkreślony, najczęściej prosty, rzadko lekko nachylony do wewnątrz, gładki (lecz nie wygładzany) lub chropowacony wylew i chropowacony brzusec. Taki typ reprezentowanych jest przez 4 okazy, w tym o szyjce prostej przez 2 fragmenty naczyń (ryc. 5:1; 7:2) i o szyjce nachylonej do wewnątrz.

Garnki te nie należą do form czułych chronologicznie. Podobnie, jak naczynia o S-kształtnych profilach, egzemplarze nawiązujące do omawianego typu szeroko znane są z inwentarza kultury łużyckiej od IV EB aż po okres halszacki D (K. Szamałek 1987, ryc. 23, s. 55, 93; R. Mikłaszewska-Balcer 1991a, s. 111; 1991b, tab. 3; R. Janiak, P. Zawilski 1997, ryc. 5:9; Frąsiak, Gwóźdź, Siciński 2000, ryc. 30:3, 34:1). W przypadku okazów z Wyszyńy nie zaobserwowano wygładzania części przykrawędnych, cechy technologicznej odnoszonej według niektórych badaczy do okresu halszackiego (H. Wiklak 1972, s. 53), a ściślej młodszego odcinka okresu halszackiego D i początku wczesnej fazy starszego okresu przedrymskiego (B. Gwóźdź 1996, s. 49, 76).

Garnki donicowate

Wśród nich odnotowano zarówno te o wylewach prostych (ryc. 7:1), jak i nieco liczniejsze o wylewach nachylonych do wewnątrz (ryc. 5:5, 11; 7:1).

Tak jedne, jak i drugie nie są dobrym wyznacznikiem chronologicznym. Występują od IV okresu epoki brązu po wczesną fazę starszego okresu przedrzymskiego (J. Miśkiewicz 1963, s. 147; H. Wiklak 1972, s. 53; Z. Kaszewski 1975, tabl. VII:21, IX:9,22; K. Szamałek 1987, s. 55).

Wazy/amfory

Różnica podstawowa między wazą a amforą zasadza się na obecności uch u amfor. Ponieważ żaden okaz nie zachował się kompletnie, trudno jest jednoznacznie orzec, czy była to waza, czy amfora. Ze względu na podstawowe cechy morfologiczne, tj. kształt brzuśca i szyjki wyróżniono dwa typy naczyń — wazę/amforę dwustożkową oraz wazy/amfory o stożkowej szyjce.

Typ pierwszy reprezentuje pojedynczy fragment (ryc. 8:8). W pozostałych przypadkach naczynia zachowały się tylko w partiach wylewowych, stąd w nazwie określono jedynie kształt szyjki (ryc. 5:7; 6:2).

Niemożliwość określenia pierwotnego kształtu brzuśca omawianych wyrobów ceramicznych niezwykle komplikuje określenie ich chronologii. W przypadku fragmentu naczynia z ob. 137 można z dużym prawdopodobieństwem określić go jako łagodny, a tym samym przyporządkować do późnej epoki brązu.

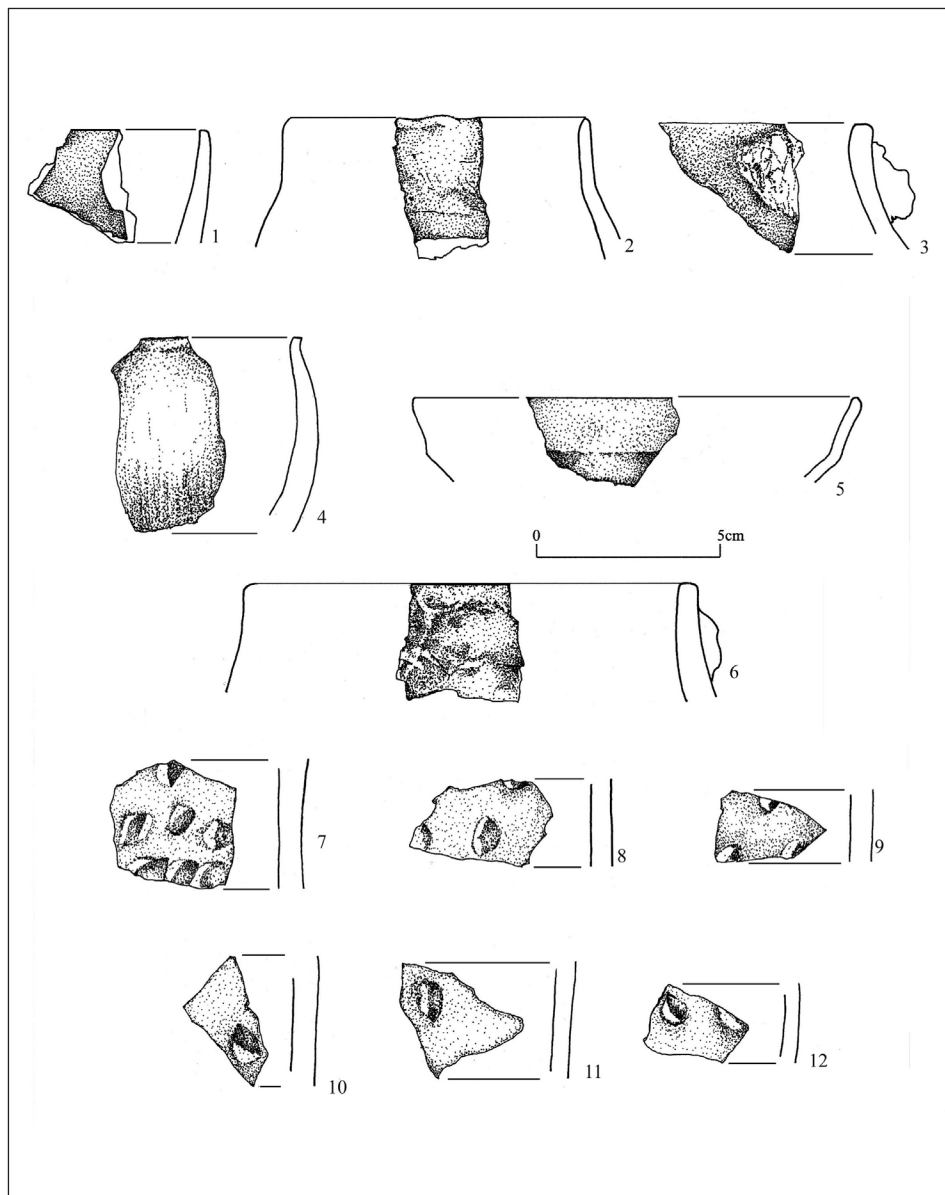
Misy

Misy to naczynia bezuche lub o jednym uchu umieszczonym w części podkrawędnej, dla których średnica otworu jest większa co najmniej raz od wysokości; dno często jest płaskie, niewodrębnione, rzadko zaokrąglone lub wklęsło-wypukłe.

Na stanowisku w Wyszynie nie odkryto żadnego egzemplarza zachowanego kompletnie, a jedynie nieliczne zrekonstruowano rysunkowo. Wśród nich wyróżniono misy donicowate, stożkowe, półkuliste i z brzuścem.

Misy donicowate

Wielokrotnie niemożliwe było określenie czy dany fragment pochodził z tego typu garnka bądź misy. Biorąc jednak pod uwagę kąt nachylenia ścianki naczynia, co przekłada się na znaczną średnicę wylewu, wydaje się, że co najmniej w trzech przypadkach mamy do czynienia z misami donicowatymi o wylewach prostych (ryc. 5:9; 6:7, 9). Były to okazy o powierzchniach gładkich i krawędziach prosto ściętych, czasami zdobionych krótkimi, ukośnymi nacięciami (ryc. 5:9) lub ukośnymi kanelurami (ryc. 6:7).

Ryc. 7. Wyszyna, gm. Władysławów, pow. Turek, woj. wielkopolskie, stan. II.

Wybrane fragmenty ceramiki (1 – ob. 78, 2 – ob. 83, 3, 4 – ob. 86, 5 – ob. 88, 6 – ob. 90, 7, 8 – ob. 94, 9 – ob. 97, 10 – ob. 99, 11 – ob. 101, 12 – ob. 103)

Abb. 7. Wyszyna, Gem. Władysławów, Kr. Turek, Woi. Großpolen.

Ausgewählte Keramikscherben (1 – Bef. 78, 2 – Bef. 83, 3, 4 – Bef. 86, 5 – Bef. 88, 6 – Bef. 90, 7, 8 – Bef. 94, 9 – Bef. 97, 10 – Bef. 99, 11 – Bef. 101, 12 – Bef. 103)

Misy tego typu są słabym wyznacznikiem chronologicznym. Pojawiają się już w IV EB (D. Durczewski, W. Śmigielski 1965, s. 212; W. Śmigielski 1965, s. 49, 55; M. Grabska 1985, s. 20). Ich występowania przypada głównie na V EB (M. Perzyńska 1961, ryc. 44h, 107g; A. Handerek 1975, s. 216, ryc. 6:t, 8:e, 10:b,c, 13:a,h,m; H. Róžańska 1975, tabl. II:10, III:5, V:15) i na okres halsztacki (Z. Pieczyński 1954, s. 130, ryc. 42:5,7; s. 131, ryc. 43:3; T. Malinowski 1958, ryc. 71:3; D. Durczewski 1961, ryc. 24:6,10; 1963b, ryc. 22:7,12; A. Lipińska 1964, ryc. 16:13; E. Dobrzańska 1960, s. 153, ryc. 8:a; s. 154, ryc. 10:a; s. 156, ryc. 15:b; s. 158, ryc. 24:b; s. 160, ryc. 31:b; W. Śmigielski 1963b, ryc. 17:10, 20:1). Przeżywają się jeszcze do wczesnej fazy starszego okresu przedrzymskiego (J. Kostrzewski 1926, s. 42, ryc. 54; s. 47, ryc. 57).

Misy stożkowate

Typ ten (ryc. 5:8) reprezentowany jest tutaj przez 2 okazy. Egzemplarze takie, datowane od przełomu IV i V EB do Ha C włącznie, mają rozliczne analogie na wielu cmentarzyskach ludności kultury łużyckiej (E. Naumowiczówna 1959, ryc. 36:1, 71:3; S. Tabaczyński 1959, ryc. 5:5; M. Perzyńska 1961, s. 93, ryc. 64:2; Łopata 1964, ryc. 104, 156; D. Durczewski 1963c, ryc. 2:1, 7:13; D. Durczewski, W. Śmigielski 1965, s. 212, tabl. 14:7, s. 215, tabl. 14:2; W. Śmigielski 1965, s. 49, tabl. 3:4,5; s. 55, tabl. 9:14; M. Grabska 1985, s. 20).

Misy półkuliste

Misy w kształcie wycinka kuli (ryc. 8:7, 10) nie są materiałem czułym chronologicznie. W Polsce środkowej i w Wielkopolsce spotykane są zarówno na stanowiskach kultury łużyckiej, jak i pomorskiej (Z. Durczewski 1939-1948, s. 53; M. Kaczmarek 2002, s. 70). Znałe były już od młodszego okresu epoki brązu (W. Śmigielski 1960, ryc. 5:2, 21:7; 1963a, ryc. 131:3; M. Perzyńska 1961, ryc. 78c, 80j, 95k; L. Krzyżaniak 1963, ryc. 41:1). Apogeum swojej popularności przeżywały, jak się wydaje, w okresie halsztackim (Z. Pieczyński 1954, s. 103, ryc. 1:7; E. Naumowiczówna 1959, ryc. 23:8, 24:3, 29:1; 31:11, 33:19, 42:1; Z. Kaszewski 1975, s. 141; K. Szmałek 1987, s. 58; R. Mikłaszewska-Balcer 1991b, s. 151, tab. 3; A. Handerek 1975, ryc. 6:h, 36:e; P. Frąsiak, B. Gwóźdź, W. Siciński 2000, ryc. 41:6, 42:6).

Misy z wyodrębnionym brzuścem

Na stanowisku w Wyszynie odkryto 2 fragmenty mis z wyodrębnionym brzuścem: dwustożkowatym (ryc. 7:5) i baniastym (ryc. 8:3).

Naczynia tego typu nie stanowią dobrego elementu datującego, gdyż występują niemalże przez cały okres trwania kultury łużyckiej. Szczyt ich popularności rozpoczyna się od V okresu EB (M. Gedl 1960, tabl. XIII:1,5, XIV:2; 1963, tabl. XXIII:1; W. Śmigielski 1963a, ryc. 9:1, 10:3, 21:6, 110:4; L. Krzyżaniak 1963, ryc. 74:4; A. Handerek 1975, s. 216). Znałe są w okresie halsztackim C (E. Naumowiczówna 1959, ryc. 74:24; A. Lipińska 1964, ryc. 22:2), jak też Ha D i wczesnej fazy starszego okresu przedrzymskiego (T. Malinowski 1958, ryc. 86:7; H.A. Ząbkiewicz-Koszańska 1965; 1972; P. Frąsiak, B. Gwóźdź, W. Siciński 2000, ryc. 34:2).

Dzbany-kubki

Zarówno dzbany, jak i kubki są naczyniami jednouchymi (ucha najczęściej taśmowate wysunięte ponad brzeg), o dnach płaskich, nie wyodrębnionych, czasami wklęsło-wypukłych. Zasadnicza różnica pomiędzy kubkiem a dzbanem zasadza się na proporcjach samego naczynia oraz na jego tektonice — dla kubków wysokość naczynia jest równa lub większa od średnicy otworu, u dzbanów średnica otworu jest najczęściej mniejsza od wysokości. Na stanowisku w Wyszynie odkryto zaledwie jeden fragment naczynia, i jak się wydaje mamy w tym przypadku do czynienia z kubkiem beczułkowatym (ryc. 8:11).

Źródła tego typu są raczej słabym wyznacznikiem chronologicznym, gdyż spotykane są od IV EB do końca trwania kultury łużyckiej (Z. Pieczyński 1954, s. 131; D. Durczewski 1963a, ryc. 13:1, 1963c, ryc. 5:7; L. Krzyżaniak 1963, s. 74, ryc. 19:5; J. Łopata 1964, ryc. 27:1; E. Naumowiczówna 1964, ryc. 27:9; D. Durczewski, W. Śmigielski 1965, s. 201, ryc. 16:40, 32:41; W. Śmigielski 1965, s. 154).

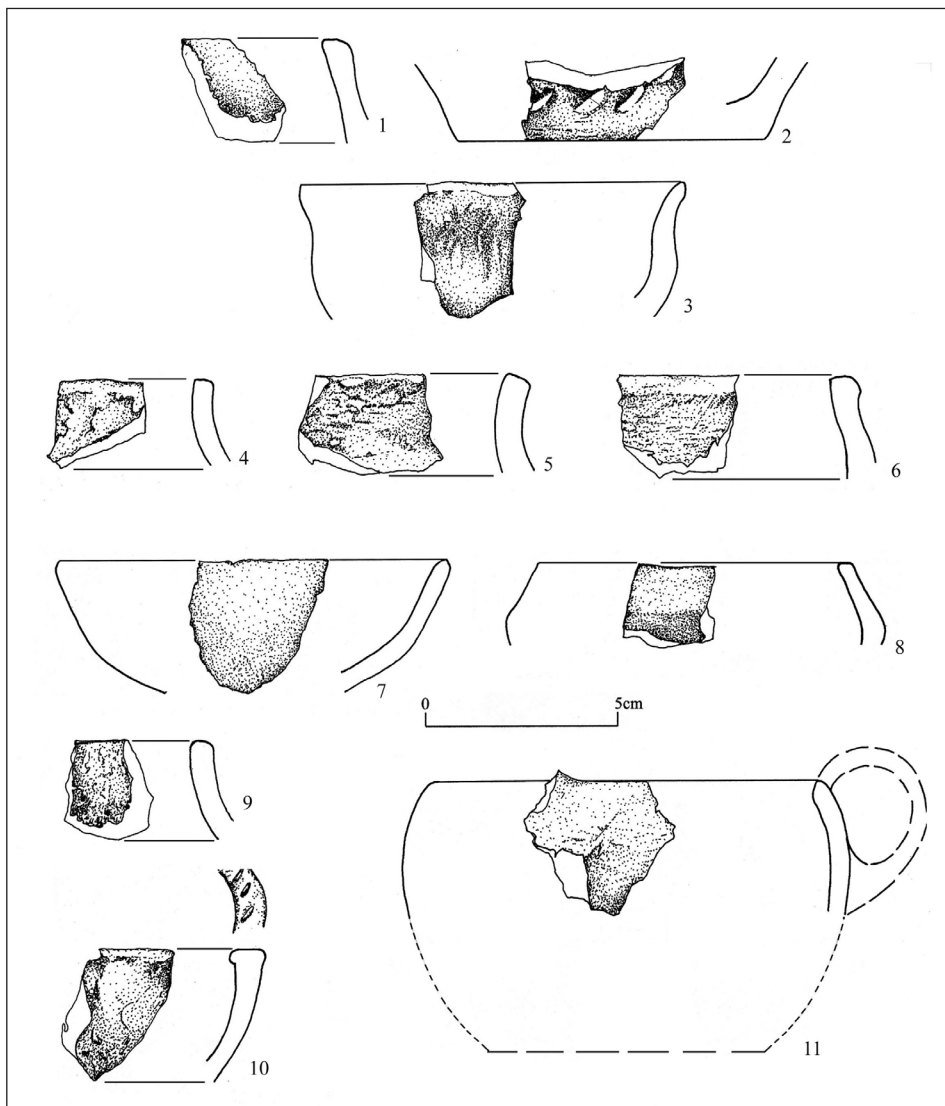
Czerpaki

Wydzielenie tego rodzaju formy było z uwagi na stan materiału niezwykle trudne. Zaliczono doń 2 fragmenty naczyń. Nie wykluczone, że w odniesieniu do jednego z nich (ryc. 5:12) mamy do czynienia z egzemplarzem o wyodrębnionym, dwustożkowatym brzuscu. Drugi był płytkim czerpakiem w kształcie wycinka kuli.

Tego typu naczynia występują od przełomu IV i V EB do okresu halsztackiego włącznie (M. Perzyńska 1961, s. 86, ryc. 94:7; L. Krzyżaniak 1963, s. 57, ryc. 35:5; W. Śmigielski 1963a, s. 196, ryc. 54:3,5; 1965, s. 47, tabl. 1:4, 10,11; M. Zeylandowa 1968, s. 85, 92, ryc. 6:24, 73:20; E. Kihl-Byczko 1972, s. 93, ryc. 8:6-8).

Grzechotka

Fragment grzechotki, najprawdopodobniej poduszkowatej, został odkryty w wypelnisku ob. 55 (ryc. 6:1). Pojedyncze okazy przedmiotów tego rodzaju rejestruje się na stanowiskach łużyckich już od młodszego okresu epoki brązu, jednak znakomita ich większość pochodzi dopiero z okresu następnego i z początków epoki żelaza (J. Kostrzewski 1923, s. 72; 1955, s. 114, 116; 1958, s. 130; M. Gedl 1962, s. 55; B. Gediga 1967, s. 122, 123). Grzechotki poduszkowate są formą bardzo popularną, a w literaturze przedmiotu są datowane głównie na V okres epoki brązu (J. Kostrzewski 1955, s. 114, 116; B. Gediga 1967, s. 122). Poza Wielkopolską występują głównie na Dolnym Śląsku, w Czechach i na Łużycach (B. Gediga 1967, s. 122).

Ryc. 8. Wyszyna, gm. Władysławów, pow. Turek, woj. wielkopolskie, stan. II.
Wybrane fragmenty ceramiki (1, 2 – ob. 108, 3 – ob. 116, 4 – ob. 119, 5 – ob. 132, 6, 7 – ob. 134,
8 – ob. 137, 9 – ob. 141, 10 – ob. 143, 11 – ob. 149)

Abb. 8. Wyszyna, Gem. Władysławów, Kr. Turek, Woi. Großpolen.
Ausgewählte Keramikscherben (1, 2 – Bef. 108, 3 – Bef. 116, 4 – Bef. 119, 5 – Bef. 132, 6, 7 – Bef. 134,
8 – Bef. 137, 9 – Bef. 141, 10 – Bef. 143, 11 – Bef. 149)

ANALIZA MOTYWÓW ZDOBNICZYCH

Z całego zbioru ceramicznego zaledwie nikły procent stanowią fragmenty, na których zaobserwowano reliefowe motywy zdobnicze, zarówno ryte, jak i odciskane.

Ornament reliefowy ryty wykonany został za pomocą cienkiego narzędzia, bliżej nieokreślonego. Głębokość rowków wahała się między 1–2 mm, a ich szerokość w przedziale 1 do 3 mm, stąd wniosek o stosowaniu mało rozbudowanego warsztatu garncarskiego. Zdobienie takie zaobserwowano na 5 fragmentach naczyń o powierzchniach gładkich. Samodzielny ornament reliefowy w postaci grup ukośnych, krótkich linii rytých wystąpił na krawędziach wylewów mis (ryc. 5:9; 8:10). Na pozostałych fragmentach odnotowano kombinacje zdobienia rytego i odciskanego: pozioma linia ryta + dołki, pozioma linia ryta + odciski paznokciowe i w tych przypadkach można jedynie domniemywać ich lokalizacji na granicy szyjki i brzuśca.

Ornament reliefowy odciskany odnotowano w kilkunastu przypadkach — w jednym mamy do czynienia z odciskami małych dołków (ryc. 6:1), w pozostałych chodzi głównie o odciski tzw. paznokciowe, zarejestrowane w większości na fragmentach pochodzących z partii brzusznych naczyń (ryc. 5:2, 3, 10; 6:3–6; 7:7–12), raz w części podkrawędnej — misy i raz w strefie przydennej, najprawdopodobniej garnka (ryc. 8:2).

Kombinacja linii rytých, zwłaszcza poziomych oraz dołków i odcisków paznokciowych występuje na naczyniach kultury łużyckiej już od V EB (J. Żychlińska 2002, tabl. XXXV:3, XXXIX:4, LXV:4) i trwa aż do okresu halszackiego, zwłaszcza Ha D (M. Gądzikiewicz–Woźniak, J. Miśkiewicz 1977, tabl. XXXIII:3; Z. Kaszewski 1975, tabl. XI:12; T. Malinowski 1958, ryc. 34:20).

Układ krótkich, ukośnych kresek, wykonanych najprawdopodobniej za pomocą końcówki ostrego narzędzia, być może noża, umiejscowiony na krawędzi mis występuje od V EB (M. Kaczmarek 2002, s. 70), a jest szczególnie charakterystyczny dla okresu halszackiego w grupie wschodniowielkopolskiej (T. Malinowski 1958, s. 32, ryc. 26:10, 31:2, 54:7, 65:3,5, 79:3), choć spotyka się go również, zwłaszcza w części podkrawędnej, w grupie tarnobrzeskiej (A. Gardawski 1979, tabl. XXXIX:13).

Ornament tzw. paznokciowy pojawia się w młodszym okresie EB, a apogeum popularności przeżywa w okresie następnym (M. Kaczmarek 2002, s. 70, 74).

PODSUMOWANIE

W trakcie prac wykopaliskowych na stanowisku 11 w Wyszynie odkryto liczne ślady osadnictwa ludności kultury łużyckiej. Analiza materiału ceramicznego, jak również układy stratygraficzne, wyraźnie dowodzą homogeniczności zbioru oraz jednofazowości osady tego ugrupowania.

Przechodząc do próby ściślejszego określenia chronologiczno-kulturowego materiałów z osady należy podkreślić, iż opiera się ona jedynie na wynikach analizy

zabytków ruchomych, tj. ceramiki. Wykazała ona dużą zwartość zbioru tak technologiczną, jak również, choć w mniejszym stopniu, typologiczną. Większość form stanowią niestety typy długotrwałe, co oczywiście znacznie utrudnia dywagację na temat chronologii. Uwagę skierowano zatem na ornamentykę naczyń (krótkie karby na krawędziach mis, kombinację linii rytej i dołków oraz ornament tzw. paznokciowy), która, jak się wydaje, daje możliwości zawężenia chronologii badanej osady. Przyjęto następujące założenia: garnki beczułkowate oraz zdobienie krawędzi mis ukośnymi kanelurami jest na omawianej osadzie elementem przeżytkowym, waza reprezentuje typ z brzuścem łagodnie dwustożkowatym, grzechotka typ poduszkowaty, misa w kształcie wycinka kuli, może, ze względu na lekki załom brzuśca, reprezentować wczesne warianty tej formy. W myśl tych założeń oraz uwzględniając wnioski płynące z analizy motywów zdobniczych sformułowano hipotezę, że omawiana osada „łużycka” funkcjonowała w V okresie epoki brązu.

Interesujące nas stanowisko w zakresie geograficznym leży na pograniczu Wielkopolski i Polski środkowej. W V okresie epoki brązu wyróżnia się tutaj podgrupę wschodniowielkopolską grupy wschodniej, podkreślając jednocześnie trudności w jej samodzielnym rozwoju, wskazuje się na silne wpływy grupy górnośląsko-małopolskiej (M. Gedl 1989, s. 633, mapa 31). Analiza form i ornamentyki naczyń odkrytych na stanowisku w Wyszynie nie dokumentuje wyraźnie istnienia takich oddziaływań interkulturowych, a wręcz przeciwnie — obecność misy z brzuścem dwustożkowatym czy grzechotki poduszkowatej wskazywałaby raczej na silniejsze wpływy grupy śląskiej.

Dotychczasowy stan bazy źródłowej dla osiedli otwartych społeczności łużyckich należy określić jako niezadowalający. Wpływało nań wiele czynników, w tym bez wątpienia brak spektakularności odkryć osadowych. Mimo szczupłości bazy źródłowej zwrócono uwagę, że osadnictwo kultury łużyckiej jest bardzo zróżnicowane, bez jednolitego typu osiedli (A. Niesiołowska-Hoffmann 1963, s. 98). W ramach osad otwartych wyróżniono osiedla długotrwałe zamieszkiwane (stałe, wielosezonowe) i sezonowe (M. Gedl 1989, s. 656). Kryterium wydzielenia długotrwałych osad typu stałego zostało jasno sformułowane — jest to obecność obiektów mieszkalnych (często wraz z wewnętrznymi paleniskami czy ogniskami) i gospodarczych, warstwy kulturowej lub układu stratygraficznego, w którym są widoczne przecinające się wzajemnie obiekty, odpowiadające nieprzerwanym fazom użytkowania (J. Michalski 1983, s. 376), są one ponadto często ograniczone przez warunki naturalne (M. Gedl 1989, s. 656). Ich rozplanowanie wewnętrzne także jest mocno zróżnicowane. Spotyka się zarówno takie, gdzie zabudowa jest chaotyczna (K. Szamałek 1998, ryc. 2; Z. Głogowski, K. Szamałek, M. Ignaczak 2004, ryc. 50-53; M. Ignaczak, K. Szamałek, Z. Głogowski 2004, ryc. 39; E. Pawlak i in. 2008, ryc. 2b; A. Krzyszowski 2008c, tabl. 1), jak i takie, na których wyraźnie zaznacza się obecność zagród tworzonych przez budynek mieszkalny i towarzyszące mu obiekty gospodarcze (A. Krzyszowski, A. Sobucki 1998, ryc. 6; B. Muzolf 2002, ryc. 224; M. Ignaczak 2004, ryc. 66-71; J. Baron 2005, s. 98; A. Krzyszowski 2008a, tabl. 1).

Cechą szczególną osad stałych jednosezonowych, krótkotrwałych jest brak wyraźnej warstwy kulturowej, brak ognisk czy palenisk w wypełniskach obiektów mieszkalnych (J. Michalski 1983, s. 151), rozproszony charakter ich zabudowy, zlokalizowanej wzdłuż krawędzi doliny potoku lub rzeki, stąd często mówi się o tzw. strefach osadniczych, typowych zwłaszcza dla terenów niżowych (M. Gedl 1989, s. 656). Wydaje się jednak, że taki obraz osad sezonowych, które kojarzą się raczej z obozowiskami niż osadami stałymi należy zmienić. Znane są dziś osady stałe, które funkcjonowały przez krótki czas — 25 lat², a które charakteryzowała zagrodowa zabudowa przestrzenna (J. Orlicka-Jasnoch 2005, tabl. XXII; A. Krzyszowski, K. Szamalek 1998, ryc. 9; J. Żychlińska, B. Rogalski 2006, s. 31–32, ryc. 2; A. Krzyszowski 2008b, tabl. 1), a nawet takie, na których zaobserwowano dwustopniowy podział przestrzeni na strefę mieszkalną i produkcyjną (T. Gralak 2004, ryc. 4).

Mając na uwadze wyżej wspomniane uwagi, przyjrzyjmy się zatem charakterowi osady w Wysznie. Podkreślając, że nie została ona przebadana w całości zauważyć można, że strefa osadnicza ludności kultury łużyckiej obejmuje cały przebadany obszar, przy czym w części wschodniej oraz w środkowej partii części południowej najprawdopodobniej uchwycono jej krańce (ryc. 1).

Analizując plan rozmieszczenia obiektów³ można powiedzieć, iż zabudowa ma charakter rozproszony. W części zachodniej badanego obszaru zauważyć można większą liczbę ognisk, ale poza jedną jamą magazynową, zlokalizowaną na wschodnim obrzeżu osady, nie odkryto żadnych innych obiektów stricte gospodarczych, tj. jamy śmietnikowe, spiżarnie, spichlerze, piece czy studnie. We wschodniej części stanowiska zauważyć można występowanie budynków słupowych, raczej niewielkich rozmiarów (poza jednym — 13,5–8,5m), które jak się wydaje umieszczone zostały na planie koła. Interesująco przedstawiał się też obszar południowego skraju osady, jej części środkowej, gdzie na długości około 120 m umieszczono płot, wyraźnie wyznaczający koniec osadnictwa w tym kierunku. Zaznaczyć też należy, że omawiane stanowisko leży na słabo wyodrębniającym się z otoczenia garbie terenowym, ograniczonym od zachodu i wschodu małymi dolinami niewielkich cieków, a w jego partiach brzegowych natrafiono na utwory akumulacji wodnej. Niewątpliwie cieki te, czy oczka wodne, stanowiły w pradziejach kolejne, tym razem naturalne granice osady „łużyckiej”, będąc jednocześnie gwarantem wody pitnej.

Brak wyraźnej warstwy kulturowej, obiektów stricte gospodarczych, nieobecność palenisk w wyróżnionych obiektach słupowych, a przede wszystkim analiza materiału źródłowego potwierdza istnienie osady funkcjonującej przez krótki czas. Rzeczą niezwykle interesującą, co należy raz jeszcze podkreślić, jest jej ograniczenie — obszarem podmokłym od strony zachodniej i wschodniej oraz dodatkowo ogrodzeniem

² Brak śladów napraw konstrukcji nośnych ścian budynków jest dla niektórych badaczy wyznacznikiem czasu funkcjonowania osady mieszczącego się w odcinku 25 lat, co jest tłumaczone okresem wytrzymałości drewna (W. Hensel 1958, s. 79; J. Michalski 1983, s. 379).

³ W analizie uwzględniono 236 obiektów — 102 zawierające materiał „łużycki” i 134 tzw. nieokreślonych kulturowo. Zasadność włączenia tych ostatnich została wyjaśniona wyżej.

w postaci płotu zbudowanego od strony południowej. Ograniczenia osad, co prawda w postaci rowu, znane są z wcześniej datowanych stanowisk tj. Kietrz, woj. opolskie, Witowo, woj. kieleckie, Kraków-Pleszew (M. Gedl 1989, s. 661), Ciepelowo, woj. lubuskie (J. Orlicka-Jasnoch 2005, tabl. XXII), czy Siniarzewo, woj. kujawsko-pomorskie (M. Ignaczak 2004, ryc. 66), choć należy podkreślić, że nie stwierdzono w ich przypadku obecności konstrukcji obronnych.

Przypadek osady w Wyszynie jest trudny do jednoznacznego przypisania do konkretnej kategorii osad stałych. Z podobnymi problemami właściwego „zaszeregowania” osad borykali się niejedni badacze (M. Zeylandowa 1965b; A. Stanisławski, T. Wojnicki 2008), dlatego w takich właśnie niejednoznacznych sytuacjach słuszny wydaje się postulat wysunięty przez J. Michalskiego (1983, s. 379), aby w stosunku do wszystkich typów osad uwzględnić ich dynamiczny rozwój, który zaciera granicę pomiędzy ich poszczególnymi kategoriami. Być może odpowiedź na pytanie, czy w przypadku Wyszyny mamy do czynienia z osadą stałą naturalnie broniąną przez wodę lub mokradła i ograniczoną płotem od strony południowej⁴, dałyby dalsze prace wykopaliskowe na obszarze północnym stanowiska, terenu, który nie został objęty badaniami, dziś jednakże nie jest to możliwe do stwierdzenia i pozostaje jedynie w sferze domysłów. Znane są otwarte osady posadowione w miejscach naturalnie obronnych, jednakże tylko nieliczne z nich są udostępnione w postaci publikacji. Wśród nich wymienić należy niewątpliwie tę na Półwyspie Szyja w Bninie, woj. wielkopolskie (wówczas wyspa), założoną u schyłku V okresu epoki brązu, a funkcjonującą zapewne do młodszej fazy okresu halsztackiego, jednakże brak tu pełnej dokumentacji (K. Szamałek, J. Dudziak-Jankowiakowa, Z. Karolczak 1979, s. 248–251; J. Fogel 1985, s. 43, 44). W miejscu naturalnie obronnym, we wnętrzu obszernego zakola rzeki, posadowiona była osada z późniejszego okresu (Ha C–D) z Żółtwiną, woj. lubuskie (A. Krzyszowski 1998, s. 369). Pozostaje nam mieć nadzieję, że dalsze badania ujawnią istnienie większej ilości podobnie lokowanych, naturalnie bronionych osad, które należy traktować jako zwiastun wielkich przemian osadniczych doprowadzających do powstania osad ufortyfikowanych.

⁴ Mając na uwadze, że obecnie w Polsce wiatry wieją głównie od strony zachodniej i zakładając, że w pradziejach ta sytuacja była podobna, przypuszczać można, że konstrukcja ta nie była zabezpieczeniem przed niekorzystnymi warunkami klimatycznymi.

BIBLIOGRAFIA

Baron J.

2005 *Przestrzenna organizacja osad ludności kultury łużyckiej na przykładzie stanowiska w Polwicy, pow. wrocławski*, [w:] B. Gediga (red.), „Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN”, z. 4.

Dobrzańska E.

1960 *Późnohalsztackie cmentarzysko w Ziemięcicach*, „Przegląd Archeologiczny”, vol. 13, s. 130–172.

Durczewski D.

1961 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z ceramiką malowaną w Rogowie, pow. Gostyń*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 12, s. 147–168.

1963a *Badania ratunkowe na cmentarzysku kultury łużyckiej z IV i V okresu epoki brązu w Śródcie pow. Międzychód*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 13, s. 68–85.

1963b *Dalsze materiały z cmentarzyska kultury łużyckiej w Rogowie, pow. Gostyń*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 14, s. 164–177.

1963c *Zabytki z cmentarzyska kultury łużyckiej z młodszej epoki brązu w Ruchocicach, pow. Wolsztyn*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 13, s. 86–101.

1986 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z IV, V okresu epoki brązu w Kaliszanach, woj. Piłskie*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 35, s. 41–99.

Durczewski Z.

1939-48 *Grupa górnośląsko-małopolska kultury łużyckiej w Polsce, Część I (Syntetyczna)*, Kraków.

Durczewski D., Śmigielski W.

1965 *Materiały do osadnictwa ludności kultury łużyckiej w Wielkopolsce, cz. I*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 16, s. 139–239.

Fogel J.

1985 *Przemiany osadnictwa mikroregionu bnińskiego w epoce brązu i wczesnych okresach epoki żelaza*, [w:] J. Żak (red.), *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim. Mikroregion bniński*, Poznań, s. 35–118.

Frąsiak P., Gwóźdź B., Siciński W.

2000 *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” SA na stan. 12 w miejscowości Chabielice, gm. Szczerców, woj. łódzkie*, [w:] R. Grygiel (red.), *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S. A., t. 1*, Łódź, s. 25–188.

Gardawski A.

1979 *Czasy zaniku kultury łużyckiej. Okres balsztacki D i lateński. Wschodnia grupa terytorialna*, [w:] J. Dąbrowski, Z. Rajewski (red.), *Prahistoria Ziemi Polskich, t. IV: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 135–147.

Gądzikiewicz-Woźniak M., Miśkiewicz J.

1977 *Cmentarzysko kultury łużyckiej i grobów kloszowych z Nidy, pow. Kielce*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. 4, s. 413–479.

Gediga B.

1967 *Plemiona kultury łużyckiej w epoce brązu na Śląsku środkowym*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

Gedl M.

1960 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Dankowie, pow. Kłobuck (materiały z badań prowadzonych w latach 1955 i 1956)*, „Materiały Archeologiczne”, t. 2, s. 117–147.

1962 *Kultura łużycka na Górnym Śląsku*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

1963 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Dankowie, pow. Kłobuck, cz. III (materiały z badań prowadzonych w latach 1959–1961)*, „Materiały Archeologiczne”, t. 4, s. 117–217.

1989 *Grupy lokalne w obrębie kultury łużyckiej*, [w:] J. Kmiecinski (red.), *Pradzieje ziem polskich, t. I: Od paleolitu do środkowego okresu lateńskiego, cz. 1: Epoka kamienia, cz. 2: Epoka brązu i początki epoki żelaza*, Warszawa-Łódź, s. 607–648.

Głogowski Z., Szamałek K., Ignaczak M.

2004 *Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego w strefie nadnotecko-nadgoplańskiej*, [w:], J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Kośko (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gżocięgu tranzytowego, t. III: Kujawy, cz. 5: Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego*, s. 203–334.

Grabska M.

1985 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z IV–V okresu epoki brązu w Wieleniu, woj. Piła*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 34, s. 8–37.

Gralak T.

2004 *Osada ludności kultury łużyckiej z okresu halsztackiego oraz osada średniowieczna z XIII w. ze stan. 4 w Nowym Śleszowie, gm. Żórawina, pow. Wrocław*, [w:] B. Gediga (red.), „*Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN*”, z. 3: *Badania na autostradzie A4*, cz. III, s. 67–167.

Gwóźdź B.

1996 *Kultura łużycka na Wyżynie Częstochowskiej*, Łódź [maszynopis pracy magisterskiej w archiwum Instytutu Archeologii UŁ].

Haderek A.

1975 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Rakowice Wielkie, pow. Lwówek Śląski*, „*Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*”, t. 3, s. 185–223.

Hensel W.

1958 *Poznań w zaraniu dziejów — od paleolitu do połowy XIII w. n.e.*, Wrocław.

Ignaczak M.

2004 *Osadnictwo społeczeństw kultury łużyckiej w strefie środkowobachorskiej*, [w:] J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Koško (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. III: *Kujawy*, cz. 5: *Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego*, s. 15–202.

Ignaczak M., Szamałek K., Głogowski Z.

2004 *Osadnictwo kultur cyklu łużyckiego na stanowisku Sławsko Wielkie 12 (GAZ/384)*, [w:] J. Bednarczyk, L. Czerniak, A. Koško (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. III: *Kujawy*, cz. 5: *Osadnictwo społeczeństw kultur cyklu łużyckiego*, s. 335–400.

Jadczykowa I.

1986 *Grodzisko kultury łużyckiej w Wieruszowie-Podzamczu, województwo kaliskie. Badania 1973–1977*, „*Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*”, nr 30, s. 267–291.

Janiak R., Zawilski P.

1997 *Badania ratownicze na osadzie kultury łużyckiej w Okołowicach, gm. Pabianice stan. 1 w 1995*, „*Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne*”, t. 3, s. 27–39.

Kaczmarek M.

2002 *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu*, Poznań.

Kadrow S.

1991 *Rozwój przestrzenny osady wczesnego okresu epoki brązu, Iwanowice, st. Babia Góra*, cz. I, Kraków.

Kaszewski Z.

1975 *Kultura łużycka w Polsce środkowej*, „*Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*”, nr 22, s. 123–167.

Kihl-Byczko E.

1972 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z wczesnej epoki żelaza w Słupii Kapitulnej, pow. Rawicz*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 21, s. 88–134.

Kołodziejski A.

1968 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Trzebulach, pow. Krosno Odrzańskie*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 19, s. 96–146.

Kondracki J.

1994 *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.

Kostrzewski J.

1923 *Wielkopolska w czasach przedhistorycznych*, wyd. II, Poznań.

1926 *Cmentarzysko z okresu lateńskiego w Golęcinie*, Poznań.

1955 *Wielkopolska w pradziejach*, wyd. III, Warszawa-Wrocław.

1958 *Kultura łużycka na Pomorzu*, Poznań.

Krzyszowski A.

2008a *Osada ludności kultury łużyckiej na stanowisku 278 (AUT 191) Poznań-Nowe Miasto*, [w:] H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań-Nowe Miasto. Źródła do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty*, s. 49–92.

2008b *Osada ludności kultury łużyckiej na stanowisku 284 (AUT 192) Poznań-Nowe Miasto*, [w:] H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań-Nowe Miasto. Źródła do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty*, s. 93–120.

2008c *Osada ludności kultury łużyckiej na stanowisku 150 (AUT 195) Poznań-Nowe Miasto*, [w:] H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań-Nowe Miasto. Źródła do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty*, s. 129–152.

Krzyszowski A., Sobucki A.

1998 *Żółwin*, st. 30, [w:] R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. I: *Ziemia lubuska*, s. 369–401.

Krzyszowski A., Szamałek K.

1998 *Żółwin*, st. 2 i 18, [w:] R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. I: *Ziemia lubuska*, s. 275–314.

Krzyżaniak L.

1963 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Biernatkach, pow. Środa*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 14, s. 45–112.

Lipińska A.

1964 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z wczesnego okresu żelaznego w Krobii Starej, pow. Gostyń*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 15, s. 110–129.

Łopata J.

1964 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Drawsku, pow. Czarnków*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 13, s. 50–67.

Malinowski T.

1958 *Osadnictwo kultury łużyckiej wczesnej epoki żelaznej w Słupcy*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 8–9, s. 1–98.

Michalski J.

1983 *Zagadnienie systematyzacji i interpretacji obiektów nieruchomych (ze studiów nad osadami otwartymi kultury łużyckiej)*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. 5, s. 135–197.

Mikłaszewska-Balcer R.

1991a *Datowanie osiedla obronnego kultury łużyckiej w Biskupinie*, [w:] J. Jaskanis i T. Węgrzynowicz (red.), *Prahisteryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, Warszawa, s. 107–114.

1991b *Ceramika kultury łużyckiej ze st. 4 w Biskupinie*, [w:] J. Jaskanis i T. Węgrzynowicz (red.), *Prahisteryczny gród w Biskupinie. Problematyka osiedli obronnych na początku epoki żelaza*, Warszawa, s. 127–170.

Miśkiewicz J.

1963 *Kultura łużycka w międzyrzeczu Pilicy i środkowej Wisły*, „Materiały Starożytne”, t. 9, s. 132–141.

MogielnickaUrban M.

1984 *Warsztat ceramiczny w kulturze łużyckiej*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.

Muzolf B.

2002 *Kompleks osadniczy z okresów halsztackiego i lateńskiego*, [w:] R. Grygiel (red.), *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.*, t. 2, Łódź, s. 121–385.

Naumowiczówna E.

1959 *Cmentarzysko kultury łużyckiej w Dębówcu w pow. wolsztyńskim*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 10, s. 161–200.

1964 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Czarnym Piątkowie, pow. Środa*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 15, s. 77–106.

Niesiołowska-Hoffmann A.

1963 *Ze studiów nad budownictwem plemion kultury łużyckiej*, „*Slavia Antiqua*”, t. 10, s. 25–130.

Orlicka-Jasnoch J.

2005 *Osada ludności kultury łużyckiej z III okresu epoki brązu w Ciepeliowie, pow. Nowa Sól*, „*Archeologia Środkowego Nadodrza*”, t. 4, s. 59–106.

Pawlak E., Pawlak P., Kabaciński J., Sobkowiak-Tabaka I., Czerniak L.,

Prinke D., Silska P., Machajewski H., Rewekant A.

2008 *Kijewo, stanowisko 4, pow. średzki. Materiały do badań nad osadnictwem pradziejowym i wczesnośredniowiecznym*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 44, s. 185–342.

Perzyńska M.

1961 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z młodszej epoki brązowej w Nowym Mieście, pow. Jarocin*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 12, s. 56–147.

Pieczyski Z.

1954 *Cmentarzysko z wczesnego okresu żelaznego (700–400 przed n.e.) w Gorszewicach, w pow. szamotulskim*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 4, s. 101–153.

Różańska H.

1975 *Cmentarzysko kultury łużyckiej z miejscowości Słomów Kościelny, pow. Turek*, „*Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne*”, t. 3, s. 223–251.

Stanisławski A., Wojnicki T.

2008 *Osada ludności kultury łużyckiej na wielokulturowym stanowisku Zakrzów 41, pow. Krapkowie*, [w:] B. Gediga (red.), „*Archeologiczne Zeszyty Autostradowe Instytutu Archeologii i Etnologii PAN*”, z. 7: *Badania na autostradzie A4*, cz. V: *Osada ludności kultury łużyckiej w Zakrzowie, powiat Krapkowie, stanowisko 41*, Wrocław, s. 7–156.

Szamałek K.

1987 *Kruszwicki zespół osadniczy w młodszej epoce brązu i w początkach epoki żelaza*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.

1998 *Długoszyń, st. 3*, [w:] R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne badania ratownicze wzdłuż trasy gazociągu tranzytowego*, t. I: *Ziemia lubuska*, s. 61–80.

Szamałek K., Dudziak-Jankowiakowa J., Karolczak Z.

1979 *Osadnictwo podgrodzia bnińskiego*, [w:], J. Żak (red.), *Materiały do studiów nad osadnictwem bnińskim. Podgrodzie*, Poznań.

Śmigieński W.

1960 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Terespotockiem, pow. Nowy Tomyśl*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 11, s. 1–40.

1963a *Materiały z cmentarzysk ludności kultury łużyckiej w Kępnie z badań w latach 1942–1943*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 13, s. 102–217.

1963b *Materiały z dwóch cmentarzysk kultury łużyckiej we Włostowie, pow. Środa*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 14, s. 128–163.

1965 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Karcu, pow. Gostyń*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 16, s. 10–79.

Tabaczyński S.

1959 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z IV i V okresu epoki brązu w Sycynie, w pow. obornickim*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 10, s. 126–142.

Wiklak H.

1972 *Środkowopolska grupa kultury łużyckiej w okresie halstaackim*, „*Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*”, nr 19, s. 15–172.

Ząbkiewicz-Koszańska H. A.

1965 *Cmentarzysko z okresu halstaackiego w Grójcu Wielkim, pow. Sieradz*, „*Wiadomości Archeologiczne*”, t. 31, s. 41–51.

1972 *Cmentarzyska kultury łużyckiej i przeworskiej w Chojnem, w pow. sieradzkim*, „*Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*”, nr 19, s. 173–248.

Zeylandowa M.

1965a *Cmentarzysko w Sierszewie, pow. Jarocin*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 16, s. 79–104.

1965b *Osada kultury łużyckiej w Turbii, pow. Tarnobrzeg*, „*Materiały Archeologiczne*”, t. 4, s. 253–298.

1968 *Materiały z cmentarzyska ludności kultury łużyckiej w Dębiczku, pow. Środa*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, vol. 19, s. 58–95.

Żychlińska J.

2002 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Cerekwicy, gm. Rokietnica, woj. Poznań (stan. 3)*, „*Prace i Materiały Muzeum Miasta Zgierza*”, t. 3, 4, s. 9–137.

Żychlińska J., Rogalski B.

2006 *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku 2 w miejscowości Łęczyska, pow. Pajęczno, woj. łódzkie*, [w:] R. Mazurowski, W. Dzieduszyckie, D. Żychliński (red.), *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A.*, t. 5, Poznań, s. 13–180.

EINE LAUSITZER KULTURSIEDLUNG AUS DER V. BRONZEZEIT IN WYSZYNA, KR. TUREK, WOJ. GROSSPOLEN. EIN BEITRAG ZU LAUSITZER KULTURSTUDIEN

Zusammenfassung

Während der Notgrabungen, die mit dem Bau der Autobahn A2 verbunden waren, wurden auf der Fundstelle 11 in Wyszyňa über 100 mit der Lausitzer Kultur verbundene Befunde freigelegt. Sie wurden generell als Gruben mit einer unbestimmten wirtschaftlichen Funktion gekennzeichnet. Man hat angenommen, dass Befunde, die kein Quellenmaterial beinhalten, auch mit der Bevölkerung aus der Lausitzer Kultur verbunden sind. Diese Annahme stützt sich auf das Auftreten des Quellenmaterials ausschließlich in der Nähe der Gruben aus dieser Ansammlung.

Die Besiedlungszone der Lausitzer Kultur-Bevölkerung umfasst das ganze untersuchte Gebiet, wobei man ihre Grenze im östlichen Teil und in der Mitte des südlichen Teils festgestellt hatte (Abb. 1). Die Bebauung erfolgte an mehreren Stellen. Im westlichen Teil des untersuchten Gebiets kann man mehrere Feuerstellen beobachten, aber außer einer Lagergrube, die am östlichen Rand der Siedlung situiert war, wurden keine anderen Wirtschaftsobjekte entdeckt. Im östlichen Teil der Fundstelle kann man Pfostengebäude sehen, von eher geringer Größe (außer von einem 13,5 × 8,5 m), die, wie man annehmen kann, Kr.förmig angelegt wurden. Interessant ist auch das südliche Siedlungsende,

wo ein 120 Meter langer Zaun errichtet worden war.

Sehr interessant ist auch die Tatsache, dass die Siedlung von der westlichen und östlichen Seite von einem Sumpfgebiet umgeben war und zusätzlich mit einem von der südlichen Seite gebauten Zaun abgegrenzt war.

Für die Lausitzer Kultur sind offene Siedlungen typisch, die in Naturschutzgebieten gebaut wurden, jedoch nur einige von ihnen wurden in einer publizierten Form der Öffentlichkeit zugänglich. Unter diesen kann man bestimmt die Siedlung auf der Halbinsel Szyja in Bnin, Woi. Großpolen (damals Insel), nennen, die zum Ende der V. Periode der Bronzezeit gegründet worden war und die wahrscheinlich bis zur früheren Phase der Halstatterperiode funktionierte. In einem Naturschutzgebiet, in einer großen Flussschleife, wurde eine Siedlung aus einer späteren Zeit (Ha C–D) in Żółwin, Woi. Lubuskie gegründet.

Hoffentlich werden weitere Untersuchungen zu Entdeckungen einer größeren Anzahl ähnlich gegründeter Siedlungen führen, die auf natürliche Weise geschützt waren und die als erste Anzeichen von großen Siedlungsumwandlungen angesehen werden können, die wiederum zum Entstehen von befestigten Siedlungen führten.

ADRES AUTORKI

dr Justyna Żychlińska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Katedra Archeologii i Cywilizacji Starożytnych
ul. Przemysłowa 34
85-758 Bydgoszcz

ŁUKASZ KACZMAREK

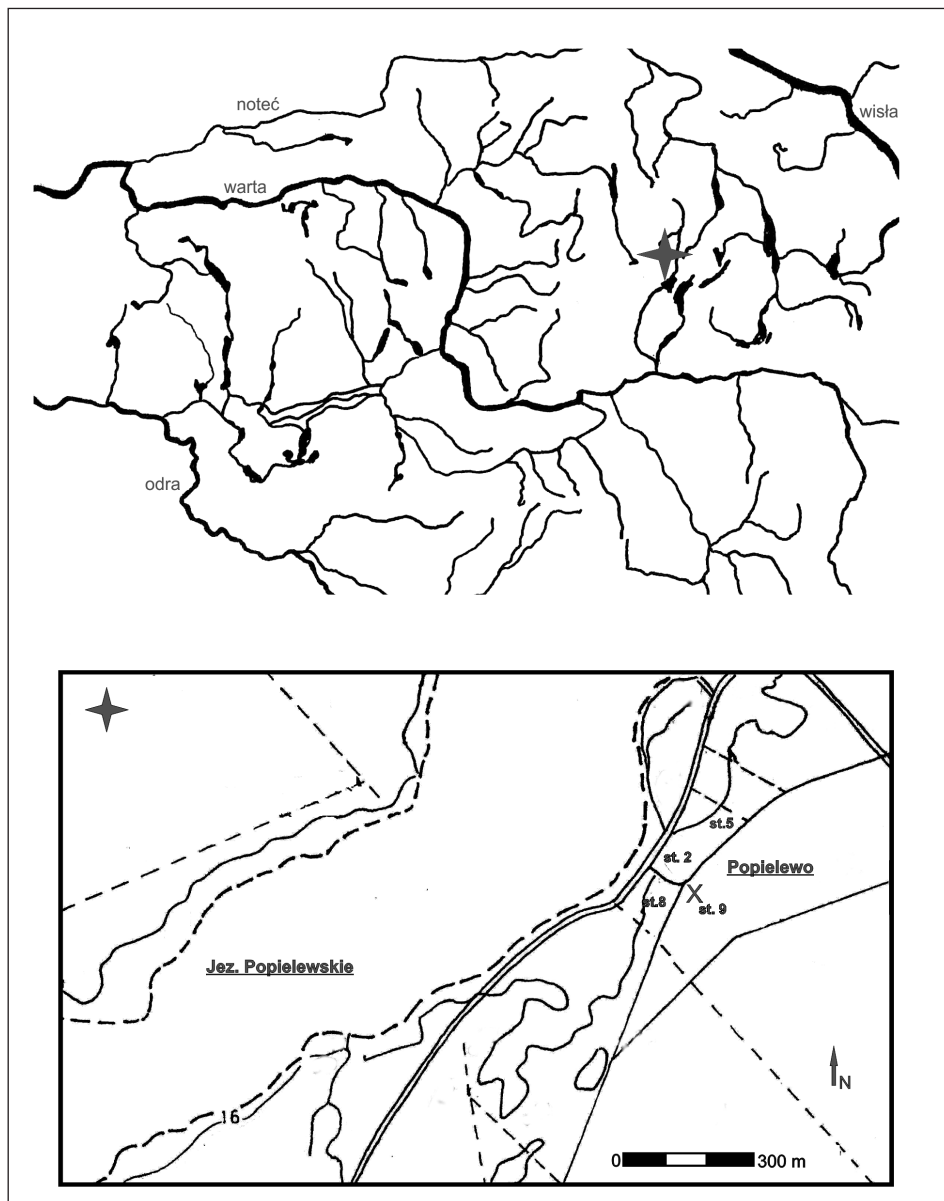
**GRÓB CIAŁOPALNY
Z WCZESNEJ EPOKI ŻELAZA
Z MIEJSCOWOŚCI POPIELEWO,
GM. TRZEMESZNO, WOJ. WIELKOPOLSKIE**

Podczas prac budowlanych, związanych z budową skupu zwierząt we wsi Popielewo, gm. Trzemeszno, woj. wielkopolskie przeprowadzono ratownicze badania archeologiczne pod kierownictwem mgr. P. Danielewicza. Celem badań było rozpoznanie obszaru objętego osadnictwem pradziejowym i historycznym na terenie którego planowano realizację budynku. Planowana inwestycja obejmowała obszar pomiędzy trzema stanowiskami nr 2, 8 i 9 (stan. 260, 258 i 259 AZP 49–36) (ryc. 1), które zlokalizowano na północno-zachodnim stoku wyniesienia morenowego, znajdującego się w strefie pagórków morenowych związanych z okresem zlodowacenia bałtyckiego, ukształtowanych podczas tzw. stadiału poznańskiego.

Stanowisko znajduje się na wschodnim brzegu Jeziora Popielowskiego, na terenie pola uprawnego pomiędzy trzema stanowiskami. Badania objęły głównie wykopy pod fundamenty realizowanego budynku. Na podstawie zachowanego układu nawarstwień stwierdzono brak jakichkolwiek warstw kulturowych. W wykopie nr 3, w jego E profilu, uchwycono jedyny obiekt na stanowisku. Był to grób ciałopalny, jamowy, wkopany w cegląstą glinę zwałową — calec. Wystąpił ok. 20 cm pod powierzchnią terenu. W rzucie poziomym miał kształt owalny, o profilu nieckowatym, z uchwyconym schodkowym zejściem do jamy grobowej znajdującym się w jego południowo-wschodnim narożniku. Wypełnisko grobu tworzył jasnożółty piasek oraz silnie zbielicowana próchnica, z drobnymi węglami drzewnymi oraz śladami spalenizny, uchwyconej głównie w środkowej części. W obiekcie wystąpiła wyłącznie ceramika oraz drobne ilości słabo zachowanych przepalonych kości ludzkich (?)¹ (ryc. 2).

W obiekcie odkrytym w Popielewie materiał ceramiczny był mocno zniszczony oraz silnie rozdrobniony. Udało się wydzielić kilka następujących form naczyń, a także częściowo określić ich funkcję:

¹ Opis stanowiska oraz warunków znalezienia za P. Danielewicz 2007.

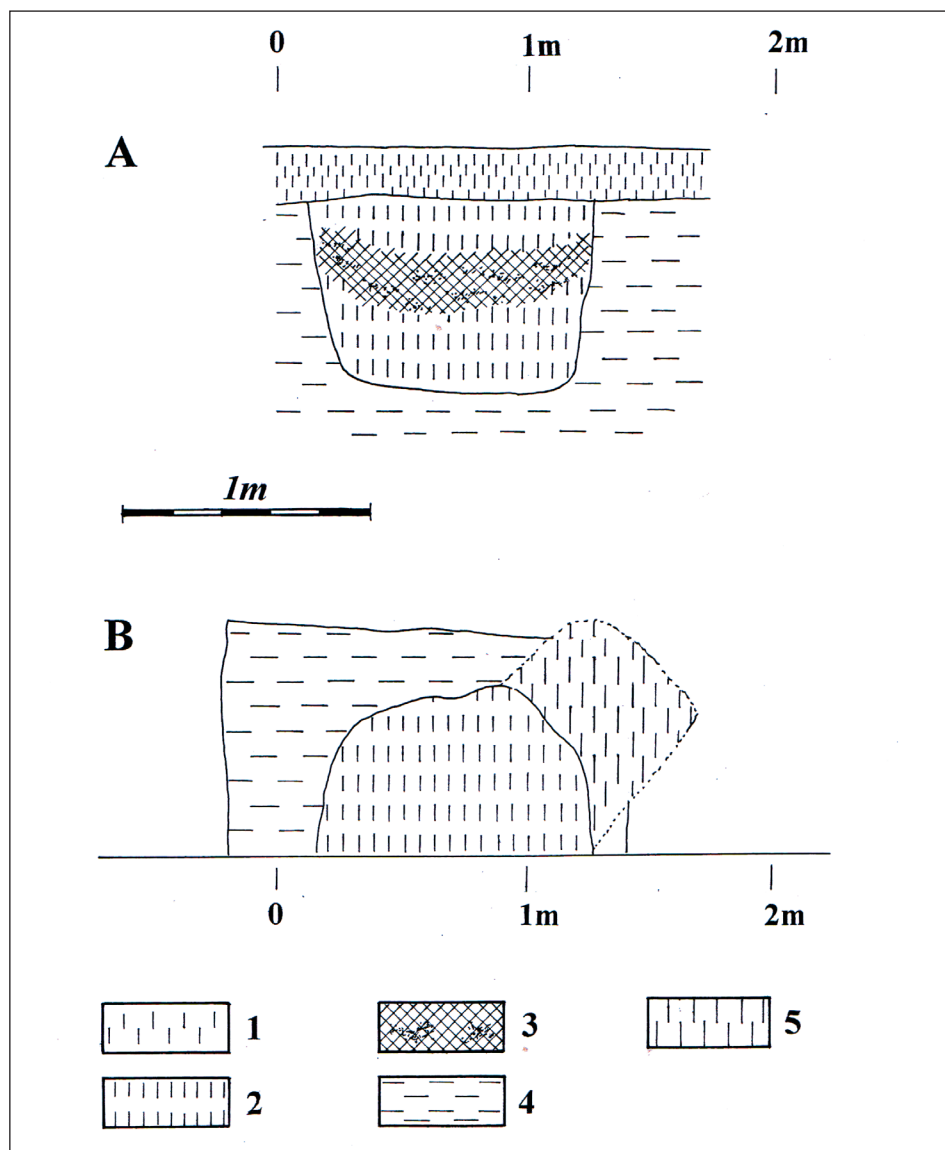

Ryc. 1. Popielewo, gm. Trzemeszno, woj. wielkopolskie. Lokalizacja stanowiska kultury łużyckiej, na którym odkryto pochówek

Abb. 1. Popielewo, Gem. Trzemeszno, Kr. Gniezno, Woi. Großpolen. Lage der Fstl. der Lausitzer Kultur, wo ein Grab entdeckt wurde

Rys./Gez. Ł. Kaczmarek

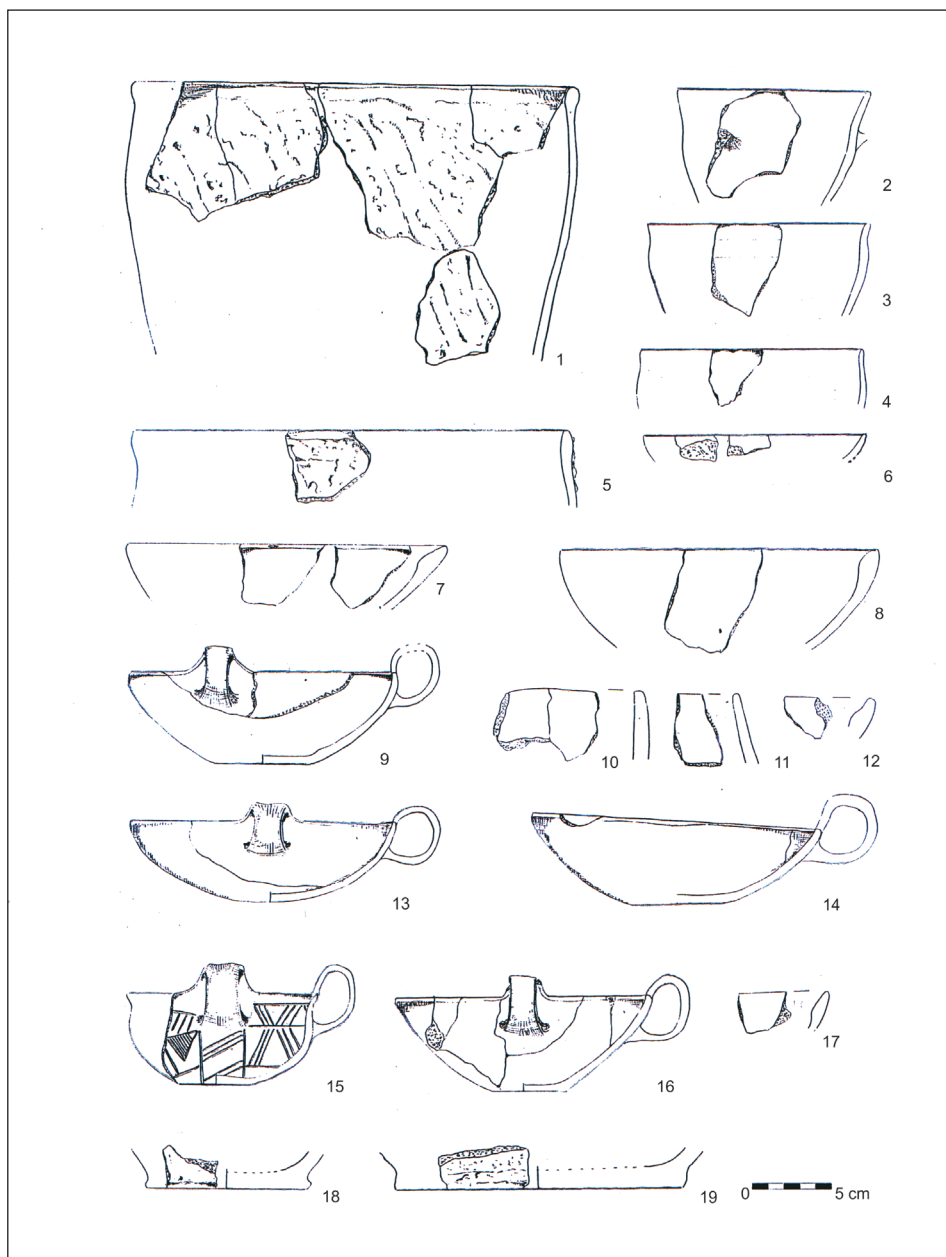
- fragmenty naczynia jajowatego, o średnicy wylewu 30 cm, z zachowaną lekko wychyloną na zewnątrz, pogrubioną krawędzią, bez zachowanego dna. Być może pełniło rolę klosza (ryc. 3.1);
- fragmenty naczynia jajowatego, o średnicy wylewu 27,5 cm, z zachowaną lekko wychyloną na zewnątrz, pogrubioną krawędzią. Naczynie być może pełniło funkcję popielnicy (ryc. 3.6);
- fragment spłaszczonej misy z pogrubioną zawiniętą do wewnątrz krawędzią o pogrubionych i przypłaszczonych brzegach, o średnicy 20 cm. Naczynie być może pełniło funkcję pokrywy (ryc. 3.7);
- fragment misy z pogrubioną zawiniętą do wewnątrz krawędzią o pogrubionych przypłaszczonych brzegach (ryc. 3.8);
- drobny fragment krawędzi misy o pogrubionej i zaokrąglonej do wewnątrz krawędzi (ryc. 3.17);
- fragmenty miseczki o prostej krawędzi wylewu, o średnicy 14 cm (ryc. 3.5);
- fragment misy z pogrubioną krawędzią zawiniętą do wewnątrz o pogrubionych i przypłaszczonych brzegach;
- fragment talerza glinianego o prostej krawędzi (ryc. 3.10);
- fragment kubka z lekko wychyloną na zewnątrz (tulipanowatą) krawędzią, o średnicy 12 cm, z uchem taśmowatym zachowanym fragmentarycznie (ryc. 3.2);
- fragment kubka z krótką, lekko wychyloną na zewnątrz krawędzią o prosto ściętych brzegach, o średnicy 14 cm, z wysoko umieszczonym załomem brzuśca (ryc. 3.3);
- fragment kubka z krótką, lekko wychyloną krawędzią o zaokrąglonych brzegach, o średnicy 14 cm, z lekko wyodrębnionym brzuścem (ryc. 3.4);
- czerpak z uchem taśmowatym wystającym ponad krawędź lekko zawiniętą do wewnątrz, o średnicy 16,8 cm, z lekko wyodrębnionym brzuścem oraz dnem o średnicy 6,3 cm (ryc. 3.9);
- czerpak kulisty z uchem taśmowatym wystającym ponad krawędź, o średnicy 16,5 cm, , bez wyodrębnionego brzuśca i dna (ryc. 3.13);
- czerpak stożkowaty z uchem taśmowatym wystającym ponad krawędź, lekko zagiętą do wewnątrz o ściętych brzegach, o średnicy 16 cm, , z wyodrębnionym płaskim dnem o średnicy 4,4 cm (ryc. 3.16);
- czerpak z uchem taśmowatym wystającym ponad krawędź, wychyloną na zewnątrz o zaokrąglonych brzegach, o średnicy 12 cm, z lekko zaznaczoną szyjką oraz zaokrąglonym brzuścu, z dnem płaskim, wyodrębnionym o średnicy 4,5 cm, ornamentowane na całej powierzchni techniką rycia, motywem zakreskowanych trójkątów oraz pionowych, poziomych oraz ukośnych linii, rytymi dość głęboko, bez śladów inkrustacji (ryc. 3.15);
- czerpak z uchem taśmowatym wystającym ponad krawędź, o zaokrąglonych brzegach, o średnicy 18 cm, z lekko wyodrębnionym prostym dnem o średnicy 6 cm (ryc. 3.14);
- fragment krawędzi naczynia wazowatego (ryc. 3.11);
- fragment dna, z wyodrębnioną stopką.

Ryc. 2. Popielewo, gm. Trzemeszno, woj. wielkopolskie. Rzut poziomy (B) oraz profil (A) grobu;
 1 – próchnica, 2 – jasnożółty piasek, 3 – spalenizna z węglami drzewnymi,
 4 – glina calcowa, 5 – zbielicowana próchnica

Abb. 2. Popielewo, Gem. Trzemeszno, Kr. Gniezno, Woi. Großpolen. Grundriss (B)
 und Profil (A) des Grabes; 1 – Humus, 2 – hellgelber Sand, 3 – Brandschicht mit Holzkohle,
 4 – Mutterbodenlehm, 5 – Podsol-Humus

Rys./Gesz. Ł. Drzewiecka-Ranoszek

Ryc.3. Popielewo, gm. Trzemeszno, woj. wielkopolskie. Inwentarz grobu
 Abb. 3. Popielewo, Gem. Trzemeszno, Kr. Gniezno, Woi. Großpolen. Grabinventar
 Rys./Gez. Ł. Kaczmarek

Analiza technologiczna zbioru została wykonana w oparciu o standardy postępowania przyjęte dla systemów datowania technologicznego (por. J. Czebreszuk 1996; M. Ignaczak 2002; J. Czebreszuk, A. Koško, M. Szmyt 2006). Jako cechy diagnostyczne przy analizie materiału postanowiono uwzględnić głównie rodzaj i granulację domieszki schudzającej, charakter uwarstwienia przełamu, jego barwę, grubość oraz charakter powierzchni zewnętrznej ścianek naczynia. Przy analizie nie brano pod uwagę koloru powierzchni zewnętrznej, której barwa zależęć mogła od specyfiki wypalania naczyń w paleniskach lub piecach oraz od warunków, w jakich naczynia zostały zdeponowane.

Wszystkie naczynia odkryte reprezentują grupę naczyń ręcznie lepionych. Naczynie pełniące funkcję popielnicy wykonane zostało z gliny z domieszką tłucznia mineralnego o niejednorodnej barwie, granulacji drobnej (do 1 mm) z dodatkiem średniej (1–2 mm) i grubej (ponad 2 mm). Charakter uwarstwień przełamu świadczył o dobrze przygotowanej glinie, a jego dwubarwny kolor o wypaleniu w atmosferze tlenowej. Naczynie należy do ceramiki grubościennych, a szorstka powierzchnia zewnętrzna nosi ślady obrzucania tłuczniem.

Klosz wykonany został także z gliny schudzonej domieszką tłucznia mineralnego o granulacji drobnej z obecnością średniej i grubej, o niejednorodnej barwie. Uwarstwienie przełamu świadczy o dobrze przygotowanej masie garncarskiej, natomiast dwubarwny kolor — o wypale w atmosferze tlenowej. Ścianki naczynia mają grubość 5 mm. Powierzchnia zewnątrz nosi ślady obmazywania palcami.

Misy zostały wykonane z gliny schudzonej domieszką tłucznia mineralnego o niejednorodnej barwie, o różnej granulacji, głównie z przewagą domieszki drobnej i średniej z obecnością domieszki grubej. Charakter uwarstwień przełamu świadczy o dobrze przygotowanej masie garncarskiej, natomiast jego kolor najczęściej dwubarwny, świadczy o wypale naczyń w atmosferze tlenowej. Grubość ścianek naczyń zamyka się w przedziale od 5 do 10 mm. Powierzchnia natomiast jest wygładzana przy użyciu twardego gładzika.

Czerpaki zostały wykonane również z gliny schudzonej domieszką tłucznia mineralnego o niejednorodnej barwie, głównie drobnej z domieszką średniej i grubej. Uwarstwienia przełamu charakteryzują dobrze przygotowaną masę garncarską, natomiast barwa świadczy o wypale naczyń w atmosferze redukcyjnej oraz tlenowej. Czerpaki przedstawiają grupę naczyń cienkościennych (do 9 mm). Powierzchnia zewnętrzna nosi ślady wygładzania twardym gładzikiem.

Kubki tworzą grupę naczyń wykonanych z gliny schudzonej domieszką tłucznia mineralnego również o niejednorodnej barwie, o granulacji drobnej z domieszką średniej i grubej. Specyfika uwarstwień przełamu również świadczy o dobrze przygotowanej masie garncarskiej. Naczynia wypalane były w atmosferze redukcyjnej oraz tlenowej. Reprezentują grupę naczyń cienkościennych. Powierzchnia zewnętrzna nosi ślady wygładzania twardym gładzikiem.

Jedyny odkryty talerz wykonany został z gliny schudzonej domieszką tłucznia mineralnego o niejednorodnej barwie granulacji średniej z domieszką drobnej i grubej. Uwarstwienie przełamu świadczy o słabo przygotowanej masie garncarskiej, natomiast jego barwa o wypale w atmosferze tlenowej. Powierzchnia naczynia szorstka nosi ślady użycia gładzika.

Naczynie najprawdopodobniej wazowate wykonane zostało z gliny schudzonej również tłuczniem kamiennym o niejednorodnej barwie, o granulacji drobnej z domieszka średniej i grubej. Charakter uwarstwień przełamu świadczy o dobrze przygotowanej masie garncarskiej oraz o wypalaniu w atmosferze redukcyjnej. Powierzchnia zewnętrzna wygładzona twardym gładzikiem.

Materiał ceramiczny zarejestrowany na stanowisku w Popielewie można podzielić na dwie grupy technologiczne w obrębie ceramiki ręcznie lepionej. Mianowicie na ceramikę grubej roboty, która pełniła funkcję popielnicy i/lub klosza, a także ceramikę stołową, która pełniła rolę przystawek. Występowanie mis z pogrubionymi i zagiętymi do wewnątrz krawędziami o pogrubionych i przyplaszczonych brzegach, można łączyć z kulturą łużycką. Występują one również w zespołach halsztackich na Ziemi Chełmińskiej oraz na Kujawach (M. Piaszykova 1984, s. 100; A. Rembisz 2009, s. 70), brak jest jednak specyficznego ich karbowania, czy zdobienia, które pojawia się już w IV EB. Inną formą charakterystyczną dla okresu halsztackiego, która wystąpiła w Popielewie, jest talerz często spotykany w zespołach łużyckich. Formą naczyń, które dość licznie pojawiły się w zespole z Popielewa były czerpaki. Wszystkie z uchem taśmowatym wystającym ponad krawędź. Trzy z nich mają kształt spłaszczonego wycinka kuli, z lekko wyodrębnionym, spłaszczonym dnem, które również datować można na okres halsztacki (Z. Bukowski 1959, s. 209, 217). Podobne uwagi przytacza K. Szamałek datując tę formę czerpaków na Pojezierze Wielkopolskim już na okres Ha C (K. Szamałek 2009, s. 123). Na szczególną uwagę zasługuje czerpak o esowatym profilu, z lekko wychyloną szyjką. Jako jedyny w inwentarzu z Popielewa jest zdobiony na prawie całej powierzchni od linii szyjki ornamentem rytym, dość głęboko, w postaci pionowych, poziomych oraz wertikalnych żłobków, a także zakreskowanych trójkątów (ryc. 3.15). Dość mało cech charakterystycznych, stylistycznych ma grupa kubków odkrytych w zespole, jednak okaz z tulipanowatą wychyloną krawędzią można wydatować na okres halsztacki. Ceramika grubej roboty, do których zaliczyć należy dwa naczynia jajowate pełniące sygnalizowaną wyżej funkcję klosza i/lub popielnicy należałoby łączyć również z kulturą łużycką w okresie halsztackim (M. Piaszykova 1984, s. 100).

Brak możliwości odniesienia wyników analiz technologicznych do ustaleń czasowych dla ceramiki kultury łużyckiej (por. M. Kaczmarek 2002, s. 63) nie pozwala określić jednoznacznie chronologii analizowanego materiału w tym aspekcie. Podobnie jak analiza typologiczna, ze względu na silnie rozdrobniony materiał oraz małą ilość cech charakterystycznych. Ogólny ogłąd materiału pozwala przyjąć chronologię grobu na okres halsztacki.

Forma grobu nawiązuje do spotykanych w kulturze łużyckiej grobów ciałałpalnych, popielnicowych. Spalone ludzkie szczątki zostały złożone do naczynia jajowatego w typie garnka, za pokrywkę mogła służyć najprawdopodobniej jedna z kilku mis odkrytych w grobie, jednak trudno to jednoznacznie określić z powodu silnie zniszczonego obiektu. Całość najprawdopodobniej nakryta była kolejnym dużym naczyniem jajowatym w formie garnka, co przypominać mogło grób kloszowy, który również spotykany jest na cmentarzyskach kultury łużyckiej (K. Szamałek 2009, s. 139). Funkcję przystawek pełniło dziesięć naczyń. Taka ilość jest często spotykana

w grobach kultury łużyckiej już od V EB aż do Ha D (K. Szamałek 2009, s. 140). Wspomniane wyżej silne zniszczenie grobu nie pozwala nam również określić rozmieszczenia poszczególnych naczyń względem siebie.

Badania powierzchniowe przeprowadzone w ramach AZP w miejscowości Popielewo potwierdzają dość bogate osadnictwo kultury łużyckiej, w ścisłym sąsiedztwie odkrytego grobu (ryc. 1). Być może zlokalizowane cztery stanowiska, pomiędzy którymi odkryto przedmiotowy grób, powinny być traktowane jako jedno o sepulkralnym charakterze, na co wskazuje adnotacja A. Nowakowskiego zamieszczona w szkicu załączonym do sprawozdania „Popielewo w świetle archeologii” z roku 1963, a odnosząca się do obserwacji na stanowisku nr 2. A mianowicie lokalizacji „grobu skrzynkowego, urny, pieca i dymarki”². Obiekt z Popielewa byłby więc drugim grobem odkrytym w tej miejscowości.

Jak wykazały wcześniejsze badania w okolicy Trzemeszna najprawdopodobniej istniało dość silne osadnictwo kultury łużyckiej, związane m.in. z jedynym grodem tej kultury na ziemi gnieźnieńskiej a mianowicie grodem w Ostrowitem Trzemeszeńskim, na którym odkryto m.in. fragment czerpaka z uchem taśmowatym, o wygładzonej powierzchni ze śladami inkrustacji. Po drugiej stronie jeziora Ostrowickiego w miejscowości Ostrowite Prymasowskie, znajduje się również osada otwarta, datowana na okres halsztacki, która być może związana była z wyżej wspomnianym grodem (T. Malinowski 1954, s. 15–17; Cz. Strzyżewski 2001, s. 24). Mało prawdopodobne wydaje się bezpośrednie łączenie obiektu na stanowisku z ludnością zamieszkującą gród na wyspie Jeziora Ostrowickiego.

² Informacje zamieszczone na karcie AZP Popielewo stan. 2.

BIBLIOGRAFIA

Bukowski Z.

1959 *Łużyckie osiedle obronne w Sobiejuchach, pow. Żnin*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 26, z. 3/4, s. 194–217.

Czebreszuk J.

1996 *Spółeczności Kujaw w początkach epoki brązu*, Poznań.

Czebreszuk J., Koško A., Szmyt M.

2006 *Zasady analizy źródeł ceramicznych z okresu późnego neolitu oraz interstadium epok neolitu i brązu na Kujawach*, [w:] A. Koško, M. Szmyt (red.), *Opatowice — Wzgórze Prokopiaka*, t. I: *Studia i materiały do badań nad późnym neolitem Wysoczyzny Kujawskiej*, Poznań, s. 39–64.

Danielewicz P.

2007 *Sprawozdanie z pierwszego etapu badań archeologicznych w trakcie prac ziemnych przy budowie skupu zwierząt w Popielewie gm. Trzemeszno w 2006–2007 r.*, Gniezno, [maszynopis w MPPP w Gnieźnie].

Ignaczak M.

2002 *Ze studiów nad genezą kultury łużyckiej w strefie Kujaw*, Poznań.

Kaczmarek M.

2002 *Zachodniowielkopolskie społeczności kultury łużyckiej w epoce brązu*, Poznań.

Malinowski T.

1954 *Grodziska kultury łużyckiej w Wielkopolsce*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 5, s. 1–48.

Piaszykowska M.

1984 *Ślady kultury pomorskiej na terenie KłECKA*, „Gniezno. Studia i Materiały Historyczne”, t. 1, s. 89–104.

Rembisz A.

2009 *Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej z Żyglądzie (gm. Papowo Biskupie, woj. kujawsko-pomorskie), stanowisko 26*, [w:] A. Janowski, K. Kowalski, S. Słowiński (red.) „Acta Archaeologica Pomorania 3”, cz. 1: *Od epoki kamienia do okresu wczesnośredniowiecznego*, Szczecin, s. 69–80.

Strzyżewski Cz.

2001 *Zasiedlenie Gniezna i jego okolicy w pradziejach i w starożytności*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Gniezno w świetle ostatnich badań archeologicznych. Nowe fakty. Nowe interpretacje*, Poznań, s. 11–44.

Szamałek K.

2009 *Procesy integracji kulturowej w młodszej epoce brązu i początkach epoki żelaza na Pojezierzu Wielkopolskim*, Poznań.

EIN LEICHENBRANDGRAB AUS DER FRÜHEN EISZEIT IN POPIELEWO, GEM. TRZEMESZNO, WOJ. GROSSPOLEN

Zusammenfassung

Infolge von Rettungsgrabungen in Popielewo, Gem. Trzemeszno, Woj. Großpolen wurde ein Leichenbrandgrab aus der Halstattperiode freigelegt. Der Befund wurde zwischen drei Fundstellen Nr. 2, 8 und 9 entdeckt (Fstl. 260, 258 und 259 AAP 49-36), die mit der Lausitzer Kultur verbunden waren (Abb. 1). Außer diesem Grab wurden keine Kulturschichten festgestellt. Der freigelegte Befund war in einer ovalen Form, er enthielt das Profil einer Schale, mit einem feststellbaren Abstieg in die Grabgrube, der sich in der südöstlichen Ecke befand. Das Grab wurde mit hellgelben Sand und Podsol-Humus gefüllt, wies kleine Holzkohlestücke und Brandspuren auf, hauptsächlich in der Mitte des Befundes. Im Befund wurden ausschließlich Keramik und kleine schwach erhaltene verbrannte Menschenknochen entdeckt (Abb. 2). Zum Befundinventar gehörten ausschließlich Keramikgefäßscherben, die die Funktion einer Urne und/oder einer Glocke und der Vorratsgefäße hatten. Man hat solche Gefäße, wie Töpfe, Schalen, Becher, Schöpfgefäße, einen Teller und ein Gefäßfragment in Form einer Vase gefunden. Die Keramiküberreste waren stark beschädigt, was die morphologische und stilistische Analyse erschwerte, aber mit gewisser Analogie zu der Lausitzer- und pommerschen Kultur. Die Grabform ist denen in der Lausitzer Kultur anzutreffenden Leichenbrandgräbern, Grubengräbern, wahrscheinlich Glockengräbern ähnlich. Die Zahl der Vorratsgefäße spricht auch für Ähnlichkeit mit der Lausitzer Kultur. Aufgrund von früheren Ausgrabungen kann man feststellen, dass die Siedlungen der Lausitzer Kultur in der Nähe von Trzemeszno besonders stark repräsentiert sind, u.a. durch die einzige Siedlung der Lausitzer Kultur in der Nähe von Gniezno; das freigelegte Grab ist ein weiteres Element dieser Kultur bei Gniezno.

ADRES AUTORA

mgr Łukasz Kaczmarek
Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie
ul. Kostrzewskiego 1, 62–200 Gniezno
e-mail: lukasz.kaczmarek@mppp.pl

JUSTYNA ŻYCHLIŃSKA, ALEKSANDRA ZIAREK

**OSADA KULTURY POMORSKIEJ
W MIEJSCOWOŚCI ŻERNIKI,
GM. KÓRNIK, POW. POZNAŃSKI, WOJ. WIELKOPOLSKIE**

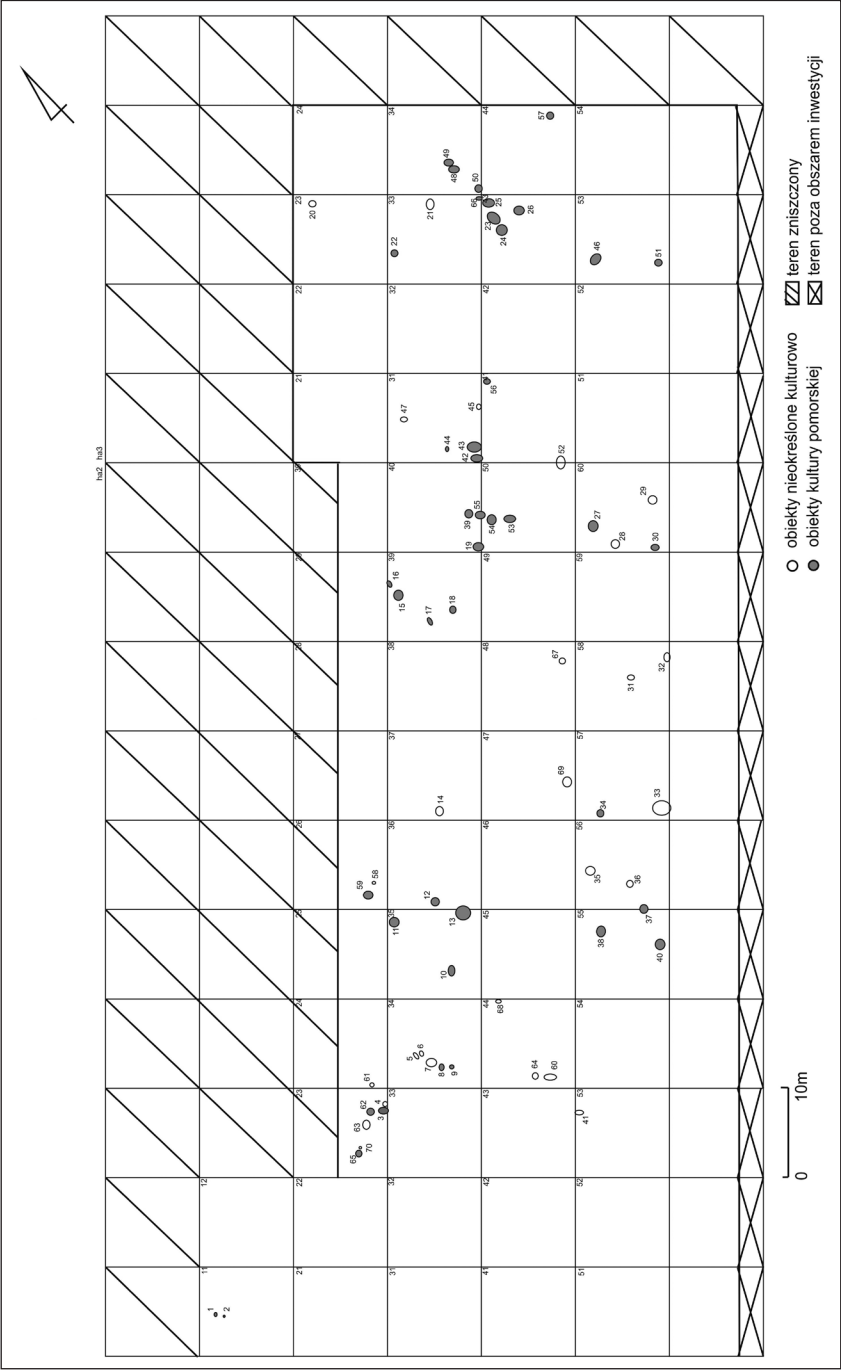
Archeologiczne badania wykopaliskowe na stanowisku nr 32 (AZP 54-28, nr 80) w Żernikach, odkrytym w trakcie prac powierzchniowo-sondażowych, przeprowadzono na zlecenie RAF sp. z o.o. Kierowała nimi mgr Aleksandra Ziarek z ramienia Archeologicznej Pracowni Badawczej „Thor”.

Teren stanowiska leży na Równinie Wrzesińskiej, wchodzącej w skład makroregionu Pojezierza Wielkopolsko-Kujawskiego. Równoleżnikową oś tego obszaru tworzą moreny fazy poznańskiej, które przecinają dwie poprzeczne bruzdy: Poznański Przełom Warty i rynna jezior goplańskich, łączące dwie pradoliny Warciańsko-Odrzańską i Toruńsko-Eberswaldzką. Równina Wrzesińska rozpościera się na południe i zachód od zasięgu poznańskiej fazy zlodowacenia wiślańskiego, reprezentowanej przez Pojezierze Gnieźnieńskie. Od zachodu graniczy z Poznańskim Przełomem Warty, od południa z Kotliną Śremską i Doliną Konińską. Poza nielicznymi jeziorami, skoncentrowanymi głównie w części południowo-zachodniej (Bnińskie, Raczyńskie) jest to obszar niemal bezjeziorny, o podłożu glebowym głównie piaszczystym i gliniastym, na którym odpowiednio rozwinęły się ziemie zbielicowane i brunatne, a w zagłębieniach terenowych czarne ziemie bagienne (J. Kondracki 1994, s. 96, 97, 146).

Osada w Żernikach założona została na terasie nadzalewowej doliny rzeki Krzesinki. Podczas prac wykopaliskowych odsłonięto obszar 64,5 ara, gdzie zarejestrowano 70 obiektów, wśród których 43 na podstawie analizy ceramiki naczyniowej określono kulturowo-chronologicznie, przypisując je do kultury pomorskiej.

ŹRÓDŁA NIERUCHOME — OBIEKTY KULTUROWE

W interesującym nas zbiorze obiektów „pomorskich” wyróżniono 36 jam o nieokreślonej funkcji gospodarczej, 4 miejsca palenia otwartego ognia oraz 3 dołki posłupowe.

Ryc. 1. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32. Plan zbiorczy nieruchomości obiektów kulturowych
Abb. 1. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl.. 32. Gesamtplan der Befunde

Pierwsze z nich w rzutach poziomych rysowały się najczęściej jako okrągłe lub owalne jamy, sporadycznie tylko nieregularne, nerkowate, prostokątne czy trójkątne. W przekroju natomiast były głównie nieckowate, czasem z lekkim przegłębieniem, sporadycznie odnotowano kształty odwrotnie stożkowate, trapezowate czy nieregularne (ryc. 1, 2). Ponadto były to obiekty stosunkowo niewielkie (średnio 94×87 cm), o nieznacznych głębokościach (średnio 27 cm) i jednorodnych układach stratygraficznych. Odkryty w nich materiał źródłowy był bardzo podobny typologicznie – były to fragmenty ceramiki naczyniowej, średnio 11 ułamków, choć liczbę tę zawyżały w znacznym stopniu 4 obiekty, w których zarejestrowano po ponad kilkadziesiąt fragmentów naczyń.

Miejsca palenia otwartego ognia to paleniska i ogniska. Za paleniska najczęściej uważa się obiekty przystosowane do tego celu poprzez odpowiednie konstrukcje, najczęściej kamienne, czasami kamienno-gliniane czy gliniane, w wypełniskach których zaznacza się wyraźna warstwa spalenizny. Ogniska w odróżnieniu od palenisk pozbawione są takich konstrukcji, ale i tutaj powinna być wyraźna warstwa spalenizny (J. Michalski 1983, s. 178). Na omawianym stanowisku zarejestrowano dwa paleniska — ob. 23 i 24 i dwa ogniska — ob. 8 i 19 (ryc. 3). Zarówno jedne jak i drugie rysowały się w rzucie poziomym jako owale lub okrągłe jamy, nieckowate w przekroju. Paleniska nieznacznie większe (średnio $133 \times 122 \times 38$) poza wyraźniejszą warstwą spalenizny i obecnością polepy uszczelniającej konstrukcję cechowały się także znacznie większą ilością materiału źródłowego (średnio 91 fragmentów ceramiki). Te same dane dla ognisk wynoszą odpowiednio: $90 \times 78 \times 28$ i 9 fragmentów naczyń.

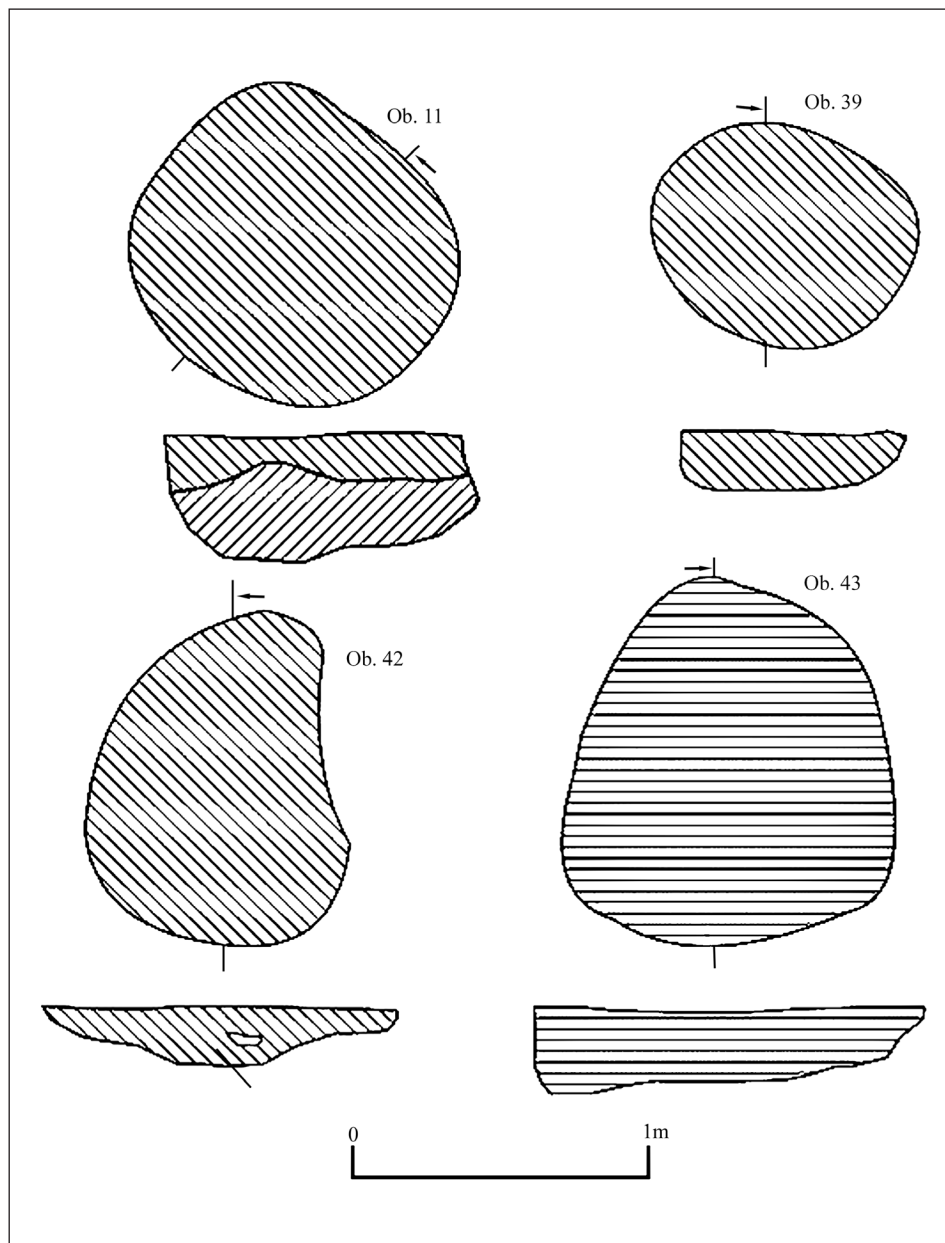
Najmniej liczna grupa — dołki posłupowe, to także zespół najmniej zróżnicowany. Obiekty mieszczące się w tej kategorii cechowały zbliżone wymiary — średnio $40 \times 39 \times 16$ cm, jednorodny układ stratygraficzny oraz ubóstwo tak typologiczne, jak i ilościowe źródeł archeologicznych (1 fr. ceramiki).

ŹRÓDŁA RUCHOME — CERAMIKA

Zbiór ceramiczny związany z kulturą pomorską, uzyskany w wyniku prac wykopaliskowych, reprezentowany jest przez 717 fragmentów, z czego 604 odkryto w wypełniskach obiektów. Mimo iż omawiane źródła są silnie rozdrobnione, zauważono ich bardzo dużą jednolitość pod względem technologicznym.

Jako materiał schudzający użyto przede wszystkim domieszki mineralną, głównie tłuczeń kamienny: grubo- (532 fragmenty — 74,2% całości zbioru), średnio- (114 — 15,9%) i drobnoziarnisty (67 — 9,3%)¹, sporadycznie stosowano piasek (4 — 0,6%). Mimo silnego rozdrobnienia materiału ceramicznego, sklasyfikowano go również pod względem grubości ścianek, przy zastosowaniu następujących przedziałów: do

¹ Wielkość frakcji ziaren przyjęto w następujących przedziałach: 0,1–0,5 mm dla domieszki drobnoziarnistej, 0,5–1 mm dla domieszki średnioziarnistej i powyżej 1 mm dla domieszki gruboziarnistej.

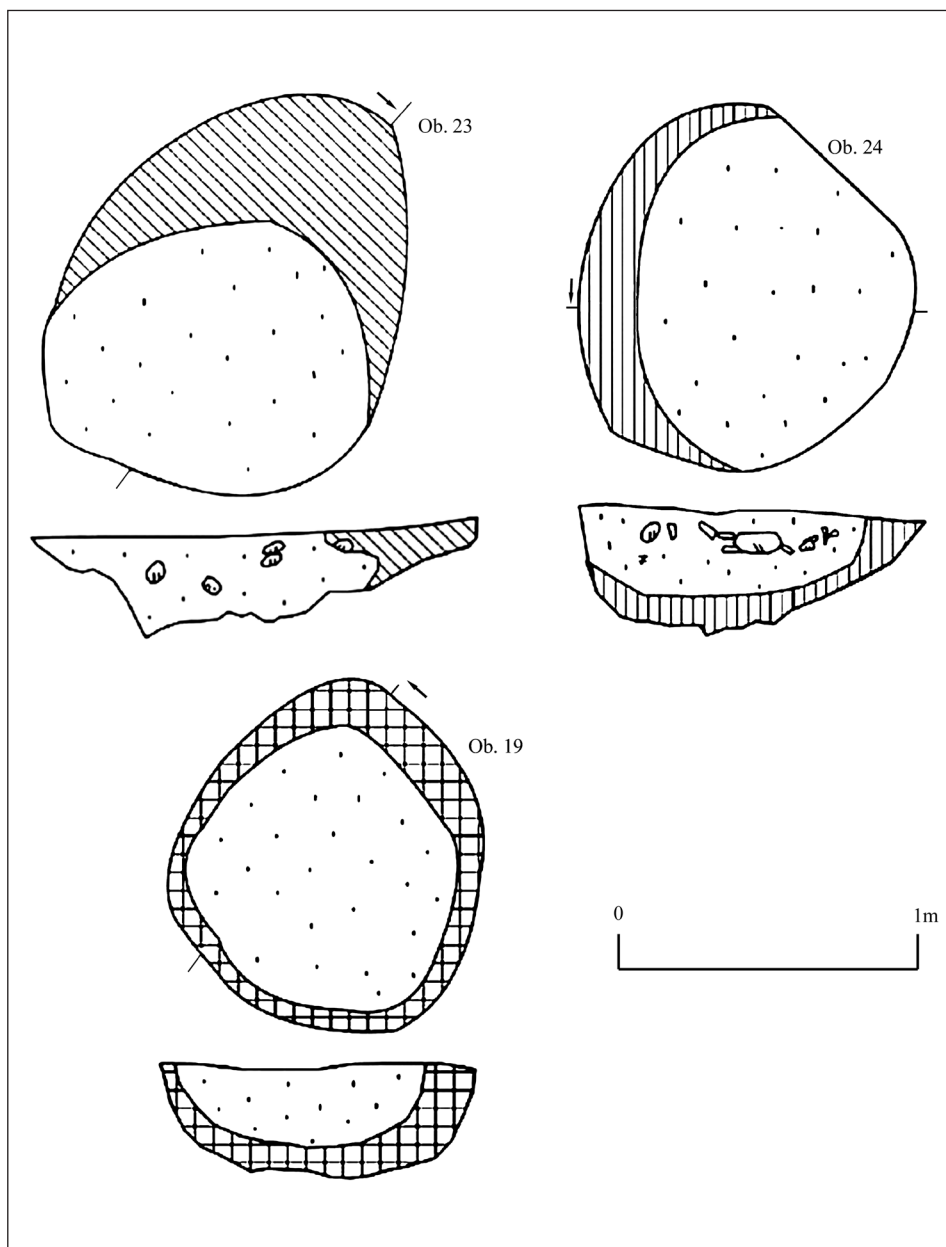

Ryc. 2. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32.

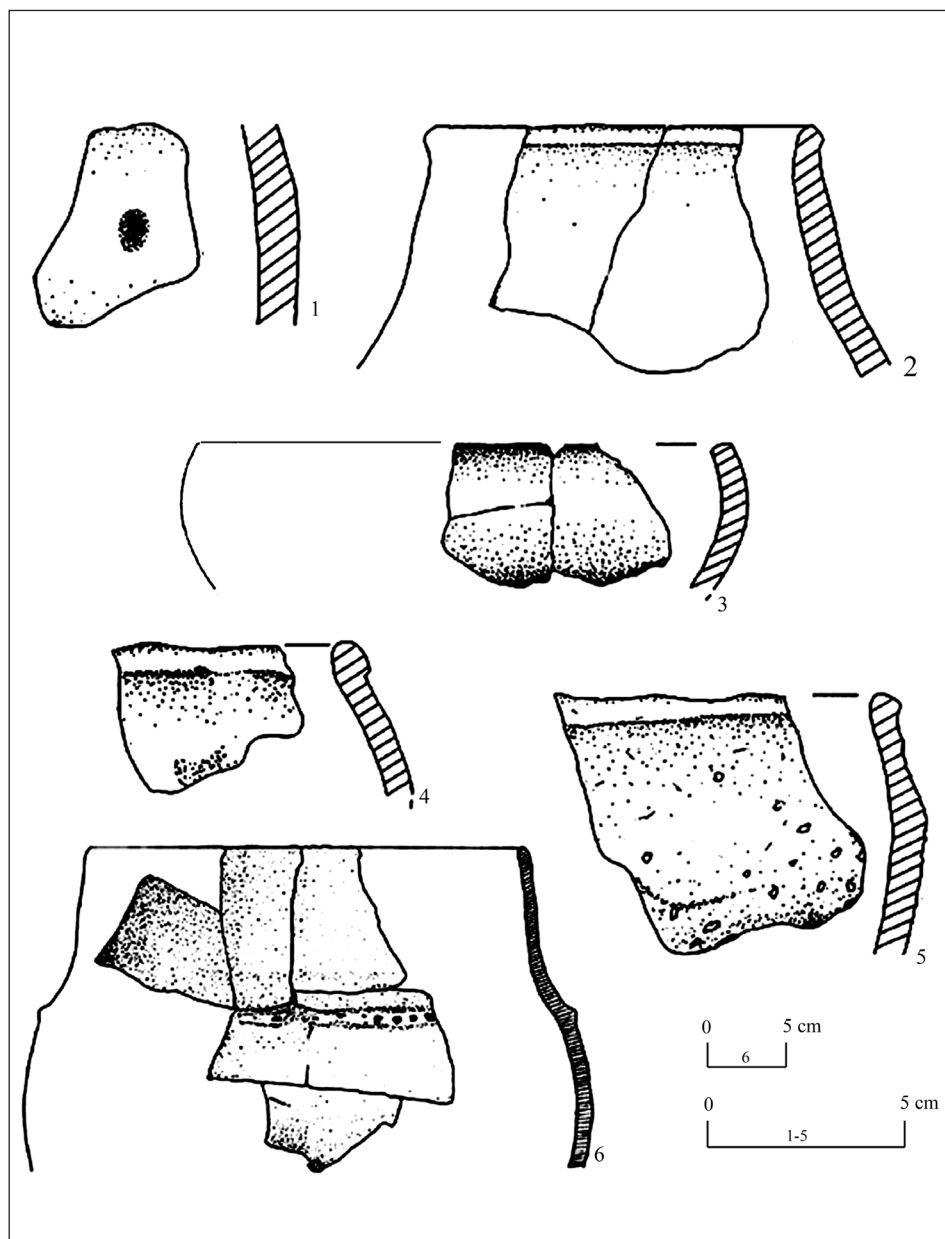
Rzuty poziome i pionowe wybranych obiektów kulturowych

Abb. 2. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 32.

Grund- und Aufrisse ausgewählter Befunde

Ryc. 3. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32.
 Rzuty poziome i pionowe wybranych obiektów kulturowych
 Abb. 3. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 32.
 Grund- und Aufrisse ausgewählter Befunde

Ryc. 4. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32.
Wybór materiału ceramicznego (1 – ob. 11, 2-5 – ob. 19, 6 – ob. 23)

Abb. 4. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 32.
Keramikauswahl (1 – Bef. 11, 2-5 – Bef. 19, 6 – Bef. 23)

0,6 cm — ceramika cienkościenna (I grupa techniczna), od 0,6 do 0,9 cm — ceramika średniościenna (II grupa techniczna) i powyżej 0,9 cm — ceramika grubościenna (III grupa techniczna). Omawiany zbiór wykazał następujące cechy: występowała głównie ceramika II grupy technicznej — 629 fragmentów (87,7% całości zbioru), rzadziej III grupy technicznej — 54 fragmenty (7,5%) czy I grupy technicznej — 34 fragmenty (4,7%). Analizowany zespół charakteryzował się dobrym wypałem. Przełamy naczyń były najczęściej jednobarwne (447 fragmentów — 62,3% całości zbioru), rzadziej dwubarwne (255 — 35,6%) i sporadycznie trójbarwne (15 — 2,1%). Barwy ich były bardzo zróżnicowane — zarówno jasno-, jak i ciemnobrunatne, w nielicznych przypadkach nawet czarne.

Typologizacja form naczyń ceramicznych z Żernik przeprowadzona została w oparciu o klasyfikację zaproponowaną przez I. Jadczykową (1995, s. 141–157).

Najliczniejszą grupę na omawianym stanowisku stanowią formy jajowato-doniczkowate lub beczułkowate, tj. garnki o chropowaconych powierzchniach zewnętrznych. Wśród nich z pewnym prawdopodobieństwem można wyróżnić kilka typów:

- o jajowatym (workowatym) brzuścu, wylewie nachylonym i niekarbowanej krawędzi pogrubionej (ryc. 4:4; 6:6; 7:3; 8:2) lub niepogrubionej (ryc. 4:5; 5:7);

- o jajowatym (workowatym) brzuścu, wylewie prostym, krawędzi niepogrubionej (ryc. 7:4);

- o donicowatym brzuścu, wylewie nachylonym do wewnątrz, krawędzi niepogrubionej (ryc. 7:5, 9:1);

- o donicowatym brzuścu, wylewie prostym, krawędzi pogrubionej (ryc. 8:5, 6);

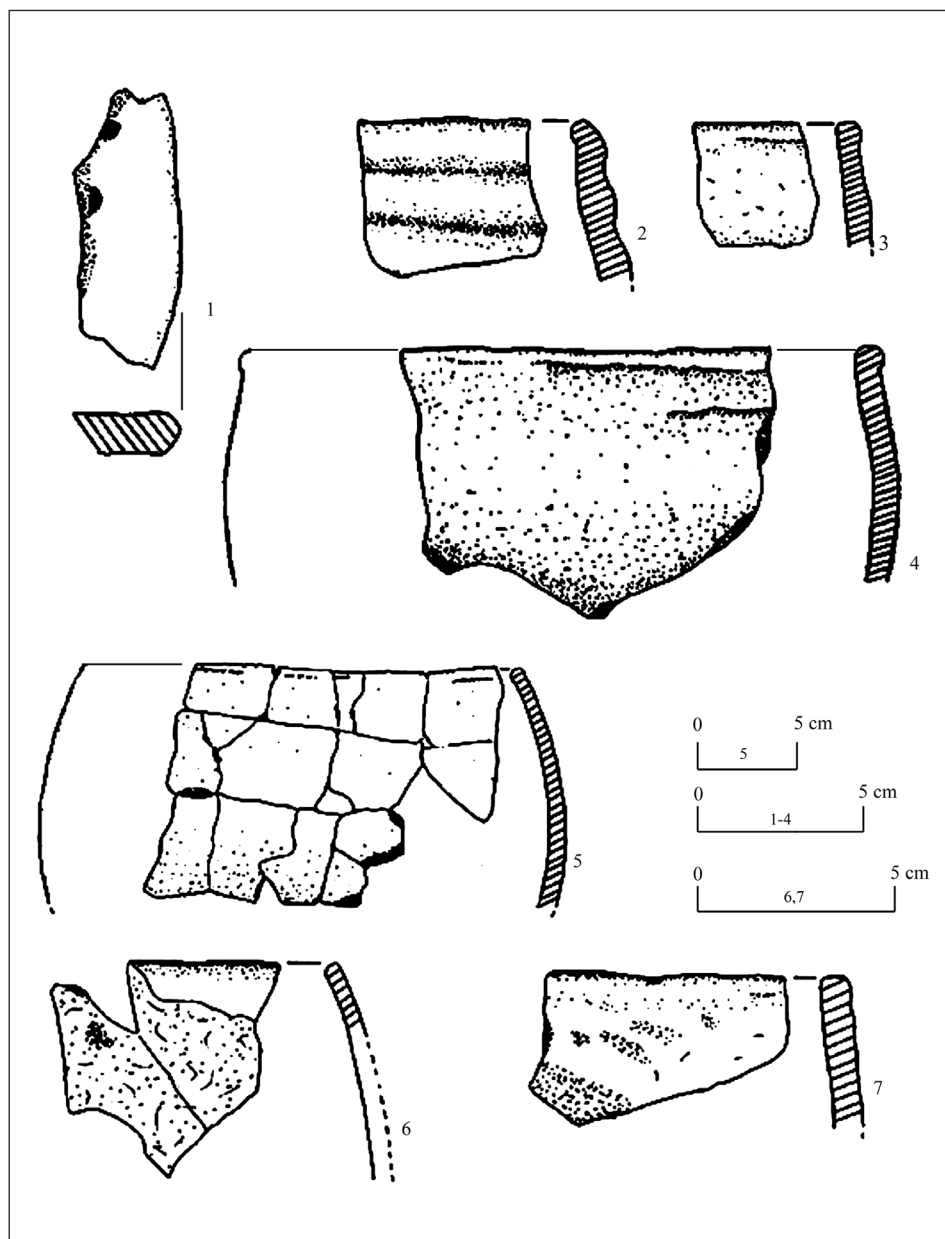
- o beczułkowatym brzuścu, wylewie nachylonym do wewnątrz, krawędzi pogrubionej (ryc. 4:4; 8:1, 3) lub niepogrubionej (ryc. 5:5, 6; 6:2; 7:1, 2, 8:4).

Podkreślić należy, że wielokrotnie niemożliwe było określenie czy dany fragment pochodził od garnka czy od misy. Biorąc jednak pod uwagę kąt nachylenia ścianki naczynia, co przekłada się na znaczną średnicę wylewu, wydaje się, że co najmniej w kilku przypadkach mamy do czynienia z misami, reprezentującymi co najmniej dwa typy: stożkowate i półkuliste. Pierwsze z nich są zdecydowanie liczniejsze oraz bardziej zróżnicowane morfologicznie. Są wśród nich okazy o prostych wylewach i niepogrubionych krawędziach (ryc. 6:3, 5; 9:3), jak również o wylewach nachylonych do wewnątrz i niepogrubionych krawędziach (ryc. 6:1). Misę półkolistą odnotowano tylko raz i jest to egzemplarz o wylewie nachylonym do wewnątrz i niepogrubionej krawędzi (ryc. 4:3).

Kolejnym rodzajem naczyń wyróżnionych na stanowisku w Żernikach są okazy wazowate. W jednym przypadku mamy do czynienia z wazą o cylindrycznej szyjce i płaskokulistym brzuścu, zdobioną plastycznym wążkiem umieszczonym na granicy szyjki i brzuśca (ryc. 4:6). W pozostałych razach naczynia zachowały się tylko w partiach wylewowych (ryc. 4:2; 9:2).

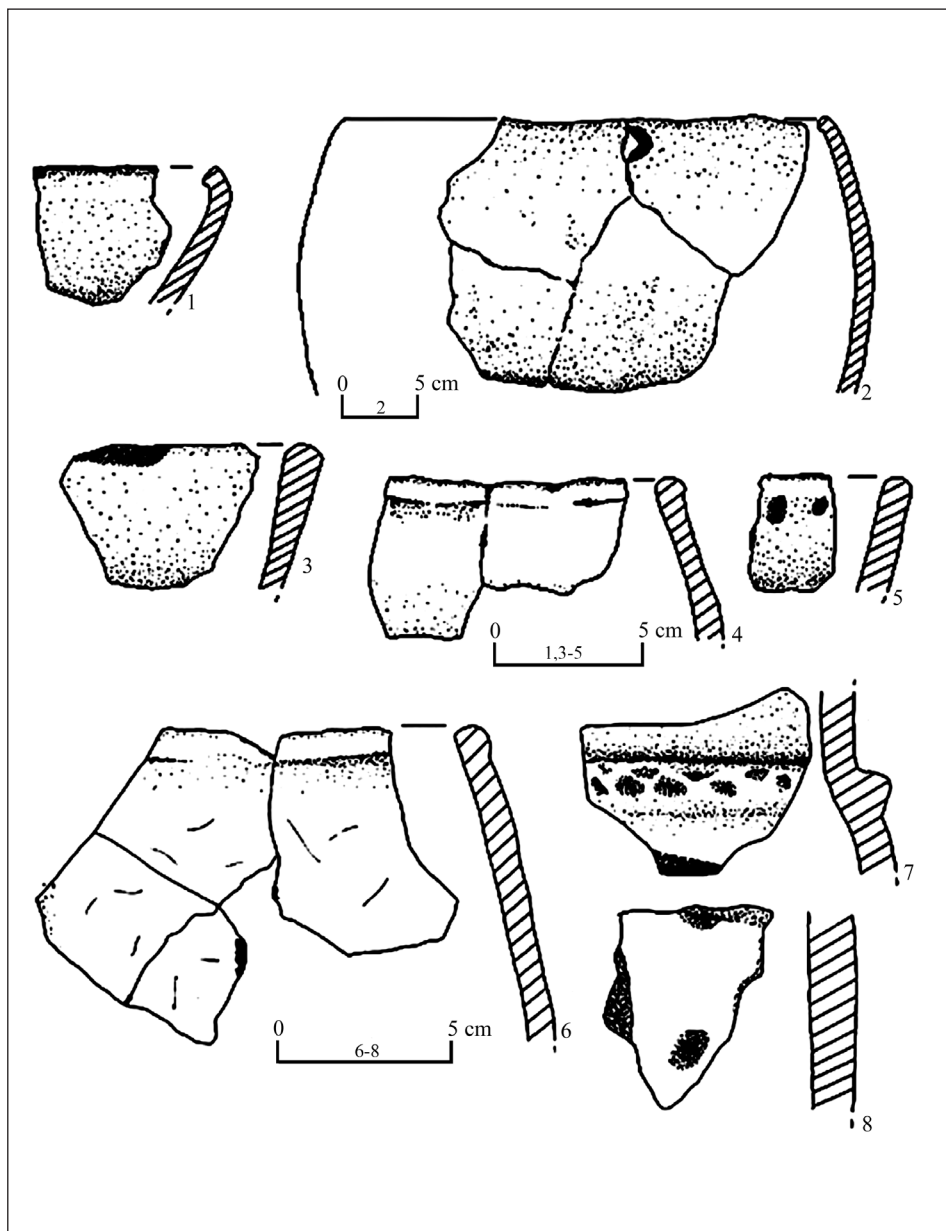
Możemy wyróżnić również talerze, choć o ich obecności świadczy tylko jeden egzemplarz, zdobiony ornamentem paznokciowym (ryc. 5:1).

W całym zbiorze ceramicznym zaledwie nikły procent stanowią fragmenty, na których zaobserwowano motywy zdobnicze, głównie w postaci plastycznych listw (6 fragmentów — 0,8%) i odcisków palcowo-paznokciowych (8 — 1,1%).

Ryc. 5. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32.
Wybór materiału ceramicznego (ob. 23)

Abb. 5. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 32.
Keramikauswahl (Bef. 23)

Ryc. 6. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32.
Wybór materiału ceramicznego (ob. 25)

Abb. 6. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 32.
Keramikauswahl (Bef. 25)

PODSUMOWANIE

W trakcie prac wykopaliskowych na stanowisku w Żernikach odkryto nieliczne ślady osadnictwa ludności kultury pomorskiej. Analiza materiału ceramicznego wyraźnie dowodzi homogeniczności zbioru, a układy stratygraficzne obiektów, brak wyraźnej warstwy kulturowej, nieobecność obiektów *stricto* gospodarczych (piwniczek, spichleży, warsztatów, pieców etc.) wskazuje na istnienie osiedla funkcjonującego przez krótki czas (jednofazowość zasiedlenia).

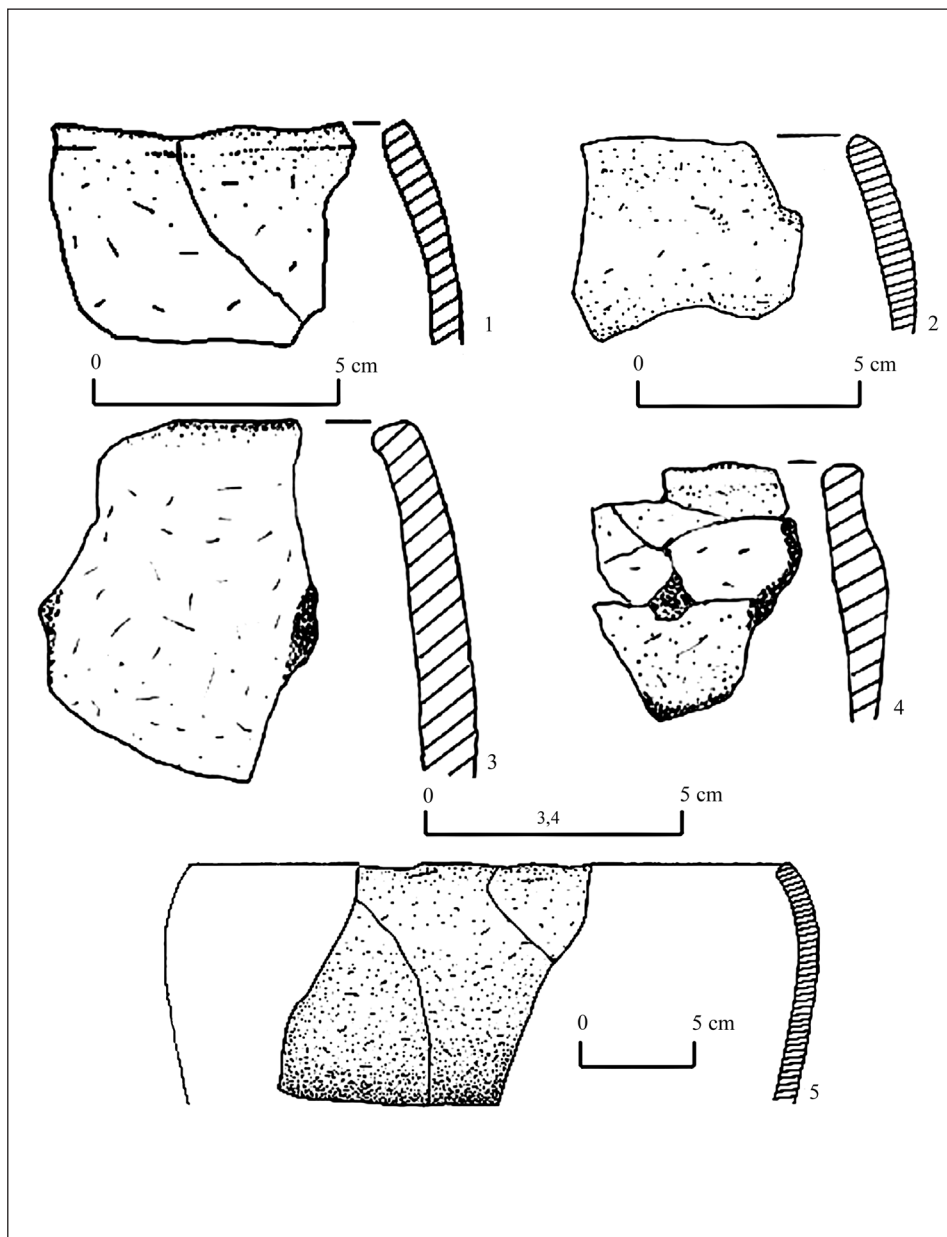
Należy podkreślić, że poza jednym przypadkiem², w obiektach ludności kultury pomorskiej nie zarejestrowano innych wtrętów kulturowych. Ponadto na odsłoniętej do badań powierzchni stanowiska nie odnotowano źródeł ruchomych z inwentarzy innych kultur czy okresów chronologicznych. Uznano zatem, że 27 obiektów, w których nie znaleziono materiału źródłowego, z bardzo dużym prawdopodobieństwem jest również związane z osadnictwem ludności kultury pomorskiej.

Mając na uwadze wyżej wspomniane uwagi, przyjrzyjmy się zatem charakterowi osady kultury pomorskiej w Żernikach. Choć nie została ona zbadana w całości³, to jednak możemy zauważyć, że strefa dyspersji jej obiektów obejmuje cały wyeksplorowany obszar, przy czym w części południowej i wschodniej najprawdopodobniej uchwyciono jej kraniec (ryc. 1). Niewątpliwie została odsłonięta część gospodarcza osiedla, na co wskazywałyby obecność palenisk i ognisk rozmieszczonych w trzech skupieniach, oddzielonych od siebie pasami pustej przestrzeni o szerokości ok. 7 m. Z tą częścią gospodarczą jest związany ponadto obiekt nr 33 określony jako domniemana studnia.

Przechodząc do próby ściślejszego określenia chronologiczno-kulturowego materiałów z przedmiotowej osady należy podkreślić, iż opiera się ona jedynie na wynikach analizy zabytków ruchomych, tj. ceramiki. Wykazała ona dużą zwartość zbioru tak technologiczną, jak również, choć w mniejszym stopniu, typologiczną. Większość form stanowią niestety typy długotrwałe, co oczywiście znacznie utrudnia dywagację na temat chronologii. Znacznym utrudnieniem w określeniu czasu funkcjonowania osady jest także silne rozdrobnienie omawianych źródeł, znikoma liczba cech dystyngujących (głównie materiał pochodzący z partii brzuśców naczyń), a ponadto znikoma frekwencja fragmentów zdobionych. Dodatkowym problemem, podkreślanym przez wielu badaczy, jest słaby stan rozpoznania osad, stąd nasza wiedza o kulturze pomorskiej jest często jednostronna, poparta obserwacjami i badaniami dotyczącymi jej cmentarzysk (S. Czopek 1995, s. 273–280; M. Gedl 2005, s. 39–42; A. Kokowski 2006, s. 16–20). W ostatnich jednak latach stan ten ulega stopniowemu polepszeniu, w miarę publikacji coraz większej ilości materiałów pochodzących z osad „pomorskich”. Wśród nich nie sposób nie wspomnieć o stanowisku w Białosłiwie, pow. pilski, woj. wielkopolskie (M. Dernoga, A. Fredrych 1985), Chłapowie, pow. Środa, woj. wielkopolskie (J. Wrzesiński 1994), Kaliszu-Wydartem, pow. loco, woj. wielkopolskie (E. Pudełko 1995), Stroszkach, pow. Września, woj. wielkopolskie (A. Gałęzowska

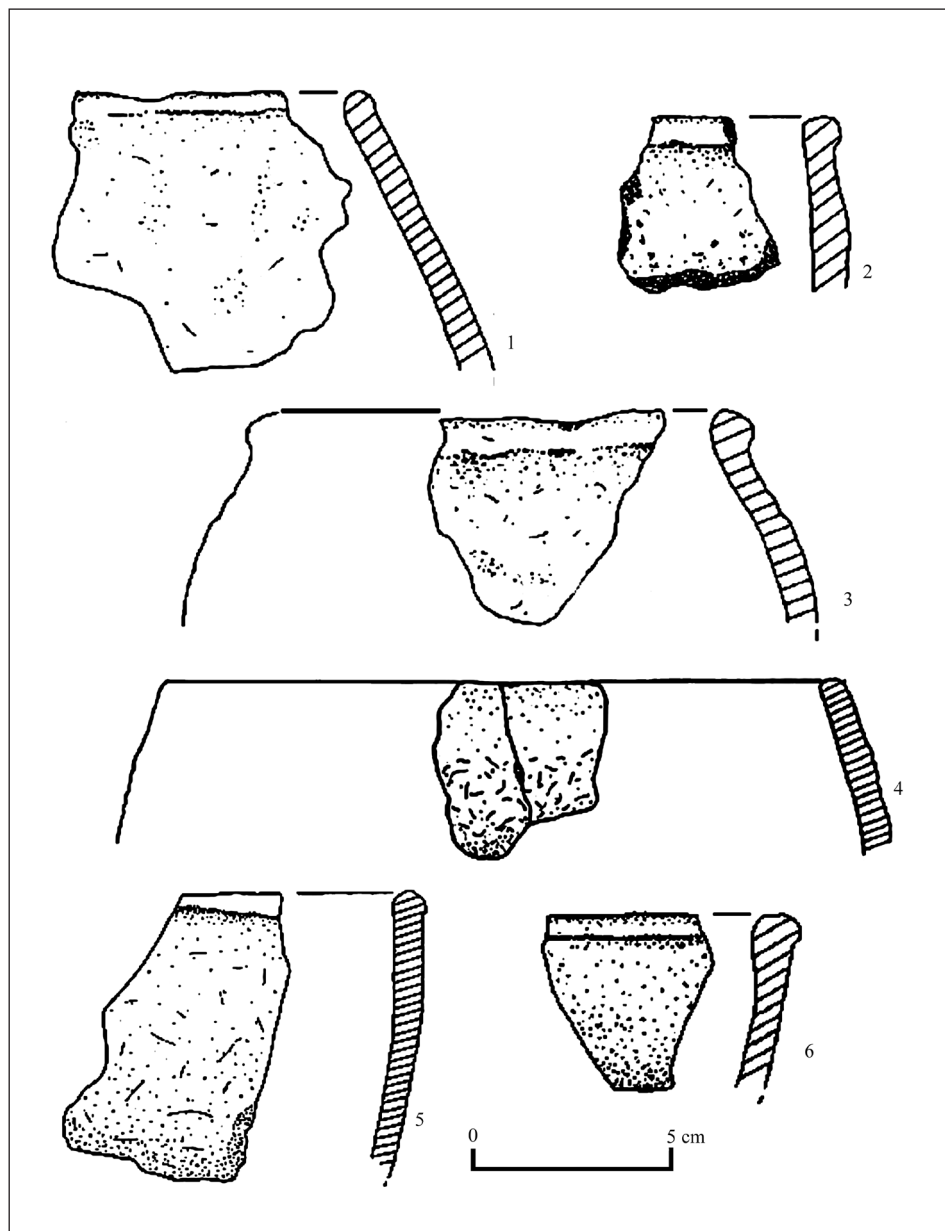
² W stropie obiektu nr 22 znalazł się fragment ceramiki kultury pucharów lejkowatych. Ponieważ w raz z nim w wypełnisku obiektu odkryto ułamki naczyń kultury pomorskiej, możemy stwierdzić, iż ten pojedynczy fragment wylewu ze stempelkowym ornamentem nie jest elementem datującym.

³ Zakłada się kontynuację osady w kierunku zachodnim.

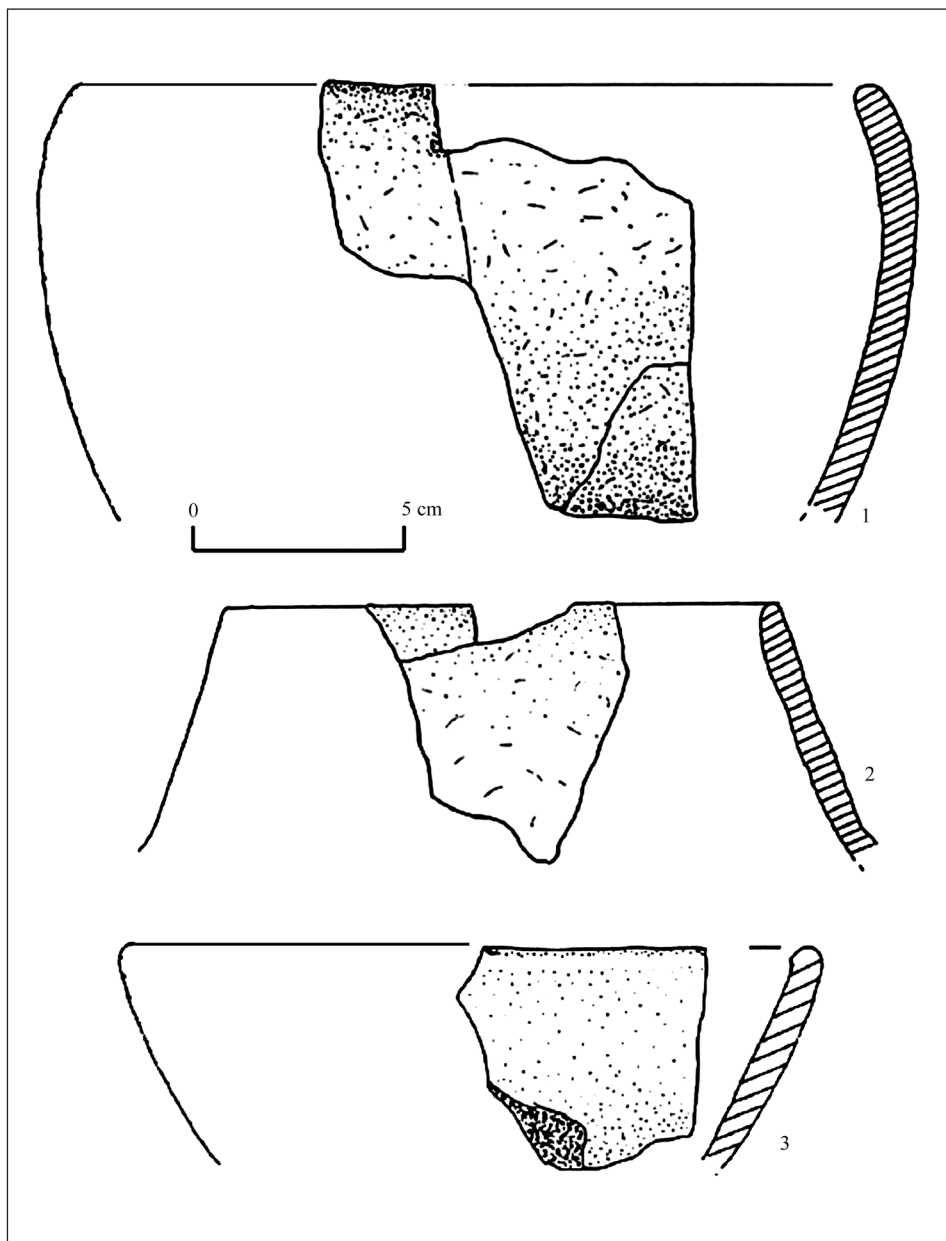
Ryc. 7. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32.
Wybór materiału ceramicznego (1 – ob. 24, 2 – ob. 30, 3 – ob. 37, 4 – ob. 45, 5 – ob. 39)

Abb. 7. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 32.
Keramikauswahl (1 – Bef. 24, 2 – Bef. 30, 3 – Bef. 37, 4 – Bef. 45, 5 – Bef. 39)

Ryc. 8. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32.
Wybór materiału ceramicznego (1-3 – ob. 50, 4 – ob. 53, 5 – ob. 55, 6 – ob. 57)

Abb. 8. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 32.
Keramikauswahl (1-3 – Bef. 50, 4 – Bef. 53, 5 – Bef. 55, 6 – Bef. 57)

Ryc. 9. Żerniki, gm. Kórnik, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 32.
Wybór materiału ceramicznego (1 – ob. 59, 2 – 62, 3 – ob. 65)

Abb. 9. Żerniki, Gem. Kórnik, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 32.
Keramikauswahl (1 – Bef. 59, 2 – Bef. 62, 3 – Bef. 65)

2004), Kijewie, pow. Środa, woj. wielkopolskie (E. Pawlak i in. 2008) czy Plewiskach, pow. Poznań, woj. wielkopolskie (T. Stępnik, A. Dębski, J. Bujak 2009). Dysproporcja między liczbą znanych osad a cmentarzysk „pomorskich” pozostaje nadal jednak dość znaczna. Szukając wyjaśnień takiego stanu rzeczy wskazuje się na co najmniej dwie możliwości- rozproszenia osadnictwa u schyłku okresu halsztackiego i zakładanie krótkotrwałych osad (J. Ostoja-Zagórski 1983, s. 351–352) lub kontynuacji zasiedlenia wcześniejszych osad ludności kultury łużyckiej (M. Kaczmarek 1999, s. 139). Dopuszczając model kontynuacji wskazuje się jednocześnie na dwuetapowość procesu transformacji łużycko-pomorskiej — u schyłku Ha D byłoby to zasiedlenie wcześniejszych „łużyckich” osad przy równoczesnym użytkowaniu tzw. osad sezonowych, w okresie następnym byłyby to osady na tzw. surowym korzeniu, a więc w nowych miejscach, choć niekiedy w pobliżu wcześniej lub w tym samym czasie użytkowanych cmentarzyskach (K. Szamałek 2005, s. 153). Na osadach z pierwszej fazy materiał ceramiczny wykazuje cechy mieszczące się zarówno w kanonie stylu późnołużyckiego, jak i pomorskiego, na tych z drugiej fazy zbiór ceramiki wykazujący łączność typologiczno-technologiczną z zespołami starszymi, jest już wyraźnie uboższy tak pod względem morfologii, jak i ornamentyki (K. Szamałek 2005, s. 153).

Analiza materiału źródłowego ze stanowiska w Żernikach i porównanie go do form znanych z wielkopolskich stanowisk osadniczych⁴ wykazała wyraźnie brak typowych, tzw. klasycznych cech kultury pomorskiej, zarówno w ornamentyce (np. zdobienie krawędzi wylewów dołkami zaplatanymi, listew plastycznych na granicy szyjki i brzuśca), jak i morfologii naczyń (np. naczynia wazowate z podcięciem na granicy szyjki i brzuśca, misy z delikatnie podkreślonym załomem). Przewaga form jajowatych, oraz mis kulistych czy łagodnie stożkowatych zdaje się wskazywać na funkcjonowanie osady żernickiej w końcowym etapie rozwoju kultury pomorskiej w Wielkopolsce, a więc w starszym okresie przedrzymskim. Mimo skromności źródeł nieruchomych, jak i ruchomych osada ta niewątpliwie pozwala nam zmniejszyć wspomnianą wyżej dysproporcję w stosunku do stanowisk sepulkralnych, stając się kolejnym ogniwem rozszerzającym naszą wiedzę o procesach związanych z rozwojem kultury pomorskiej w starszym okresie przedrzymskim w Wielkopolsce.

⁴ Większość z nich datowana jest na fazę klasyczną, odpowiadającą okresowi halsztackiemu D, względnie przełomowi HaD3 i LaB1

BIBLIOGRAFIA

Czopek S.

1995 *Osady kultury pomorskiej — uwagi o stanie badań*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejewska, J. Andrzejewski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 273–280.

Dernoga M., Fredrych A.

1985 *Osada ze schyłku środkowego okresu lateńskiego w Białosłiwie, woj. Piła*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 34, s. 66–76.

Gałęzowska A.

2004 *Osady kultur pomorskiej, przeworskiej i wielbarskiej w Stroszkach w powiecie wrzesińskim*, „Fontes Archeologici Posnanienses”, vol. 40, s. 281–421.

Gedl M.

2005 *Refleksje na temat kultury pomorskiej*, [w:] *Aktualne problemy kultury pomorskiej*, Gdańsk, s. 39–42.

Jadczykowa I.

1995 *Lateńska faza kultury pomorskiej w Polsce Środkowej*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejewska, J. Andrzejewski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 273–280.

Kaczmarek M.

1995 *Kwestia wydzielania tzw. kultury grobów kloszowych w Wielkopolsce*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejewska, J. Andrzejewski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 273–280.

1999 *Aktualne problemy badań nad kulturą pomorską w Wielkopolsce*, „Folia Praehistorica Posnaniensa”, t. 9, s. 135–172.

Kokowski A.

2006 *Starożytna Polska*, Warszawa.

Kondracki J.

1994 *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.

Michalski J.

1983 *Zagadnienie systematyzacji i interpretacji obiektów nieruchomych (ze studiów nad osadami otwartymi kultury łużyckiej)*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, t. 5, s. 135–197.

Ostoja-Zagórski J.

1983 *Przemiany struktur gospodarczo-społecznych w okresie halsztackim i wczesnolateńskim w północno-zachodniej strefie dorzecza Odry i Wisły*, [w:] W. Hensel (red.), *Przemiany ludnościowe i kulturowe I tysiąclecia p.n.e. na ziemiach między Odrą a Dnieprem*, Wrocław, s. 345–361.

Pawlak E., Pawlak P., Kabaciński J., Sobkowiak-Tabaka I., Czerniak L.,

Prinke D., Siłska P., Machajewski H., Rewekant A., Sikorski A.

2008 *Kijewo, stanowisko 4, pow. średzki. Materiały do badań nad osadnictwem pradziejowym i wczesnośredniowiecznym*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 44, s. 185–342.

Pudełko E.

1995 *Materiały kultury pomorskiej z badań ratowniczych lewobrzeża dolnej Prosnicy*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejewska, J. Andrzejewski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 281–298.

Stępnik T., Dębski A., Bujak J.

2009 *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 51 w Plewiskach, gm. Komorniki. Osada kultury pomorskiej i osada z fazy B wczesnego średniowiecza*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 10, s. 65–86.

Szamałek K.

2005 *Badania ratownicze osad ludności kultury pomorskiej w Małej Górcie i Bieganowie, pow. Września*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. VII, s. 153–161.

Wrzesiński J.

1994 *Osada ludności kultury łużyckiej w Chłapowie, gm. Dominowo, stanowisko 3*, „Studia Lednickie”, t. 3, s. 173–202.

EINE SIEDLUNG DER POMMERSCHEN-KULTUR IN ŽERNIKI, GEM. KÓRNIK, KR. POZNAŃ, WOJ. GROSSPOLEN

Zusammenfassung

Während der Ausgrabungen auf einer Fläche von 60 Ar wurden 70 Befunde registriert, darunter 43, die man anhand der Gefäßkeramikanalyse kulturchronologisch der Pommerschen Kultur zuschrieb. Es waren vor allem Gruben mit einer unbestimmten wirtschaftlichen Funktion, offene Brandplätze und Pfostenlöcher. Man muss unterstreichen, dass auf der freigelegten Fläche keine Funde aus dem Inventar anderer Kulturen oder chronologischen Perioden festgestellt wurden, deswegen hat man angenommen, dass die übrigen Befunde (27), in denen kein Quellenmaterial gefunden wurde, mit großer Wahrscheinlichkeit als die Besiedlung aus der Pommerschen-Kultur zu bezeichnen ist.

Die Analyse des Quellenmaterials beweist den homogenen Charakter und die stratigraphischen Befundanordnungen, das Fehlen einer deutlichen Kulturschicht, Mangel an Funden, die eine strikte wirtschaftliche Funktion aufweisen (Keller, Speicher, Werkstätte, Öfen etc.) weisen auf eine kurze Existenz der Siedlung (einphasige Besiedlung) hin. Das Besiedlungsgebiet der Pommerschen Kultur umfasste die ganze untersuchte Fläche, wobei in dem südlichen und östlichen Teil höchstwahrscheinlich ihre Grenze festgehalten wurde (Abb. 1).

Es wurde der Wirtschaftsteil der Siedlung freigelegt, worauf die Brandplätze und Feuergruben hinweisen, die an drei Stellen auftreten, die voneinander mit einem sieben Meter breiten Schutzstreifen abgegrenzt wurden. Damit ist auch der Befund 33 – Brunnen (?) – verbunden.

Die chronologisch-kulturellen Bestimmungen stützen sich lediglich auf die Analyse von Funden, d.h. der Keramik. Die Analyse hat ergeben, dass die Keramik keine typischen, sog. klassischen Eigenschaften der Pommerschen-Kultur aufweist, weder in der Ornamentik (z.B. das Verzieren der Ränder mit geflochtenen Gruben, plastische Wülste an der Hals- und Bauchgrenze), noch in der Morphologie der Gefäße (z.B. vasenähnliche Gefäße mit einem Einschnitt an der Hals- und Bauchgrenze, Schalen mit leicht markierten Biegungen. Das Auftreten von vor allem eiförmigen Formen und den kugelartigen oder leicht kegelförmigen Schalen kann auf das Funktionieren der Siedlung in Žerniki in der Endetappe der Pommerschen-Kultur in Großpolen hinweisen, also in die späte vorrömische Eisenzeit.

ADRESY AUTOREK

dr Justyna Żychlińska
Uniwersytet Kazimierza Wielkiego
Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych
Katedra Archeologii i Cywilizacji Starożytnych
ul. Przemysłowa 34
85-758 Bydgoszcz

mgr Aleksandra Ziarek
Archeologiczna Pracownia Badawcza „THOR”
ul. Długa 35A
62-220 Niechanowo

DANIEL ŻYCHLIŃSKI

OSADA LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO NA STAN. 21 W DANISZEWIE, POW. KOŁO

WSTĘP

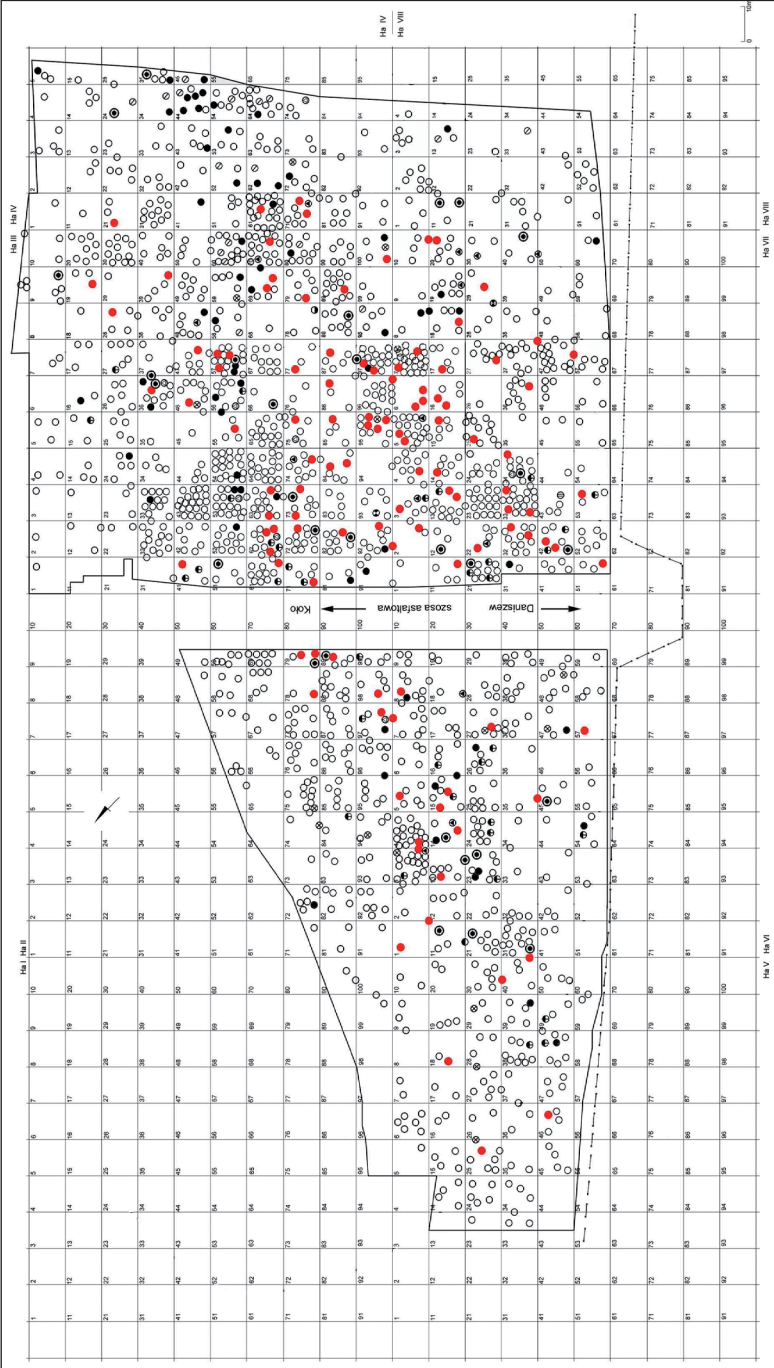
Informacje dotyczące tak położenia jak historii odkrycia i badań przedmiotowego stanowiska zostały już przedstawione w poprzednich tomach niniejszego periodyku (patrz D. Żychliński 2005; 2009).

Omawiany w tym miejscu horyzont osadniczy stanowił najliczniejszą i najzasobniejszą fazę zasiedlenia stanowiska 21 w Daniszewie. Łączy się z nią 100 obiektów nieruchomych o zróżnicowanych funkcjach (ryc. 1), 2731 fragmentów ceramiki, pojedynczy krążek gliniany oraz nieliczne, silnie zlasowane bryłki polepy. Liczbę obiektów przyporządkowaną analizowanemu odcinkowi pradziejów należy zapewne powiększyć o znaczny procent obiektów nieruchomych, których datowanie ze względu na brak materiałów zabytkowych było niemożliwe.

OBIEKTY NIERUCHOME

Ciekawą grupę obiektów archeologicznych datowanych na młodszy okres przedrzymski, odkrytych w trakcie prac prowadzonych w Daniszewie, stanowiło osiem jam, w których wypełniskach zaobserwowano obecność założeń wykonanych z drewna, kamieni i gliny.

Obiekt 31 — jama z konstrukcją drewniano-kamienną (ryc. 2A). W planie i profilu nieregularna o wymiarach 370 × 232 cm i maksymalnej głębokości 100 cm. Jej wypełnisko zbudowane było z próchnicy o średniej intensywności przemieszanej z piaskiem luźnym oraz „mocną” spalenizną. Szczątki konstrukcji drewnianej składały się z 4 pali wbitych pionowo w grunt, pomiędzy którymi znajdowały się

Ryc. 1. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21.
Schematyczny plan stanowiska z zaznaczeniem obecności obiektów datowanych na młodszy okres przedrzymski (kolor czerwony)
Abb. 1. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21.
Schema der Fundstelle mit der Markierung der in die frühe vorrömische Zeit datierten Befunde (rot markiert)

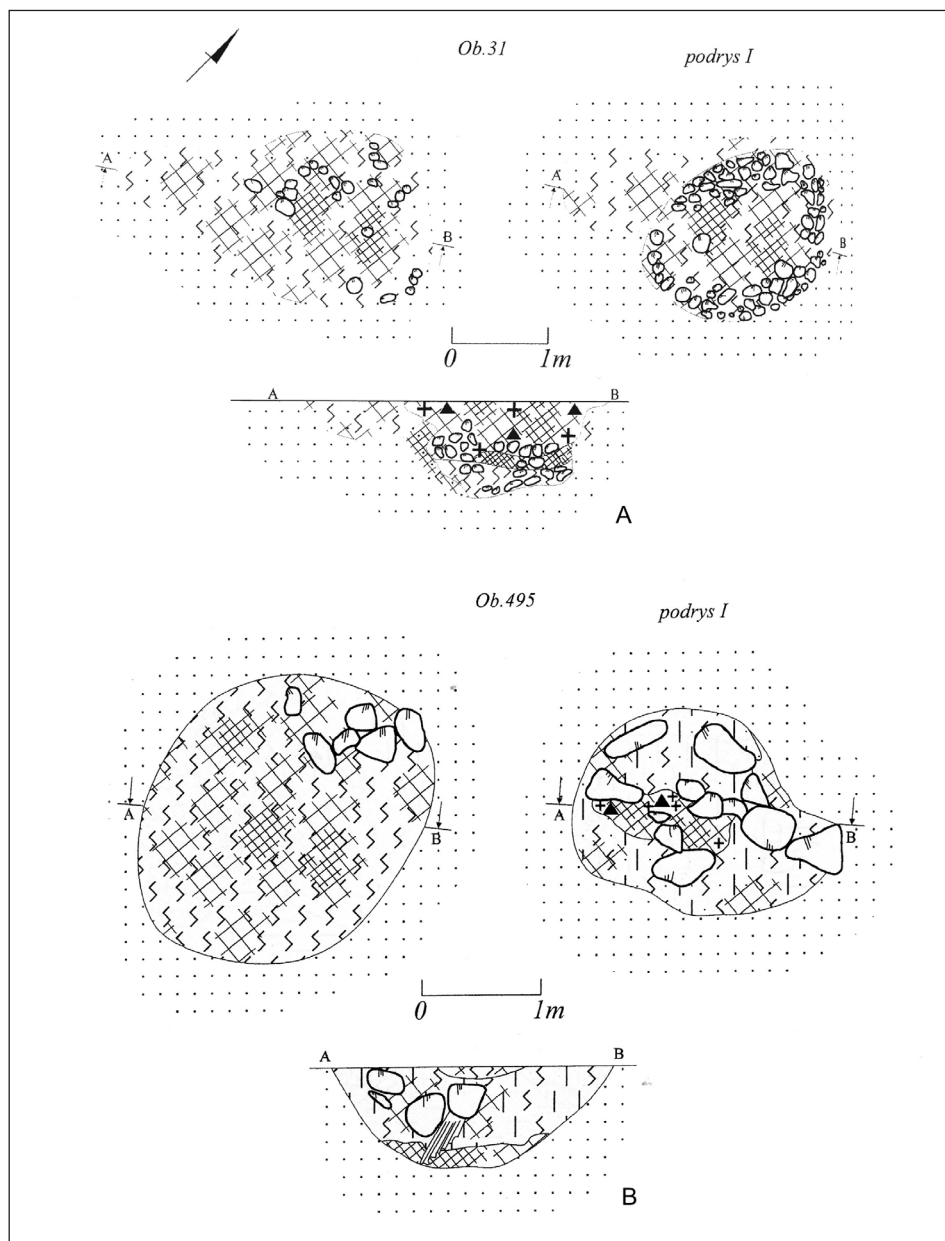
deski. Struktura została wzmocniona dwoma warstwami kamieni. Pozyskano tu pojedynczy fragment naczynia glinianego oraz dość liczny zbiór kości zwierzęcych. W kwestii interpretacji, można jedynie przypuszczać, że była to jama magazynowa (piwniczka) o ścianach wzmocnionych sumikowo-łatkowym szalunkiem.

Obiekt 220 — jama z konstrukcją drewnianą. W planie owalna o wymiarach 247 × 236 cm. W profilu była lejkowata o największej miąższości dochodzącej do 164 cm. Jej wypełnisko składało się z intensywnej próchnicy przemieszanej z piaskiem luźnym oraz spalenizną. Wewnątrz obiektu zarejestrowano pleciony kosz wykonany z gałęzi o średnicy 2,5–3,5 cm bliżej nieokreślonego gatunkowo drzewa. Miał on wysokość około 40 cm i znajdował się na głębokości 120–150 cm-na poziomie wód gruntowych. Ponadto w jego górnej części natrafiono na kilka znacznych rozmiarów kamieni oraz belkę drewnianą. Pozyskano tu bardzo liczny zbiór ułamków ceramiki. Z dużym prawdopodobieństwem można przyjąć, iż przedstawiona jama to roszarnia do moczenia lnu.

Obiekt 495 — jama z konstrukcją drewniano-kamienną (ryc. 2B). W rzucie poziomym okrągła o średnicy 240 cm. W profilu misowata o maksymalnej miąższości 93 cm. Wypełnisko budowała próchnica o znacznej intensywności z domieszką piasku luźnego i miejscami dużą ilością spalenizny. Wyeksplorowano tu liczny zbiór fragmentów ceramiki i niewielki zespół kości zwierzęcych. Konstrukcja, którą odkryto wewnątrz jamy składała się ze słabo zachowanych elementów drewnianych o nieczytelnej strukturze, przykrytych wielowarstwowym brukiem kamiennym. Założenie to można interpretować jako zawalisko bliżej niesprecyzowanego obiektu gospodarczego (?).

Obiekt 499 — jama z konstrukcją drewnianą (ryc. 3). W planie owalny o długości 448 cm i szerokości 172 cm. W przekroju nieregularny z dwoma wyraźnymi przegłębieniami, o maksymalnej głębokości 116 cm. Jego wypełnisko składało się z próchnicy przemieszanej z gliną lekką oraz domieszką intensywnej spalenizny. Pozyskano tu stosunkowo nieliczny zbiór materiałów ceramicznych oraz bardzo obfitą zwierzęcą serię osteologiczną. Wewnątrz obiektu posadowiony był kosz plecionkowy-analogiczny do odkrytego w obiekcie 220, ale lepiej zachowany (zarejestrowano pionowe wzmocnienia). Konstrukcja ta znajdowała się na głębokości od 100 do 130 cm — na poziomie wód gruntowych. W partii stropowej wystąpiły średnich rozmiarów kamienie. Założenie to z pewną ostrożnością można również klasyfikować jako roszarnię.

Obiekt 506 — jama z konstrukcją drewnianą (ryc. 4). W planie zbliżona do prostokąta o bokach długości 302 × 283 cm. W profilu misowata, o głębokości 116 cm. Wypełnisko budowała próchnica przemieszana z gliną lekką i domieszką bardzo intensywnej spalenizny. Pozyskano tu bardzo liczny zbiór ceramiczny (325 ułamków) oraz nieco uboższy zwierzęcych szczątków kostnych. Wewnątrz natrafiono na beczkowate założenie składające się z pionowych, prostych klepek o długości około 1 m, ściśle przylegających do siebie. Całość usytuowano metr poniżej poziomu gruntu w warstwie wodonośnej. W górnej części odnotowano kilka średnich kamieni i pojedynczy głaz. Być może także i w tym przypadku należałoby przedstawione znalezisko interpretować jako urządzenie do moczenia lnu.

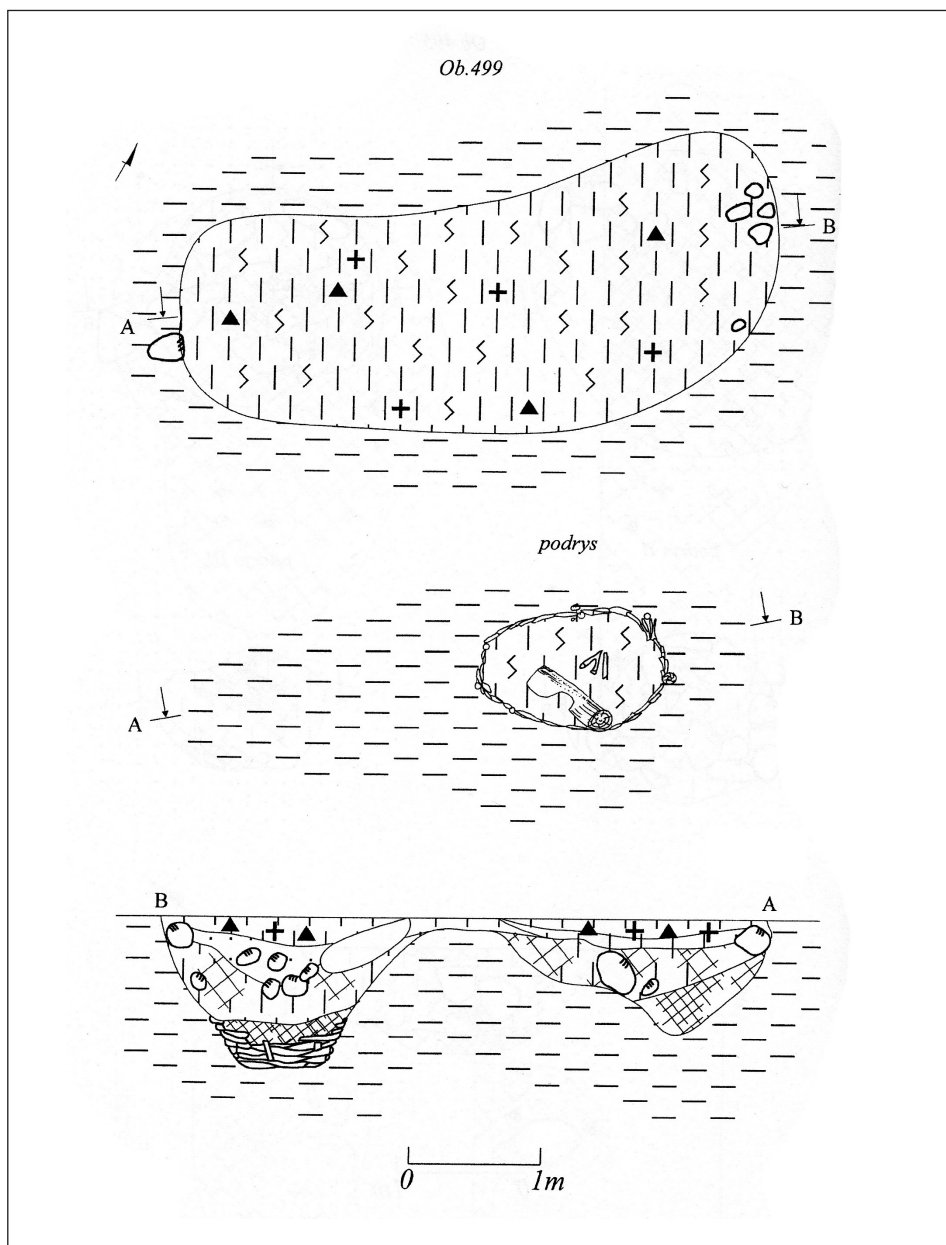

Ryc. 2. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21.

Rzuty poziome i pionowy obiektów: A. ob. 31; B. ob. 95

Abb. 2. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21.

Grund- und Aufrisse der Befunde: A. Bef. 31; B. Bef. 495

Ryc. 3. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21.
Rzuty poziome i pionowy obiektu 499

Abb. 3. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21.
Grund- und Aufrisse des Befundes 499

Obiekt 654 — jama z konstrukcją glinianą (ryc. 5A). W planie nieregularna o wymiarach 148×109 cm. W profilu nieregularnie lejkowata o głębokości dochodzącej do 82 cm. Na spągu jamy zdeponowany był wykonany ze słabo wypalonej polepy okrąg, którego wewnątrz wypełnione było próchnicą ze znacznym dodatkiem piasku luźnego oraz spalenizną. Całość tworzyła rodzaj toku glinianego z bokami i dnem z polepy o średnicy ok. 55 cm. Powyżej toku znajdowało się kilka warstw (zasypiskowych?). Były to naprzemianległe zalegające poziomy polepy, piasku, intensywnej spalenizny oraz próchnicy. W obiekcie tym odkryto pojedynczy fragment naczynia glinianego. Na podstawie zebranych informacji trudno domniemywać o funkcji przedstawionego tu znaleziska.

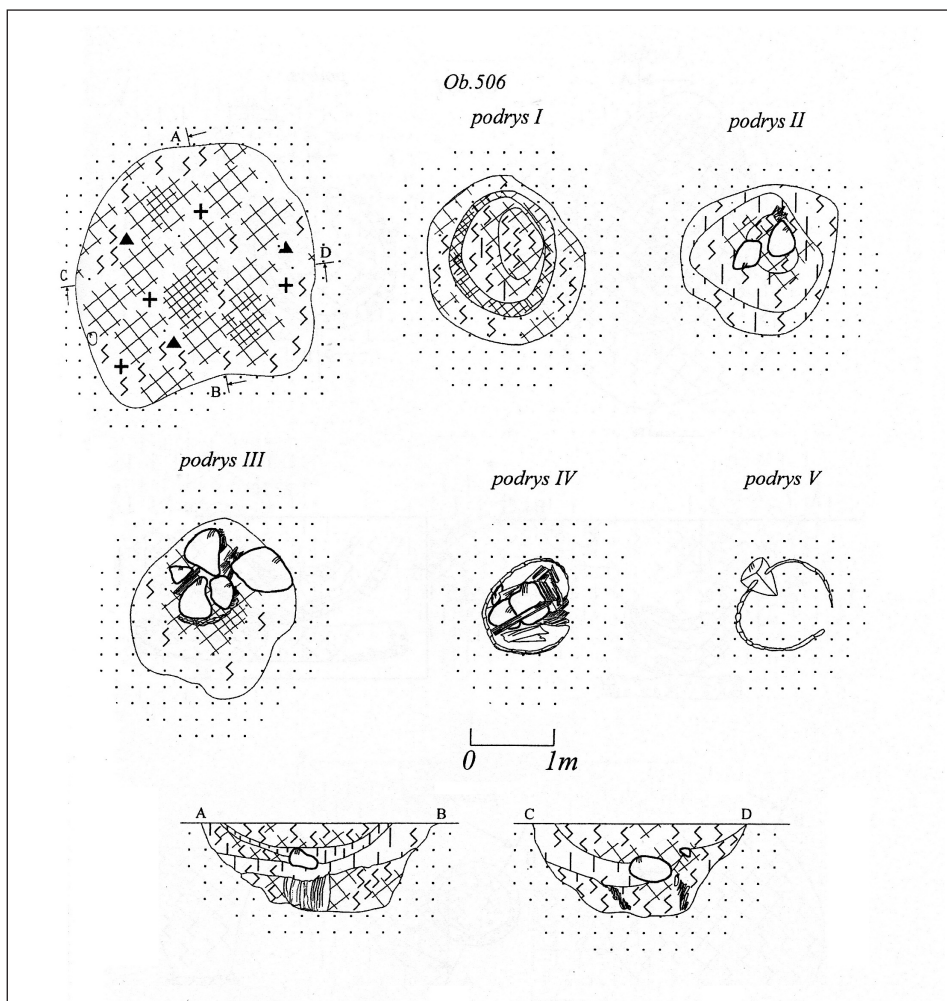
Obiekt 655 — jama z konstrukcją glinianą (ryc. 5B). Był to obiekt prawie identyczny pod względem morfologii jak wyżej opisany. W planie okrągły o średnicy 90 cm. W profilu regularnie lejkowaty o miąższości dochodzącej do 68 cm. Jego wypełnisko składało się z intensywnej próchnicy z dodatkiem spalenizny oraz domieszki piasku luźnego. Natrafiono tu na dość nieliczny zbiór ceramiki. Na spągu odsłonięto nieco mniejszy niż w poprzednim przypadku tok gliniany (średnica ok. 40 cm), wykonany w identycznej technice. Nie zarejestrowano tu wielokrotnej struktury wewnętrznej. Analogicznie jak wyżej, również i tu brak hipotez dotyczących jego przeznaczenia.

Obiekt 708 — jama z konstrukcją kamienną (ryc. 6A). Owalny w planie o wymiarach 287×264 cm. W profilu misowaty o maksymalnej głębokości 110 cm. Wypełnisko zbudowane było z bardzo intensywnej próchnicy z dodatkiem spalenizny oraz piasku luźnego. Odkryto tu bardzo liczne zbiory ceramiczne oraz kości zwierzęcych. We wnętrzu, od poziomu 75 cm występował wielowarstwowy, kamienny okrąg. Pierwotne przeznaczenie opisanego obiektu pozostaje nieznane.

Jeśli chodzi o lokalizację przedstawionych powyżej obiektów, to nie zaobserwowano żadnych zależności. Jedynie obiekty 654 i 655 znajdowały się w bezpośrednim sąsiedztwie. Jedyną istotną przesłanką dla ich lokalizacji był fakt, iż wszystkie one umiejscowione były we wschodniej (nieco wyżej położonej) części stanowiska.

Na stanowisku w Daniszewie natrafiono także na pojedynczą studnię (ob. 205), zlokalizowaną również we wschodniej części badanego terenu. W planie był to prostokąt o wymiarach 300×244 cm. Misowaty profil dochodził do głębokości 66 cm. Wypełnisko obiektu było jednorodne i składała się na nie próchnica przemieszana z piaskiem luźnymi i domieszką spalenizny (ryc. 6B). Ponadto z obiektu tego pozyskano nieliczny zbiór ułamków naczyń glinianych oraz także serię kości zwierzęcych.

Na poziomie 20 cm poniżej powierzchni odkrywki badawczej natrafiono na relikty konstrukcji — szczątki prostokątnej skrzyni drewnianej (stan zachowania drewna uniemożliwił klasyfikację gatunkową) wykonanej w technice zrębowej o wymiarach 110×90 cm otoczone z trzech stron brukiem kamiennym o średnicy 300 cm. Całość założenia można było prześledzić do spągu obiektu, z tym, że obudowa kamienna zmniejszała stopniowo swoją średnicę. Na dnie skrzyni odkryto znacznych rozmiarów głąz.

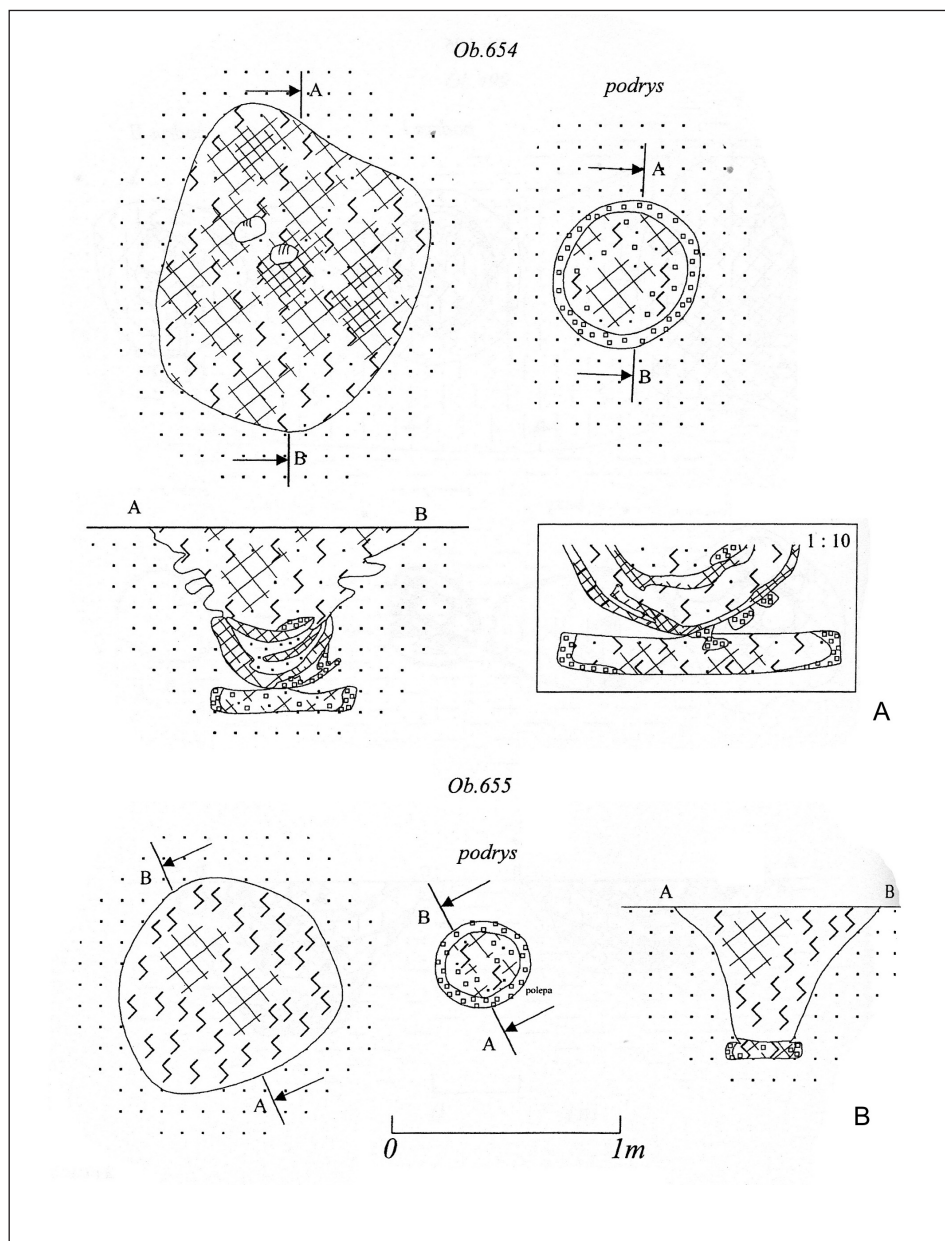

Ryc. 4. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21.
Rzuty poziome i pionowe obiektu 506

Abb. 4. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21.
Grund- und Aufrisse des Befundes 506

Obiekt ten interpretowany jest jako studnia z kamienną cembrowiną. Zastanawiająca jest niewielka głębokość całego założenia. Być może, wynikała ona z wyższego niż obecny poziomu wód gruntowych.

Również we wschodniej strefie obszaru badań, w odległości około 20 m od opisanej powyżej studni zarejestrowany został piec wapienniczy (ob. 434), którego funk-

Ryc. 5. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21.

Rzuty poziome i pionowe obiektów: A. 654; B. 655

Abb. 5. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21.

Grund- und Aufrisse der Befunde: A. 654: B. 655

cjonowanie związane jest z omawianym horyzontem osadniczym. W planie płaskim był on owalny o wymiarach 270×200 cm. W profilu regularnie misowaty o największej miąższości wynoszącej 80 cm. Jego wypełnisko budował wielowarstwowy układ o zmiennej morfologii (ryc. 7). Poczynając od stropu:

- soczewka intensywnej próchnicy wypełniająca nieckę po zawalanej konstrukcji;
- warstwa zbitej polepy stanowiąca zawalisko kopuły;
- konstrukcja kamienna o wysokości około 50 cm;
- soczewka margla stanowiącego wsad pieca;
- intensywna spalenizna;
- soczewka gliny lekkiej z dodatkiem słabointensywnej próchnicy;
- spągowa warstwa polepy;
- intensywna próchnica przemieszana ze spalenizną zalegająca poniżej spągu pieca;

Z wypełniska obiektu pozyskano bardzo liczną serię fragmentów ceramiki, kości zwierzęce oraz prawie kompletnie zachowany kubek gliniany (ryc. 8:4).

Omawiany obiekt otoczony był ze wszystkich stron, poza południowo-wschodnią, dołkami posłupowymi, które jak się wydaje można wiązać w jedno założenie-ślad konstrukcji zadaszającej lub nośnej lekkiego budynku, w którym omawiany piec funkcjonował.

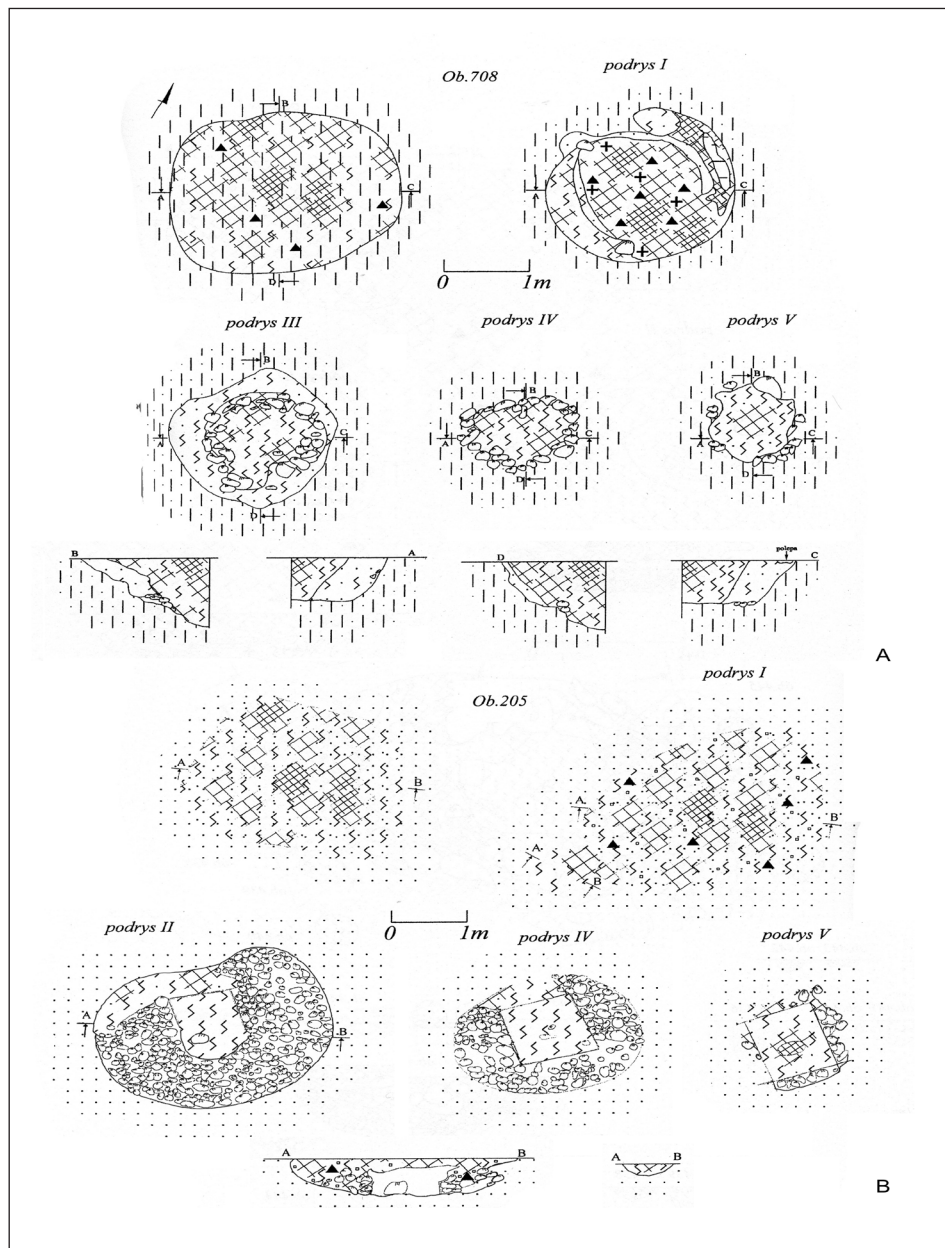
Inne obiekty, które łączone są z horyzontem przedrzymskim osady w Daniszewie stanowiły dołki posłupowe oraz jamy osadowe. Natrafiono tu na 22 dołki posłupowe, które z reguły nie tworzyły czytelnych konstrukcji i były rozproszone po obszarze odkrywkii badawczej.

Omawiane obiekty miały kształty regularne, najczęściej owalne, rzadziej okrągłe (por. ryc. 7). W przekrojach zdecydowana większość z nich była misowata. Średnice ich oscylowały w granicach od 23 do 50 cm, przy czym najliczniejszy był zbiór dołków w przedziale 30 do 40 cm. Ich głębokości były bardzo niewielkie i rzadko przekraczały 20 cm, co mogło wynikać ze zniszczeń spowodowanych eksploatacją rolniczą stanowiska. Obiekty tego typu dostarczały niezwykle ubogich znalezisk — z reguły pojedynczych fragmentów ceramiki. Znamienny i charakterystyczny dla badanego stanowiska był fakt nieobecności w ich wypełniskach polepy.

Najliczniejszą kategorię wśród obiektów związanych z omawianą fazą osady stanowiły jamy. Charakter 22 z nich określono jako śmietniskowy, zaś funkcji kolejnych 47 nie udało się określić.

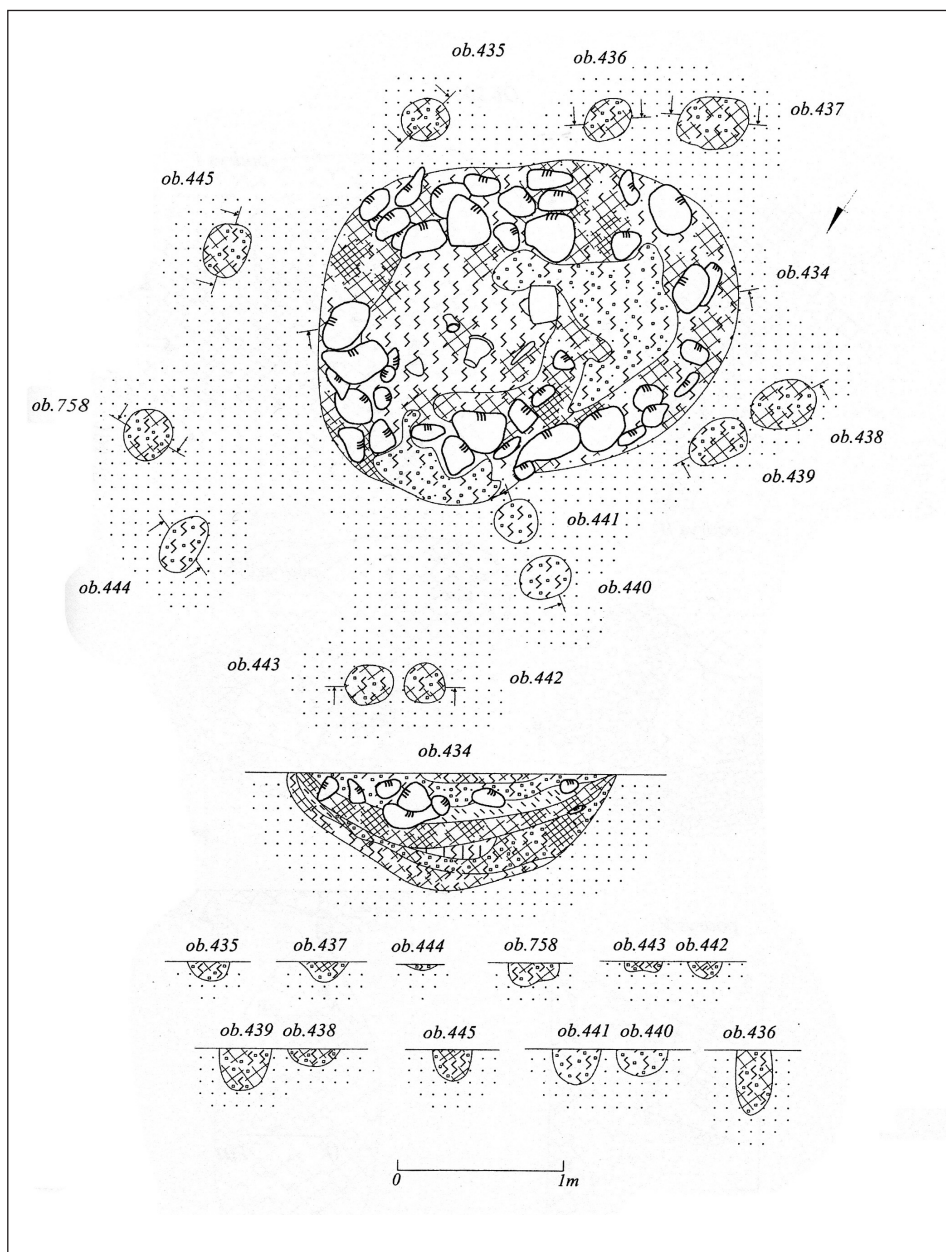
Jako jamy śmietniskowe zakwalifikowano te obiekty, których wypełniska posiadały zróżnicowaną i bogatą zawartość kulturową oraz charakteryzowały się znacznymi powierzchniami. W rzutach poziomych przyjmowały one najczęściej kształty owalne, a znacznie rzadziej prostokątne. W przekrojach najczęściej był one nieregularne i nieckowate. Długości ich oscylowały w przedziale od 110 do 290 cm, a szerokości od 80 do 170 cm. Głębokości dochodziły do 100 cm, z tym, że w większości przypadków były zdecydowanie mniejsze.

Wypełniska jam śmietniskowych budowała próchnica o stosunkowo niewielkiej intensywności (w pojedynczych przypadkach bardzo intensywna) zmieszana

Ryc. 6. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21.
Rzuty poziome i pionowe obiektów: A. 708; B. 205

Abb. 6. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21.
Grund- und Aufrisse der Befunde: A. 708: B. 205

Ryc. 7. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21.

Rzuty poziome i pionowe obiektów 434-445, 758

Abb. 7. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21.

Grund- und Aufrisse der Befunde: 434-445, 758

z piaskiem lub gliną. Odnotowywano w ich wnętrzu również znaczne ilości węgla drzewnych, tak w postaci bryłek, jak i warstw spalenizny. Cechą charakterystyczną były tu układy wielowarstwowe z czytelnymi poziomami zasypiskowymi.

Elementami kulturowymi występującymi w tym typie jam była ceramika i małe ilości polepy. Charakterystyczne dla nich były znaczne serie kości zwierzęcych.

Jamy o funkcjach nieokreślonych były z reguły kształtów dość regularnych, w większości o zarysach owalnych. W przekrojach były one najczęściej nieregularne bądź nieckowate.

Długości jam tej kategorii oscylowały średnio w granicach 120 do 170 cm, nie-rzadko je przekraczając. Natrafiano też na egzemplarze mniejsze (zaledwie 50 cm). Szerokości były zdecydowanie mniejsze i wahały się w uśrednionym przedziale pomiędzy 70 a 120 cm. Miąższości przedmiotowych obiektów bardzo rzadko przekraczały 50 cm (z reguły 20–40 cm).

Wypełniska jam o nieokreślonych funkcjach zbudowane były z próchnicy o dość słabej intensywności, przemieszanej z piaskiem a jedynie wyjątkowo z gliną. Z rzadka występowała w nich spalenizna.

Obiekty tego typu dostarczały ubogich zespołów materiałów zabytkowych, prawie wyłącznie ceramicznych. Z reguły natrafiano na kilka do kilkunastu fragmentów ceramiki naczyniowej. Znaleziskami niezwykle rzadkimi były silnie zlasowane bryłki polepy.

ŹRÓDŁA RUCHOME

Ceramika

Technika wykonania naczyń

Omawiany w tym miejscu zbiór znalezisk ceramicznych (2731 fragmentów naczyń glinianych) został poddany standardowej procedurze analitycznej pod kątem morfologii oraz techniki wykonania. Podzielono go na trzy podstawowe grupy według kryterium grubości ścian: I — do 0,6 cm; II — od 0,6 do 1 cm oraz III — powyżej 1 cm.

W ujęciu ogólnym wydzielono tu 339 wylewów, 139 den, 2186 partii środkowych naczyń oraz 32 ucha. Zdobienie odnotowano w 39 przypadkach.

Grupa I — najmniej liczna-zakwalifikowano tu 525 ułamków (90 wylewów; 21 den, 414 brzuśców; 3 ucha). Ponadto zarejestrowano 13 fragmentów ornamentowanych.

W ujęciu technologicznym materiał ten charakteryzował się zdecydowaną przewagą mineralnego tłucznia drobnoziarnistego w masie garncarskiej. Jedynie marginalnie stosowano domieszkę średnioziarnistą. Analizowane ułamki były dobrze wypalone, o czym świadczyła znaczna przewaga przełomów jednobarwnych nad pozostałymi kategoriami oraz znikomy wręcz udział odmiany trójbarwnej. W większości odnotowanych sytuacji powierzchnie zewnętrzne pozostawiano szorstkie, następnie, już rzadziej, gładzone. Pozostałe formy obróbki spotykano sporadycznie. Jedynym wyjątkiem było wyświecanie (potraktowane jako cecha charakterystyczną tej kategorii

ceramiki), które osiągnęło niespotykany w innych grupach poziom. Powierzchnia zewnętrzna miała najczęściej barwę brunatną, rzadziej szarą i czarną. W przypadku wnętrza naczyń bardzo wysoki poziom osiągały barwa szara i brunatna przy zdecydowanie mniej licznej reprezentacji koloru czarnego i sporadycznie ceglastego.

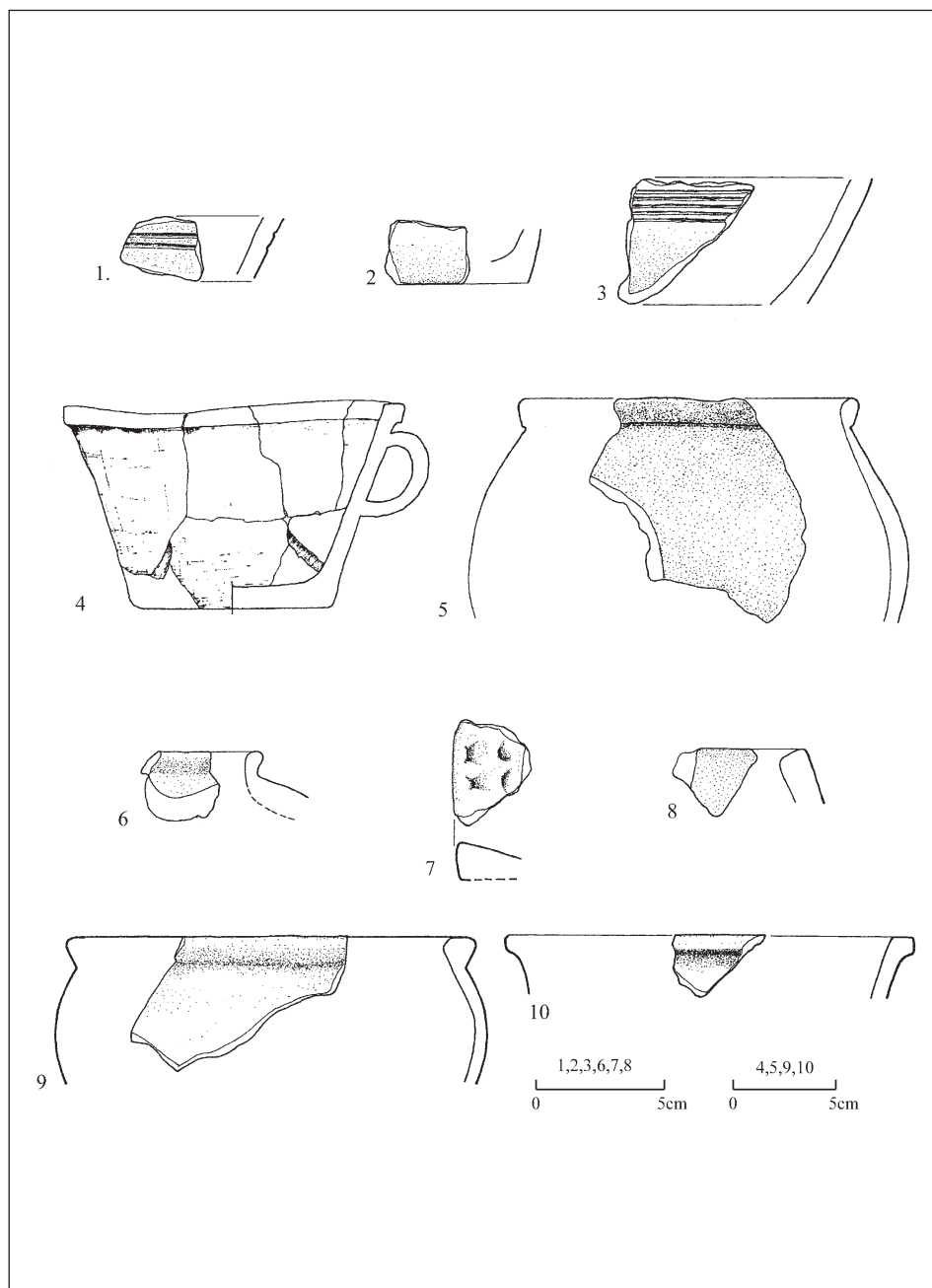
Grupa II — najliczniejsza z całego zbioru-skupiała 1469 fragmentów (200 wylewów; 54 dna, 1263 brzuśce; 15 uch). Ponadto zarejestrowano 19 przypadków zdobienia.

Najczęściej stosowaną domieszką był tutaj drobnoziarnisty tłuczeń (znacznie rzadszy średnioziarnisty i śladowy gruboziarnisty). Odnotowano przewagę przełomów jednobarwnych nad dwubarwnymi oraz osiągającą poziom 10% obecność form trójbarwnych. Faktury zewnętrzne były najczęściej szorstkie, następnie obrzucane (roztworem gliny i domieszki mineralnej). Znacznie rzadziej rejestrowano gładzenie i chropowacenie. Wewnętrznie, prawie wyłącznie stosowano fakturę szorstką. W kolorystyce ścianek naczyń (tak od zewnątrz jak i od wewnątrz) dominowała barwa brunatna przy dużo niższym udziale szarej. Stosunkowo często można było odnotować kolor czarny ścianek.

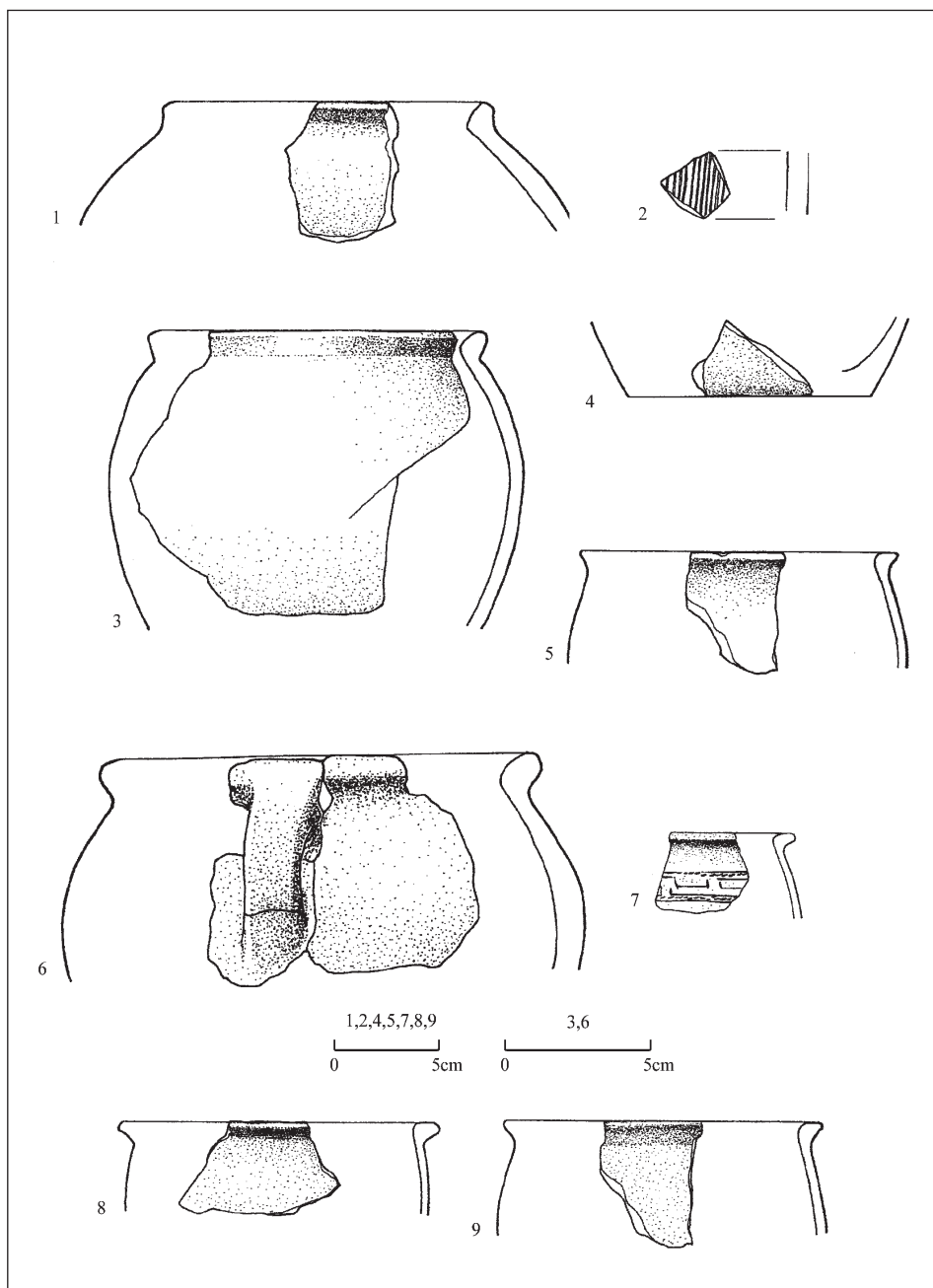
Grupa III — mniej liczna niż powyżej opisana-zaliczono tu 737 okazów (49 wylewów; 55 den; 624 brzuśce; 14 uch). Natrafiono tu także na 7 przypadków zdobień.

Technologicznie zbiór ten był homogenny. Do schudzania masy ceramicznej używano tu tłucznia drobnoziarnistego oraz średnioziarnistego wykazującego niewiele niższą frekwencję. Odnotowano także najwyższy ze wszystkich grup udział domieszki gruboziarnistej oraz jako wyjątek być może o charakterze przypadkowym wtręty organiczne oraz piasek. Formy grubościenne wypalane były w dobrych warunkach, choć jego efekty, zapewne ze względu na grubość ścian, były gorsze, niż miało to miejsce w poprzednich seriach (dominacja przełomów dwubarwnych nad jednobarwnymi; znikomy udział trójbarwnych). Powierzchnie zewnętrzne badanych ułamków były najczęściej szorstkie lub obrzucane. Pozostałe sposoby potraktowania zewnętrznych części naczyń osiągały poziomy w okolicach 10% lub niższe. Wnętrza form prawie zawsze były szorstkie. Jeśli chodzi o barwę to zaobserwowano tu, podobnie jak wcześniej, pewną jednolitość. Najwyższą frekwencję wykazał w obu przypadkach kolor brunatny. Wewnętrznie czerń i szarości zajmowały drugą pozycję. Pozostałe barwy występowały sporadycznie. Zbiór ten wykazywał prawie wyłącznie cechy o charakterze „czysto” użytkowym.

Podsumowując, można stwierdzić, że grupy I i III w przeciwieństwie do II, wykazywały pełną jednorodność. Wydaje się, biorąc pod uwagę przedstawione powyżej wyniki analizy, że stanowiła ona konglomerat cech zespołów cienko- i grubościennych. Należy zatem przyjąć, że powinna ona zostać rozbita na dwa podzbiory, które technologicznie odpowiadały by grupie I (mniej liczny) i III (bardziej liczny). Sytuacja taka potwierdza funkcjonujący w literaturze przedmiotu pogląd wskazujący obecność w naczyniowych materiałach ceramicznych tylko dwóch grup naczyń-stołowych (cienkościennych, dobrze wykonanych, o funkcji reprezentacyjnej) oraz kuchennych (grubościennych, o gorszym wykonaniu i prawie wyłącznie użytkowym przeznaczeniu).

Ryc. 8. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki
 Abb. 8. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21. Keramikauswahl

Ryc. 9. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki
 Abb. 9. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21. Keramikauswahl

Charakterystyka typów naczyń

Analizowany zbiór fragmentów naczyń pozwolił na wydzielenie hipotetycznej liczby przynajmniej 103 pojemników. Zespół ten był stosunkowo jednorodny, gdyż zarejestrowano tu zaledwie trzy podstawowe typy naczyń: garnki, misy oraz kubki. Jednak w obrębie poszczególnych grup, a zwłaszcza pierwszej odnotowano całą gamę odmian oraz wariantów.

G a r n k i

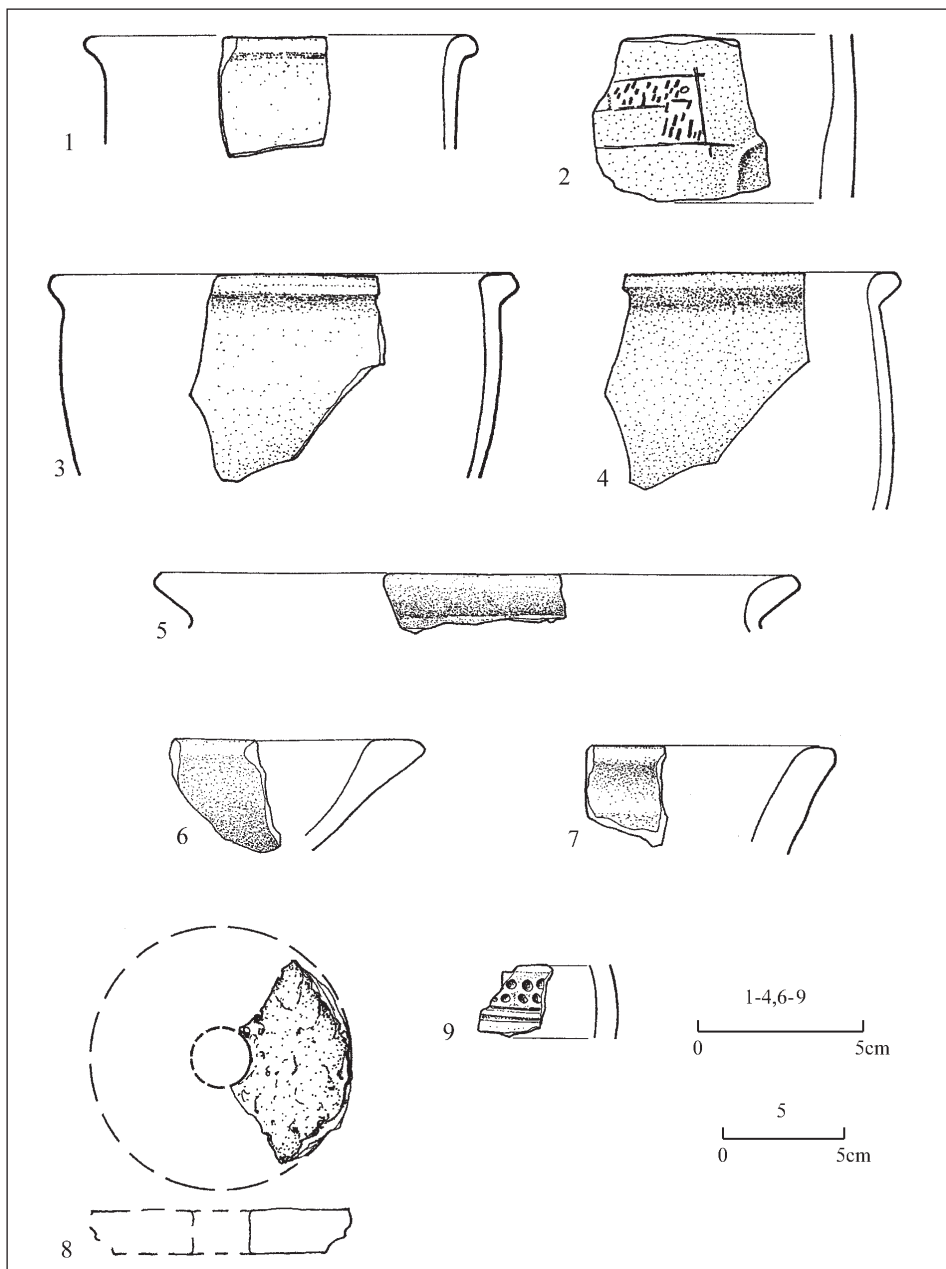
Była to najliczniejsza z omawianych kategorii (przynajmniej 85 egzemplarzy). Zaobserwowano tu bardzo dużą różnorodność, tak na płaszczyźnie morfologii, jak i rozmiarów. Najczęściej obecność tego typu form rejestrowana była w grupie II oraz nieco rzadziej w III. Oznacza to, że bez wątplenia powinny być one traktowane jako naczynia użytkowe. Garnki były typowymi przedstawicielami ceramiki kuchennej, pomimo nierzadko estetycznego wykonania, a nawet obecności zdobienia.

Podstawowym kryterium podziału wewnętrznego analizowanego tu zespołu było przede wszystkim zachylenie lub wychylenie wylewu, ukształtowanie brzuśca oraz ukształtowanie brzegu. Wydzielono dwa zasadnicze podtypy: garnki o wylewach zachylonych do wewnątrz oraz okazy o wylewach wychylonych na zewnątrz.

Garnki baniaste o wylewach zachylonych do wewnątrz — była to grupa stosunkowo nieliczna (ryc. 8:5). Charakteryzowały się one wylewami zachylonymi do wewnątrz, brzuścami baniastymi o różnym stopniu wydętości lub workowatymi oraz najprawdopodobniej niewyodrębnionymi dnami. Niestety, co już wyżej sygnalizowano nie natrafiono na żaden kompletny egzemplarz. W grupie tej rejestrowano także pewną zmienność. W pojedynczym przypadku natrafiono na okaz z pogrubionym na zewnątrz brzegiem.

Garnki baniaste o wylewach wychylonych na zewnątrz — stanowiły zdecydowaną większość. Charakteryzowały się wylewami wychylonymi na zewnątrz, brzuścami o różnym stopniu wydętości oraz najprawdopodobniej niewydzielonymi, prostymi dnami. Odnotowano tu duże różnice morfologiczne, zwłaszcza w zakresie uformowania brzegów.

Wylewy omawianych tu naczyń były z reguły dość niewielkie, tak, że często nie rejestrowano obecności szyjek, a wylewy stykały się bezpośrednio z brzuścami (ryc. 8:9; 9:1, 3), choć natrafiano także na egzemplarze ustawione prawie pionowo (ryc. 8:5) lub też silnie wydłużone (ryc. 10:5). Brzuśce natomiast charakteryzowały się bardzo zróżnicowanymi wydętościami. Poczynając od form smukłych, które można określić jako jajowate (ryc. 9:3) lub workowate (ryc. 12:3) zdecydowanie dominujące w badanym zbiorze, a kończąc na nieco mniej licznych baniastych (ryc. 12:4) lub nawet bardzo silnie baniastych (ryc. 8:6). W odniesieniu do den nie zarejestrowano

Ryc. 10. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki
 Abb. 10. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21. Keramikauswahl

tak dużej zmienności. Najczęściej były one proste niewyodrębnione (ryc. 8:2) lub lekko łukowate (ryc. 9:4), choć natrafiano także na okazy z niewielką stopką (ryc. 12:5). W stosunkowo rzadkich przypadkach poniżej wylewu rejestrowano ucha taśmowate (ryc. 9:6) lub zbliżone do iksowatych (ryc. 11:4).

Garnki stożkowate — grupa ta była nieco bardziej liczna, niż przytoczone powyżej garnki o wylewach zachylonych do wewnątrz. Charakteryzowały się one dostrzegalnym rozchyleniem ścianek oraz niewyodrębnieniem szyjek, brzuśców i den, co w przekroju dawało kształt odwróconego stożka. Bardzo istotne były tu wylewy wyraźnie wychylone na zewnątrz i w większości przypadków facetowane, o prostopadłe ściętych krawędziach (ryc. 8:10). Zdecydowanie rzadszym wariantem były formy z delikatnie łukowatymi ścianami zbiegającymi się do wnętrza (ryc. 13:3,4). Takie ukształtowanie naczyń mogło by budzić wątpliwości, czy okazów tych nie należałoby klasyfikować jako misy, jednak biorąc pod uwagę stosunek wysokości do średnicy nie może być o tym mowy.

Na analogiczne okazy garnków natrafiano licznie na wielkopolskich stanowiskach przyporządkowywanych do kultury jastorfskiej. Zbliżone okazy pozyskano w Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 278 (H. Machajewski, R. Pietrzak 2004, s. 97, tabl. II:7, V:4; 2008, s. 154-158, tabl. 2:3, 4; 13:1-8); Obórcie, pow. Gniezno, woj. wielkopolskie, stan. 2 (A. Sobucki, Z. Woźniak 2004, s. 207, ryc. 6:1), Wojnowie, pow. Poznań, woj. wielkopolskie, stan. 23 (T. Kasprowicz 2004, s. 229, ryc. 6:1 2, 12:3), czy też położonej najbliżej Daniszewa Osieczy, pow. Konin, woj. wielkopolskie, stan. 21 (D. Żychliński, J. Żychlińska 2006). Wszystkie przytoczone osiedla sytuowane były w początkach młodszego okresu przedrzymskiego lub nawet na przełomie z wcześniejszym stadium.

Problem stanowiła ostatnia z wydzielonych tu grup, która wydaje się być zbliżona do form łużeckich. Niestety, w materiałach wielkopolskich na analogiczne okazy nie natrafiono.

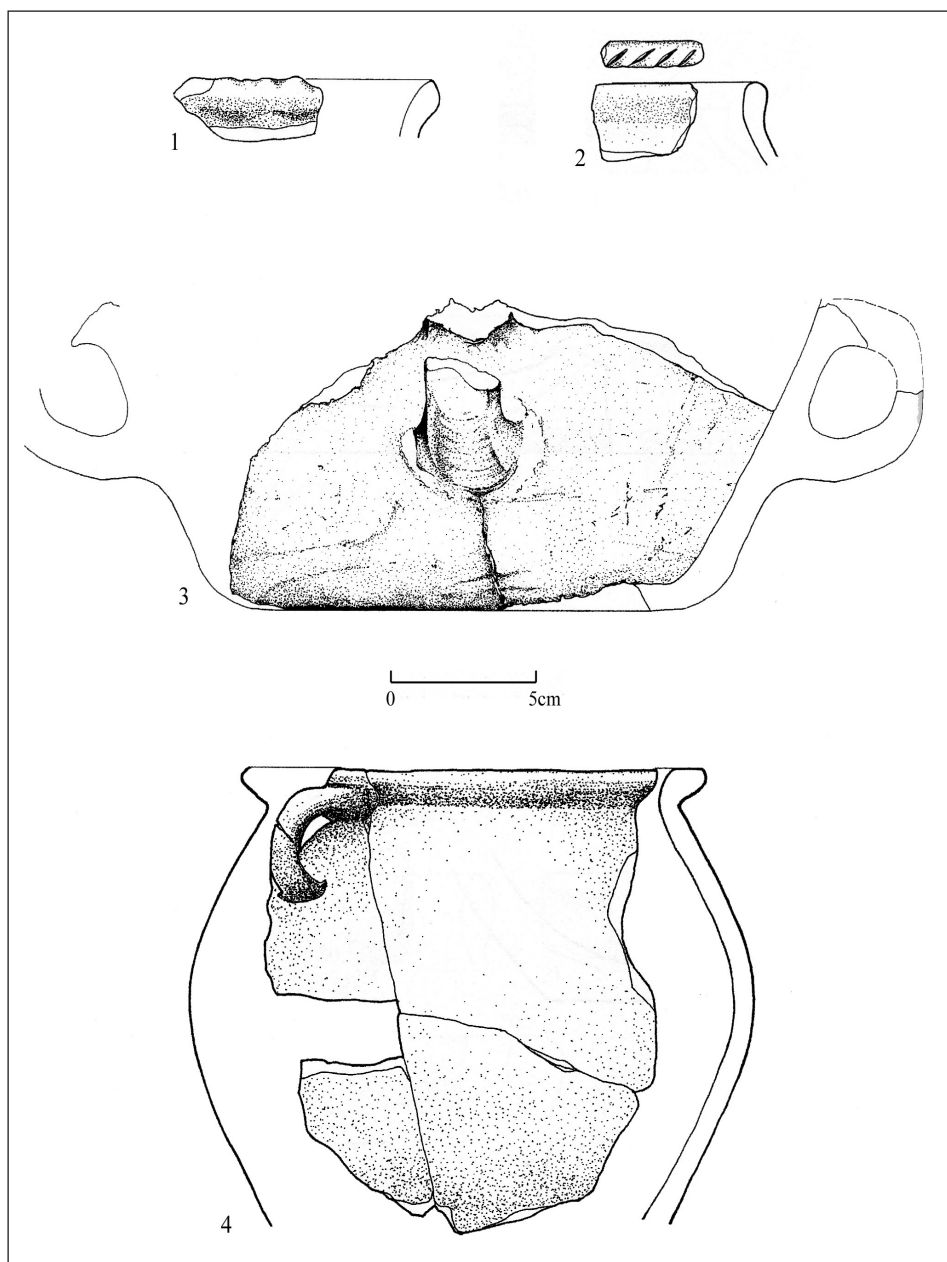
Misy

Naczynia tego typu spotykane były znacznie rzadziej. Łącznie pozyskano 13 egzemplarzy.

Z technologicznego punktu widzenia naczynia te kwalifikowały się do grup II, III stanowiąc formy czysto użytkowe, kuchenne.

W zespole tym dostrzeżono dość dużą różnorodność, objawiającą się przede wszystkim w profilowaniu pojemników. Zarejestrowano trzy podstawowe podtypy:

Misy z brzuścami — stanowiące najliczniejszy zespół w zbiorze mis (ryc. 13:5-7). Jedyne okazy zrekonstruowane rysunkowo-charakteryzował się obecnością wylewu wychylonego na zewnątrz z łagodnie zaokrąglonym brzegiem; brzuścem delikatnie wyodrębniającym się z podcięciem w części przydennej oraz dnem, które tworzyło

Ryc. II. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki
 Abb. II. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21. Keramikauswahl

rodzaj nóżki (ryc. 13:1). Z pewną ostrożnością można założyć, że wszystkie naczynia tej odmiany wyglądały podobnie.

Misy stożkowate — były one nieco mniej liczne. Profile ich ścian były dość silnie rozchylone, kształtów odwrotnie stożkowatych. Nie wyodrębniały się tu żadne elementy tektoniczne. Wylewy były proste o zaokrąglonych brzegach, sporadycznie pogrubione i płasko ścięte. Brzuśce tworzyły z wylewami (brak szyjek) i częściami przydennymi linie proste. Dna były najprawdopodobniej niewyodrębnione, proste lub ewentualnie lekko łukowate (ryc. 10:6, 7). Szczególny przypadek stanowiło pojedyncze naczynie z ob. nr 1241, które można było określić jako misę stożkowatą z dwoma uchami (ryc. 11:3). Okaz dość silnie do niej zbliżony wystąpił w inwentarzu osiedla w Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 284 (H. Machajewski, R. Pietrzak 2004, tabl. VII:4).

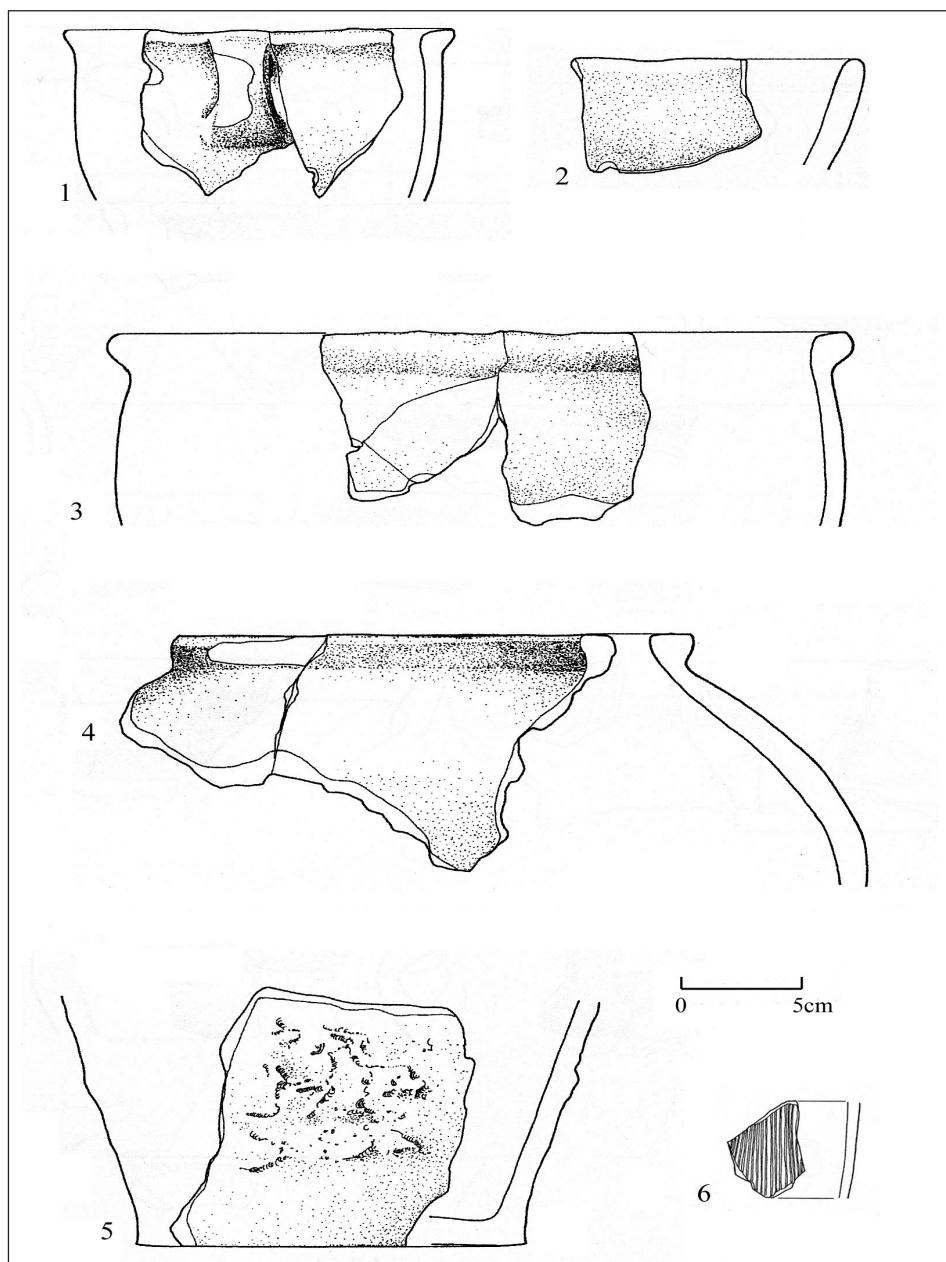
Misy łukowate — najradsze. Odnotowano je tylko dwukrotnie (ryc. 12:2). Ich profile boczne miały kształty wycinków kuli. Nie wyodrębniono tu żadnych, poza wylewami i dnami innych części tektonicznych.

Omówione wyżej misy znajdują analogie w wielkopolskich materiałach o proveniencji jastorfskiej. Spotykane były na tych samych osadach, na których rejestrowano opisywane wcześniej garnki. Na naczynia takie natrafiono na osadzie w Brześciu Kujawskim, pow. Włocławek, stan. 3 i 4 (M. Grygiel 2004, s. 21 in., ryc. 3c, d; 4c; 6d; 7b), Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 226, 278 oraz 284 (H. Machajewski, R. Pietrzak 2004, s. 91, 92; tabl. VII:1–6; 2008a, s. 158; tabl. 3:4; 14:7; 15:7), Otorowie, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 66 (D. Żychliński 2004, s. 249–251, ryc. 5:1–5; 6:1). Wszystkie porównywane egzemplarze wydатовane zostały na początek młodszego okresu przedrzymskiego.

Kubki

Ostatnią grupę naczyń, którą rozpoznano w Daniszewie stanowiły kubki, które nawiązywały do materiałów przeworskich. Natrafiono na 13 prawdopodobnych okazów. Technologicznie mieściły się w II grupie technicznej. Można było je jednak zakwalifikować, przynajmniej częściowo do naczyń o charakterze stołowym — bardziej reprezentacyjnym, na co wskazywała często spotykana, starannie wygładzana powierzchnia zewnętrzna.

Morfologicznie były to naczynia niezbyt dużych rozmiarów z wylewami wychylonymi delikatnie na zewnątrz i najczęściej wielokrotnie facetowanymi. Ich brzuśce przyjmowały najczęściej kształty workowate lub ewentualnie lekko jajo-wate. Niestety, ze względu na znikomą liczbę egzemplarzy kompletnych trudno rozprawić tu na temat den tych naczyń (ryc. 10:1, 2, 4), przynajmniej w części przypadków było to okazy proste i niewyodrębnione (ryc. 8:4). Cechą charakterystyczną tych naczyń była obecność pojedynczego, pośrodku lekko przewężonego ucha (ryc. 12:1).

Ryc. 12. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki
Abb. 12. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21. Keramikauswahl

Analogiczne naczynia odkrywane były dość często na stanowiskach ludności jastorfskiej w początkach młodszego okresu przedrzymskiego. Niestety w większości przypadków różniły się od opisanych powyżej (D. Żychliński 2004, s. 252, ryc. 7:4). Najliczniejszy zespół zbliżonych form zarejestrowano na przytaczanych już osiedlach w Poznaniu-Nowym Mieście (H. Machajewski, R. Pietrzak 2004, s. 93, tabl. X:1–7; 2008a, s. 161–162, tabl. 34:2; 2008b, s. 302, tabl. 10:3). Występowały one ponadto licznie w inwentarzach osad i cmentarzysk ludności przeworskiej (J. Kostrzewski 1954, ryc. 6:10, 11:12 i nast.).

Zdobienie ceramiki ręcznie lepionej

W badanym materiale ceramicznym natrafiono na 39 przypadków zdobienia powierzchni naczyń (1,43% całości zbioru). Zarejestrowano zaledwie kilka rodzajów wątków wykonywanych w dwóch technikach: rycia i wyciskania.

Najliczniejsze były ornamenty ryte wykonywane narzędziami o stosunkowo niewielkich przekrojach: dookolne, wielokrotne żłobki (ryc. 8:1, 3); następnie wielokrotne układy pionowe wykonywane zapewne rodzajem grzebień (ryc. 19:2, 12:6). W jednym przypadku zarejestrowano skośne nacinanie górnej krawędzi wylewu naczynia (ryc. 11:2).

Zdecydowanie rzadszym sposobem ozdabiania powierzchni zewnętrznych badanych fragmentów było odciskanie. Odnotowano pojedyncze przykłady odcisków palcowych na talerzu (ryc. 12:7) oraz na górnych płaszczyznach krawędzi brzegów (ryc. 11:1).

Ostatni typ zdobienia stanowiły ornamenty kombinowane, łączące dwie powyższe techniki. Najprostszy z odnotowanych tu układów składał się z dwóch poziomych żłobków oraz znajdujących się powyżej dalszych dwóch rzędów wyciskanych okrągłym narzędziem dołków (ryc. 10:9). Bardziej skomplikowany budował dookolny, dwuliniowy meander dodatkowo podkreślony podłużnymi, wyciskanyimi punktami (ryc. 10:2). Zbliżony był przypadek meandra blankowego od góry i dołu ograniczonego podwójnymi liniami rytymi skośnymi punktami (ryc. 19:7).

Zbliżone lub nawet identyczne ornamenty, ale w większej liczbie i różnorodności odkrywano na przytaczanych już wcześniej osadach ludności jastorfskiej (H. Machajewski, R. Pietrzak 2004, s. 95; A. Sobucki, Z. Woźniak 2004, s. 202 in., ryc. 7:2, 5, 8, 10; D. Żychliński 2004, s. 251, ryc. 6:2, 3, 5). Na zbliżoną ornamentykę nawiązującą zwłaszcza do ostatniego z omawianych zdobień-kombinowanych natrafiono na osiedlu z Poznania-Nowego Miasta, stan. 226 datowanym od połowy III w. p.n.e. do połowy I w. p.n.e. (H. Machajewski, R. Pietrzak 2008a, s. 163, tabl. 7:7; 2008b, s. 307, 308; tabl. 22:3). Znacznie rzadziej występowały one w inwentarzach osad przeworskich, choć ich rozpoznanie jest bardzo słabe (A. Michałowski 2003, s. 85) oraz nekropolii tegoż ugrupowania (J. Kostrzewski 1954, ryc. 6:5; 28:1; I. K. Dąbrowscy 1967, ryc. 26).

Inne grupy ceramiki

Najbardziej interesującym znaleziskiem z grupy ceramiki naczyniowej odkrytym na stanowisku w Daniszewie był niewielki fragment brzuśca naczynia grafitowego (ryc. 13:8) pochodzący z jamy śmietnikowej.

W ujęciu technologicznym ułamek ten charakteryzował się niezbyt starannym wykonaniem oraz grubością ścian przekraczającą 1 cm — tym samym zaklasyfikowano do grupy ceramiki kuchennej. Jako domieszki schudzającej użyto tu drobnopięknotego tłuczni mineralnego oraz grafitu, a naczynie wypalono w dobrych warunkach, na co wskazywał jednobarwny przełom. Opisywany fragment miał barwę obustronnie ciemnoszarą (grafitową), a jego faktura była szorstka. Ponadto zarejestrowano tu ornament w postaci pionowych, zbliżonych do równoległych, płytkich żłobków dookolnych. Od wewnątrz dobrze widoczne były szerokie, pionowe ciągi. Na podstawie zachowanego fragmentu nie sposób rekonstruować formy naczynia.

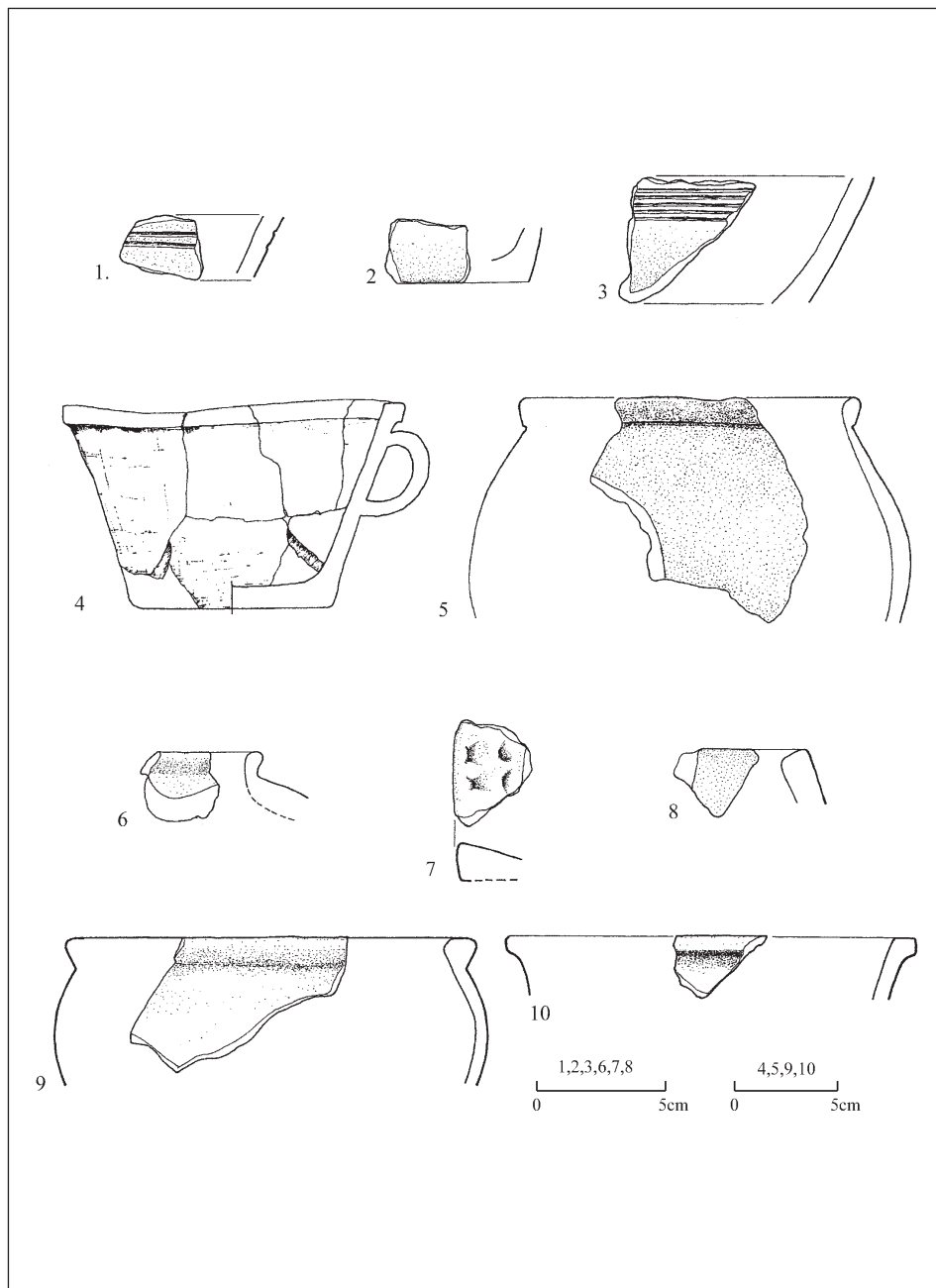
Opisany zabytek można uznać za import z terenów zajętych przez ludność celtycką, gdzie ceramika grafitowa była elementem częstym. Być może opisywany tu fragment pochodził z pojemnika wyprodukowanego na Górnym Śląsku, gdzie analizowana grupa zabytków stanowiła 1/3 całości materiału ceramicznego. Zespoły takie datowane były na okres laterański C (B. Czerska 1963, s. 302-308; Z. Woźniak 1970, s. 90) — czyli fazę A1 młodszego okresu przedrzymskiego.

Inne zabytki gliniane

Krażek ceramiczny

Bardzo interesującym zabytkiem odkrytym na przedmiotowym stanowisku był krażek gliniany wykonany z fragmentu brzuśca dużego naczynia. Niestety, zachował się częściowo-około 1/3 obwodu. Jego średnica wynosiła 4,5 cm, a grubość skorupy z której został wykonany 0,6 cm. Krawędzie zabytku zostały obłupane, a następnie miejscami zeszlifowane ku środkowi. Symetrycznie pośrodku wywiercono otwór, który wydawał się mieć równą średnicę (stan zachowania) wynoszącą 0,8 cm (ryc. 10:8).

Krażki ceramiczne wzbudzały już zainteresowanie badaczy okresu przedrzymskiego i rzymskiego (A. Cofta-Broniewska 1979, s. 180; T. Dąbrowska 1988, s. 130; M. Kołacz 1995, s. 53), mimo że ich liczba nie była imponująca (zaledwie 34 egzemplarze — por. R. Prochnowicz 1999). Niektórzy badacze są zdania, że okazy z otworem pełniły funkcję przesłików (G. Jacobi 1974, s. 60; J. Meduna 1980, s. 129; Z. Woźniak 1980, s. 254, 255), choć zdaniem B. Czerskiej (1972, s. 46, 47) otwory te były zbyt małe, aby przedmioty te mogły pełnić wspomnianą funkcję. Natomiast okazy bez otworów lub ze śladami nawiercania uznane zostały za prefabrykaty (K. Hadaczek 1914, s. 59). Krażki bez otworów uważa się również za gładziki

Ryc. 8. Daniszew, gm. Kościelec, pow. kolski, woj. wielkopolskie, stan. 21. Wybór ceramiki
 Abb. 8. Daniszew, Gem. Kościelec, Kr. Koło, Woi. Großpolen, Fstl. 21. Keramikauswahl

(W. Bender 1980, s. 374, 375; M. Kołacz 1995, s. 53). Znaleźiska tego typu starano się również wiązać z kultem Słońca-Ognia (B. Czerska 1972, s. 64, 65) lub Księżyca (A. Cofta-Broniewska 1979, s. 180).

UWAGI KOŃCOWE

Reasumując: na stanowisku nie odkryto pozostałości budynków mieszkalnych, a wyłącznie obiekty gospodarcze: studnie, roszarnie, piec, a także bardzo dużą liczbę dołków posłupowych, będących najprawdopodobniej pozostałościami zagrod. Można zatem przyjąć, że analizowany tu obszar stanowił zaplecze gospodarczo-hodowlano-produkcyjne osiedla, którego centrum zlokalizowane było na wyżej położonych terenach.

W kwestii ustalenia chronologii prezentowanej osady można oprzeć się na wnioskach wynikających z analizy materiału ceramicznego. Należy zaznaczyć, że zespół ten wykazuje cechy zarówno jastorfskie (starsze), jak i przeworskie (młodsze). Wydaje się zatem biorąc pod uwagę analogiczne sytuacje zarejestrowane na stanowiskach w Poznaniu-Nowym Mieście (H. Machajewski, R. Pietrzak 2008a, s. 167, 168; 2008b, s. 307, 308), iż z pewną ostrożnością okres funkcjonowania osiedla w Daniszewie można sytuować u schyłku starszego i w początkach młodszego okresu przedrzymskiego.

Ponadto na podstawie przytoczonych materiałów można sugerować, iż osada daniszewska może zostać przypisana horyzontowi kulturowemu, do którego należały obydwie wyżej przytoczone osady z Poznania-Nowego Miasta, a które to zjawisko jest dostrzegalne w omawianym tu czasie w Wielkopolsce i na Kujawach i wiąże się z nowym nurtem w obrębie postrzegania tutaj genezy i rozwoju kultury przeworskiej (por. M. Grygiel 2004, s. 59–69; H. Machajewski, R. Pietrzak 2008b, s. 308).

BIBLIOGRAFIA

Bender W.

1980 *Kompleks osadniczy w miejscowości Wólka Łasiecka na tle osadnictwa dorzecza Bzury*, „Archeologia Polska”, t. 26 z. 2, s. 335–392.

Cofta-Broniewska A.

1979 *Grupa kruszańska kultury przeworskiej. Ze studiów nad rozwojem regionalizmu społeczeństw Kujaw*, Poznań.

Czerska B.

1963 *Wyniki badań późnolateńskiej osady kultury celtyckiej koło Nowej Cerekwi, pow. Głubczyce, w latach 1958-1960*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 29, s. 289–310.

1972 *Celtycki ośrodek kultury w Sułkowie w powiecie Głubczyce*, „Silesia Antiqua” t. 5, s. 9–79.

Dąbrowscy I. i K.

1967 *Cmentarzysko z okresów późnolateńskiego i wpływów rzymskich w Wesótkach, pow. Kalisz, Wrocław-Warszawa-Kraków*.

- Dąbrowska T.
1988 *Wczesne fazy kultury przeworskiej-chronologia-zasięg-powiązania*, Warszawa.
- Dąbrowski K.
1958 *Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stanowisku 1 w Piwonicach, pow. Kalisz*, „Materiały Starożytne”, t. 4, s. 7–90.
- Dąbrowski K., Kozłowska R.
1959 *Dwie osady z okresów późnolateńskiego i rzymskiego we wsi Piwonice, pow. Kalisz*, „Materiały Starożytne”, t. 5, s. 283–329.
- Grygiel M.
2004 *Problemy chronologii i przynależności kulturowej materiałów o charakterze jastorfskim z Brzeźcia Kujawskiego, woj. kujawsko-pomorskie, w świetle ostatnich badań nad problematyką okresu przedrzymskiego w Polsce*, [w:] H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska*, s. 13–82.
- Hadaczek K.
1914 *Osada przemysłowa w Koszyłowicach z epoki eneolitu. Studya do początków cywilizacji w połud.-wschod. Europie*, „Archiwum Naukowe” VII/2, Lwów, s. 1–75.
- Jacobi G.
1974 *Werkzeug und Gerät aus dem Oppidum von Manching*, „Die Ausgrabungen in Manching 5”, Wiesbaden.
- Kasprowicz T.
2004 *Stanowisko kultury jastorfskiej w Wojnowie, gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie*, [w:] H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska*, s. 215–234.
- Kołacz M.
1995 *Osada kultury przeworskiej w Izdebnie Kościelnym, stanowisko I, gmina Grodzisk Mazowiecki*, „Barbaricum”, t. 5.
- Kostrzewski B.
1954 *Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Domaradzicach, pow. Rawicz*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, vol. 4, s. 153–274.
- Machajewski H., Pietrzak R.
2004 *Z badań nad ceramiką naczyniową z okresu przedrzymskiego w Wielkopolsce*, [w:] H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska*, s. 83–122.
2008a *Osada ludności z okresu przedrzymskiego na stanowisku 278 (AUT 191) Poznań-Nowe Miasto*, [w:] H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań-Nowe Miasto. Źródła archeologiczne do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza Środkowej Warty*, Poznań, s. 153–223.
2008b *Osada ludności z okresu przedrzymskiego na stanowisku 226 (AUT 194) Poznań-Nowe Miasto*, [w:] H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań-Nowe Miasto. Źródła archeologiczne do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza Środkowej Warty*, Poznań, s. 297–350.
- Michałowski A.
2003 *Osady kultury przeworskiej z terenów ziem polskich*, Poznań.
- Prochowicz R.
1999 *Krażki ze skorup naczyń na terenie kultury przeworskiej*, [w:] J. Andrzejowski (red.), *Comb-lan. Studia z okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 307–318.
- Sobucki A., Woźniak Z.
2004 *Nowe materiały o cechach jastorfskich z Wielkopolski*, [w:] H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska*, s. 199–214.
- Woźniak Z.
1970 *Osadnictwo celtyckie w Polsce*, Wrocław-Warszawa-Kraków.

- 1980 *Młodsza faza kultury lateńskiej (celtyckiej) i grupa tyniecka*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria Ziemi Polskich*, t. V, s. 248–263.
- Żychliński D.
- 2004 *Osada z młodszego okresu przedrzymskiego z elementami kultury jastorfskiej w Otorowie, pow. Szamotuły, stan. 66*, [w:] *Kultura jastorfska*, s. 245–258.
- 2005 *Ratownicze badania wykopaliskowe na stan. 21 w Daniszewie, pow. Koło, woj. wielkopolskie (nr autostradowy A2-411) — komunikat z badań*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 8, s. 149–156.
- 2009 *Osada ludności kultury przeworskiej z okresu wędrówek ludów na stan. 21 w Daniszewie, pow. Koło*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 10, s. 135–156.
- Żychliński D., Żychlińska J.
- 2006 *Ratownicze badania wykopaliskowe na autostradzie A-2 w Osiecy, stan. 21 (AZP 57-39/70), gm. Rzgów, pow. Konin, woj. wielkopolskie (nr aut. A2-361)*, Poznań [maszynopis opracowania w archiwum Ośrodka Naukowo-Konserwatorskiego PKZ Sp. z o.o. w Poznaniu].

DIE PRZEWORSK-KULTURSIEDLUNG AUS DER JÜNGEREN VORRÖMISCHEN EISENZEIT AUF DER FSTL. 21 IN DANISZEWO, KR. KOŁO

Zusammenfassung

Während der Ausgrabungen in Daniszewo, wurden auf der Fstl. 21 Befunde freigelegt, die in die frühere vorrömische Zeit datiert wurden, darin 76 Gruben (47 nicht näher bestimmt, 22 Abfallgruben und 8 mit Holz-, Stein- oder Lehm- Baukonstruktionen); 22 Pfostenlöcher, Kalköfen und Brunnen.

Man hat 2731 Keramikscherben, eine einzelne Lehm- Scheibe und wenige, stark gebleichte Fußbodenstücke gewonnen. Hypothetisch wurden hier mindestens 103 Gefäße entdeckt, die man in drei Gruppen unterteilte: die zahlreichste Gruppe bildeten Töpfe, die zweite Gruppe enthielt Schalen (seltener vertreten) und die dritte Becher. Im Rahmen jeder Gruppe, besonders der ersten, gab es eine ganze Artenpalette. Verzierungen waren nur in 39 Fällen feststellbar (1,43 %), zwei Techniken wurden hier angewandt: Gravieren und Abdrücken. Man hat auch ein Fragment eines Grafitgefäßbauchs in einer Abfallgrube entdeckt, das man für den Import aus den von Kelten besiedelten Gebieten halten kann, wo die Grafitkeramik oft anzutreffen war.

Interessant ist auch die aus dem Bauch eines großen Gefäßes angefertigte Lehm- Scheibe, deren Vorhandensein und Funktion nicht klar sind.

Aufgrund der Befundcharakteristik und des Vorhandenseins ausschließlich utilitärer Gefäßkeramikarten kann man annehmen, dass das hier analysierte Gebiet eine reine wirtschaftliche Zucht- und Produktionsbasis einer größeren Siedlung sein konnte, die man wiederum vorsichtig in den Anfang der jüngeren vorrömischen Eisenzeit — Phase A1 datieren kann.

ADRES AUTORA

dr Daniel Żychliński
Archeologiczna Pracownia Badawcza „THOR”
ul. Długa 35A
62-220 Niechanowo

PAWEŁ PAWLAK, SEBASTIAN PRUCHNIK

WYNIKI RATOWNICZYCH BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH PRZEPROWADZONYCH W KĄTACH ŚLĄSKICH, GM. SOŚNIE, STAN. 2, W LATACH 2008–2009

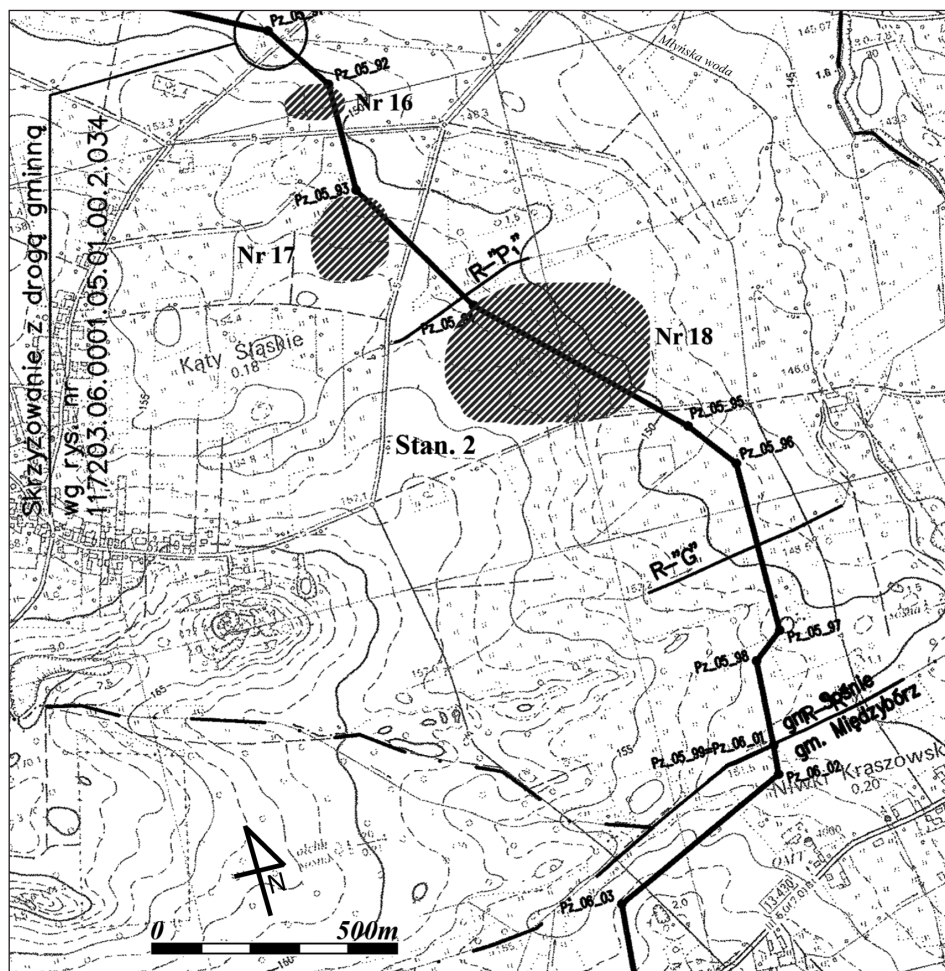
W związku z budową gazociągu na odcinku Wrocław–Ostrów Wielkopolski Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska kierowana przez Henryka Klundera, przeprowadziła w latach 2008–2009 badania ratownicze w Kątach Śląskich, gm. Sośnie¹. Miejsce badań znajdowało się w pasie kolizji stanowiska 2 w obrębie wymienionej miejscowości, w odległości ok. 700–800 m na wschód od jej zabudowań (ryc. 1)².

W trakcie badań w Kątach Śląskich odkryto 39 obiektów rozmieszczonych w pasie o łącznej długości 450 m i szerokości 7,5 m odpowiadającej parametrom wykopu instalacyjnego (ryc. 1–2). Występowały one w dwóch głównych skupiskach — większe, zawierające 23 obiekty, znajdowało się w pasie o długości około 60 m (wykopy 1–7), kolejne, złożone z 12 obiektów, oddalone było o ok. 60 m na północ i rozciągało się w pasie o długości 90 m. Pozostałe trzy obiekty znajdowały się w wykopach 25, 26 i 34.

Zbiór ceramiki pozyskany z obiektów oraz z powierzchni wykopów liczy łącznie 58 jednostek taksonomicznych. Zarejestrowano tu 1 ułamek związany z osadnictwem ludności kultury pucharów lejkowatych, a ponadto 45 niewielkich ułamków oraz 1 w pełni zrekonstruowane naczynie zasobowe dużych rozmiarów łączone z osadnictwem ludności kultury przeworskiej, 1 fragment naczynia wczesnośredniowiecznego i 11 jednostek, które możemy przypisać ogólnie osadnictwu późnośredniowiecznemu i/lub nowożytnemu.

¹ Pełna nazwa inwestycji brzmiała: „Rurociąg paliwowy DN 250 relacji Ostrów Wielkopolski–Wrocław, odcinek w województwie wielkopolskim”.

² W badaniach uczestniczyli: Adam Budynek, Maksymilian Frąckowiak, Sebastian Pruchnik, Paweł Tokarczuk, Tomasz Sosnowski, Tomasz Staniewicz oraz Julia Wenzel.

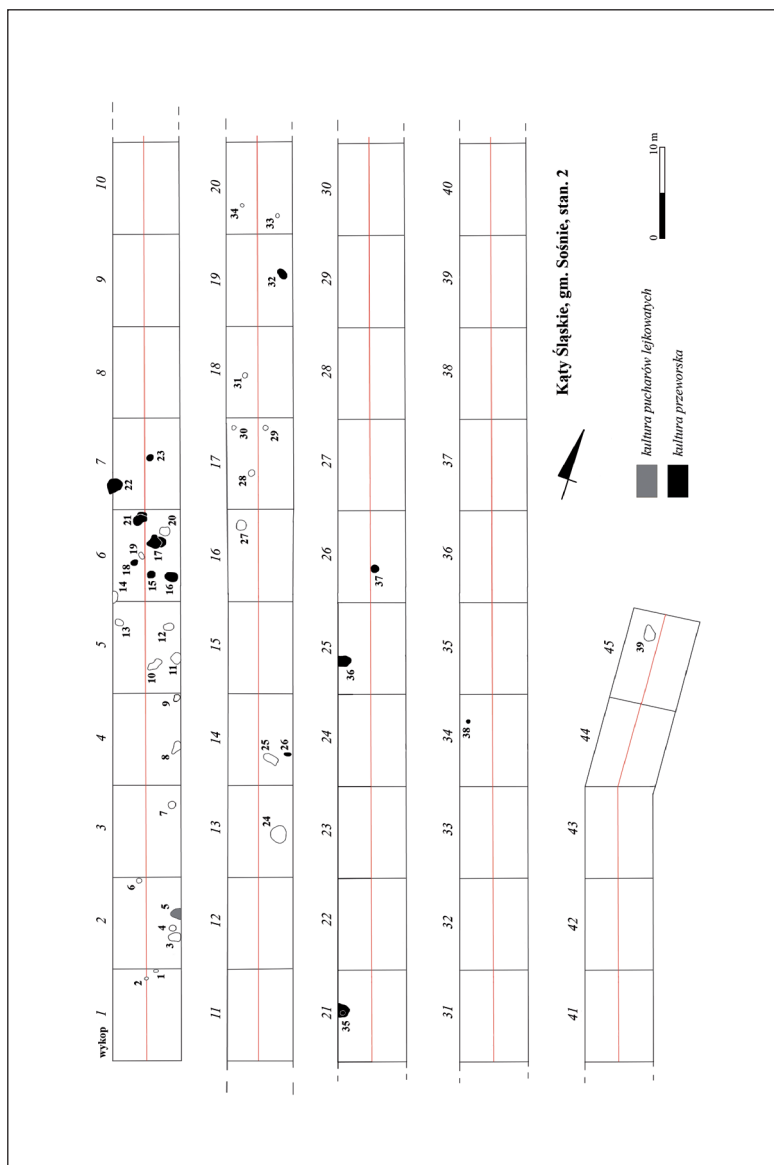

Ryc. 1. Kąty Śląskie, gm. Sośnie, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Lokalizacja stanowiska z uwzględnieniem przebiegu gazociągu

Abb. 1. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrow Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2.
Lage der Fundstelle mit der Angabe des Erdgaspipelineverlaufs

RELIKTY OSADNICTWA NEOLITYCZNEGO

Osadnictwo ludności kultury pucharów lejkowatych reprezentuje bez większych zastrzeżeń 1 obiekt — nr 5. Odśloniuty on został w wykopie 2, na wschodnim skraju pasa objętego inwestycją, stąd zadokumentowana i wyeksplorowana została jego zachodnia część (ryc. 2). W przekroju poziomym miał on kształt nieregularny

Ryc. 2. Kąty Śląskie, gm. Sośnice, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Rozmieszczenie obiektów archeologicznych w obrębie poszczególnych wykopów

Abb. 2. Kąty Śląskie, Gem. Sośnice, Kr. Ostrow Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2.
Lage der Befunde in einzelnen Aushüben

Abb. 2. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrów Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2.

Rys./Gez. J. Wenzel, S. Pruchnik

i wymiary w obrębie wykopu: $1,2 \times 1,02$ m, natomiast w przekroju pionowym — kształt nieregularnie nieckowaty i maksymalną miąższość 0,26 m. Treść wypełniska stanowiła jasnoszara, silnie zbielicowana próchnica z dodatkiem jasnobrunatnej próchnicy. Z wypełniska obiektu pochodzi 1 ułamek wylewu (zapewne fragment puchara) o kremowej barwie powierzchni zewnętrznej i czarnej barwie powierzchni wewnętrznej. Ceramikę tę cechuje mączysta struktura, dwubarwny przełam oraz występowanie angoby na obydwu powierzchniach. Maksymalna grubość ścianki wynosi 9 mm (ryc. 10:1). Z osadnictwem neolitycznym łączyć zapewne należy wiór krzemienny odkryty w wykopie 8 (ryc. 10:16).

OSADNICTWO LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ

Reprezentowane jest przez przynajmniej 9 obiektów: 18, 21, 23, 26, 32, 35, 36, 37 i 38, z których pozyskano materiał ceramiczny, dający podstawę do datowania. Do listy tej należy być może włączyć dodatkowo obiekt 15, z którego pochodzi wprawdzie 1 ułamek ceramiki, ale brak pewności co do jego datowania. Z kulturą przeworską łączyć należy zapewne jeszcze 3 obiekty — paleniska (16, 17 i 22), z których nie dysponujemy również materiałem datującym, jednak ich podobieństwo do obiektu 21 odnośnie do kształtu, wielkości i wypełniska, uprawomocnia ich zaszeregowanie. Szczególne znaczenie dla ustaleń dotyczących metryki źródeł reprezentujących osadnictwo ludności kultury przeworskiej ma obiekt 35 ze względu na pozyskane z niego naczynie zasobowe, którego kształt udało się w pełni odtworzyć.

Wśród wszystkich obiektów, które łączymy z osadnictwem ludności kultury przeworskiej wyróżniają się cztery ze względu na wypełnisko oraz funkcję. Są to paleniska — ob. 16, 17, 21 i 22, odkryte w wykopach 6 (pierwsze trzy) oraz 7 (czwarte). Wszystkie rejestrowano w pasie o łącznej długości 11 m — ob. 16, 17 i 21, usytuowane były w jednej linii zorientowanej na osi NW–SE, natomiast ob. 22 znajdował się w pewnym oddaleniu (w kierunku północno-wschodnim) od wspomnianej linii (ryc. 2).

Obiekt 16 w przekroju poziomym miał kształt owalny i wymiary: $1,16 \times 0,98$ m, natomiast w przekroju pionowym — misowaty i miąższość 0,36 m (ryc. 3; 5). Wypełnisko w stropowej części stanowił jasnobrunatny piasek z dodatkiem spalenizny, natomiast w części spągowej — spalenizna. W stropowej partii warstwy spalenizny (na głębokości ok. 0,15–0,2 m od stropu obiektu) odsłonięto litą warstwę przepalonych w ogniu kamieni małej i średniej, jednostkowo dużej wielkości. Warstwa ta zajmowała niemal całą powierzchnię paleniska.

Obiekt 17 miał nieregularny kształt zarówno w przekroju poziomym, jak i pionowym. Wymiary paleniska wynosiły: $1,8 \times 1,43 \times 0,45$ m (ryc. 3; 6). Wypełnisko stropowej części o miąższości ok. 0,1–0,12 m stanowił jasnobrunatny piasek z dodatkiem spalenizny, centralnej, o miąższości 0,2–0,3 m — spalenizna, natomiast spągowej i obrzeży w wyższych partiach — szary i jasnoszary, częściowo przepalony piasek. W centralnej — głównej części obiektu, w której rejestrowano warstwę spa-

Tabela 1. Kąty Śląskie, gm. Sośnice, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Zestawienie ceramiki z obiektów oraz z powierzchni wykopów
Tabelle 1. Kąty Śląskie, Gem. Sośnice, Kr. Ostrow Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2.
Zusammenstellung der Keramik aus Funden und Grabungsschichten

Wykop	Obiekt/ z powierzchni wykopu	KPL	Kultura przeworska				Wczesne średniowiecze	Późne średniowiecze — nowożytność				Łącznie
			wylewy	brzuśce	dna	całe		wylewy	brzuśce	dna	pokryw- ki	
2	5	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
6	15	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
6	18	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
6	21	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—	3
7	23	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
14	26	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
19	32	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
21	35	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
25	36	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
26	37	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	2
34	38	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
7	pow. wykopu	—	1	3	—	—	—	—	1	—	—	5
8	j.w.	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	2
10	j.w.	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	3
11	j.w.	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	3
12	j.w.	—	—	7	—	—	—	—	—	—	1	8
13	j.w.	—	1	8	—	—	—	—	1	1	—	11
32	j.w.	—	2	4	—	—	—	—	—	—	—	6
36	j.w.	—	—	1	1	—	—	—	2	—	—	4
45	j.w.	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
		1	5	37	2	1	1	3	5	2	1	58
		1	45				1	11				

lenizny, znajdowały się małe, rozkruszone kamienie oraz średnie i jednostkowo duże ułożone w formę niecki.

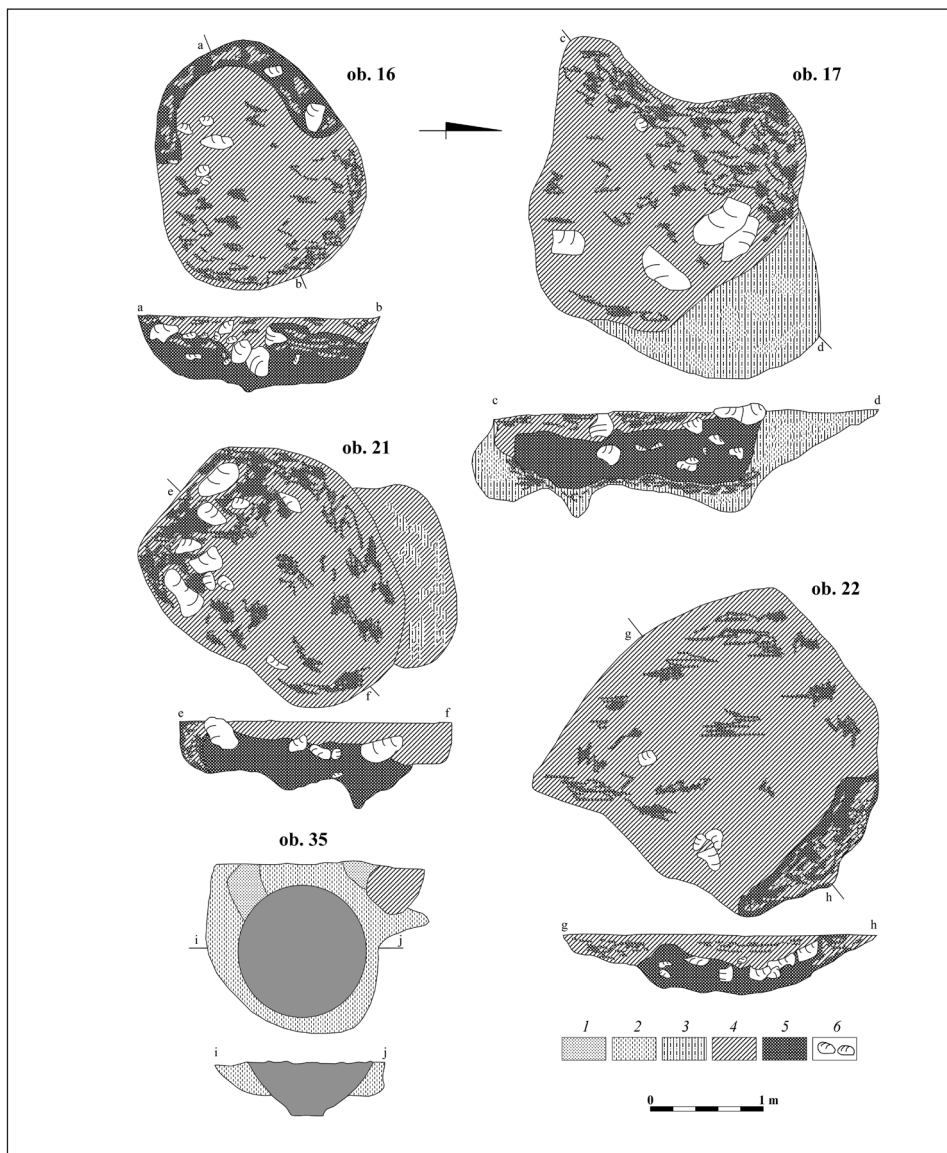
Obiekt 21 rejestrowano w przekroju poziomym w formie nieregularnego owalu o wymiarach: $1,52 \times 1,02$ m (ryc. 3). W przekroju pionowym miał kształt nieregularny i miąższość dochodzącą do 0,4 m. W stropowej części obiektu treść wypełniska stanowił jasnobrunatny piasek z dodatkiem spalenizny o łącznej miąższości 0,06–0,2 m, natomiast w części centralnej i spągowej — spalenizna o miąższości 0,14–0,31 m. W tej warstwie odsłonięto litą warstwę kamieni przeważnie średniej wielkości, tworzących nieckę. Na obrzeżu znajdował się budulec większych rozmiarów okalający znacznie zagłębioną centralną część zbudowaną z kamieni o mniejszych parametrach.

Taką samą formę konstrukcji kamiennej znajdujemy również w ostatnim z palenisk — w **obiekcie 22**. W przekroju poziomym miał on kształt nieregularny, choć na podstawie odsłoniętego zarysu przypuszczać można, że mógł on pierwotnie być zbliżony do prostokątnego (ryc. 3). Wymiary obiektu odnotowane *in situ* wynosiły: $1,44 \times 1,31$ m. W przekroju pionowym palenisko miało kształt nieckowaty oraz miąższość 0,28 m. Podobnie, jak w przedstawionych wyżej przypadkach, część centralną w stropie stanowił jasnobrunatny piasek z dodatkiem spalenizny, natomiast całą spągową partię o miąższości ok. 0,14–0,2 m zajmowała spalenizna, w której odnotowano litą warstwę kamieni stanowiących nieckowate wyłożenie ścianek obiektu.

W trzech paleniskach, spośród wymienionych — tj. 16, 17 i 23, odnotowano żuźle żelazne (2 bryłki w ob. 16 i 1 bryłkę w ob. 21), a ponadto niewielki kęs żelaza (ob. 17). Trudno jednoznacznie stwierdzić czy mamy tu do czynienia z paleniskami związanymi funkcjonalnie z hutnictwem żelaza, czy też wymienione elementy znalazły się w wymienionych obiektach przypadkowo — na tym terenie znajdują się bowiem naturalne pokłady rudy darniowej. Bryłki żuźla (zwykle pojedyncze) odnotowano ponadto w obiektach: 15, 25 i 23 oraz na powierzchni wykopów: 7 (27 bryłek!), 11 (2 bryłki), 12 (1 bryłka), 13 (4 bryłki) oraz 32 (1 bryłka być może o charakterze naturalnym). Bez badań specjalistycznych określenie charakteru pozyskanego surowca jest niemożliwe.

Poza scharakteryzowanymi obiektami, z kulturą przeworską należy łączyć jeszcze 8 innych jam odsłoniętych na całej długości występowania reliktyw osadnictwa (ryc. 2). W większości przypadków są to jamy o małych lub średnich wymiarach, spośród których obiekty 18, 26 i 38 określić można jako dołki posłupowe, natomiast pozostałe — tj. ob. 15, 23, 32, 36 i 37 to zagłębienia o bliżej nieokreślonej funkcji.

Jak już wyżej wspomniano, kluczowe znaczenie dla datowania odkrytych reliktyw osadnictwa ludności kultury przeworskiej na tym stanowisku ma **obiekt 35**. Został on zarejestrowany w niepełnym zarysie, przy zachodniej granicy obszaru objętego inwestycją, w obrębie wykopu 21 (ryc. 2). Uchwycona część miała nieregularny kształt w przekroju poziomym i wymiary: $1,3 \times 0,97$ m. Wypełnisko stanowił głównie jasnoszary piasek. W centralnej części zarejestrowano kolisty zarys naczy-

Ryc. 3. Kąty Śląskie, gm. Sośnie, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Przekroje poziome i pionowe obiektów 16, 17, 21, 22 i 35

Abb. 3. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrow Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2.
Grund- und Aufrisse der Befunde 16, 17, 21, 22 und 23

Legenda: 1 – żółty piasek, 2 – jasnoszary piasek, 3 – szary piasek, 4 – jasnobrunatny piasek,
5 – spalenizna, 6 – kamienie

Rys./Gez. J. Wenzel, S. Pruchnik, P. Pawlak

Ryc. 4. Kąty Śląskie, gm. Sośnie,
pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Paleniska 16, 17, 21 i 22

Abb. 4. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrów
Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2. Brandstellen 16, 17,
21 und 22

Fot./Photo S. Pruchnik

Ryc. 5. Kąty Śląskie, gm. Sośnie, pow. ostrowski, woj.
wielkopolskie, stan. 2. Przekrój pionowy paleniska 16

Abb. 5. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrów Wlkp.,
Woi. Großpolen, Fstl. 2. Aufriss der Feuerstelle 16

Fot./Photo S. Pruchnik

Ryc. 6. Kąty Śląskie, gm. Sośnie,
pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Przekrój pionowy paleniska 17

Abb. 6. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrów Wlkp.,
Woi. Großpolen, Fstl. 2. Aufriss der Feuerstelle 16
Fot./Photo S. Pruchnik

Ryc. 7. Kąty Śląskie, gm. Sośnie,
pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Obiekt 35 – naczynie zasobowe *in situ*

Abb. 7. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrów Wlkp.,
Woi. Großpolen, Fstl. 2.
Befund 35 – Vorratsgefäß *in situ*
Fot./Photo S. Pruchnik

Tabela 2. Kąty Śląskie, gm. Sośnice, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Zestawienie głównych cech ceramiki ludności kultury przeworskiej

Tabelle 2. Kąty Śląskie, Gem. Sośnice, Kr. Ostrow Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2.
Zusammenstellung der Haupteigenschaften der Keramik der Przeworsk-Kultur Bevölkerung

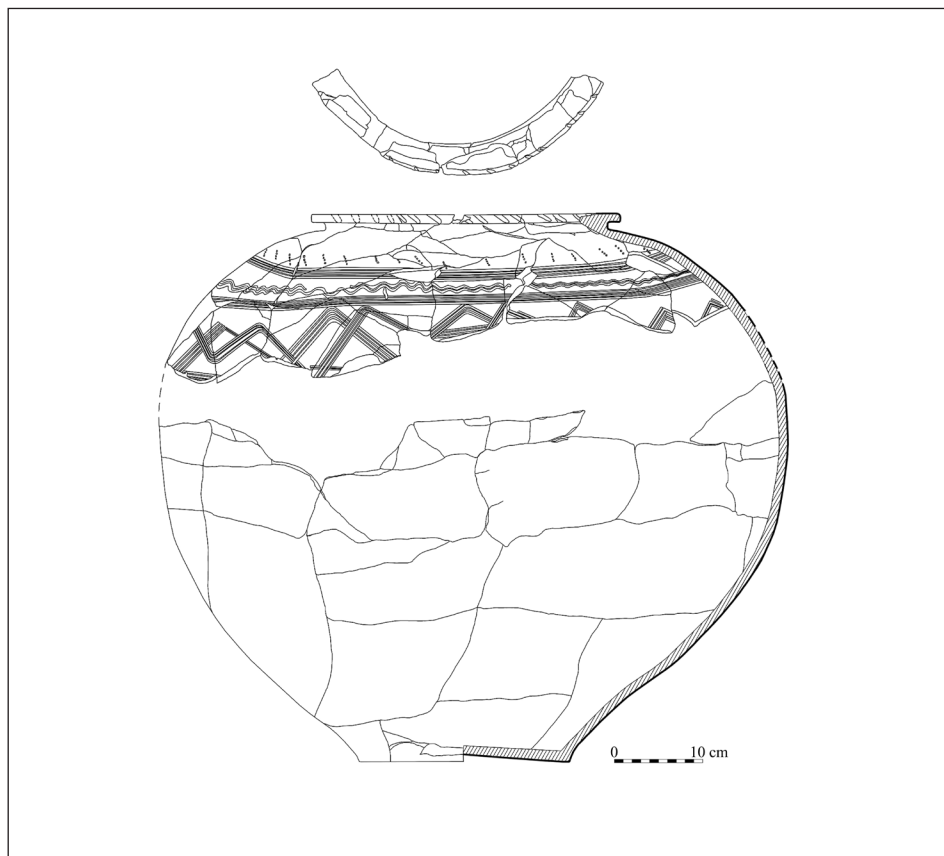
Wykop	Obiekt/Warstwa	Liczba	Stręfa naczynia			Faktura powierzchni										Domieszka [mm]				Przełam			Barwa powierzchni								Grubość ścianek [cm]							
						zewnątrzna				wewnętrzna			zewnątrzna										wewnętrzna															
			wylewy	brzuśce	dna	Ornament	chropowata	szorstka	gładka	N	wyswiecona	szorstka	gładka	N	<1	1-2	2-3	>3	1-bary	2-bary	3-bary	N	ceglana/kremowa	kremowa	brunatna	szara	ciemnoszara	N	ceglana/kremowa	szara	czarna	brunatna	N	<0,5	0,5-0,7	0,7-1	>1	N
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39
6	15	1	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
9	6	18	1	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
6	21	2	—	2	—	—	2	—	—	—	—	1	1	—	1	1	—	—	1	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	—	—
7	23	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—
14	26	2	—	2	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	2	—	—
19	32	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—
21	35	1	1	całe	1	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—
25	36	1	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
26	37	2	—	2	—	—	1	1	—	—	—	1	1	—	—	1	1	—	2	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	—	—
34	38	1	—	1	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—

nia o średnicy 0,6–0,65 m, mierzonej w stropie obiektu. W przekroju pionowym wkop miał miąższość maksymalnie do 0,16 m i kształt zbliżony do prostokątnego/trapezowatego, natomiast naczynie posadowione było ok. 0,1 m poniżej spągu jamy (ryc. 3). Naczynie zachowane było *in situ* w stanie oryginalnym do wysokości 0,26 m — górna jego część uległa zniszczeniu w trakcie użytkowania tego terenu (ryc. 7). Na podstawie analizy stratyfikacyjnej można przypuszczać, że pojemnik został wstawiony do uprzednio wykonanego w ziemi zagłębienia, a następnie przez dookołny obrót — niejako „wkręcone” w stosunkowo „luźne” piaszczyste podłoże. W trakcie eksploracji pozyskano bardzo liczny zbiór fragmentów pochodzących z górnej, zniszczonej partii pojemnika, w tym części wylewu, które wpadły do jego wnętrza (ryc. 8, 9). Zarejestrowany materiał pozwala sądzić, że mamy do czynienia z garnkiem wkopanym w podłoże na głębokość odpowiadającą w przybliżeniu jego wysokości — z wylewem umieszczonym na poziomie gruntu, bądź co bardziej prawdopodobne — wystającym nieco ponad jego poziom. Należy zwrócić szczególną uwagę na fakt, że destrukcja górnej partii naczynia musiała mieć miejsce jeszcze w trakcie jego użytkowania lub w niezbyt odległym czasie. Świadczy o tym dobitnie obecność ułamków w dolnej jego części, co mogło mieć miejsce tylko w przypadku istnienia pustej, niezapełnionej jeszcze ziemią przetrzeźnienia. Przedstawiony powyżej opis odpowiada zapewne sposobom umieszczania ceramicznych naczyń zasobowych znanych w świecie antycznym. Były bowiem one albo stawiane bezpośrednio na gruncie, albo weń wkopywane częściowo lub całkowicie. Wystający na powierzchni kołnierz mógł być przykryty np. drewnianą pokrywą, zabezpieczającą zawarte w pojemniku produkty, zapewne żywnościowe (J. Wielowiejski 1960, s. 108; K. Godłowski 1977, s. 190; H. Dobrzańska 1990b, cz. II, s. 47). Wkopanie naczynia zasobowego typu „Krausengafässe” w grunt poświadczane jest na przykład w Sowinkach pod Poznaniem (T. Łaskiewicz 1993, s. 44–45). Podkreśla się niekiedy, że naczynia te mogły służyć jako pojemniki w trakcie transportu — głównie wodnego (S. Pazda 1980, s. 202; D. Żychliński 1998, s. 195).

Z dziesięciu obiektów pozyskano 12 ułamków oraz 1 całe (zrekonstruowane w całości) naczynie, a ponadto z powierzchni 7 wykopów pochodzi dodatkowo zbiór 32 fragmentów. Poza wspomnianym naczyniem, na analizowany zespół składają się ułamki 5 wylewów, 37 brzuśców oraz 2 den (por. tab. 1). Przeważają licznie ułamki reprezentujące ceramikę wykonaną z gliny schudzonej tłucznem średnio- (1–2 mm) i gruboziarnistym (2–3 mm), rzadziej piaskiem oraz tłucznem bardzo grubym (>3 mm), (tab. 2). Większość cechuje wielobarwność przełamów świadcząca o zmiennych warunkach w trakcie wypału. Przeważają licznie przełamy dwubarwne (21 fragm.), rzadziej rejestrowano trójbarwne (6 fragm.). Zachowanie dość równych warunków w procesie wypału poświadczą 12 ułamków o jednolitym przekroju. Analizowany zbiór ceramiki to przeważnie ułamki naczyń o średniej grubości ścianek (0,5–0,7 cm — 29 fragm.). Ceramikę o grubych ściankach (0,7–1 cm) reprezentuje 6 ułamków, natomiast o bardzo grubych ściankach (>1cm) – 4 ułamki. Wytwory cienkościenne (<0,5 cm) stanowią niewielki udział (1 fragm.).

Jeżeli chodzi o opracowanie powierzchni ścianek naczyń, to zdecydowanie przeważa liczebnie ceramika o dwustronnie szorstkiej fakturze (28 fragm. — powierzchnia zewnętrzna, 29 fragm. — powierzchnia wewnętrzna). Chropowacenie powierzchni zewnętrznej stwierdzono na 11 ułamkach, natomiast wygładzanie — na 4. Na 2 ułamkach odnotowano wyświecanie powierzchni wewnętrznej, zaś na 11 — wygładzanie. W przypadku powierzchni zewnętrznych stwierdzono względną równowagę „utleniających” i „redukcyjnych” barw wypału. Wśród pierwszych reprezentowane są barwy: ceglasta/kremowa (4 fragm.), kremowa (19 fragm.), natomiast wśród drugich: brunatna (7 fragm.), szara (11 fragm.) oraz ciemnoszara (2 fragm.). Barwa powierzchni wewnętrznych jest zwykle „redukcyjna” — szara (32 fragm.), czarna (4 fragm.) i sporadycznie brunatna (1 fragm.). Cztery spośród wylewów pochodzić mogą od garnków (ryc. 10:2, 5, 7), natomiast jeden od misy (ryc. 10:3). Średnica jednego z den wynosi 12 cm (ryc. 10:6). Na dwóch ułamkach brzuśców (wszystkie z powierzchni wykopów) stwierdzono zdobienie — w obydwu przypadkach ryte. Fragmentaryczność źródeł uniemożliwia dokonanie charakterystyki formy zdobnictwa — w jednym przypadku możemy mieć do czynienia z dwiema krzyżującymi się liniami (ryc. 10:9), w drugim — z linią falistą i poziomą w układzie horyzontalnym (ryc. 10:8). Drugi z wymienionych ułamków stanowi zapewne część naczynia zasobowego o podobnych cechach techno-stylistycznych do pojemnika zrekonstruowanego w pełni i opisanego poniżej.

Szczególne jednak znaczenie dla datowania osadnictwa ludności kultury przeworskiej ma zasobowe naczynie o wymiarach: 61,5 cm (wysokość), 35 cm (średnica wylewu), 71 cm (średnica największej wydętości brzuśca), 24 cm (średnica dna), wykonane z gliny schudzonej domieszką mineralną — piaskiem i tłucznem średnioziarnistym o granulacie do 2 mm i gruboziarnistym o wielkości 2-5 mm. Udział domieszki uznać należy za duży. Rozmieszczenie elementu schudzającego masę garncarską jest dość równomierne o czym świadczy powierzchnia wewnętrzna naczynia oraz jego przekrój — w obydwu przypadkach widoczne są liczne ziarna domieszki, jednakże dobrze wymieszanej z gliną i nie tworzącej wyraźnych skupień. W przypadku powierzchni zewnętrznej mamy do czynienia z odmienną sytuacją — tutaj ślady domieszki są słabo uchwytnie co jest efektem specjalnego opracowania polegającego na zastosowaniu tłustej angoby przykrywającej nierówności i właściwą strukturę ciasta ceramicznego. Powierzchnia zewnętrzna jest gładka (lekko połyskująca), natomiast powierzchnia wewnętrzna — szorstka („sucha”). Przełam ścianki jest trójbarwny — na powierzchni zewnętrznej ciemnoszary (miejscami, szczególnie w dolnej partii pojemnika — szaroczarny), na powierzchni wewnętrznej — jasnoszary, natomiast w środku — jasnobrunatny. Grubość ścianek jest jednolita i mieści się w przedziale 1–1,2 cm. Brzeg garnka o maksymalnej szerokości 4,6 cm, uformowany prostokątnie, jest wyciągnięty jednostronnie — na zewnątrz. Jest on karbowany ukośnymi, podłużnymi wgłębieniami. Na powierzchni wewnętrznej, w przykrawędnym pasie o szerokości 4 cm, widoczne są poziome ślady dość silnego obtaczania. Sądzić więc należy, że naczynie wykonano ręcznie i obtoczono na kole

Ryc. 8. Kąty Śląskie, gm. Sośnice, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2. Naczynie zasobowe
 Abb. 8. Kąty Śląskie, Gem. Sośnice, Kr. Ostrów Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2. Vorratsgefäß
 Rys./Gesz. W. Stochaj

jedynie przy krawędzi. Wydaje się to zrozumiałe w kontekście morfologii i grubości ścianek naczynia, którego wykonanie metodą np. taśmowo-ślizgową mogłoby być bardzo utrudnione — z uszczerbkiem dla zachowania właściwej tektoniki naczynia. Dno jest wyodrębnione i lekko wklęsłe. Wyższą część naczynia, aż do załomu brzusca pokryta jest bardzo rozbudowanym, wielowątkowym ornamentem wykonanym głównie grzebieniem. Górną część kompozycji stanowią ukośne nakłucia wykonane czterozębnym grzebieniem biegnące dookoła, niżej — podwójna linia falista umieszczona w pasie ograniczonym od dołu i od góry poczwórną horyzontalną linią. Pole poniżej, o większej szerokości, ujęte podobnie — tj. poczwórnymi liniami poziomymi, zajmują nakładające się, w układzie naprzemiennym, dwa pasma linii zygzakowatych, ryte również czterozębnym grzebieniem (ryc. 8–9).

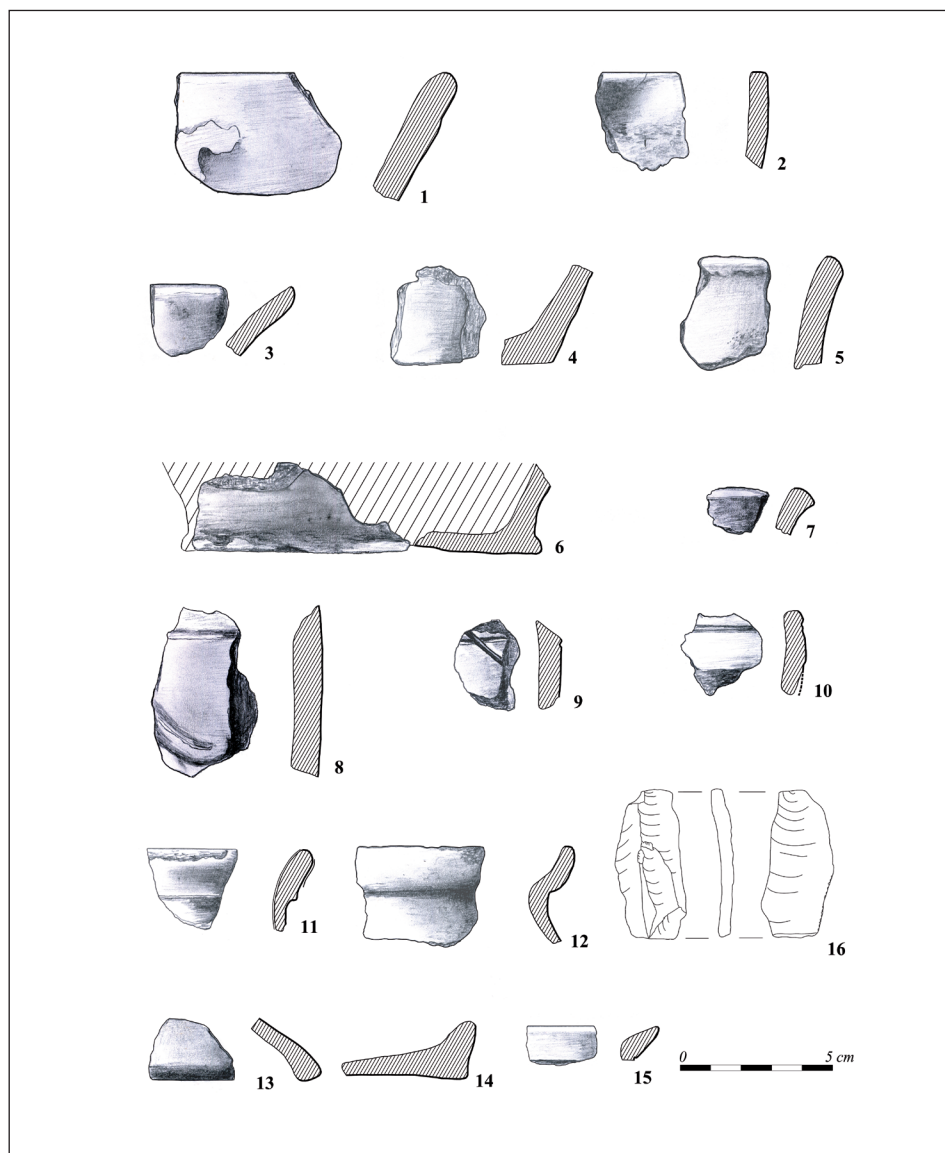

Fot. 9. Kąty Śląskie, gm. Sośnie, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2. Naczynie zasobowe

Abb. 9. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrów Włkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2. Vorratsgefäß

Fot./Pfoto P. Pawlak

Sądzi się, że kołnierzowate naczynia zasobowe typu „Krausengefässe” występują na osadach łączonych z późnym okresem wpływów rzymskich i okresem wędrówek ludów (III–V w.). Ich pojawienie wiąże się z fazami C_3 – D_1 późnego okresu wpływów rzymskich i początków okresu wędrówek ludów (M. Mączyńska 1998, s. 25; por. też S. Pazda 1966, s. 101–102; 1980, s. 188), a nawet z fazą C_{1b} lub C_2 (H. Machajewski 2003a, s. 279; tenże 2003b, s. 234). Charakterystyki analizowanej tu kategorii ceramiki dokonano dla materiałów pochodzących z Igołomi, z uwzględnieniem analogii z terenu Małopolski (H. Dobrzańska 1990b, cz. II, s. 45–48). Autorka opracowania naczynia zasobowe umieściła w ramach typu 44. Za jedną z głównych cech tych naczyń, oprócz dużych i bardzo dużych rozmiarów, szorstkiej powierzchni ścianek oraz wykonania na kole garncarskim (a raczej przy zastosowaniu koła w trakcie obtaczania), uznała „na ogół szerokie, kołnierzowato uformowane brzegi” (H. Dobrzańska

Ryc. 10. Kąty Śląskie, gm. Sośnie, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Wybór ceramiki: kultury pucharów lejkowatych (1), kultury przeworskiej (2-9),
wczesnośredniowiecznej (10), późnośredniowiecznej i nowożytniej (11-15) oraz krzemień (16)

Abb. 10. Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, Kr. Ostrow Wlkp., Woi. Großpolen, Fstl. 2.
Keramikauswahl: der TBK (1), der Przeworskultur (2-9), aus dem frühen Mittelalter (10),
aus dem späten Mittelalter und der Frühen Neuzeit (11-15) und ein Feuerstein (16)

Rys./Gez. P. Pawlak

1990a, cz. I, tabl. XLII:5; XLVIII:5; LXV:1, 2; LXXII:1; LXXX:5, 5a; LXXXI:5–7, 10, 13; LXXXII:5, 8–9; LXXXVII:8–10). Kazimierz Godłowski (1977, s. 183, 185), na podstawie analizowanych materiałów z terenu Górnego Śląska, wyraża jednakże sceptycyzm co do możliwości uchwycenia zróżnicowania chronologicznego naczyń zasobowych na przykład w oparciu o typologizację ukształtowania wylewów. Badacz ten dokonał podziału wśród naczyń zasobowych na dwie grupy. Pierwszą stanowią pojemniki grubościennne (1–1,5 cm), wykonane z mas schudzonych domieszką drobnno- i średnioziarnistego tłucznia, cechujące się dodatkowo ubogim zdobnictwem. Do drugiej grupy włączył naczynia o cieńszych ściankach (0,6–0,8 cm) wykonane z gliny z domieszką głównie drobnego, rzadziej średnioziarnistego tłucznia lub piasku, zdobione dość bogato, niekiedy na całej górnej powierzchni (zwykle do załomu brzuśca, rzadziej niżej — por. np. naczynie zasobowe z Turawy, pow. opolski — K. Godłowski 1977, s. 183 oraz tabl. XXXIX:1). Z powyższego wnioskować można, że zasobowiec pochodzący z Kątów Śląskich łączy w sobie elementy obydwu wyróżnionych grup, choć zapewne więcej cech wspólnych znajdujemy w materiałach reprezentujących grupę 2. Znajduje to zresztą potwierdzenie w uwadze K. Godłowskiego (1977, s. 183–184), który stwierdza, że: „Grupa 2 późnorzymskich szerokokołnierzowych naczyń zasobowych wydaje się być szczególnie typowa dla terenów Górnego Śląska lub w ogóle Śląska, a w każdym razie, o ile mi wiadomo, nie występuje ona na terenie Małopolski. Na Śląsku Górnym przeważa ona ilościowo nad grupą 1, która występuje głównie we wschodniej części Górnego Śląska”. Na szczególną uwagę zasługuje, z racji stosunkowo niewielkiej odległości od stanowiska w Kątach Śląskich, ceramika reprezentująca naczynia zasobowe, pochodząca z garncarni, których relikty odkryto na terenie Dolnego Śląska — szczególnie w rejonie skupiska osadniczego oławsko-bystrzyckiego (w międzyczeczu Oławy i Bystrzycy — Radłowice, Radwanice, Piotroniowice). W podziale ceramiki dokonany przez Stanisława Pazdę wydzielone zostały trzy grupy. Pierwsza obejmuje ceramikę gładzoną, druga — szorstką z wyraźnym zastosowaniem koła garncarskiego w trakcie formowania, trzecia — szorstką, słabiej obtoczoną na kole niż w przypadku grupy drugiej (S. Pazda 1975). Naczynia zasobowe zostały zaliczone przez tego badacza do grupy drugiej lub trzeciej — w zależności od stopnia obtoczenia. Pod względem sposobu wykonania, formy naczynia oraz formy ornamentu pojemnik z Kątów Śląskich nawiązuje niewątpliwie do ceramiki tego typu znanej właśnie z Dolnego Śląska (S. Pazda 1966, ryc. 14; 1975, ryc. 13:6–7). Podobne spostrzeżenia poczyniono dla analogicznych materiałów znalezionych na przykład w Gieczu, woj. wielkopolskie (D. Żychliński 1998, s. 195). Podkreślić zresztą należy znaczne podobieństwo formalno-stylistyczne przykładów gieckich do naszego (np. karbowanie krawędzi uformowanych prostokątnie — D. Żychliński 1998, tabl. 1–2). Nie są to jedyne znaleziska ceramiki tej kategorii w rejonie Gieczu — pojedyncze jej fragmenty odkryto np. w Stępcinie, pow. wrzesiński, stan. 33/34 (Z. Woźniak 2007, ryc. 4:5–6) oraz Dzierznicy, pow. Środa Wielkopolska, stan. 2 (D. Żychliński 1998, s. 196). Fragmenty naczyń typu „Krausengefässe” odkryto w Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 226 oraz w wymienionych już Sowinkach (H. Machajewski 2003b, tabl. 1:10–11, 16; 2:1–4, 7; H. Machajewski,

R. Pietrzak 2008, s. 373–374; T. Łaskiewicz 1993, s. 44–45), a ponadto w Żernikach pod Poznaniem, stan. 39 i Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 46³ oraz w Obląckowie, gm. Września, stan. 7 (P. Pawlak 2011, s. 28). Z obszarów położonych bliżej Kątów Śląskich, a zarazem bliżej Śląska — prawdopodobnie terenu wyjściowego dla większości tego rodzaju wytworów znajdujących w Wielkopolsce, wymienić można przykłady z Brońska, gm. Śmigiel, stan. 1 (D. Żychliński 2004, s. 147, ryc. 14), Łaszczyna, pow. Rawicz (T. Makiewicz 1997, s. 83–84, tabl. 3:5, 7–10; 12:1; 15:19–26), Piwonice (K. Dąbrowski 1958, s. 68–69, tabl. XXXV: 5, 8; Dąbrowski, Kozłowska 1959, s. 306–308) oraz Płosek, gm. Wąsosz, stan. 3 (M. Wróbel 1992, ryc. 6:15). Górną część niezdobionego naczynia zasobowego o maksymalnej średnicy brzuśca wynoszącej 76 cm oraz fragmenty 5 innych naczyń tego typu pozyskano na osadzie ze schyłku fazy C₂ i z fazy D w Grodzisku Wielkopolskim-Kobylnikach, stanowisko 35 (E. Pawlak, P. Pawlak 2005, s. 12 oraz ryc. 6:7). Najbliższą w znaczeniu terytorialnym — wręcz miejscową — analogię stanowią materiały pozyskane ostatnio na stanowisku 5 w Kocinie, gm. Sośnie, datowane na późniejsze stadium okresu późnorzymskiego i wczesny okres wędrówek ludów (A. Błazejewski, W. Mirocha 2007, ryc. 6). Znamienne jest również to, iż w myśl autorów badań o odkryciu pracowni garncarskiej, stanowisko to stanowić może przesłankę skłaniającą by uznać znalezione tam wytwory — w tym fragmenty naczyń zasobowych, jako przejaw miejscowej produkcji. Ma to kapitalne znaczenie dla ewentualnie lokalnej proveniencji materiałów ceramicznych analizowanego typu odkrytych w Kątach Śląskich oraz przynajmniej w południowej części Wielkopolski.

Ruchome i stałe elementy osadnictwa ludności kultury przeworskiej odkryte w Kątach Śląskich, na stanowisku 3, można na podstawie dokonanej charakterystyki oraz przytoczonych analogii datować ogólnie na schyłek okresu rzymskiego oraz wczesny okres wędrówek ludów — tj. koniec fazy C₂ i fazę D.

RELIKTY OSADNICTWA ŚREDNIOWIECZNEGO I/LUB NOWOŻYTNEGO

Na rozpoznanej części stanowiska nie odnotowano stałych elementów osadnictwa średniowiecznego bądź nowożytnego. Z okresem wczesnośredniowiecznym wiązać można prawdopodobnie jeden niewielki ułamek brzuśca znaleziony na powierzchni wykopu 8. Znajduje się na nim ornament w formie poziomych linii rytych wykonanych grzebieniem (ryc. 10:10).

Innych 11 ułamków naczyń łączyć można z okresem późnego średniowiecza i z okresem nowożytnym. Charakteryzowany zbiór liczy fragmenty 3 wylewów, 5 brzuśców, 2 den oraz 1 pokrywki. Wszystkie wylewy pochodzą od garnków — jeden z nich, barwy kremowej, pozyskany wtórnie z obiektu 21 (łączonego z kulturą przeworską) jest polewany całkowicie na powierzchni wewnętrznej oraz przykra-

³ Obydwa stanowiska były badane przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską Henryka Klundera.

wędnie na powierzchni zewnętrznej przezroczystą polewą barwy oliwkowo-miodowej (ryc. 10:11). Średnicę innego z wylewów barwy kremowej — z wrębem pod pokrywkę — udało się określić na 11 cm. Trzeci wylew (również kremowy) ma silnie ścienioną — ostrą krawędź, co skłania do łączenia go z młodszym stadium nowożytności (ryc. 10:15). Wszystkie ułamki brzuśców reprezentują również ceramikę o kremowej barwie wypału, cechującą się ponadto przeważnie średnią grubością ścianek (do 6 mm), poza jednym przykładem naczynia grubościennego (ok. 10 mm). Na jednym z ułamków znajdują się poziome, dookólne żłobki-bruzdy, natomiast na innym — polewa jasnobrązowa na powierzchni wewnętrznej. Z dwóch den o kremowej barwie, na jednym (o $\varnothing$ 11 cm) znajdują się ślady odcinania od koła (ryc. 10:14), na drugim — ślady podsypki. Z wykopu 12 pozyskano fragment pokrywki barwy stalowoszarej o średnicy zbliżonej do 15 cm (ryc. 10:13).

Sądząc z barwy wypału większości analizowanego tu materiału oraz uwzględniając użycie domieszki drobnopięknej piasku oraz pyłastej, rzadziej tłuczni, założyc można, że mamy do czynienia przeważnie z ceramiką reprezentującą nowożytność i to głównie w jej późniejszym stadium, ewentualnie — w pojedynczych przypadkach — schyłkowy okres późnego średniowiecza.

BIBLIOGRAFIA

- Błażejowski A., Mirocha W.
2007 *Badania pracowni garncarskiej kultury przeworskiej na stan. 5 w Kocinie, gm. Sośnie, pow. ostrowski, woj. wielkopolskie*, Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne, t. 8, s. 165–173.
- Dąbrowski K.
1958 *Osadnictwo z okresów późnolateńskiego i rzymskiego na stanowisku 1 w Piwonicach, pow. Kalisz*, Materiały Starożytne, t. 4, s. 7–90.
- Dąbrowski K., Kozłowska R.
1959 *Dwie osady z okresów późnolateńskiego i rzymskiego we wsi Piwonice, pow. Kalisz*, Materiały Starożytne, t. 5, s. 283–329.
- Dobrzańska H.
1990a *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie. Część I. Materiały*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
1990b *Osada z późnego okresu rzymskiego w Igołomi, woj. krakowskie. Część II*, Kraków.
- Godłowski K.
1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne, t. 4, s. 7–237.
- Łaskiewicz T.
1993 *Sowinki — sprawozdanie z badań*, IA, badania rok 1989, s. 44–45.
- Machajewski H.
2003a *Metalowe okucie końca pasa z osady kultury przeworskiej w Poznaniu-Nowym Mieście*, [w:] A. Bursche, R. Ciołek, *Antyk i barbarzyńcy. Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Kolendo w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa, s. 276–284.
2003b *Starożytni hutnicy z Pojezierza Gnieźnieńskiego*, Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski, t. 2, s. 226–238.

Machajewski H., Pietrzak R.

2008 *Osada ludności kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu rzymskiego oraz z wczesnej fazy okresu wędrówek ludów na stanowisku 226 (AUT 194)*, [w:] H. Machajewski, R. Pietrzak (red.), *Poznań-Nowe Miasto. Źródła archeologiczne do studiów nad pradziejami i wczesnym średniowieczem dorzecza środkowej Warty*, Poznań, s. 363–434.

Makiewicz T.

1997 *Badania ratownicze stanowiska wielokulturowego w Łaszczynie koło Rawicza w województwie leszczyńskim*, *Fontes Archaeologici Posnanienses*, t. 38, s. 73–95.

Mączyńska M.

1998 *Schyłkowa faza kultury przeworskiej*, [w:] *Kultura przeworska*, t. 4, s. 25–53.

Pawlak E., Pawlak P.

2005 *Wyniki ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 roku na stanowisku 35 w Grodzisku Wielkopolskim-Kobylnikach w związku z budową obwodnicy*, Poznań [maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej w Poznaniu].

Pawlak P.

2011 *Ratownicze badania archeologiczne na stanowisku 7 w Oblączkowie, gm. Września w latach 2006–2009. Sprawozdanie zbiorcze*, Poznań.

Pazda S.

1966 *Ceramika siwa na Dolnym Śląsku w świetle ostatnich odkryć*, *Silesia Antiqua*, t. 8, s. 75–103.

1975 *Badania nad problematyką pracowni garncarskich w IV–V w. na Dolnym Śląsku*, *Studia Archeologiczne*, t. 7, s. 165–203.

1980 *Studia nad rozwojem i zróżnicowaniem lokalnym kultury przeworskiej na Dolnym Śląsku*, *Studia Archeologiczne*, t. 10.

Wielowiejski J.

1960 *Przemiany gospodarczo-społeczne u ludności południowej Polski w okresie późnolateńskim i rzymskim*, *Materiały Starożytne*, t. 6.

Woźniak Z.

2007 *Archeologiczne badania ratownicze na wielokulturowym stanowisku nr 33/34 (A2-288) w Stępocinie, gm. Nekla, pow. Września, woj. wielkopolskie. Komunikat z badań*, *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 8, s. 175–183.

Wróbel M.

1992 *Badania osady ludności kultury przeworskiej w Płoskach, stan. 3, gm. Wąsosz, woj. leszczyńskie, w latach 1988–90*, *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne*, t. 1, s. 45–58.

Żychliński D.

1998 *Szerokokołnierzowate naczynia zasobowe (typu Krausengefässe) z Giecza w Wielkopolsce północnej*, [w:] *Kultura przeworska*, t. 4, s. 193–199.

2004 *Kultura przeworska*, [w:] *Brońsko, stan. 1(52), gm. Śmigiel*, [w:] *Wyniki badań archeologicznych w związku z budową gazociągu DN 350/300 relacji Kościan–Zielona Góra, na odcinku województwa wielkopolskiego: Brońsko, Kokorzyn*, Poznań [maszynopis w archiwum Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej w Poznaniu], s. 95–102.

ERGEBNISSE DER IN KĄTY ŚLĄSKIE, GEM. SOŚNIE, FSTL. 2 IN DEN JAHREN 2008-2003 DURCHGEFÜHRTEN NOTGRABUNGEN

Zusammenfassung

In den Jahren 2008–2009 wurden im Zusammenhang mit dem Erdgaspipelinebau auf der Strecke Ostrów Wielkopolski — Wrocław Notgrabungen in Kąty Śląskie, Gem. Sośnie, durchgeführt. An der Stelle, an der sich Baustelle und Fundstelle 2 kreuzen, wurden insgesamt 39 Befunde freigelegt (Abb. 2). Es wurden Funde und Befunde freigelegt, die mit der Besiedlung in der Zeit der Trichterbecherkultur und der Przeworsk-Kultur verbunden waren, und sonst noch Keramik aus dem Mittelalter und aus der frühen Neuzeit. Besonders beachtenswert sind Befunde, die man mit der Przeworsk-Kultur verbinden kann. Das sind 13 Befunde (neun mit Sicherheit datiert und vier mit wahrscheinlich gleicher Datierung — Abb. 2). Im Fall von vier Befunden (16, 17, 21, 22) haben wir mit Brandplätzen zu tun, die in einer Linie situiert sind (Abb. 2) und sehr ähnliche Form, Größe und Füllung (in allen hat man eine in einer intensiven Brandschicht gelegene massive Steinschicht freigelegt) haben. In der kleinen Grube 35 (Ausmaß der Grabungsfläche 1,3 m × 0,9 m) befanden sich Vorratsgefäße des Typs „Krausengefäße“. Die rekonstruierte Höhe des Gefäßes betrug 61,5 Zentimeter, der Randedurchmesser — 35 cm, Bauchdurchmesser 71 cm und Bodendurchmesser 24 cm. Der obere Gefäßteil, bis zum Baucheinbruch ist mit einem sehr ausgebauten, vielfältigen mit einem Kamm angefertigten Ornament verziert. Aus der stratographischen Analyse geht hervor, dass das Gefäß ursprünglich fast ganz in die Erde eingetieft war. Man nimmt an, dass Kragengefäße der Art „Krausengefäße“ in den Siedlungen auftreten, die mit dem Einfluss der späten römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit (der III. bis V. Jahrhundert) verbunden sind. Die Keramikart ist in Schlesien und Kleinpolen verbreitet. Die in Kąty Śląskie an der Fundstelle 3 freigelegten Befunde und Funde der Przeworsk-Kultur kann man aufgrund der dargestellten Charakteristik allgemein in das Ende der römischen Kaiserzeit und frühe Völkerwanderungszeit, d.h. das Ende der Phase C2 und die Phase D datieren.

ADRES AUTORÓW

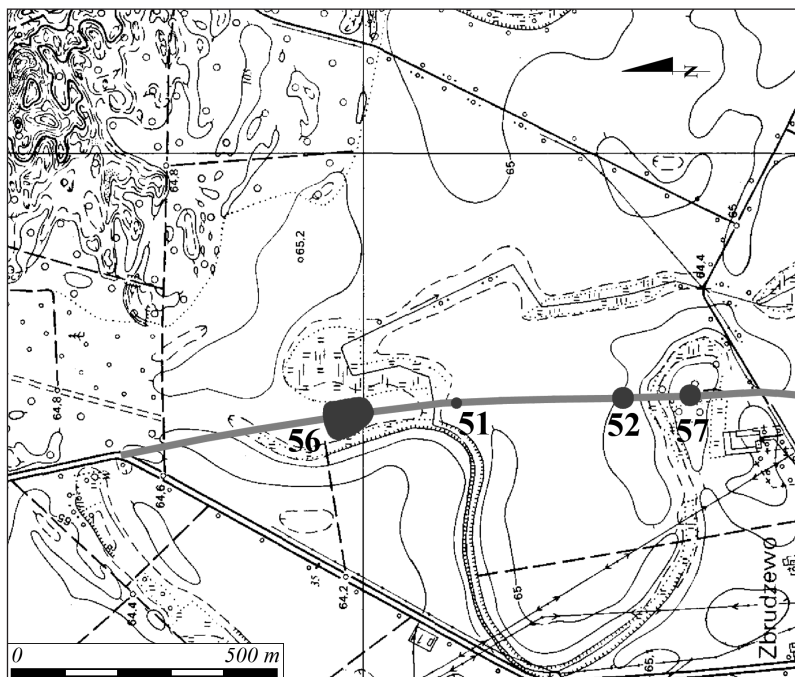
mgr Paweł Pawlak, mgr Sebastian Pruchnik
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Henryka Klundera w Poznaniu
ul. Langiewicza 19/1
61-502 Poznań

PAWEŁ PAWLAK**WYNIKI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH
PRZEPROWADZONYCH W 2010 ROKU
NA STANOWISKU 56 W ZBRUDZEWIE, GM. ŚREM**

Badania wykopaliskowe na stanowisku zostały przeprowadzono w dniach: 28.06–12.07. 2010 roku przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską z Poznania kierowaną przez Henryka Klundera. Uczestniczyli w nich archeolodzy: Paweł Pawlak, Paulina Wesołowska i Sebastian Pruchnik. Inwestorem prac budowlanych był Wielkopolski Zarząd Dróg Wojewódzkich. Pracami objęto pas o długości 90 m i szerokości 15,5 m, i jedynie na samym północnym skraju — 21,5 m, mieszczący się w obrębie pasa inwestycyjnego (ryc. 1). Rozpoznano powierzchnię 1461 m², odkryto 37 obiektów archeologicznych oraz pozyskano źródła ruchome, na które składają się: 430 ułamków naczyń (por. tab. 1), 73 kości zwierzęce oraz 23 bryłki polepy. Ponadto z obiektu 26 wydobyto paciorki z karneolu, natomiast z obiektu 27: 2 noże żelazne, 2 kamienne płyty szlifierskie oraz 1 kamienny rozcieracz (?).

Stanowisko odkryte zostało w trakcie nadzoru archeologicznego prowadzonego w trakcie usuwania humusu na wstępnym etapie prac budowlanych. Otrzymało numer 56 w ramach miejscowości oraz 41 na obszarze AZP 58-29 (H. Klunder 2010b). Miejsce badań znajduje się na obszarze Kotliny Śremskiej (J. Kondracki 2009, s. 149–150), w odległości około 0,8–0,9 km na północny wschód od zabudowań wsi Zbrudzewo. Usytuowane jest na niewielkim, podłużnym cyplu o długości ok. 350 m i szerokości 60–90 m, ograniczonym od strony zachodniej i wschodniej wyraźnie wydzielającymi się obniżeniami (ryc. 1). Są one związane z przepływającym na południe i południowy wschód od wspomnianego cypla ciekim będącym efektem melioracji podmokłego terenu związanego ze starorzeczem Warty. Pas budowanej drogi przebiega przez wschodnią partię kulminacji oraz wschodni stok niewielkiego wyniesienia (ryc. 1).

Spośród 37 obiektów (ryc. 2), siedem (5, 9, 11, 12, 14, 15 i 19) łączyć można dość pewnie, na podstawie zawartego w nich materiału, z osadnictwem ludności

Ryc. 1. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Lokalizacja stanowiska na trasie inwestycji

Abb. 1. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Voi. Großpolen.

Lage der Fundstelle auf der Baustrecke

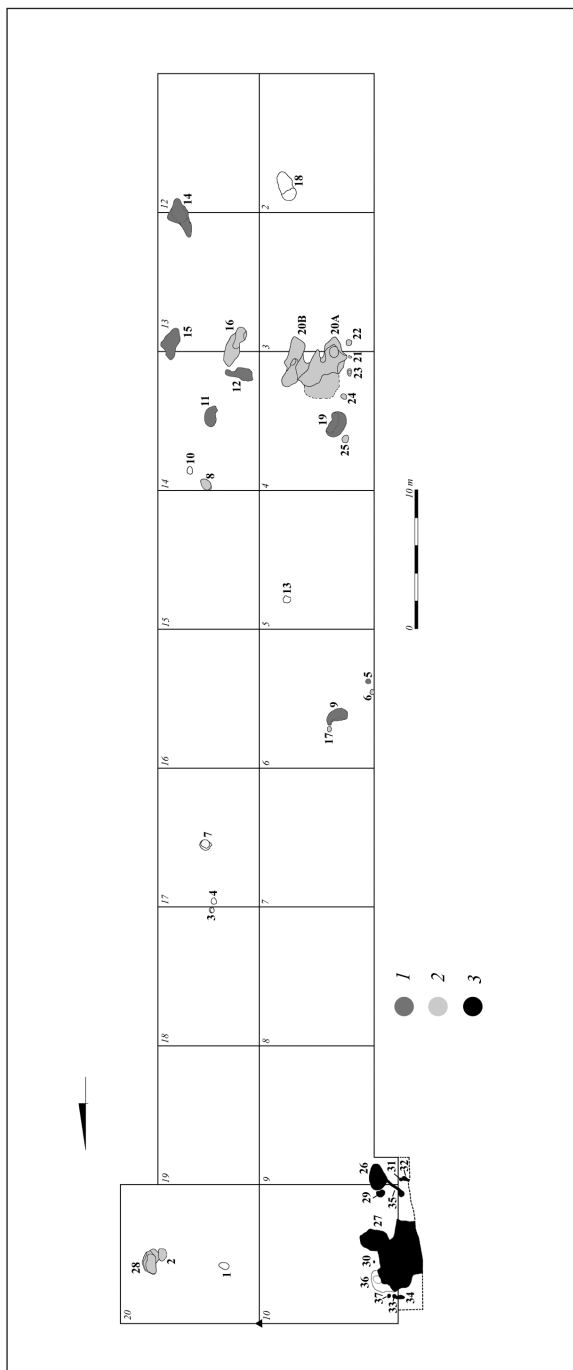
Rys./Gez. P. Pawlak

kultury łużyckiej. Z tym etapem zasiedlania wiąże się zapewne dalszych jedenaście z nich (2, 6, 8, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24 i 25). Nie zawierały one wprawdzie źródeł ruchomych umożliwiających datowanie, jednakże rodzaj wypełniska oraz lokalizacja dają podstawę do takich przypuszczeń. Z okresem wczesnego średniowiecza łączyć można pewnie cztery obiekty (26, 27, 29 i 33) oraz dalszych sześć, niezawierających materiału (30, 31, 32, 34, 35 i 37).

KULTURA ŁUŻYCKA

Obiekty

Jamy kultury łużyckiej wystąpiły głównie w południowej części odcinka rozpoznanego wykopaliskowo. Cztery obiekty odkryto w połowie jego długości, natomiast dwa — w partii północnej (ryc. 2).

Ryc. 2. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Rozmieszczenie obiektów archeologicznych.

1 – obiekty związane z osadnictwem ludności kultury lużyckiej, 2 – obiekty prawdopodobnie związane z osadnictwem ludności kultury lużyckiej, 3 – obiekty wczesnosredniowieczne

Abb. 2. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.

Lage der Befunde.

1 – die mit der Lausitzer Kulturbesiedlung verbundenen Befunde, 2 – die wahrscheinlich mit der Lausitzer Kulturbesiedlung verbundenen Befunde, 3 – Befunde aus dem Mittelalter

Rys./Gez. P. Wesolowska, P. Pawlak

Ze względu na większe rozmiary 3 jam — 14, 16 i 20, można przypuszczać, że mamy do czynienia z obiektami półziemiankowymi o możliwej do przyjęcia mieszkalnej funkcji. Rozmiary obiektów 14 i 16 odbiegają wprawdzie od standardów przyjmowanych jako konieczne, by mówić o mieszkalnym charakterze, jednakże należy sądzić, że mogą to być jedynie silniej zagłębione partie domostw, których zarysu i wielkości w przyziemiu nie da się, w świetle posiadanych danych, ustalić.

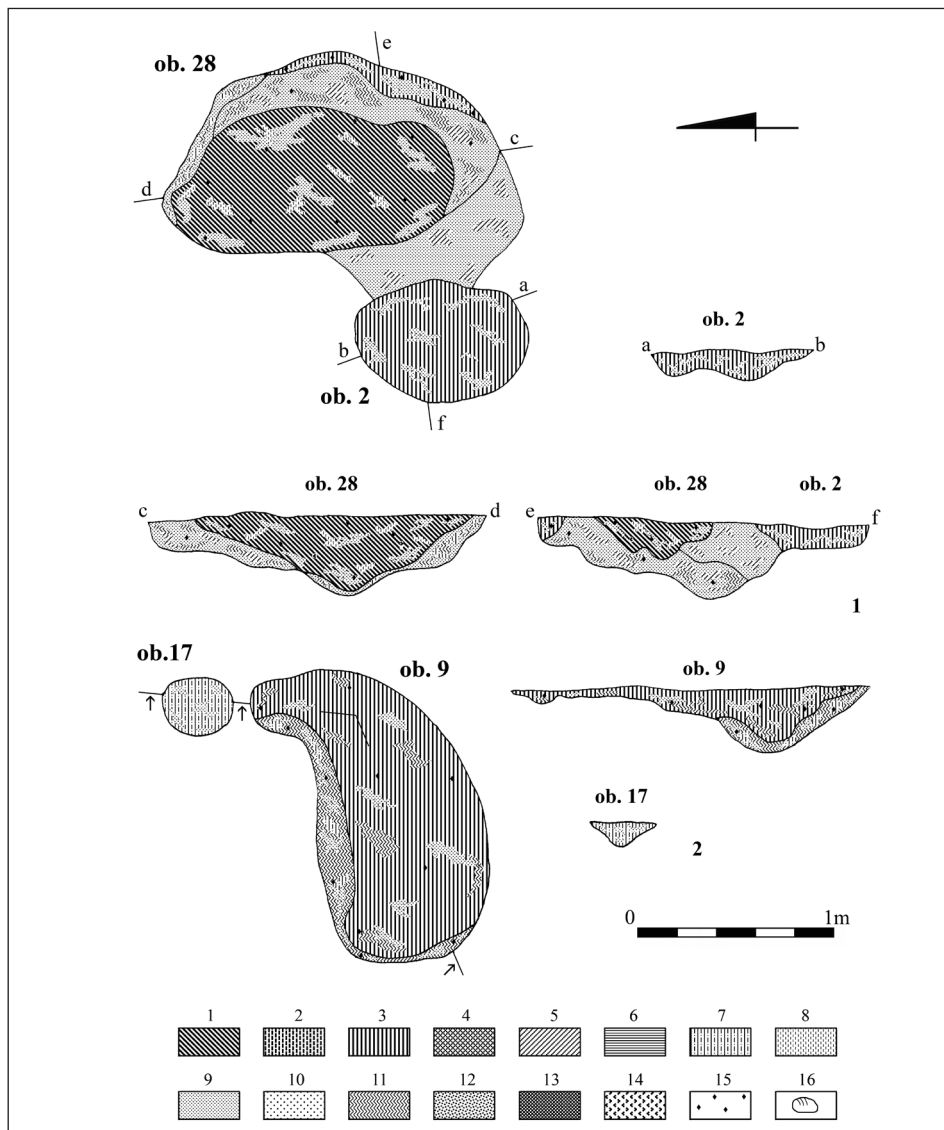
Pierwsza z wymienionych jam miała w przekroju poziomym kształt nieregularny, w przekroju pionowym — zbliżony do trapezowatego i wymiary: $2,9 \times 1,48 \times 0,62$ m. Zasadniczą treść górnej partii jamy stanowiła ciemnobrunatna próchnica ze spalenizną i węglami drzewnymi. Niżej odnotowano szarobrunatną próchnicę z niewielkim udziałem polepy, spalenizny i węgla drzewnych, a ponadto szarą glinę, z dodatkiem żółtego piasku i węgla drzewnych (ryc. 4:1). Drugi z obiektów (16) miał wymiary: $2,94 \times 1,08 \times 0,66$ m i kształt zbliżony do owalnego w przekroju poziomym oraz nieregularny (zbliżony do trapezowatego) w przekroju pionowym. Wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica, spalenizna, węgle drzewne oraz sporadycznie bryłki polepy, szary piasek oraz żółta glina (ryc. 4:3). Nie pozyskano wprawdzie z jego wnętrza materiału umożliwiającego datowanie, jednakże usytuowanie w dużym skupisku obiektów kultury łużyckiej pozwala domyślać się podobnej metryki.

Trzeci obiekt (20) — największy z wymienionych, podobnie jak w przypadku jamy 16, niezawierający materiału datującego, należy rozpatrywać w szerszym kontekście. Wziąć trzeba pod rozagę usytuowanie obiektów towarzyszących, głównie słupów, układających się liniowo, po zachodniej stronie obiektu 20 oraz być może jamę większych rozmiarów (19) odsłoniętą po jego północnej stronie (ryc. 2). W trakcie prac terenowych w obiekcie wydzielono dwa człony i oznaczono je jako A i B, stanowiące być może pozostałość jakiś podziałów wewnętrznych w obrębie domostwa (ryc. 5). Obydwie części miały nieregularny kształt w przekroju poziomym i wymiary odpowiednio: $4,12 \times 2,8$ m oraz $3,64 \times 1,1-1,8$ m. Całość miała nieregularny kształt oraz wymiary: $4,24 \times 3,64$ m. Na podstawie górnego zarysu sądzić można, że obiekt w części ziemnej (przynajmniej na poziomie stropu) został dość mocno zniszczony. W przekrojach pionowych również trudno doszukiwać się regularności — na profilach widoczne są lokalne zagłębienia o nieregularnej formie ścianek. Maksymalna głębokość części A wynosiła 0,74 m, natomiast części B — 0,32 m. Główną treść wypełniska obydwu partii obiektu stanowił żółty i jasnobrunatny piasek ze śladowym udziałem węgla drzewnych, a ponadto szarobrunatna próchnica, węgle drzewne, żółty piasek oraz żółta glina. W stropowych partiach obydwu części odsłonięto koncentracje rozłusowanej, ceglastej polepy — w południowo-zachodniej partii członu A skupiała się ona w obrębie owalu o wymiarach: $0,78 \times 0,66$ m, natomiast w centralnej części członu B — w obrębie nerkowatego skupiska o wymiarach: $0,52 \times 0,24$ m. Dodatkowo polepie z członu A, towarzyszyło pasmo ciemnoszaro-brunatnej próchnicy i spalenizny z węglami drzewnymi, okalające ją częściowo od strony południowej. Grubość warstw polepy wynosiła: 0,16 m (A) i 0,24 m (B). Można domniemywać, że w przypadku tych elementów mamy do czynienia z pozostałością jakiś urządzeń

grzewczych w obrębie obydwu wydzielonych stref domostwa. Niewykluczone, że są to podstawy niewielkich pieców, których wyższe partie nie zachowały się. Niezbyt jasno przedstawia się sytuacja zarejestrowana w przypadku części A. Otóż wzmiankowana koncentracja polepy znajdowała się bezpośrednio nad regularnym zagłębieniem. Na głębokości około 0,3–0,4 m miało ono kształt zbliżony do kwadratu o boku 1–1,1 m. Zasadniczą — centralną jego część wypełniał szary i żółty piasek oraz węgle drzewne (ryc. 5–6). Na obrzeżu, w narożnikach S i W odnotowano wyraźne dwa koliste zaciemnienia oraz pasmo odchodzące od jednego z nich wzdłuż północno-zachodniej krawędzi obiektu. Nasuwa to przypuszczenie, że możemy się tu liczyć z czymś w rodzaju piwniczki (schowka) znajdującej się pod podłogą obiektu, której ścianki wyłożono drewnem łączonym prawdopodobnie na sumik-łątkę. Główny problem tkwi jednak w stratyfikacji, której analiza wyklucza sytuowanie urządzenia grzewczego bezpośrednio nad piwniczką z oczywistych względów. Zaproponować jednak można pewne rozwiązanie — jego podstawę stanowi fakt, iż poszczególne elementy owej domniemanej konstrukcji były bardzo słabo uchwytnie w przekrojach pionowych, co nie podważa wprawdzie jej istnienia, ale każe zastanowić się nad możliwością jej demontażu. Przy takim założeniu i przy uwzględnieniu, że wkop został zasypany, możliwa jest do przyjęcia hipoteza o funkcjonowaniu w tym miejscu pieca posadowionego na zasypisku piwniczki. Jak już wcześniej wspomniano, z obiektem 20 być może należy łączyć pozostałości słupów układających się w rzędzie — wzdłuż zachodniej ściany obiektu, w odległości około 0,4–0,5 m od niej (ryc. 5). Trudno jednoznacznie wskazać z jakiego typu konstrukcją mamy tu do czynienia — albo jest to pozostałość ściany jakiegoś większego założenia naziemnego, obejmującego zapewne cały obiekt 20, a ponadto dodatkowo jeszcze sąsiednią jamę 19, albo element związany np. z konstrukcją podcienia przy pierwszym z wymienionych obiektów. Uwzględniając pierwszą z wymienionych ewentualności, mielibyśmy do czynienia ze ścianą o długości przynajmniej 7,5 m, zorientowaną na linii N–S, której konstrukcję współtworzyło 5 słupów (ob. 21–25) o zachowanej głębokości: 0,08–0,18 m, rozstawionych co 0,7–2,6 m. Być może z powyższym założeniem należy łączyć jamę 19. Znajdowała się ona w pobliżu słupów 24 i 25, po ich wschodniej stronie. Był to owalny obiekt średniej wielkości (1,92 × 1,1 m) zagłębiony w podłoże na 0,58 m. W przekroju pionowym miał kształt nieregularny, zbliżony do trapezowatego (ryc. 5).

Być może z podobnym rodzajem konstrukcji należy się liczyć w strefie znajdującej się w połowie pasa rozpoznanego wykopaliskowo, przy zachodniej granicy wykopu (ryc. 2). Odkryto tam relikty trzech słupów (5, 6 i 17) oraz jamę większych rozmiarów (9), (ryc. 3:2). Z wypełniska słupa 5 oraz z jamy 9 pozyskano materiał pozwalający łączyć te elementy oraz zapewne dwa sąsiednie słupy z osadnictwem kultury łużyckiej.

Pozostałe stałe elementy osadnictwa wiązane z tym samym etapem zasiedlenia reprezentowane są przez jamy o bliżej nieokreślonej funkcji. Są to przeważnie jamy małych i średnich rozmiarów — o długości od 0,82 do 2,28 m, szerokości od 0,62 do 1,14 m i głębokości od 0,16 do 0,66 m, o nieregularnym bądź zbliżonym do owalnego kształcie (ryc. 3:1; 4:2).

Ryc. 3. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Przekroje poziome i pionowe obiektów ludności kultury łużyckiej:

ob. 2 i ob. 28 (1) oraz ob. 9 i ob. 17 (2)

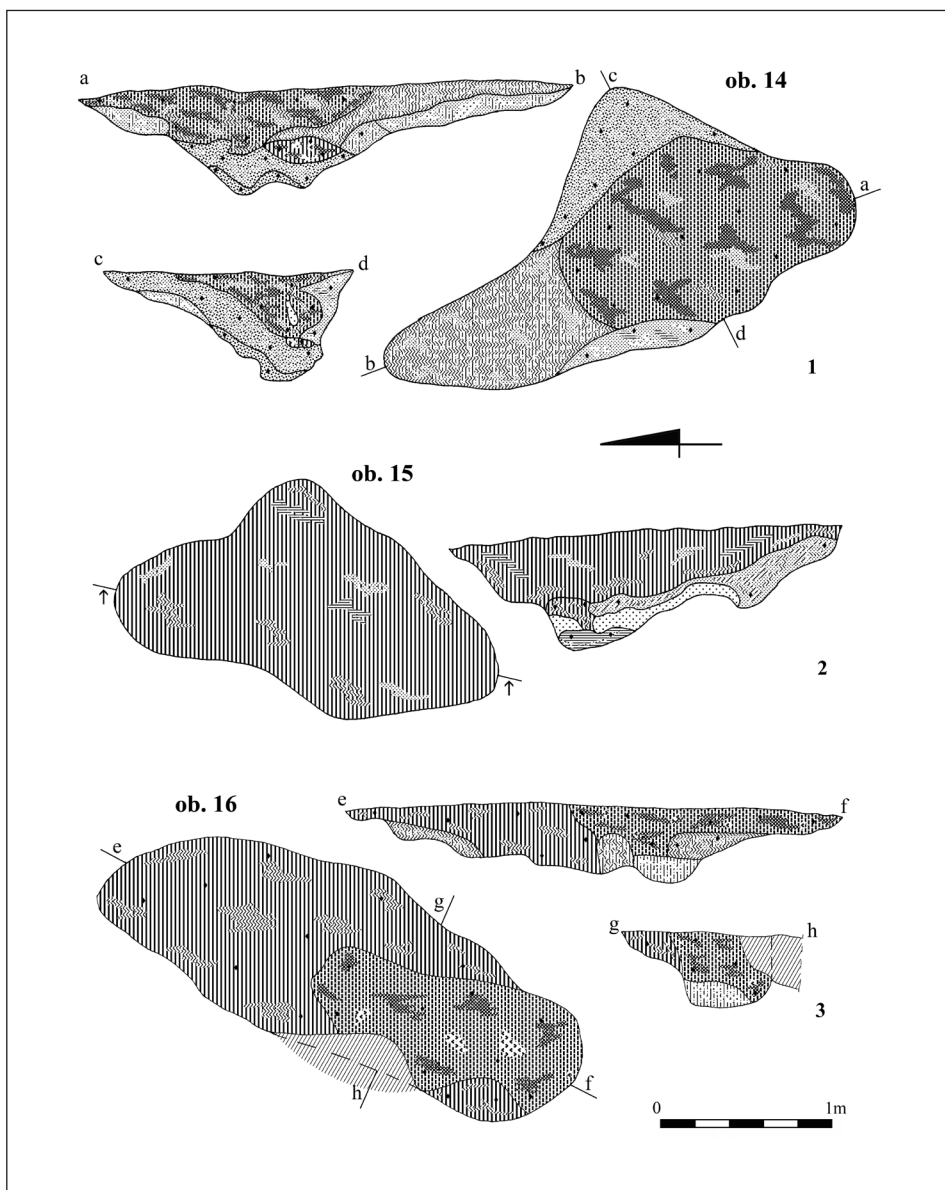
Abb. 3. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.

Grund- und Aufriss der mit der Lausitzer-Kultur verbundenen Befunde:

Bef. 2 und Bef. 28 (1) und Bef. 9 und Bef. 17 (2)

Rys./Gez. P. Wesołowska

Legenda: 1 – ciemnoszaro-brunatna próchnica, 2 – ciemnobrunatna próchnica, 3 – szaro-brunatna próchnica, 4 – brunatny piasek, 5 – jasnobrunatny piasek, 6 – ciemnoszary piasek, 7 – szary piasek, 8 – jasnoszary piasek, 9 – żółty piasek, 10 – jasnożółty piasek, 11 – żółta glina, 12 – szara glina, 13 – spalenizna, 14 – polepa, 15 – węgle drzewne, 16 – kamienie

Ryc. 4. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Przekroje poziome i pionowe obiektów ludności kultury łużyckiej:

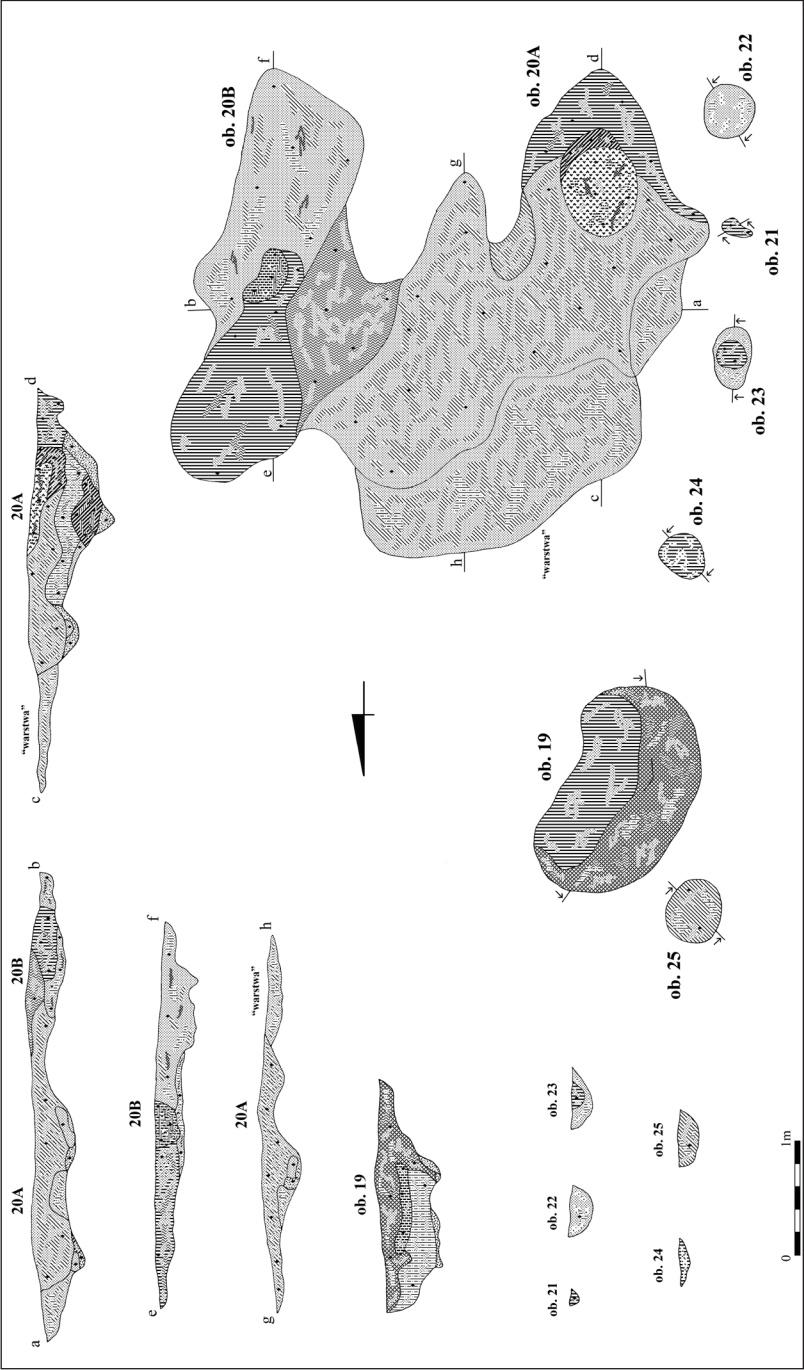
ob. 14 (1), ob. 15 (2) oraz ob. 16 (3)

Abb. 4. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.

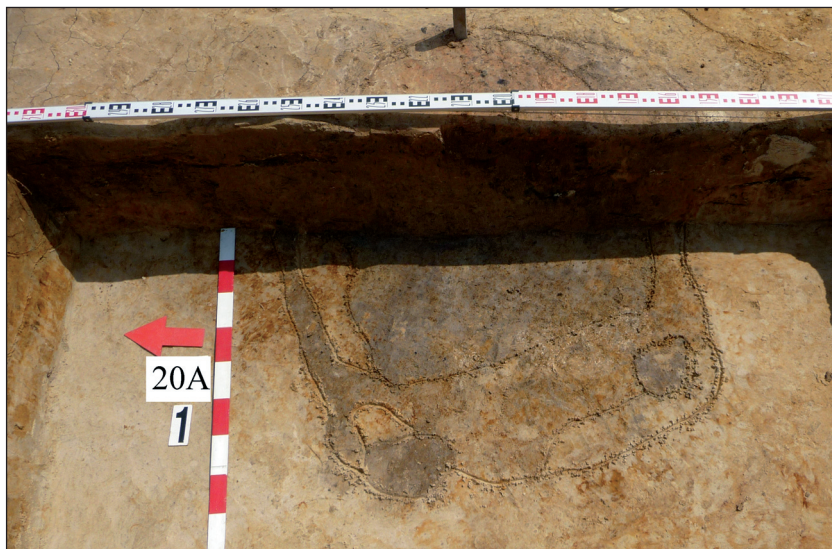
Grund- und Aufriss der mit der Lausitzer-Kultur verbundenen Befunde:

Bef. 14 (1), Bef. 15 (2) und Bef. 16 (3)

Rys./Gez. P. Wesołowska

Ryc. 5. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Przekroje poziome i pionowe obiektów ludności kultury lużyckiej; ob. 19, 20A, 20B, 21–25
Abb. 5. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
Grund- und Aufriss der mit der Lausitzer Kultur verbundenen Befunde: Befund 19, 20A, 20B, 21–25
Rys./Gez. P. Wesolowska

Ryc. 6. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Obiekt 20A w trakcie eksploracji

Abb. 6. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
Befund 20A während der Erforschung

Fot./Photo S. Pruchnik

Ceramika

Ułamki naczyń związane z osadnictwem ludności kultury łużyckiej pozyskano z 8 obiektów oraz z obiektu mieszkalnego 27 związanego z osadnictwem wczesnośredniowiecznym. Wydobyto łącznie 17 fragmentów — 3 wylewy, 13 brzuśców oraz 1 dno (tab. 1). We wszystkich przypadkach stwierdzono obecność tłucznia jako sztucznej domieszki schudzającej masę garncarską. Piasek odnotowano zaledwie dwukrotnie. Granulat domieszki mieścił się przeważnie w granicach: 1–3 mm. Ceramika poddana analizie reprezentuje przeważnie naczynia średniościenne (o grubości ścianki 0,6–1 cm), o szorstkiej fakturze obydwu powierzchni. Barwę wypału określić można jako dość zróżnicowaną. Reprezentowane są ułamki o szarej, czarnej, brunatnej, ceglastej i kremowej barwie. Skromna liczba ułamków oraz ich niewielkie rozmiary nie dają podstaw do wyciągania wniosków odnośnie do metryki zbioru, a co za tym idzie — do dokonywania ustaleń dotyczących bardziej szczegółowego datowania osadnictwa z tego okresu. Obydwa wylewy wydobyte z ob. 27 stanowią części garnków (ryc. 13:1–2), natomiast wylew z obiektu 15 reprezentuje bliżej nieokreślone naczynie — być może wazę bądź amforę (ryc. 12:6). Niewykluczone, że

relikty osadnictwa związane z kulturą łużycką należy podobnie datować do tych, które zarejestrowano około 270 na południe, po drugiej stronie rowu, w ramach stanowiska Zbrudzewo 52 (ryc. 1). W efekcie dokonanej analizy zadokumentowane i pozyskane tam źródła pozwoliły datować osadę ludności kultury łużyckiej na V okres epoki brązu i okres halsztacki C (por. P. Pawlak 2010).

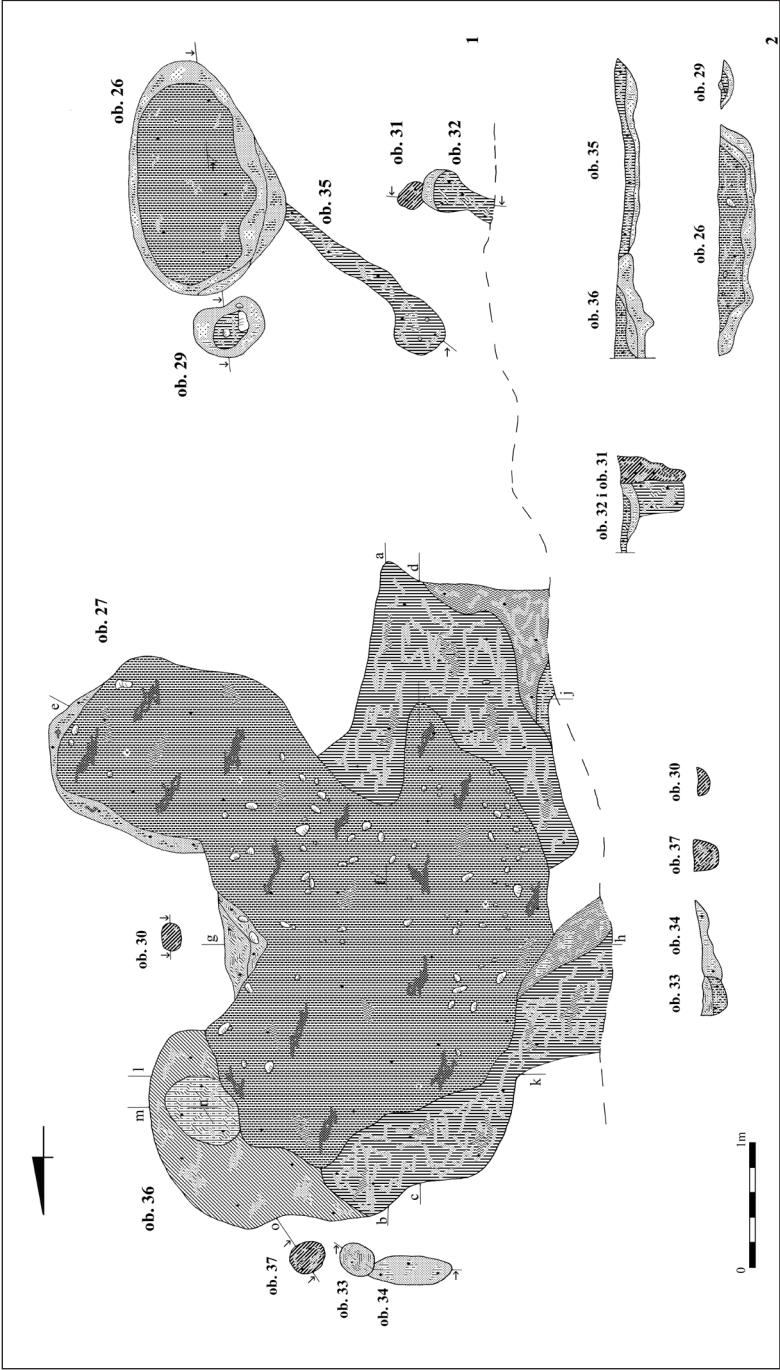
WCZESNE ŚREDNIOWIECZE

Obiekty

Wszystkie obiekty związane z tym etapem osadnictwa odkryto w północno-zachodniej strefie terenu objętego badaniami (ryc. 2). Zarejestrowano tam 4 obiekty zawierające materiał ruchomy umożliwiający datowanie oraz 6 innych, w przypadku których domyślać się można podobnej metryki. Główną pozycję, z racji rozmiarów i zawartości źródeł ruchomych, zajmuje obiekt 27, stanowiący bez wątpienia relikty założenia mieszkalnego. Został on odkryty na zachodniej granicy wykopu, stąd podjęto decyzję o wykonaniu niewielkiego poszerzenia w celu zadokumentowania całości. Mimo to niewielka część obiektu znalazła się poza obszarem eksploracji. Całkowite wymiary jamy 27 w obrębie wykopu wynosiły: $5,04 \times 5$ m, natomiast jej maksymalna głębokość nie przekraczała 0,54 m (ryc. 7–10). W przekroju poziomym widoczny jest podział na dwa wyodrębniające się człony – główny miał kształt zbliżony do prostokątnego o wymiarach: $5,04 \times 2,8$ m i był usytuowany dłuższą osią na linii NE–SW, mniejszy zorientowany poprzecznie do poprzedniego, miał również kształt zbliżony do prostokątnego i wymiary: $2,2 \times 1,6$ m (ryc. 7:1). Zasadniczą część wypełniiska pierwszego z elementów zajmowała usytuowana centralnie prostokątna struktura o wymiarach: ok. $3,8 \times 2$ m, którą tworzyła ciemnobrunatna próchnica, z bardzo dużym udziałem spalenizny i węgla drzewnych, ponadto silnie przepalonych małych i średnich kamieni oraz sporadycznie grudek polepy. W przekroju pionowym warstwa ta, o głębokości dochodzącej do 0,44 m, miała kształt nieckowaty (ryc. 8:2; 10). Na obrzeżu części głównej stwierdzono szarobrunatną próchnicę z dodatkami żółtej gliny, żółtego piasku i śladowo węgla drzewnych. Kształt głównej części obiektu w przekroju pionowym był nieregularny (pierwotnie mógł być zbliżony do trapezowatego lub prostokątnego).

Drugi człon założenia miał zbliżony do trapezowatego kształt w przekroju pionowym i miąższość maksymalnie 0,54 m. W stropowej części stwierdzono tę samą strukturę, która wypełniała centralną partię głównego członu domostwa (tj. ciemnobrunatną próchnicę, spaleniznę i węgle drzewne oraz rozkruszone kamienie — ryc. 7:1; 9). W spągu stwierdzono udział podobnych elementów, przemieszanych jednak z żółtym piaskiem. Na samym dnie odnotowano kilkucentymetrowej grubości warstwę jasnożółtego piasku z wtrętami ciemnobrunatnej próchnicy, będącą zapewne reliktem moszczenia. Przyjąć można, że ta część obiektu pełniła funkcję

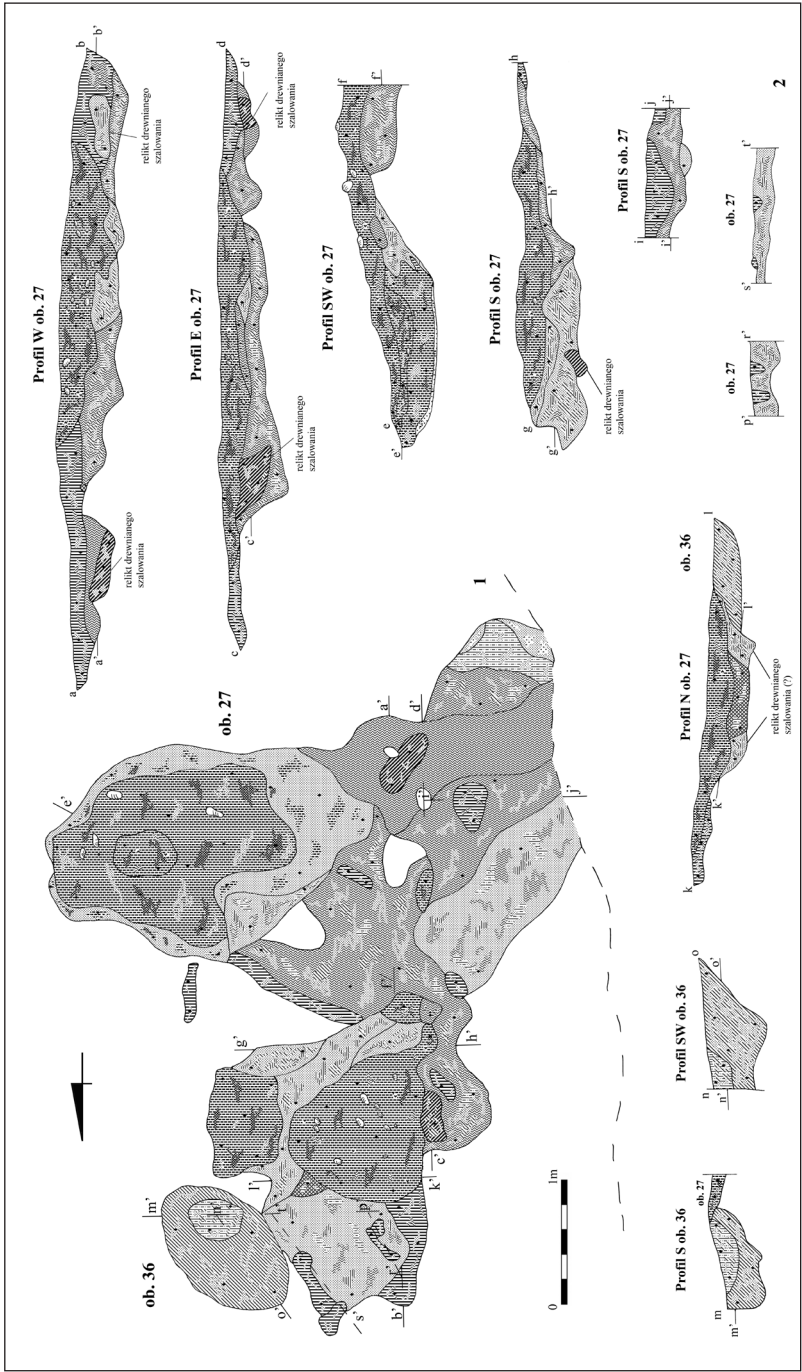
zagłębienia (piwniczki), które wydzielalo się dość wyraźnie od głównej partii domostwa (ryc. 7:1; 8:2). Być może mamy tu do czynienia z rodzajem pomieszczenia, w którego dolnej partii znajdował się schowek lub spiżarnia (ryc. 11). Szczegółowa analiza profili pozwoliła ustalić prawdopodobne ukształtowanie zasadniczej partii domostwa. Koncentracja spalenizny, węgla drzewnych oraz kamieni znajdowała się w obrębie wspomnianego, dość regularnego prostokątnego placu. Znajdował się on w obrębie drewnianej ramy — skrzyni wykonanej z dranic bądź belek (półbelek), stanowiącej szalowanie ścianek wykopanej uprzednio, regularnej jamy. Pozostałość owej konstrukcji zbliżonej pierwotnie pod względem rozmiarów do skupiska spalenizny i kamieni uchwytana jest w profilach w formie wyodrębniających się struktur o odmiennym wypełnisku niż otoczenie, zwykle ciemnoszaro-brunatnym z dodatkiem węgla drzewnych (ryc. 8:2). Należy sądzić, że owa konstrukcja służyła do zabezpieczenia ścianek wkopu, który po niewielkiej korekcie dna, posłużył jako miejsce sytuowania paleniska (ryc. 11). Warto podkreślić, że poziom, na którym palony był ogień podlegał nieustannej modyfikacji przez ciągle rozgarnianie spalonych szczątków na boki, wraz z przepalonymi w ogniu kamieniami używanymi w celu dłuższego utrzymania ciepła oraz przez dostawianie nowej partii paliwa i kamieni. Wyraźnie szerszy zarys obiektu niż analizowane tu centralne zagłębienie może świadczyć o tym, iż przestrzeń użytkowa nie ograniczała się wyłącznie do strefy, w której palono ogień. Jest to oczywiste ze względów choćby czysto praktycznych — niemożliwe było stałe przebywanie mieszkańców w miejscu, w którym uchodził ku górze dym i znajdowały się rozżarzone węgle i kamienie. Strefa ta dostępna była jedynie na obrzeżu i służyła zapewne do niecenia ognia i przygotowywania posiłków. Wykorzystanie tego miejsca w celach kulinarnych nie ulega wątpliwości, w świetle pozyskanych źródeł archeologicznych — pochodzi bowiem stamtąd zdecydowana większość ułamków naczyń, nóż żelazny, płyta szlifierska, a nade wszystko — większość kości zwierzęcych wydobytych z obiektu. Płycej posadowione obrzeże obiektu, znajdujące się na zewnątrz paleniska, stanowiło rodzaj ławy będącej zapewne głównym miejscem przebywania mieszkańców domostwa (por. podobną organizację przestrzeni wewnątrz domostwa we wczesnych stadiach wczesnego średniowiecza w pracy M. Ciesielskiego 2008). Wspomniana ława była prawdopodobnie wykładana drewnem, które chroniło przed wilgocią i zimnem. Pozostałość drewnianej podłogi uchwycono w niewielkim fragmencie w części północnej obiektu, na poziomie wspomnianych już wyżej reliktyw drewnianej skrzyni stanowiącej rodzaj szalowania zagłębienia, w obrębie którego niecono ogień. Uchwycono pozostałości dwóch belek o szerokości 5–10 cm i 8–16 cm, ułożonych w odległości ok. 50 cm, równoległe do północno-wschodniej ściany budynku. Pasma próchnicy odsłonięte na skraju obiektu mogło stanowić równocześnie relikty jego ścian, tym bardziej, że cechowała go większa szerokość (ryc. 8:1). Miąższość obu reliktyw była dość duża i wynosiła 18–24 cm, stąd należy sądzić, że mamy tu raczej do czynienia z pozostałościami legarów, na których znajdowała się podłoga. Ta ostatnia być może wykonana z poprzecznie ułożonych drążków

Ryc. 7. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Zespół obiektów wczesnośredniowiecznych; przekroje poziome ob.: 26-27, 29-7 (I) oraz przekroje pionowe ob.: 26, 29-37 (2)

Abb. 7. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
Befundkomplex aus dem frühen Mittelalter; Grundrisse der Befunde: 26-27, 29-37 (I) und Aufrisse der Befunde 27 und 36 (2)

Rys./Gez. P. Wesołowska

Ryc. 8. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Zarys obiektów wczesnośredniowiecznych 27 i 36 na poziomie podrysu 1 (I) oraz przekroje pionowe obiektów 27 i 36 (2)
Abb.8. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
Abriss der Befunde aus dem frühen Mittelalter: 27 und 36 auf dem Halbabrissniveau 1 (I) und vertikaler Querschnitte der Befunde 27 und 36 (2)
Rys./Gez. P. Wesółowska

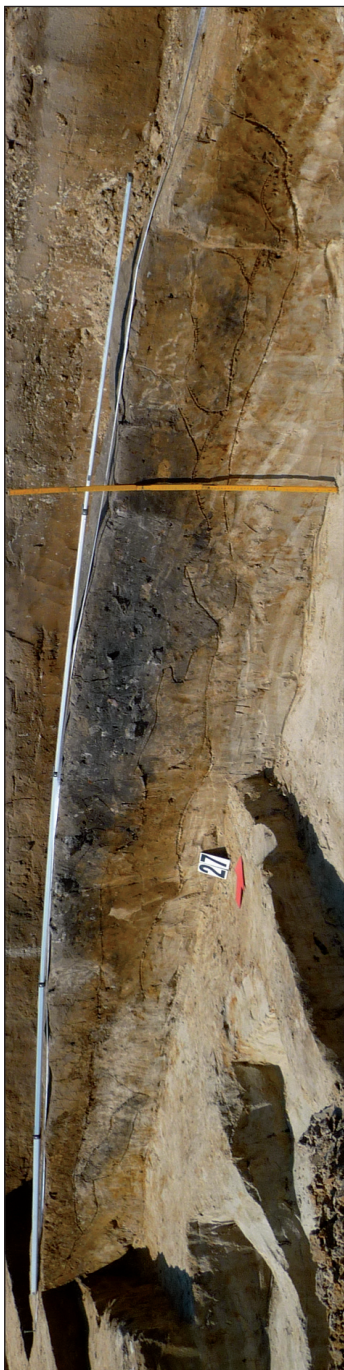

Ryc. 9. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Obiekt 27 w trakcie eksploracji

Abb. 9. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
Befund 27 während der Erforschung

Fot./Photo S. Pruchnik

odzwierciedlona jest w materiale archeologicznym przez koncentracje szarobrunatnej i ciemnobrunatnej próchnicy w górnych partiach owych belek — podwalin (ryc. 8). Pozostałości te mogły stanowić rodzaj kratownicy będącej podstawą dla dookolnej podłogi-ławy i jednocześnie element obudowy paleniska (obydwa pasma próchnicy „dochodziły” do skrzyni z paleniskiem). Podobne trzy pasma o szerokości ok. 8–12 cm, z których jedno widoczne było na długości około 1,2 m, odnotowano między aneksem mieszczącym piwniczkę, a częścią główną obiektu z paleniskiem. Dwie z owych smug (w tym najdłuższa) ułożone były równolegle względem siebie, w odległości około 1 m, w linii zbieżnej z główną (dłuższą) osią aneksu-piwniczki i ukośnie względem zasadniczego członu założenia, a więc również skośnie w stosunku do podobnych elementów odkrytych w północnej partii obiektu (ryc. 8). Warto podkreślić, że najdłuższe z owych pasm znajdowało się na przedłużeniu zewnętrznej (północno-wschodniej) granicy piwniczki, na której obrzeżu można dopatrywać się struktury będącej być może reliktem ścianki. Konstrukcja platformy (kratownicy) znajdującej się na przestrzeni między strefą paleniska, a piwniczką, wchodzącej w skład dookolnej ławy, powiązana była z elementami tworzącymi obudowę aneksu (patrz rekonstrukcja przedstawiona na ryc. 11). Obecność legarów w obrębie aneksu

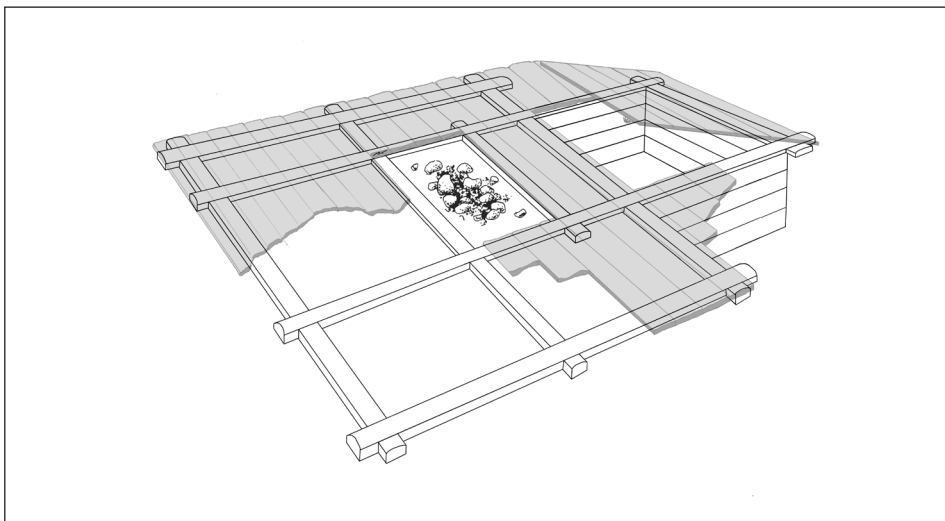
Ryc. 10. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56. Przekrój pionowy obiektu 27

Abb. 10. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56. Befund 27 während der Erforschung

Fot./Photo S. Pruchnik

na poziomie podobnym, jak w pozostałej części chaty, wskazuje, że podłoga mogła pokrywać całą jej użytkową powierzchnię. Być może stanowiła (np. poprzez umieszczenie ruchomej kłapy zbudowanej z elementów analogicznych, jak w podłodze) przykrycie dla piwniczki, co zapewniało zabezpieczenie dla przechowywanych tam przedmiotów lub żywności, nie zmniejszając jednocześnie użytkowej powierzchni domostwa. Kilkucentymetrowa warstwa próchnicy odnotowana na całej powierzchni spągu aneksu, może stanowić relikt moszczenia dna piwniczki. To rozwiązanie wydaje się bardzo prawdopodobne z uwagi na fakt, iż wspomniane relikty belek odnotowano około 40 cm powyżej dna piwniczki w aneksie i na poziomie podobnych pozostałości stwierdzonych w północnej części obiektu. Relikty drewnianego moszczenia podłogi w budynku mieszkalnym oraz w piwniczce znane są na przykład z osady datowanej na 2. połowę XI wieku z Grodziska-Kobylnik, stanowisko 35 (E. Pawlak, P. Pawlak w druku).

Trudno dokonać jednoznacznej rekonstrukcji zarysu całego obiektu. Brak pewności czy mamy tu do czynienia z elementami wydzielającymi się z bryły budynku, czy też znajdującymi się w obrębie większego założenia, którego kształt i rozmiary są trudne do ustalenia. Jeżeli przyjąć pierwsze rozwiązanie, to należałoby uwzględnić podział na dwa elementy — tj. na część główną i wyraźnie wydzielający się aneks, stanowiący zapewne rodzaj niewielkiego pomieszczenia usytuowanego bezpośrednio przy palenisku i zagłębionego w podłoże wydatniej niż pozostała część obiektu. Przyjmując drugą z ewentualności, to znaczy że mamy do czynienia z relikdami podziałów wewnątrz zwartej bryły budynku, długość jego boków w przyziemiu wynosiłaby ok. 5 m, kształt zaś zbliżony byłby do kwadratu. Budynek byłby zagłębiony w podłoże w północno-zachodniej połowie oraz w miejscu usytuowania piwniczki. Pozostała część nie była zagłębiona lub była jedynie wkopana w warstwę humusu, co nie zostało odzwierciedlone w realiach wykopaliskowych. Być może mamy tu do czynienia z podziałem na dwie części — kuchenno-gospodarczą i miejsce usytuowane w południowo-wschodniej partii przeznaczone do odpoczynku (np. znajdować się tu mogły prycze). Zarys przyziemia obiektu 27 pozostanie jednak kwestią nierozstrzygniętą. Wydaje się, że obydwie wersje jego kształtu — tj. prostokątna z prostokątnym aneksem i kwadratowa są możliwe do przyjęcia. Bez względu jednak na kształt domostwa, trudno jednoznacznie wskazać rodzaj konstrukcji użytej do wzniesienia ścian. Niewykluczone, że zbudowane zostały w konstrukcji zrębowej, bardzo popularnej we wczesnym średniowieczu (R. Barycz-Gupieniec 2000, s. 43 i n.). W tym kontekście zarejestrowane w najbliższym sąsiedztwie chaty 27 (przy jej północnej i północno-wschodniej ścianie), obiekty posłupowe 30, 33 i 37 oraz jama 34, o wydłużonym kształcie usytuowana w linii dwóch ostatnich słupów, nie mają raczej związku z konstrukcją ścian domostwa (czego można by się ewentualnie domyślać z racji bardzo bliskiego ich położenia), ale stanowią pozostałość infrastruktury towarzyszącej budynkowi, związanej z nim w sensie funkcjonalno-użytkowym (ryc. 7). Nie należy zapominać, że nie muszą one odzwierciedlać kompletnego, pierwotnego

Ryc. 11. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Przypuszczalna konstrukcja podłogi w chacie 27

Abb. 11. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.

Fußbodenkonstruktion in dem Haus 27

Rys./Gez. E. Pawlak, P. Pawlak

układu, a jedynie stanowić jego część uchwytną archeologicznie. Gdybyśmy bowiem mieli do czynienia z konstrukcją ścian budynku na sumik-łątkę, to podobnych elementów należałoby oczekiwać na całym jego obwodzie. Potwierdzeniem przypuszczenia, że jest to jednak pozostałość bliżej nieokreślonego ogrodzenia zbudowanego przy domostwie, może być odkrycie podobnych elementów, w odległości około 2–3 m na południe od niego, w najbliższym sąsiedztwie jamy 26. W skład tego zespołu wchodziły ewidentne relikty przynajmniej trzech słupów — 29, 31, 32 o głębokości odpowiednio: 10, 51 i 48 cm oraz podłużne pasmo próchnicy (ob. 35) o długości 1,66 m zagłębione na około 0,1–0,3 m będące prawdopodobnie reliktem ogrodzenia — palisady (ryc. 7). Znamienne, że jeden z owych elementów (ob. 35) usytuowany był w linii równoległej do dłuższej osi aneksu związanego z budynkiem 27 i w przybliżeniu równoległe do domniemanego przebiegu południowo-zachodniej ściany przy uwzględnieniu kwadratowego zarysu jego przyziemia. Ogrodzenie to znajdowało się, jak już zaznaczono, przy obiekcie 26, który miał kształt w przekroju poziomym zbliżony zapewne do owalnego i wymiary: $1,88 \times 1,24$ m. W przekroju pionowym miał kształt trapezowaty i miąższość 0,3 m. Wypełnisko zasadniczej partii obiektu stanowiła ciemnobrunatna próchnica z dodatkiem węgla drzewnych i z niewielkim udziałem bryłek polepy. Na jego obrzeżu oraz w spągu stwierdzono

znaczny udział żółtego piasku calcowego z dodatkiem szarego piasku. W obiekcie nie odnotowano kamieni (ryc. 7:1–2). Trudno jednoznacznie wskazać funkcję jamy — wydaje się bardzo prawdopodobne, że mamy do czynienia z piecem o nieokreślonym bliżej przeznaczeniu. Nie wyjaśnia funkcji analiza zawartości jego wypełniska (42 ułamki ceramiki, 4 bryłki polepy oraz paciorek z karneolu?), choć brak kości zwierzęcych sugeruje, iż możemy mieć do czynienia z piecem nie wykorzystywanym do przyrządzania posiłków. Tłumaczyłoby to również jego usytuowanie — poza domostwem, jednakże w jego najbliższym sąsiedztwie. Na podstawie pozyskanych z czterech z wymienionych obiektów (26, 27, 29 i 33) źródeł ruchomych, głównie ceramiki, domniemywać można, że całość funkcjonowała równocześnie. Dotyczy to również elementów (ob. 30, 31, 32, 34, 35 i 37), z których nie dysponujemy materiałem datującym. Wydaje się wręcz, że przedstawiony opis obiektów wczesnośredniowiecznych dotyczy jednego założenia pod względem funkcjonalno-użytkowym. Można nawet zaryzykować stwierdzenie, że rozpoznana została część większego zespołu, który można określić jako zagrodę, w skład której wchodził budynek mieszkalny, piec oraz ogrodzenie i/lub pomieszczenia gospodarcze — np. pomieszczenia dla zwierząt. Znaczny odsetek ceramiki ze śladami wtórnego przepalenia wydobytej z chaty — ob. 27, nasuwa przypuszczenie, że możemy się liczyć z nagłym jej zniszczeniem w wyniku pożaru.

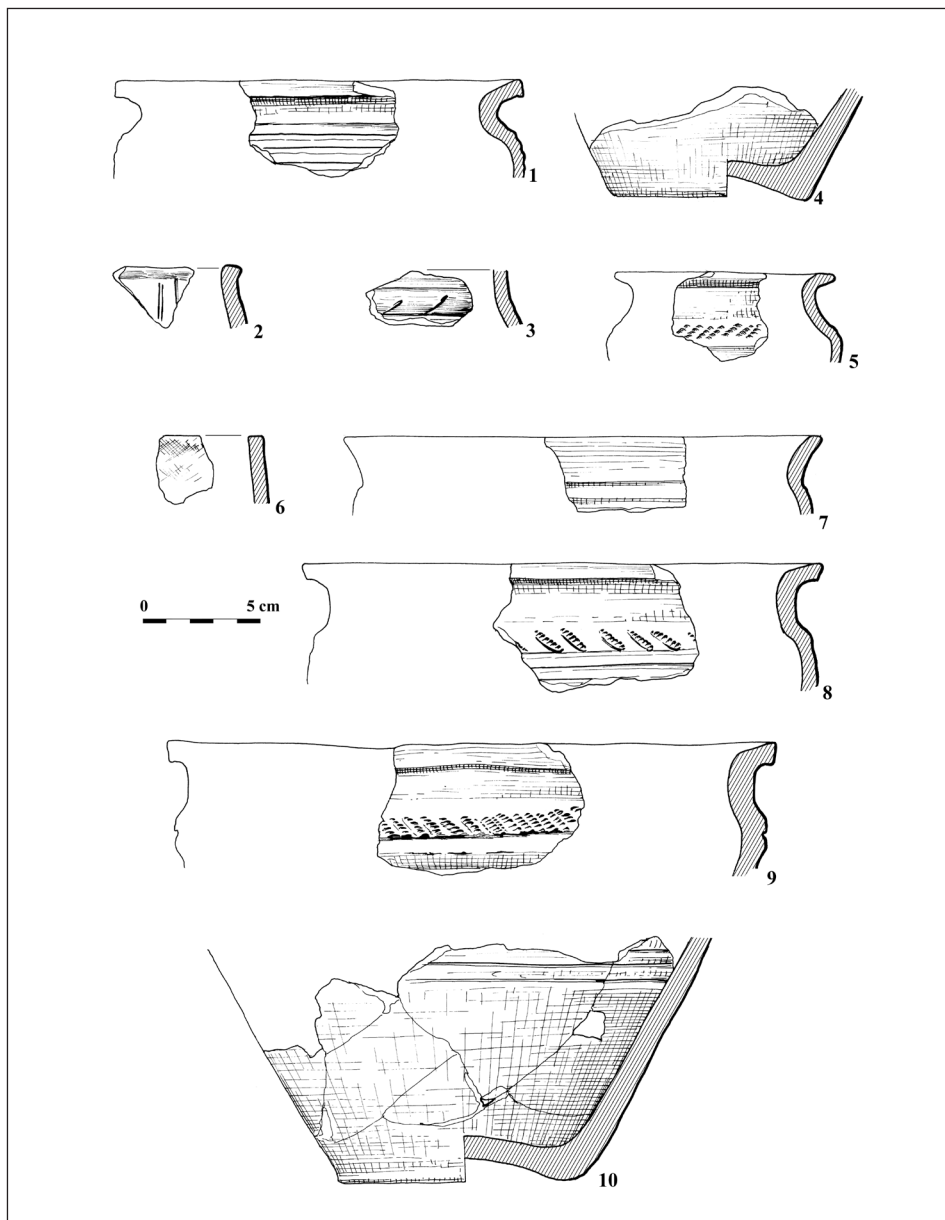
Odkryte relikty osadnictwa wczesnośredniowiecznego znajdowały się blisko kulminacji wyniesienia (ściślej — w jego wschodniej partii i na jego wschodnim skłonie) uformowanego w silnie wydłużony cypel ograniczony z trzech stron przez bezimienny ciek — rów oraz bagniste obniżenie z nim związane, wchodzące w skład starorzecza. Można przypuszczać, że obiekty wczesnośredniowieczne odkryte w trakcie badań archeologicznych wyznaczają wschodni zasięg osady z tego okresu, której pozostałości należy się spodziewać w strefie rozciągającej się na zachód.

ŹRÓDŁA RUCHOME

Ceramika

Wydobyto łącznie 411 ułamków naczyń wczesnośredniowiecznych. W wyniku wyklejenia zbiór ten zredukowano do 298 jednostek taksonomicznych. Analizowany materiał pochodzi niemal wyłącznie z dwóch obiektów — 26 i 27 oraz jednostkowo (pojedyncze ułamki naczyń) z obiektów 29 i 33, a także z powierzchni wykopu (tab. 1). Wszystkie wymienione obiekty tworzyły jedno skupisko — jak już wspomniano wcześniej — zagrodę usytuowaną w północno-zachodniej partii pasa objętego badaniami wykopaliskowymi i zapewne w północno-wschodniej części osady wczesnośredniowiecznej (ryc. 2).

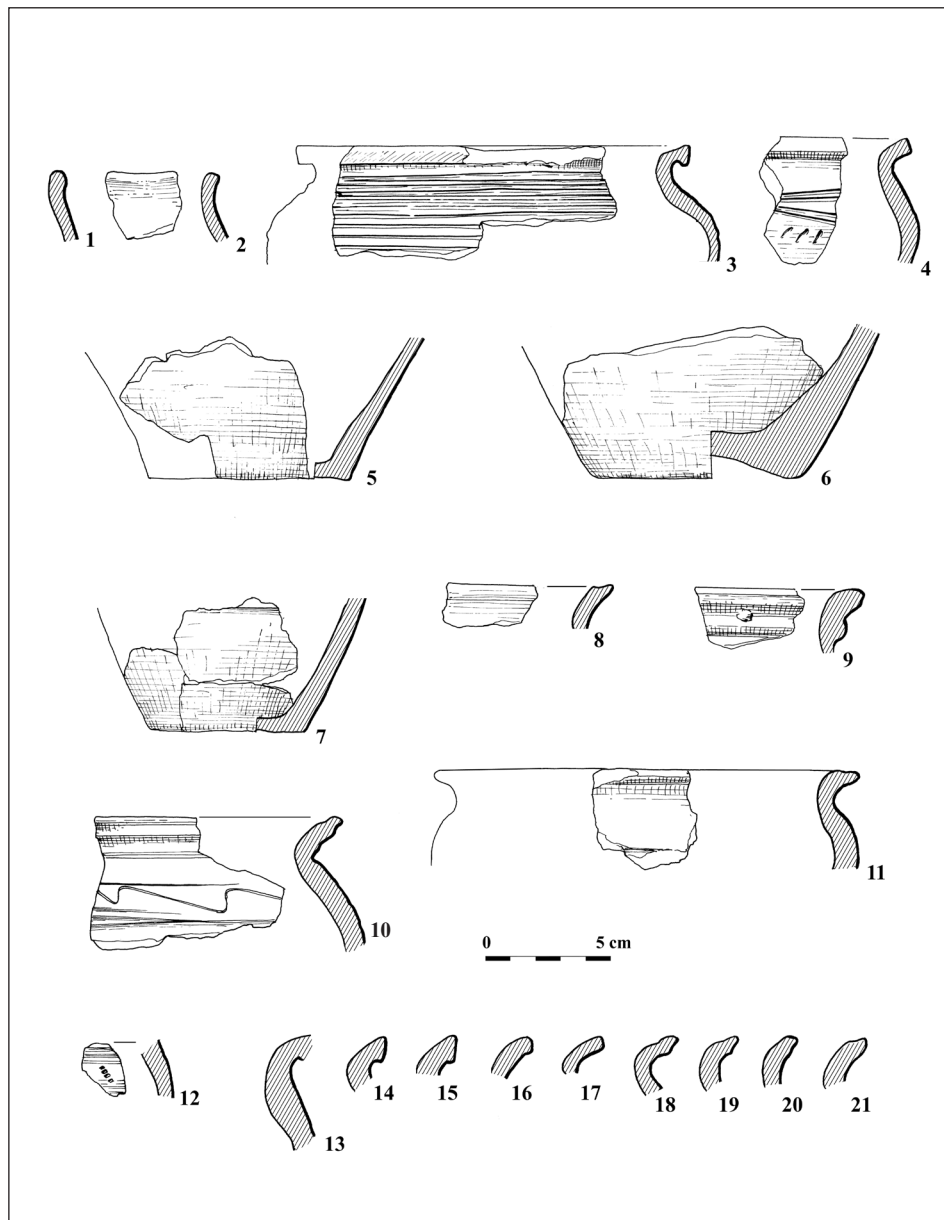
Pod względem techniki wykonania prezentowany zbiór można podzielić na dwie kategorie — ceramikę częściowo obtaczaną, reprezentowaną przez 16 ułamków (5,37%) oraz ceramikę całkowicie obtaczaną stanowiącą serię 282 ułamków (94,63%).

Ryc. 12. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Ceramika z obiektów 15 (6) oraz 27 (1-5, 7-10)

Abb. 12. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
Keramik aus den Befunden 15 (6) und 27 (1-5, 7-10)

Rys./Gez. E. Pawlak

Ryc. 13. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Ceramika z obiektów: 26 (3-4, 9), 27 (1-2, 6-8, 10-21) i 29 (5)

Abb. 13. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.

Keramik aus den Befunden 26 (3-4, 9), 27 (1-2, 6-8, 10-21) und 29 (5)

Rys./Gez. E. Pawlak

Ceramika częściowo obtaczana

Ceramikę częściowo obtaczaną wydobyto z obiektów: 26 (2 fragm.), 27 (13 fragm.) oraz 33 (1 fragm.). Odnotowano ułamki 1 wylewu oraz 15 brzuśców. We wszystkich przypadkach stwierdzono użycie tłucznia jako domieszki schudzającej glinę, przeważnie średnioziarnistego — o wielkości granulatu mieszczącej się w granicach: 1–3 mm. W dwóch przypadkach stwierdzono domieszkę o innej wielkości — w jednym drobniejszą (do 1 mm), w drugim bardzo grubą (powyżej 5 mm). Ilość domieszki w masie garncarskiej określić można przeważnie jako dużą lub bardzo dużą. Grubość pozyskanych ułamków będąca odzwierciedleniem grubości ścianek naczyń, była zróżnicowana — 8 fragm. reprezentuje ceramikę średniościenną (klasa grubości B [7–10 mm]), 8 — grubościenną (klasa grubości C [>1 cm]). Warunki wypału określić można jako różnorodne. Wypał dokonany przy stałym dopływie tlenu odzwierciedlony jest przez ceramikę o jednobarwnych przełamach (5 fragm.), natomiast dokonany w zmiennych warunkach gazowych — przez ceramikę o dwubarwnych (9 fragm.) lub trójbarwnych (2 fragm.). Faktura obydwu powierzchni wszystkich ułamków jest szorstka. W przypadku powierzchni zewnętrznych odnotowano kremową (7×), brunatną (4×) oraz szarą (5×) barwę wypału, natomiast w przypadku powierzchni wewnętrznych — kremową (4×), ceglastą (3×), brunatną (2×), szarą (6×) oraz czarną (1×). Bardzo silne rozdrobnienie materiału nie pozwala na dokonanie analizy form naczyń. Dysponujemy tylko jednym przykładem wylewu garnka (z ob. 27) obtaczanego przynajmniej do strefy obejmującej krawędź oraz szyjkę. Na ułamku tym widoczny jest bliżej nieokreślony ornament, który tworzą pionowe kreśki wykonane grzebieniem bądź rylcem (ryc. 12:2). Zdobienie stwierdzono również na trzech ułamkach brzuśców. W jednym przypadku jest to bliżej nieokreślona linia ryta, natomiast w dwóch — podwójne pasma wykonane kilkuzębny grzebieniem. Jeden ułamek brzuśca nosi ślady wtórnego przepalenia.

Ceramika całkowicie obtaczana

Łącznie pozyskano zbiór liczący 282 jednostki taksonomiczne ceramiki całkowicie obtaczanej¹. Pochodzi ona głównie z dwóch obiektów — 26, 27 oraz w jednostkowych przypadkach — z ob. 29 i z powierzchni wykopu. W analizowanym zbiorze 25 ułamków (8,86%) pochodzi ze strefy wylewu, 224 (79,43%) — ze strefy brzuśca, 31 (11%) — z dna. W dwóch przypadkach (0,71%) zdołano dokonać rekonstrukcji form (por. tab. 1).

Gлина użyta do wykonania naczyń z analizowanego zbioru ceramiki schudzona została we wszystkich przypadkach tłuczniem. Piasek odnotowano w przypadku 8,16% ułamków. Wielkość domieszki była w większości przypadków (52,13%) za-

¹ Podana liczba odnosi się do stanu po dokonaniu znacznej redukcji (o jednostki reprezentujące to samo naczynie) o 27,5% (107 fragm.) w stosunku do stanu wyjściowego.

Tabela 1. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Zestawienie ceramiki z obiektów oraz z powierzchni wykopów (warstwy)

Tabelle 1. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
Zusammenstellung der Keramik aus Funden und den Grabungsschichten

Obiekt/ warstwa	KŁ			Wczesne średniowiecze						NŻ		Łącznie	Datowanie obiektu
				częściowo obtaczana		całkowicie obtaczana				krenowa	ceglasta		
	w	b	d	w	b	w	b	d	R	w	b		
5	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (1)	KŁ
9	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (5)	KŁ
11	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (1)	KŁ
12	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (1)	KŁ
14	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5 (5)	KŁ
15	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	4 (5)	KŁ
19	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 (1)	KŁ
26	—	—	—	—	2	4	21	3	—	1	2	33 (42)	WŚ
27	2	—	—	1	12	21	202	27	2	—	—	267 (363)	WŚ
29	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	2 (4)	WŚ
33	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1 (1)	WŚ
Warstwa	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1 (1)	
Łącznie	3	13	1	1	15	25	224	31	2	1	2	318 (430)	
	17			16		282				3			

Skróty: w – wylew, b – brzusiec, d – dno, R – naczynie o zrekonstruowanym kompletnym kształcie, KŁ – kultura łużycka, WŚ – wczesne średniowiecze, NŻ – nowożytność. Liczba podana w nawiasie oznacza stan przed wyklejeniem.

warta w granicach 1–2 mm (średnioziarnista), nieco rzadziej nie przekraczała 1 mm (drobnoziarnista). Domieszka gruboziarnista (2–3 mm) jest reprezentowana przez zaledwie 6,03% zbioru. Ilość nieplastycznego elementu masy garncarskiej określono niemetrycznie (intuicyjnie). W 51,77% przypadków ilość domieszki była duża, w 41,84% — bardzo duża, natomiast w 6,03% — średnia oraz zaledwie w 0,36% — mała (tab. 2).

Tabela 2. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56. Rodzaj, wielkość oraz ilość sztucznej domieszki schudzającej ceramikę całkowicie obtaczaną

Tabelle 2. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56. Art und Menge einer künstlichen die komplett gedrehte Keramik verdünnenden Beimischung

	Rodzaj		Granulat [mm]			Ilość			
	tłuczeń	piasek	<1	1-2	2-3	b. duża	duża	średnia	mała
n	282	23	118	147	17	118	146	17	1
%	100	8,16	41,84	52,13	6,03	41,84	51,77	6,03	0,36

Tabela 3. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56. Grubość ścianek naczyń całkowicie obtaczanych

Tabelle 3. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56. Breite der Wände von komplett gedrehten Gefäßen

Grubość ścianek naczyń [mm]					Łącznie	
A (<5)	B (5–7)	C (7–10)	D (>10)	N		
7	57	147	51	20	282	n
2,48	20,21	52,13	18,09	7,09	100,0	%

Tabela 4. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56. Charakterystyka den naczyń całkowicie obtaczanych

Tabelle 4. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56. Charakteristik von Böden der komplett gedrehten Gefäße

Forma dna					Rodzaj podsypki					Inne cechy	
WN	WNKR	LWN	NN	N	piasek	tłuczeń	popiół	brak	N	pień dookolny	znak garncarski
19	2	3	1	8	17	13	7	3	8	8	1

Skróty: WN – wklęsłe niewyodrębnione, WNK – wklęsłe nieokreślone, NN – niewyodrębnione nieokreślone, LWN – lekko wklęsłe niewyodrębnione, N – Nieokreślone.

Grubość ścianek naczyń cechuje znaczna różnorodność. Więcej niż połowę zbioru (52,13%) stanowi ceramika grubościenna (klasa grubości C: 7-10 mm). Ceramika o grubszych ściankach (klasa grubości D: powyżej 10 mm) stanowi 18,09%. Porównywalny udział (20,21%) do ostatniej z wymienionych reprezentują ułamki o grubości zawierającej się w granicach 5-7 mm (klasa B — ceramika średniościenna). W analizowanym zbiorze stwierdzono ponadto niewielką frekwencję (7 fragm. — 2,48%) ceramiki, którą określić można jako cienkościenną (klasa grubości A). Zaznaczyć jednocześnie trzeba, że stan zachowania znacznej części zbioru uniemożliwił określenie grubości ścianki naczynia (tab. 3).

O sposobie formowania naczyń informują niektóre cechy zaobserwowane na dnach. W analizie wykorzystano wszystkie 33 egzemplarze. Zdecydowana ich większość (19 egz.) ma formę wklęsłą niewyodrębnioną. Dodatkowo formę trzech innych den określono jako lekko wklęsłą niewyodrębnioną (ryc. 13:5, 7; 15:5), natomiast dwóch — ogólnie jako wklęsłą. W przypadku 9 den nie zdołano określić kształtu (tab. 4). Z powyższego zestawienia wynika, iż licznie dominują dna wklęsłe (ryc. 12:4; 13:6; 14:4, 7; 15:1), których kształt wiąże się ze stosowaniem wypukłej nakładki na koło garncarskie (P. Rzeźnik 1992), a poniekąd jest efektem silniejszego nacisku od zewnątrz na ściankę naczynia podczas formowania, a w szczególności obtaczania silnie formującego. Pozostałością stosowania nakładki centrującej na koło garncarskie jest pierścień dookoły stwierdzony na ośmiu dnach. Na jednej z nakładek wyryty został znak garncarski, którego szczątkową formę uchwycono na dnie z obiektu 27. Zachowany element może stanowić część motywu przypominającego koło szprychowe (ryc. 14:7). Na zewnętrznych powierzchniach większości den odnotowano podsypkę, którą stanowił najczęściej piasek (17 egz.), nieco rzadziej tłuczeń (13 egz.) oraz w kilku przypadkach (7 egz.) popiół. Na 8 dnach nie zdołano określić rodzaju użytej podsypki. Najczęściej rejestrowano użycie kilku (zwykle dwóch) rodzajów podsypki — w sześciu przypadkach były to piasek i tłuczeń, w trzech — piasek i popiół, w jednym — tłuczeń i popiół, natomiast w dwóch — piasek, tłuczeń i popiół jednocześnie.

Cały zbiór ceramiki całkowicie obtaczanej charakteryzuje się szorstką fakturą obydwu powierzchni ścianek. Zaznaczyć warto, iż 20 ułamków, co stanowi aż 7,1% ogółu, nosi ślady wtórnego, niekiedy silnego przepalenia w ogniu. Ceramikę ze śladami wtórnego przepalenia pozyskano wyłącznie z obiektu mieszkalnego 27 (ryc. 12:9; 14:5). Niewykluczone, że mamy tu do czynienia z przesłanką pozwalającą domyślać się gwałtownego zniszczenia domostwa w wyniku pożaru.

Warunki panujące w trakcie wypału odzwierciedlone są w przekrojach ścianek naczyń. O stałym, równomiernym dopływie powietrza można mówić w przypadku 34,04% zbioru. Efektem tak dokonanego wypału jest jednolity (jednobarwny) przekrój. Największy udział stanowi ceramika (tab. 5) wypalona w zmiennych warunkach gazowych, czego pozostałość stanowią przełamy dwu- (45,04%) lub trójbarwne (19,15%).

Z warunkami wypału związana jest barwa obydwu powierzchni ścianek naczyń. W przypadku powierzchni zewnętrznej dominuje pod względem udziału ceramika

o barwie kremowej lub ceglastej (odpowiednio: 30,85 i 35,81%). Barwa brunatna poświadczona jest dla 12,77% zbioru, natomiast szara — efekt wypału dokonanego w redukcyjnej atmosferze — charakterystyczna jest dla 19,86% ceramiki. Inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku barwy powierzchni wewnętrznych. Odnotowano tu zdecydowanie większy udział palety barw „redukcyjnych”, do których zaliczyć należy szarą i czarną (odpowiednio: 45,04 i 2,13%) oraz część ułamków naczyń o brunatnej barwie (ogół ceramiki o brunatnej powierzchni wewnętrznej — 7,44%). Stosunkowo wysoki udział stanowią w tym przypadku ułamki o „utleniającej” barwie powierzchni wewnętrznej, do której zaliczyć trzeba — kremową (28,01%) i ceglastą (15,96%). Jeżeli się uwzględni utrudniony dopływ powietrza w trakcie wypału do wnętrza czerepów naczyń, to ostatnie dwie wielkości uznać należy jako zaskakująco duże (tab. 6).

Tabela 6. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Barwa powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej ułamków naczyń całkowicie obtaczanych
Tabelle 6. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
Farben der Innen- und Außenfläche der Scherben von komplett gedrehten Gefäßen

	Powierzchnia zewnętrzna					Powierzchnia wewnętrzna						Łącznie
	kremowa	ceglasta	brunatna	szara	N	kremowa	ceglasta	brunatna	szara	czarna	N	
n	87	101	36	56	2	79	45	21	127	6	4	282
%	30,85	35,81	12,77	19,86	0,71	28,01	15,96	7,44	45,04	2,13	1,42	100,0

Morfologia

Ceramikę całkowicie obtaczaną cechuje znaczne rozdrobnienie, uniemożliwiające dokonanie pełnej charakterystyki form. Rekonstrukcji całego kształtu dokonano w przypadku dwóch naczyń pochodzących z obiektu 27. Jedno z nich to esowaty pojemnik średnich rozmiarów, o średnicy wylewu 15 cm, średnicy dna — 9 cm i wysokości — 16,5 cm. Dno jest wklęsłe niewyodrębnione. Naczynie jest zdobione na znacznej powierzchni dookolnymi żłobkami-bruzdami, natomiast w górnej partii, na szyjce i na przejściu szyjki w brzusiec — bardzo płytką, słabo widoczną dookólną linią falistą (ryc. 15:1). Drugie z naczyń, to również esowaty pojemnik, jednakże dużych rozmiarów, o średnicy wylewu 34 cm, średnicy dna — 11 cm i wysokości — 29 cm. Zdobiony jest dookolnymi, równoległymi bruzdami (ryc. 5:5). W ośmiu

innych przypadkach dokonano rekonstrukcji kształtu górnych partii naczyń. Wartości średnic wylewów, odzwierciedlające wielkość garnków, były zróżnicowane i wynosiły: 9,5 cm (ryc. 12:5), 16 cm (ryc. 13:3), 17,5 cm (ryc. 12:1; 13:11), 20 cm (ryc. 12:7), 22 cm (ryc. 12:8), 26 cm (ryc. 12:9) i 28 cm (ryc. 14:8). Wartości średnic den mieszczą się w przedziale: 7–12 cm. Wśród wymienionych przykładów reprezentowane są garnki o esowatym przekroju (ryc. 12:1; 13:3, 11; 14:8), nawiązujące do form zaliczanych np. w materiałach z terenu Pomorza Zachodniego i Środkowego do rodziny typów „G”, natomiast w materiałach z obszaru Meklemburgii do typu Vip-perow (E. Schuldt 1956, s. 44–49; W. Łosiński, R. Rogosz 1986, s. 15). Większość analogicznie uformowanych brzegów stwierdzono w zbiorze okazów, w przypadku których niemożliwa jest rekonstrukcja średnicy (ryc. 13:4, 10, 13–21; 14:3, 6). Do drugiej odmiany naczyń zaliczyć trzeba okazy z wyraźnie wyodrębnioną — wydzieloną szyjką (ryc. 12:5, 8–9; 14:5), nawiązujące do garnków zaliczanych w materiałach na terenie Pomorza do rodziny typów „J”, natomiast na terenie Meklemburgii — do typu Teterow (E. Schuldt 1956, s. 36–40; W. Łosiński, R. Rogosz 1986, s. 16). Trzecią odmianę naczyń stanowi przykład z wylewem ustawionym diagonalnie (ryc. 12:7). Z podobnie ukształtowanym wylewem mamy do czynienia jeszcze w jednym przypadku (ryc. 13:8).

Zdobienie odnotowano na 105 fragmentach i naczyniach o zrekonstruowanej w pełni formie, co stanowi 37,23% ogółu ceramiki. Sądzić jednak należy, że wszystkie naczynia reprezentowane w naszym zbiorze były zdobione. Niemal 82% wszystkich ułamków z ornamentem stanowią dookolne żłobki, naniesione gęsto lub w pewnych odstępach, w tym pasma złożone z kilku linii wykonane grzebieniem (ryc. 12:1, 7, 10; 13:3). Niekiedy dookolne żłobki wystąpiły w kombinacji z linią falistą pojedynczą bądź zwielokrotnioną (ryc. 13:10; 14:6; 15:1–2). W kilku przypadkach odnotowano samodzielnie występujące linie faliste w różnych wariantach (ryc. 14:3, 8). Na jednym fragmencie odnotowano kombinację podwójnych dookolnych bruzd z umieszczonymi poniżej pionowymi nacięciami (ryc. 13:4), natomiast na ułamku brzuśca — ukośne nacięcia umieszczone zostały na uprzednio wykonane dookolne bruzdy (ryc. 12:3). Na czterech fragmentach widoczne jest współwystępowanie poziomych dookolnych żłobków, a nawet wałków z ukośnie wykonanymi odciskami kilkuzębego grzebienia, umieszczonymi w trzech przypadkach na wydzielonym plastycznie poziomym paśmie — listwie/półwałku (ryc. 12:5, 8–9; 13:12). Wyraźnie wyodrębniona listwa plastyczna znajdowała się na największej wydętości brzuśca jednego z naczyń — rozgraniczała ona strefę szyjki zdobioną pojedynczą linią rytą od strefy brzuśca zdobioną dookolnymi bruzdami-żłobkami (ryc. 14:5).

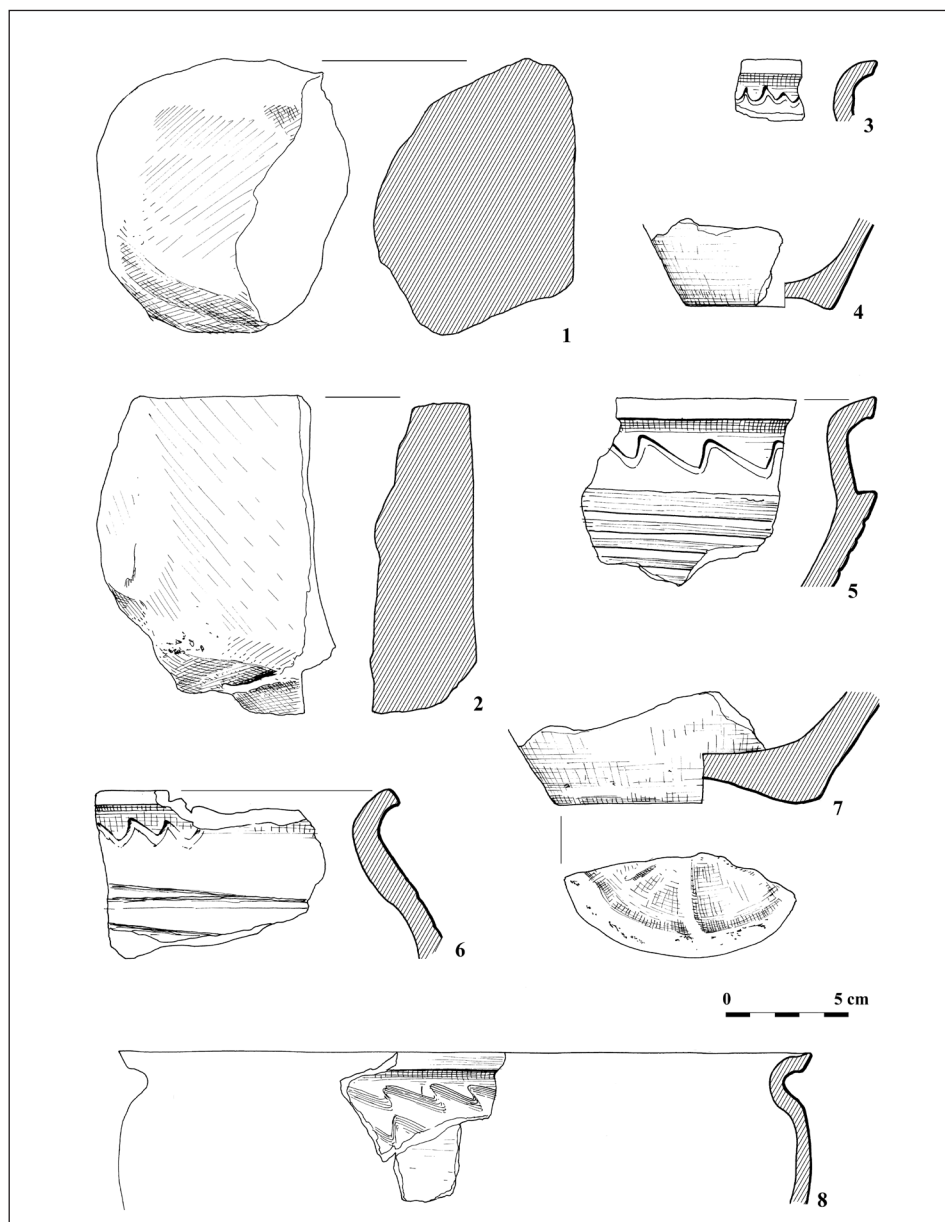
Zabytki wydzielone

Z wypełniska obiektu 26 pochodzi paciorek wykonany prawdopodobnie z karneolu, natomiast z chaty — ob. 27 wydobyto dwa fragmenty noży żelaznych, rozcieracz

kamienny (ryc. 14:1) oraz dwie płyty szlifierskie (ryc. 14:2). Wszystkie trzy wymienione przedmioty kamienne wykonane zostały z surowca granitowego. Jeden z noży zachowany w dwóch fragmentach (o długości 6,2 cm i 2,4 cm) ma dwustronnie wyodrębniony trzpień o długości 3,6 cm i szerokość ostrza 1,1 cm (ryc. 15:3). Drugi egzemplarz jest również uszkodzony i ma dwustronnie wyodrębniony trzpień. Zachowana długość wynosi 8,6 cm, długość trzpienia — 1,3 cm, szerokość ostrza — 1,2 cm, natomiast maksymalna grubość — 0,6 cm (ryc. 15:4). Z obiektu 26 wydobyto paciorek barwy czerwonej, wykonany prawdopodobnie z karneolu. Jest on wielobocznie szlifowany i formą — choć siedmioboczną i spłaszczoną — nawiązuje do okazów kuboooktaedrycznych (ryc. 15:6).

Datowanie

Nasze wnioskowanie dotyczące metryki pozyskanych źródeł, a zarazem osadnictwa wczesnośredniowiecznego na stanowisku oprzeć musimy wyłącznie na materiale ceramicznym. Podstawowy wskaźnik odnoszący się do metryki zbioru stanowi proporcja dwóch grup techno-stylistycznych ceramiki — częściowo obtaczanej i całkowicie obtaczanej. Udział pierwszej z wymienionych wynosi 5,37%, natomiast drugiej — aż 94,63%. Dane te odnieść warto do sytuacji zarejestrowanej na przykład na stanowisku 35 w Grodzisku-Kobylnikach — osadzie datowanej na 2. połowę XI w. Udział ceramiki częściowo obtaczanej wynosił tam 4,4%, natomiast całkowicie obtaczanej — 95,6% (E. Pawlak, P. Pawlak w druku). Podobne wielkości odnotowano w przypadku materiałów z grodziska w Śremie. W III. poziomie osadniczym datowanym na połowę XI i 2. połowę XI wieku, udział ceramiki częściowo (górną) obtaczanej określono na 4,5%, natomiast całkowicie obtaczanej — na 95,5% (W. Dzieduszycki, J. Fogel 1980, s. 47, tab. 4). W poziomie starszym — II (X/XI – 1. poł. XI w.) frekwencja obydwu grup technicznych ceramiki wynosiła odpowiednio 28,5 i 71,5% (W. Dzieduszycki, J. Fogel 1980, s. 47, tab. 4). Na osadzie w Racocie, gm. Kościan, stan. 18, udział ceramiki częściowo obtaczanej był zróżnicowany i wynosił w obiektach datowanych na fazę 2a (2. połowa XI–XI/XII w.) np. 6,7% (ob. 105), 12,7% (ob. 185) oraz aż 50% (ob. 209), (B. Kościński 1995, s. 106, 110, 116). W przypadku Ostrowa Lednickiego udział ceramiki częściowo obtaczanej, w 4 poziomie osadniczym datowanym ogólnie na XI w., wahał się w wąskich granicach 3,2–5,4% (M. Łastowiecki 1989, s. 21). Zaznaczyć warto, że w przypadku trzech wcześniejszych poziomów chronologicznych (3A–3C) wyznaczonych dla Ostrowa Lednickiego udział ceramiki częściowo obtaczanej wynosił od 65,6% w poziomie 3A (2. poł. X w.) do 9,1–18,1% w poziomie 3C (1. poł. XI w. — M. Łastowiecki 1989, tab. 1–2). Z powyższych zestawień wysnuć można wniosek, że wyraźna redukcja ilościowa ceramiki częściowo obtaczanej dokonała się około połowy i po połowie XI wieku. Zwrócić należy również uwagę na zdecydowaną przewagę naczyń o zestandaryzowanym typie zdobnictwa ograniczającym się przeważnie do dookólnych żłobków, ewen-

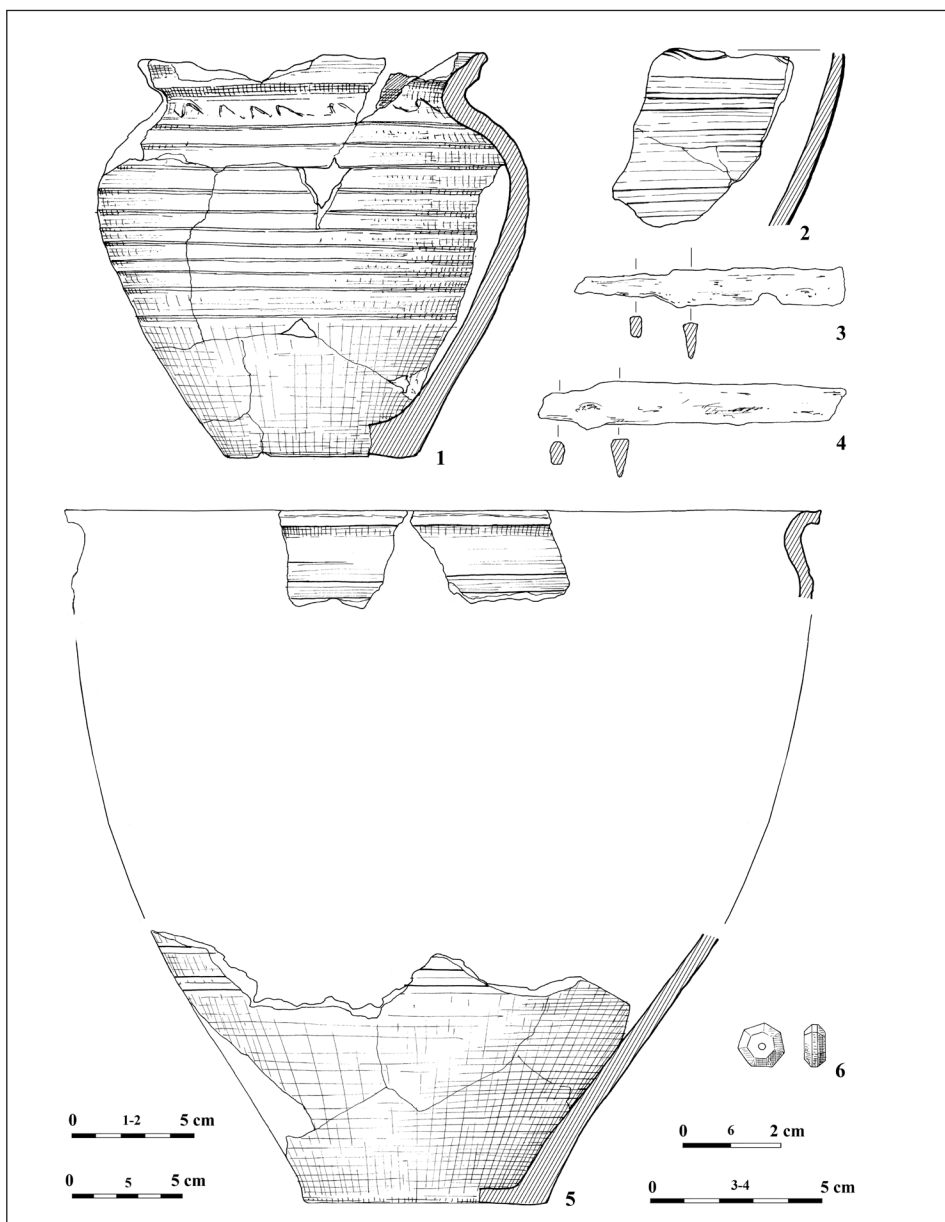
Ryc. 14. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Ceramika (3-8) oraz kamienie (1-2) z obiektu 27

Abb. 14. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.

Keramik (3-8) und Steine (1-2) aus dem Befund 27

Rys./Gez. E. Pawlak

Ryc. 15. Zbrudzewo, gm. Śrem, pow. śremski, woj. wielkopolskie, stan. 56.
 Paciorek z karneolu z obiektu 26 (6) oraz noże żelazne (3-4) i ceramika (1-2, 5) z obiektu 27
 Abb. 15. Zbrudzewo, Gem. Śrem, Kr. Śrem, Woi. Großpolen, Fstl. 56.
 Karneolperle aus dem Befund 26 (6), Eisenmesser (3-4) und Keramik (1-2, 5) aus dem Befund 27
 Rys./Gez. E. Pawlak

tualnie do żłobków i linii falistej bądź odcisków wykonanych grzebieniem. Cecha ta pozwala umieścić analizowany zbiór ceramiki w fazie E wczesnego średniowiecza w Wielkopolsce (por. W. Dzieduszycki 1982, tab. 38 oraz W. Dzieduszycki, J. Fogel 1980, s. 56 in.; M. Łastowiecki 1989; J. Fogel, A. Sikorski, S. Bakiera 1988, s. 149; B. Kościński 1995, s. 186–187).

W oparciu o poczynione wyżej zestawienia statystyczne nasz zbiór ceramiki pozyskanej na stanowisku 56 w Zbrudzewie, a zarazem osadę, należy datować na 2. połowę XI i względnie przełom XI i XII wieku.

Relikty związane z osadnictwem nowożytnym

Z nowożytnością można łączyć jedynie 3 ułamki naczyń (1 wylew, 2 brzuśce) — wszystkie pozyskano z wypełniska obiektu wczesnośredniowiecznego 26. Wylew pochodzi od misy, prawdopodobnie dużych rozmiarów (średnica wylewu jest nieokreślona) wykonanej z gliny kaolinowej. Brzeg jest polewany od strony wewnętrznej szkliwem bezbarwnym, natomiast na samej krawędzi — brązowym (ryc. 13:9). Ułamki brzuśców stanowią części cienkościenne naczyń ceglanych (grubość ścianek wynosi 0,4 cm), z których jedno zdobione było dookołnymi żłobkami-bruzdami.

Materiał ten należy prawdopodobnie łączyć z rolniczym wykorzystaniem terenu w XIX–XX wieku.

BIBLIOGRAFIA

- Barnycz-Gupieniec R.
2000 *Studia nad drewnianym budownictwem w średniowiecznej Polsce na tle porównawczym*, Łowicz.
- Ciesielski M.
2008 *Przyczynek do badań nad wczesnośredniowiecznymi tak zwanymi owalnymi obiektami nieckowatymi*, [w:] B. Gruszka (red.), *Ad Oderam fluvium*, Zielona Góra, s. 285–292.
- Dzieduszycki W., Fogel J.
1980 *Gród wczesnośredniowieczny w Śremie*, „Slavia Antiqua”, t. 26 (1979), s. 33–91.
- Fogel J., Sikorski A., Bakiera S.
1988 *Uwagi na temat relacji wybranych elementów średniowiecznej aglomeracji śremskiej (gród–miasto–przeprawa warciańska)*, „Fontes Archaeologici Posnanienses”, t. 36, s. 135–157.
- Klunder H.
2010 *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego w związku z budową obwodnicy dla m. Śrem i m. Zbrudzewo (w ciągu drogi wojewódzkiej nr 434). Etap II*, Poznań [maszynopis opracowania].
- Kondracki J.
2009 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- Kościński B.
1995 *Osada w Racocie (stanowiska 18 i 25), gmina Kościan, woj. leszczyńskie*, [w:] Z. Kurnatowska (red.), *Z badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym Wielkopolski południowej*, Poznań.

Łastowiecki M.

1989 *Stratygrafia i chronologia Ostrowa Lednickiego*, „Studia Lednickie”, t. 1, s. 17–70.

Łosiński W., Rogosz R.

1986 *Metody synchronizacji warstw kulturowych wczesnośredniowiecznych obiektów wielowarstwowych na podstawie analizy ceramiki ze Szczecina*, [w:] J. Gromnicki (red.), *Problemy chronologii ceramiki wczesnośredniowiecznej na Pomorzu Zachodnim*, Warszawa.

Pawlak E., Pawlak P.

w druku *Ze studiów nad osadnictwem ludności kultury przeworskiej oraz z okresu wczesnego średniowiecza na przykładzie źródeł z Grodziska Wielkopolskiego-Kobylnik, stanowisko 35*, „Fontes Archaeologici Posananienses”, t. 46.

Pawlak P.

2010 *Wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2010 roku na stanowisku 52 w Zbrudzewie, gm. Śrem w związku z budową obwodnicy*, Poznań [maszynopis w Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej Henryka Klundera].

Rzeźnik P.

1992 *Uwagi na temat funkcji nakładki na tarczę koła garncarstwie wczesnośredniowiecznym na ziemiach polskich*, *Studia Archeologiczne*, t. 22, s. 129–145.

Schuldt E.

1956 *Die slawische Keramik in Mecklenburg*, Berlin.

ERGEBNISSE DER IM JAHRE 2010 IM ZUSAMMENANGANG MIT DEM BAU EINER RINGSTRASSE BEI ZBRUDZEWO, GEM. ŚREM DURCHGEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN UNTERSUCHUNGEN AN DER FSTL. 56

Zusammenfassung

Ausgrabungen an der Fstl. 56 in Zbrudzewo, Gem. Śrem wurden im Sommer 2010 im Zusammenhang mit dem Bau einer Ringstraße für Śrem und Zbrudzewo durchgeführt. Auf der Fläche von 1461 Quadratmetern wurden 37 Befunde freigelegt und Funde gewonnen (Gefäßscherben, Karneolperle, Eisenmesser, Schleifenplatten, Stein zum Reiben und Tierknochen). 7 aus 37 Befunden kann man aufgrund des in ihnen enthaltenen Materials mit großer Wahrscheinlichkeit mit Besiedlungen der Lausitzer-Kultur identifizieren. Mit dieser Besiedlungsetappe sind wahrscheinlich auch andere 11 Befunde verbunden, die keine Funde enthalten haben. Drei Befunde der Lausitzer-Kultur (14, 16 und 20) können ein Überrest von Gruben sein, die möglicherweise zu Wohnzwecken genutzt wurden. Andere Befunde, mit derselben Besiedlungsetappe verbunden, sind Gruben, deren Funktion nicht eindeutig bestimmt werden kann (2, 8, 11, 12, 15 und 28). Die Siedlung der Lausitzer Kultur kann man allgemein auf die V. Ära der Bronzezeit und die Halstattperiode C datieren.

Mit dem Frühmittelalter kann man 4 Befunde und 6 weitere verbinden, die keine Funde enthalten (Abb. 3). Alle Befunde, die mit dem Frühmittelalter verbunden sind, wurden in dem nordwestlichen Forschungsbereich freigelegt (Abb. 3). Am wichtigsten ist hier der Befund 27, der zweifellos ein Überrest einer Wohnsiedlung ist. Das Gesamtausmaß der Grube im Ausgrabungsbereich beträgt: 5,04 × 5 m, und ihre maximale Tiefe hat nicht 0,54 m überschritten. Zu diesem Befund gehörten drei evidente Pfostenüberreste (29, 31, 32 und eine längere Humusschicht (Bf. 35) 1,66 m lang und 0,1 bis 0,3 m vertieft, die wahrscheinlich ein Zaunüberrest — eine Palisade — war. In der Nähe des erwähnten Befundes befanden sich Ofenüberreste — Bf. 26, aus dem die Karneolperle stammt.

Wahrscheinlich hat man hier mit einem Gehöft zu tun, zu dem ein Wohngebäude, ein Ofen und ein Zaun und/oder Wirtschaftsgebäude — z.B. Räume für Tiere — gehörten.

Ein beachtlicher Prozentsatz an Keramik mit Spuren eines zusätzlichen Brandes, die in der Hütte gefunden wurde — Bf. 27 — kann von der plötzlichen Vernichtung infolge eines Brandes zeugen. Die Siedlung aus der Fstl. 56 in Zbrudzewo kann man auf die Hälfte des XI. Jahrhunderts und eventuell auf die Jahrhundertwende zwischen dem XI. und dem XII. Jahrhundert datieren.

ADRES AUTORA

mgr Paweł Pawlak

Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska Henryka Klundera w Poznaniu

ul. Langiewicza 19/1

61-502 Poznań

TOMASZ STĘPNIK

WCZESNOŚREDNIOWIECZNA OSADA W WIELKIEJ WSI, STAN. 9, GM. BUK, POW. POZNAŃSKI

W związku z budową obwodnicy dla miasta Buk przeprowadziliśmy w dniach 19–26.08.2002 r. wyprzedzające inwestycję ratownicze badania archeologiczne na stan. 9 w Wielkiej Wsi koło Buku (AZP 53-24: 98)¹. Prace nasze składały się z dwóch etapów, pierwszym były weryfikacyjne badania powierzchniowe, w trakcie których potwierdziliśmy obecność stanowiska, określiliśmy jego chronologię oraz zasięg. Drugi etap stanowiły ratownicze badania wykopaliskowe.

Stanowisko 9 w Wielkiej Wsi, gm. Buk odkryte zostało przez mgra Janusza Góreckiego w trakcie badań powierzchniowych prowadzonych w ramach AZP (Archeologiczne Zdjęcie Polski) w październiku 1985 r., zarejestrowano wtedy ślad osadniczy z okresu późnego średniowiecza oraz ślad osadniczy z okresu nowożytnego. Natomiast w trakcie prowadzonego przez nas zwiadu odkryliśmy punkt osadniczy z okresu wczesnego średniowiecza oraz ślad osadniczy z okresu nowożytnego, nie odnotowaliśmy zaś obecności osadnictwa późnośredniowiecznego².

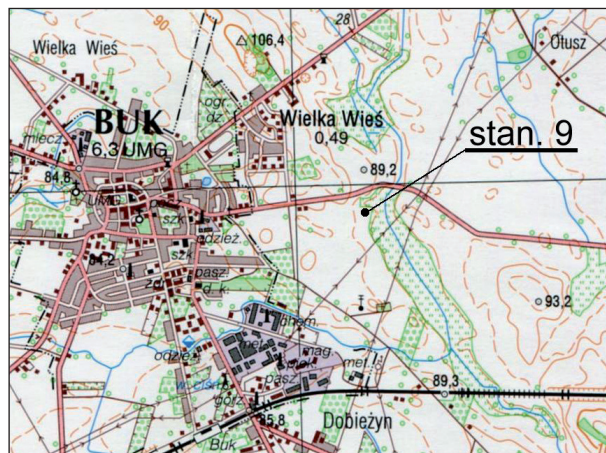
Badana osada leży na wschód od miejscowości Buk na wschodnim stoku niewielkiego, łagodnie opadającego cypla i przylega od zachodu do lekko podmokłej doliny, będącej pozostałością kiedyś znacznie rozleglejszego, bezimiennego cieku, obecnie zachowanego w formie systemu kanałów melioracyjnych (ryc. 1).

MATERIAŁY

Pozyskane w trakcie wykopalisk materiały możemy podzielić na dwie zasadnicze grupy: obiekty nieruchome oraz zabytki ruchome masowe i wydzielone. W oparciu

¹ Pracami kierował dr Tomasz Stępnik dla Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej.

² W trakcie badań powierzchniowych zebrano 9 fragmentów ceramiki wczesnośredniowiecznej oraz 2 fragmenty ceramiki nowożytnej.

Ryc. 1. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański,
woj. wielkopolskie, stan. 9. Lokalizacja stanowiska

Abb. 1. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen,
Fstl. 9. Lage der Fundstelle

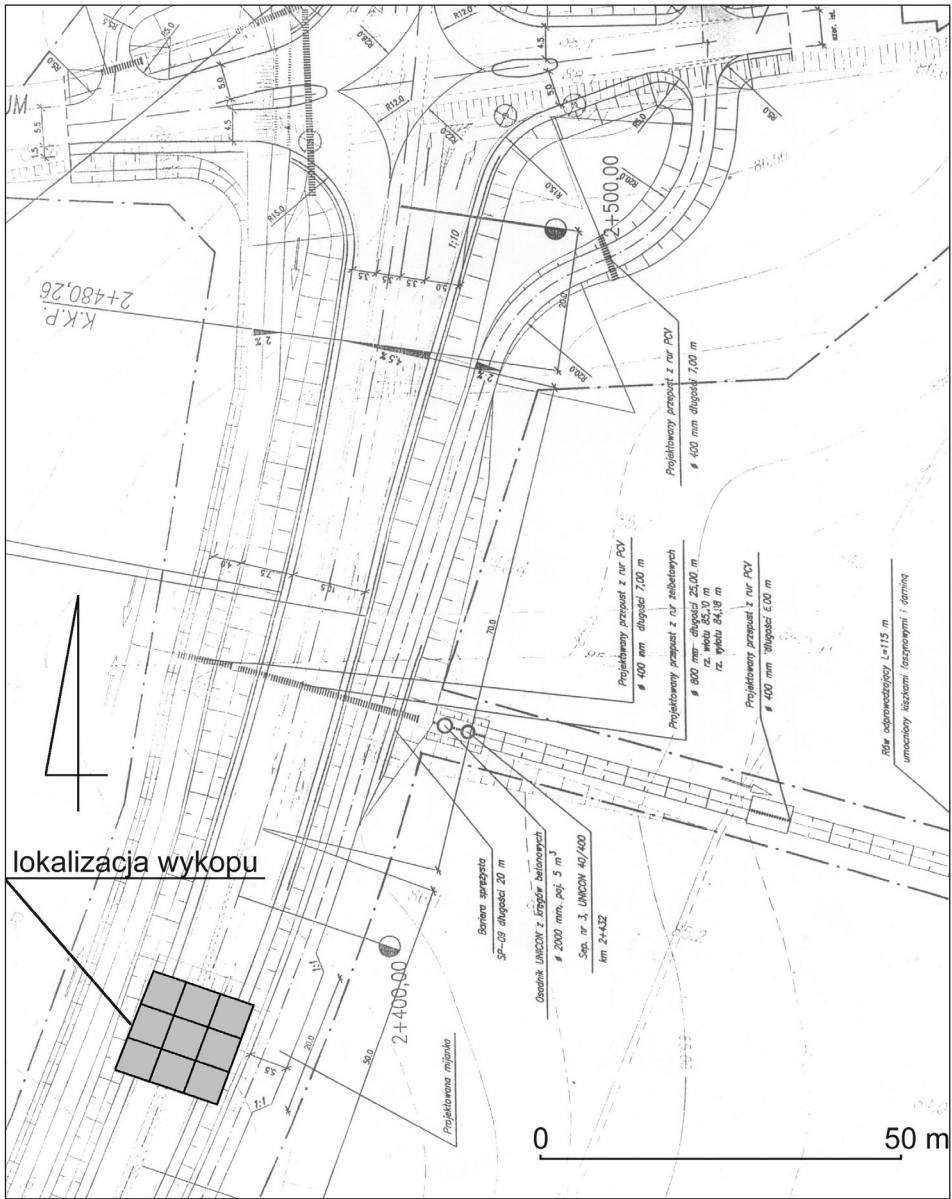
o zebrany materiał ceramiczny można na badanym stanowisku wyróżnić kilka poziomów chronologicznych:

- a) okres wczesnego średniowiecza (obiekty 1–12, materiały powierzchniowe);
- b) okres późnośredniowieczny (materiały archiwalne — AZP);
- c) okres nowożytny i czasy współczesne (materiały powierzchniowe i archiwalne).

CHARAKTERYSTYKA OBIEKTÓW NIERUCHOMYCH

W wyniku podjętych prac archeologicznych przebadano 225 m² powierzchni stanowiska, odsłaniając w sumie 12 obiektów nieruchomych; 5 z materiałem wczesnośredniowiecznym (obiekty: 1–4, 12) oraz 7 kolejnych — głównie dołków posłupowych bez materiału zabytkowego (obiekty: 5–11). Zasięg prac archeologicznych ograniczony był zakresem inwestycji, stąd też przebadano tylko fragment osady w miejscu przecięcia przez budowaną obwodnicę (ryc. 2).

Na badaną osadę (ryc. 3) składały się pozostałości częściowo zagłębionych w podłoże domostw z paleniskami we wnętrzu (obiekty 1, 3, 12) oraz piwniczkami (obiekt 1); pozostałości lekko zagłębionych obiektów z paleniskami, będących być może formą „letnich kuchni” (obiekty 4 i 11); obiektów gospodarczych — zasobowych (obiekt 2) oraz pozostałości dołków posłupowych (obiekty 5, 6, 7, 8 i ewentualnie 9, 10). Zabudowa tworzyła w miarę zwarty zespół, od północy i wschodu ot-

Ryc. 2. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9.
Lokalizacja wykopu na trasie inwestycji

Abb. 2. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9.
Aushublage auf der Baustrecke

Tabela 1. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9 (AZP 53-24, stan. 98).
Zestawienie obiektów nieruchomych
Tabelle 1. Wielka Wieś, Gemeinde Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9 (Archäologische Aufnahme Polens 53-24, Fdst. 98).
Zusammenstellung der Befunde

Ob.	Opis obiektu	Funkcja	Inwentarz	Uwagi
1	2	3	4	5
1	Nieregularny, wydłużony, długości całkowitej 4,30 m. Składał się on z dwóch części: pierwszej w postaci prostokątnego stosunkowo płytkiego zagłębienia głębokości do 0,3 m, szerokości około 0,9 m i płaskim dnie oraz płytkim trójkątnym występnym w części północnej obiektu będącym zapewne pozostałością po zniszczonej przez orkę pierwotnej warstwy stropowej. W centralnej części zarejestrowano skupisko kamieni, niektóre z nich nosiły ślady przepalenia. Być może są one pozostałościami paleniska; pomiędzy kamieniami widoczne były pojedyncze „rozlasowane” węgle drzewne oraz smugi spalenizny. W części wschodniej do obiektu przylegało w przybliżeniu owalne zagłębienie „piwniczka” o średnicy około 1,9 m, sięgające 0,95 m głębokości. Na jego dnie zarejestrowano duży (36 × 20 × 25 cm) kamień-otoczek. Wypelnisko obiektu było niejednorodne - wielowarstwowe. W części wschodniej tzw. „piwniczce” wyróżnić można typowe warstwy zasypiskowe. Warstwa 1: zarejestrowana na dnie obiektu, stanowiła ją jasnobieżowa spiszczona glina; w warstwie tej znajdował się duży kamień-otoczek. Materiału zabytkowego nie odnotowano. Warstwy 2, 3, 4: były w zasadzie przewarstwieniami jednej warstwy zasypiskowej „piwniczki”. Stanowiły ją warstewki jasnopopielatego piasku przemieszanego z ciemnopopielatym piaskiem oraz czarną ziemią ze smugami spalenizny. Materiału zabytkowego nie odnotowano. Warstwa 5: stanowiła ją intensywnie czarna próchnica ze spalenizną, zarejestrowano w niej przepalone kamienie, węgle drzewne (21 frag. dębowych <i>Quercus</i> sp.) oraz większość materiału zabytkowego w postaci ułamków ceramiki, pojedynczych fragmentów polepy, oraz fragmentów kości zwierzęcych, w tym jednego fragmentu „szabli” dzika. Warstwa 6: beżowa spiszczona glina, materiału zabytkowego nie odnotowano. Warstwa 7: popielato beżowa zalegająca na całym obiekcie, była równocześnie jego warstwą stropową. Odnotowano w niej nieliczne fragmenty ceramiki.	polziemianka	w-wa 5 ceramika: 30 frag. polepa: 2 frag. kości zwierzęce: 10 frag. oraz 1 frag. „szabli” dzika węgle drzewne: 21 frag. dębowych <i>Quercus</i> sp. w-wa 7 ceramika: 5 frag.	ryc. 4

1	2	3	4	5
2	Owalny, rozszerzający się w kierunku północnym. Zachowane wymiary: 1,5 × 1,08 m. Profil nieckowaty, głębokość około 0,36 m. Wypełnisko jednorodne: brunatno-szara próchnica z glina.	jama gospodarcza	ceramika: 3 frag. 1 frag. kości zwierzęcej	ryc. 5
3	Nierregularny wydłużony na osi wschód–zachód, rozszerzający się w kierunku północnym. Odsłonięte wymiary 3,9 × 2,08 m. Profil nierregularny wypłaszczony, miejscami nieckowaty z niewielkimi przegłębieniami oraz wyraźnym wypłyceniem od strony wschodniej i od strony północnej w formie prostokątnej niszy. Zarejestrowana największa głębokość około 0,26 m. Wypełnisko w miarę jednorodne w postaci intensywnie czarnej próchnicy ze spalenizną w centralnej części obiektu (warstwa 1) i jasno-brunatnej próchnicy ze śladami przemyc w części stropowej na obrzeżach (warstwa 2). W części południowo-wschodniej odnotowano spagowe partie drewnianego przyziemia (?) budynku (warstwa 3). W centralnej części obiektu zarejestrowano skupisko kamieni (niektóre z nich nosiły ślady przepalenia) oraz liczny materiał ceramiczny kostny i w większości rozładowane węgle drzewne.	budynek gospodarczy, pracownia rogownicza	ceramika: 236 frag. kości zwierzęce: 50 frag. w większości noszących śladów łupania, 11 frag. szczęk i zębów zwierzęcych, 2 krzemienne odłupki 1 kościany rytec, 1 fragment oprawki rogowej, 3 fragmenty oprawek kościanych, 1 wiśiorek z zęba, 2 frag. kości ze śladami cięcia 1 żelazny nożyk, węgle drzewne: 1 frag. brzoźowy <i>Betula sp.</i>	ryc. 6
4	Owalny, silnie wydłużony na osi wschód–zachód. Odsłonięte wymiary 2,2 × 1,0 m. Profil nierregularny nieckowaty z dwoma przegłębieniami, głębokość w przegłębieniach około 0,1 m. Wypełnisko niejednorodne; warstwę spagową stanowiła brunatno-szara próchnica (warstwa 1). W części stropowej obiektu wyróżniono dwie warstwy intensywnie czarnej próchnicy ze śladami spalenizny, być może pozostałości palenisk (warstwy 2 i 3), oraz dwa jaśniejsze wypłycenia we wschodniej części obiektu (warstwa 4).	palenisko	warstwa 1 — ceramika: 3 frag. warstwa 2 — ceramika: 2 frag. warstwa 3 — ceramika: 2 frag. kości zwierzęce: 7 frag. oraz 5 zębów w tym fragment szablki dzika	ryc. 7
5	W przybliżeniu prostokątny z zaokrąglonymi narożnikami. Wymiary 0,30 × 0,30 m. Profil nieckowaty, zachowana głębokość około 0,1 m. Wypełnisko jednolite: brunatna próchnica.	dołek postłupowy	—	ryc. 8
6	Okragły; średnica 0,4 m. Profil nieckowaty z wyraźnym przegłębieniem; zachowana głębokość około 0,2 m. Wypełnisko jednolite: jasnobrunatna rozmyta próchnica.	dołek postłupowy	—	ryc. 8
7	Okragły; średnica 0,2 m. Profil nieckowaty, zachowana głębokość około 0,16 m. Wypełnisko jednolite: brunatna próchnica.	dołek postłupowy	—	ryc. 8

1	2	3	4	5
8	Okrągły; średnica około 0,2 m. Profil nieckowaty; zachowana głębokość 0,8 m. Wypełnisko jednolite; brunatna próchnica.	dołek postępuowy	—	ryc. 8
9	Owalny; wymiary 0,35 × 0,31 m. Profil nieckowaty z wypłaszczonym dnem, zachowana głębokość 0,8 m. Wypełnisko jednolite; brunatna próchnica.	dołek postępuowy	—	ryc. 8
10	Owalny; wymiary 0,2 × 0,24 m. Profil nieckowaty, zachowana głębokość 0,8 m. Wypełnisko jednolite; brunatna próchnica. Jamę obiektu wypełniały trzy średniej wielkości kamienie, dwa z nich nosiły ślady łupania.	dołek postępuowy	—	ryc. 8
11	Owalny silnie wydłużony na osi wschód-zachód z wyraźnym przewężeniem w centralnej części. Odsłonięte wymiary 1,46 × 0,8 m. Profil nieregularny nieckowaty z dwoma przegłębieniami, głębokość w przegłębieniach około 0,18 m. Wypełnisko niejednorodne; warstwę spagową stanowiła brunatno-szara próchnica (warstwa 1). W części stropowej obiektu wyróżniono dwie warstwy intensywnie czarnej próchnicy ze śladami spaleniźny, być może pozostałości palenisk (warstwy 2 i 3). Przypomina obiekt 4.	palenisko	—	ryc. 8
12	Nieregularny wydłużony na osi północny/wschód - południe, z niszą odchodzącą w kierunku północno-zachodnim. Odsłonięte maksymalne wymiary 2,7 × 1,56 m. Profil nieregularny wypłaszczony. Zarejestrowana największa miąższość około 0,1 m. Wypełnisko dwuwarstwowe w postaci intensywnie czarnej próchnicy ze spalenizną w centralnej części obiektu (warstwa 1) i jasnobrunatnej próchnicy na obrzeżach (warstwa 2). W centralnej części obiektu zarejestrowano skupisko częściowo przepalonych kamieni.	budynek naziemny	ceramika: 2 fragmenty	ryc. 8

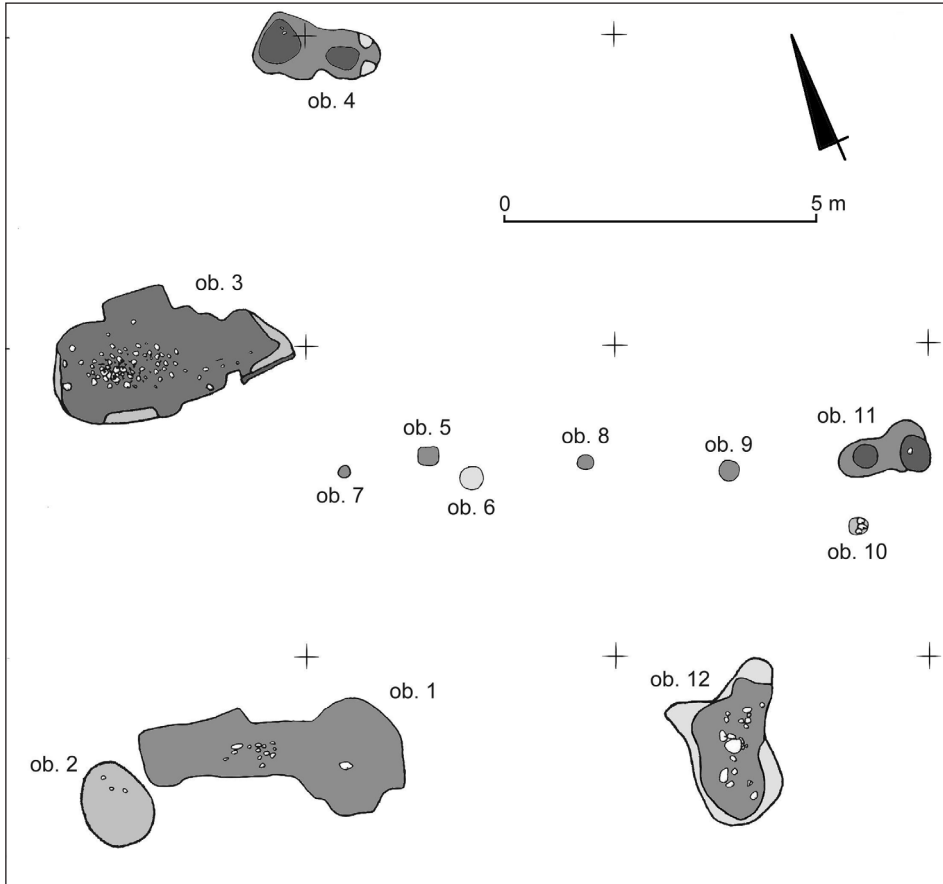
czały ją tereny podmokłe na zachód i południe rozciągało się niewielkie wyniesienie, gdzie być może zlokalizowana była centralna część osady. Badania powierzchniowe wykazały tam obecność materiału zabytkowego odpowiadającego chronologicznie odkrytemu stanowisku.

Klasyfikacja formalna obiektów

W wyniku analizy formy i charakteru wypełniska wyróżniono na badanym stanowisku kilka podstawowych typów obiektów.

Typ I — domostwa — budynki gospodarcze. Obiekty dużych rozmiarów wgłębiane w podłoże, o płaskim dnie i zarejestrowanej powierzchni znacznie przekraczającej 4 m². W rzucie poziomym nieregularne, wydłużone, zorientowane na osi wschód–zachód (obiekt 1, 3) lub północ–południe (obiekt 12). Zachowana głębokość mierzona od stropu calca wahała się od 0,1 do 0,3 m. Przy czym, co należy podkreślić, rejestrowane przez nas obiekty stanowiły jedynie spągową, najbardziej zagłębioną część budynków, dlatego też ich zarysy nie odzwierciedlają rzeczywistych rozmiarów, dodatkowo pomniejszonych przez głęboką orkę. Poza obiektem 3, gdzie jak się wydaje zarejestrowano na niewielkim odcinku fragment przyziemia (warstwa 4), żaden z wymienionych obiektów nie posiada jednoznacznie czytelnych śladów konstrukcji naziemnej. Pamiętać jednak należy, że pierwotnie obiekty te były zagłębione także w humusie, a część warstwy calcowej została zebrana podczas odhumusowywania terenu pod inwestycję. Przez co, do obecnie zachowane głębokości należy dodać jeszcze około 0,5 m. Główną więc cechą wyróżniającą ten typ obiektów pozwalających sklasyfikować je jako domostwa lub ewentualnie budynki gospodarcze jest ich wielkość, w mniejszym zaś stopniu rodzaj wypełniska. Brak czytelnych śladów ścian wokół zagłębienia, jest prawdopodobnie efektem wznoszenia budowli naziemnych słabo osadzonych w podłożu, lekkich konstrukcji, np. typu szalowego, a przynajmniej od IX wieku konstrukcji zrębowych. W środowisku wiejskim zarówno konstrukcja zrębowa, jak i konstrukcje lżejszego typu mogą występować łącznie, jest to charakterystyczne szczególnie dla zabudowy o charakterze gospodarczym (W. Chudziak 1988, s. 189–192). W przypadku półziemianek i ziemianek konstrukcja drewniana mogła być oparta na stropie humusu przez co nie miała ona szansy zachowania się do naszych czasów. Słabo zagłębione w podłożu obiekty bez śladów konstrukcji ścian, mogące być pozostałościami zabudowy, szczególnie licznie występują w starszych fazach wczesnego średniowiecza (Z. Kobyliński 1988, s. 102–113). Dodatkową przesłanką pozwalającą interpretować funkcję tych obiektów jako pomieszczeń mieszkalnych jest obecność palenisk, obserwowanych w postaci skupisk częściowo przepalonych kamieni i spalenizny (obiekty 1, 3, 5) oraz tzw. „piwniczek” (obiekt 1).

Typ II — obiekty gospodarcze średnich rozmiarów wgłębiane w podłoże, o nieregularnym miejscami płaskim dnie i powierzchni 1,0–2,5 m². W rzucie poziomym posiadają one owalny wydłużony kształt i lekkie przewężenie w centralnej części.

Ryc. 3. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9.

Plan wykopu i rozmieszczenie obiektów

Abb. 3. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9.

Aushubplan und Fundverteilung

Głębokość od stropu calca wahała się w granicach 0,1–0,18 m. Zarejestrowano dwa obiekty tego typu (obiekty 4 i 11). W obiektach tych zarejestrowano po dwa skupiska spalenizny i niewielką ilość ceramiki. Obiekty te być może pierwotnie pełniły funkcje palenisk zewnętrznych, tzw. letnich kuchni znajdujących się zazwyczaj w bezpośrednim sąsiedztwie domostw. Warto jednakże zaznaczyć, że na badanym stanowisku rejestrowaliśmy jedynie spagowe partie obiektów, tak więc pierwotny ich zarys był najprawdopodobniej różny od obecnego, a powierzchnia zapewne znacznie większa. Równoleżnikowa orientacja głównej osi obiektów odpowiadała obiektom typu I, a obecność palenisk sugerować może także odmienną interpretację. Nie wykluczone, że rejestrowane jedynie spagowe partie obiektów były w rzeczywistości

pozostałościami w znacznej części zniszczonych przez orkę i erozję naziemnych konstrukcji mieszkalnych.

Typ III — duże, okrągłe lub owalne w przybliżeniu jamy o średnicy przekraczającej 1,0 m i zachowanej głębokości większej niż w przypadku obiektów typu I i II. W profilu posiadają zarys nieckowaty (obiekt 2). Funkcję tego typu obiektów trudno sprecyzować. Ich regularny kształt i większa niż w przypadku domostw głębokość pozwala w nich widzieć małe jamy zasobowe. Mogły być one podręcznymi spiżarniami na owoce i warzywa lub służyć do ich kiszenia.

Typ IV — dolki postłupowe, małe w przybliżeniu okrągłe, owalne lub prostokątne obiekty o nieckowatym w zarysie profilu (obiekty 5–8 i ewentualnie 9 oraz 10).

Analiza zawartości kulturowej obiektów

W analizie materiału uwzględniono wszystkie pozyskane zabytki ruchome zarówno masowe, jak i wydzielone. Wyróżniono następujące grupy źródeł:

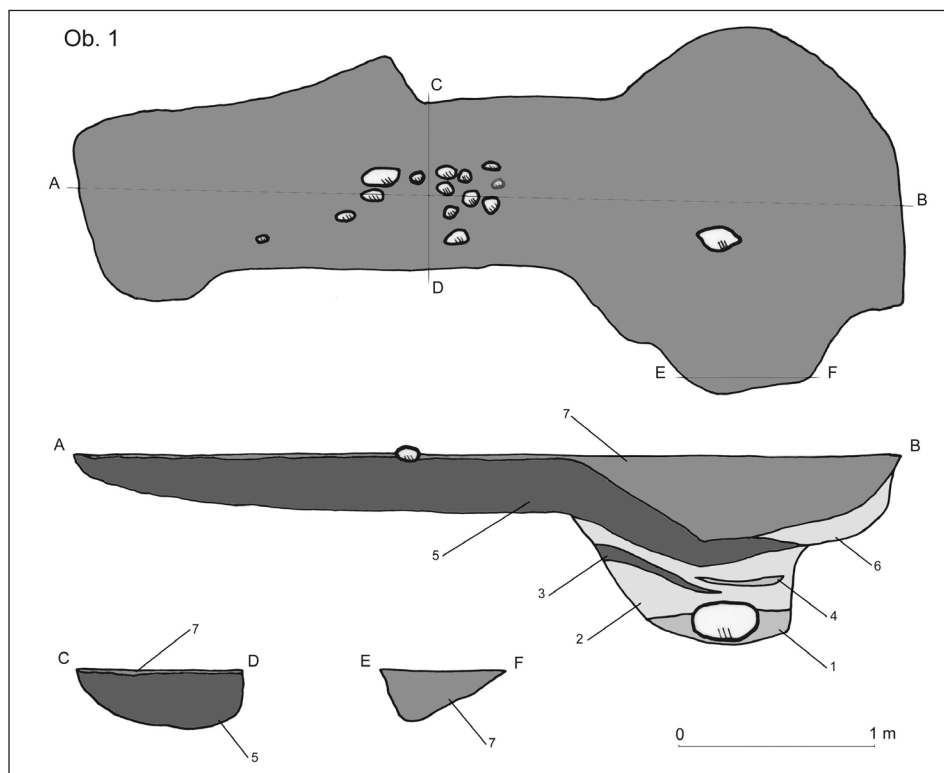
- ceramikę naczyniową,
- kości zwierzęce,
- artefakty krzemienne,
- węgle drzewne,
- narzędzia z kości i poroża,
- narzędzia metalowe.

Analiza materiału ceramicznego

Ceramika naczyniowa jest najliczniejszą kategorią źródeł uzyskanych w trakcie badań. Wykazuje ona stosunkowo małe zróżnicowanie zarówno pod względem technologicznym, jak i morfologicznym. Celem analizy było uchwycenie cech charakterystycznych procesu produkcyjnego, a przede wszystkim próba jej wydatowania.

Materiałem źródłowym poddanym analizie były charakterystyczne fragmenty ceramiki, tj. fragmenty wylewów oraz den naczyń. Fragmenty ścianek naczyń stanowiące największą część materiału, zostały pominięte ze względu na niewielkie możliwości rekonstrukcji formy. Fragmenty brzuśców zliczono, a następnie z grupy tej wydzielono fragmenty ornamentowane do dalszej analizy wątków zdobniczych. Podkreślić należy, że badany materiał ceramiczny był bardzo rozdrobniony; większość ułamków nie przekraczała kilku centymetrów kwadratowych powierzchni, a jakość przełamów w zasadzie wykluczała możliwości wyklejenia naczyń.

W trakcie badań archeologicznych pozyskano w sumie 283 fragmenty ceramiki, w tym 28 fragmentów wylewów, 15 fragmentów den naczyń oraz 240 fragmentów brzuśców. Z tego zbioru wydzielono dodatkowo 56 fragmentów ceramiki ornamentowanej, co stanowiło 19,8% całości materiału ceramicznego. Materiał ten został poddany wieloaspektowej analizie technologicznej, formalnej i stylistycznej

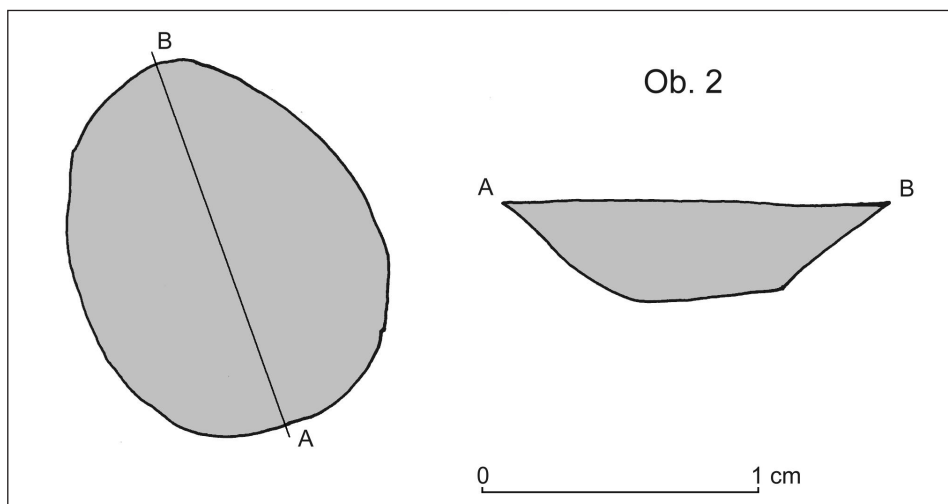
Ryc. 4. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9. Obiekt 1

Abb. 4. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9. Befund 1

zmierzającej do określenia wewnętrznej struktury zespołów. W charakterystyce technologii wykonania naczynia uwzględniono takie cechy, jak grubość ścianek, faktura powierzchni wewnętrznej i zewnętrznej oraz ich barwa, rodzaj przełamu, ilość, rodzaj i granulacja domieszki, a także technika formowania naczynia. Analizę stylistyczno-formalną naczyń przeprowadzono w oparciu o wydzielone typy form naczyń i wylewów, a przy analizie ornamentyki uwzględniono stosowane wątki oraz narzędzia użyte do ich wykonania.

Analiza technologiczna ceramiki

Do wyrobu ceramiki pochodzącej z badanej osady używano wyłącznie glin żelazistych, charakteryzujących się po wypale barwą powierzchni kremową, ceglastą, brunatną, szarą lub zbliżoną do czarnej. Jako domieszkę schudzającą wykorzystywano

Ryc. 5. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9. Obiekt 2

Abb. 5. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9. Befund 2

materiał mineralny reprezentowany głównie przez tłuczeń, w mniejszych ilościach przez piasek, a sporadycznie pojawiał się również margiel. Zaobserwowano także regularnie występującą domieszkę organiczną. Surowiec określany jako tłuczeń złożony był w większości z ostrokrawędzistych ziaren kwarcu, skalenia i miki, pozyskiwanych prawdopodobnie z przepalonych celowo otoczków granitowych. Równoległe stosowanie piasku i tłuczni wynikało z kilku przyczyn. Ceramika schudzana tłuczniem charakteryzuje się większą odpornością mechaniczną w trakcie suszenia i wypalania. Wynika to z faktu, że w tłuczniu jest więcej skalenia, mniej podatnego na zmiany objętości w wysokich temperaturach, aniżeli np. kwarc — podstawowy składnik piasku. Jednakże w przypadku ceramiki wczesnośredniowiecznej zauważalny jest stały wzrost popularności tego ostatniego składnika. Powodem były zmiany w sposobie wytwarzania naczyń. Wraz z częstszym stosowaniem podtaczania, a później toczenia, gruba domieszka ostrokrawędzistego tłuczni znacznie utrudniała pracę, powodując powstawanie na powierzchni naczynia szpecących rys, a w skrajnych przypadkach uszkadzając ściankę wyrobu. Stąd też wraz z rozpowszechnianiem się techniki podtaczania obejmującej coraz większe partie naczynia, garncarze stosowali domieszkę o mniejszej granulacji, z reguły nie przekraczającej 1 mm (A. Buko 1990, s. 96–98). Zależność tę zaobserwowano również w materiale ceramicznym z badanego stanowiska. Tłuczeń występował we wszystkich analizowanych fragmentach ceramiki, zmieniała się tylko jego granulacja, stanowiąc podstawowy składnik domieszki schudzającej. Pozostałe rodzaje domieszki, tj. organiczna, silnie obtoczony piasek i margiel stanowiły jedynie element uzupełniający. Przy czym, tak jak domieszka

organiczna była intencjonalnie dodawana do gliny, z której wykonywano naczynia częściowo podtaczane lub bez wykorzystywania rotacji koła, tak domieszka piasku i śladowo marglu mogły być naturalnymi składnikami gliny.

Przeprowadzona makroskopowa ocena ilości stosowanej domieszki jest z natury rzeczy subiektywna, przyjąć jednak można, że w przeważającej ilości analizowanych ułamków była ona duża lub bardzo duża.

Techniki garncarskie

Analiza procesów lepienia i formowania naczyń zmierza do wydzielenia i zdefiniowania technik stosowanych przy produkcji garncarskiej. Rozpoznanie tych zjawisk pozwala na ocenę poziomu zaawansowania technologicznego rzemiosła na osadzie i w pewnym stopniu ułatwia ustalenie chronologii stanowiska. Odbywa się to poprzez obserwacje ułamków naczyń, na których techniki produkcji pozostawiły utrwalone w glinie ślady. Ogólnie uważa się, że w materiałach wczesnośredniowiecznych występują naczynia wykonywane technikami lepienia z wałeczków i taśm, nie stosowano jeszcze wtedy techniki toczenia z jednej bryły gliny. Zarejestrowane w analizowanym materiale ceramicznym ślady kolejnych etapów wytwarzania naczyń pozwalają domyślać się, że stosowano technikę ugniatania z taśm gliny. Świadczą o tym przypadki pęknięcia ścianek wzdłuż miejsc łączenia wałków, a także czytelne, zwłaszcza na powierzchni wewnętrznej, poziome zgrubienia, powstałe w wyniku zachodzenia wałków na siebie oraz widoczne, szczególnie na przełamach różnice w kolorze gliny poszczególnych taśm. O technice ugniatania świadczą: różna grubość ścianek w poszczególnych partiach wyrobu oraz liczne sfałdowania na wewnętrznej stronie naczyń; są one pozostałością po rozgniataniu wałków. Czasami oznakom tym towarzyszą ślady wygładzania, których celem była likwidacja tych nierówności, najczęściej dotyczyło się to powierzchni zewnętrznej naczynia (W. Hołubowicz 1950, s. 157–158).

Najwięcej charakterystycznych śladów po technikach produkcji występuje na częściach przydennych głównie z tej przyczyny, że były mniej starannie wykańczone, aniżeli wyższe partie wyrobu. Niektóre z nich pozwalają wnioskować na temat konstrukcji kół garncarskich. Naczynia częściowo obtaczane wykonywano na kole o płaskiej górnej powierzchni. Na dnach można zaobserwować wtedy w przybliżeniu centralnie odciski końca osi oraz ślady napraw polegających na usztywnieniu tarczy koła i osi poprzez nabicie kliników. Nie zaobserwowano, aby te wklęsłe odciski nosiły ślady ruchu wirowego (2 frag. ob. 3, warstwa 1; ryc. 9: 1, 2). W miarę czytelne są również ślady podsypki, którą pokrywano tarczę koła przed nałożeniem nań placka gliny. Celem tego zabiegu było zapobieżenie przywieraniu dna całą powierzchnią do kręgu. W analizowanym materiale najczęściej rejestrowano podsypkę w postaci piasku i tłucznia, rzadziej popiołu.

Kolejna grupa śladów dotyczy szczegółów lepienia i formowania części przydennych naczyń, w przeważającej większości dno jest płaskie, aczkolwiek w jednym

przypadku zaobserwowano obecność pierścienia dookólnego, będącego efektem zastosowania drewnianej nakładki na tarczę koła (1 frag. ob. 3, w-wa 1; ryc. 9: 3). Ostatnia grupa świadectw dotyczy czynności związanych ze sposobem zdejmowania wyrobu z koła. W jednym przypadku zaobserwowano charakterystyczny ślad po czynności podważania naczynia (ob. 3, warstwa 1).

Partie górne i środkowe naczynia pozwalają określić zasięg obtaczania naczyń. Czynność ta miała na celu silniejsze spojenie taśm tworzących naczynie, zatarcie śladów ich łączenia oraz wyrównanie nierówności, a tym samym nadania ostatecznego kształtu naczyniu. Zasięg obtaczania stanowi jeden z istotnych elementów oceny poziomu wytwórczości garncarskiej i im jest on większy, tym ocena jest wyższa. W pewnym stopniu jest także pomocna przy ustalaniu chronologii zbioru. Dla okresu wczesnego średniowiecza wyróżnia się naczynia wykonane całkowicie bez użycia koła, naczynia obtaczane przykrawędnie, naczynia obtaczane górą i naczynia całkowicie obtaczane (Z. Kurnatowska 1973, s. 435–447). W badanym materiale wyróżniono w zasadzie tylko naczynia obtaczane przykrawędnie. Tylko w jednym przypadku wnioskując po jakości i sposobie wykonania możemy mieć do czynienia z naczyniem obtaczanym przynajmniej do załomu brzuśca (ob. 1. w-wa 5; ryc. 9: 6).

Z zagadnieniem jakości obtaczania naczyń wczesnośredniowiecznych wiąże się kwestia grubości ich ścianek. Przyjmuje się, że wraz ze zwiększeniem intensywności obtaczania spada udział naczyń grubościennych na rzecz cienkościennych. Procesy te w badanym materiale ceramicznym są praktycznie nieobserwowalne. Jest to materiał w miarę jednorodny i jednoczasowy. Dominują naczynia z przedziału grubości 7–10 mm, cieńsze fragmenty stanowią jedynie około 10% całości zbioru.

Górne partie naczynia dostarczają nam również informacji o formach wylewów. Bazę źródłową stanowiły, wyodrębnione z całości materiału ceramicznego pochodzącego z obiektów, przybrzeżne partie z zachowanym wylewem naczynia. Klasyfikacji poddano 28 przybrzeżnych fragmentów, co stanowi około 10 % całości materiału ceramicznego. Wylewy podzielono na 3 zasadnicze typy, niewielkie różnice w obrębie poszczególnych typów sprowadzały się jedynie do grubości wylewu uwarunkowanego w pewnym stopniu przez wielkość naczynia oraz wielkość jego wychylenia (ryc. 10). Wymienione typy są charakterystyczne dla naczyń częściowo obtaczanych, słabo profilowanych zarejestrowanych na badanym stanowisku.

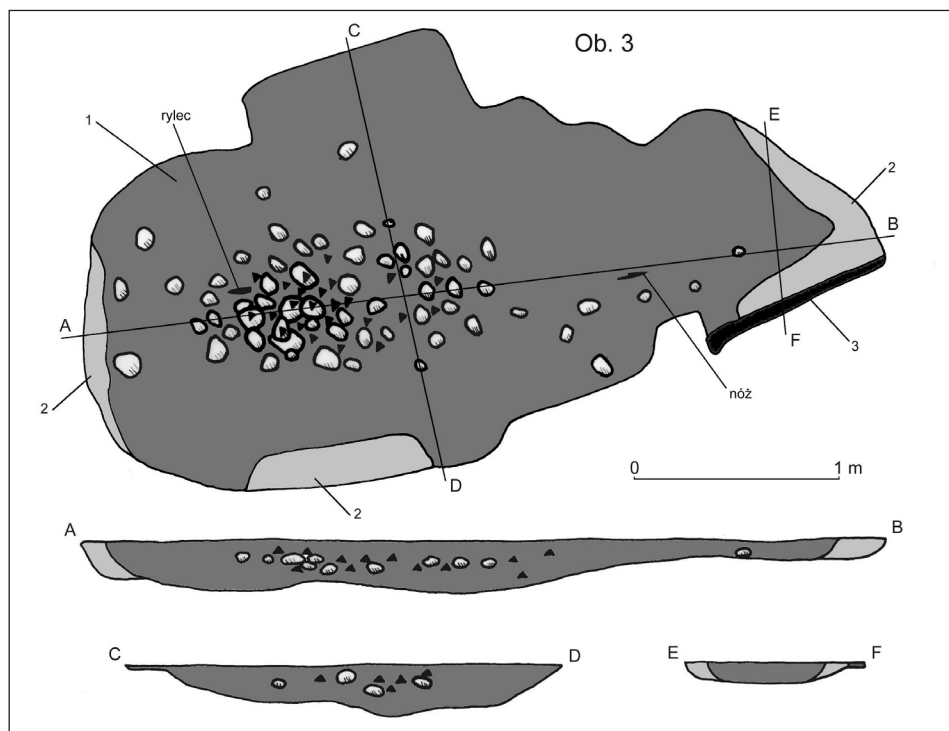
Typ I — nieznacznie ścieniony o zaokrąglonej powierzchni wylewu.

Typ II — o prostej (ściętej) powierzchni wylewu.

Typ III — o zaokrąglonej powierzchni wylewu z zaznaczonym wrębem pod pokrywą.

Czynnością kończącą formowanie jest wygładzanie powierzchni naczyń. W wyniku tej czynności powstają rzędy poziomych, czasami ukośnych i pionowych rys, nakładających się na wcześniejsze ślady obtaczania. Mogą być one wykonywane za pomocą tkaniny, wełny, skóry czy drewnianka. Ślady tych zabiegów obserwowane są na większości ułamków ceramiki z analizowanego zbioru.

Niezależnie od obtaczania i zagładzania powierzchni w ceramice wczesnośredniowiecznej można się spotkać także z przykładami angobowania naczyń. Zabieg ten

Ryc. 6. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9. Obiekt 3

Abb. 6. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9. Befund 3

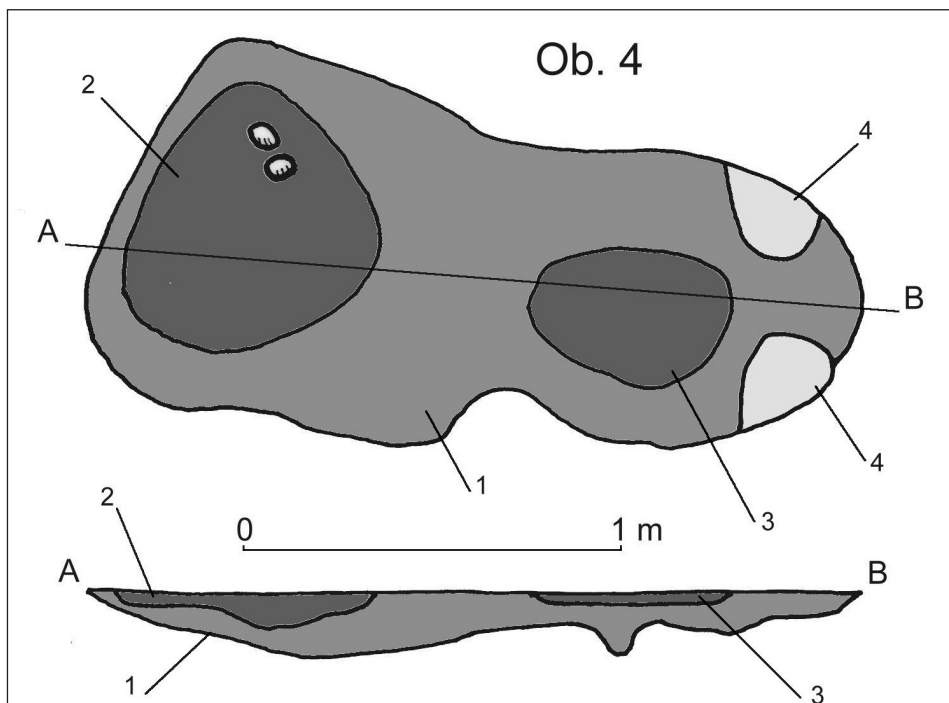
miął na celu podniesienie walorów kolorystycznych powierzchni wyrobu, a cechował się położeniem cienkiej powłoki wykonanej z innej glinki na powierzchnię naczynia (A. Buko 1990, s. 119–122). Zabiegu tego typu można dopatrywać się na kilku ułamkach ceramiki z badanego zbioru.

Jednym z elementów wykańczania ceramiki wykonywanej przed jej wypaleniem jest dokonanie plastycznego bądź rytego wystroju jej powierzchni. Jako materiał źródłowy do analizy posłużyło 59 fragmentów, pochodzących z górnych oraz środkowych partii naczyń, związanych z największą wydutością brzuśca. Wydzielono 5 grup zdobniczych, które rozwarstwiono dalej pod kątem wątków i motywów zdobniczych (ryc. 10). Analizowany materiał cechował się dużym stopniem rozdrobnienia, dlatego też nie można wykluczyć, że poszczególne grupy ornamentów współwystępowały ze sobą.

Grupa O — naczynia bez ornamentu.

Grupa I — ornament w postaci dość głębokich, rytych i często zagładzanych bruzd, sprawiających wrażenie ornamentu plastycznego.

Grupa II — ornament pasmowy, poziomy złożony z pojedynczego wątku lub motywu jedno- lub wielowątkowego w układzie strefowym najczęściej obejmującym

Ryc. 7. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9. Obiekt 4

Abb. 7. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9. Befund 4

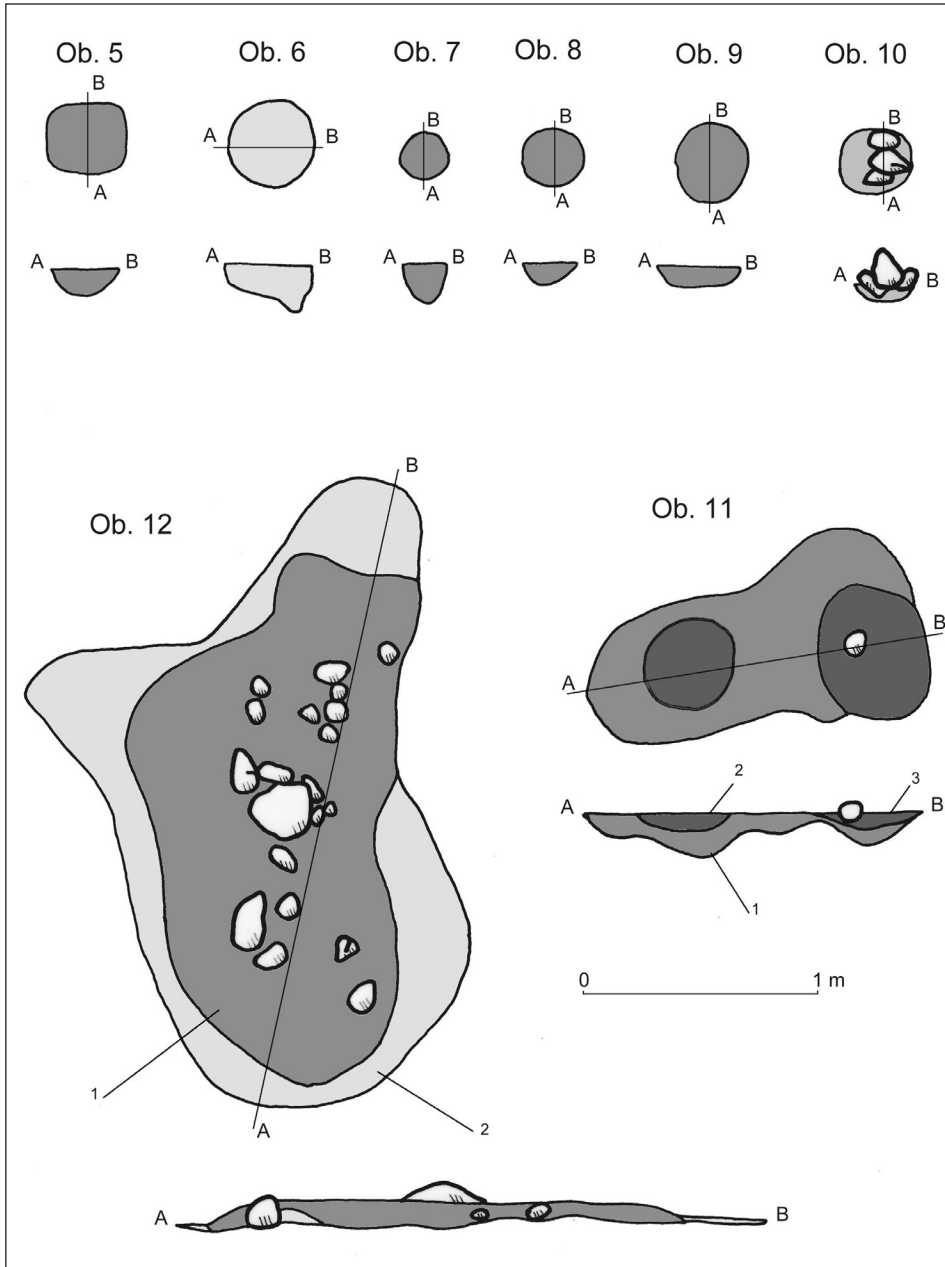
swym zasięgiem górną część brzuśca naczynia. Ornament składał się z linii falistych rytym grzebykiem lub jego pojedynczym skrajnym zębem (II A), łączonych często z podobnie wykonanymi liniami poziomymi (II B), ukośnymi (II C), a także ornamentem stempelkowym (II D).

Grupa III — ornament zbudowany z krótkich kresiek w układzie słupkowym (III A) lub innym (III B); jest to prosty, ograniczony do jednego motywu, wątek zdobniczy, wykonany techniką nakłuwania.

Grupa IV — ornament stempelkowy w postaci pojedynczych odcisków jedno- lub trójzębnego narzędzia (IV A; ryc. 9: 5; 10), odcisków podwójnych (IV B), a nawet grupy słupków (IV C; ryc. 9: 4; 10).

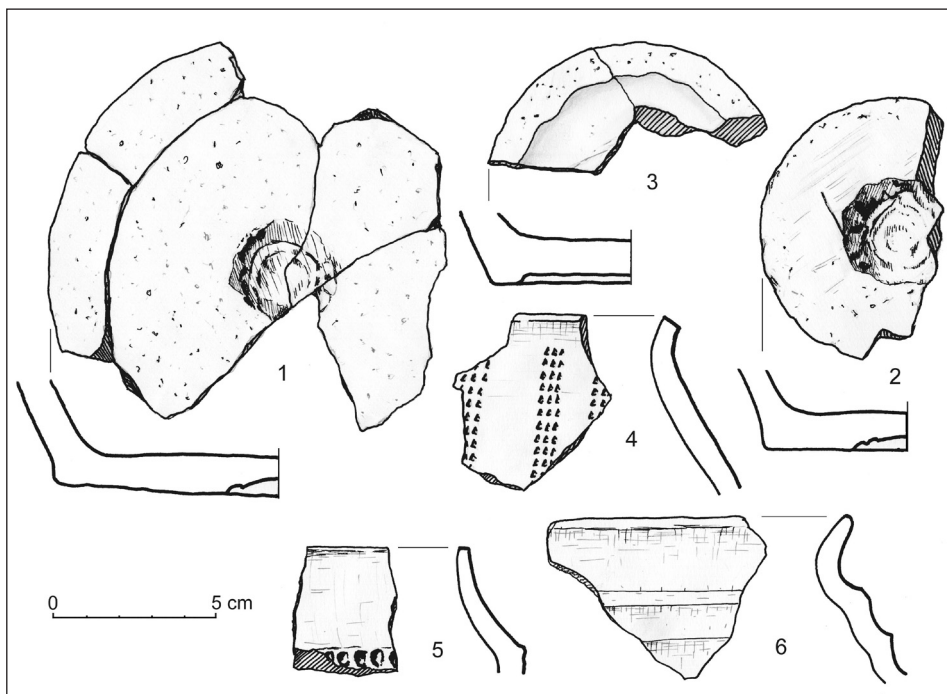
Grupa V — ornament w postaci pojedynczych linii rytym, wykonanych narzędziem jednozębnym, układających się w pasmo ornamentacyjne (V A, B) lub tworzących wzór rysunkowy (V C; ryc. 10).

W wyniku przeprowadzonej analizy stylistycznej ornamentu nasuwa się kilka spostrzeżeń charakteryzujących systemy zdobnicze stosowane przez garncarzy z badanej osady. Naczynia częściowo obtaczane cechowały się stosunkowo rzadkim występowaniem ornamentu. Udział form zdobionych w tej grupie wylewów wynosił 19,8% i był

Ryc. 8. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9. Obiekty 5–12

Abb. 8. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9. Befunde 5–12

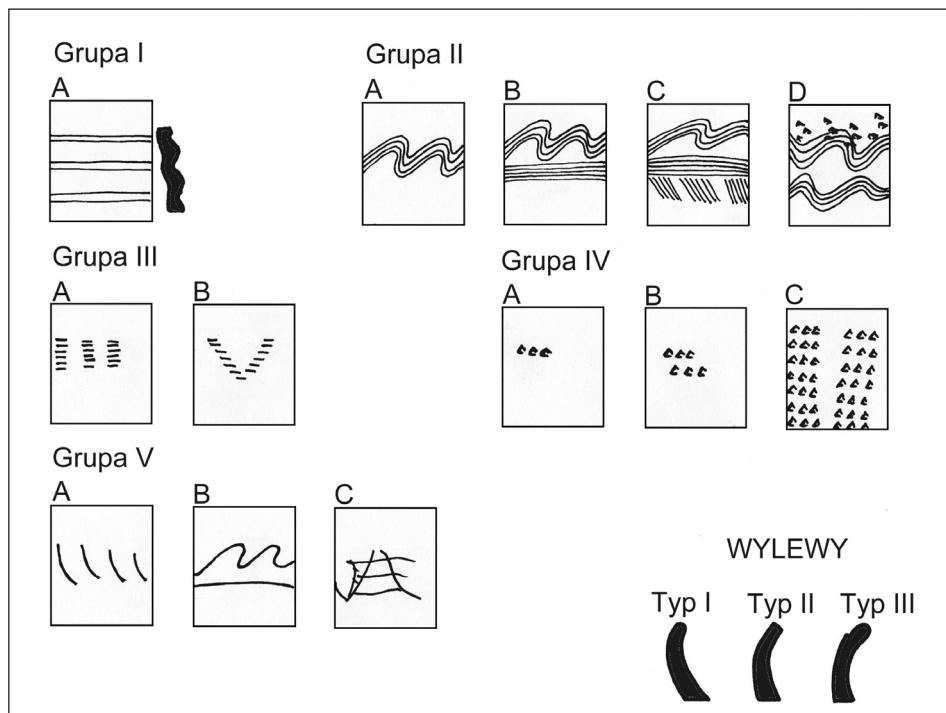
Ryc. 9. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9.

1-3: ceramika z obiektu 3, warstwa I; 4: ceramika z obiektu 1, warstwa 7; 5, 6: ceramika z obiektu 1, warstwa 5

Abb. 9. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9. Befund 9.

1-3: Keramik aus dem Befund 3, Schicht I; 4: Keramik aus dem Befund 1, Schicht 7; 5, 6: Keramik aus dem Befund 1, Schicht 5

on zbliżony do podobnych zespołów zarejestrowanych w Wielkopolsce (W. Dzieduszycki 1982, s. 54; Z. Hilczerówna 1967, s. 52). Naczynia ornamentowane na badanym stanowisku zdobione były na niewielkiej płaszczyźnie ograniczającej się do górnej części brzuśca, tylko w nielicznych przypadkach dochodzących do jego największej wydętości. Najbardziej popularny był dookólny fryz wykonywany grzebykiem i składający się z umieszczonych pojedynczo lub wielopasmowo linii falistych, prostych poziomych lub ukośnych w różnych układach, także w połączeniu z ornamentem nakłuwanym lub odciskanym, stempelkowym. Ten typ ornamentu odnotowano na ponad połowie fragmentów (29 egzemplarzy; grupa II; ryc. 10; ryc. 11: 6, 7). Uważa się, że układy wstęg falistych i prostych występujące w południowej Wielkopolsce w VII/VIII–X wieku stanowią uproszczone odbicie motywów spotykanych w tym czasie na obszarze Śląska i Małopolski (Z. Hilczerówna 1967, s. 111–113). Drugim pod względem popularności (18 egzemplarzy) był ornament w postaci poziomych, dość głą-

Ryc. 10. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9.

Grupy ornamentacyjne oraz typy wylewów naczyń

Abb. 10. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9.

Verzierungsgruppen und Gefäßrandtypen

bokich bruzd, tworzących rodzaj plastycznych, spłaszczonych wałków występujących w górnych partiach szyjki naczyń (grupa I, ryc. 10; ryc. 9: 6; ryc. 11: 9). Przykłady podobnego ornamentu zarejestrowano na wielu stanowiskach z terenu zachodniej Wielkopolski i Śląska z tego okresu, gdzie podobna ceramika datowana jest na VIII–poł. X w. (Hilczerówna 1960, ryc. 29 c, d, e; 34 i, j; 1967, ryc. 18 c, 20 c; Z. Hołowińska 1956, ryc. 6 b, 17 b, 19 h, 23 c, 41 f, 44 e; S. Jasnosz 1972, ryc. 12, 21; W. Dzieduszycki 1972, s. 427 — typ II). W kilku przypadkach zarejestrowano łączenie ornamentów np. grzebykowego z odciskany (4 frag.; ryc. 11: 6), czy plastycznym.

Wypał naczyń jest procesem złożonym, uwarunkowanym od wielu czynników, stąd też próby oceny jakości wypału na podstawie cech makroskopowych mogą mieć charakter w dużym stopniu subiektywny. Zdarza się, że poszczególne partie naczyń cechują się odmiennymi barwami przełamu oraz powierzchni co dodatkowo utrudnia wnioskowanie oparte na analizie fragmentów ceramiki³. W celu prezentacji materiału

³ Problem ten bliżej naświetla A. Buko (1990, s. 149–156).

uwzględniono takie cechy, jak barwa powierzchni wewnętrznej i zewnętrznej oraz złożoność przełamu ścianki naczynia. W oparciu o te cechy próbuje się wnioskować o atmosferze, w jakiej były one wypalane zgodnie z zasadą, że naczynia wypalane w atmosferze redukcyjnej cechują się barwą szarą, czarną i stalowoszarą, natomiast wypalowi w atmosferze utleniającej odpowiadają pozostałe odcienie od kremowej poprzez ceglastą do brunatnej. Z kolei w wyniku obserwacji przełamów próbuje się określać, czy wypał był optymalny — zabarwienie jednolite, zbliżone do barwy powierzchni, czy też wyroby noszą cechy „niedopalonych” — przełomy wielobarwne (A. Buko 1990, s. 152). Zabarwienie powierzchni naczyń z badanego stanowiska wykazuje względną jednorodność. Większość ceramiki miała barwę powierzchni zarówno wewnętrznej, jak i zewnętrznej koloru kremowo-szarego i przyjąć można, że została wypalona w atmosferze zbliżonej do utleniającej, przełamy tej ceramiki są jednobarwne. Część ceramiki przybrała kolor ceglasty, przy większych fragmentach wpadał on w plamiasty. Natomiast niektóre ułamki cechujące się przełamem dwu- lub trójbarwnym posiadały ciemniejszą barwę powierzchni wewnętrznej, charakterystycznej dla wypału częściowo redukcyjnego i jak się wydaje był to efekt raczej niezamierzony.

Występujące na stanowisku fragmenty naczyń reprezentowały charakterystyczną dla okresu wczesnego średniowiecza strukturę rodzajów naczyń, cechującą się małym zróżnicowaniem form. Jak wynika z przeprowadzonej analizy fragmentów wylewów, na badanym stanowisku odnotowano wyłącznie pozostałości naczyń garnkowatych. Jeśli chodzi o średnicę wylewów to wysoki stopień rozdrobnienia niestety nie gwarantował obiektywności pomiarów, podobnie rzecz się miała ze średnicami den oraz wysokością naczyń.

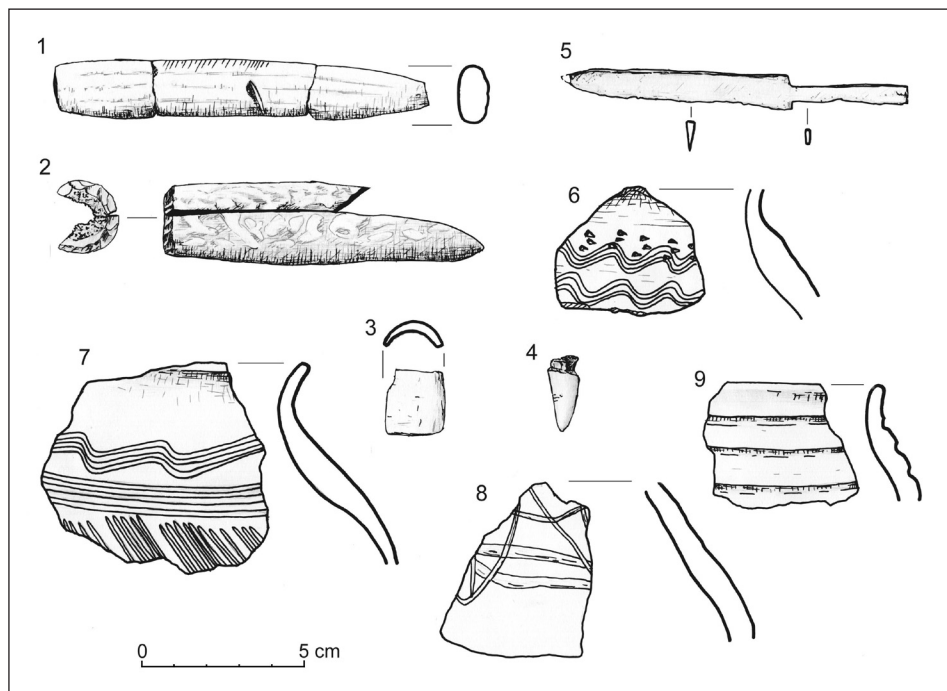
CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁÓW WYDZIELONYCH

Nóż

Na badanym stanowisku zarejestrowano jeden egzemplarz noża zachowanego w całości. Zarejestrowano go w obiekcie 3. Mierzy on 10,5 cm długości, z czego 6,8 cm stanowi głownia. Największa szerokość głowni wynosi 1,1 cm, grubość tylca jest równa 0,3 cm. Sztabkowaty trzpień jest skokowo wyodrębniony zarówno od strony tylca, jak i ostrza (ryc. 11: 5).

Narzędzia, półfabrykaty i odpady kostne

W obiekcie 3 zarejestrowano znaczną ilość odpadów kostnych i rogowych, a także półfabrykaty i zniszczone wyroby oraz narzędzia sugerujące funkcjonowanie w tym miejscu warsztatu rogowniczego. Wyróżniono 50 fragmentów kości zwierzęcych, z których większość nosiła ślady łupania, 11 fragmentów kości szczęk oraz luźne zęby w tym szable dzika. Ponadto zarejestrowano 7 fragmentów uszkodzonych wyrobów oraz fragmentów kości ze śladami cięcia. Odnotowano także jeden rytec kościany

Ryc. 11. Wielka Wieś, gm. Buk, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 9.
Materiał zabytkowy z obiektu 3

Abb. 11. Wielka Wieś, Gem. Buk, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 9.
Funde aus dem Befund 3

z wyraźnymi nacięciami oraz silnymi wybłyszczzeniami charakterystycznymi dla intensywnego użytkowania. Mierzył on 11,5 cm, przy czym sama końcówka jest odłamana, tak więc mógł on mieć 0,5 cm długości więcej. W przekroju jest owalny $1 \times 1,8$ cm, na grzbiecie i boku widoczne są ślady, powstałe w trakcie jego produkcji. Tylec ścięty i wybłyszczony (ryc. 11: 1). Do wyrobów uszkodzonych w trakcie produkcji zaliczyć należy dwa wyklejające się fragmenty oprawki rogowej ze ściętym i wyprofilowanym jednym końcem. Z boku oprawki widoczne są wyraźne ślady nacinania jej wzdłuż (ryc. 11: 2). Kolejnymi uszkodzonymi w trakcie produkcji wyrobami są trzy fragmenty oprawek pierścieniowatych. Ich średnica mogła wynosić około 1,7–2,0 cm, a wysokość 2 i 2,4 cm; grubość — do 0,3 cm; wewnątrz kości było wybrane (ryc. 11: 3). Niezwykle interesującym przedmiotem znalezionym w tym obiekcie jest fragment zęba z ładnie wyprofilowanym trzonem służącym do zawieszenia w formie wisiorka (ryc. 11: 4). Zarejestrowano także dwa fragmenty kości noszące ewidentne ślady przecinania.

Materiał kostny, w znacznie mniejszych już ilościach, zarejestrowano również w innych obiektach: ob. 1, warstwa 5 — odnotowano 10 kości lub ich fragmentów,

część z nich nosi ślady łupania oraz jeden fragment szabli dzika; ob. 4, warstwa 3 — 7 fragmentów kości oraz 5 zębów w tym fragment szabli dzika.

Artefakty krzemienne

W obiekcie 3, będącym prawdopodobnie pracownią rogowniczą zarejestrowano dwa odłupki krzemienne.

CHRONOLOGIA OSADY

Podstawę do datowania obiektów z badanej osady stanowią materiały archeologiczne zebrane z ich wypełnisk, a w zasadzie występująca masowo ceramika. W oparciu o kryterium technologiczne, a także wyników analizy mikro- i w mniejszym stopniu makromorfologicznej naczyń wnioskować możemy, iż całość materiału ceramicznego pochodzi z tego samego okresu. Także układ stratygraficzny zaobserwowany na badanym stanowisku sugeruje jednofazowość odkrytych obiektów. Ze względu na znaczne rozdrobnienie materiału ceramicznego nie było możliwe zrekonstruowanie pełnego kształtu naczyń, jednakże dla określenia chronologii zbioru pierwszorzędne znaczenie miało ukształtowanie górnych partii naczyń oraz zdobnictwo. W przypadku wylewów odnotowano okazy słabo wyprofilowane, z lekko wygiętymi na zewnątrz brzegami nieznacznie ścienionymi z zaokrągloną lub ściętą powierzchnią wylewu. Biorąc pod uwagę znaczną liczbę fragmentów zdobionych, rodzaj ornamentu, a także obecność ornamentu strefowego ograniczonego do górnych partii naczyń możemy datować ten zespół na młodsze stadium fazy C wczesnego średniowiecza. W zbiorze odnotowano ceramikę częściowo obtaczaną, ale wyróżniono także fragment naczynia obtaczanego co najmniej do załomu brzuśca co może przesunąć chronologię na przełom faz C i D. Reasumując, odkryta przez nas osada miała charakter jednofazowy i mogła funkcjonować w przedziale czasowym od schyłku IX do połowy X wieku.

BIBLIOGRAFIA

Buko A.

1990 *Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań*, Ossolineum, Wrocław.

Chudziak W.

1988 *Z badań nad konstrukcją zrębową na Nizinie Polskiej*, „Slavia Antiqua”, t. 31, s. 183–195.

Dzieduszycki W.

1972 *Ceramika wczesnośredniowieczna Kaszowa w pow. milickim*, „Archeologia Polski”, t. 17, s. 391–444.

Hilczerówna Z.

1960 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Daleszynie (stan. 2) w pow. gostyńskim*, Poznań.

- 1967 *Dorzecze górnej i środkowej Obry od VI do początków XI wieku*, Wrocław.
Hołowińska Z.
1956 *Wczesnośredniowieczne grodzisko w Bonikowie w powiecie kościańskim*, Poznań.
Hołubowicz W.
1950 *Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi*, Toruń.
Jasnosz S.
1972 *Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Bruszczewie, pow. Kościan*, „*Fontes Archaeologici Posnanienses*”, t. 12, s. 39–59.
Kobyliński Z.
1988 *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław.
Kurnatowska Z.
1973 *Główne momenty w rozwoju wczesnośredniowiecznego garncarstwa polskiego*, „*Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*”, r. 21, s. 435–447.

DIE FRÜHMITTELALTERLICHE SIEDLUNG IN WIELKA WIEŚ FSTL. 9, GEM. BUK, KR. POZNAŃ

Zusammenfassung

Während der Notgrabungen auf der Fundstelle 9 in Nowa Wieś, Gem. Buk, haben wir Relikte einer frühmittelalterlichen Siedlung entdeckt. Infolge der Ausgrabungen wurden 225 Quadratmeter der Fundstelle untersucht, wobei insgesamt 12 Befunde freigelegt wurden. Zu der freigelegten Siedlung (Abb. 4) gehören Überreste von partiell in der Erde eingetieften Häusern mit Brandplätzen innen (Befund 1, 3, 12) oder Kellern (Befund 1), Überreste von leicht eingetieften Befunden mit außen situierten Brandplätzen (Befund 4 und 11), Wirtschaftsgebäude — Vorratsgebäude (Befund 2) und Überreste der Pfostengruben (Befunde 5, 6, 7, 8 und eventuell 9, 10). Das eine von den freigelegten Gebäuden (Befund 3) wurde wahrscheinlich als Werkstatt, wo Gegenstände aus Horn hergestellt wurden, genutzt. Die Bebauung bildet eine ziemlich einheitliche Siedlung, von der Nordseite und von der Ostseite wurde sie von Sumpfgebieten umgeben, von der westlichen und südlichen Seite gab es eine kleine Bodenerhebung, wo sich wahrscheinlich das Siedlungszentrum befand.

Die Chronologie der Siedlung wurde anhand der Keramik festgestellt, die man in die früheren Stadien der C-Phase des frühen Mittelalters datieren kann, also den Zeitraum vom Ende des IX. bis zur Mitte des X. Jahrhunderts.

ADRES AUTORA

dr Tomasz Stępnik
Pracownia Archeologiczna Uni-Art
ul. Św. Czesława 17a/24
61-583 Poznań
www.pracownia-archeologiczna.com.pl

XII, POZNAŃ 2011
201-229

HENRYK MACHAJEWSKI, MICHAŁ BRZOSTOWICZ

Z DZIEJÓW ŚRODY WIELKOPOLSKIEJ. ZMIANY W ZAGOSPODAROWANIU STAREGO RYNKU

WSTĘP

Jeszcze do niedawna ochrona dziedzictwa kulturowego, zwłaszcza archeologicznego, na terenie Środy Wielkopolskiej (dalej skrót: Środa Wlkp.) nie nadążała nad dynamicznym rozwojem miasta. Od końca lat 90.-tych XX wieku sytuacja uległa zdecydowanej poprawie w konsekwencji wymogu posiadania przez wykonawców inwestycji budowlanych opinii służb konserwatorskich o walorach historycznych konkretnej działki. W procesie podejmowania decyzji o potrzebie i rodzaju przeprowadzanych prac archeologicznych służyła dokumentacja konserwatorska zwłaszcza dokument o wpisaniu do rejestru zabytków województwa wielkopolskiego historycznego układu urbanistycznego miasta Środy Wlkp. (nr 247/Wlkp./A z dnia 6.09.2005 r.). Była ona oparta na opracowaniu wykonanym jeszcze w 1960 r. przez Eugeniusza Linette *Studium historyczno-urbanistyczne Środy Wielkopolskiej*, z późniejszymi uzupełnieniami (archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, akta 4161, teczek nr 5435-5441). W 2009 r., dołączono doń *Studium archeologiczne Środy Wielkopolskiej*, autorstwa Henryka Machajewskiego (archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu, teczka nr 498/10). W tym studium, wykonanym zgodnie z metodyką ochrony dziedzictwa kulturowego, wyznaczono na terenie miasta strefy o szczególnych walorach konserwatorskich. W opracowaniu zebrano niemal wszystkie informacje o znaleziskach archeologicznych pochodzące ze Środy Wlkp. Wydzielono 58 stanowisk, natomiast w obrębie starego miasta oznaczonego numerem 58, wydzielono kolejnych XXVIII wykopów, a więc miejsc, w których przeprowadzono jakiegokolwiek wykopy budowlane pod nadzorem archeologa. Obecnie zatem dokumentacja historyczno-urbanistyczna autorstwa Eugeniusza Linette oraz archeologiczna przygotowana przez Henryka Machajewskiego a w związku z nimi

Tabela 1. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie.
Wyniki wybranych prac archeologicznych przeprowadzonych w mieście od 1997 do 2010 r.

Wykonawcy prac: Piotr Wawrzyniak, Tadeusz Łaskiewicz, Michał Brzostowicz,
Henryk Machajewski

Tabelle 1. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen.
Ergebnisse der in der Stadt durchgeführten archäologischen Arbeiten
seit dem Jahr 1997 bis zum Jahr 2010.

Die an den Arbeiten Beteiligten: Piotr Wawrzyniak, Tadeusz Łaskiewicz, Michał Brzostowicz,
Henryk Machajewski

Lp.	Rok	Rodzaj prac budowlanych	Wyniki badań archeologicznych	Nr stan.
1	1998	ul. Św. Ducha, budynek gosp.-mieszkalny	centrum miasta: warstwa kulturowa mięszszości 2,0 m od XIV w. do XVIII w.; obiekty nieruchome oraz zbiór kaflí z XVI w.	58/II
2	1997	kolektor sanitarny	centrum, miasta: warstwa kulturowa od 0,5 do 1,7 m od XIV w. do XIX w.	58/III
3	1998	kolektor sanitarny	centrum miasta: warstwa kulturowa od 0,9 m do 1,8 m	58/IV
4	2005	budowa domu handlowego „Kupiec Średzki”	na linii dawnych murów miejskich odkryto fragment fosy miejskiej z umocnieniami z XV w.; pozostałości warstwy kulturowej także z okresu od XV w. do XIX w.	58/V
5	2005	kolektor sanitarny	centrum miasta: warstwa kulturowa mięszszości od 0,5 m do 1,2 m z okresu od XV w. do XIX w.; pozostałości po osadnictwie przedlokacyjnym z X–XI w.	58/VI
6	2006	kolektor sanitarny	centrum miasta: warstwa kulturowa mięszszości od 0,9 do 2,1 m z okresu od XV do XIX w.; stwierdzono budynki zrębowe i studnie	58/VII
7	2005	ul. Kościelna 4, dom gospodarczy	centrum miasta: warstwa kulturowa mięszszości do 1,4 m z XIV–XV w., w tym warstwa spalenizny pochodząca z 1 połowy XIV w.	58/VIII
8	2007	ul. Wiosny Ludów, budynek handlowy	centrum miasta: warstwa kulturowa dochodząca do fosy z okresu od XVI do XVIII w.	58/XII
9	2008	Stary Rynek 10, budynek gospodarczy	centrum miasta: warstwa kulturowa mięszszości do 1,5 m z okresu od XIV do XVI w.	58/XV
10	2010	Stary Rynek, wymiana nawierzchni na rynku wraz z otaczającymi rynek urządzeniami wodno-kanalizacyjnymi	centrum miasta: warstwa kulturowa mięszszości od 1,2 m do 2,0 m z sekwencjami kultury łużyckiej, okresu wpływów rzymskich, wczesnego średniowiecza, a przede wszystkim warstwy kulturowe związane z użytkowaniem rynku w okresie od XIV w. do XVIII w.; odkryto pozostałości po wadze miejskiej z XV–XVI w., a także drewniane urządzenia wodociągów; wyjątkowo liczne zestaw naczyń ceramicznych, a także monet, detale stroju, narzędzi codziennego użytku, metalowych aplikacje stroju	58/XXV

także decyzja o wpisaniu części terenów miasta do rejestru zabytków stanowią podstawą do orzecznictwa konserwatorskiego.

Swoisty rygor w przestrzeganiu prawa o ochronie dziedzictwa kulturowego spowodował zarejestrowanie w Środzie Wlkp. wyjątkowo licznych pozostałości po dawnym osadnictwie. Znakomita ich część odzwierciedla dzieje tego królewskiego miasta. Śladowo udokumentowane są pozostałości także po osadnictwie pradziejowym (kultura łużycka i kultura przeworska) i wczesnośredniowiecznym (X–XI wiek) poprzedzającym założenie miasta. Informacje o ważniejszych znaleziskach zgromadzono w tabeli 1.

W 2010 r. wykonano badania archeologiczne na Starym Rynku w związku z przeprowadzoną tam wymianą nawierzchni. Prace trwały od połowy sierpnia aż do początku grudnia 2010 r. Wykonała je, na zlecenie Urzędu Miejskiego w Środzie Wlkp., Firma „Archeolog” z Poznania. Monograficzne przygotowanie do druku wyników tych badań poprzedza ten krótki artykuł sprawozdawczy przeznaczony do „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych”.

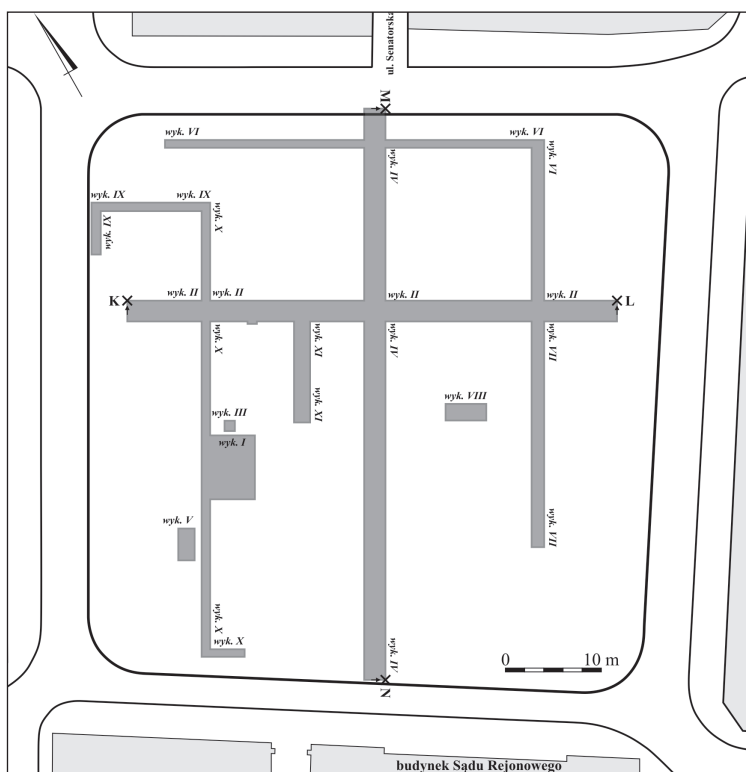
Prace archeologiczne na Starym Rynku w Środzie Wlkp. realizowano przy współpracy z Przedsiębiorstwem Budowlanym Bolesława Spochacza z Ruskowa, pow. Środa Wlkp.. Archeolodzy składają szczególne podziękowania panu Bogdanowi Lisiewiczowi, kierownikowi prac budowlanych na Starym Rynku, za szeroką pomoc, zaangażowanie się w ochronę zabytków archeologicznych oraz wyjątkową wyrozumiałość w trakcie wykonywania badań terenowych.

1. BADANIA ARCHEOLOGICZNE W ZWIĄZKU Z WYMIANĄ NAWIERZCHNI NA STARYM RYNKU

Wymiana nawierzchni na Starym Rynku w Środzie Wlkp., zajmującego obszar około 3800 m², była wyjątkowym wydarzeniem stwarzającym niepowtarzalną okazję do poznania jego dziejów, który w socjotopografii każdego z miast pełnił zazwyczaj funkcję swoistego salonu miasta (A. Grygorowicz 1974; R. Nadolny 2002, s. 71–87). Poza aspektem *stricte* konserwatorskim, realizowano także aspekt *stricte* naukowy polegający na próbie włączenia źródeł archeologicznych do bazy informacyjnej o dziejach dawnej Środzie Wlkp.

2. METODY BADAŃ

Specyfika miejsca realizacji prac archeologicznych wynikała z zalegania niemal na całej nawierzchni Starego Rynku płyty betonowej. Pod pomnikiem 700-lecia miasta, postawionej na rynku, była ona wzmocniona dodatkową betonową wylewką utwardzającą miejsce jego usytuowania.

Ryc. 1. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie.
Zarys Starego Rynku wraz z zaznaczonymi wykopami archeologicznymi

Abb. 1. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen.

Grundriss des Altmarkts mit markierten Ausgrabungen

Oprac./Bearb. Henryk Machajewski, graf./Graph. Marcin Maciejewski

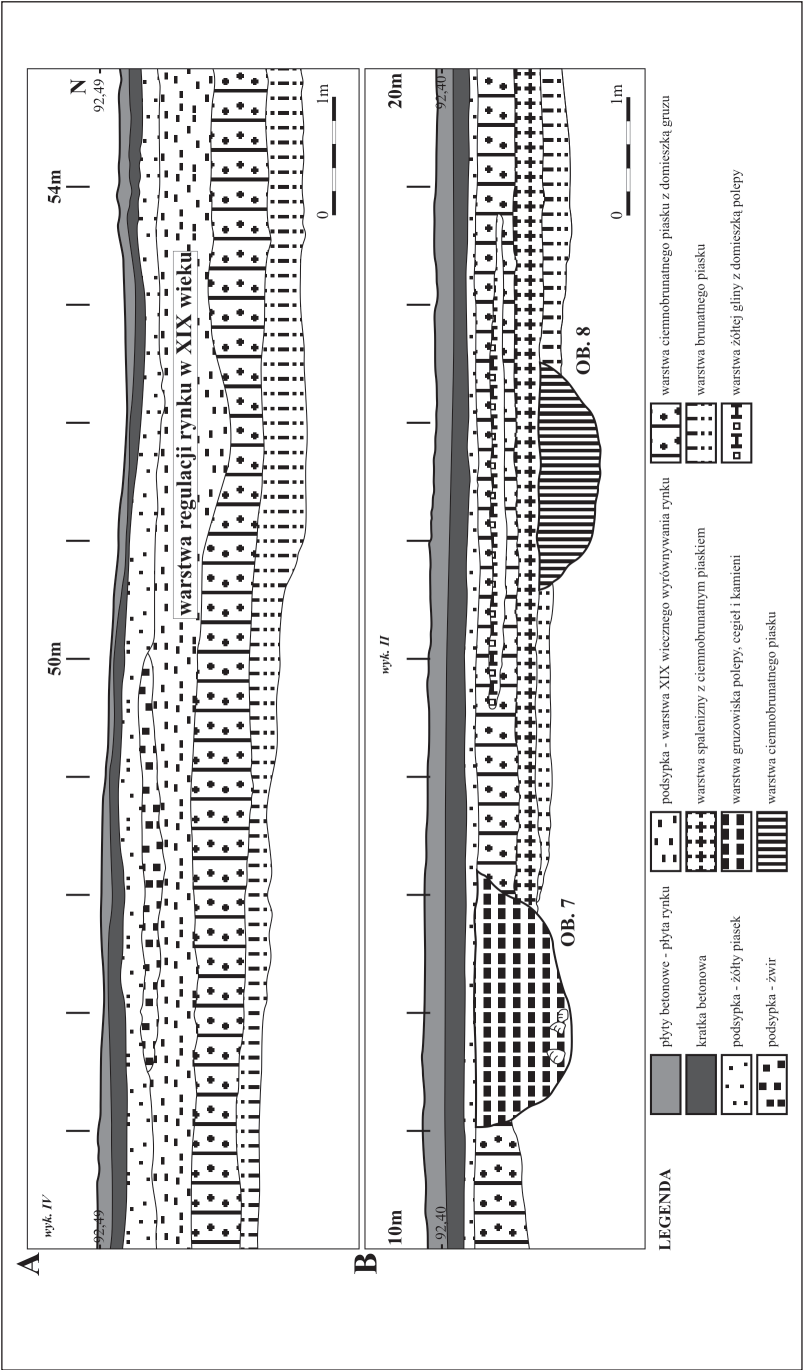
Na podstawie dostępnej dokumentacji o wykonanych dotychczas reorganizacjach zabudowy placu rynkowego i sposobu jego utwardzania należy wnioskować, że w XIX i XX wieku wykonano przynajmniej trzy kolejne przebudowy nawierzchni rynku. Pierwsza miała miejsce u schyłku 1 połowy XIX wieku, nie później jednak niż 1855 r., kiedy władze pruskie przeprowadziły gruntowne prace porządkowe rynku polegające na rozebraniu pozostałości po rozpadającym się ratuszu, usunięciu jatek oraz wyłożeniu całej nawierzchni brukiem kamiennym. Drugim etapem, obejmującym jedynie północno-wschodni fragment rynku, była budowa w latach 30.-tych XX wieku stacji benzynowej zajmującej, wraz z dwoma zbiornikami, relatywnie znaczący jego obszar. Trzecim etapem były dwie nieudane przebudowy nawierzchni rynku, wykonane w latach 60.-tych i 80.-tych XX wieku. Wpierw usunięty bruk

zastąpiono betonową siatką kwadratów wypełnioną zaprawą cementową, a po kilkunastu latach, w skutek jej zniszczenia, nawierzchnię rynku zbudowano z płytek marmurowych. Owa nawierzchnia okazała się być wyjątkowo niebezpieczna dla przechodniów. Stąd, po kilkuletnich przygotowaniach, w 2010 r. nastąpiła kolejna modernizacja nawierzchni Starego Rynku poprzez położenie kostki granitowej i zorganizowanie tzw. małej architektury.

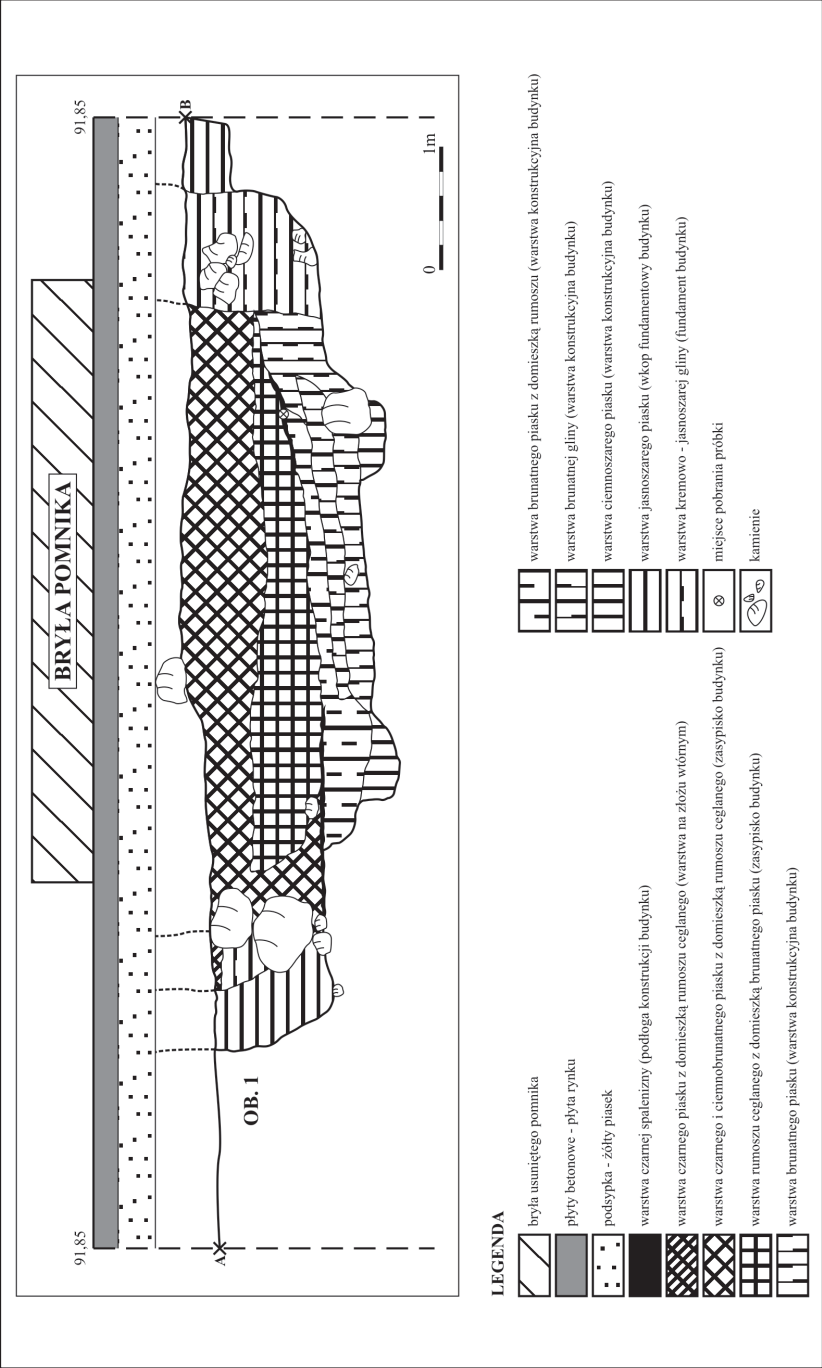
O wcześniejszych etapach zabudowy płyty Starego Rynku i jego nawierzchni niewiele wiadomo. Niepowtarzalną więc okazją do poznania tych kwestii stwarzały prace remontowe rynku podjęte w 2010 r. Wykonano zatem dwa zasadnicze przekroje nawierzchni rynku, wykopami o szerokości 2 m, przecinające się pod kątem prostym (wykop nr II, długości 50 m; wykop nr IV, długości 55 m). Układ ten uzupełniały wykopy dodatkowe (wykop I, III, V–XI) zakładane w różnych miejscach technicznie dostępnych, wyznaczane tam, gdzie spodziewano się odkryć ważne elementy zabudowy dawnego rynku (ryc. 1). Eksplorację prowadzono w ramach warstw naturalnych. Ze względu jednak na znaczącą perturbację poszczególnych warstw, zwłaszcza w północno-wschodniej części rynku, konsekwentne stosowanie tej metody było nie możliwe. Czynnością wspomagającą klasyczne prace wykopaliskowe była penetracja kolejnych warstw i obiektów prowadzona przy pomocy detektora. Łącznie rozpoznano obszar 536 m².

Wiedza o zabudowie rynku w Środzie Wlkp. wynikała z analizy dwóch kategorii źródeł. Pierwszym były zachowane źródła kartograficzne. Najstarszym jest plan z 1783 r. — brak nazwiska autora (dalej oznaczony jako nr 1) — obecnie przechowywany w Muzeum Ziemi Średzkiej w Koszutach, nieco późniejszy plan wg Reppnawa z 1794 r. (nr 2), a następnie wg geometry Raczkowskiego z 1808 r. (nr 3) (por. B. Urbańska 2004, s. 23–25). Na wszystkich planach znajduje się ratusz zlokalizowany w centralnej (nr 2, 3) lub bardziej w zachodniej części rynku (nr 1). Na planie nr 1 zaznaczono także studnie, zlokalizowane w narożnikach rynku, oraz bliżej nie oznaczone zabudowania (jatki?) w północnym sąsiedztwie ratusza. Można zakładać, że współczesne linie poszczególnych pierzei rynku, z wyjątkiem południowej a więc tam, gdzie obecnie znajduje się budynek sądu, dawniej grodzkiego, zbudowany w 1867 r., którą przesunięto kilka metrów na północ, nie uległy zasadniczym zmianom.

Natomiast źródła pisane, przechowywane w Archiwum Państwowym w Poznaniu (dalej skrót: APP), to dokument o nadaniu miejskiego prawa magdeburskiego z 1732 r., oparty na dokumencie potwierdzającym prawa nadane miastu przez króla Zygmunta Starego w dniu 3 lipca 1545 r., spisany po wielkim pożarze miasta mającym miejsce w 1544 r., a ten z kolei był jedynie odnowieniem przywilejów pochodzących z końca XIII w. lub początku XIV w. nadanych prawdopodobnie przez Władysława Odonica (APP, m. Środa, I/20, 1732, I/21, 1746. Por. J. Kądziołka 1990, s. 69). Na podstawie tych dokumentów Jerzy Kądziołka (1990, s. 69–70) stwierdził, że miasto miało kształt owalny wytyczony murami i fosą. Jego środek tworzył kwadratowy rynek o boku wynoszącym około 200 stóp, czyli około 62,0 m.

Ryc. 2. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Stary Rynek.
Fragmenty profilu północ–południe (profil A) i profilu wschód–zachód
Abb. 2. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen, Altmarkt. Fragment des Nord-Südprofils (Profil A) und des Ost-Westprofils
Oprac./Bearb. Henryk Machajewski, graf./Graph. Marcin Maciejewski

Ryc. 3. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Stary Rynek. Przekrój obiektu 1 (domniemanej wagi miejskiej)
Abb. 3. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen, Altmarkt. Querschnitt des Befundes 1 (wahrscheinlich Städtische Waage)
Oprac./Bearb. Henryk Machajewski, graf./Graph. Marcin Maciejewski

Z każdego narożnika wychodziła ulica. Na środku rynku znajdował się ratusz z wieżą. Ściany ratusza wykonane były w konstrukcji szachulcowej wypełnionej cegłą. Na wieży w 1778 r. umieszczono zegar. Obok ratusza stały jatki piekarskie, rzeźnicze i kramarskie oraz ławy solne. Pomiędzy jatkami był brukowany ganek. Wreszcie obok ratusza znajdowała się waga miejska.

Tyle źródła pisane. Konfrontując ich wymowę ze źródłami kartograficznymi zauważa się odmienne informacje o lokalizacji ratusza (albo w centrum rynku, albo bliżej zachodniej pierzei), jego konstrukcji (brak lub występowanie wsporników narożnych), brak informacji o lokalizacji studni, zaś podkreślano funkcjonowanie wagi miejskiej mającej znajdować się gdzieś obok ratusza.

Przystępując do prac wykopaliskowych na rynku w Środzie Wlkp. zdawano sobie sprawę ze złożoności zagadnienia. Wybór lokalizacji na rynku miejsc wykopów dodatkowych (wykop I, III, V–XI) był próbą konfrontacji danych kartograficznych i pisanych z przyjętą pewną narracją o wyglądzie dawnych rynków w Wielkopolsce. Jego wygląd w Środzie w okresie od XIII w. do XXI w. ulegał zmianom. Wydarzeniami zwrotnymi wywołującymi owe zmiany było wytyczenie rynku tuż po lokacji miasta (XIII w.?). Dalsze wynikały z dynamiki przemian gospodarczych, administracyjnych i politycznych. Z ważniejszych z nich wymienić należy wybranie Środy jako miejsca odbywania sejmików powiatowych dla szlachty poznańskiej i kaliskiej (XV–XVIII w.), powodujące wzrost prestiżu miasta, a w następstwie potrzebę zbudowania ważnych obiektów administracyjnych takich jak ratusz (połowa XV w.), czy waga miejska. Tym wydarzeniom towarzyszyły wypadki losowe zwłaszcza pożary, wojny, epidemie. W przypadku Środy wielkie spustoszenie wywołał najazd krzyżacki (1331 r.) i szwedzki (1655–1660 r.), a następnie oderwanie Ziemi Średzkiej od Polski po II rozbiórze (1793 r.). Pożar trawił miasto kilkakrotnie. Ponoć największy miał miejsce w 1544 r. Nie znane, lecz wyobrażalne, pozostają zmiany wywołane epidemiami; jedna z nich miała miejsce na przełomie XVII i XVIII w. (por. L. Gomolec 1935, s. 51).

3. WYNIKI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH NA STARYM RYNKU

3.1. Stratygrafia

Siatka wykopów archeologicznych rozciągnięta na rynku stanowiła odpowiednią podstawą do wyznaczenie zmienności zalegania kolejnych warstw kulturowych. Przyjmując za wiodącą sytuację odzwierciedloną w wykopie II i IV (ryc. 2), uzupełnioną sytuacją udokumentowaną zwłaszcza w uzupełniającym wykopie I i VIII, na średzkim rynku stwierdzono następującą stratygrafię. Podstawą datowania poszczególnych warstw kulturowych był ruchomy materiał archeologiczny, zwłaszcza ceramika naczyniowa, a także chronologia pewnych wydarzeń mających miejsce na rynku takich, jak budowa ratusza (połowa XV w.) a następnie jego zburzenie (1 połowa XIX w., nie później jednak niż 1855 r.), zmiany w zabudowie poszczególnych pierzei rynkowych zwłaszcza południowej (budowa gmachu sądu — 1867 r.).

Wykop II (linia wschód–zachód) (ryc. 2: B):

(a) płyta betonowa łączona z warstwą płytek marmurowych położonych na rynku w latach 80.-tych XX w., miąższości 0,1 m;

(b) kratka betonowa związana z warstwą cementu wylaną pod koniec lat 60.-tych XX w., miąższości 0,1 m;

(c) warstwa podsypki żółtego piasku usypana pod warstwą (b) pod koniec lat 60.-tych XX w., miąższości 0,1 m;

(d) warstwa ciemnobrunatnego piasku z domieszką gruzu i z pasemkami żółtej spiaszczonej gliny zalegająca na całej długości profilu. W spągu tej warstwy stwierdzono pozostałości po budynku (obiekt 5) i dwie jamy gruzowiskowe (obiekt 6, 7), stanowiące pozostałość po rozebranym ratuszu. Nie wykluczone, że owe pasemka spiaszczonej gliny, miąższości do 0,1 m, to elementy konstrukcyjne utwardzające obejście wokół jatek. Miąższość warstwy (d) wynosiła 0,5–0,6 m. Chronologia warstwy: XVII–XVIII/XIX w.;

(e) warstwa spalenizny przemieszana z ciemnobrunatnym piaskiem, zalegająca na odcinku 35 m w centralnej i wschodniej części rynku. Miąższość warstwy wynosiła 0,3–0,4 m. Chronologia warstwy: XVI–XVI/XVII w.;

(f) warstwa brunatnego piasku zalegająca w centralnej i wschodniej części profilu, miąższości 0,2–0,4 m. Chronologia warstwy: XV–XV/XVI w. W spągu tej warstwy stwierdzono jamę (obiekt 8) łączoną z osadnictwem kultury łużyckiej. Pradziejowym sekwencjom osadnictwa nie można przyporządkować konkretnej warstwy kulturowej;

(g) calec, jasnożółty piasek lekko pylasty.

Wykop IV (północ–południe) (ryc. 2: A):

(a) płyta betonowa łączona z warstwą płytek marmurowych położonych na rynku w latach 80.-tych XX w., miąższości 0,1 m

(b) kratka betonowa związana z warstwą cementu wylaną pod koniec lat 60.-tych XX wieku, miąższości 0,1 m;

(c) warstwa podsypki żółtego piasku usypana pod warstwą (b) pod koniec lat 60.-tych XX wieku, miąższości 0,1 m;

(d) warstwa jasnożółtego, stanowiąca warstwę regulującą poziom rynku w południowej jego części, zalegająca na długości 14 m, miąższości 0,4–0,6 m, wysypana na rynku pod koniec 2 połowy XIX w. w związku z budową gmachu sądu;

(e) warstwa ciemnobrunatnego piasku z domieszką gruzu, miąższości 0,5–0,6 m. Chronologia warstwy: XVII–XVIII/XIX w. W północnej części wykopu na odcinku 19 m stwierdzono rozległy wkop, będący miejscem zalegania zbiorników stacji benzynowej, zlikwidowanej pod koniec lat 60. - tych XX w.

(f) warstwa spalenizny przemieszana z ciemnobrunatnym piaskiem miąższości 0,3 m. Chronologia warstwy: XVI–XVI/XVII w.;

(g) warstwa brunatnego piasku, miąższości 0,3 m. Chronologia warstwy: XV–XV/XVI w. W tej warstwie stwierdzono fragmenty ceramiki naczyniowej kultury łużyckiej, kultury przeworskiej. Tym dwom pradziejowym sekwencjom nie można przyporządkować konkretnej warstwy kulturowej;

(h) calec, jasnożółty piasek lekko pylasty.

W wykopach uzupełniających (ryc. 1) uwagę zwraca stratygrafia zarejestrowana w wykopie I (10,2 m × 13,4 m), zlokalizowanym przy zachodniej pierzei rynku, w miejscu gdzie pod koniec lat 60.-tych XX w. postawiono pomnik 700-lecia miasta (ryc. 3). Strop wykopu przygotowany pod pomnik był obniżony, wobec poziomu warstwy (a), (b), (c) z wykopu II i IV, o około 0,6 m, co wynikało z idei umiejscowienia pomnika w wyraźnym obniżeniu terenowym. W stropie tego wykopu zalegała warstwa podsypki jasnożółtego piasku miąższości 0,2 m, natomiast poniżej zalegało wypełnisko ciemnobrunatnego piasku przemieszane ze spalenizną i gruzem ceglany. Zarys tego wypełniska na poziomie calca wyznaczała regularna prostokątna kamienna konstrukcja fundamentowa o wymiarach 12,0 × 7,4 m, miąższości do 1,8 m, stanowiąca pozostałość po obiekcie (obiekt 1).

Natomiast w wykopie VIII (5 m × 2 m), zlokalizowanym w centralno – wschodniej części placu rynkowego, pod warstwą (a), (b), (c), stwierdzono warstwę (d) miąższości 0,4 m, w którą wkopano urządzenia doprowadzające gaz do lampy oświetleniowej stojącej na rynku do 1899 r.. Później, zapewne w latach 20.-tych XX w. owe urządzenia wymieniono na elektryczne.

3.2. Próba wyznaczenia etapów przebudowy rynku

Próba wyznaczenia chronologiczno-chorologicznych przemian średzkiego rynku, uwzględniając wyniki badań archeologicznych a także analizy źródeł pisanych i kartograficznych, sprowadzają się do supozycji o wydzieleniu przynajmniej sześciu faz jego reorganizacji. Inicjacją dla nich stanowiła lokacja miasta mająca miejsce w XIII w. lub na początku XIV w. (H. Dąbrowski 1990, s. 47–48). W Wielkopolsce postrzegana jest ona jako wydarzenie wczesne przypadające na czasy panowania Władysława Odonica lub być może czasy nieco późniejsze. Proces lokacji wymagał przeprowadzenia zdecydowanych reorganizacji w rozplanowaniu przyszłego miasta. Zazwyczaj miasta sytuowano na terenie dotychczas nie zasiedlonym. Tak było zapewne i w przypadku Środy, chociaż lokalizacja ważniejszych jego elementów, jakim był zapewne rynek, pozostawała w związku z położeniem kościoła, funkcjonującego tutaj w czasach poprzedzających lokację miasta (por. H. Münch 1946; M. Kutzner 1969, s. 271–273).

Faza I (2 połowa XIII w.–początek XIV w.). Rynek wyznaczono na terenie dotychczas nie zasiedlonym położonym około 0,2 km na południe od istniejącego już Środzie kościoła p.w. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, w pierw drzewnianego (połowa XIII w.), później murowanego (początek XV w.) (B. Urbańska 2008, s. 20–21), oraz osady przedlokacyjnej (stanowisko 58/VI), położonej bezpośrednio na południowy wschód od kościoła, dziś w rejonie ulicy Senatorskiej, datowanej na X–XI w. (por. M. Brzostowicz, H. Machajewski 2005).

Wyznaczenie rynku, o zarysie regularnego kwadratu o boku około 62,0 m, było procesem jedno czasowym. Wzdłuż każdej pierzei wydzielono po siedem działek

(por. B. Urbańska 2004, s. 23). Najwcześniejszy zarys rynku mógł pochodzić z końca XIII w. lub początku XIV w. Zakładamy, że linia ówczesnych pierzei, zwłaszcza południowej i wschodniej, przebiegała odmiennie wobec współczesnej. Pierwsza z nich była cofnięta o kilka metrów na południe, natomiast druga wysunięta bardziej na zachód. O sposobie zabudowy wnętrza rynku niewiele wiadomo. Badania archeologiczne nie dostarczyły żadnych na ten temat informacji. Co więcej, z rynku nie znamy ruchomego materiału archeologicznego pochodzącego z tego okresu. Stwierdzono jedynie 1 egzemplarz denara koronnego Władysława Jagiełły, datowany na 1389-1434 r. (por. artykuł M. Frąckowiaka o monetach w niniejszym tomie).

Słabe udokumentowanie I fazy użytkowania rynku może być następstwem spalenia miasta w 1331 r. przez Krzyżaków (L. Gomolec 1935, s. 10–11; G. Labuda 1969, s. 303–305). Na ewidentną warstwę spalenizny, datowaną ceramiką na 1 połowę XIV w., interpretowaną właśnie jako pozostałość po pożarze miasta wywołanym przez Krzyżaków, natrafiono w Środzie Wlkp. w pobliżu kościoła przy ul. Kościelnej 4 (stanowisko 58/VIII) (M. Brzostowicz, H. Machajewski 2005). W związku z I fazą zagospodarowania rynku średzkiego zastanowienia wymaga kwestia, czy w związku ze spaleniem miasta nie nastąpiła ponowna lokacja miasta, a tym samym potrzeba nowego wytyczenia miejsca także dla rynku. W Wielkopolsce były znane przypadki przeprowadzenia ponownej lokacji z uwagi na różnego rodzaju wydarzenia (np. Śrem).

Faza II (połowa XIV w.–1 połowa XV w.). Odbudowa miasta po najeździe krzyżackim znalazła swoje odzwierciedlenie w reorganizacji niemal całego miasta, w tym również średzkiego rynku. Miasto zostało otoczone murami i fosą. Woda do fosy została skierowana z rzeki Topolskiej i Jeziorka, a po opłynięciu miasta skierowana była do rzeki Żrenica i dalej do Moskawy. Nastąpiła regulacja ulic dochodzących do rynku. I tak w pierzei północnej pozostawiono przejście prowadzące, co wyznacza obecna ulica Senatorska, w stronę kościoła i zamku starościńskiego. Na rynku wykopano dwie studnie. Na pozostałości jednej z nich, znajdującej się przy północnej pierzei natrafiono podczas prac wykopaliskowych prowadzonych na rynku. Odkryto słabo zachowaną drewnianą konstrukcję zrębową oraz drewniany odcinek rury transportującej wodę (por. W. Kalinowski, A. Keckowa 1978, s. 381, ryc. 225). Na rynku ulokowano także jatki. Większość z nich, wnioskując na podstawie miąższości warstwy kulturowej łączonej z tą fazą użytkowania rynku, znajdowała się zapewne w centralnej i zachodniej części rynku.

Z fazą II łączy się warstwę (f) z wykopu II i warstwę (g) z wykopu IV, miąższości od 0,2 m do 0,4 m. W warstwie tej zalegał ruchomy materiał archeologiczny, zwłaszcza ceramika naczyniowa, pochodząca z końca XIV w. i XV w. Z tą fazą łączy się odkryte na rynku denary koronne Kazimierza Jagiellończyka (1447–1492 r.).

Faza III (2 połowa XV w.–2 połowa XVII w.). Jest to etap znaczących reorganizacji urbanistycznych miasta wywołanych z jednej strony wyjątkowym tempem rozwoju społeczno-ekonomicznego miasta, z drugiej zdarzeniami losowymi, jakim był wielki pożar miasta w 1544 r. Konsekwencje tych zmian zauważa się w sposobie

zagospodarowania rynku. Zapewne w tej fazie, być może w 2 połowie XVI w., na rynku postawiono ratusz z niewielką wieżą, oraz jeszcze inny obiekt o nieco odmiennych założeniach konstrukcyjnych, jednak o funkcji bliżej nie określonej. Pojawienie się tych dwóch obiektów na długi czas uporządkowało układ zabudowy placu rynkowego. Na podstawie badań archeologicznych należy wnioskować, że ratusz zlokalizowano bliżej zachodniej pierzei, węższą ścianą skierowany do centrum rynku. Około 5 m na południe od ratusza zbudowano obiekt prostopadłe doń ustawiony. Obydwa obiekty osadzono na murowanym fundamencie, składającym się z trójwarstwowego układu na przemian dużych kamieni i cegieł osadzonych w glinie i w wapnie (ratusz) lub samych kamieni osadzonych w glinie i wapnie (domniemana waga miejska). Ratusz był niewielki, o wymiarach 18,5 m × 8,0 m, zapewne dwukondygnacyjny, ze wspornikami w spągowej części wzmacnianych kamiennym licem. Natomiast sąsiedni obiekt (domniemana waga miejska), o wymiarach 7,4 m × 12,0 m, zachowanej miąższości 1,8 m. Między ratuszem a domniemaną wagą miejską znajdowała się niewielka jama gospodarcza (piwnica?), o wymiarach 2,0 × 2,5 m, miąższości 1,2 m, pozbawiona ceglano-kamiennych elementów konstrukcyjnych, wypełniona naczyniami ceramicznymi (ryc. 4–6).

Lokalizacja na rynku tych dwóch obiektów murowanych wyznaczyła położenie pozostałych. Bezpośrednio na wschód od nich w centralno-wschodniej części rynku znajdowały się jatki i kramy, być może ławy targowe. Przy północnej pierzei, już od czasów wcześniejszych, funkcjonowały dwie studnie.

Zauważa się, że licznie odkryte na rynku monety (Zygmunt III Waza (1587–1632 r.); Jan II Kazimierz Waza (1648–1668) wystąpiły w dwóch miejscach. Pierwszym był obiekt o funkcji bliżej nieokreślonej, drugim plac w centralno-wschodniej części rynku, a więc rejon funkcjonujących jatek, co dokumentuje tam wzmożony ruch ludności.

Z fazą III łączy się warstwę (e) z wykopu II oraz warstwę (f) z wykopu IV, a także niemal wszystkie znaleziska zarejestrowane w wykopie I.

Rynek w Środzie w tej postaci dotrwał do połowy XVII w., kiedy niemal całe miasto uległo zniszczeniu przez najazd szwedzki (1655 r.). Pojawienie się obcej społeczności w pewnym sensie odzwierciedlają monety szwedzkie Gustawa II Adolfa (1621–1632 r.), Krystyny (1632–1654 r.), czy Karola X Gustawa (1654–1660 r.)

Faza IV (2 połowa XVII w.–schyłek XVIII w.). Był to czas, po najeździe szwedzkim, wielkiej stagnacji gospodarczo - społecznej miasta. Odzwierciedla to drastyczny spadek liczby mieszkańców. Jeżeli w 1655 r. mieszkało w Środzie 4000 ludzi, to w 1793 r. było ich tylko 1009 (857 katolików, 102 protestantów i tylko 10 żydów), a w 1840 r. już 2480 mieszkańców (por. L. Gomolec 1935, s. 43, 51).

W zagospodarowaniu średzkiego rynku początkowo nie zauważa się istotnych zmian. Obniżyć mogła się dynamika korzystania z jej przestrzeni i obiektów. Uwzględniając przynajmniej liczebność i różnorodność monet odkrytych na rynku można zakładać, że ruch na nim był znaczący.

Z fazy IV łączy się w wykopie II warstwę (d), natomiast w wykopie IV warstwę (e). Odkrycia archeologiczne dokumentują liczne naczynia ceramiczne oraz szeroką gamę kafli piecowych pochodzącą z ratusza i budynku stojącego obok (ryc. 9). Z tą fazą łączy się budynek z podłogą o konstrukcji drewnianej wspartej na słupach, o wymiarach 5,0 m × 3,5 m, usytuowany 4,0 m na północ od ratusza. Zakłada się, że nadal funkcjonowały różnego rodzaju jatki w układzie przestrzennym tym samym, jak w fazie wcześniejszej.

Pod koniec XVIII w. uporządkowano północną pierzeję rynku, gdzie postawiono siedem małych parterowych i piętrowych budynków. Tym samym została uporządkowana przestrzeń pomiędzy rynkiem o kościołem. Niewykluczone, że podobne budynki postawiono także wzdłuż pierzei wschodniej odsuwając ją nieco od rynku.

Faza V (początek XIX w.–połowa XX w.). Zajęcie Środy przez Prusaków w konsekwencji II rozbioru Polski (1793 r.) spowodowało gwałtowne zmiany w organizacji urbanistycznej miasta. Rozebrano mury miejskie (1796 r.), wprowadzono odmienną organizację rynku. Na rynku przystąpiono do rozbiórki ratusza, wówczas już znacznie zniszczonego. Pozostawiono jedynie wieżę ratuszową z dzwonami (L. Gomolec, St. Nawrocki 1990, s. 105). Na pozostałości tej rozbiórki natrafiono podczas prac wykopaliskowych w postaci dołów, o średnicy 2,0 × 3,0 m, wypełnionych ceglami, kamieniami, dachówkami i rumoszem glinianym oraz różnego rodzaju przedmiotami metalowymi, także niemal w całości rozebranych fundamentów kamiennie-ceglanych. Projekt wybudowania nowego ratusza, opracowany w latach jeszcze 1852–1853, nie został zrealizowany. Ratusz postawiono poza rynkiem na dzisiejszym Palcu Zamkowym w miejscu dawnego zamku starościńskiego. Zapewne wcześniej od ratusza rozebrano budynek domniemanej wagi zlokalizowany obok ratusza. Obiektu tego nie zaznaczono już na najstarszym planie miasta pochodzącym z 1783 r. (por. B. Urbańska 2004, s. 23). Sposób pozostawienia przyziemnej konstrukcji muru kamiennie-ceglanego odkrytego podczas prac archeologicznych wskazuje, że proces jego rozbiórki był prowadzony w odmienny sposób (rozbiórka do poziomu nieco poniżej ówczesnej nawierzchni rynku), w porównaniu do prac rozbiórkowych przy ratuszu, gdzie przyziemne mury zostały niemal do spągu rozebrane, a gruzowisko pochodzące ze ścian sypano do kilku dołów położonych w obrębie i w pobliżu ratusza.

Wybrukowanie rynku w 2 połowie XIX w. spowodowało, że różnego typu jatki i stragany nie znalazły już stałego miejsca na rynku, lecz pojawiały się tylko w dni targowe. Można zakładać, że na średzkim rynku z chwilą utwardzenia jego nawierzchni nie znajdowały się stałe już obiekty zabudowy. Zlikwidowano studnie. Jedynymi stałymi obiektami były dwie figury świętych usytuowane w południowozachodnim i południowo-wschodnim narożniku rynku, ustawione na przełomie XIX w i XX w. Na cementowe bloki, stanowiące podstawę figury ustawionej w południowo-wschodniej części rynku natrafiono podczas prowadzonych prac wykopaliskowych. Przed wybrukowaniem rynku, na co wskazuje warstwa podsypki odkryta w południowej jej części (wykop IV: warstwa (d) (ryc. 2: A), podniesiono jego

poziom o blisko 0,5 m. Zabieg ten, poziomujący płytę rynku, był związany z budową w 1867 r. sądu grodzkiego i więzienia położonego przy południowej pierzei rynku.

Na przełomie XIX w. i XX w. wyburzono część budynków z pierzei północnej, zachodniej i wschodniej, zastępując je budynki wielopiętrowymi. Wpierw wokół rynku zainstalowano oświetlenie gazowe, później elektryczne. Na rury gazowe doprowadzające gaz do lamp natrafiono w wykopie VIII (ryc. 1).

W latach 30.-tych XX w. w północno-wschodniej części rynku zbudowano stację benzynową.

Faza VI (2 połowa XX w. po czasy współczesne). Kolejna przebudowa nawierzchni rynku, to koniec lat 60.-tych i w latach 80.-tych XX w. Wtedy, jak już wspomniano, nastąpiła wymiana nawierzchni brukowej początkowo na betonową, później dodatkowo nakryta płytkami marmurowymi. W zachodniej części rynku, w domniemanym miejscu zalegania pozostałości po ratuszu, teren obniżono o około 0,6 m, celem stworzenia niecki, gdzie ustawiono pomnik 700-lecia miasta.

Ostatnia przebudowa rynku nastąpiła w 2010 r. Nawierzchnię rynku wyłożono różnokolorową kostką granitową.

3.3. Komentarz dotyczący specyfiki odkrytych form kulturowych

3.3.1. Jednostkowe formy kulturowe

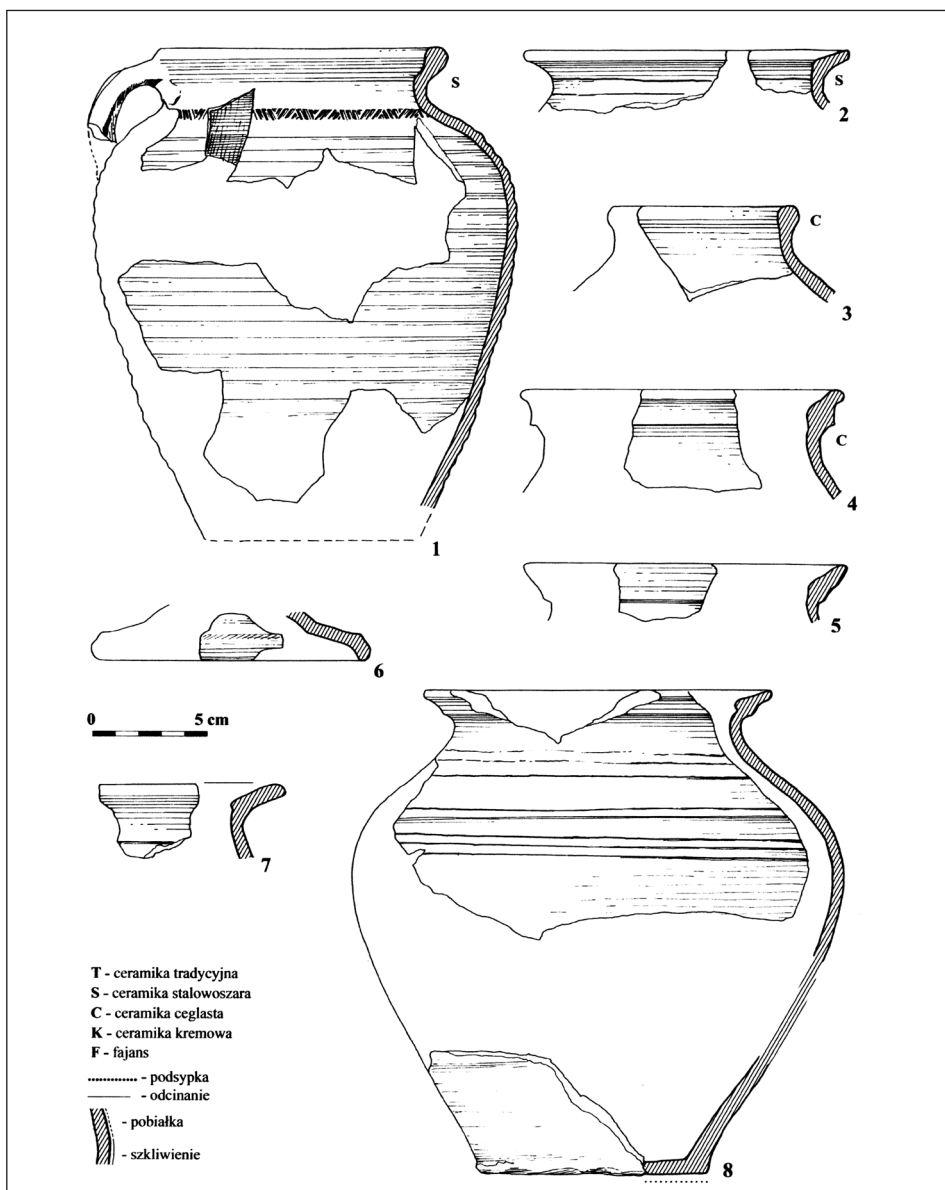
3.3.1.1. Ceramika naczyniowa

Na Starym Rynku stwierdzono 763 fragmenty ceramiki naczyniowej. Ową grupę podzielić można na trzy grupy kulturowe.

- 1) kultura łużycka — 6 fragmentów ceramiki;
- 2) kultura przeworska — 11 fragmentów ceramiki z młodszego okresu rzymskiego;
- 3) kultura późnego średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych — 746 fragmentów ceramiki.

Skupiając uwagę jedynie na ceramice naczyniowej grupy 3 zauważa się, że w jej obrębie wydzielić należy okazy typu (a) — wykonane na kole barwy stalowoszarej (378 egz.) (ryc. 4: 1; ryc. 5: 1–4; 7: 4–6), typu (b) — barwy ceglastej (87 egz.) (ryc. 4: 3), typu (c) — barwy jasnoceglastej (52 egz.), typu (d) barwy kremowej (48 egz.) (ryc. 6: 2), typu (e) — barwy ceglastej z polewą umieszczoną od strony wewnętrznej (95 egz.), typu (f) barwy brunatnej obustronnie pokrytą polewą (67 egz.) (ryc. 6: 3), typu (g) — majolika z polewą ołowiowo-cynową, zdobiona wątkami roślinnymi w układzie symetrycznym (19 egz.).

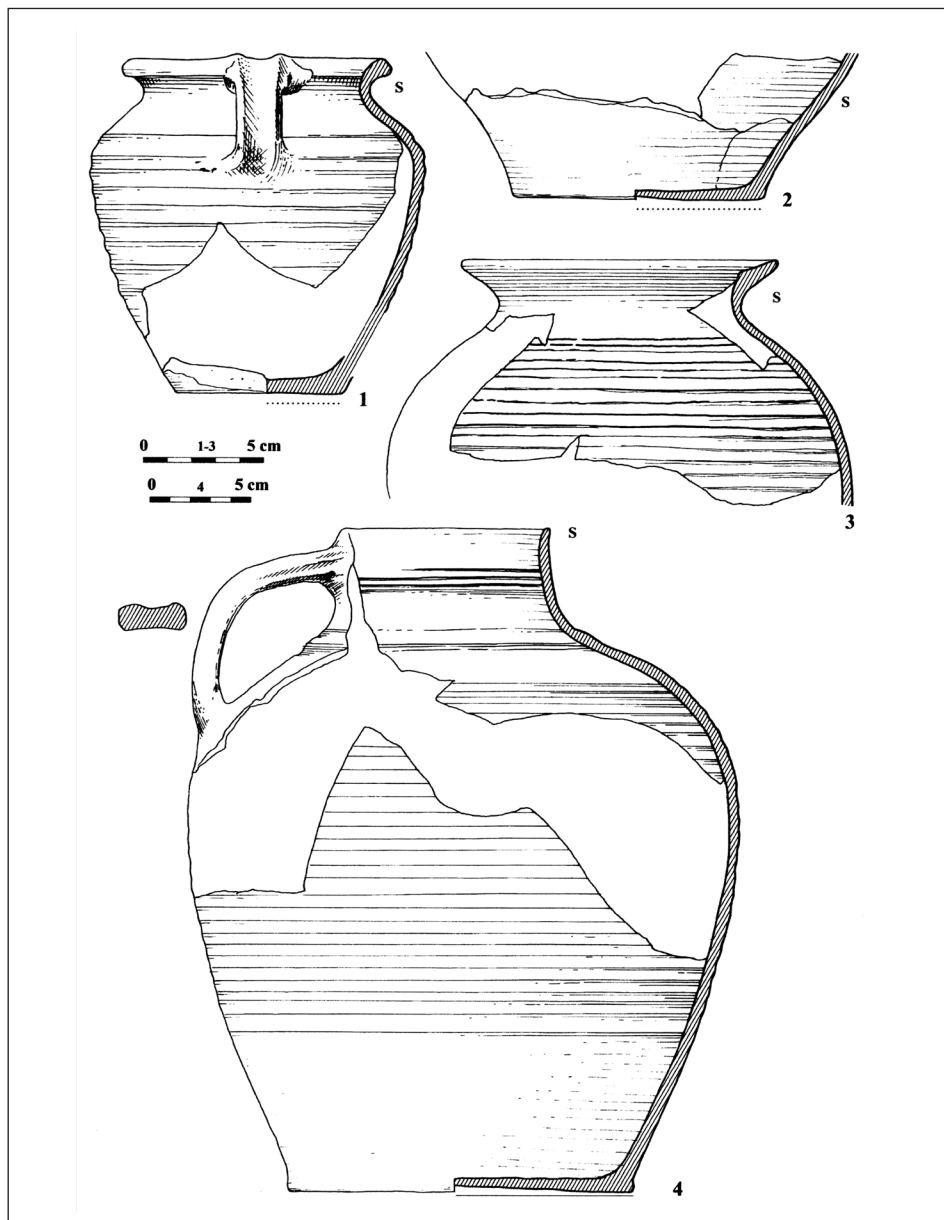
Na podstawie wstępnych wyników analizy cech technicznych i zdobniczych zakładamy, że ceramika typu (a–c) odpowiada tradycjom garncarstwa wielkopolskiego z XV w. a być może nawet z przełomu XIV w. i XV w. Z kolei typy (d, e, f) reprezentują tradycje późniejsze tradycje sięgające XVI–XVII w. Natomiast ceramika typu

Ryc. 4. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Stary Rynek.
1-8, obiekt 3 (jama)

Abb. 4. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen, Altmarkt.
1-8, Befund 3 (eine Grube)

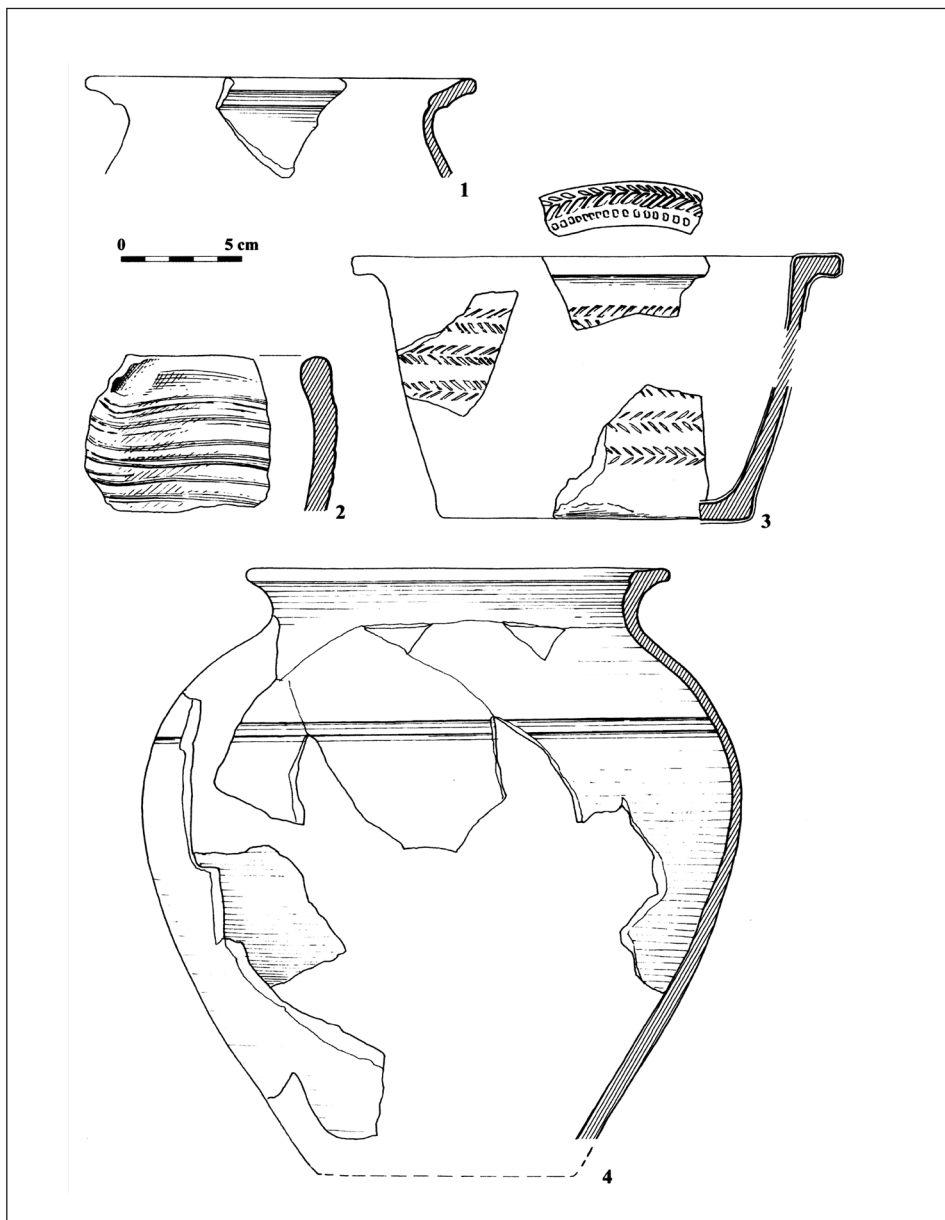
Rys./Gez. Ewa Pawlak

Ryc. 6. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Stary Rynek.
1-4, obiekt 3 (jama)

Abb. 6. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen, Altmarkt.
1-4, Befund 3 (eine Grube)

Rys./Gez. Ewa Pawlak

Ryc. 7. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Stary Rynek.
1-6, obiekt 1 (domniemana waga miejska)

Abb.7. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen, Altmarkt.
1-6, Befund 1 (wahrscheinlich Städtische Waage)

Rys./Gez. Ewa Pawlak

(g) nawiązuje do tradycji XVI w. i XVII w. (autorzy artykułu dziękują za udzielone konsultacje koledze Pawłowi Pawlakowi z Poznania).

3.3.1.2. Ceramika budowlana

Pod tym pojęciem rozumiemy dachówki i gąsiorzy odkryte w rumowiskach dwóch obiektów murowanych oraz w warstwie kulturowej. Stwierdzono znaczne ilości potłuczonych dachówek zakładkowych i karpiówek oraz gąsiorów przeznaczonych do krycia kalenic i szczytów. Wszystkie wyrobione były z surowej gliny o powierzchni porowatej, barwie lekko czerwonej (por. E. Pawlak 2007, s. 169).

3.3.1.3. Cegły budowlane

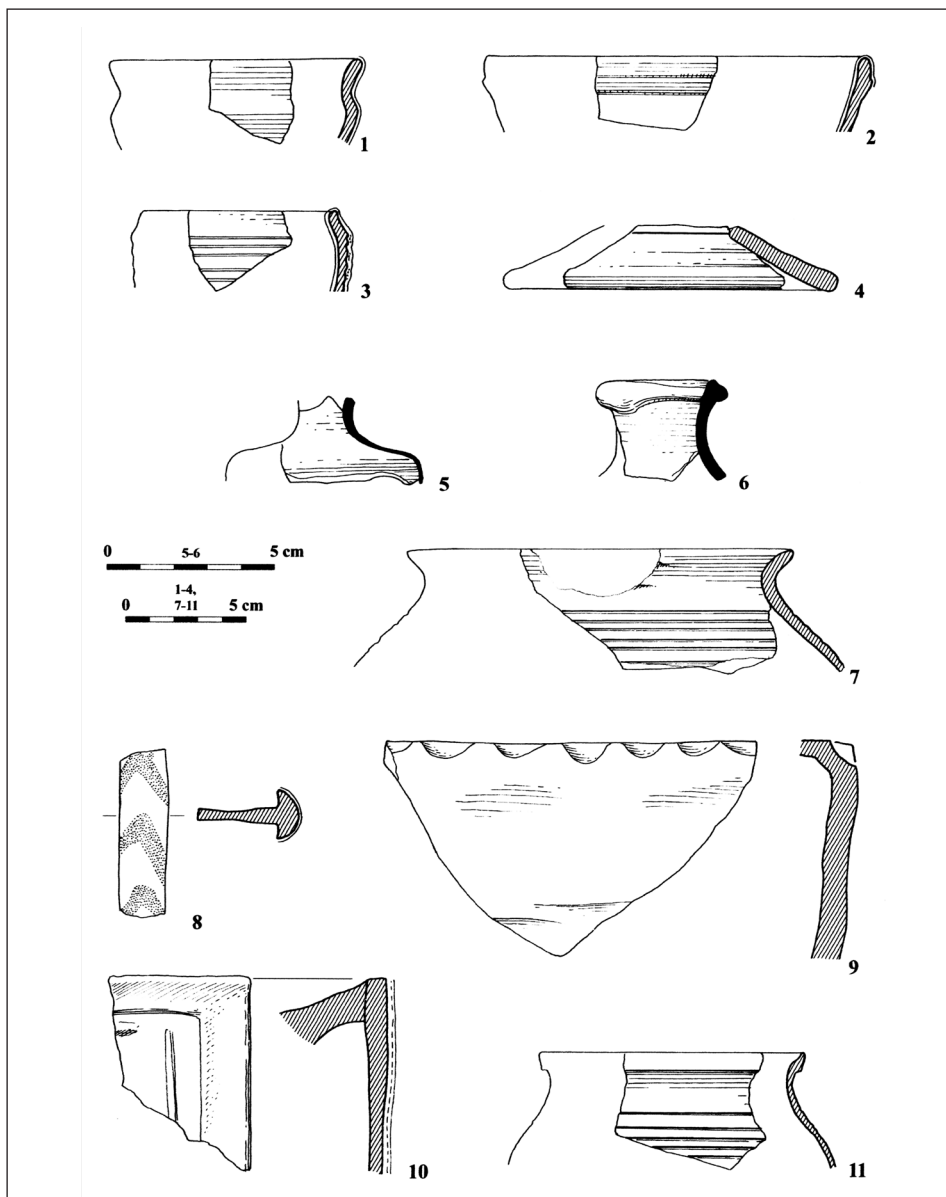
Odkryto znaczną ilość potłuczonej cegły, wyjątkowo całych jej egzemplarzy. Ich wielkość zazwyczaj wynosiła 27 cm × 13 cm × 9 cm, z zachowanymi na jednej z dwóch większych płaszczyzn śladami po sztrychowaniu. Ich wymiary odpowiadają najczęściej stosownym w Wielkopolsce ceglom w XIV–XV w. (por. W. Borusiewicz 1985, s. 59, tabl. 5–1; E. Pawlak 2007b, s. 169).

3.3.1.4. Gliniane płytki posadzkowe

W budynku odkrytym obok ratusza (domniemana waga?) natrafiono na kilkanaście fragmentów, w tym 2 okazy w całości zachowane, płytek o wymiarach 20 cm × 15 cm × 3 cm, o fakturze lekko szorstkiej, barwie kremowej, wypalanej zapewne w temperaturze redukcyjnej. Stanowiły one element konstrukcyjny podłogi. Podobne płytki spotykano w Wielkopolsce już od XIII w. (A. Rutkowska-Płachcińska 1978, s. 164–165; A. Marciniak-Kajzer 2010, s. 84, ryc. 6).

3.3.1.5. Kafle

Stwierdzono dwa typy kafli. Ich liczba pozostaje trudna do określenia. Zauważa się znaczne ich rozdrobnienie. Licznie wystąpiły w pozostałościach po dwóch obiektach murowanych oraz w warstwie kulturowej sąsiadującej z tymi obiektami. Pierwszym typem były kafle garnkowe, barwy jasnoceglastej odkryte w rumowisku po ratuszowym oraz w warstwie. Drugim były kafle płytowe bogato zdobione ornamentem antropomorficznym, roślinnym, barwy jasnoseledynowej, ciemnozielonej lub brązowej z polewą, w większości formowane na matrycach (ryc. 9). Kafle garnkowate, zazwyczaj kształtu kwadratowego lub prostokątnego pozbawione zdobień (por.

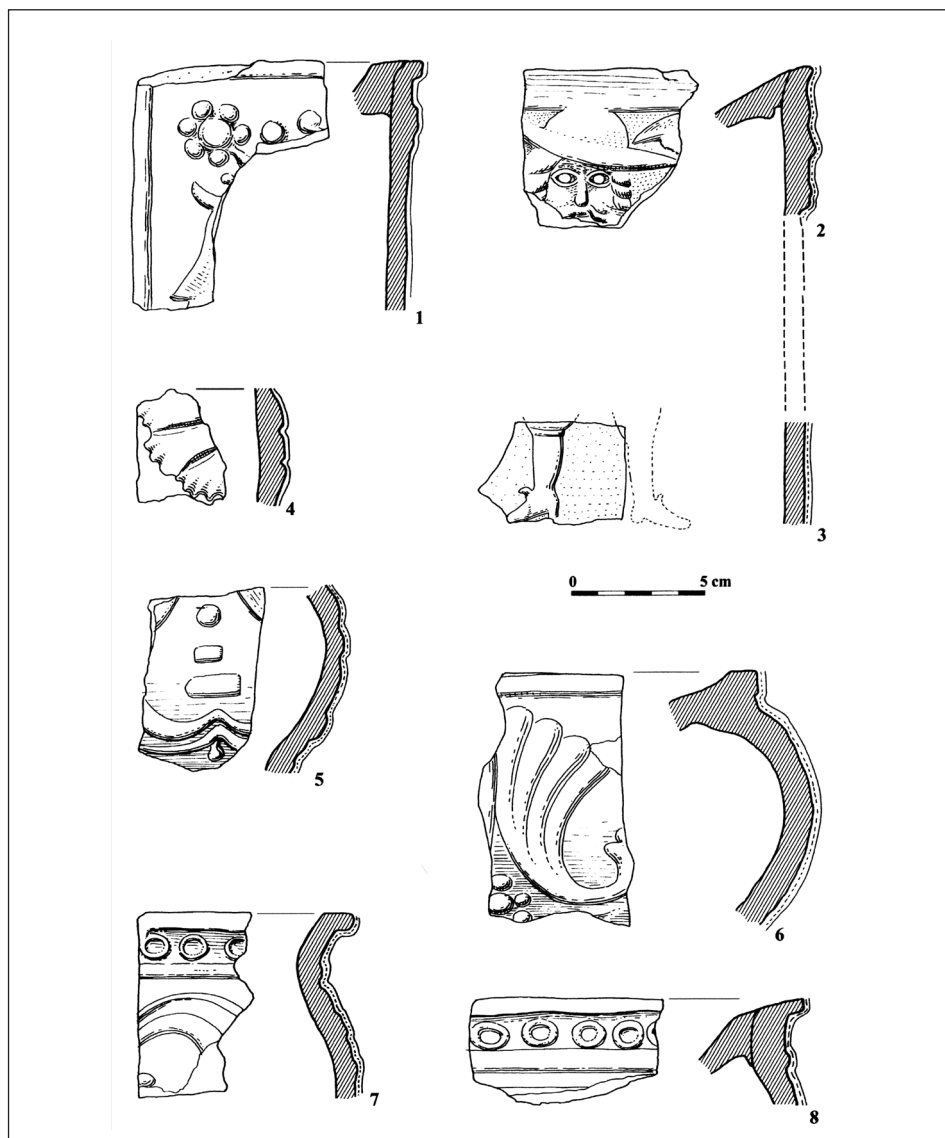
Ryc. 8. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Stary Rynek.

1-11, obiekt 1 (domniemana waga miejska); 1-4, 7-11, glina, 5-6 szkło

Abb.8. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen, Altmarkt.

1-11, Befund 1 (wahrscheinlich Städtische Waage); 1-4, 7-11, Lehm, 5-6 Glas

Rys./Gez. Ewa Pawlak

Ryc. 9. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie.
 Fragmenty kafli płytowych z obiektu 1 (domniemana waga miejska) 5–8, oraz z ratusza 1–4

Abb.9. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen.
 Fragmente von Ofenkacheln aus dem Befund Nr. 1 (wahrscheinlich Städtische Waage) 5–6,
 und aus dem Rathaus 1–4

Rys./Gez. Ewa Pawlak

A. Rutkowska-Płachciska 1976, s. 316, ryc. 238; E. Pawlak 2007a, s. 163–164), prawdopodobnie pochodzą z XV i XVI w. Natomiast kafle płytowe, wypalane zapewne dwukrotnie (efekt: lśniąco lico kaffa), z uwagi na ornamentykę, podzielić można na następujące grupy: (a) zdobienia figuralne (ryc. 9: 2–3), (b) zdobienia roślinne (ryc. 9: 6), (c) geometryczno-roślinne (ryc. 9: 3, 1, 6). W ujęciu stylistycznym owe kafle nawiązują do okazów renesansowych datowanych na XV–XVI w. (por. E. Pawlak 2007a, s. 166–167).

3.3.1.6. Naczynia szklane

Odkryto przynajmniej 9 fragmentów naczyń szklanych, stanowiących pozostałość po butelkach i flakonach, wykonanych ze szkła koloru jasnoseledynowego i jasnożółtego (ryc. 8: 5–6).

3.3.1.7. Przedmioty codziennego użytku

W wypełnisku obiektów oraz w warstwach kulturowych stwierdzono ponad 54 różnych przedmiotów żelaznych. W tej grupie wydzielono 40 gwoździ, w tym 2 egz. będące okuciami drzwi, 6 fragmentów prętów, 8 różnego rodzaju okuć. Nadto odkryto brązowy naparstek, 3 brązowe blaszkowate okucia skrzynki zdobione na krawędzi wątkiem warkoczowym (?), a także fragmenty kilku noży żelaznych.

3.3.1.8. Elementy uzbrojenia

W warstwie natrafiono na 2 kule muszkietów, fragmenty 2 ostróg żelaznych typu nieokreślonego, a także fragment kordu żelaznego, zapewne związanego z tradycją uzbrojenia szwedzkiego z XVII w.

3.3.1.9. Metalowe detale stroju

W warstwie (e) wykopu IV natrafiono na brązowy pierścionelek z szeroką kargą, na której osadzone było niewielkie karminowe szklane oczko. Z kolei w warstwie (f) wykopu IV odkryto brązową sprzączkę okularową typową dla okresu od połowy XV do początku XVII w. (por. R. Whitehead 1996). Z detalami stroju jest związana zapewne brązowa cienka płytka kwadratowa o boku 3,5 cm, z wyobrażeniem centaura w postaci tułowia zwierzęcia kopytnego (koń?) i głowy człowieka w czepcu, wykonana w oryginalny sposób techniką nacinania, odkryta w warstwie (g) wykopu

IV, datowanej na XV w. i przełom XV i XVI w., być może charakterystyczna dla stylistyki zdobniczej późnego okresu średniowiecza (ryc. 10).

3.3.1.10. Plomby towarowe

W domniemanej wadze miejskiej odkryto przynajmniej 5 kulistych plomb towarowych wykonanych z ołowiu (M. Bogucka 1978, s. 344–348). Cechowano nimi zapewne sukna zwożone na różne rynki. Stanowią ważny element w studiach nad praktyką celną i podatkową (por. M., K. Kocińska, J. Maik 2004; B. Bobowski 2009). Pojawienie się plomb w Wielkopolsce jest udokumentowane już od XIII/XIV w. Znaleźiska ze Środy datować należy na XV–XVII w.

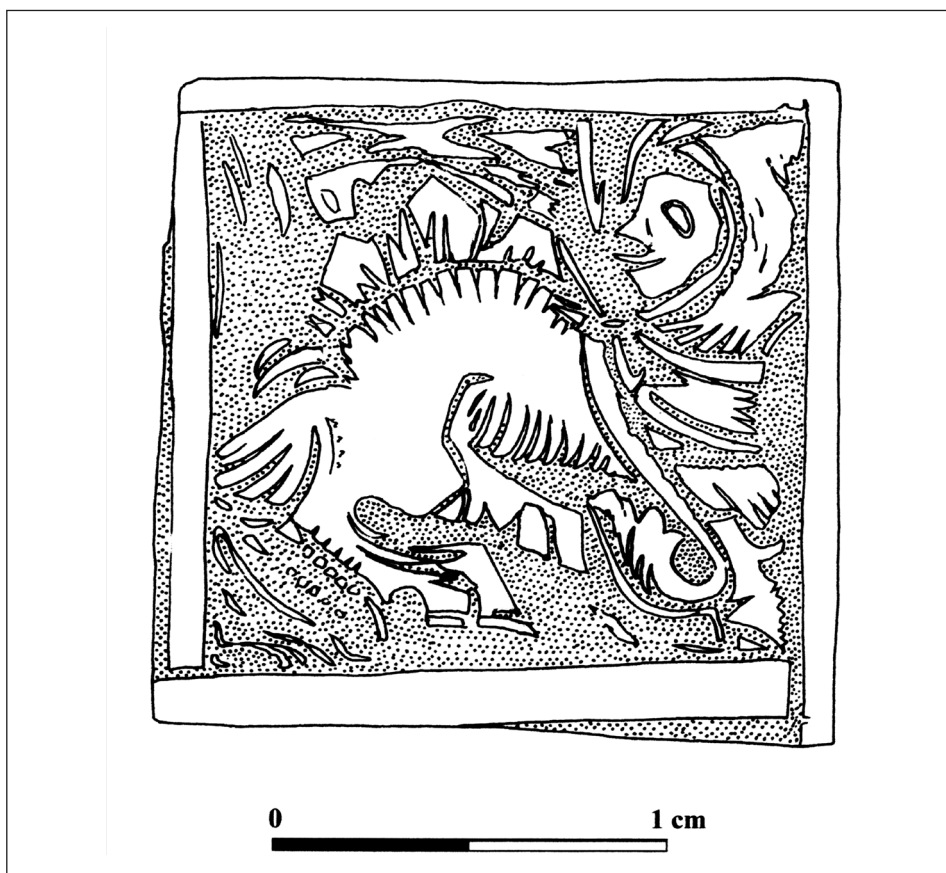
3.3.1.11. Monety

Na średzkim rynku odkryto 102 monety. Tym znaleziskom jest poświęcony oddzielny artykuł Maksymiliana Frąckowiaka zamieszczony w niniejszym tomie. Wielkość zbioru, będącego kategorią znalezisk drobnych, nie znajduje porównania wobec dotychczas udokumentowanych na rynkach wielkopolskich tego rodzaju znalezisk. Aspekt ich chronologii w znakomity sposób podkreśla wydzielone kolejne fazy rozwoju rynku w Środzie. Zauważa się brak monet z XIV w., przy znacznej liczebności nominalów pochodzących z XV w. i XVII w. a następnie XVIII w. i początku XIX w. Ich pochodzenie odzwierciedla proces powiązań i zależności gospodarczych oraz politycznych miasta.

3.3.2. Zespołowe formy kulturowe

3.3.2.1. Urządzenia wodociągowe

W wypełnisku domniemanej wagi miejskiej oraz przy północnej pierzei rynku odkryto 2 drewniane odcinki rury służące do transportu wody. Każda z nich była długości 0,57 m. Rury wykonano z belki drewna dębowego profilując ją w przekroju do kwadratu o boku 0,25 m, średnicy otworu około 0,12 m. Kolejne odcinki rur łączono żelaznymi obręczami. W Środzie owe rury wystąpiły w III fazie użytkowania rynku (2 poł. XV w.–2 poł. XVII w.). Trudno jest jednoznacznie stwierdzić, czy służyły do transportu wody z jednej z dwóch studni znajdujących się przy północnej pierzei rynku, czy z ujęcia poza rynkiem. W drugiej sytuacji, uwzględniając położenie rynku na wyraźnym wyniesieniu, musiałyby mieć zastosowanie pompy do podnoszenia wody napędzane kołem wodnym (tzw. rurmusy pompowe), w Polsce spotykane od połowy XVI w. (W. Kalinowski, A. Keckowa 1978, s. 382–383). Udokumentowanie sieci wodociągowej w Środzie, nie zależnie od skali jej rozbudo-

Ryc. 10. Środa Wielkopolska, gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie.

Brązowa plakietka z wyobrażeniem hybrydowym postaci

Abb. 10. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco Woi. Großpolen.

Eine braune Plakette mit einer hybriden Darstellung einer Gestalt

Rys./Gez. Ewa Pawlak

wania, wpisuje owo miasto w Wielkopolsce do nielicznej grupy (Poznań, Pyzdry, Kalisz), które już w XVI–XVII w. mogły poszczycić się posiadaniem takich urządzeń (ryc. 11) (W. Kalinowski, A. Keckowa 1978, s. 381, ryc. 225).

Sposób dostarczania wody do miasta średniowiecznego określano już z chwilą jego lokacji. Przykładem takim jest Wrocław, gdzie wraz z wyznaczeniem terenu miasta wskazano miejsca pod studnie (C. Buśko 1996, s. 93–121). Rozwój urbanistyczny miasta, a tym samym narastający proces zanieczyszczania wód gruntowych, niekiedy postępujące obniżanie się poziomu ich ujawniania, wymuszał potrzebę rozbudowy

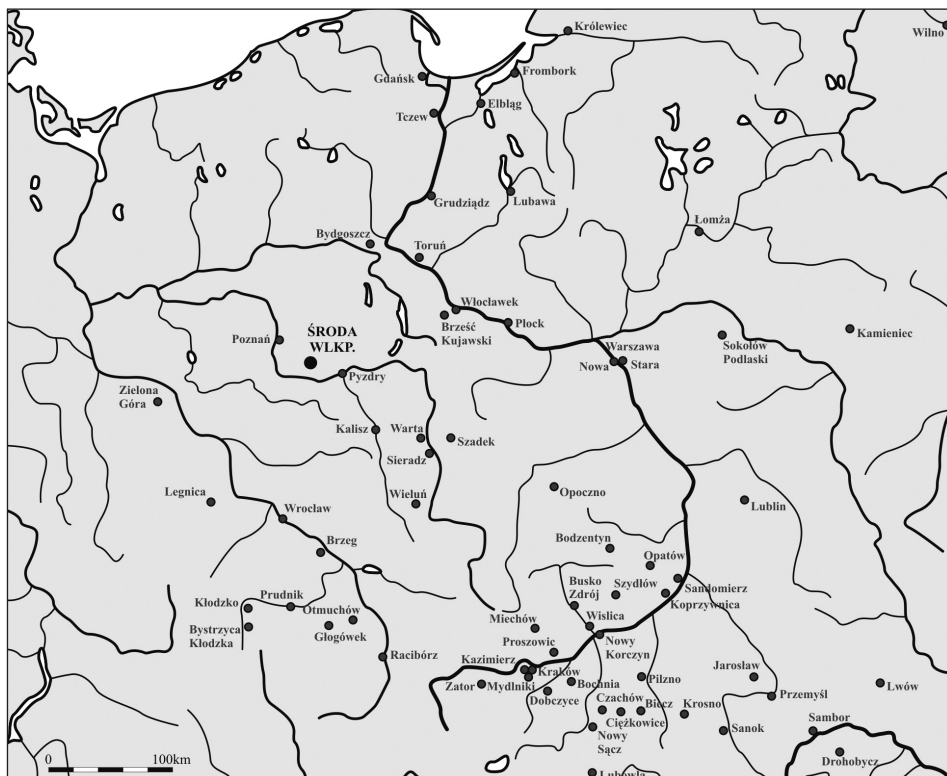
urządzeń hydrotechnicznych, jakim były właśnie rurociągi wodne (P. Dziedzic 2010, s. 129–130). Nie wszystkie miasta radziły sobie z tym problemem. Środa była jednym z niewielu, które szybko uporały się z tym problemem.

3.3.2.2. Kwestia wagi miejskiej

Odkryty obiekt, roboczo określany mianem właśnie wagi miejskiej, w poziomie regularnie prostokąty ($7,4 \times 12,0$ m), w przekroju prostokątny miąższości 1,8 m z zachowanymi w spągu pozostałościami po dołkach posłupowych (ryc. 3), był wyznaczony murem fundamentowym szerokości 0,7 m, miąższości 1,0 m. Konstrukcja muru fundamentowego: trójwarstwowy układ dużych kamieni osadzonych w glinie i w wapnie. Wypełnisko: wielowarstwowe, stanowiące pozostałość po drewnianej podłodze osadzonej na konstrukcji słupowej, oraz zawalonej do wewnątrz ścianach obiektu w postaci warstwy rumoszu glinianego, cegieł, dachówek, ceramice naczyniowej i kaflach. W wypełnisku znajdowały się plomby towarowe, monety, metalowe detale stroju, różnego rodzaju żelazne okucia i gwoździe, a także odcinek drewnianej rury służący do transportowania wody. Chronologia obiektu: 2 połowa XV w.–2 połowa XVII w. (III faza użytkowania rynku). Przypuszczenie, że jest to waga miejska, zakładając chronologiczną jej synchronizację z ratuszem, oparto na przeświadczeniu wynikającym ze źródeł pisanych, że w Środzie obok ratusza znajdowały się jatki oraz właśnie waga miejska (J. Kądziołka 1990, s. 69). Cechy konstrukcyjne tych obiektów nie zawsze stanowią odpowiednie kryterium ich wydzielenia, ponieważ obok obiektów murowanych funkcjonowały obiekty wsparte jedynie na drewnianych słupach (por. A. Rutkowska-Płachciska 1978, s. 202–203, ryc. 143; J. Wiesiołowski 1997, s. 143). Ważniejszym kryterium było znaczenie i funkcja miasta w regionie a Środa, zwłaszcza w okresie od XIV w. do schyłku XVII w. w Wielkopolsce takowym się oznaczwała.

3.3.2.3. Ratusz

Dotychczas o ratuszu wiadano na podstawie jedynie źródeł pisanych i ikonograficznych (por. rozdział: metody). Ostatnio uzupełniły je informacje archeologiczne w konsekwencji przeprowadzonych na rynku badań wykopaliskowych. Na podstawie zatem tych informacji stwierdza się, że ratusz zbudowano w 2 połowie XVI w. rozebrano, ze względu na zły jego stan techniczny, w połowie XIX w. nie później niż 1855 r. Ratusz pierwotnie był posadowiony bliżej zachodniej pierzei węższą ścianą skierowaną do centrum rynku. Obiekt osadzono na murowanym fundamencie, szerokości 0,7 m i miąższości 1,1 m, ułożonym trójwarstwowo na przemian z dużych kamieni i cegieł osadzonych w glinie i wapnie. Ściany zbudowano w konstrukcji szachulcowej wypełnionej ceglami i gliną oraz wapnem. Na podstawie zachowanych fragmentów ścian należy wnioskować, że cegły układano w wątku wendyjskim

Ryc. 11. Rozmieszczenie w Polsce wodociągów w latach 1500–1650 r.
(wg W. Kalinowski, A. Keckowa 1978)

Abb. 11. Wasserleitungsverteilung in Polen in den Jahren 1500–1650
(nach W. Kalinowski, A. Keckowa 1978)

(por. W. Borusiewicz 1985, s. 49, ryc. 4: a). Wielkość cegieł strychowanych, barwy jasnobordowej, wynosiła zazwyczaj: 27 cm × 13 cm × 9 cm. Dach ratusza nakrywały dachówki zakładkowe, natomiast kalenice i szczyty zwieńczały gąsiory. Był to zapewne dach czterospadowy. Wypełnisko ratusza, ze względu na prace rozbiórkowe przeprowadzone przez Prusaków, uległo silnej perturbacji. W śladowo zachowanym pierwotnym jego wypełnisku, a przede wszystkim w jamach zawierających materiał rozbiórkowy pochodzący z ratusza, ulokowanych na jego zewnątrz, odkryto fragmenty cegieł i dachówek, naczyń ceramicznych wykonanych na kole, kafle, różnego rodzaju przedmioty żelazne.

Ratusz, o wymiarach 18, 5 × 8 m, był zapewne obiektem dwukondygnacyjnym ze wspornikami wzmacnianymi w spągowej części kamiennym licem i jak już wspomniano z dachem dwuspadowym.

3.3.2.4. Jamy gospodarcze (piwnice?)

Na rynku pojawiały się sporadycznie jamy gospodarcze o różnym przeznaczeniu. Na jedną z nich natrafiono między ratuszem a domniemaną wagą miejską (obiekt 3). Bogate jej wypełnisko w postaci naczyń ceramicznych uzasadnia przypuszczenie o jej traktowaniu jako swoistego magazynu garncarza handlującego na rynku.

ZAKOŃCZENIE

Odkryte pozostałości po dawnym osadnictwie na Starym Rynku w Środzie Wlkp. stanowią wartości wyjątkowe dla studiów nad dziejami owego królewskiego miasta. W dotychczas formułowanych na ten temat narracjach korzystano ze źródeł pisanych i ikonograficznych. Obecnie, w efekcie przeprowadzonych badań archeologicznych, sytuacja uległa diametralnej zmianie. Wiele z dotychczas nie wyjaśnionych zdarzeń, których areną był średzki rynek, uzyskało stosowne wsparcie w źródłach archeologicznych. Warto, jeszcze przed pełną publikacją informacji archeologicznych ze Środy Wlkp., zasygnalizować niektóre z nich.

(A) Kwestia początków rynku. Jego wytyczenie było związane z lokacją miasta, mającą miejsce u schyłku XIII w. lub na początku XIV w. Aspekt chronologiczny pozyskanych źródeł archeologicznych, zwłaszcza zadziwiający brak na rynku materiałów z XIV w., w konfrontacji z wydarzeniami w Środzie, jakim był najazd i spalenie miasta przez Krzyżaków w 1331 r., zmusza do supozycji o możliwości przeprowadzenia głębokiej reorganizacji w socjotopografii miasta właśnie po tym wydarzeniu. A zatem powstaje pytanie, czy kształt rynku z czasów schyłku średniowiecza i początków czasów nowożytnych był pierwotny w stosunku do jego kształtu wyznaczonego w trakcie lokacji, czy wtórny wyznaczony po najeździe krzyżackim.

(B) Kwestia zmian w zabudowie rynku na poszczególnych wydzielonych etapach. Szczególna funkcja administracyjno-polityczna Środy w XV–XVII w. nie tylko w Wielkopolsce znajduje doskonałe przełożenie w zmianach sposobów wykorzystania rynku, będący swoistym salonem miasta, poprzez wybudowanie ratusza oraz obiektu określonego jako domniemana waga miejska. Liczebność monet znalezionych jedynie w części obszaru rynku poddanego szczegółowej penetracji archeologicznej zmusza do refleksji o wyjątkowości tego miejsca w strukturze zabudowy urbanistycznej miasta.

(C) Kwestia pożarów miasta. Tego rodzaju wydarzenia dotyczyły niemal każde skupisko osadnicze. Ich rozpiętość wynikała z organizacji zabudowy oraz wiodącego surowca budowlanego, jakim było drewno. Tylko niektóre obiekty konstruowano z cegły lub kamienia. Na średzkim rynku archeologicznie został potwierdzony pożar miasta mający miejsce w 1544 r., po którym nastąpiła reorganizacja zabudowy niemal całego miasta.

(D) Kwestia domniemanej wagi miejskiej. Sugerowane przeznaczenie tego obiektu, uwzględniając funkcję Środy na mapie gospodarczej i politycznej ówczesnej Polski, może znajdować uzasadnienie. Sugestia ta w studiach nad dziejami miasta stanowi ważny element poznawczy.

(E) Kwestia pozostałości po wodociągach. Ich odkrycie w Środzie nie jest sensacją; uzasadniają wyjątkowy poziom infrastruktury miejskiej.

BIBLIOGRAFIA

Bobowski B.

2009 *Plomby tekstylne z wykopalisk na terenie Dolnego Miasta w Gdańsku*, Łódź.

Bogucka M.

1978 *Transport i wymiana*, [w:] A. Keckowa, D. Molenda (red.), *Historia Kultury Materialnej w zarysie od XVI do połowy XVII wieku*, t. III, Wrocław-Warszawa-Gdańsk, s. 324–348.

Borusiewicz Wł.

1985 *Budownictwo murowane w Polsce. Zarys sztuki strukturalnego kształtowania do końca XIX wieku*, Warszawa-Kraków.

Brzostowicz M., Machajewski H.

2005 *Sprawozdanie z badań archeologicznych wykonanych przy budowie kanalizacji w Środzie Wielkopolskiej (II etap)*, Poznań [maszynopis w archiwum wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu].

Buśko C.

1996 *Urządzenia wodno-kanalizacyjne w średniowiecznych i renesansowych miastach śląskich*, „Archeologia Historia Polona”, t. 3, s. 93–121.

Dąbrowski H.

1990 *Od lokalizacji miasta do wojen szwedzkich w połowie XVII w.*, [w:] S. Nawrocki (red.), *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, Środa Wlkp., s. 47–68.

Dziedzic P.

2010 *Relikty najstarszego zielonogórskiego wodociągu*, „Z otchłani wieków”, R. 65, s. 129–138.

Gomolec L.

1935 *Ziemia Średzka*, Środa.

Gomolec L., Nawrocki St.

1990 *Pod zaborem pruskim 1973–1918*, [w:] S. Nawrocki (red.), *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, Środa Wlkp., s. 97–187.

Grygorowicz A.

1974 *Zastosowanie metod planowania przestrzennego do badań dawnych układów osadniczych (na przykładzie Krakowa z I połowy XIII wieku)*, Gliwice.

Kalinowski W., Weckowa A.

1978 *Urządzenia użyteczności publicznej*, [w:] A. Keckowa, D. Molenda (red.), *Historia kultury materialnej w Polsce w zarysie od XVI do połowy XVII w.*, t. III, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 349–394.

Kądziołka J.

1990 *Od „potopu” szwedzkiego do drugiego rozbioru Polski*, [w:] S. Nawrocki (red.), *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, Środa Wlkp., s. 69–96.

- Kocińska M., K., Maik J.
2004 *Średniowieczne i nowożytnie plomby tekstylne z wykopalisk w Gdańsku*, Łódź.
- Kutzner M.
1969 *Rozplanowanie miast*, [w:] J. Topolski (red.), *Dzieje Wielkopolski do roku 1793*, Poznań, s. 270–273.
- Labuda G.
1969 *Udział Wielkopolski w zatargach polsko-krzyżackich (1320–1343) i czeskich (1348)*, [w:] J. Topolski (red.), *Dzieje Wielkopolski do 1793 r.*, Poznań, s. 303–306.
- Linette E.
1960 *Studium historyczno-urbanistyczne Środy Wielkopolskiej*, Poznań [maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu].
- Machajewski H.
2009 *Studium archeologiczne Środy Wielkopolskiej*, Poznań [maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu].
- Marciniak-Kajzer A.
2010 *System grzewczy zamku w Narzymiu*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Archaeologica”, t. 27, s. 77–87.
- Münch H.
1946 *Geneza i rozplanowanie miast wielkopolskich w XIII i XIV w.*, Kraków.
- Nadolny R.
2002 *Rynek – salon miasta*, „Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski”, t. 1, s. 71–87.
- Pawlak E.
2007a *Kafle*, [w:] E. Pawlak, P. Pawlak (red.), *Żerniki, gm. Kórnik, stan. 25. Osadnictwo pradziejowe, wieś średniowieczna i folwark nowożytny*, Archeostrada, t. 1, Poznań, s. 163–168.
2007b *Ceramika budowlana*, [w:] E. Pawlak, P. Pawlak (red.), *Żerniki, gm. Kórnik, stan. 25. Osadnictwo pradziejowe, wieś średniowieczna i folwark nowożytny*, Archeostrada, t. 1, Poznań, s. 169–170.
- Rutkowska-Płachcińska A.
1978 *Budownictwo*, [w:] A. Rutkowska-Płachcińska (red.), *Historia kultury materialnej Polski w zarysie od XIII do XV wieku*, t. II, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 169–170.
- Urbańska B.
2004 *Cmentarz średzki, Środa Wielkopolska*.
2008 *Kolegiata w Środzie Wielkopolskiej, Środa Wielkopolska*.
- Whitehead R.
1996 *Buckles*, Essex.
- Wiesiołowski J.
1997 *Socjotopografia późnośredniowiecznego Poznania*, Poznań.

AUS DER GESCHICHTE VON ŚRODA WIELKOPOLSKA. DIE VERÄNDERUNGEN IN DER ALTMARKTPLANUNG

Zusammenfassung

Die freigelegten Überreste der früheren Besiedlung auf dem Altmarkt in Środa Wielkopolska spielen eine große Rolle in den Studien zur Geschichte dieser königlichen Stadt. Man hat 6 Phasen der Altmarktreorganisation ausgesondert: die Phase I (zweite Hälfte des XIII. bis Anfang des XIV. Jahr-

hunderts); Phase II (Mitte des XIV. bis zur ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts); Phase III. (zweite Hälfte des XV. bis zur zweiten Hälfte des XVII Jahrhunderts); Phase IV. (zweite Hälfte des XVII. bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts), Phase V. (Anfang des XIX. bis zur Mitte des XX. Jahrhunderts); Phase VI (zweite Hälfte des XX. Jahrhunderts bis heute).

ADRESY AUTORÓW

dr Henryk Machajewski
Instytut Archeologii UG
ul. Bielańska 5
80-952 Gdańsk
oraz
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
60-809 Poznań

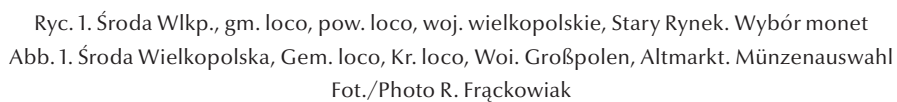
dr Michał Brzostowicz
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

MAKSYMILIAN FRĄCOWIAK

MONETY ODKRYTE W TRAKCIE BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH NA STARYM RYNKU W ŚRODZIE WIELKOPOLSKIEJ

Badania prowadzone od połowy sierpnia do początku grudnia 2010 roku na Starym Rynku w Środzie Wlkp. miały charakter nadzoru archeologicznego, związanego z wymianą nawierzchni. Finansowane były przez Urząd Miejski w Środzie Wlkp., a ich wykonawcą była firma „Archeolog”, dr Henryk Machajewski ul. Kącik 1/6 60-766 Poznań. Efektem badań było między innymi odsłonięcie reliktyw budynku wagi miejskiej, z którego pobrano bardzo liczny materiał zabytkowy, na który składają się przede wszystkim fragmenty ceramiki naczyniowej i budowlanej. Znaczną kategorię znalezisk stanowiły także przedmioty metalowe, co spowodowane było wykorzystaniem na stanowisku detektorów metali (S. Scope C660 oraz White's Classic I). W grupie tej znalazły się między innymi wytwory takie jak: fragment XVII-wiecznego żelaznego kordu, późnośredniowieczna brązowa kwadratowa płytką z wyobrażeniem centaury, a także monety w ilości 102 egzemplarzy, będące podmiotem poniższego opracowania.

Odkryte monety można podzielić na dwie zasadnicze grupy. Pierwsza z nich stanowi zbiór 47 sztuk (nr-y 1–47), odnaleziony pod powierzchnią współczesnej nawierzchni rynku. Odnajdowane były w wyniku detekcji dostępnych jego partii oraz powstałych, w wyniku prac budowlanych, hałd. Wśród nich dominują monety Rzeczypospolitej, zarówno koronne i litewskie, wybite przez następujących polskich władców: Kazimierza IV Jagiellończyka (2), Zygmunta I Starego (1), Zygmunta III Wazę (2), Jana II Kazimierza (32) oraz Stanisława Augusta Poniatowskiego (3). Kolejnymi emitentami pojedynczych monet są: Fryderyk August (Księstwo Warszawskie), Fryderyk Wilhelm III (Wielkie Księstwo Poznańskie, Prusy), Fryderyk II Wielki (Brandenburgia) oraz Fryderyk August II (Saksonia). Pozostałe dwa nu-

Ryc. 1. Środa Wlkp., gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Stary Rynek. Wybór monet
Abb. 1. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen, Altmarkt. Münzenauswahl
Fot./Photo R. Frąckowiak

Ryc. 2. Środa Wlkp., gm. loco, pow. loco, woj. wielkopolskie, Stary Rynek. Wybór monet.
 Abb. 2. Środa Wielkopolska, Gem. loco, Kr. loco, Woi. Großpolen, Altmarkt. Münzenauswahl
 Fot./Photo R. Frąckowiak

mizmaty, z powodu złego stanu zachowania, nie zostały w pełni zidentyfikowane. Pierwszy z nich to szeląg ryski wybity w trakcie szwedzkiej okupacji Inflant przez Gustawa II Adolfa, Krystynę lub Karola X Gustawa, natomiast drugi to trojak koronny Stanisława Augusta Poniatowskiego bądź trojak Fryderyka Wilhelma II wybity dla Prus Południowych. O przybliżonej identyfikacji tej zupełnie nieczytelnej monety zdecydowała jedynie waga i średnica krążka. Najstarszymi monetami w tej grupie są dwa denary, wybite przez Kazimierza IV Jagiellończyka w latach 1456–1492, natomiast najmłodszą jest saksoński nowy grosz z 1841 roku, wybity przez Fryderyka Augusta II. Fakt nie zarejestrowania egzemplarzy młodszych wiąże się zapewne z gruntowną przebudową rynku przez Prusaków w poł. XIX wieku, kiedy to między innymi wyłożono jego powierzchnię brukiem kamiennym, co znacznie ograniczyło procesy dostawiania się monet do ziemi. Przypuszczalnie wszystkie numizmaty trafiły do niej jako zguby, w wyniku wymiany towarowo-pieniężnej odbywającej się na średnim rynku bądź w trakcie innych przypadkowych czynności, dlatego najczytelniej odzwierciedlają charakter lokalnego obiegu pieniężnego oraz zależności politycznych na przestrzeni kilku wieków. Stosunkowo duża ilość monet nie może dziwić, gdyż rynki, stanowiące miejskie centra, były miejscami szczególnej aktywności ludzkiej. Według źródeł pisanych na rynku w Środzie Wlkp. znajdowały się między innymi szachulcowy ratusz, waga miejska, jatki piekarskie, rzeźnicze i kramarskie oraz ławy solne (J. Kądziołka 1990, s. 69–70). Miasto to, między XV a XVIII w., było także miejscem odbywania się sejmików powiatowych dla szlachty poznańskiej i kaliskiej.

Druga grupa reprezentowana jest przez 55 monet (nr-y 48–102), pochodzących z wnętrza obiektu nr 1 (wykop I), interpretowanego jako pozostałości po budynku wagi miejskiej, ulokowanego przy zachodniej pierzei rynku. Wyznaczała go regularna prostokątna kamienna konstrukcja fundamentowa o wymiarach 12,0 × 7,4 m, zaś jego wypełnisko, o miąższości do 1,8 m, stanowił ciemnobrunatny piasek przemieszany ze spalenizną i gruzem ceglanym (H. Machajewski 2011, artykuł w niniejszym tomie, ryc. 1). Monety te pozyskiwano w trakcie detekcji wypełniska, zarówno w jego wnętrzu jak i na powstających w wyniku eksploatacji hałdach. Wśród nich także przeważają emisje Rzeczypospolitej, wybite przez Władysława II Jagiełłę (1), Kazimierza IV Jagiellończyka (1), Jana II Kazimierza (42) i Augusta III Wettina (8). W grupie tej również znajduje się moneta na tyle skordowana, iż nie możliwa była jej pełna identyfikacja. Jest to denar koronny, którego emitentem był Władysław II Jagiełło, Władysław III Warneńczyk bądź Kazimierz IV Jagiellończyk. Uzupełnienie stanowią tu tylko dwie monety wybite poza granicami Rzeczypospolitej, mianowicie szeląg ryski Gustawa II Adolfa i brandenburskie 3 fenigi Fryderyka III. Najstarszą emisję reprezentuje denar koronny Władysława Jagiełły, wybity w latach 1389–1434, z kolei najmłodszą szeląg koronny Augusta III Wettina z 1754 roku. Na podstawie materiału ceramicznego obiekt ten istniał od 2 poł. XV do 2 poł. XVII w. Monety odnalezione w wypełnisku dostały się do niego zapewne podczas jego użytkowania oraz w wyniku działalności procesów

podpozycyjnych, w wyniku których część z nich mogła trafić do niego w sposób wtórny.

Zbiór monet odnaleziony na rynku w Środzie Wielkopolskiej reprezentowany jest przez emisje pospolite. Są one charakterystyczne dla obiegu monetarnego z terenu Wielkopolski w późnym średniowieczu i w okresie nowożytnym, zwłaszcza na najniższym poziomie wymiany pieniężnej. Przeważają tu zdecydowanie emisje polskie, a uzupełnienie stanowią głównie monety niemieckie, związane z okresem zaborów. Typowa jest także liczba miedzianych szelągów, w tym także fałszywych, które od poł. XVII do poł. XVIII w. bezwzględnie zdominowały lokalny rynek pieniężny. Nie zarejestrowano natomiast monet wczesnośredniowiecznych i średniowiecznych, a także egzemplarzy z II poł. XIX w. i XX w. Bezspornie jest to bardzo cenny zbiór, który wzbogaca naszą wiedzę na temat obiegu monetarnego na terenie Wielkopolski, a także, w połączeniu z analizą pozostałych źródeł archeologicznych odkrytych na Starym Rynku, stanowi podstawę do dalszych studiów nad dziejami Środy Wielkopolskiej.

INWENTARZ

Monety odkryte pod współczesną nawierzchnią rynku (47 szt.)

Rzeczpospolita

Kazimierz Jagiellończyk (1447–1492)

*1. Denar koronny [1456–1492], mennica Kraków.

Av. Korona, poniżej kółko.

Rv. Orzeł jagielloński.

Kub. II — typ III/2; Ag, 0,42 g, ø 12,5 mm.

*2. Denar koronny [1456–1492], mennica Kraków.

Av. Korona, poniżej kółko.

Rv. Orzeł jagielloński.

Kub. II — typ III/2; Ag, 0,41 g, ø 12,0 mm; ukruszony fragm. obrzeża, niewielkie ślady korozji.

Zygmunt I Stary (1506–1548)

*3. Szeląg pruski 1530, mennica Toruń.

Av. Korona, poniżej monogram królewski S, w otoku:

/rozeta/SIGIS*REX*POLO*DO*PRV.

Rv. Orzeł pruski, w otoku: /rozeta/SOLIDVS*PRVSSIE*1530.

Kurp. 248; Ag, 0,92 g, ø 19,2 mm; ukruszony fragm. obrzeża.

Zygmunt III Waza (1587–1632)

*4. Szeląg litewski 1626, mennica Wilno.

Av. Korona, poniżej monogram królewski S z herbem Wazów, w otoku: S[...]REX•PO M•D•L•.

Rv. Tarcza z herbami Polski i Litwy, powyżej korona, u dołu Wadwicz — herb Krzysztofa Naruszewicza, podskarbiego wielkiego litewskiego (1618–1631), w otoku: +SOLIDVS•M• – [...]626.

Kam. Kurp. 2027 (różnice w interpunkcji); Ag, 0,40 g, ø 16,0 mm; złamana — zachowane ok. 2/3 monety.

*5. Półtorak koronny 1616, mennica Bydgoszcz.

Av. Tarcza z herbami Polski, Litwy i Wazów, powyżej korona, u dołu tarcza z liczbą 3, w otoku: SIGI 3 DG – REX PMDL.

Rv. Jabłko królewskie, wewnątrz liczba Z4, po jego bokach data 1 – 6, u dołu tarcza z herbem Awdaniec, Stanisława Warszyckiego, podskarbiego wielkiego koronnego (1615–1616), w otoku: MONE NO – (RE)G POL.

Kam. Kurp. 443; Ag, 1,64 g, ø 20,5 mm, niewielkie wżery na powierzchni av. i rv.

Jan II Kazimierz Waza (1648–1668)

*6. Szeląg koronny 1663, mennica Ujazdów lub Kraków.

Av. Popiersie, poniżej T[...] — znak Tytusa Liwiusza Boratiniego, dzierżawcy mennic koronnych i litewskich, w otoku: IOAN• – CAS•REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOLID RE[...]POLO•1•6•6•3•. Niem. 44; Cu, 1,38 g, ø 15,6 mm.

7. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej [...]L.B., w otoku: [...]CAS•REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron — herb Jana Kazimierza Krasińskiego, podskarbiego wielkiego koronnego (1659–1668), w otoku: [...]G – POLO•1664.

Niem. 52; Cu, 1,07 g, ø 15,7 mm; niedobicia av. i rv.

8. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej .T.L[...], w otoku: IOAN• – CAS•R(EX).

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOLID[...]OLO•1664. Niem. 52; Cu, 0,71 g, ø 15,3 mm.

9. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej .T.L.B., w otoku: IO[...]S•REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOL[...].O.1[...]64.
Niem. 52; Cu, 0,86 g, ø 15,3 mm; krzywe bicie, lekko wygięta.

10. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.
Av. Popiersie, w otoku: [...]• – •CAS•RE.
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: [...]POLO•1664.
Niem. 52; Cu, 0,96 g, ø 15,8 mm; złamana, zachowane ok. 2/3 monety.

11. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.
Av. Popiersie, poniżej •T.L.B, w otoku: IOAN – (CAS)[...].
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
(SOLID)[...]PO[...]•4.
Niem. 52; Cu, 1,12 g, ø 15,7 mm; krzywe bicie, niedobicia av. i rv.

12. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.
Av. Popiersie, poniżej TL[...], w otoku: IOAN• – CAS•REX.
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
SOLID R[...] – POLO 1665.
Niem. 55; Cu, 1,18 g, ø 15,4 mm.

13. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.
Av. Popiersie, w otoku: IO[...]C[...].
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: [...]OL[...]OLO•1665.
Niem. 55; Cu, 0,89 g, ø 15,3 mm; silnie wytarty av.

14. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.
Av. Popiersie, w otoku: IOAN•[...]S RE[...].
Rv. Zarys orła, w otoku: [...]O 1665.
Niem. 55–57; Cu, 0,85 g, ø 15,3 mm; silnie skorodowana.

15. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.
Av. Popiersie, w otoku: IOAN•[...].
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOL[...].
Niem. 9–60; Cu, 0,98 g, ø 15,6 mm; skorodowana.

16. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.
Av. Popiersie, w otoku: IOAN• – CAS•RE[...].
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOLI[...]O[...].
Niem. 9–60; Cu, 1,05 g, ø 15,5 mm; skorodowana.

17. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.
Av. Popiersie, w otoku: IOAN – CAS•REX.
Rv. Zarys orła, w otoku: SOLID R[...].
Niem. 9–60; Cu, 0,63 g, ø 16,3 mm; lekko zgięta, skorodowana.

18. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.

Av. W otoku: [...]S[...].

Rv. Zarys orła, w otoku: [...]POL·[...].

Niem. 9–60; Cu, 0,90 g, ø 15,5 mm; silnie skorodowana.

*19. Szeląg koronny — fałszywy (zniekształcone litery i wyobrażenia).

Av. Popiersie, w otoku: [...]CAS·REX.

Rv. Orzeł, w otoku: [...]POL[...]

Cu; 1,33 g, ø 15,6 mm.

20. Szeląg litewski 1660, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, w otoku: [...]OAN – CAS REX.

Rv. Pogoń, powyżej korona, w otoku: SOLI (M)[...]LIT 1660.

Niem. 85; Cu, 0,77 g, ø 15,8 mm; złamana, zachowane ok. 7/8 monety.

*21. Szeląg litewski 1661, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej ·T·L·B, w otoku: IOAN· – CAS REX.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej Ślepowron, w otoku:

SOLI MAG DVC·LIT 1661.

Niem. 89; Cu, 1,32 g, ø 16,0 mm.

22. Szeląg litewski 1664, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, w otoku: (I)OAN· – CAS REX.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej Ślepowron, w otoku: SOL[...LIT·1664.

Niem. 103 lub 104; 0,99 g, ø 15,9 mm; skorodowana, ukruszony fragm. obrzeża.

*23. Szeląg litewski 1666, mennica Kowno.

Av. Popiersie, poniżej GFH — znak Jerzego Fryderyka Horna, zarządcy mennicy kowieńskiej (1663–1666), w otoku: [...]OAN – CAS REX.

Rv. Pogoń, poniżej Kryszpin — fragm. herbu Hieronima Kryszpina Kirszensteina, podskarbiego wielkiego litewskiego (1662–1676), w otoku: [...]G DVC LIT·.

Niem. 152; Cu, 1,18 g, ø 16,7 mm.

24. Szeląg litewski [1664–1666], mennica Wilno lub Brześć.

Av. Popiersie, poniżej ·T[...], w otoku: IOAN·[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej ·HKPL — monogram Hieronima Kryszpina Kirszensteina, podskarbiego wielkiego litewskiego (1662–1676), w otoku:

SOLI[...C LIT[...].

Niem. 102–149; Cu, 1,05 g, ø 15,8 mm; skorodowana.

25. Szeląg litewski [1664–1666], mennica Wilno lub Brześć.

Av. Popiersie, poniżej ·T· [...], w otoku: IOAN· – CAS R[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej HKPL, w otoku:
C LI[...]SOL[...]C LI MAG[...].

Niem. 102–149; Cu, 1,59 g, ø 16,2 mm; podwójne bicie, skorodowana.

26. Szeląg litewski [1664–1666].

Av. Popiersie, w otoku: [...]OAN• – CAS RE[...].

Rv. Pogoń, poniżej HKPL, w otoku: SOLI MAG DVC•LIT 1[...].

Niem. 102–155; Cu, 1,28 g, ø 15,7 mm; niedobicia av. i rv.

27. Szeląg litewski [1664–1666].

Av. Popiersie, w otoku: IO[...]CA[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej HKPL, w otoku:
SOLI MAG DVC•LIT 16[...].

Niem. 102–155; Cu, 1,05 g, ø 16,0 mm; skorodowany av.

28. Szeląg litewski [1664–1666].

Av. Popiersie, w otoku: [...]CAS R[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej HKPL, w otoku: SOLI M[...]VC•LIT[...].

Niem. 102–155; Cu, 1,24 g, ø 15,1 mm.

29. Szeląg litewski [1664–1666].

Av. Popiersie, w otoku: IOAN[...].

Rv. Pogoń, poniżej HKPL, w otoku: SOLI•MAG[...]16[...].

Niem. 102–155; Cu, 1,30 g, ø 15,9 mm; lekko zgięta, skorodowana.

30. Szeląg litewski [1660–1668].

Av. Popiersie, w otoku: IOAN – CAS R[...].

Rv. Pogoń, w otoku: SOLI[...]LIT 166[...].

Niem. 84–163; Cu, 0,98 g, ø 15,1 mm; skorodowana.

31. Szeląg litewski [1660–1668].

Av. Popiersie, w otoku: IOAN• – CAS•R[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, w otoku: SOLI•MAG•DV[...].

Niem. 84–163; Cu, 0,86 g, ø 15,7 mm; skorodowana.

32. Szeląg litewski [1660–1668].

Av. Popiersie, w otoku: IOAN• – CAS•RE[...].

Rv. Pogoń, w otoku: [...]AG•DVC LIT 16[...].

Niem. 84–163; Cu, 0,91 g, ø 15,6 mm; pęknięta, wygięta, ukruszony fragm. obrzeża.

33. Szeląg litewski [1660–1668].

Av. Nieczytelny

Rv. Pogoń, w otoku: SOL[...].

Niem. 84–163; Cu, 0,65 g, ø 15,1 mm; silnie skorodowana, lekko wygięta.

34. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].

Av. Popiersie, w otoku: [...]AN[...]RE[...].

Rv. Nieczytelny.

Niem. 1–181; Cu, 0,94 g, ø 15,7 mm; silnie skorodowana.

35. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].

Av. Popiersie, w otoku: [...]C[...].

Rv. Nieczytelny.

Niem. 1–181; Cu, 1,00 g, ø 16,0 mm; silnie skorodowana.

36. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].

Av. Popiersie, w otoku: IO[...] – CAS REX.

Rv. W otoku: SOL[...].

Niem. 1–181; Cu, 0,85 g, ø 15,4 mm; skorodowana, silnie skorodowana.

37. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].

Av. Zarys popiersia, w otoku: [...]E[...].

Rv. Nieczytelny.

Niem. 1–181; Cu, 0,97 g, ø 15,9 mm; silnie skorodowana.

Stanisław August Poniatowski (1764–1795)

38. Grosz koronny 1767, mennica Warszawa.

Av. Monogram królewski SAR, powyżej korona, po bokach 17 – 67.

Rv. Korona, poniżej w wieńcu pięciopolowa tarcza z herbami Polski, Litwy i Poniatowskich; o dołu litera g — znak Piotra Mikołaja Gartenberga, administratora mennicy krakowskiej i warszawskiej (1765–1772); w otoku: I.GROSSUS•REG•POL•M[...].

Kam. Kop. 40; Cu, 3,70 g, ø 20,9 mm.

39. Grosz koronny 1767, mennica Warszawa.

Av. Monogram królewski SAR, powyżej korona, po bokach 17 – 6(7).

Rv. Korona, poniżej w wieńcu pięciopolowa tarcza z herbami Polski, Litwy i Poniatowskich; o dołu litera g, w otoku: I.GROSSVS•REG[...].

Kam. Kop. 35 lub 37; Cu, 3,94 g, ø 20,7 mm; lekko skorodowany fragm. rv.

*40. Grosz koronny 1767, mennica Warszawa.

Av. Monogram królewski SAR, powyżej korona, po bokach 17 – 67.

Rv. Korona, poniżej w wieńcu pięciopółowa tarcza z herbami Polski, Litwy i Poniatowskich; o dołu litera g, w otoku: I.GROSSVS·REG·PO(L)M:D:L.
Kam. Kop. 37; Cu, 3,80 g, ø 21,3 mm.

Miasto Ryga (pod panowaniem szwedzkim)
Gustaw II Adolf (1621–1632), Krystyna (1632–1654)
lub Karol X Gustaw (1654–1660)

41. Szeląg ryski.
Av. Nieczytelny.
Rv. Zachowany fragm. herbu Rygi, w otoku: [...]CIV[...].
Cu, 0,33g, ø 15,7 mm; zachowane ok. 3/4 monety, silnie skorodowana.

Księstwo Warszawskie
Fryderyk August (1807–1815)

*42. Grosz warszawski 1812.
Av. Korona, poniżej w wieńcu palmowym tarcza z herbami Saksonii i Polski.
Rv. Napis w 4 wierszach: 1/GROSZ/1812/I.B. — znak Jakuba Benika, mincerza mennicy warszawskiej.
Kam. Kop. 541; Cu, 2,49 g, ø 20,8 mm; skorodowany av.

Wielkie Księstwo Poznańskie
Fryderyk Wilhelm III (1797–1840)

*43. Grosz poznański 1816, mennica Berlin.
Av. Korona, poniżej orzeł, wokół wieniec dębowy.
Rv. Napis w 6 wierszach: 1/GROSCHEN/GR.HERZ./POSEN/1816/A.
W otoku: [...]EN THALE[...].
Kam. Kop. 515; Cu, 2,43 g, ø 21,0 mm; wytarty rv.

Prusy
Fryderyk II Wielki (1740–1786)
emisja dla Marchii Brandenburskiej

*44. 1/24 talara 1782, mennica Berlin.
Av. Korona, poniżej monogram królewski FR, po jego bokach data 17 – 82.
Rv. Napis w 4 wierszach: *24*/EINEN/THALER/A, poniżej wieniec palmowy.
Old. 140; Ag, 2,06 g, ø 19,3 mm.

Fryderyk Wilhelm III (1797–1840)

*45. 1 fenig 1833, mennica Berlin.

Av. Orzeł pruski w tarczy, powyżej korona, w otoku: 360 EINEN THALER.

Rv. Napis w 4 wierszach: 1/PFENNING/1833/A, w otoku:

SCHEIDE MÜNZE.

AKS 35; Cu, 1,34 g, ø 17,5 mm.

Saksonia

Fryderyk August II (1836–1854)

*46. 1 nowy grosz 1841, mennica Drezno.

Av. Tarcza z herbem Saksonii, powyżej korona, u dołu data 1841, w otoku:

K.S.SCHEIDE=MÜNZE.

Rv. Napis w 6 wierszach: 1/NEU=/GROSCHEN/20/PFENNIGE/G — znak

Johanna Georga Grohmanna, mincerza mennicy drezdeńskiej 1833–1844.

AKS 107; Ag, 1,75 g, 18,1 mm; skorodowany av.

Polska lub Prusy Południowe

Stanisław August Poniatowski (1764–1795)

lub Fryderyk Wilhelm II (1786–1797)

47. Trojak [1765–1797].

Av. Nieczytelny.

Rv. Nieczytelny.

Cu, 8,46 g, ø 25,5 mm; silnie skorodowana.

**Monety odkryte wewnątrz obiektu nr 1
interpretowanego jako pozostałości po budynku wagi miejskiej (55 szt.)**

Rzeczpospolita

Władysław Jagiełło (1386–1434)

*48. Denar koronny [1389–1434], mennica Kraków.

Av. Korona.

Rv. Orzeł jagielloński.

Kub. I — typ I; 0,36 g, ø 12,4 mm; niedobicia av. i rv.,

lekkie ukruszenia obrzeża.

Kazimierz Jagiellończyk (1447–1492)

*49. Denar koronny [1456–1492], mennica Kraków.

Av. Korona, poniżej kółko.

Rv. Orzeł jagielloński.

Kub. II — typ III/2; Ag, 0,60 g, ø 13,6 mm.

Władysław Jagiełło (1386–1434),
Władysław Warneńczyk (1334–1344)
lub Kazimierz Jagiellończyk (1447–1492)

50. Denar koronny [1389–1492], mennica Kraków.

Av. Fragm. korony.

Rv. Fragm. orła jagiellońskiego.

Ag; 0,20 g, ø 12, 9 mm; zachowane ok. 2/3 monety, silne wykruszenia spowodowane korozją.

Jan II Kazimierz Waza (1648–1668)

51. Szeląg koronny 1660, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, w otoku: IO[...]AS RE[...].

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: •SOL[...]60•.

Niem. 13-26; Cu, 0,39 g, ø 14,5 mm; silnie skorodowana.

52. Szeląg koronny 1661, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej [...]B, w otoku: [...]CAS REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku: [...]GN – POLONI•166[...].

Niem. 40; Cu, 1,41 g, ø 15,9 mm; krzywe bicie.

53. Szeląg koronny 1663, mennica Ujazdów lub Kraków.

Av. Popiersie, w otoku: IOAN• – C[...].

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOLID REG[...]OLO 1663.

Niem. 45; Cu, 0,82 g, ø 15,9 mm.

*54. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej •T.L.B., w otoku: IOAN• – CAS•REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
SOLID REG – POLO•1664.

Niem. 52; Cu, 1,60 g, ø 16,0 mm.

55. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej .T.L.B, w otoku: IOAN• – •CAS•REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
SOLID•REG – POLO•1664.

Niem. 52; Cu, 1,24 g, ø 16,7 mm; krzywe bicie.

56. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, w otoku: IOAN – CAS•REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
SOLID REG – POLO•1664.

Niem. 52; Cu, 1,22 g, ø 15,6 mm.

57. Szeląg koronny 1664, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, w otoku: [...]IOAN• – •CAS•REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOLI[...]E[...]O•1664.

Niem. 52; Cu, 0,94 g, ø 15,3 mm; lekko powyginana.

58. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej TLB, w otoku: IOAN• – CAS REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
SOLID REG POLO•1665.

Niem. 55; Cu, 1,24 g, ø 15,8 mm.

59. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej .T.L.B., w otoku: IOAN•[...].

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
[...]D REG – POLO 1665.

Niem. 55; Cu, 1,17 g, ø 15,8 mm.

60. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej .T[...], w otoku: IOAN[...].

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOLI[...]O 1665.

Niem. 55; Cu, 0,96 g, ø 15,2 mm.

61. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej .T.L.B, w otoku: IOAN[...]X.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: S[...]OLO 1665.

Niem. 55; Cu, 0,92 g, ø 15,3 mm; krzywe bicie.

62. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.
Av. Popiersie, w otoku: IOAN•[...].
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
[...]POLO 1665.
Niem. 55; Cu, 0,83 g, ø 15,5 mm; lekko wygięta.
63. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.
Av. Popiersie, w otoku: [...]AN – CAS R[...].
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOLID•REG[...]1(665)•.
Niem. 55; Cu, 0,61 g, ø 15,1 mm.
64. Szeląg koronny 1665, mennica Ujazdów.
Av. Zarys popiersia, w otoku: [...]OA[...].
Rv. Zarys orła, w otoku: SO[...]1665•.
Niem. 55; Cu, 0,88 g, ø 15,3 mm; silnie skorodowana.
65. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.
Av. Popiersie, poniżej •T•L[...], w otoku: IOAN[...]AS•REX.
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: SOLI(D)[...](O)LO•1[...].
Niem. 9-60; Cu, 1,21 g, ø 15,6 mm; krzywe bicie.
66. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.
Av. Popiersie, w otoku: I[...]AS RE[...].
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
SOLID RE[...]OL[...].
Niem. 9-60; Cu, 0,97 g, ø 15,2 mm; skorodowana.
67. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.
Av. Zarys popiersia, w otoku: [...]AS RE[...].
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
[...]EG – POLO•1[...].
Niem. 9-60; Cu, 1,11 g, ø 16,2 mm; ubytki obrzeża.
68. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.
Av. Nieczytelny.
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku:
[...]ID REG – PO.
Niem. 9-60; Cu, 1,57 g, ø 15,3 mm; krzywe bicie, silnie skorodowana.
69. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.
Av. Popiersie, w otoku: IOAN• – CAS•REX.
Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: [...]LID•REG[...].
Niem. 9-60; Cu, 1,32 g, ø 15,7 mm; lekko wygięta.

70. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.

Av. Popiersie, w otoku: IOAN• – CAS•REX.

Rv. Zarys orła, w otoku: S[...].

Niem. 9–60; Cu, 1,01 g, ø 15,2 mm; skorodowany rv.

71. Szeląg koronny [1659–1968], mennica Ujazdów lub Kraków.

Av. Nieczytelny.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, w otoku: [...]O[...]OL 16[...].

Niem. 9–60; Cu, 0,96 g, ø 15,7 mm; lekko wygięta.

72. Szeląg koronny — fałszywy (zniekształcone litery).

Av. Popiersie, poniżej T•LB, w otoku: IOA[...]CAS REX.

Rv. Orzeł z herbem Wazów na piersi, poniżej Ślepowron, w otoku: SOLID REG – POLO 1??.

Cu; 0,66 g, ø 15,8 mm.

73. Szeląg litewski 1661, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej T•L•[...], w otoku: IOAN• – •CAS[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej Ślepowron, w otoku:

SOLI MAG DVC LIT•1661.

Niem. 89; Cu, 1,22 g, ø 15,8 mm.

*74. Szeląg litewski 1661, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej T•L•B, w otoku: IO(AN) – CAS REX.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej Ślepowron, w otoku:

S[...]G•DVC•LIT•1661•.

Niem. 88; Cu, 1,10 g, ø 15,8 mm; krzywe bicie.

75. Szeląg litewski 1661, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej T•L•[...], w otoku: IOAN – C[...]X.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej Ślepowron, w otoku: SO[...]IT•1661.

Niem. 88 lub 89; Cu, 0,87 g, ø 15,3 mm; krzywe bicie.

76. Szeląg litewski 1661, mennica Ujazdów.

Av. Popiersie, poniżej [...]•B, w otoku: IOAN – CA[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej Ślepowron, w otoku: SOLI•MAG[...]661.

Niem. 88 lub 89; Cu, 1,23 g, ø 15,5 mm; pęknięta i rozgięta.

77. Szeląg litewski 1665, mennica Wilno lub Brześć.

Av. Popiersie, poniżej [...]L•[...], w otoku: [...]O[...]CAS•REX.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej HKPL, w otoku: SOLI[...]65.

Niem. 107; Cu, 1,29 g, ø 15,1 mm; skorodowana.

*78. Szeląg litewski 1665, mennica Kowno.

Av. Popiersie, w otoku: IOAN[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej Kryszpin, w otoku: SOLI[...]T 1665.

Niem. 125 lub 126; Cu, 1,28 g, ø 15,8 mm; krzywe bicie.

79. Szeląg litewski 1666, mennica Wilno lub Brześć.

Av. Popiersie, poniżej T·LB, w otoku: IOAN• – CAS REX.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej HKPL*, w otoku: SOLI[...]DVC·LIT·1666.

Niem. 135; Cu, 1,15 g, ø 15,6 mm.

80. Szeląg litewski 1666, mennica Wilno lub Brześć.

Av. Popiersie, poniżej TLB, w otoku: IOAN•[...]S REX.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej HKPL, w otoku: [...]L[...]VC LIT 1666.

Niem. 132–139; Cu, 1,12 g, ø 16,1 mm.

81. Szeląg litewski 1666, mennica Wilno lub Brześć.

Av. Popiersie, w otoku: IOAN• – CAS REX.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej HKPL, w otoku: [...]·1666.

Niem. 132–139; Cu, 1,03 g, ø 15,7 mm.

82. Szeląg litewski 1666, mennica Wilno lub Brześć.

Av. Popiersie, poniżej T[...] , w otoku: IOAN[...]X.

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej HKPL, w otoku: [...]DV[...]1666.

Niem. 132–139; Cu, 1,02 g, ø 16,0 mm; skorodowana.

83. Szeląg litewski 1666, mennica Kowno.

Av. Zarys popiersia, w otoku: I[...].

Rv. Pogoń, powyżej korona, poniżej Kryszpin, w otoku: SOLI M[...]6.

Niem. 152–155; Cu, 1,15 g, ø 15,3 mm; krzywe bicie, skorodowana.

84. Szeląg litewski [1660–1661], mennica Ujazdów.

Av. Zarys popiersia, w otoku: [...]CAS[...].

Rv. Pogoń, poniżej Ślepowron, w otoku: [...]O[...]DVC·LIT·166[...].

Niem. 84–88; Cu, 0,79 g, ø 15,4 mm; skorodowana.

85. Szeląg litewski [1664–1666], mennica Wilno lub Brześć.

Av. Popiersie, poniżej T[...], w otoku: IOAN• – CAS REX.

Rv. Pogoń, poniżej HKPL, w otoku: SOL[...]VC[...]T[...]6[...].

Niem. 102–149; Cu, 1,10 g, ø 15,4 mm.

86. Szeląg litewski [1665–1666], mennica Kowno.

Av. Popiersie, w otoku: [...]CAS REX.

Rv. Pogoń, poniżej Kryszpin, w otoku: [...]D – VC LI(T)[...].
Niem. 125 lub 154; Cu, 0,96 g, ø 15,8 mm; krzywe bicie, skorodowana.

*87. Szeląg litewski — fałszywy (zniekształcone litery i wyobrażenia).
Av. Popiersie, w otoku: IO??? – C????.
Rv. Pogoń, wokół szereg nieokreślonych znaków.
Cu, 0,95 g, ø 15,0 mm; skorodowana.

88. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].
Av. Popiersie, w otoku: IOAN – C[...].
Rv. Nieczytelny.
Niem. 1–181; Cu, 0,80 g, ø 15,6 mm; niedobicia av. i rv.

89. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].
Av. Popiersie, w otoku: [...]O[...]CAS[...]X.
Rv. Nieczytelny.
Niem. 1–181; Cu, 0,80 g, ø 14,8 mm; silnie skorodowana.

90. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].
Av. Popiersie, w otoku: IOAN• – CA[...].
Rv. Nieczytelny.
Niem. 1–181; Cu, 1,11 g, ø 15,5 mm; skorodowany rv.

91. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].
Av. Zarys popiersia, w otoku: [...]A[...].
Rv. W otoku: SOLI[...].
Niem. 1–181; Cu, 0,47 g, ø 15,1 mm; silne wykruszenia obrzeża powstałe w wyniku korozji.

92. Szeląg koronny lub litewski [1659–1668].
Av. Zarys popiersia, w otoku: [...]OA[...].
Rv. Nieczytelny.
Niem. 1–181; Cu, 1,26 g, ø 16,1 mm; ubytki obrzeża, silnie skorodowana.

August III Wettin (1733–1763)

*93. Szeląg koronny 1752, mennica Gubin lub Lipsk.
Av. Popiersie, w otoku: AUGUSTUS III REX POL.
Rv. Korona, poniżej tarcza z herbami Polski, Litwy i Saksonii, u dołu litera V, w otoku: EL.SAX.1752.
Kam. Żuk. 704; Cu, 1,02 g, ø 15,0 mm.

94. Szeląg koronny 1754, mennica Gubin lub Lipsk.
Av. Popiersie, w otoku: AUGUSTUS III REX POL.
Rv. Korona, poniżej tarcza z herbami Polski, Litwy i Saksonii, u dołu litera H, w otoku: EL SAX.1754.
Kam. Żuk. 733; Cu, 1,15 g, ø 14,5 mm.
95. Szeląg koronny 1754, mennica Gubin lub Lipsk.
Av. Popiersie, w otoku: AUGUSTUS III REX[...].
Rv. Korona, poniżej tarcza z herbami Polski, Litwy i Saksonii, w otoku: EL•SAX[...].4.
Kam. Żuk. 733; Cu, 1,02 g, ø 14,1 mm; lekko skorodowana.
96. Szeląg koronny [1749–1755].
Av. Popiersie, w otoku: A[...].III REX.
Rv. Korona, poniżej tarcza z herbami Polski, Litwy i Saksonii, w otoku: EL•SAX[...].
Kam. Żuk. 671–736; Cu, 1,24 g, ø 13,8 mm; niedobicia av. i rv.
97. Szeląg koronny [1749–1755].
Av. Nieczytelny.
Rv. Korona, poniżej zarys tarczy z herbami Polski, Litwy i Saksonii, w otoku: [...]AX 17[...].
Kam. Żuk. 671–736; Cu, 0,80 g, ø 14,5 mm; silnie skorodowana.
98. Szeląg koronny [1749–1755].
Av. Zarys popiersia, w otoku: AUGUSTU[...]OL.
Rv. Nieczytelny.
Kam. Żuk. 671–736; Cu, 1,17 g, ø 14,8 mm; silnie skorodowana.
99. Szeląg koronny [1749–1755].
Av. Zarys popiersia, w otoku: [...]U[...]STUS III[...]OL.
Rv. Nieczytelny.
Kam. Żuk. 671–736; Cu, 1,07 g, ø 14,2 mm; silnie skorodowana.
100. Szeląg koronny [1749–1755].
Av. Zarys popiersia, w otoku: [...]REX POL.
Rv. Korona, poniżej zarys tarczy z herbami Polski, Litwy i Saksonii.
Kam. Żuk. 671–736; Cu, 0,99 g, ø 15,1 mm; silnie skorodowana.

Miasto Ryga (pod panowaniem szwedzkim)
Gustaw Adolf (1621–1332)

- *101. Szeląg ryski [1621–1635].

Av. Monogram królewski GA, poniżej Snopek – herb Wazów, w otoku: [...]STA[...]X•S.

Rv. Kartusz z herbem Rygi, w otoku: SOL[...]CIVI RIGEN[...].

Szw. s. 103; Cu, 0,81 g, ø 16,3 mm; ubytki obrzeża, skorodowana, lekko wygięta.

Prusy

Fryderyk III (1688–1701)
emisja dla Marchii Brandenburskiej

*102. 3 fenigi 1700, mennica Berlin.

Av. Orzeł, po bokach: [...]C – S – znak Lorenza Christopha Schneidera, mincerza mennicy berlińskiej (1682–1701).

Rv. Napis w 5 wierszach: 3/PF.BR./LANDES-/MVNTZ/•1700•.

Neum. 12.24b; Ag, 0,52 g, ø 16,0 mm; powyginana.

WYKAZ SKRÓTÓW

AKS — P. Arnold, H. Küthmann, D. Steinhilber 1991

Kurp. — J. Kurpiewski 1994

Kam. Kurp. — Cz. Kamiński, J. Kurpiewski 1990

Kam. Żuk. — Cz. Kamiński, J. Żukowski 1980

Neum. — Neumann 1998

Niem. — W. Niemirycz 1982

Old. — M. Olding 2006

Kub. I — S. Kubiak 1970

Kub. II — S. Kubiak 1998

Szw. — J. Szwagrzyk 1990

WN — „Wiadomości Numizmatyczne”

BIBLIOGRAFIA

Arnold P., Küthmann H., Steinhilber D.

1991 *Grosser Deutscher Münzkatalog von 1800 bis heute*, Hamburg.

Kamiński Cz., Kurpiewski J.

1990 *Katalog monet polskich 1587–1632 (Zygmunt III Waza)*, Warszawa.

Kamiński Cz., Żukowski J.

1980 *Katalog monet polskich 1697–1763 (epoka saska)*, Warszawa.

- Kądziołka J.
1990 *Od „potopu szwedzkiego” do drugiego rozbioru Polski*, [w:] S. Nawrocki (red.), *Dzieje Środy Wielkopolskiej i jej regionu*, Środa Wlkp., s. 69–96.
- Kubiak S.
1970 *Monety pierwszych Jagiellonów (1386–1444)*, Ossolineum.
1998 *Monety koronne z drugiej połowy XV w. (1447–1506)*, „Wiadomości Numizmatyczne” R. 42, z. 3–4, s. 117–181.
- Kurpiewski J.
1994 *Katalog monet polskich 1506–1573 (Zygmunt I Stary — Zygmunt August — Bezkrońwie)*, Warszawa.
- Neumann E.
1988 *Brandenburg — preußische Münzprägungen unter der Herrschaft der Hohenzollern 1415–1918*, Band 1 (Zeit der Kurfürsten 1415–1701). Kolonia.
- Machajewski H., Brzostowicz M.
2011 *Z dziejów Środy Wielkopolskiej. Zmiany w zagospodarowaniu Starego Rynku*, [artykuł w niniejszym tomie].
- Niemirycz W.
1982 *Katalog szelągów miedzianych Jana Kazimierza*, Warszawa.
- Olding M.
2006 *Die Münzen Friedrichs des Großen*, Regenstein.
- Szwagrzyk J.
1990 *Pieniądz na ziemiach polskich X–XX w.*, Ossolineum.

Die während der Ausgrabungen am Alten Marktplatz in Środa Wielkopolska freigelegten Münzen

Zusammenfassung

Die von August bis zum Oktober 2010 geführten Untersuchungen am Alten Marktplatz in Środa Wielkopolska waren mit der archäologischen Aufsicht der Renovierungsarbeiten des Pflasters verbunden. Während dieser Arbeiten wurde mit Hilfe eines Metalldetektors eine Sammlung von 102 Münzen entdeckt. Man kann sie in zwei Gruppen einteilen. Die erste Gruppe bilden 47 Münzen von numismatischem Wert, die unter der Oberfläche des gegenwertigen Marktpflasters gefunden wurden. Die ältesten Münzen in dieser Gruppe sind zwei Denare, die von dem König Kasimir, dem IV. Jagiellonen, in den Jahren 1456–1492 geprägt wurden; das jüngste Exemplar ist ein sächsischer neuer Groschen, im Jahre 1841 vom Friedrich August dem II. geprägt. Die zweite Gruppe bilden 55 Münzen, die aus dem Befund Nr. 1 stammen, der als der Überrest von der Städtischen Waage interpretiert wird, die an der westlichen Straßenfront des Altmarkts lokalisiert wurde. Die älteste Emission bildet hier der Krönungsdinar des Königs Ladislaus Jagiełło, geprägt in den Jahren 1389–1434; die jüngste bildet der Krönungsschilling vom dem polnischen König August dem III. aus dem Jahre 1754. Diese letzte Münze setzt also den *terminus post quem* für das Funktionieren der Städtischen Waage am Środa Wlk. Altmarkt fest.

Diese Münzsammlung ist durch gewöhnliche Emissionen repräsentiert, die für den Münzumsatz in Großpolen im späten Mittelalter und in der Frühen Neuzeit typisch war, besonders auf der

niedrigsten Stufe des Geldaustausches. Ein Großteil der Münzen bilden die polnischen Emissionen, den Rest bilden vor allem deutsche Münzen, die mit der Periode der polnischen Teilungen verbunden sind. Typisch ist auch die Zahl der Messingschillinge, die seit der Mitte des XVII. bis zur Mitte des XVIII. Jahrhunderts den lokalen Geldumlauf dominierten. Die Münzen wurden von ihren Besitzern bestimmt während des Waren- und Geldaustausches verloren, oder bei anderen zufälligen Tätigkeiten.

ADRES AUTORA

mgr Maksymilian Frąckowiak
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

ANNA WRZESIŃSKA

**CMENTARZYSKO SZKIELETOWE Z PYZDR,
STANOWISKO 11/39, POW. WRZEŚNIA**

Materiał osteologiczny, przekazany do analiz antropologicznych został pozyskany w 2007 roku, w trakcie badań ratowniczych prowadzonych przez Muzeum Ziemi Pyzdrowskiej, w miejscu eksploracji żwiru. Badania na terenie wybierzyska żwiru, stanowisko 11/39, Pyzdry, pozwoliły odsłonić fragment cmentarzyska szkieletowego. Wyniki badań archeologicznych zostały opublikowane przez Ilonę Jagielską w 2010 r. w Studiach Lednickich tom X. Z tekstu dowiadujemy się iż „[...] cmentarzysko założono na krawędzi prawobrzeżnej skarpy nadwarciańskiej, na kumulacji piaszczysto-żwirowego wyniesienia”. Cmentarzysko opisano jako cmentarzysko wczesnośredniowieczne a datowanie oparto na chronologii wyposażenia grobowego, ustalając ramy czasowe od przełomu X/XI wieku po wiek XIII. Z publikacji dowiadujemy się, iż wszystkich zadokumentowanych pochówków było 27 (I. Jagielska 2010, s. 132). Do badań antropologicznych przekazano szczątki kostne z 19 obiektów opisanych numerami od 4 do 30.

W ramach przeprowadzonej analizy antropologicznej, w pierwszym etapie zinventaryzowano i opisano stopień zachowania kości oraz ustalono kompletność szkieletów w grobach. Następnie, stosując metodę kompleksowej oceny, określono wiek osobnika w chwili śmierci w oparciu o stopień obliteracji szwów czaszkowych, związane z wiekiem zmiany w uzębieniu, rejestrując zmiany w morfologii powierzchni spojenia łonowego, powierzchni uchowatej kości miednicznej oraz oceny zaawansowania procesów ossyfikacyjnych kości szkieletu postkranialnego (J. Piontek 1999). Przy ocenie wieku zastosowano 6-stopniową skalę oceny: *Infans I* (wiek wczesnego dzieciństwa od 0 do około 6–7 lat), *Infans II* (wiek późnego dzieciństwa od 7 do 12–14 lat), *Juvenis* (wiek młodzieńczy od 14 do 20–22 lat), *Adultus* (wiek dorosły od 22 do 30–35 lat), *Maturus* (wiek dojrzały od 35 do 50–55 lat), *Senilis* (wiek starczy powyżej 55 lat). Kategorie te są wydzielane ze względu na relacje, jakie zachodzą

między nasilaniem się zmian rozwojowych w organizmie człowieka, a wiekiem biologicznym osobnika. Wiek w chwili śmierci osobników młodocianych oznaczono w przybliżeniu do dwóch lat (A. Florkowski, T. Kozłowski 1994). Dla osobników dorosłych płeć ustalono na podstawie morfologii czaszki i miednicy, oraz ogólnej masywności, wielkości oraz urzębieniu szkieletu postkranialnego (G. Acsádi, J. Nemeskéri 1970; J. B. Buikstra, D. H. Ubeleker 1994; J. Piontek 1999). Wykonano szczegółowe pomiary kranio- i osteologiczne na dobrze zachowanych odcinkach czaszek i na kościach długich, według ogólnie przyjętej w antropologii metodyki (R. Martin, K. Saller 1957). Odnotowano charakterystyczne cechy morfologiczne kości i uchwycone zmiany patologiczne i rozwojowe zgodnie z klasyfikacją J. Gładkowskiej-Rzeczyckiej (1989). Ponadto na podstawie pomiarów kości długich kończyn górnych i dolnych zrekonstruowano przyżyciową wysokość ciała badanych osobników i obliczono metodą L. Manouvriera oraz M. Trotter, M. Gleser (J. Strzałko 1971; J. Piontek 1999).

OPIS MATERIAŁU

Stan zachowania kości z analizowanego cmentarzyska był bardzo zły. Zaleganie w sykim piasku-żwirze, wpłynęło na silne zwiertzenie kości i ich daleką destrukcję. Zachowane fragmenty były słabe i kruche. Prawie wszystkie nasady kości uległy skruszeniu. Kości drobne, o niedużych wymiarach tj. kości dłoni, kości klatki piersiowej, kości kręgosłupa, kości stóp itp. nie zachowały się w tym podłożu. Najczęściej zachowały się fragmenty czaszek z ułamkami uzębienia oraz wszystkie główne trzony kości kończyn górnych i dolnych. Zachowały się ze względu na wielkość i masywność, jednak są łamliwe i kruche. Lecz mimo takiego stanu udało się pozyskać do opracowania, wśród badanych grobów, kości z pochówków dziecięcych, jak i kilka szkieletów lepiej zachowanych. Dla większości szkieletów zły stan zachowania kości uniemożliwił wykonanie wielu pomiarów antropometrycznych. Dokładna inwentaryzacja szczątków kostnych wykazała, iż w 19 obiektach znalazły się kości należące do co najmniej 22 osobników.

Obiekt 4. Słabo zachowany kościec, pierwotnie prawie kompletnego szkieletu dorosłego osobnika. Są fragmenty czaszki i żuchwy oraz fragmenty i ułamki wszystkich głównych trzonów kości długich kończyn. Kości czaszki są delikatne o słabej rzeźbie. Główne szwy czaszkowe są słabo obliterowane. Górny brzeg oczodołu jest ostry, czoło gładkie, proste z wyraźnym guzem czołowym. Wyrostek sutkowy jest mały i krótki. Kresy karkowe zaznaczone słabo. Grubość kości sklepienia 4–5 mm, kości potylicy w miejscu guzowatości potylicznej zewnętrznej 10 mm. W punkcie *lambda* w szwie węglowym pojedyncza kostka szwów, kostka wstawna o szerokości na przebiegu szwu 33 mm. Nie zachowały się kości szczęki ani żuchwy, brak nawet luźnych zębów. Kościec ma typową budowę kości żeńskiego, tj. kości szkieletu postkranialnego są delikatnej budowy, posiadają słabo zaznaczone przyczepy mię-

śniowe, są gładkie, cienkie i lekkie. Zaobserwowano również: brak podziału wcięcia bloczka kości łokciowej; mały rozmiar panewki stawu biodrowego (szerokość panewki stawowej wynosi 45 mm); wcięcie kulszowe większe — rozwarte; krótki i szeroki grzebień talerza biodrowego; kąt podłonowy rozwarty. Brak zmian degeneracyjnych w stawie biodrowym, na powierzchni bocznej kości miednicznej w obrębie grzebienia jak i guzka biodrowego, powierzchnie są gładkie. Na głowach kości udowych wykonano pomiary ich średnic. Średnica głowy kości prawej wynosi 39 mm, lewa nieznacznie uszkodzona jest większa niż >37 mm. Nie stwierdzono zmian na powierzchniach stawowych.

Szkielet należy do osobnika dorosłego zmarłego w wieku *Adultus I*, tj. około 22–25 roku życia, płci żeńskiej, o przyżyciowej wysokości ciała mieszczącej się w kategoriach wzrostu niskiego, od 150 cm do 154 cm.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „zmarły ułożony w pozycji wyprostowanej, na plecach.[...] Przy czaszce na lewej skroni dwa małe, silnie skorodowane, ołowiane kabłączki skroniowe, po prawej stronie czaszki jeden ołowiany” (I. Jagielska 2010, s. 141).

Obiekt 5. Silnie zwietrzały szkielet, pierwotnie prawie kompletny, dorosłego osobnika. Jest uszkodzona czaszka i żuchwa oraz we fragmentach trzony kości obu kończyn. Czaszka o grubej kości — 5–9 mm. Ma cechy budowy typowej czaszki męskiej: zaznaczone wały nadoczodołowe a oczodoły nawisłe i grube. Nie stwierdzono w nich porowatości — *cribra orbitalia*. Potylicą wypukłą a kresy karkowe zaznaczone. Główne szwy czaszkowe zobliterowane miernie i silnie. Uzębienie stałe, niekompletne. Starcie koron mierne 2°–3° i silne 3°–4°. W żuchwie zobliterowane (choroba w przyzębiu) po stronie lewej żębodoły drugiego i trzeciego zęba trzonowego. Na zębach nie stwierdzono zmian w budowie szkliwa — *hypoplazji*, tylko słabą paradontozę — nieznacznie obniżone są pozostałe wyrostki żębodołowe. Brak kamienia nazębnego. Żuchwa była kształtu pięciokątnego, masywna o miernej i słabej rzeźbie kątów a dużych głowach. Wykonano pomiary żuchwy: wysokość spojenia żuchwy (id-gn) — 32 mm, długość żuchwy (gn-go) — 72 mm, szerokość gałęzi lewej żuchwy (szer. gał.) — 30 mm. Dla szkieletu pozaczaszkowego wykonano pomiary kości długich: obwód trzonu w środku kości udowej wynosi powyżej >86 mm, a obwód najmniejszy trzonu kości ramieniowej powyżej >58 mm.

Szkielet należy do osobnika dojrzałego zmarłego w wieku *Maturus*, tj. powyżej 40 roku życia, płci męskiej.

Przemieszki kości: prawa i lewa kość udowa innego dorosłego osobnika.

Obiekt 6. Słabo zachowany szkielet dorosłego osobnika. Fragmenty czaszki wraz z ułamkiem żuchwy i fragmenty trzonów z górnego odcinka szkieletu po kości udowe. Czaszka ciężka, o grubej kości, ma cechy czaszki męskiej. Grubość kości sklepienia 5–8 mm, kości potylicy w miejscu guzowatości potylicznej zewnętrznej 18 mm. Zaznaczone wały nadoczodołowe, pochylone czoło, wałowate oczodoły (nie stwierdzono porowatości — *cribra orbitalia*), duże, masywne wyrostki sutkowe, a kresy karkowe wybitne. Główne szwy czaszkowe zobliterowane wewnątrznie cał-

kowicie, a zewnętrznie miernie. W szwie strzałkowym, w połowie długości, pojedyncza kostka wstawna. Fragment gałęzi żuchwy o dużej szerokości głowy — 17 mm. Brak zębów. Z kości szkieletu postkranialnego o budowie silnej i wyrazistej rzeźbie zmierzono tylko obwód trzonu kości udowej. Wynosi powyżej >88 mm. Wystąpiły niewielkie zmiany struktury gąbczastej nasady bliższej kości udowej.

Szkielet należy do osobnika dorosłego zmarłego w wieku późny *Adultus II*, tj. około 30 roku życia, płci męskiej.

Obiekt 8. Słabo zachowany, prawie kompletny szkielet dorosłego mężczyzny. Czaszka silnie uszkodzona o grubości kości sklepienia 6–10 mm, kości potylicy w miejscu guzowatości potylicznej zewnętrznej 17 mm. Główne szwy czaszkowe w zachowanych odcinkach częściowo zobliterowane, silniej szew strzałkowy. Brak kości twarzoczaszki, nie zachowała się ani kość szczęki ani żuchwy, jak i luźne zęby. Ze szkieletu postkranialnego jest słabo zachowany trzon kości ramieniowej o masywnej budowie, jak i łokciowej. Są fragmenty obu kości miednicy o dużym wymiarze panewki stawu biodrowego, a wcięcie kulszowe większe jest o ostrym kącie. Są trzony obu kości udowych i piszczelowych. Kości typowo męskie, silne i masywne, o dobrym umięśnieniu. Są to kości smukłej budowy o znacznych zmianach w strukturach gąbczastych. Stwierdzono zmiany reumatyczne. Zarejestrowano znaczne zmiany degeneracyjne w stawie biodrowym, w postaci silnych obkostnień powierzchni stawowych panewki i głowy kości udowej, oraz silniejszego skostnienia i obwałowania na krawędzi panewki, miejsca przyczepu więzadła kulszowo-udowego. Na głowie kości udowej stwierdzono również silne przesunięcie powierzchni stawowej głowy, na przednią powierzchnię szyjki. Stwierdzono również silną guzowatość pośladkową (miejsce przyczepu mięśnia pośladkowego wielkiego) jak i silną kresę chropawą (miejsce przyczepów mięśni przywodzicieli) kości udowych. Taką degenerację powoduje długotrwałe zgięcie w stawie biodrowym i kolanowym. Jest to wynik często powtarzanej czynności, pracy w pozycji kucznej. Brak zachowanych kręgów kręgosłupa uniemożliwia prześledzenie i stwierdzenie występowania zmian w szkielecie osiowym. Dla szkieletu pozaczaszkowego wykonano pomiary kości długich: obwód najmniejszy trzonu kości łokciowej wynosi 35 mm; obwód trzonu w środku kości udowej wynosi powyżej >90 mm; średnica głowy kości udowej wynosi powyżej >45 mm; szerokość panewki stawowej kości miednicznej wynosi 58 mm; obwód trzonu w środku kości piszczeli wynosi 79 mm.

Szkielet należy do osobnika dojrzałego zmarłego w wieku wczesny *Maturus I*, tj. około lub powyżej 35 roku życia, płci męskiej, o przyżyciowej wysokości ciała mieszczącej się w kategoriach wzrostu średniego, od 166 cm do 170 cm.

Obiekt 9. Słabo zachowany prawie kompletny kościec dorosłego mężczyzny. Sklepienie czaszki, w ujęciu z góry ma kształt klinowaty *Sphenoides versus*. Wszystkie szwy czaszkowe znacznie zobliterowane. W punkcie *lambda* w szwie węglowym pojedyncza duża kostka wstawna o szerokości na przebiegu szwu 26 mm. Grubość kości sklepienia 6–8 mm. W ujęciu z przodu, mimo silnych ubytków kości widać silną *glabellę*, czytelne wały nadoczodołowe, a zachowana krawędź oczodołu jest

wałowata. Budowa czaszki typowa dla czaszek męskich o silnej rzeźbie, pochylonym czole, silnych, dużych wyrostkach sutkowych. W szczęcie, są fragmenty prawej i lewej kości, wszystkie zębodoły strony lewej, od siekaczy do drugiego zęba trzonowego są otwarte, a zęby wypadły już pośmiertnie. Za życia po stronie lewej nie wyróżniał się trzeci ząb trzonowy M^3 . W kości prawej szczęki stan zapalny w przyzębiu na odcinku pierwszego i drugiego zęba trzonowego M^1 M^2 , które wypadły za życia zmarłego, lecz proces gojenia nie dobiegł jeszcze końca. Są w szczęcie zęby przedtrzonowe P^1 P^2 o silnie startych powierzchniach żujących, w stopniu 4° (w skali sześciostopniowej). W żuchwie są zęby i otwarte zębodoły. Po stronie prawej w zębodole pierwszego zęba trzonowego M_1 tkwi tylko brunatny martwy korzeń i toczy się stan zapalny. Po stronie lewej pierwszy ząb trzonowy za życia wypadł, a zębodoł jest już wygojony. Pozostałe zęby, od I_1 do M_3 tkwiły przyżyciowo w zębodołach. Ich starcie koron było mierne i silne, dla drugiego zęba trzonowego M_2 w stopniu 4° – 5° , a dla trzeciego trzonowca M_3 tylko 2° – 3° . Są luźne zęby. Są one małe, barwy sinej i są silnie starte. Na siekaczach, na szklawie widnieją ubytki jako poprzeczne linie. Są to zmiany w budowie szklaw zębów siecznych — *hypoplazja* szklawa. Żuchwa była masywna, urzeźbiona. Kąty były szerokie i wygięte. Wyrostki kłykciowe o dużych i szerokich głowach. Kształt żuchwy ostrotrapezoidalny. W żuchwie nastąpiło obniżenie wyrostków zębodołowych, paradontoza. Jest cały kościec postkranialny, są pierwsze kręgi szyjne (C1C2), kości stopy prawej i lewej. Kościec masywny, o budowie silnej, kościach ciężkich, z dobrze rozwiniętym układem mięśniowym. Zaobserwowano niewielkie zmiany zwyrodnieniowe w stawach, są słabe skostnienia więzadeł. Na kości piętowej skostniałe ścięgno *Achillesa*. Brak możliwości obserwacji zmian struktur gąbczastych nasad kości kończyn z powodu złego stanu zachowania szkieletu. Pomiary kości: średnica głowy kości udowej prawej i lewej wyniosła powyżej >44 mm; obwód trzonu w środku kości udowej wynosi 88 mm; szerokość panewki stawowej kości miednicznej wynosi 54 mm; obwód trzonu w środku kości piszczeli wynosi 77 mm.

Szkielet należy do osobnika dojrzałego zmarłego w wieku *Maturus*, tj. około lub powyżej 45 roku życia, płci męskiej, o przyżyciowej wysokości ciała mieszczącej się w kategoriach wzrostu średniego, od 166 cm do 170 cm. Na lewej kości udowej, w górnym jej odcinku (w miejscu guzowatości pośladkowej) silne zazielenienie tlenkami miedzi.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „zmarły ułożony w pozycji wyprostowanej, na plecach. [...] Poniżej miednicy (lewa strona zmarłego) znajdował się pierścionek brązowy, typ pierścionka z oczkiem. Na lewym biodrze i lewej kości udowej 2 małe okucia brązowe z nitami [...] brązowe okucie od pochewki noża [...] fragment skórzanej pochewki z brązowym okuciem” (I. Jagielska 2010, s. 142).

Obiekt 11. Bardzo silnie zwietrzały, słabo zachowany kościec dorosłego osobnika. Ułamki czaszki o grubości kości sklepienia 5–8 mm, kości potylicy w miejscu guzowatości potylicznej zewnętrznej 17 mm. Główne szwy czaszkowe są średnio i mierne obliterowane. Kości czaszki są masywne. Wyrazista rzeźba kości potylicy,

silne kresy karkowe i wybitna guzowatość. Jest fragment kości szczęki, brak żuchwy i zębów. Są fragmenty prawie wszystkich trzonów kości kończyn, lecz źle zachowane. Jamy szpikowe kości udowych są powiększone. Budowa kości silna i chropowata. Kości o silnym umięśnieniu. Pomiar kości: obwód trzonu w środku kości udowej wynosi powyżej >87 mm.

Szkielet należy do osobnika dojrzałego zmarłego w wieku wczesny *Maturus I*, tj. około lub powyżej 35 roku życia, płci męskiej.

Obiekt ? (brak metryczki) Czaszka bez żuchwy i kości podstawy, dwa trzony — prawy i lewy kości piszczelowej oraz fragment kości krzyżowej. Czaszka w narysie z góry, w *norma verticalis*, jest jajowata, o kształcie *Ovoides acutus*. Kości czaszki są delikatne o słabej rzeźbie. Wszystkie szwy czaszkowe są wolne, o ostrych krawędziach. Górny brzeg oczodołu jest ostry, czoło gładkie z wyraźnymi guzami czołowymi. Oczodoły są duże i prostokątne, a otwór gruszkowaty nosa szeroki i okrągławo trójkątny. Wyrostki sutkowe są małe i krótkie. Chrząstkozrost klinowo-potyliczny niezrośnięty. W szczęcie jest już tylko uzębienie stałe, od siekaczy po drugie zęby trzonowe I¹–M². Za życia nie wyrzuciły się jeszcze trzecie zęby trzonowe, nie widać zawiązków. Zęby są duże, białe i słabo starte 1° i 2°. Pomiar kości zawarto w tabeli 1. Stwierdzono zmiany w budowie szkieletu zębów siecznych i kłów — *hypoplazję* szkieletu, jak i zmiany w stopie obu oczodołów w postaci przerostu struktur gąbczastych, tzw. *cribra orbitalia*. Zmiany te wywołane są chorobami wieku dziecięcego. *Hypoplazję* wywołuje niedożywienie w trakcie formowania się szkieletu, a porowatość stropu oczodołów — *cribra orbitalia*, są wynikiem robaczycy, występującej wśród ubogiej ludności żyjącej w złych warunkach higienicznych. Jej występowanie wiąże się z ubóstwem i brakiem higieny w dzieciństwie (J. Gładkowska-Rzeczycka 1989). Zmiany te są określane stresami wieku dziecięcego. Na zębach stwierdzono kamień nazębny.

Czaszka należy do starszego dziecka zmarłego w wieku *Infans II*, tj. około 12–14 roku życia, prawdopodobnie płci żeńskiej. Z pomiarów wskaźników czaszki (tabela 2) wynika, że osobnik miał głowę średnią (średnioczaszkowy), o średnio sze-

Tabela 1. Pomiar kości czaszki według R. Martina i K. Sallera (1957)

Tabelle 1. Schädelmessungen nach R. Martin und K. Saller (1957)

Pomiar	Wartość (mm)
Cięciwy części mózgowej	eu-eu (8)
	ft-ft (9)
	ba-b (17)
Cięciwy części twarzowej	n-pr (48)
	n-ns (55)
	zy-zy (45)
	mf-ek (51)
	sbk-spa (52)
	apt-apt (54)
	obw.poz. (23)
Obwody	502

Tabela 2. Wskaźniki czaszki według R. Martina i K. Sallera (1957)

Tabelle 2. Schädelkennzahlen nach R. Martin und K. Saller (1957)

Wskaźnik	Wartość
Twarzy górnej wg Kollmanna	54,7
Oczodołowy	80,4
Nosa	52,0
Wysokościowo-szerokościowy	93,9
Czołowo-szerokościowy	72,7

rokiej twarzy, o szerokim czole, średnio wysokich oczodołach i szerokim nosie. Na lewym wyrostku sutkowym czaszki jest silne zielone zabarwienie od tlenków miedzi.

Z kości szkieletu postkranialnego są tylko trzony kości piszczelowych, prawy i lewy, bez przyrosłych nasad za życia. Pomiary: długość prawego 221 mm, lewego 220 mm. Należą do jednego osobnika, starszego dziecka zmarłego w wieku *Infans II*, tj. około 10–12 roku życia (A. Florkowski, T. Kozłowski 1994). Jest również fragment kości krzyżowej o trwającym procesie kostnienia pierwszego kręgu z drugim. Pozostały odcinek kości nie zachował się. Średnica powierzchni górnej trzonu pierwszego kręgu S_1 wynosi 57 mm × 36 mm, a wysokość trzonu 30 mm. Kostnienie kości krzyżowej trwa do 13 roku życia, tak, więc kość również należy do starszego dziecka zmarłego w wieku *Infans II*, tj. około 10–12 roku życia..

Obiekt 12. Słabo zachowany niekompletny kościec dorosłego osobnika. Ułamki czaszki o grubości kości sklepienia 5–7 mm, a kości potylicy w miejscu guzowatości potylicznej zewnętrznej 15 mm. Główne szwy czaszkowe są słabo zobliterowane. Kości czaszki mimo silnych ubytków mają cechy budowy czaszki męskiej, są silne wały nadoczodołowe, wałowate krawędzie oczodołu, wybitna gładyszka. Nie stwierdzono w oczodołach porowatości — *cribra orbitalia*. Czoło pochylone, szeroki i silny wyrostek sutkowy, kresy karkowe zaznaczone. Jest tylko szczeka z zachowanymi zębami przedtrzonowymi P^1 P^2 i pierwszym i drugim zębem trzonowym M^1 M^2 o słabo startych guzkach, w stopniu 2^0 . Brak zębów siecznych i nie można stwierdzić obecności zmian w budowie szkliwa. Są fragmenty kilku trzonów kości kończyn. Najsilniej zachowały się kości udowe, są masywne o silnej kresie chropawej i guzowatości pośladkowej. Pomiar kości: obwód trzonu w środku kości udowej wynosi 90 mm.

Szkielet należy do osobnika dorosłego zmarłego w wieku *Adultus*, tj. około 25–30 roku życia, płci męskiej.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „zmarły ułożony w pozycji wyprostowanej, na plecach [...] z lewej strony kości biodrowej znajdował się silnie skorodowany nóż żelazny” (I. Jagielska 2010, s. 143).

Obiekt 13. Słabo zachowane dwie prawe części skaliste kości skroniowych. Jedną należy do niemowlęcia drugą do osobnika młodocianego. Jest 27 zębów stałych szczęki i żuchwy, większość jest luźna. Są zęby sieczne, kły, zęby przedtrzonowe oraz pierwsze i drugie zęby trzonowe. Wszystkie prawidłowo wykształcone o nie, lub

bardzo słabym starciu guzków. Silniejsze starcie jest zębów siecznych I^o. Są luźne 2 zawiązki trzecich zębów trzonowych, jeszcze nie wyklute. Zachowany jest fragment trzonu żuchwy z pierwszymi siekaczami od strony, prawej I₁ do lewej I₁I₂ o wysokości spojenia żuchwy (id-gn) większej niż >21 mm. Jest fragment prawej kości szczęki z osadzonymi zębami: drugim przedtrzonowym i pierwszym trzonowym P²M¹ o niestartych guzkach. Brak pozostałych kości szkieletu.

Szczątki należą do młodocianego osobnika zmarłego w wieku powyżej >15 lat, wiek *Juvenis*. Płeć nieokreślona. Druga kość skroniowa należy do małego dziecka zmarłego w wieku *Infans I*, tj. około 0–3 miesiąca życia.

Obiekt 14. Kościec niekompletny, słabo zachowany. Są kości czaszki z fragmentami żuchwy, pierwsze kręgi szyjne, drobne ułamki, mało typowe, trzonów kości kończyn górnych i silne trzony kości udowych. Czaszka jest męska, masywna o grubej kości (kość sklepienia 5 mm), wypukłej potylicy o wybitnej rzeźbie z silnymi kresami karkowymi. Wyrostek sutkowy szeroki, uszkodzony. Główne szwy czaszkowe prawie całkowicie zobliterowane. Szew strzałkowy zarośnięty całkowicie. Żuchwa masywna o wysokim, grubym trzonie, wystającym trójkącie bródkowym i szerokich, wygiętych bocznie kątach. Jest cała prawa strona uzębienia żuchwy. Od pierwszego siekacza I₁ do drugiego zęba trzonowego M₂. Zębodół trzeciego zęba trzonowego już całkowicie był zobliterowany. Zęby mają pokruszone szkliwo, lecz starcie koron było silne 3° i 4°. Tylko jeden luźny trzeci ząb trzonowy (strony lewej) ma mierny stopień starcia M₃ w stopniu 2°–3°. Kości udowe osobnika są masywne, o wyraźnej rzeźbie trzonów.

Szkielet należy do osobnika dojrzałego lub starca, zmarłego w wieku późny *Maturus II*, lub *Senilis*, tj. około lub powyżej 50 roku życia, płci męskiej.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „zmarły ułożony w pozycji wyprostowanej, na plecach [...]. Przy lewej kości udowej znajdował się silnie skorodowany żelazny nóż” (I. Jagielska 2010, s. 143).

Obiekt 15 (?) (brak metryczki). Słabo zachowany, niekompletny kościec starszego dziecka. Ułamki czaszki i luźne zęby stałe, niestarte należące do dziecka. Kości czaszki bardzo cienkie, delikatne o ostrych krawędziach szwów. W punkcie *lambda* w szwie węglowym kości potylicy, co najmniej dwie kostki szwów, kostki wstawne o szerokości na przebiegu szwu 8 mm i 16 mm. Grubość kości sklepienia 2 mm, a kości potylicy w miejscu guzowatości potylicznej zewnętrznej 5 mm. Kość potyliczna zachowana fragmentarycznie. Jest prawa i lewa część skalista kości skroniowych jednego osobnika. Uzębienie już stałe od siekaczy po pierwszy ząb trzonowy, zarówno ze szczęki jak i żuchwy. Drugi ząb trzonowy był dopiero w trakcie wyrzynania. Zachowany jest fragment trzonu żuchwy z otwartymi zębodołami po kle i siekaczach od strony prawej Cl₂I₁ do lewej od siekaczy po pierwszy ząb przedtrzonowy I₁I₂CP₁ o wysokości spojenia żuchwy (id-gn) wynoszącym 20 mm. Na siekaczach widnieją słabe ubytki szkliwa — *hypoplazja* szkliwa. Zachowały się tylko 22 zęby Z kości postkranialnych są odcinki trzonów obu kości udowych, uszkodzone, o długości powyżej >220 mm.

Szczątki należą do starszego dziecka zmarłego w wieku *Infans II*, tj. około 11–12 roku życia.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „zmarły ułożony w pozycji wyprostowanej, na plecach [...]. Przy prawej kości skroniowej znaleziono 2 fragmenty silnie utlenionego ołowianego kabłączka” (I. Jagielska 2010, s. 143).

Obiekt 17 Silnie zwietrzały, słabo zachowany kościec, szkieletu małego dziecka. Jest fragment sklepienia czaszki — są łuski obu kości czołowych (z górnymi krawędziami oczodołów) i obu kości ciemieniowych i drobne ich ułamki. Szwy czaszkowe wolne o ostrych krawędziach. Są kości twarzoczaszki, w tym kości szczęki z kompletnym uzębieniem mlecznym. Są kości podstawy czaszki jak i fragmenty żuchwy. Gałęzie żuchwy za życia dziecka zrosły się w jedną kość. W żuchwie komplet 10 zębów mlecznych. Zarówno w kości szczęki jak i w żuchwie tkwią już przygotowane do wyrzynania, o dobrze mineralizowanym szkliwie pierwsze stałe zęby trzonowe M_1 , obustronnie. Z kości postkranialnych są odcinki pojedynczych kości (uszkodzone) szkieletu: obojczyk o długości trzonu większej niż >75 mm; fragmenty żeber; kręgi szyjne i fragmenty kręgów piersiowych o łukach niezrośniętych za życia z trzonami kręgów i występujących luźno. Są kości strony prawej szkieletu kończyn: prawy trzon kości ramieniowej, trzon prawej kości łokciowej; trzon kości udowej o długości powyżej >182 mm i obwodzie 42 mm. Są oba niewielkie trzony kości piszczelowych. Brak pozostałych kości szkieletu. Wykonano pomiary żuchwy: wysokość spojenia żuchwy (id-gn) — 20 mm, długość żuchwy (gn-go) — 51 mm, szerokość gałęzi lewej żuchwy (szer.gał.) — 22 mm.

Szczątki kostne należą do małego dziecka zmarłego w wieku *Infans I*, tj. około 4–5 roku życia.

Obiekt 18a. Słabo zachowany, prawie kompletny szkielet starszego dziecka. Kościec jest słaby i kruchy, o delikatnych, uszkodzonych częściowo kościach. Jest licznie reprezentowana czaszka o grubości kości sklepienia 2 mm i kości potylicznej w miejscu guzowatości zewnętrznej 8 mm. Główne szwy czaszkowe są wolne. Są obie kości szczęki i żuchwa z wyróżnionym uzębieniem już stałym, od zębów siecznych I^1 po drugie zęby trzonowe M^2 . Zęby są drobne, siekacze szczęki duże, białe i ładne. Na siekaczach nie stwierdzono ubytków szkliwa. Wykonano tylko pomiar wysokość spojenia żuchwy (id-gn) — 21 mm. Są wszystkie trzony kości długich, których nasady nie zrosły z trzonami za życia dziecka. Są dwa pierwsze kręgi szyjne o łukach zrośniętych z trzonami C1C2. Wykonano jedyny pomiar długości trzonu kości udowej, który jest większy od >158 mm.

Szkielet należy do starszego dziecka zmarłego w wieku *Infans II*, tj. około 12–14 roku życia. Na lewej skroni czaszki silne zazielenienie tlenkami miedzi.

Podczas doczyszczania kości czaszki wydzielono próbkę włosów ludzkich z fragmentem tkaniny?

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „po lewej stronie czaszki dziecka znajdował się jeden kabłączek skroniowy i resztki po kilku kabłączkach ołowianych [...] przy prawej [...] 4 ołowiane i jeden brązowy [...]” (I. Jagielska 2010, s. 144).

Obiekt 18. Szkielet młodej kobiety, słabo zachowany. Są kości z wszystkich prawie partii szkieletu, lecz w złym stanie. Czaszka jest uszkodzona. Jest zachowany kościec szkieletu górnego i dolnego kończyn — trzony kości ramieniowych, łokciowych, udowych i piszczelowych. U wszystkich brak nasad. Pozostały kościec, oprócz fragmentu prawego obojczyka się nie zachował. Czaszka jest bocznie zdeformowana w wyniku ułożenia na skroni prawej w grobie i nie nadaje się do pomiarów. Kości czaszki są delikatne o słabej rzeźbie. Grubość kości sklepienia 4–5 mm. Główne szwy czaszkowe są częściowo już zobliterowane. Górny brzeg oczodołu jest ostry, czoło gładkie, proste z wyraźnymi guzami czołowymi. Nie stwierdzono w oczodołach porowatości — *cribra orbitalia*. Wyrostki sutkowe są małe i krótkie. Kresy karkowe zaznaczone słabo. Zachowały się kości szczęki i żuchwy wraz z uzębieniem stałym, bądź tkwiącym w zębodołach, bądź luźnym, bo wypadły po śmierci. Siekacze i zęby przedtrzonowe w szczęcie są znacznie już starte w stopniu 3°. W lewej kości szczęki zębodół drugiego zęba trzonowego jest już zobliterowany. Wśród luźnych zębów jest ząb trzonowy M¹ szczęki, starty najsilniej, bo w stopniu 4°. Natomiast trzeci ząb trzonowy tkwi w zębodole i jest słabo starty. W żuchwie po stronie prawej zębodół pierwszego zęba trzonowego jest już zobliterowany a po stronie lewej trwał stan zapalny zębodołu pierwszego trzonowca i tkwi w nim jeszcze martwy, brunatny korzeń. W żuchwie obustronnie wyróżnione były trzecie zęby trzonowe. Starcie zębów w żuchwie było mniejsze, w stopniu 2° i 3°. Żuchwa miała małą wysokość trzonu, proste kąty i małe głowy. Kształt łukowaty. Zęby były małe, barwy brunatnej i miały silne złogi kamienia nazębnego zwłaszcza na siekaczach i kle. Zaleganie kamienia uniemożliwiło obserwację zmian w budowie szkliwa zębów siecznych i kłów — *hypopoplazję* szkliwa. Wykonano pomiary żuchwy: wysokość spojenia żuchwy (id-gn) — 28 mm, długość żuchwy (gn-go) — 71 mm, szerokość kątowna żuchwy (go-go) — 94 mm, szerokość gałęzi lewej żuchwy (szer.gał.) — 25 mm, szerokość głowy — 17 mm. Kości szkieletu pozaczaszkowego są cienkie o małych obwodach trzonów, delikatnej budowie i gładkie. Mają cechy budowy kośćca żeńskiego, dojrzałej kobiety. Są już zmiany wymiaru jamy szpikowej. Pomiary kości: obwód najmniejszy trzonu kości ramieniowej wynosi 52 mm; średnica głowy kości udowej wynosi 41 mm; obwód trzonu w środku kości udowej wynosi 76 mm; obwód trzonu w środku kości piszczeli wynosi 67 mm.

Szkielet należy do dojrzałej kobiety, zmarłej w wieku, co najmniej 35 lat, lub starszej, tj. wiek *Maturus*, średniorosłej. Przyżyciowa wysokość ciała mieści się w kategoriach wzrostu średniego, od 155 cm do 160 cm. Lewy wyrostek sutkowy jest zazieleniony od tlenków miedzi. Natomiast w trakcie ekspertyzy i usuwania ziemi z czaszki przy prawej gałęzi żuchwy natrafiono na kolejne dwa brązowe kabłączki skroniowe i co najmniej trzy kabłączki ołowiane, których tlenki utwardziły i zachowały również fragment przywartego do nich warkocza włosów o długości 7 cm, barwy ciemnej. Tlenki miedzi zabarwiły prawą gałąź żuchwy i zęby trzonowe żuchwy i szczęki tej strony.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „po lewej stronie czaszki kobiety znajdował się brązowy kabłączek skroniowy i fragment ołowianego” (I. Jagielska 2010, s. 144).

Obiekt 19. Słabo zachowany kościec, pierwotnie prawie kompletnego szkieletu dorosłej kobiety. Kości czaszki delikatne, słabo urzeźbione o grubość kości 4–7 mm. Główne szwy czaszkowe słabo obliterowane. Potylicą wypukłą, gładką. Wyrostek sutkowy mały i krótki. Zachował się fragment prawej kości szczęki z czterema zębami tkwiącymi w zębodołach — drugi ząb przedtrzonowy i wszystkie trzy zęby trzonowe: P² M¹ M² M³. Starcie guzków słabe dwu dalszych trzonowców 2° i mierne zęba przedtrzonowego i pierwszego trzonowca 2°–3°. Ułamek lewej kości szczęki z martwym korzeniem drugiego zęba przedtrzonowego i zachowanymi zębami pierwszego i drugiego trzonowca, słabo startymi. Żuchwa niska, gładka. W żuchwie komplet zębów o starciu tylko w stopniu 2°. Po lewej stronie w żuchwie na odcinku drugiego zęba przedtrzonowego i pierwszego zęba trzonowego silny stan zapalny i torbiel okołokorzeniowa. Wykonano pomiary żuchwy: wysokość spojenia żuchwy (id-gn) — 25 mm, długość żuchwy (gn-go) — 74 mm. Kości szkieletu postkranialnego o budowie delikatnej i rzeźbie łagodnej. Trzony są długie i smukłe. Obok kości kończyn zachowały się fragmenty kości łopatki i obojczyka, oraz kości pierwszych kręgów szyjnych. Pomiary kości: obwód najmniejszy trzonu prawej i lewej kości ramieniowej wynosi 54/54 mm.

Szkielet należy do osobnika dorosłego zmarłego w wieku *Adultus*, tj. około 25 roku życia, płci żeńskiej. Na prawej gałęzi żuchwy oraz na lewym obojczyku (na końcu barkowym) silne zazielenienie tlenkami miedzi.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „zmarły ułożony w pozycji wyprostowanej na plecach [...]. Z prawej i lewej strony czaszki 2 duże kabłączki skroniowe, brązowe srebrzone [...]. Obok lewej kości udowej znaleziono ołowiane okucie od skórzanej pochewki noża” (I. Jagielska 2010, s. 144).

Obiekt 27. Kościec słabo zachowany. Należy do młodego osobnika. Jest kilka delikatnych ułamków sklepienia czaszki z krawędzią szwu o słabej obliteracji wewnętrznej jak i zewnętrznej. Fragment lewej części skalistej kości skroniowej. Oraz fragment trzonu kości udowej o małym obwodzie (około >67 mm), lekkiej, cienkiej i gładkiej.

Kości należą prawdopodobnie do osobnika młodocianego lub dorosłego, zmarłego w wieku *Juvenis* lub *Adultus*, płci nieokreślonej.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „zmarły ułożony w pozycji wyprostowanej na plecach [...]. Na wysokości lewej kości przedramienia [...] żelazny nóż z fragmentem skórzanej pochewki [...]. W nogach po prawej stronie znajdowało się wiadro” (I. Jagielska 2010, s. 144).

Obiekt 27a. Tylko fragment trzonu kości udowej o łagodnej, gładkiej budowie. Obwód w środku trzonu wynosi 85 mm.

Kość należy do osobnika, co najmniej dorosłego, zmarłego w wieku *Adultus* lub starszego. Wskazanie na prawdopodobną płć żeńską (?).

Obiekt 29. Szkielet młodej kobiety, zachowany prawie kompletnie. Czaszka wraz z żuchwą, kręgosłup osiowy od kręgów szyjnych po kręgi piersiowe, brak kręgów lędźwiowych i kości krzyżowej. Jest cały kościec prawej i częściowo lewej strony szkieletu: obojczyk, łopatka, obie kości ramienne, kości prawego przedramienia, kości dłoni i żebra, kość miedniczna, obie kości udowe, obie kości piszczelowe i kości stóp. Czaszka w narysie z góry, w *norma verticalis*, jest klinowata, o kształcie *Sphenoides latus*. Kości czaszki są delikatne o słabej rzeźbie. Wszystkie szwy czaszkowe są wolne, bądź słabo obliterowane. Kość czołowa ma zachowany na całym odcinku od punktu *bregma* do punktu *nasion* — szew czołowy, wolny. Na łusce lewej kości czołowej owalny otwór o wymiarach 12 mm × 12 mm, o ostrych, regularnych krawędziach. Lecz słaby stan zachowania lewej kości czołowej, z naruszeniem i ubytkiem blaszki zewnętrznej kości, a jeszcze ułamanie i brak całej prawej kości aż po część kości ciemieniowej, utrudnia ocenę urazu. W przebiegu szwu wieńcowego po stronie lewej wystąpiła pojedyncza kostka wstawna o szerokości 6 mm na przebiegu szwu. Strona prawa jest uszkodzona i nie można zaobserwować zmian w dalszym odcinku szwu. W punkcie *lambda* w szwie węglowym pięć kostek wstawnych o szerokościach na przebiegu szwu od strony lewej do prawej: 11 mm, 12 mm, 13 mm, 8 mm i 7 mm. Górny brzeg oczodołu jest ostry, czoło gładkie, proste z wyraźnymi guzami czołowymi. Wyrostki sutkowe są małe i krótkie. Kresy karkowe zaznaczone słabo. Żuchwa o małej wysokości trzonu, prostych kątach i małych głowach. Kształt łukowaty. Stwierdzono zmiany w budowie szkliwa zębów siecznych, kłów i obu zębów przedtrzonowych — *hypoplazję* szkliwa. Wystąpiły również silne zmiany w stropie lewego oczodołu (prawy nie zachował się) w postaci przerostu struktur gąbczastych, tzw. *cribra orbitalia*. Są to zmiany wywołane chorobami wieku dziecięcego wynikającymi z niedożywienia i przebytych chorób (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989). W szczęce i żuchwie jest uzębienie stałe, prawie kompletne. Jeszcze w zawiązkach są nie wyróżnione trzecie zęby trzonowe. Zęby są duże, białe i słabo starte 1°. Na zębach siecznych i kle kamień nazębny, bardzo silny w żuchwie. W żuchwie, lewy pierwszy ząb trzonowy M_1 ma zeszlifowane guzki tylko od strony policzkowej, bocznie w dół? Może efekt wykonywanej pracy? Pomiary czaszki: grubość kości sklepienia 3–5 mm; grubość kości potylicy w miejscu guzowatości potylicznej zewnętrznej 11 mm; wysokość spojenia żuchwy (id-gn) — 25 mm. Kościec ma typową budowę kośćca żeńskiego, tj. kości szkieletu postkranialnego są delikatnej budowy, posiadają słabo zaznaczone przyczepy mięśniowe, są gładkie, cienkie i lekkie. Zaobserwowano również mały rozmiar panewki stawu biodrowego a wcięcie kulszowe większe jest rozwarłe. W kościach toczył się lub dobiegał końca proces kostnienia nasad. Są jeszcze luźne obie dolne nasady kości udowych a trzony obu kości są ze śladami na nasadzie po chrząstce, co świadczy o nie zakończonym procesie. Pomiary kości: wysokość powierzchni stawowej łopatki wynosi 33 mm; obwód najmniejszy trzonu kości ramiennej wynosi 61 mm; szerokość panewki stawowej kości miednicznej wynosi 49 mm; średnica głowy kości udowej wynosi więcej niż >40 mm; obwód trzonu w środku kości udowej wynosi 78 mm; obwód trzonu w środku kości piszczelowej wynosi 69 mm. Na powierzchniach przednich trzonów kończyn zaobserwo-

wano zmiany struktury kości w postaci szerokich ubytków tkanki kostnej. Lecz zły stan zachowania kości w wyniku zalegania w podłożu nie pozwala ocenić wpływu środowiska czy wyniku choroby zapalnej?.

Szkielet należy do osobnika młodocianego zmarłego w wieku *Juvenis*, tj. około 20 roku życia, płci żeńskiej, o przyżyciowej wysokości ciała wynoszącej od 155 cm do 160 cm. Ta wysokość pozwala zaklasyfikować osobnika do kategorii wzrostu średniego. Na lewej kości udowej silne zazielenienie krętarza większego od tlenków miedzi.

Przemieszki: fragment trzon prawej kości udowej z dobrze zachowaną dalszą nasadą. Kość należy do dorosłego osobnika.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „ciało ułożono kolebkowo [...]. Na wysokości prawej kości przedramienia [...] kłódka cylindryczna, a na lewej kości udowej brązowa sprzączka od pasa” (I. Jagielska 2010, s. 145).

Analizując jedyny zamieszczony w publikacji rysunek grobu dokumentujący pochówek *in situ*, można jednoznacznie stwierdzić ułożenie zmarłej w jamie na boku lewym. Świadczą o tym zarówno ułożenie boczne kośćca całego górnego odcinka szkieletu w tym i czaszki wraz z żuchwą, ale i rejestracja poziomów niwelacji, poszczególnych kości i zabytków, wykonana w terenie. Kości przedramion prawdopodobnie były ugięte w łokciach i spoczywały blisko na klatce piersiowej, z dłońmi ku twarzy zmarłej. Kłódka pierwotnie została złożona na pasie zmarłej. Cały pochówek prawdopodobnie zawinięty był w całun, który pozwolił złożyć zwłoki w tak wąskiej i krótkiej jamie.

Obiekt 30. Silnie zwietrzały, słabo zachowany kościec, młodej kobiety. Ułamki czaszki o grubości kości sklepienia 3 mm, oraz luźne zęby o słabo startej koronie. Jest ząb trzonowy M_1 o słabo startych guzkach. Są fragmenty prawej i lewej kości udowej o wykształconych i za życia zrósłych nasadach. Jest fragment trzonu kości piszczelowej. Pomiar kości udowej — obwód trzonu w środku wynosi 74 mm.

Szkielet należy do osobnika dorosłego zmarłego w wieku *Adultus*, płci żeńskiej.

W opracowaniu archeologicznym czytamy: „zmarły ułożony w pozycji wyprostowanej na plecach [...]. Na wysokości lewego biodra znajdował się silnie skorodowany żelazny nóż” (I. Jagielska 2010, s. 144).

ANALIZA WYNIKÓW

Analiza antropologiczna pozwoliła ustalić, iż kości ludzkie odkryte w obiektach, należą do nie mniej niż 22 osób (tabela 3). Zidentyfikowano 4 pochówki dziecięce: jedno dziecko zmarło w wieku *Infans I* (wśród luźnych kości wystąpiła pojedyncza kość noworodka zmarłego w wieku 0–3 miesiące), oraz troje starszych dzieci zmarłych w wieku *Infans II*. Rozpoznano trzy szkielety osobników młodocianych, zmarłych w wieku *Juvenis*. Wśród osobników dorosłych wydzielono: 7 osobników płci męskiej, gdzie dwóch zmarło w wieku dorosłym tj. *Adultus*, pozostali mężczyźni osiągnęli, co najmniej wiek *Maturus*, a jeden z nich prawdopodobnie wiek *Senilis*.

Procent zmarłych mężczyzn był wysoki i wyniósł 31,8% ogółu zmarłych. Kobiety umierały wcześniej, bo już w wieku 20 lat, wiek *Juvenis*. Cztery z wszystkich zidentyfikowanych sześciu, zmarło w wieku dorosłym, *Adultus*, a jedna w wieku dojrzałym *Maturus*. Procent zmarłych kobiet wyniósł 27,3%.

Obserwacja kościça pozwoliła w dwóch przypadkach, dziecka zmarłego w 12–14 roku życia (ob.?), i kobiety zmarłej w wieku 20 lat (ob. 29) zaobserwować zmianę

Tabela 3. Pyzdry, gm. loco, pow. Wreśnia, woj. wielkopolskie, stan. 11/39.

Struktura wieku i płci zmarłych pochowanych na cmentarzysku

Tabelle 3. Pyzdry, Gem. loco, Kr. Wreśnia, Woi. Großpolen, Fst. 11/39.

Alters- und Geschlechtsstruktur der Verstorbenen, die am Gräberfeld begraben worden sind

PŁEĆ	WIEK						Ogółem	
	0–7 lat <i>Infans I</i>	7–14 lat <i>Infans II</i>	14–22 <i>Juvenis</i>	22–35 lat <i>Adultus</i>	35–55 lat <i>Maturus</i>	>55 lat <i>Senilis I</i> /dorosły	N	%
Mężczyźni	—	—	—	2	4	1 Mat/Sen	7	31,8
Kobiety	—	—	1	3	1	1 Dor	6	27,3
Osobnicy nieokreśleni	2	3	2	—	—	2 Dor	9	40,9
Ogółem	2	3	3	5	5	1/3	22	100,0

na kościach sklepienia czaszki. Jest to zaburzenie metaboliczne wywoływane przez niedobór żelaza w organizmie, a będące przyczyną anemii. *Cribra orbitalia* to zmiana porowatości stropu oczodołu (J. Kozak, M. Krenz 1993). Innym przykładem choroby zaliczanej do grupy chorób metabolicznych i mającej wspólną genezę — niedobór żywności w ogóle lub tylko ważnych jej składników, tj. witaminy czy mikroelementy (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989) — jest stwierdzony u czterech osobników: jednego mężczyzny (ob. 9), jednej kobiety (ob. 29) i dwójki dzieci (ob.? i ob. 15) przypadek zmian w budowie szkliwa zębów siecznych i kłów — *hypoplazji* szkliwa. *Hypoplazję* wywołuje niedożywienie w trakcie formowania się szkliwa. Obie zmiany wywołane są chorobami wieku dziecięcego i występują zawsze wśród ubogiej ludności żyjącej w złych warunkach higienicznych (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989).

Na czaszkach pięciu osobników: dwóch mężczyzn (ob. 9 i ob. 6), dwóch kobiet (ob. 4 i ob. 29) oraz starszego dziecka z obiektu 15, wystąpiły kostki wstawne między szwami czaszkowymi. Kostki zaliczane są do cech niemetrycznych czaszki.

Stosunkowo najczęściej w materiałach kostnych obserwowane są schorzenia narządu żucia. W materiale z omawianego cmentarzyska zostały one zarejestrowane u trzech mężczyzn, trzech kobiet i jednego starszego dziecka. Stwierdzono zmiany zapalne w przyzębiu i infekcję w postaci ropnia. W trzech przypadkach stwierdzono kamień nazębny. Zmiany w narządzie żucia to również obliteracja zębodołów. Występuje w różnym wieku osobników i związana jest z utratą zębów z wielorakich powodów. Zaobserwowano obliterację tylko zębów trzonowych u trzech mężczyzn i jednej kobiety, zmarłych w wieku powyżej 35 lat.

Ze względu na zły stan zachowania szkieletów nie stwierdzono znaczących zmian spowodowanych nadmiernym przeciążeniem organizmu. Jedyne, lecz silne zmiany zaobserwowano na dwóch szkieletach dojrzałych mężczyzn. Duże zmiany zwyrodnieniowo-degeneracyjne wystąpiły na szkielecie z obiektu 8, niewielkie na szkielecie z obiektu 9. Stwierdzono prawdopodobny uraz na szkielecie z obiektu 29. Na fragmencie czaszki należącym do młodocianego osobnika zmarłego w wieku *Juvenis*, kobiety, zaobserwowano w kości czołowej po stronie lewej owalny otwór o średnicy 12 × 12mm. Otwór nie nosił śladów gojenia, miał ostre krawędzie. Na łusce kości czołowej widoczne są również rozległe ubytki zewnętrznej blaszki kostnej, być może wskazujące na stan zapalny? kości czaszki. Choroba zapalna według Gładykowskiej-Rzeczyckiej (1989) może mieć zarówno podłoże bakteryjne jak mogą ją wywoływać również wirusy, pierwotniaki i pasożyty.

Analiza cech pomiarowych kości kończyn górnych i dolnych osobników dorosłych posłużyła do obliczenia przyżyciowej wysokości ciała mężczyzn i kobiet. Stwierdzono, iż mężczyźni byli średniego wzrostu, a ich wysokość ciała wynosiła od 166 cm do 170 cm. Kobiety natomiast były małego lub średniego wzrostu. Przyżyciowa wysokość ich ciała wynosiła od 150 cm do 154 cm (wzrost mały) lub od 155 cm do 160 cm (wzrost średni).

Podsumowując możemy wskazać na złe warunki życia pochowanej tu ludności, które przejawiają się w małych i średnich parametrach długościowych kości kończyn. Mimo niekompletnego materiału kostnego poddanego analizie, zdiagnozowano kilka zmian chorobowych na kośćcu badanych osobników. Wydaje się, że ludność tu pochowana cierpiała zarówno w wyniku postępujących z wiekiem chorób, jak i być może z ubóstwa i nadmiernej pracy fizycznej.

BIBLIOGRAFIA

- Acsádi G., Nemeskéri J.
1970 *History of Human Life Span and Mortality*, Akademiai Kiado, Budapest.
- Buikstra J. B., Ubeleker D. H.
1994 *Standards for data collection from human skeletal remains*, Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44.
- Florkowski A., Kozłowski T.
1994 *Ocena wieku szkieletowego dzieci na podstawie wielkości kości*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 57, z. 1–2, s. 71–86.
- Gładykowska-Rzeczycka J.
1989 *Schorzenia ludności prahistorycznej na ziemiach polskich*, Gdańsk.
- Jagielska I.
2010 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko na stanowisku Pyzdry 11*, „Studiach Lednickie”, t. 10, s. 129–150.
- Kozak J., Krenz M.
1993 *Występowanie cribra orbitalia i hypoplazji szkliwa w średniowiecznej populacji Kołobrzegu*, [w:] J. Gładykowska-Rzeczycka (red.), *Człowiek w czasie i przestrzeni*, Gdańsk, s. 376–380.
- Martin R., Saller K.
1957 *Lehrbuch der Anthropologie*, Stuttgart.

Piontek J.

1999 *Biologia populacji pradziejowych*, Poznań.

Strzałko J.

1971 *Metody rekonstrukcji wzrostu człowieka na podstawie pomiarów szkieletu*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 37, z. 2, s. 295–314.

Strzałko J., Henneberg M.

1975 *Określanie płci na podstawie szkieletu*, „Przegląd Antropologiczny”, t. 41, z. 1, s. 105–126.

SKELETTENBESTATTUNGENFUND IN PYZDRY, FSTL. 11/39, KR. WRZEŚNIA

Zusammenfassung

Bei Ausgrabungen in einem Kiestagebau, Fstl. 11/39, Pyzdry, wurde ein Teil eines frühmittelalterliches Friedhofs mit Skelettenbestattungen freigelegt, der in die Wende des X. zum XI. Jahrhunderts bis zum XIII. Jahrhundert datiert wurde. Es wurden 19 Knochenüberreste einer anthropologischen Analyse unterzogen. Die Analyse hat ergeben, dass die entdeckten Knochen wahrscheinlich von 22 Personen stammen (Tabelle 3). Man hat 4 Kinderbestattungen identifiziert: das eine Kind starb im Alter *Infans I* (unter den lose liegenden Knochen wurde ein Knochen eines neugeborenen Kindes im Alter von 0–3 Monaten entdeckt), und drei andere Kinder starben im Alter *Infans II*. Man hat drei Skelette von Jugendlichen entdeckt, die im Alter *Juvenis* gestorben sind. Unter den Knochenüberresten der Erwachsenen hatte man Knochen von sieben Männern festgestellt, zwei sind im Alter *Adultus*, die anderen mindestens im Alter *Maturus* und einer im Alter *Senilis* gestorben. Der Prozentsatz der gestorbenen Männer war hoch und betrug 31,8% aller Gestorbenen. Frauen starben früher, teilweise schon im Alter von 20 Jahren, *Juvenis*. Vier von den sechs identifizierten starben im Alter *Adultus*, und eine im Alter *Maturus*. Der Prozentsatz der gestorbenen Frauen betrug 27,3%.

Die Analyse des Auftretens von sog. Determinanten des physiologischen Stresses und der degenerativen Veränderungen, der Veränderungen in der Körperentwicklung und der Verletzungen, die man an den Knochenüberresten feststellen konnte, gibt eine Reihe von wichtigen Hinweisen über die Umwelt und die allgemeine körperliche Verfassung der Gruppe (J. Gładykowska-Rzeczycka 1989). Trotz der Unvollständigkeit der Knochenüberreste wurden einige Krankheiten in Knochen der untersuchten Einzelwesen diagnostiziert, die sowohl metabolisch- als auch entwicklungsbedingt waren. Bei der Rekonstruktion der Körpergröße hat man kurze und mittlere Länge der Gliedmaßen festgestellt. Es scheint, als ob die hier lebende Bevölkerung sowohl unter den im hohen Alter auftretenden Krankheiten gelitten hätte, als auch wahrscheinlich unter der harten Arbeit und Armut.

ADRES AUTORKI

mgr Anna Wrzesińska

Pracownia Antropologiczna

Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

Dzieskanowice 32

62-261 Lednogóra

anna.wrzesinska@lednicamuzeum.pl

AGNIESZKA KRAWCZEWSKA

KOMPETENCJE I ZADANIA POWIATOWEGO KONSERWATORA ZABYTKÓW W POZNANIU

Powiat poznański utworzony w 1999 r. w wyniku reformy administracyjnej (ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, Dz. U. Nr 96, poz. 604 ze zm.) to jeden z większych powiatów w Polsce i największy w Województwie Wielkopolskim. Powiat poznański położony w centrum Województwa Wielkopolskiego, skupia w swoich granicach siedemnaście gmin: Buk, Czerwonak, Dopiewo, Kleszczewo, Komorniki, Kostrzyn, Kórnik, Luboń, Mosina, Murowana Goślina, Pobiedziska, Puszczykowo, Rokietnica, Stęszew, Suchy Las, Swarzędz i Tarnowo Podgórne. Bliskość miasta Poznania — stolicy Województwa Wielkopolskiego a jednocześnie siedziba władz ziemskiego powiatu poznańskiego powoduje, że jest on ośrodkiem niezwykle atrakcyjnym pod względem ekonomiczno-gospodarczym i kulturalno-oświatowym. Charakteryzuje go niezwykła dynamika w zakresie wszelkich inwestycji związanych zarówno z nową zabudową, jak i modernizacją już zagospodarowanych terenów. Zauważalna od paru lat intensyfikacja budowlana dotyczy przede wszystkim budownictwa jednorodzinnego, ale nie brak w powiecie poznańskim dużych inwestycji związanych z infrastrukturą drogową a także z architekturą przemysłową. Progres ten niewątpliwie przyczynia się do poprawy jakości życia mieszkańców powiatu, ale powoduje także zmiany w krajobrazie kulturowym regionu.

Na terenie Województwa Wielkopolskiego organem ochrony zabytków jest, zgodnie z art. 89 pkt. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162 poz. 1568 ze zm.): „wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.”

W czerwcu 2008 roku Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu mgr Aleksander Starzyński zainicjował działania zmierzające do powołania

Powiatowego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, czego efektem jest utworzenie Powiatowego Konserwatora Zabytków w ramach Starostwa Powiatowego w Poznaniu.

Uwarunkowania prawne dla zorganizowania powiatowego konserwatora zabytków sformułowane zostały przez dwie ustawy:

— art. 96 ust. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162 poz. 1568 ze zm.) zgodnie z którą: „wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć, w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin i powiatów, położnym na terenie województwa”;

— art. 5 ust. 1 ustawy z dnia 5 czerwca o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2001 r. Nr 142 poz. 1592 ze zm.): „Powiat może zawierać z organami administracji rządowej porozumienia w sprawie wykonywania zadań publicznych z zakresu administracji rządowej”.

W dniu 24 marca 2009 r. zostało zawarte porozumienie między Wojewodą Wielkopolskim Piotrem Florkiem oraz Starostą Poznańskim Janem Grabkowskim (Dziennik Urzędowy Województwa Wielkopolskiego z 2009 r., nr 85, poz. 1212) w sprawie powierzenia Powiatowi Poznańskiemu części spraw z zakresu właściwości Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Porozumienie to określa zadania z zakresu ochrony zabytków, które wynikają przede wszystkim z ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162 poz. 1568 ze zm.) a także rozporządzenia Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz.U. Nr 150, poz. 1579) oraz z odrębnych ustaleń.

Powiatowy Konserwator Zabytków w Poznaniu swoją działalność rozpoczął z dniem 1 marca 2010 r. jako jeden z wydziałów w strukturze organizacyjnej Starostwa Powiatowego w Poznaniu.

Do zadań Wydziału Powiatowego Konserwatora Zabytków w Poznaniu należą następujące czynności:

1) wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń dotyczących zabytków, określonych w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w przepisach odrębnych,

2) prowadzenie spraw dotyczących zabytków nieruchomych, będących cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,

3) sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, archeologicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach,

4) wydawanie decyzji i opinii związanych z prowadzeniem badań konserwatorskich, architektonicznych, archeologicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach,

- 5) wydawanie decyzji i opinii związanych z wycinką drzew i krzewów oraz przeprowadzaniem prac rewitalizacyjnych zabytkowych zespołów zieleni projektowanej,
- 6) prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 7) upowszechnianie wiedzy o zabytkach,
- 8) prowadzenie i aktualizowanie podstawowej dokumentacji zabytków,
- 9) prowadzenie dla każdego zabytku zbioru dokumentów zawierającego: kartę ewidencyjną, dokumentację prawną, konserwatorską, historyczną, ikonograficzną i inwentaryzacyjną i in.,
- 10) współpraca z innymi organami administracji publicznej.

Na mocy porozumienia z dnia 24 marca 2009 r. z kompetencji Powiatowego Konserwatora Zabytków wyłączono niektóre sprawy, które są zastrzeżone do właściwości Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków określone przez art. 8, 9, 10, 22 ust.2, art. 53, 54, 55 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162 poz. 1568 ze zm.):

- a) prowadzenie rejestru zabytków na terenie województwa wielkopolskiego,
 - b) wydawanie decyzji o wpisie zabytku do rejestru,
 - c) prowadzenie wojewódzkiej ewidencji zabytków,
 - d) wydawanie pozwoleń na czasowy wywóz zabytku za granicę oraz zaświadczeń, że wywożone przedmioty nie wymagają pozwolenia na wywóz za granicę,
- nie podlegają także:

1) zabytki ruchome (art. 6 ust. 1 pkt. 2 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami Dz. U. Nr 162 poz. 1568 ze zm.),

2) opiniowanie projektów studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta i gmin oraz z zakresu uzgadniania projektów planów miejscowych obejmujących teren całej gminy określonych w art. 11 pkt. 8 lit c. art. 17 pkt. 7 lit b ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717 ze zm.) oraz wydawanie pozwoleń na sprzedaż, zamianę, darowiznę lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek (art. 13 ust. 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. Nr 261, poz. 2603 ze zm.).

Tak skonstruowane zadania pozwalają na koordynowanie działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego.

Stały i intensywny rozwój regionu pod względem gospodarczym, którego wynikiem jest wzrost zaludnienia, konieczność pozyskiwania i udoskonalania bazy mieszkaniowej, tworzenie nowych miejsc zatrudnienia oraz powiązanych z tym działań dotyczących zagospodarowania terenu, wymaga wzmożonej współpracy służb konserwatorskich z samorządami lokalnymi. Koordynacja zadań powinna obejmować zakres problematyki związanej z uwzględnianiem właściwych zasad dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego przy sporządzaniu dokumentów planistycznych określających warunki zabudowy dla danego terenu oraz realizacji inwestycji. Dążenie do maksymalnego skrócenia procedur administracyjnych związanych np.

z pozyskiwaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, w konsekwencji prowadzi do zwiększenia elastyczności i szybkości działań dotyczących wydawania opinii konserwatorskich, przy jednoczesnym zachowaniu wszystkich sposobów ochrony i opieki nad zabytkami uregulowanych w ustawie z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. Nr 162 poz. 1568 ze zm.).

Przykład powiatu poznańskiego pokazuje, że niezwykle ważne staje się by w tych dynamicznie rozwijających się strukturach samorządowych ochrona dziedzictwa kulturowego była jednym ze stałych jej elementów i miała swoje należne miejsce.

BEFUGNISSE UND AUFGABEN DES BODENDENKMALPFLEGE IM KREIS POZNAŃ

Zusammenfassung

Am 24. März 2009 hat der Woiwode von Großpolen, Piotr Florek mit dem Posner Landrat Jan Grabkowski eine Vereinbarung getroffen (Amtsblatt der Woi. Großpolen aus dem Jahre 2009, Nr. 85, Stelle 1212), in der dem Kreis Poznań Angelegenheiten anvertraut wurden, für die bisher der Woiwodschafts-Denkmalpflege zuständig war.

Die Abteilung des Bodendenkmalpflege in Kreis Poznań hat ihre Tätigkeit am 1.03.2010 als eine der Abteilungen des Kreisamtes Poznań begonnen. Zu den Aufgaben der Abteilung im Kreis Poznań gehören die Koordination und Stimulierung aller Handlungen, die im Zusammenhang mit dem Denkmalschutz und der Denkmalpflege stehen und sich aus dem Gesetz vom 23.07.2003 über den Denkmalschutz und der Denkmalpflege ergeben (Amtsblatt Nr. 162, Stelle 1568 mit Änderungen). Einige Angelegenheiten wurden von den Kompetenzen des Kreisarchäologes im Kreis Poznań ausgeschlossen, das sind: das Führen des Denkmälerregisters und des Denkmälerregisters der Woiwodschafts, Beschlüsse über die Aufnahme eines Denkmals in das Register, Genehmigung zum Ausfuhr eines Denkmals ins Ausland und Bescheinigungen, dass die ins Ausland gebrachten Denkmäler eine solche Genehmigung nicht benötigen, Funde, Beurteilungen (Gutachten) von Projekten über Studierbedingungen und über die Lage der Wohnraumbewirtschaftung der Stadt und der Gem.n und Vereinbarungen über Projekte der Lokalplanung, die die ganze Gem. betreffen, und Genehmigungen zu dem Verkauf, Wechsel, der Schenkung oder Hingabe in die Erbpacht von Immobilien, die in dem Denkmälerregister enthalten sind, und die Staatseigentum oder Eigentum der kommunalen Selbstverwaltung sind, und auch das Einbringen dieser Immobilien als Sacheinlage bei Gesellschaftsverträgen.

Zu den wichtigsten Aufgaben des Kreisarchäologes im Kreis Poznań gehört es, die Bedeutung des Denkmalschutzes und der Denkmalpflege in dem sich rasch entwickelnden Kreis Poznań aufrechtzuerhalten.

ADRES AUTORKI

mgr Agnieszka Krawczewska
Starostwo Powiatowe w Poznaniu
Wydział Powiatowy Konserwator Zabytków
ul. Jackowskiego 18
60-509 Poznań

Część 2

SPRAWOZDANIA Z BADAŃ TERENOWYCH

XII, POZNAŃ 2011
275–293

KATARZYNA PYŻEWICZ, IGOR KOŁOSZUK, ŁUKASZ BANASZEK

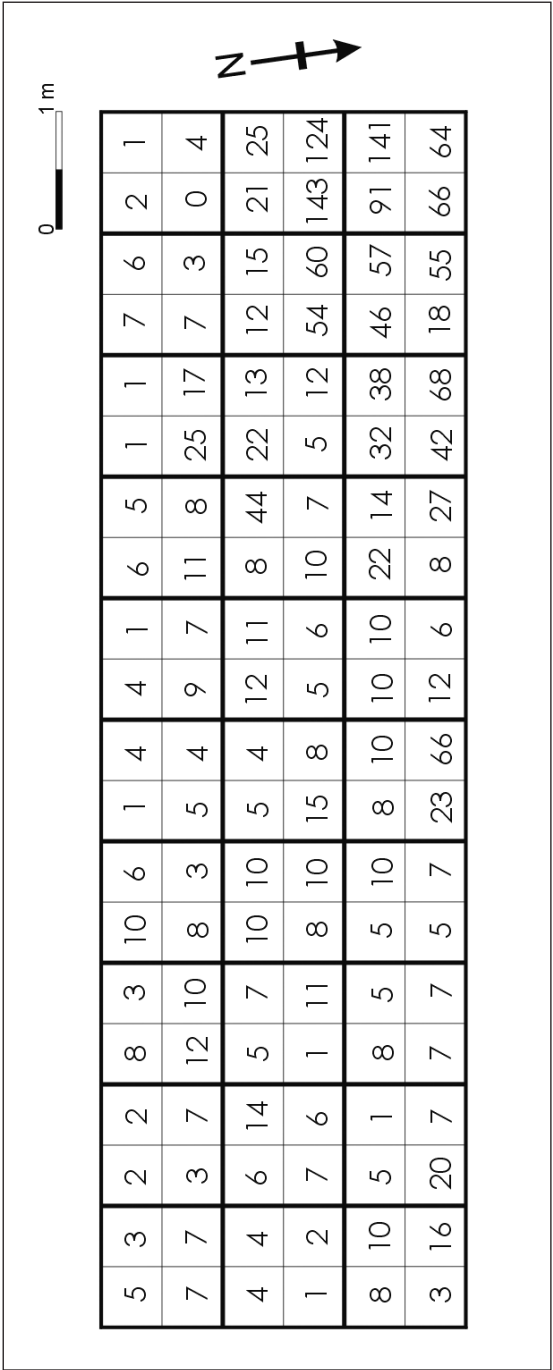
WERYFIKACYJNE BADANIA ARCHEOLOGICZNE NA STANOWISKU CHOJNO 56, GM. WRONKI, WOJ. WIELKOPOLSKIE

WSTĘP

Przeprowadzanie prospekcyjnych badań archeologicznych na obszarach zalesionych nie jest powszechne wśród badaczy pradziejów. Wynika to przede wszystkim z mocno utrudnionych warunków w dostępności tego typu terenów pod kątem pozyskania nowych danych archeologicznych. Zazwyczaj, przy prowadzeniu prac na obszarze zalesionym, największe szanse na uzyskanie materiałów pradziejowych są przy okazji obserwacji terenu pozbawionego gęstej ściółki leśnej, jak drogi, pasy przeciwpożarowe, plaże, kretowiny itp. Tak też stało się w przypadku odkrycia stanowiska Chojno 56, gm. Wronki, pow. szamotulski, woj. wielkopolskie, gdzie z leśnej drogi pozyskano 156 artefaktów krzemiennych. W efekcie analizy wspomnianych okazów oraz wyników wstępnej prospekcji terenowej, latem 2010 roku na wyróżnionym obszarze podjęliśmy weryfikacyjne badania sondażowe. Prace archeologiczne przeprowadzaliśmy w ramach naukowego projektu realizowanego z ramienia Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

PRACE TERENOWE (ryc. 1)

Badany obszar zlokalizowany jest na terenie Kotliny Gorzowskiej będącej częścią Pradoliny Toruńsko-Eberswaldzkiej. W skali mikroregionalnej stanowisko usytuowane jest w obrębie Międzyrzecza Warty i Noteci, na skraju Puszczy Noteckiej (J. Kondracki 2009, s. 127–130). Dotychczas pozyskane dane archeologiczne zlokalizowane zostały na zboczu wydmy — piaszczystego wzniesienia o południowej ekspozycji i u jego podnóża (na obecnie użytkowanej leśnej drodze), około 1 km na północ od rzeki Warty.

Ryc. 2. Chojno, gm. Wronki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Zbiórca planigrafia materiałów krzemiennych i ceramicznych w wykopie I

Abb. 2. Chojno, Gemeinde Wronki, Kreis Szamotuły, Woiwodschaft Großpolen, Fstl. 56.
Gesamtkarte der Kiesel- und Keramikfunde in dem Aushub I

Odkrycia nowego stanowiska przy miejscowości Chojno dokonali poznańscy studenci geologii w 1998 roku; przysłużyli się temu także mieszkańcy pobliskich miejscowości, w tym szczególnie miejscowy pasjonat historii regionu Pan Jarosław Mikołajczak. Pozyskany wówczas materiał archeologiczny przekazany został pracownikom Instytutu Prahistorii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. Odnotowany zespół artefaktów krzemiennych składa się z: drapacza podkrążkowatego, wiórka retuszowanego, kilku rdzeni oraz licznych często mało dystynktywnych produktów debitażu. Na podstawie przede wszystkim kryterium technologicznego, w znacznie mniejszym stopniu posługując się typologią form narzędziowych, ustaliliśmy wstępną chronologię stanowiska, łącząc dane okazy krzemienne z pozostałościami społeczności schyłkowopaleolitycznych oraz mezolitycznych.

Wiosną minionego roku, po wykonaniu wstępnej prospekcji terenowej, stanowisko zastało zarejestrowane i zapadła decyzja o przeprowadzeniu wstępnych prac archeologicznych. Głównym celem badań, zaplanowanych do realizacji w 2010 roku, było rozpoznanie i zabezpieczenie śladów osadnictwa z epoki kamienia na opisywanym obszarze, gdyż wymienione stanowisko zagrożone jest dalszą niszczącą działalnością procesów stokowych oraz człowieka, przejawiającą się w postaci permanentnego użytkowania oraz okresowego wyrównywania drogi leśnej i jej najbliższego otoczenia przy pomocy ciężkiego sprzętu.

W zeszłorocznym sezonie przeprowadziliśmy badania wykopaliskowe zmierzające do osiągnięcia, przynajmniej częściowo, wymienionych celów. Zastosowaliśmy metodę badań zgodną z ogólnie przyjętymi zasadami prowadzenia prac eksploracyjnych, ze szczególnym uwzględnieniem charakteru stanowiska, wiążanego z osadnictwem paleolitycznym i mezolitycznym. Główną uwagę skupiliśmy na wykonaniu badań prospekcyjnych mających na celu dokładną lokalizację koncentracji materiałów krzemiennych, których wyraźne ślady widoczne są na powierzchni. Zastosowanie w tym wypadku bezinwazyjnych metod nie umożliwiłoby szczegółowego zakreslenia zasięgu potencjalnych krzemienic, ponieważ artefakty zlegające na powierzchni uległy silnemu rozproszeniu, w wyniku działalności wspomnianych wyżej czynników.

Zweryfikowaliśmy metodą badań powierzchniowych oraz poprzez przeprowadzenie niewielkich sondaży zasięg stanowiska, w efekcie czego uzyskaliśmy liczną grupę artefaktów krzemiennych. Wykonana została seria 476 płytkich wierceń (głębokości ok. 1 m) świdrami o średnicy sondy 10 cm. Całość sedymentu pochodząca z poszczególnych dołków była przesiewana, w celu pozyskania wszystkich artefaktów. Wykonywane były również pomiary głębokości, na jakiej poszczególne okazy zalegały. Odwierty miały na celu rejestrację ewentualnych skupisk materiału i jednocześnie stanowiły jedyny sposób określenia zasięgu stanowiska, którego znaczna część była niedostępna do obserwacji powierzchniowej ze względu na ściółkę i zalesienie. Natomiast w wypadku materiału krzemiennego, który został uzyskany z drogi, również nie można było uznać, iż znajdował się w miejscu jego pierwotnej depozycji, ze względu na zbyt intensywną działalność procesów stokowych oraz człowieka.

W efekcie tych prac udało się pozyskać artefakty kamienne (691 okazów) i ceramiczne (16 sztuk) ze 124 dołków sondażowych oraz zlokalizować kilka koncentracji

materiałów krzemiennych. Dwa ze skupisk położone są na drodze leśnej i w jej bezpośrednim położeniu — mniejsze o średnicy około kilkunastu metrów oraz bardziej rozległe — rozciągające się wzdłuż drogi na ponad 90 m i szerokie na minimum 30 m. Pozostałych kilka mniejszych koncentracji umiejscowionych jest na pobliskim wzniesieniu objętym aktualnie wycinką drzew.

Na podstawie analizy planigraficznej artefaktów, pozyskanych z wcześniej wykonanych dołków sondażowych, wytyczyliśmy jeden wykop o łącznej powierzchni 30 m² (ryc. 2). Zlokalizowany został na drodze leśnej, w miejscu występowania najbardziej intensywnego skupiska artefaktów krzemiennych. Eksplorację prowadziliśmy w oparciu o warstwy naturalne i mechaniczne miąższości 5 cm. Cały urobek, z poszczególnych ćwiartek metrów i dołków sondażowych, przesiany został na sitach o średnicy oczek 2 mm. Dodatkowo, część materiału namierzona została trójwymiarowo. Przedstawiona metodyka umożliwiła pozyskanie bardzo drobnego materiału, m.in. łusek, drobnych odłupków czy fragmentów wiórków. Z wykopu pozyskano ogółem 2144 artefaktów, w tym 2102 okazów krzemiennych, 7 fragmentów wykonanych z innych odmian skał, głównie piaskowca oraz 35 fragmentów ceramiki. Z obserwacji terenowych, a także wstępnych prac gabinetowych, wynika, że prezentowany materiał krzemieny nie jest jednorodny i uległ silnym wpływom czynników podepozycyjnych.

W warstwie górnej (powierzchni drogi — przemieszanego humusu z piaskami), liczny materiał występował na obszarze całego wykopu. Natomiast pod nią, w warstwach piasku barwy pomarańczowo-żółtej, największą koncentrację okazów krzemiennych zanotowano w północno-wschodnim narożniku wykopu. Mniej liczny materiał występował w pozostałej części wykopu. Na głębokości około 50–60 cm od stropu wykopu zanotowano już tylko pojedyncze artefakty, natomiast około 1 m poniżej stropu wykopu, ze względu na całkowity zanik materiału, zakończono prace na powierzchni całego wykopu, przegłębiając się na kolejne 30 cm, jedynie w części południowo-wschodniej, jednak nie odnotowano jakichkolwiek artefaktów czy pozostałości obiektów.

Informacje uzyskane w trakcie zeszłorocznych badań pozwalają nam na określenie charakteru stanowiska, warunków depozycji materiału zabytkowego, przynależności chronologicznej i kulturowej poszczególnych zabytków, jak też domniemanych obiektów. Natomiast maksymalne rozprzestrzenienie materiałów krzemiennych i ceramicznych, określone na podstawie przeprowadzonych dotychczas badań weryfikacyjnych, nie przekracza objętościowo obszaru 2 hektarów.

CHARAKTERYSTYKA POZYSKANEGO MATERIAŁU

W trakcie tegorocznego sezonu badań pozyskaliśmy łącznie 2948 artefaktów. Przeważająca większość z nich wykonana została z surowca krzemienego — 2888 sztuk. Wszystkie okazy wytworzone zostały z narzutowego krzemienia bałtyckiego, w jego trzech odmianach. Najlicniejszy zespół stanowią zabytki pozyskane z I odmiany krze-

mienia narzutowego, odznaczającego się przezroczystością i „gładkością” masy. Dość liczną grupę stanowią okazy wykonane z nieprzezroczystych, matowych brył surowca odmiany III. Pojedynczo notowane są formy wyprodukowane z krzemienia odmiany II, odznaczającej się zawartością licznych mszywiolów w krzemionce (P. Dmochowski 2006). Znaczna część pozyskanych artefaktów, odznacza się śladami poświadczającymi kontakt z wysoką temperaturą. Przepalenie tak dużej ilości okazów może być efektem m.in. wcześniejszych pożarów lasów. Powierzchnia pozostałych okazów uległa zazwyczaj spatynowaniu, natomiast rzadko zachowała swój naturalny wygląd.

Nieliczne artefakty (9 sztuk) wykonano z innych surowców kamiennych — prawdopodobnie piaskowca.

W trakcie badań pozyskaliśmy 51 fragmentów ceramiki.

MATERIAŁ Z DOŁKÓW SONDAŻOWYCH

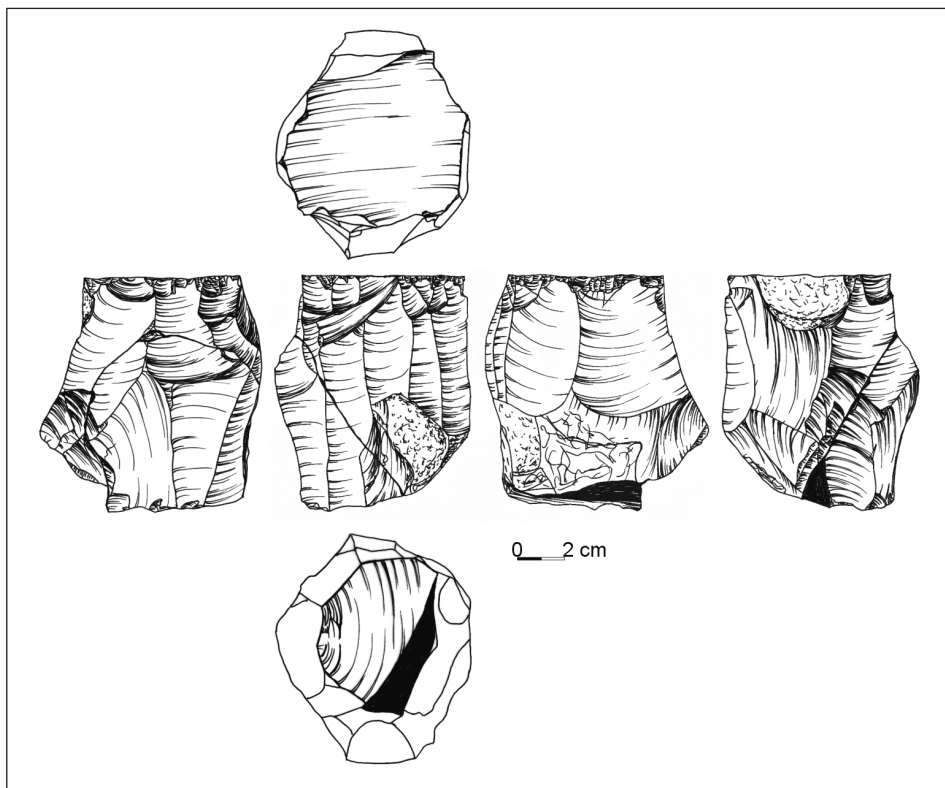
W gronie okazów pozyskanych w ramach przeprowadzonych wierceń sondażowych znalazły się przede wszystkim artefakty krzemienne — wióry, odłupki, ich fragmenty, okruchy oraz łuski, a także nieliczne fragmenty ceramiki. W pojedynczych przypadkach możliwym było scharakteryzowanie zabytków pod względem chronologicznym czy kulturowym.

Z okresem schyłkowego paleolitu możemy wiązać formy wiórowe pozyskane z dołek sondażowych wykonanych w miejscu największej i najbardziej rozległej koncentracji materiału zabytkowego — w części południowo-wschodniej przebadanego obszaru. Z tego terenu (objętego drogą) pochodzi również jeden rdzeń, który — na podstawie cech metrycznych i technologicznych — możemy powiązać z okresem późnego mezolitu i kulturą postmaglemoską.

Natomiast z terenu znajdującego się poza obszarem drogi leśnej, u podnóża wzniesienia, pozyskano dwa dystynktywne zbrojniki geometryczne — półtylczaki typu Komornica, wykonane z niezbyt regularnego półsurowca. Mikrolity tego rodzaju są wyznacznikiem kultury komornickiej (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1977, s. 218; S. K. Kozłowski 2009, s. 360). W wyższej partii wzniesienia odnaleziono zostały kolejne okazy, które reprezentują późnomezolityczny etap osadnictwa na danym obszarze, wiązany z ugrupowaniami postmaglemoskimi. W grupie tej znalazł się smukły i regularny trójkąt (ryc. 8:2), odpad z produkcji analogicznego zbrojnika — rylcowiec proksymalny, a także rdzeń oraz wiórki wiązane z techniką naciskową (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1977, s. 227; S. K. Kozłowski 2009, s. 362).

MATERIAŁ Z WYKOPU I

Najliczniejszą grupę wyeksplorowaną z wykopu I stanowią produkty debitażu, czyli wióry, odłupki i ich fragmenty, okruchy oraz łuski, rzadziej zatępce oraz świeżaki — okazy zróżnicowane pod względem morfologicznym i metrycznym. Pojedyn-

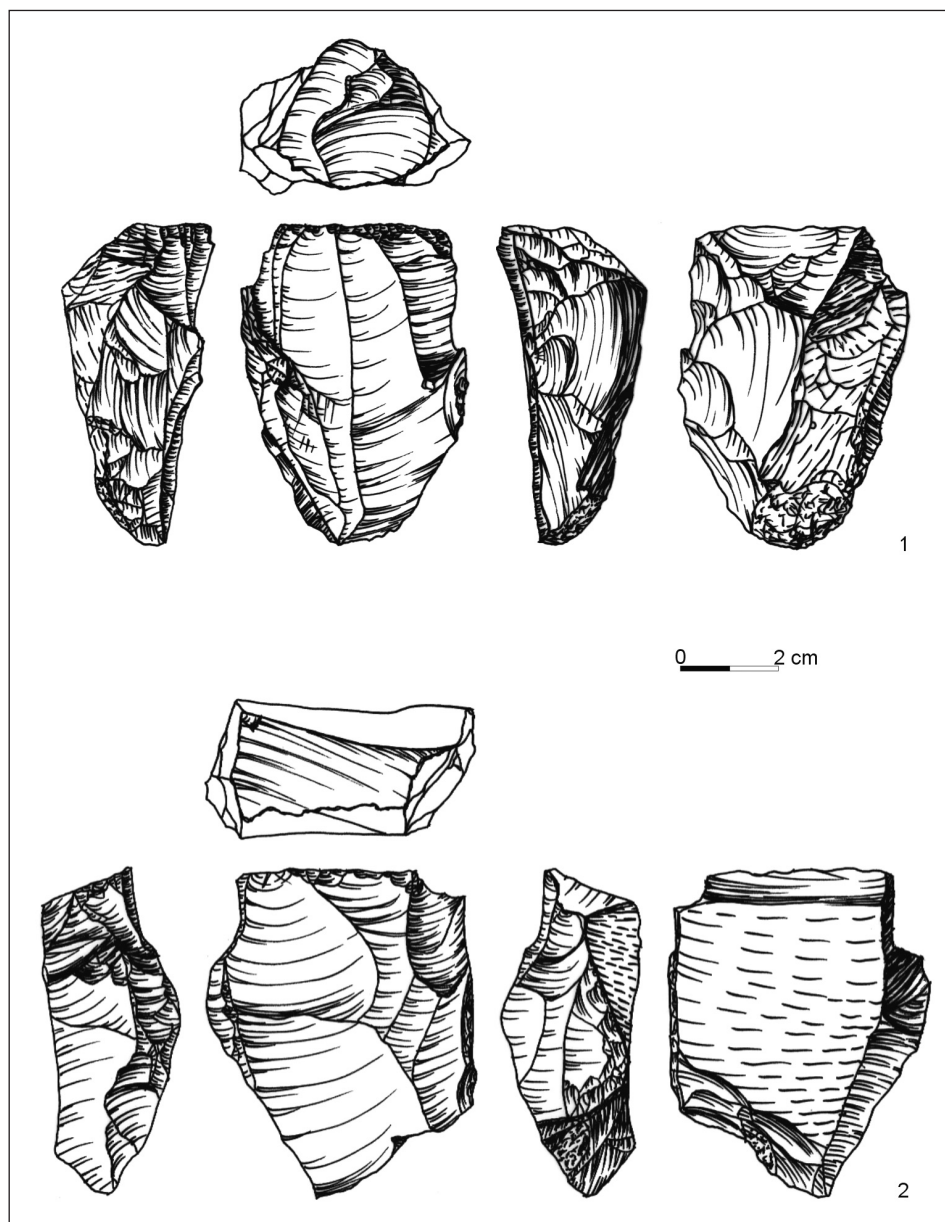
Ryc. 3. Chojno, gm. Wronki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Materiały schyłkowopaleolityczne. Rdzeń (składanka)

Abb. 3. Chojno, Gemeinde Wronki, Kreis Szamotuły, Woiwodschaft Großpolen, Fstl. 56.
Funde vom Ende des Paläolithikums. Kernstein (Zusammenstellung)

Rys./Gez. A. Maron, K. Pyżewicz

czo odnotowaliśmy rdzenie i obłupnie. Typologiczne narzędzia należą do rzadkości. W tym nielicznym gronie znalazły się: trzy zbrojniki, rylec jedynak, odłupek oraz okrucz retuszowany.

Mocnym ograniczeniem w przeprowadzeniu interpretacji inwentarza krzemienego w kontekście chronologiczno-kulturowym jest ewidentny wpływ czynników podepozycyjnych oraz silne zaburzenie stratygrafii. Ze względu na śladową ilość dystynktywnych typów narzędzi, nasze wnioski oparliśmy głównie na przesłankach związanych z zastosowaną w trakcie obróbki skał krzemionkowych technologią. Tego rodzaju badania stosowane już były w poprzednich latach w odniesieniu do inwentarzy krzemiennych pochodzących z wielokulturowych stanowisk położonych na obszarze Wielkopolski (P. Dmochowski 2005; D. Jankowska, K. Pyżewicz 2006; M. Wąs, K. Pyżewicz 2010).

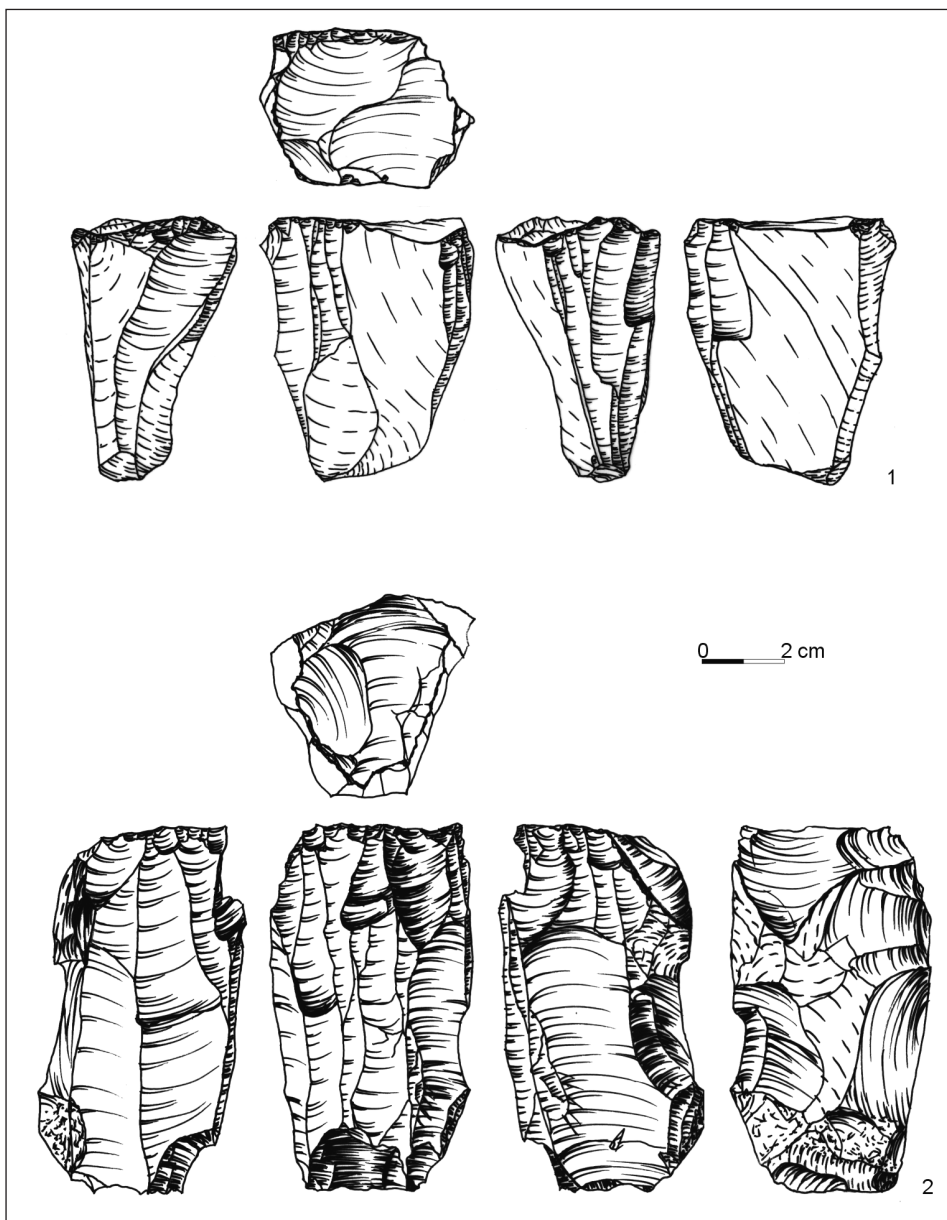
Ryc. 4. Chojno, gm. Wronki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Materiały schyłkowopaleolityczne. 1-2 – rdzenie

Abb. 4. Chojno, Gemeinde Wronki, Kreis Szamotuły, Woiwodschaft Großpolen, Fstl. 56.

Funde vom Ende des Paläolithikums. 1-2 – Kernsteine

Rys./Gez. A. Maron, K. Pyżewicz

Ryc. 5. Chojno, gm. Wronki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Materiały schyłkowopaleolityczne. 1-2 – rdzenie

Abb. 5. Chojno, Gemeinde Wronki, Kreis Szamotuły, Woiwodschaft Großpolen, Fstl. 56.
Funde vom Ende des Paläolithikums. 1-2 – Kernsteine

Rys./Gez. A. Maron, K. Pyżewicz

Na podstawie analizy cech technologicznych oraz parametrów, większość z rdzeni oraz produktów debitażu możemy łączyć z okresem schyłkowego paleolitu. W grupie artefaktów, reprezentujących najstarszy etap zasiedlenia stanowiska znalazły się masywne rdzenie jedno-, rzadziej dwupiętowe o zaprawianych piętach (jednym lub kilkoma odbiciami odłupków) i bokach (ryc. 3–5) oraz wióry, pozyskane z tego typu form rdzeniowych (ryc. 6–7). Wymienione zabytki odznaczają się niezbyt ostrym kątem rdzeniowania, często zbliżonym do prostego. Na ich powierzchniach zaobserwowaliśmy niezbyt intensywne ślady dodatkowych zabiegów, jak prawcowanie czy facetowanie. Na płaskich odnotowaliśmy obserwuje się małą regularność w przebiegu grani międzynegatywowych, co stanowi nawiązanie do morfologii półsurowca — niezbyt foremnego o profilu zazwyczaj prostym lub lekko podgiętym w części dolnej. Piętki wyróżnionych wiórów są zazwyczaj dość masywne i płaskie, natomiast sęczki, zazwyczaj z zaznaczonymi skazami, odznaczają się mniejszą lub większą wydatnością. Zaprezentowana grupa oznak technologicznych jest łączona z techniką uderzenia bezpośredniego, w wariancie której wytwórcy najprawdopodobniej używali relatywnie twardego tłuka, jednakże nie wykluczamy, że część z okazów pozyskana została przy zastosowaniu innego typu narzędzi. Poszukując analogii w innych inwentarzach schyłkowopaleolitycznych, możemy odnieść się przede wszystkim do materiałów łączonych z ugrupowaniami Bromme-Lyngby, wśród inwentarzy których dystynktywne cechy technologiczne rdzeni oraz produktów debitażu w znacznej mierze pokrywają się z tymi opisanymi dla grupy artefaktów krzemiennych zaprezentowanych wyżej (por. m.in. S. Hartz 1987; A. Fisher 1990; 1991; M. Madsen 1996; W. Migal 2006; 2007; G. V. Sinitsyna 2008). Natomiast pośród pozostałych jednostek kulturowych nie odnajdujemy aż tylu wspólnych oznak zastosowanej technologii. Niestety, w minionym sezonie nie pozyskaliśmy jakichkolwiek narzędzi, które zazwyczaj badacze uznają za wyznaczniki wyróżnionej jednostki schyłkowoplejstoczeńskiej (por. T. Mathiasen 1946; W. Taute 1968, s. 11 i dalsze; J.K. Kozłowski, S.K. Kozłowski 1975, s. 256–258; Z. Bagniewski 1999; J. M. Burdukiewicz 1999; M. Kobusiewicz 2009), dlatego też nie możemy w swojej interpretacji wesprzeć się kryterium typologicznym.

Pojedyncze artefakty wiążemy z kulturą świderską, reprezentującą młodszy epizod schyłkowopaleolityczny. Technologia owych ugrupowań, związana z użyciem miękkiego tłuka mineralnego, jest bardzo charakterystyczna i wyraźnie wyodrębnia się na tle innych jednostek. Wśród rdzeni dominują okazy dwupiętowe o świeżonych, często odnawianych oraz mocno prawcowanych piętach. Ich boki oraz tyły są intensywnie zaprawiane; często występuje tylne grzebienisko. Kąt rdzeniowania jest ostry. Na odłupniach obserwuje się małą regularność w przebiegu grani międzynegatywowych. Wióry, odnawiaki czy świeżaki, które można łączyć z ugrupowaniami świderskimi odznaczają się analogicznymi cechami, co opisane wyżej, oraz punkowymi lub liniowymi piętkami i niezbyt mocno wysklepionymi sęczkami (por. M. Dziewanowski 2006; W. Migal 2007, s. 187, 191–197).

Tylko jedno typologiczne narzędzie łączymy z okresem schyłkowego paleolitu — rylec jednak, wykonany z masywnego wióra przeniesionego (ryc. 7:1). Niestety,

ustalenie na obecnym stanie badań szczegółowej przynależności kulturowej wydzielonego artefaktu nie jest możliwe z tego względu, że formy tego typu powszechnie występowały w licznych jednostkach kulturowych późnego plejstocenu (J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1975, s. 238-240, 246–273).

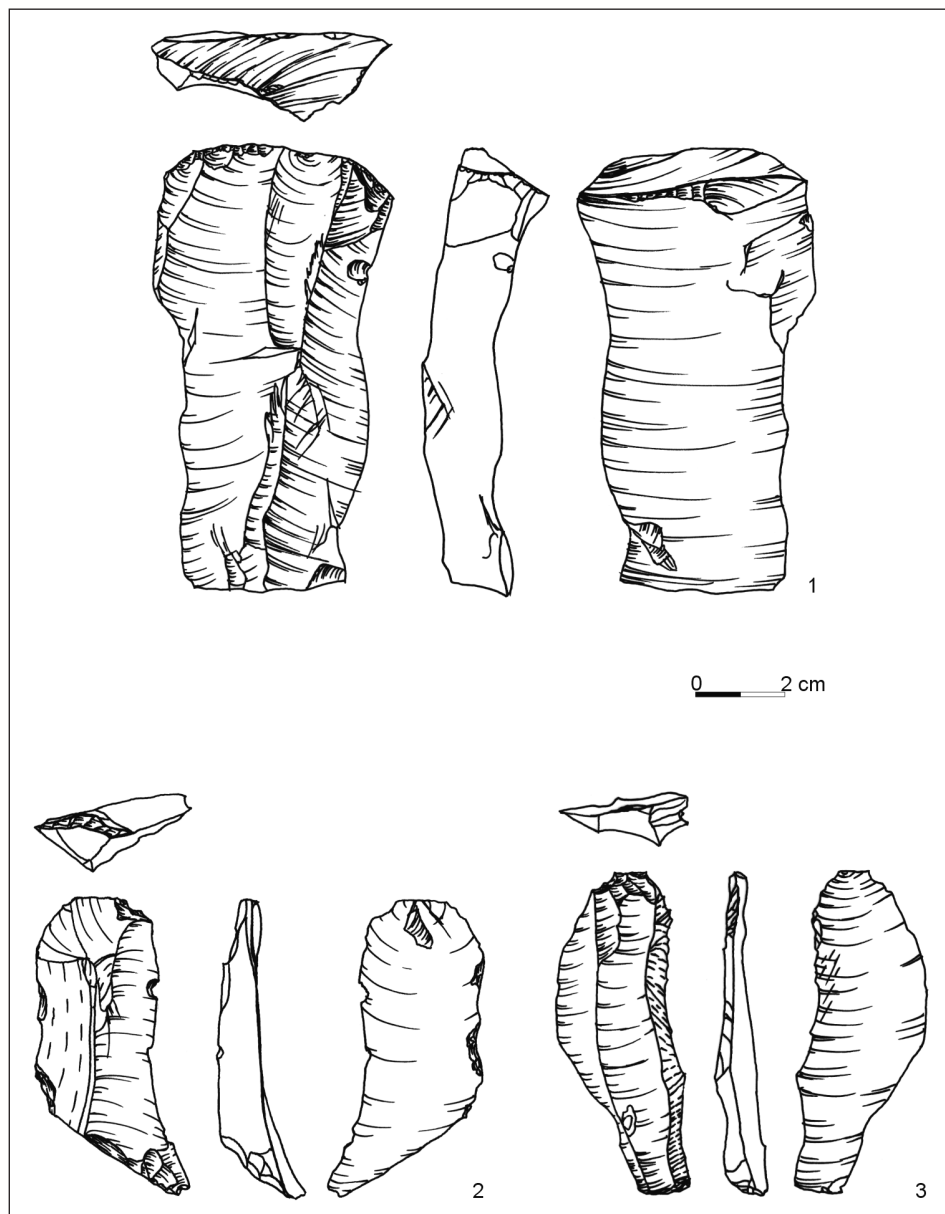
W materiale archeologicznym, pozyskanym z wykopu I, słabiej zaznacza się etap zasiedlenia danego obszaru w okresie mezolitu. Pojedyncze rdzenie, wiórki oraz zbrojniki można połączyć z ugrupowaniami komornickimi i postmaglemoskimi.

Wśród narzędzi powiązanych z okresem wczesnoholoceniśkim wyróżniliśmy trzy okazy mikrolityczne. Pierwszy z nich stanowi nieregularny trójkąt (ryc. 8:1), który zapewne należy wiązać z ugrupowaniami komornickimi, dwa pozostałe, to fragmenty zbrojników, ukształtowane również z nieforemnego półsurowca wiórowego. Z okresem wczesnego mezolitu łączymy również dwa rylcowe — charakterystyczne odpady z produkcji zbrojników, a także pojedyncze rdzenie (ryc. 8:5) odznaczające się ostrym kątem rdzeniowania, nieregularnym przebiegiem grani międzynegatywowych, amorficznością bryły. Cechą charakterystyczną opisywanych rdzeni jest również nikła zaprawa, ograniczająca się jedynie, w części wypadków, do ukształtowania pięty za pomocą odbicia jednego lub kilku odłupków. Okazy te najpewniej obrabiane były przy zastosowaniu techniki uderzenia bezpośredniego tłukiem mineralnym (por. m.in. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1977, s. 218; 2009, s. 360; M. L. Inizan, H. Roche, J. Tixier 1992, s. 61; M. Wąs, K. Pyżewicz, s. 24 i dalsze). Zapewne na dalszym etapie prac gabinetowych wyróżnić będzie można także wiórki, które mogą należeć do wyróżnionej grupy chronologicznej.

Z późnomezolitycznymi ugrupowaniami postmaglemoskimi wiążemy pojedyncze formy rdzeniowe oraz wiórowe. Są to smukłe rdzenie (ryc. 8:3–4), głównie jednopiętowe (rzadziej o zmienionej orientacji), mające płaskie pięty, regularne odłupnie, a obserwowalny ich kąt rdzeniowania oscyluje wokół prostego. Na krawędziach pomiędzy piętami a odłupniami widoczne są ślady delikatnego prawcowania. Analogicznymi znamionami makroskopowymi cechują się niewielkie wiórki o regularnym przebiegu grani międzynegatywowych oraz boków. Ich płaskie piętki najszerze są w części środkowej, natomiast ostro zwężają się w partiach bocznych. Sęczki wiórów są silnie, punktowo wysklepione. Widoczna jest również delikatna warga. Na podstawie opisanych cech technologicznych możemy stwierdzić, że wyróżnione okazy były eksploatowane przy użyciu jednego z wariantów techniki naciskowej (por. m.in. J. K. Kozłowski, S. K. Kozłowski 1977, s. 227; 2009, s. 362; E. Callahan 1985; M. L. Inizan, H. Roche, J. Tixier 1992, s. 62–56; M. Sørensen 2006; L. Domańska, M. Wąs 2007; M. Wąs, K. Pyżewicz, s. 24 i dalsze).

Z wykopu I pozyskane zostały również pojedyncze okazy kamienne — formy otoczków oraz ich fragmentów. Zabytki te wykonane zostały z jednej z odmian piaskowca.

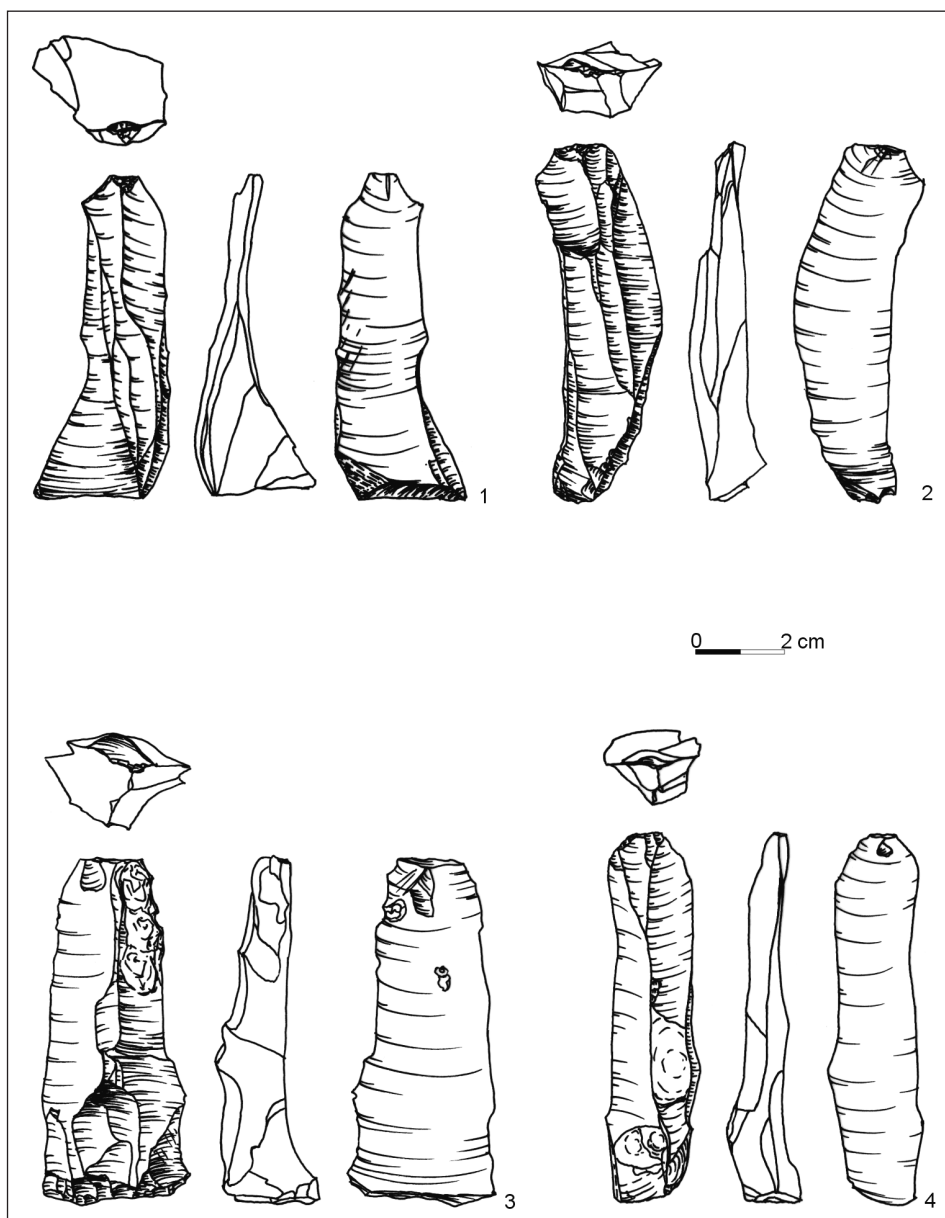
Odnotowaliśmy również pojedyncze fragmenty ceramiki, w tym bardziej charakterystyczne części wylewów oraz jeden okaz ornamentowany. Na podstawie wstępnego oglądu można stwierdzić, że formy te wiązać należy z kulturą łużycką (chronologię określił dr Józef Bednarczyk).

Ryc. 6. Chojno, gm. Wronki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 56.
Materiały schyłkowopaleolityczne. 1-3 – wióry

Abb. 6. Chojno, Gemeinde Wronki, Kreis Szamotuły, Woiwodschaft Großpolen, Fstl. 56.
Funde vom Ende des Paläolithikums. 1-3 – Späne

Rys./Gez. A. Maron, K. Pyżewicz

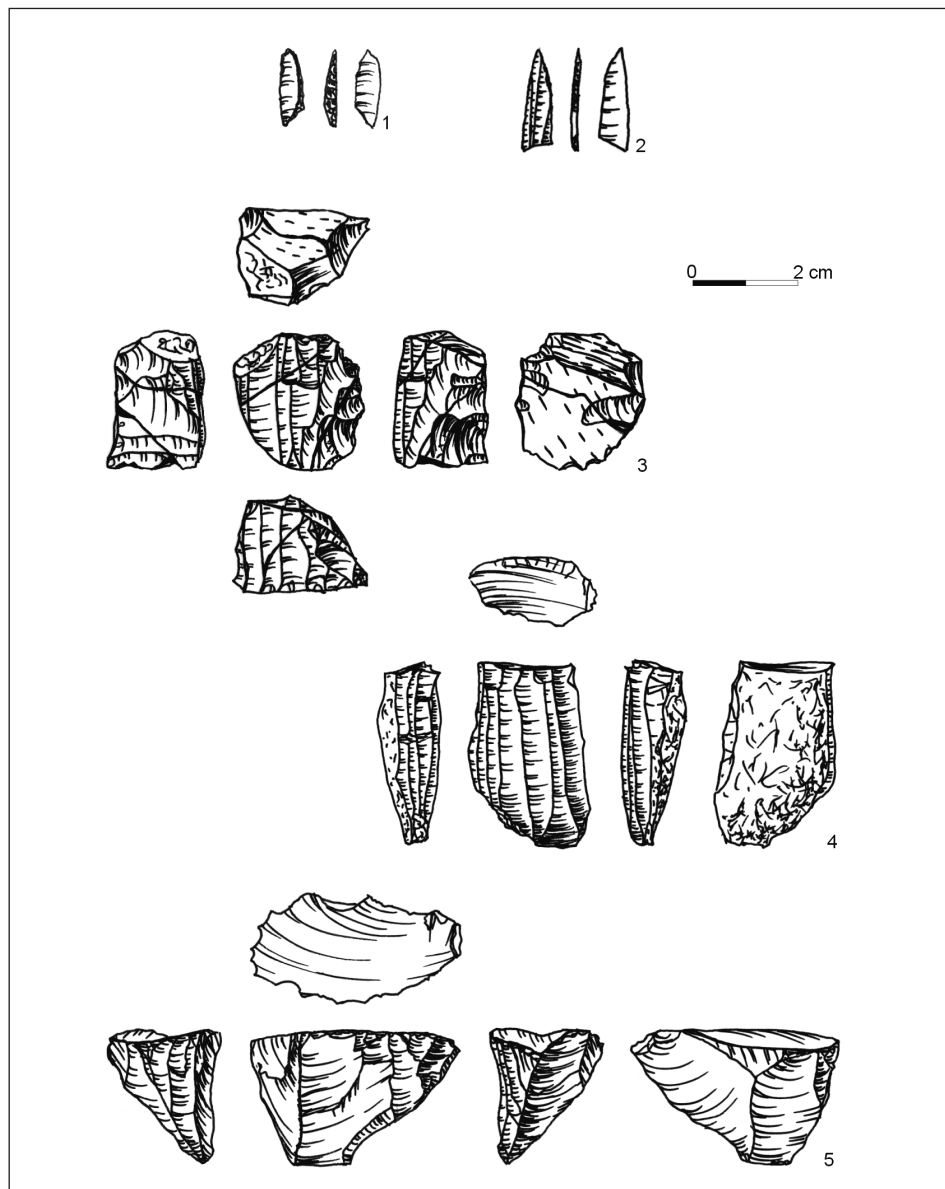
Ryc. 7. Chojno, gm. Wronki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 56.

Materiały schyłkowopaleolityczne. 1 – rylec; 2–4 – wióry

Abb.7. Chojno, Gemeinde Wronki, Kreis Szamotuły, Woiwodschaft Großpolen, Fstl. 56.

Funde vom Ende des Paläolithikums. 1 – Stichel, 2–4 – Späne

Rys./Gez. A. Maron, K. Pyżewicz

Ryc. 8. Chojno, gm. Wronki, pow. Szamotuły, woj. wielkopolskie, stan. 56.
 Materiały mezołityczne. 1-2 – zbrojniki; 3 – rdzeń (składanka); 4-5 – rdzenie
 Abb. 8. Chojno, Gemeinde Wronki, Kreis Szamotuły, Woiwodschaft Großpolen, Fstl. 56.
 Funde aus dem Mesolithikum. 1-2 – Rüstungsgegenstände, 3 – Kernstein (Zusammenstellung),
 4-5 – Kernsteine

Rys./Gez. A. Maron, K. Pyżewicz

WNIOSKI

Należy stwierdzić, że zakres planowanych przez nas prac w sezonie 2010 został zrealizowany. Osiągnęliśmy dwa najważniejsze cele badań — rozpoznaliśmy i częściowo zabezpieczyliśmy pozostałości osadnictwa paleolitycznego i mezolitycznego. Na podstawie zebranych danych źródłowych mogliśmy określić charakter stanowiska i przynależność chronologiczną pozyskanych artefaktów. Przedstawiona przez nas interpretacja zasiedlenia stanowiska w pradziejach doskonale wpisuje się w dotychczasowy obraz osadnictwa pradziejowego na obszarze Kotliny Gorzowskiej (por. m.in. M. Kobusiewicz 1999; T. Płonka 1997; 2007; Z. Bagniewski 2001a; 2001b; 2001c; 2001d; 2001e; 2002a, 2002b; 2002c; 2002d).

W minionym sezonie wyeksplorowaliśmy częściowo skupisko krzemieni, zalegające w południowo-wschodniej części stanowiska. Na podstawie wstępnej analizy materiału zabytkowego możemy stwierdzić, że są to pozostałości przede wszystkim osadnictwa ugrupowań schyłkowopaleolitycznych. Struktura danego zbioru ukazuje, że pobyt społeczności późnego plejstocenu na stanowisku 56 w Chojnie związany był głównie z jednym aspektem. Na danym obszarze dokonywano eksploatacji brył surowca krzemiennego, poczynając od wstępnej zaprawy (o czym świadczą liczne okazy korowe czy zaprawiaki), poprzez etap pozyskiwania wiórów, stadium napraw (odbicia odnawiaaków, świeżaków lub zatępców wtórnych), aż do produkcji narzędzi (co potwierdzają m.in. rylczaki — odpad przy produkcji rylców). W obrębie wykopu I zanotowaliśmy jedno schyłkowopaleolityczne narzędzie typologiczne — rylec jednak, jednocześnie nie wyróżniliśmy innych form retuszowanych czy też wiórów, których powierzchnie pokryte są makroskopowymi śladami ich użytkowania. Na podstawie tych przesłanek, wstępnie wykluczamy charakter „podomowy” danego obszaru.

Natomiast słabiej zaznaczone zostały pozostałości późniejszego osadnictwa związanego z okresem wczesnego i późnego mezolitu. Możemy stwierdzić, że na stanowisku w Chojnie, ślady reprezentantów wczesnoholoceńskich społeczności wiążą się zarówno z obróbką surowca krzemiennego, co i produkcją narzędzi mikrolitycznych (potwierdzają to charakterystyczne odpady z produkcji zbrojników — rylcowe), jak i ich użytkowaniem. Poświadczeniem ostatniego z wymienionych stwierdzeń są pojedyncze formy geometryczne, których powierzchnie pokryte są charakterystycznymi makroskopowymi śladami ich użycia tzw. impaktami, powstającymi w trakcie użycia wspomnianych artefaktów krzemiennych jako elementów broni miotanej (m.in. A. Fischer, P. Vemming Hansen, P. Rasmussen 1984; K. Pyżewicz 2009, s. 48–57).

Dość enigmatycznie przedstawia się najmłodszy etap zasiedlenia stanowiska w Chojnie. Przynajmniej część z grupy fragmentów ceramiki, pozyskanych z dołków sondażowych oraz wykopu I, stanowi świadectwo kultury łużyckiej.

Niestety, w związku z ograniczeniem czasowym, nie udało się nam wyeksplorować całości skupiska okazów krzemiennych zlokalizowanych w obrębie przebiegu drogi leśnej. Jego dalsza część rozciąga się zapewne w kierunku wschodnim jak i zachodnim od wykopu I. W przyszłych sezonach należałoby podjąć się jego dalszej

eksploatacji, ze względu na wspomnianą, permanentnie niszczącą stanowisko działalność. Najpewniej pozyskanie kolejnych artefaktów krzemiennych, w tym szczególnie wyznaczników typologicznych, pozwoliłoby nam na potwierdzenie chronologii zespołu związanego z etapem zasiedlenia w okresie schyłkowego paleolitu przed dominacją ugrupowań świderskich, co poszerzyłoby znacznie wiedzę na temat najstarszego osadnictwa na obszarze Wielkopolski.

PODZIĘKOWANIA

Przeprowadzenie badań archeologicznych nie byłoby możliwe bez nieocenionej pomocy Dyrekcji Instytutu Prahistorii, Pracowników Nadleśnictwa Wronki, Pana Jarosława Mikołajczaka oraz pozostałych Mieszkańców Chojna i okolic. Szczególne podziękowania składamy Studentom z Poznania i Szczecina — za ich ogromne zaangażowanie w prace terenowe oraz gabinetowe. Wyrazy wdzięczności należą się również Piotrowi Dmochowskiemu, Witoldowi Migalowi, Michałowi Przeździeckiemu oraz Marcinowi Wąsowi — za pomoc w interpretacji inwentarza krzemiennego.

BIBLIOGRAFIA

Bagniewski Z.

1999 *Tanged — points and the problem of palaeolithic settlement in Pomerania*, [w:] S. K. Kozłowski, J. Gurba, L. Zaliznyak (red.), *Tanged Points cultures in Europe*, Lublin, „Lubelskie Materiały Archeologiczne” t. 13, s. 131–145.

2001a *Obozowisko maglemoskie Trzebiecz Młyn stan. 1 (Kotlina Gorzowska)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 43, s. 49–62.

2001b *Schyłkowomezolityczne obozowisko Gościm 23 (Kotlina Gorzowska)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 43, s. 63–76.

2001c *Ślady osadnictwa schyłkowo paleolitycznego w rejonie Trzebiecza Młyna (Kotlina Gorzowska)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 43, s. 491–498.

2001d *Wielofazowe obozowisko Trzebiecz Młyn stan. 2 (Kotlina Gorzowska)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 43, s. 35–48.

2001e *Z badań poszukiwawczych w rejonie Gościmia (Kotlina Gorzowska)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 43, s. 499–501.

2002a *Obozowisko maglemoskie Trzebiecz Młyn 1 w Kotlinie Gorzowskiej*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 44, s. 124–133.

2002b *Obozowisko Trzebiecz Młyn 2 (Kotlina Gorzowska) w świetle badań w roku 2001*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 44, s. 97–110.

2002c *Nowe ślady osadnictwa schyłkowopaleolitycznego w Kotlinie Gorzowskiej*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 44, s. 87–96.

2002d *Wyniki dalszych badań obozowiska mezolitycznego Gościm 23 (Kotlina Gorzowska)*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 44, 111–124.

Burdukiewicz J. M.

1999 *Tanged points in the Sudeten foreland*, [w:] S. K. Kozłowski, J. Gurba, L. Zaliznyak (red.), *Tanged Points cultures in Europe*, Lublin, „Lubelskie Materiały Archeologiczne” t. 13, s. 102–109.

Callahan E.

1985 *Experiments with Danish Mesolithic Microblade Technology*, „Journal of Danish Archaeology”, vol. 4, s. 23–39.

Dmochowski P.

2005 *Dotychczasowe wyniki badań wykopaliskowych wielofazowego obozowiska z epoki kamienia w Żuławce, stan.13, woj. wielkopolskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 7, s. 127–151.

2006 *A New classification of erratic flint from western Poland*, [w:] A. Wiśniewski, T. Płonka, J. M. Burdukiewicz (red.), *The Stone: Technique and Technology*, Wrocław, s. 217–226.

Domańska L., Wąs M.

2007 *Dąbrowa Biskupia, site 71. New data for evidence of the Mesolithic specialized camps*, [w:] M. Masojć, T. Płonka, B. Ginter, S. K. Kozłowski (red.), *Contributions of the Central European Stone Age*, Wrocław, s. 141–152.

Dziewanowski M.

2006 *Flint assemblage Dręstwo 37. A preliminary analysis of predetermined Swiderian debitage*, [w:] A. Wiśniewski, T. Płonka, J. Burdukiewicz (red.), *The Stone: Technique and Technology*, Wrocław, s. 149–166.

Fischer A.

1990 *On being a pupil of a flintknapper of 11 000 years ago*, [w:] E. Cziesla, S. Eickhoff, N. Arts, D. Winter (red.), *The Big Puzzle, Studies in Modern Archaeology*, vol. 1, Bonn, s. 447–464.

1991 *Pioneers in deglaciated landscapes: the expansion and adaptation of Late Palaeolithic societies in southern Scandinavia*, [w:] N. Barton, A. J. Roberts, D. A. Roe (red.), *The Late Glacial in north-west Europe: Human adaptation and environmental change at the end of the Pleistocene*, London, s. 100–121.

Fischer A., Vemming Hansen P., Rasmussen P.

1984 *Macro and Micro Wear Traces on Lithic Projectile Points. Experimental Results and Prehistoric Examples*, „Journal of Danish Archaeology”, vol. 3, s. 19–46.

Hartz S.

1987 *Neue spätpaläolithische Fundplätze bei Abrenshöft, Kreis Nordfriesland*, „OFFA” 44, s. 5–52.

Inizan M. L., Roche H., Tixier J.

1992 *Technology of knapped stone*, Meudon.

Jankowska D., Pyżewicz K.

2006 *Materiały krzemienne ze stanowiska 4 w Rosku, gm. Wielen*, [w:] H. Machajewski, J. Rola (red.), *Pradolina Noteci na tle pradziejowych i wczesnośredniowiecznych szlaków handlowych*, Poznań, s. 53–69.

Kobusiewicz M.

1999 *Ludy łowiecko-zbierackie północno-zachodniej Polski*, Poznań.

2009 *Czy istniała kultura Bromme?*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 15, s. 75–91.

Kondracki J.

2009 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

Kozłowski S. K.

2009 *Thinking Mesolithic*, Oxford.

Kozłowski J. K., Kozłowski S. K.

1975 *Pradzieje Europy od XL do IV tysiąclecia p.n.e.*, Warszawa.

1977 *Epoka kamienia na ziemiach polskich*, Warszawa.

Madsen B.

1996 *Late Palaeolithic Cultures of South Scandinavia — Tools, Traditions and Technology*, [w:]

- L. Larsson (red.), *The Earliest Settlement of Scandinavia and its relationship with neighbouring areas*, „Acta Archaeologica Lundensia”, no. 24, s. 61–73.
- Mathiaseen T.
1946 *En senglacial boplads ved Bromme*, „Aarbøger” 1946, s. 121–197.
- Migal W.
2006 *On various methods of Lyngby point production*, [w:] A. Wiśniewski, T. Płonka, J. Burdukiewicz (red.), *The Stone: Technique and Technology*, Wrocław, s. 137–147.
2007 *On preferential points of the Final Paleolithic in the Central European Lowland*, [w:] M. Kobusiewicz, J. Kabaciński (red.), *Studies in the Final Paleolithic settlement of the Great European Plain*, s. 185–200.
- Płonka T.
1997 *Pracownie krzemieniarskie w Radgoszczy, stan.15, woj. gorzowskie. Badania w 1995 roku*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 39, s. 47–64.
2007 *Late Paleolithic settlement in the western reaches of the Gorzów Dale*, [w:] M. Kobusiewicz, J. Kabaciński (red.), *Studies in the Final Paleolithic settlement of the Great European Plain*, s. 99–109.
- Pyżewicz K.
2009 *Holocenne społeczności zbieracko-łowieckie zachodniej części Niziny Polskiej w kontekście analiz funkcjonalnych inwentarzy krzemieniowych* [maszynopis rozprawy doktorskiej (IP UAM)], Poznań.
- Sinitsyna G. V.
2008 *Blade technology of the eastern Bromme (Podol culture, Valdai Uplands. Allerød- Dryas III (11.8–10.2 ka)*, [w:] L. Longo, N. Skakun (red.), „Prehistoric Technology” 40 Years Later: *Functional Studies and the Russian Legacy Proceedings of the International Congress Verona (Italy), 20-23 April 2005*, Oxford, s. 421–425.
- Sørensen M.
2006 *Rethinking the lithic blade definition: towards a dynamic understanding*, [w:] J. Apel, K. Knutsson (red.), *Skilled Production and Social Reproduction. Aspects of Traditional Stone-Tool Technologies, Proceedings of Symposium in Uppsala, August 20-24, 2003*, s. 277–296.
- Taute W.
1968 *Die Stielspitzen — Gruppen im nördlichen Mitteleuropa. Ein Beitrag zur Kenntnis der späten Altsteinzeit*, Köln- Graz.
- Wąs M., Pyżewicz K.
2010 *Studia i materiały nad najdawniejszymi dziejami Równiny Gorzowskiej. Starsza i środkowa epoka kamienia*, Poznań.

**VERIFIZIERENDE ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN
AN DER FUNDSTELLE CHOJNO 56, GEMEINDE WRONKI,
WOJEWODSCHAFT GROSSPOLEN**

Zusammenfassung

Das Hauptziel der Forschungsgrabungen der Fundstelle Chojno 56 war das Erkennen und Sicherstellen der Siedlungsüberreste aus der Steinzeit. Die Siedlung befand sich auf dem südlichen Hang und Fuß eines Sandhügels (Düne). In der Saison 2010 wurde der Befund anhand einer Flächengrabung und anhand von geringen Sondierungen verifiziert. Es wurde eine Reihe von 476 untiefen

Bohrungen durchgeführt. Infolge dieser Arbeiten ist es gelungen, Steinerzeugnisse (691 Exemplare) und Keramikerzeugnisse (16 Stück) aus 124 Sondierungsgruben zu gewinnen und einige Kieselfundeansammlungen zu lokalisieren. Anstelle der am intensivsten aufgetretenen Artefakteansammlung wurde eine Grube von der Gesamtfläche von 30 Quadratmetern markiert, aus der insgesamt 2144 Funde stammten, vor allem Gegenstände aus Kiesel.

Aufgrund der ersten Analyse der Funde können wir feststellen, dass an der Fundstelle Chojno vor allem Überreste der spätpaläolithischen Besiedlungen (wahrscheinlich der Bromme-Lyngby und Świdry-Kultur) registriert wurden, die mit dem lokalen Kieselabbau verbunden sind. In der Gruppe der Artefakte aus dem späten Pleistozän befanden sich massive ein- oder bipolare Kerne mit gebeizten Fersen und Seiten und Späne, die aus diesen Kernstückformen anhand der Direkten Schlagtechnik mit einem harten oder weichen Schlagstein gewonnen wurden.

Nicht so eindeutig wurden dagegen Überreste einer späteren Siedlung aus dem Früh- und Spätmesolithikum markiert (Komornica und Postmaglemose-Gruppierungen). Wir können feststellen, dass sich an der Fundstelle in Chojno die Überreste der Frühholozängemeinschaftsrepräsentanten sowohl mit der Kieselbearbeitung anhand der Direkten Schlagtechnik und der Drucktechnik als auch mit der Herstellung und Anwendung der mikrolithischen Werkzeuge verbinden.

Von der frühesten Besiedlungsetappe der Fundstelle können einzelne Keramikscherben zeugen, aus denen mindestens ein Teil mit der Besiedlung der Lausitzer Kultur verbunden sein kann.

ADRES AUTORÓW

dr Katarzyna Pyżewicz
mgr Igor Kołoszuk
mgr Łukasz Banaszek

Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

EWA PAWLAK

CMENTARZYSKO LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ W OSIEKU KOŁO JAROCINA. WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ

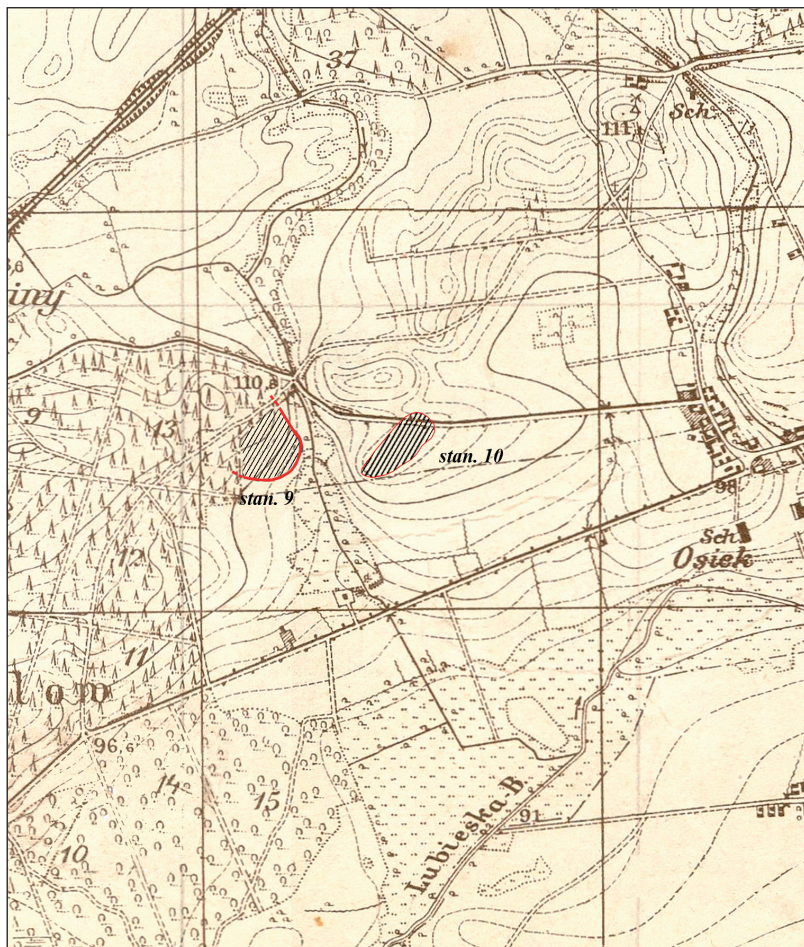
Wykopaliska na cmentarzysku ludności kultury przeworskiej w Osieku, gm. Jarocin prowadzone są przez Pracownię Archeologiczno-Konserwatorską Aliny Jaszewskiej pod kierownictwem autorki, nieprzerwanie od 2007 r. Wówczas, w trakcie badań cmentarzyska „łużyckiego” (E. Pawlak 2010), w wykopach sondażowych, których celem było uchwycenie jego wschodniego zasięgu, odkryto pochówki z okresu wpływów rzymskich. Ranga dokonanych wówczas odkryć ułatwiła pozyskanie funduszy¹ i kontynuację wykopalisk.

Cmentarzysko, którego zasięg, pomimo niepełnego jeszcze rozpoznania, jesteśmy w stanie wyznaczyć dość wiarygodnie (ryc. 1), zajmuje górną partię wyniesienia o maksymalnej wysokości wynoszącej obecnie 104,93 m n.p.m. Wchodzi ono w skład ciągu wzniesień rozciągających się na północ od rzeki Lubieszki; jej niewielki, lewostronny dopływ zajmuje dno doliny rozdzielającej wzgórze z cmentarzyskiem od wzgórza, na stoku którego znajduje się rozległa osada (stan. 9)², bez wątpienia współczesna nekropoli.

W ciągu czterech sezonów badawczych rozpoznano obszar o powierzchni około 46,3 ara, przy czym odległość pomiędzy skrajnymi wykopami na osi północ-południe wynosi 125 m, zaś na osi wschód-zachód 160 m (ryc. 2). Północną część terenu

¹ Wykopaliska w znacznej mierze finansowane są przez Muzeum Regionalne w Jarocinie oraz Oddział Lubuski Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich. W 2008 r. pozyskano dofinansowanie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, natomiast w latach 2009–2010 część kosztów ponosił właściciel żwirowni, na terenie której prowadzone są badania, pan Ireneusz Wieliński.

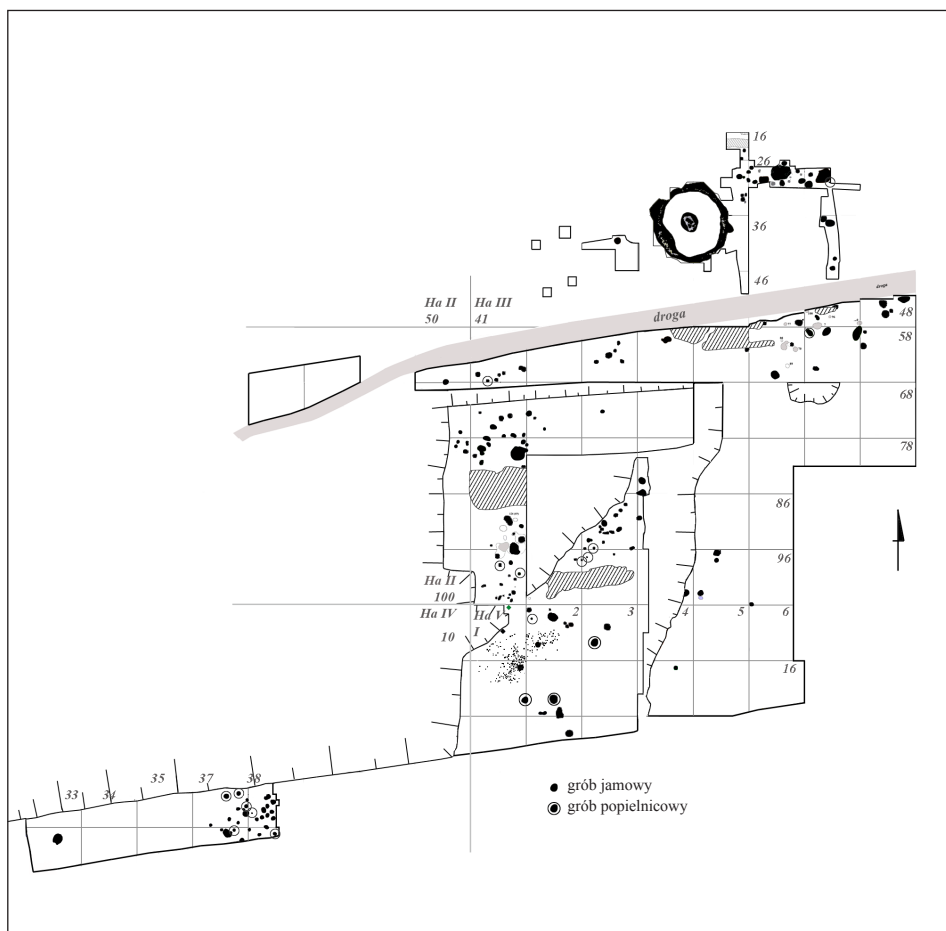
² Badaniom powierzchniowym dostępna jest jedynie niewielka, niezalesiona część terenu, o rozmiarach około 150–250 × 150 m; na całej tej przestrzeni, wyłączając jej południowy skraj oraz podmokły teren wzdłuż rowu, występuje ceramika kultury przeworskiej. Bez wątpienia zasięg osady wykracza znacznie poza rozpoznany obszar, a uwzględniający ukształtowanie terenu, nie można wykluczać, że sięga aż po południowo-wschodni stok kolejnego ze wzgórz (ryc. 1).

Ryc. 1. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40).
Lokalizacja cmentarzyska i osady (stan. 9) na podkładzie mapy z 1940 r.

Abb. 1. Osiek, Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen, Fstl. 10 (40).
Lage des Gräberfeldes und der Siedlung (Fstl. 9) anhand der Landkarte
aus dem Jahre 1940

objętego badaniami zajmują sondáže zlokalizowane w obrębie lasu, których celem było początkowo odsłonięcie ewentualnych grobów w rejonie kurhanu, zaś w kolejnych sezonach — próba uchwycenia północnej granicy cmentarzyska. Niestety spora jego część uległa zniszczeniu, co spowodowane było eksploatacją żwiru i piasku na potrzeby okolicznych mieszkańców (wkopy zaznaczone na ryc. 2 szrafunkiem) oraz na ogromną skalę przez działającą początkowo nielegalnie żwirownię. Po zakończeniu pierwszego sezonu, w którym rozpoznano obszar wzdłuż drogi oraz w kilku sondażach w obrębie lasu (położonego bezpośrednio na północ od niej), zasięg żwirowni

Ryc. 2. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40), gm. Jarocin.

Rozplanowanie cmentarzyska z uwzględnieniem siatki arowej

Abb. 2. Osiek, Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen, Fstl. 10 (40).

Gräberfeldplan mit Berücksichtigung der Angabe von Aren

Rys./Gez. E. Pawlak

na terenie której zasadniczo prowadzone są prace, przesunął się o 50 m na wschód. W kolejnych sezonach, pomimo uzgodnień z właścicielem, kontynuowano wybieranie żwiru na nieprzebadanym jeszcze terenie, czego skutkiem są „białe plamy” (o łącznej powierzchni niemal około 8 arów) między wykopami odsłoniętymi w kolejnych sezonach (stąd każdorazowo zaznaczany, nowy zasięg skarpy wybierzyska).

Południowa część cmentarzyska nakłada się na relikty osadnictwa kultury łużyckiej, tworzące niezwykle intensywnie okupowaną strefę na obszarze arów IV 1–4,

11–14 i 21³. Rejestrowane tam groby wkopywano czy to w wypełniska obiektów, czy to w warstwę kulturową i niekiedy wydzielenie pochówku możliwe było tylko dzięki obecności wyposażenia i przepalonych szczątków. Odm inną sytuację odnotowano w przypadku skupiska grobów na arach IV 37, 38, 46a, 47a, graniczącego bezpośrednio od wschodu ze strefą gospodarczą wspomnianej osady „łużyckiej”⁴. Lokalizacja pojedynczego grobu 157 (ob. 470) w odległości około 30 m na zachód od pozostałych pochówków odkrytych w tej strefie ta nasuwa pytanie, czy strefa gospodarcza została celowo „ominięta” przez cmentarzysko, a kolejnych grobów możemy spodziewać się poza zachodnią granicą wykopu, czy też układ odkrytych grobów wyznacza zachodni jego skraj.

W ciągu dotychczasowych prac wydzielono 183 obiekty, które określono jako groby, uznając za podstawowy wyznacznik obecność przepalonych szczątków ludzkich. Na cmentarzysku w Osieku występują groby wyłącznie ciałopalne, a ewentualny wyjątek stanowi pochówek podkurhanowy (grób 5/obiekt 15), w którym jednak nie odkryto szkieletu. Oczywiście możliwe jest, że odkryte luźno w wypełnisku pojedyncze, przepalone kości związane są z głównym pochówkiem, jednak bardziej prawdopodobna wydaje się inhumacja⁵. Brak zachowanego szkieletu może wynikać zarówno z naturalnych uwarunkowań, jak i naruszenia zwłok w trakcie ewentualnego wkopu rabunkowego (jego pozostałość może stanowić naruszony układ kamieni w północnej części jamy grobowej, znajdującej się w centralnej partii nasypu (szerzej na ten temat E. Pawlak 2008, s. 208–209).

Zdecydowaną większość stanowią groby, w których szczątki zmarłych złożono bezpośrednio do jamy; pochówki popielnicowe stanowią 10,4% wszystkich odkrytych dotąd grobów. Udział ten jest nieznacznie wyższy od średniej obliczonej dla przeworskich cmentarzysk w Wielkopolsce, wynoszącej 8,63% (D. Żychliński, w druku). Proporcje z pewnością uległyby zmianie, gdybyśmy zdołali rozpoznać tę część cmentarzyska, która została zniszczona w 2007 r., bowiem groby popielnicowe koncentrują się w jego południowo-zachodniej strefie. Na północ od linii wykopów III 91–92–93 wyznaczającej północną granicę owej strefy, popielnice odkryto za ledwie w 4 grobach — 8, 40, 46 i 57. Za wyjątkiem grobu 46, w którym szczątki zmarłego złożono do szerokootworowego garnka o chropowatej powierzchni, mamy do czynienia z cienkościnnymi naczyniami, o obustronnie czarnych, wyświeconych lub gładkich powierzchniach, pokrytymi na brzuścu lub szyjce ornamentem meandrowym lub trójkątów wypełnionych podłużnymi odciskami. Różnica w doborze naczyń znajduje również swoje odbicie w metryce wymienionych grobów — podczas gdy pierwszy datowany jest na fazę C1, pozostałe są starsze i pochodzą z fazy B2. Podobnie datowana jest popielnica z grobu 92 (ar IV 12b), położonego

³ Stanowią one północne peryferie stanowiska 11.

⁴ Na powierzchni około 2 arów, w obrębie warstwy kulturowej odkryto kilkadziesiąt pieców i palenisk oraz obiekty datowane na okres lateński.

⁵ Kurhan znajduje się w strefie występowania grobów związanych z cmentarzyskiem „łużyckim”, więc obecność przepalonych kości w wypełnisku jamy grobowej, czy też dookólnego rowu jest w pełni zrozumiała.

na południowy-wschód od centralnego skupienia pochówków, którą zgodnie z opisaną zasadą stanowi naczynie cienkościenne, zdobione, o czarnych, wyświeconych powierzchniach.

Jedynie 5, spośród wszystkich odkrytych na cmentarzysku popielnic (groby 8, 46, 74, 92 i 128) zachowało się w całości lub w stopniu umożliwiającym pełną rekonstrukcję formy. W pozostałych były to naczynia zniszczone w mniejszym lub większym stopniu, na skutek rolniczego użytkowania terenu, zalesienia (popielnicę z grobu 57 „wyeksplorowano” z korzeni pniaka już na etapie zasypywania wykopu), czy też odhumusowania⁶. Kilka popielnic zarejestrowano jedynie w dolnych partiach, pomimo że nie były narażone na uszkodzenia mechaniczne — wynika to głównie z bardzo złej jakości naczyń, co do których możemy przypuszczać, że wypalowi poddane zostały jedynie w niewielkim stopniu lub wcale.

Pozostałości stosu, czy to w postaci spalenizny, czy to brunatnej próchnicy, wyraźnie odbiegającej barwą od pozostałej części wypełniska, lub wypełniska sąsiednich grobów, odnotowano w 51,9% wszystkich odkrytych pochówków. Zajmują one niekiedy, zwłaszcza w grobach o najstarszej metryce (6, 51, 141) całą przestrzeń jamy, mają postać warstwy zalegającej w spągu, nieckowatego zagłębienia (sięgającego spągu lub połowy głębokości jamy) albo wkopu na resztki stosu niemal wyodrębnionego z głównej jamy grobowej. Tę ostatnią formę pochówka odnotowano np. w przypadku grobu 2, składającego się z płytkiej warstwy beżowego piasku, w obrębie której znajdowały się przepalone kości oraz przylegającej doń niemal okrągłej jamy, której wypełnisko stanowiła ciemnobrunatna próchnica. Podobną dwudzielną budowę miał grób 49 (ob. 99; ar III 47b) — w profilu widoczne było misowate zagłębienie (głęb. 0,18 m), wypełnione czarnobrunatną próchnicą zawierającą szczątki, które przylegało od północy do głębszej partii jamy, wypełnionej szarobrunatną próchnicą. Niekiedy resztki stosu umieszczano w niewielkim zagłębieniu, w obrębie zasypanej częściowo jamy grobowej. Przykład takiego rozwiązania obserwujemy w grobie 46 (ob. 92; ar III 57a), w którym wkop ze spalenizną, kośćmi i silnie przepalonymi na stosie fragmentami naczyń wraz z osadzoną częściowo w calcu popielnicą, znajdował się w centralnej części jamy, wypełnionej jasnobrunatną próchnicą. Specyficzną formę pochówków stanowią groby o ósemkowatym w przekroju poziomym kształcie. Grób 108 (ob. 208; ar III 83b), o rozmiarach w stropie 1,05 × 0,4–0,77 m, składał się z dwóch mniejszych, kolistych wkopów: w zachodnim (ø 0,45 m), sięgającym głębokości 0,14 m, którego wypełnisko stanowiła czarnobrunatna próchnica, zdeponowana była większość kości, ceramika i żelazna sprężyna zapinki; we wschodnim, o podobnej głębokości i jaśniejszym, wypełnisku w postaci ciemnobrunatnej próchnicy, znajdowały się wyłącznie przepalone kości. W grobie 129 (ob. 239; ar IV 12b) o rozmiarach w stropie: 1,23 × 0,52–0,83 m, resztki stosu zdeponowano

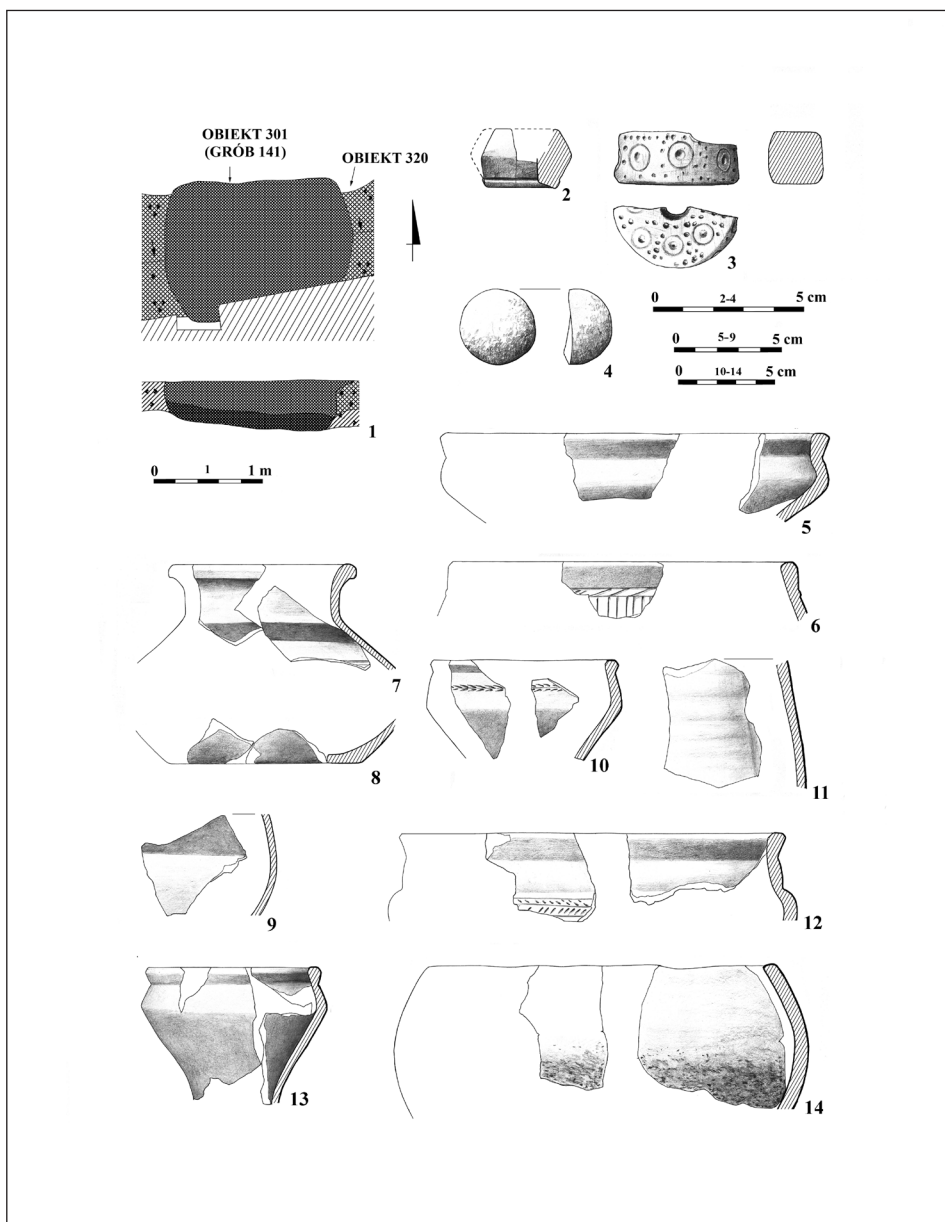
⁶ Przed rozpoczęciem eksploatacji żwiru usuwana jest próchnica (przeznaczona na sprzedaż), a odhumusowany teren używany za podjazd dla ciężarówek. Proceder ten powoduje szczególnie zniszczenia znajdujących się w tej strefie grobów.

we wschodniej części, natomiast przepalone kości znajdowały się wyłącznie w części zachodniej.

Obszary, na których najintensywniej występowały groby, obserwujemy w południowej części cmentarzyska na obszarze arów IV 37b–38b, 37a–48a, dalej na północ: w rejonie arów III 81–82?–83, 91, III 61, 71a, III48b, 56–57a i wreszcie w obrębie wykopów położonych na północnym skraju rozpoznanej przestrzeni — III 25–26–27 (ryc. 2). Wziąwszy pod uwagę położenie owych koncentracji, szczególnie dotkliwe były zniszczenia dokonane po zakończeniu sezonu 2007 (obszar na zachód od pierwotnej, wschodniej skarpy wybierzyska; przestrzeń zajęta przez groby mogła wynosić około 17 arów) i 2008 (ary III 72b, 82, 83a, 92a). Pewien problem dla ustalenia południowej i południowo-wschodniej granicy cmentarzyska (jak wynika z pobieżnej analizy ryc. 2, jego zasięg wykracza z pewnością poza rozpoznany wykopaliskowo obszar) może stanowić kolejna zwirownia, o powierzchni niemal 1,5 ha, położona w odległości zaledwie kilku metrów od południowej granicy wykopów. Wziąwszy średnie zagęszczenie pochówków, obliczone dla całej rozpoznanej przestrzeni, wynoszące 5,75 na 1 ar, można sądzić, że zniszczeniu uległo około 130 grobów, co stanowi niemal połowę wszystkich dotychczas odkrytych. Obszar wyłączony z eksploracji z przyczyn technicznych stanowi droga dojazdowa (na szerokości około 5 m i długości nie mniejszej niż 100 m), oddzielająca las od działki zajętej przez zwirownię; przejeżdżające tędy w różnych warunkach pogodowych ciężarówki, o masie dochodzącej niekiedy kilkudziesięciu ton, doprowadziły z pewnością do przemieszania górnych partii grobów, a jednocześnie „sprasowały” ich wypełniska i ewentualne wyposażenie. Badania prowadzone w tym rejonie sprowadzały by się więc do ogólnej rejestracji grobów, bez możliwości eksploracji (w perspektywie najbliższych kilku lat nawet takie rozpoznanie wydaje się niemożliwe).

W świetle dotychczasowych prac przeprowadzonych na cmentarzysku, najstarsza jego część znajduje się w północnej, najwyższej położonej części wzniesienia. W tym rejonie znajduje się kurhan (grób 5/ob. 15), z którego pochodzą zapinki A.2, A.167 i ze zwierzęcą główką na kabłąku oraz odległy o około 6 m na zachód grób 6 (ob. 11; ar III 33b). Najstarszy odkryty pochówek — nr 141 (ob. 301; ar III26a), położony w odległości 9 m na północny wschód od kurhanu, datowany jest na schyłek okresu przedrzymskiego i wyznacza początek użytkowania nekropoli w Osieku⁷ (ryc. 2, 3). Wymienione, najstarsze pochówki oraz pozostałe, datowane na fazę B1, odkryte zostały w obrębie sondażu o niewielkiej stosunkowo powierzchni, zlokalizowanych niemal wyłącznie po wschodniej stronie kurhanu (ary III25–26–35–36, III 27 wyjątek stanowią jedynie 2 groby: 10/ob. 20, 14/ob. 26, odkryte na arach III 53a i 54a).

⁷ W 2010 r., w wykopach usytuowanych na południowym skraju rozpoznanej wykopaliskowo przestrzeni, odkryto pojedyncze obiekty datowane na okres lateński. Zapewne mamy do czynienia z relikami osady poprzedzającej powstanie osiedla z okresu wpływów rzymskich po drugiej stronie strumienia. Jeśli przyjmiemy, że założenie nekropoli nastąpiło jeszcze w okresie funkcjonowania tej osady, można spodziewać się pochówków o metryce starszej, niż grób 141.

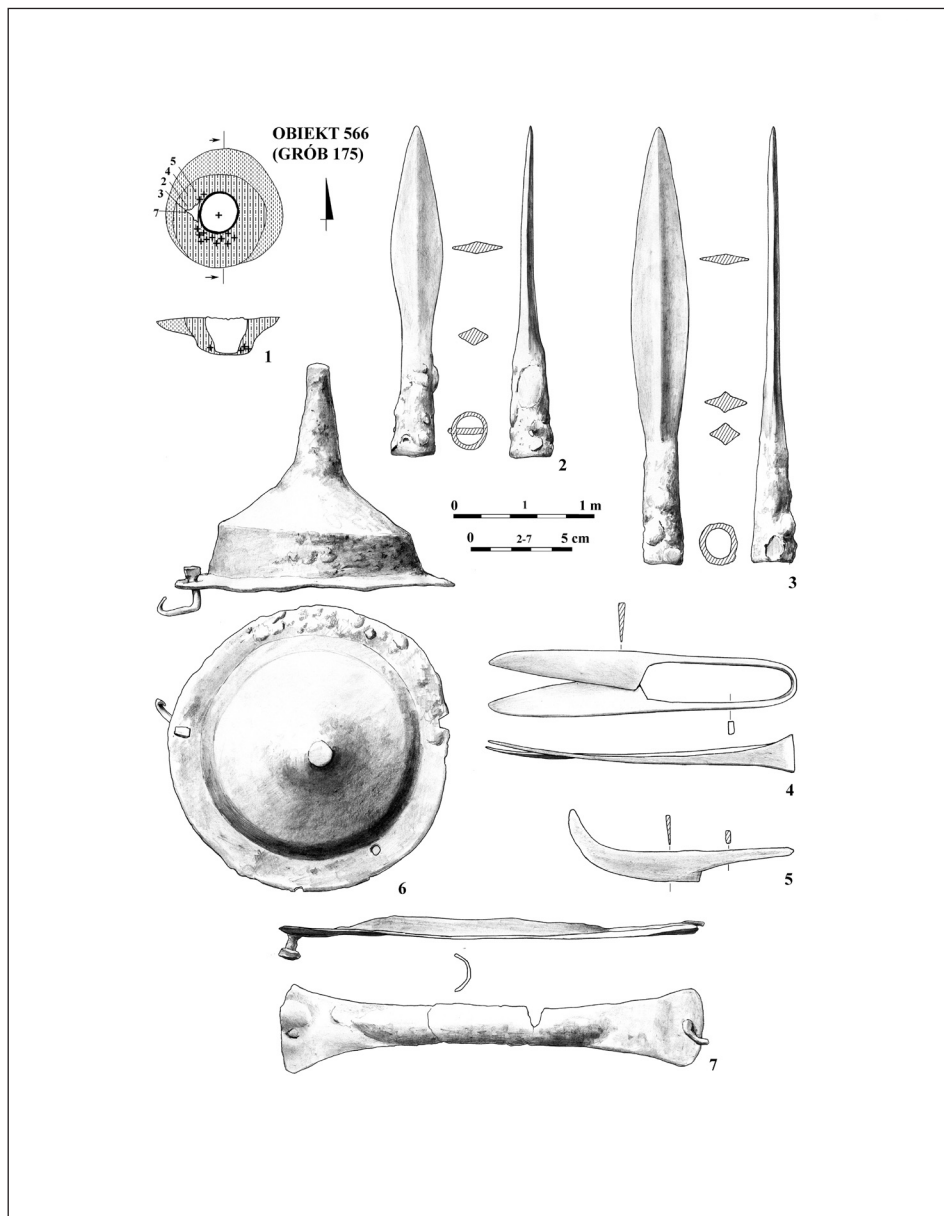
Ryc. 3. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40), gm. Jarocin.

Przekrój poziomy i pionowy oraz wyposażenie z grobu 141 (ob. 301)

Abb. 3. Osiek, Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen, Fstl. 10 (40).

Grund- und Aufriss und Ausstattung des Grabes Nummer 141 (Fund 301)

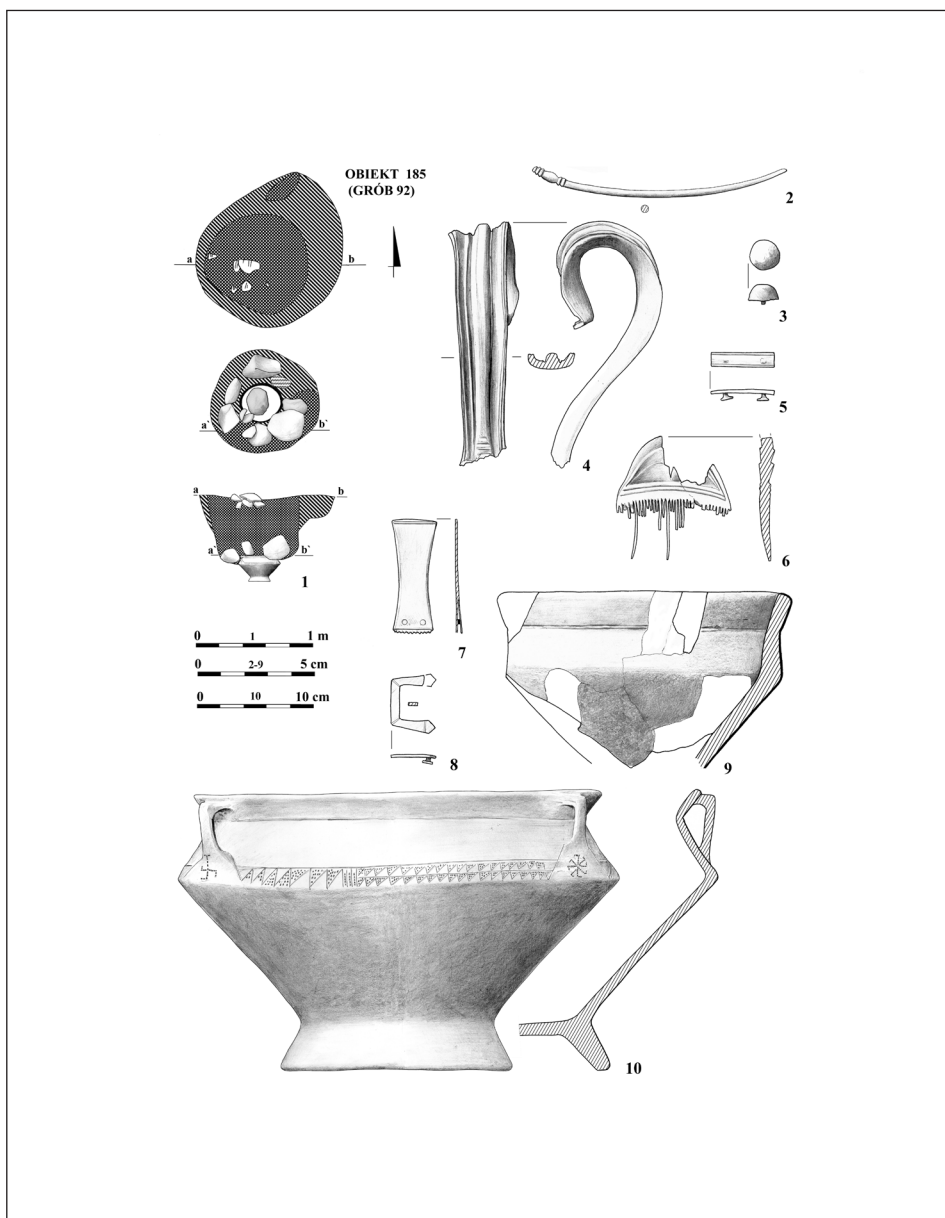
Rys./Gez. E. Pawlak

Ryc. 4. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40), gm. Jarocin. Przekrój poziomy i pionowy oraz wyposażenie z grobu 175 (ob. 566)

Abb. 4. Osiek, Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen, Fstl. 10 (40). Grund- und Aufriss und Ausstattung des Grabes Nummer 175 (Fund 566)

Rys./Gez. E. Pawlak

Ryc. 5. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40), gm. Jarocin.

Przekrój poziomy i pionowy oraz wyposażenie z grobu 92 (ob. 185)

Abb. 5. Osiek, Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen, Fstl. 10 (40).

Grund- und Aufriss und Ausstattung des Grabes Nummer 92 (Fund 185)

Rys./Gez. E. Pawlak

Sądzić więc można, że liczba wszystkich grobów pochodzących z najstarszej fazy jest znacznie wyższa od tej, jaką dysponujemy obecnie.

Obszar kulminacji wyniesienia użytkowany był przez cały okres trwania cmentarzyska — występują tu również groby datowane na młodszy i późny okres rzymski (np. grób 134/ob. 369, ryc. 8). O ile groby z fazy B1 występują wyłącznie w północnej części nekropoli, o tyle młodsze pochówki obserwujemy na całym odsłoniętym terenie. Wyjątek stanowi tu obszar arów V 1b–2b, 11–12, na których odkryto groby datowane wyłącznie na fazę B₂: 93, 97 (ob. 197a⁸), 103 (ob. 193a), 91 (ob. 185), 127 (ob. 264), 128 (ob. 237) i 129 (ob. 289). W obrębie tego skupiska wyróżniają się 3 bogato wyposażone groby kobiece: 92, 128 i 120 (oddalone od siebie odpowiednio o 5 i 10 m); w kontekście podobnego datowania oraz podobnego potraktowania zmarłych można sądzić, że mamy do czynienia z pochówkami osób połączonych więzami pokrewieństwa. W pierwszym z wymienionych grobów szczątki zmarłej złożono w popielnicy umieszczonej na głębokości około 0,8 m (łącznie z humusem; ryc. 5, 6) obstawiając ją do załomu brzuśca wtórnie przepalonymi naczyniami, które szczelnie wypełniały przestrzeń pomiędzy brzegami wkopu a ściankami naczyń, powyżej zaś tworzącymi wieniec kamieniami i zasypując wreszcie jamę resztkami stosu. W wypełnisku jamy grobowej i we wnętrzu popielnicy znajdowały się brązowe okucia pasa, ucho brązowego dzbanu⁹, grzebień kościany typu D, szpila kościana, 1,43 kg mniejszych i większych, bezkształtnych brył brązu, pochodzących ze stopionego korpusu dzbanu i okuć pasa oraz zapewne innych przedmiotów, kulka srebra (ze stopionego przedmiotu), brązowy kołec zapinki, 2 gwoździe żelazne, 2 sztabki żelazne oraz liczne, silnie przepalone fragmenty naczyń, uniemożliwiające niekiedy identyfikację (wydzielono ułamki przynajmniej 5 naczyń). W sąsiednim grobie 128 złożono w popielnicy wraz z przepalonymi kośćmi zmarłej dwie niemal stopione srebrne zapinki, fragment kolejnego srebrnego przedmiotu, żelazną zapinkę zbliżoną do A.100–A.101, okucia z kluczami od dwóch skrzynek, fragment grzebienia kościanego typu A.I, igłę żelazną, przepalony przęślik gliniany oraz 7 wtórnie przepalonych naczyń. Trzeci z grobów, również popielnicowy, zawierał 3 zapinki żelazne nawiązujące do 8 serii grupy V Almgrena, przepalone paciorki szklane (1 zachowany w całości to paciorek melonowaty), fragmenty szpili kościanej, klucz żelazny z okuciem, prostokątną, dwudzielną sprzączkę do pasa, zawieszkę żelazną od pasa i nóż żelazny. W odległości kilku metrów na południe od dwu pierwszych grobów odkryto pochówek dziecięcy 122 (ob. 289; ar IV 22a), którego rozmiary i wyposażenie również odbiegały od standardowych — w jamie o rozmiarach w stropie: 1,42 × 1,24 m i głębokości 0,53 m wraz ze szczątkami zmarłego złożono przepalone kości szczenięcia i młodej owcy/kozy¹⁰.

Na nietypowy pochówek (nr 70) natrafiono w trakcie badań w 2008 r. W niewielkiej jamie o rozmiarach 0,8 × 0,64 × 0,18 m, bez pozostałości stosu, złożono

⁸ Groby te wydzielono w obrębie obiektów łużyckich, stąd nie nadawano im nowych numerów, dodając jedynie literę „a” przy pierwotnym oznaczeniu.

⁹ Sposób uformowania ucha nasuwa podobieństwo do dzbanów typu E126.

¹⁰ Analizę kości wykonała dr M. Osypińska z IAE PAN w Poznaniu.

szczątki dziecka, któremu towarzyszyło 8 niewielkich fragmentów naczyń ceramicznych oraz srebrne: łyżka i czarka (w typie E.169, choć zachowany jest tylko korpus i trudno stwierdzić, czy naczynie posiadało pierwotnie uchwyt lub uchwyty). Przedmioty tego typu jednoznacznie uważane są za wyznacznik wysokiej rangi zmarłego i towarzyszą tzw. pochówkom okazałym. Oba przedmioty zostały poddane działaniu ognia lecz nie spalone, co w przypadku srebra byłoby szczególnie łatwe — czarka jest lekko nadtopiona (zmatowiona powierzchnia) i jak twierdzi konserwator, J. Jaskuła z Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, uszkodzona mechanicznie, bowiem znaczne zagięcie ścianki do wnętrza nie byłoby możliwe wyłącznie pod wpływem wysokiej temperatury. Podobnie rzecz się ma z łyżką — uszkodzeniu uległa tylko część uchwyty. Można sądzić, że oba przedmioty jedynie na krótko znalazły się w sąsiedztwie stosu pogrzebowego lub znajdowały się w stosunkowo bezpiecznej od niego odległości, tak, aby nie spowodowało to całkowitego ich zniszczenia. Przypadek ten w pewien sposób łączy elementy szkieletowych grobów okazałych, wyposażonych zazwyczaj w przedmioty niezniszczone działaniem ognia (podobnie jak właściciel) z elementami typowymi dla pochówków ciałopalnych i jak sądzę przyczyną tego zjawiska jest młody wiek zmarłego.

Z badań prowadzonych w Osieku pochodzi 17 zapinek — 2 srebrne, 8 brązowych i 7 wykonanych z żelaza. W przypadku tej pierwszej grupy (oba egzemplarze pochodzą z grobu 128) jakkolwiek identyfikacja jest niemożliwa, ze względu na stopień; widoczny jest zarys kabłąka i sprężyny, a na jednej, mniej zniszczonej — pozostałości grzebienia umieszczonego w górnej partii kabłąka. Stopień uniemożliwia również identyfikację brązowych zapinek z grobów 59, 126 i 92 (zachowany jedynie kolec). Zniszczeniu w trakcie kremacji uległa także zapinka z grobu 10 wykonana z żelaza, w mniejszym stopniu poddającego się destrukcji, której kształt umożliwia zaliczenie jej do grupy fibul trąbkowatych, odmiany 3. lub 4. wg T. Lia-ny (zapewne drugi z przedmiotów, pochodzących z tego grobu i noszący również ślady termicznych odkształceń, interpretować można jako pozostałości kapturka na sprężynę). Najstarsze zapinki A.2, A.67 i ze zwierzęcą główką na kabłąku, odkryte w grobie 5 (kurhan) pochodzą z fazy B1a (Dąbrowska 2003, 156). Młodsza zapinka, oczkowata A.45, typowa dla fazy B1, pochodzi z grobu 14, najbardziej na południe wysuniętego pochówka związanego ze starszą strefą cmentarzyska. Większe zestawy zapinek pochodzą z dwóch, bogato wyposażonych grobów kobiecych: 120 i 128 datowanych na fazę B2 (pełny opis zawartości grobów znajduje się powyżej). Z pierwszego pochodzą trzy żelazne zapinki należące do serii 8. V grupy Almgrena (nawiązują do A.128). Dwie pierwsze mają kabłąk zdobiony ukośnymi nacięciami, tworzącymi trójkąt w górnej jego części oraz umieszczonymi tuż powyżej nóżki kolejnymi poprzecznymi nacięciami. Na grzebieniu znajduje się pojedyncza linia, powyżej której znajdowały się zapewne srebrne nitki zamocowane na niewielkich nacięciach widocznych na brzegach grzebienia (K. Godłowski 1977, s. 17). Trzecia z zapinek, znacznie masywniejsza od poprzednich, uległa częściowemu zniszczeniu na stosie, co uniemożliwia stwierdzenie obecności ornamentu na grzebieniu, ka-

Ryc. 6. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40), gm. Jarocin.
Widok od strony południowej na profil grobu 92 (ob. 185) z fragmentem obstawy kamiennej

Abb. 6. Osiek, Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen, Fstl. 10 (40).

Ansicht des Grabesprofs Nr. 92 von der südlichen Seite (Fund 185)

Fot./Photo E. Pawlak

błąk jednak z pewnością jest niezdobiony. W grobie 128, prócz wspomnianych już dwóch stopionych zapinek srebrnych, znajdowała się zapinka żelazna, zbliżona do A.100–101, zdobiona grzebieniem umieszczonym na kabłąku i kilkoma poprzecznymi nacięciami na końcu nóżki. Najmłodszą, pochodzącą z fazy C1a brązową zapinkę w typie A.202, znaleziono w wypełniku grobu 32 (ob. 53; ar III 71a), w którym towarzyszył jej niewielki nożyk i fragment żelaznej igły.

W czasie dotychczasowych prac zadokumentowano 8 grobów zawierających elementy uzbrojenia; brak ich w ogóle w północnej części cmentarzyska i to zarówno wśród grobów o starszej, jak i młodszej metryce. W czterech odnotowano pojedyncze elementy: ostrogę E6 w grobie 37 (ob. 64; ar III 51b), grot oszczepu w grobie 33 (ob. 54; ar III 71a), zdobiony miecz jednosieczny, któremu towarzyszyła ataszka brązowego kociołka typu E47, E48 lub E49 z fragmentem kabłąka, w grobie 41 (ob. 75; ar III 56b) i niewielki grot o długości 10,1 cm w grobie 156 (ob. 425; ar III 66a).

Ryc. 7. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40), gm. Jarocin.
Widok od strony północnej na strop popielnicy w obstawie kamiennej w grobie 92 (ob. 185)

Abb. 7. Osiek, Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen, Fstl. 10 (40).
Die Ansicht der Urnendecke in einer Steinumrandung von der nördlichen Seite
im Grab Nummer 92 (Fund 185)

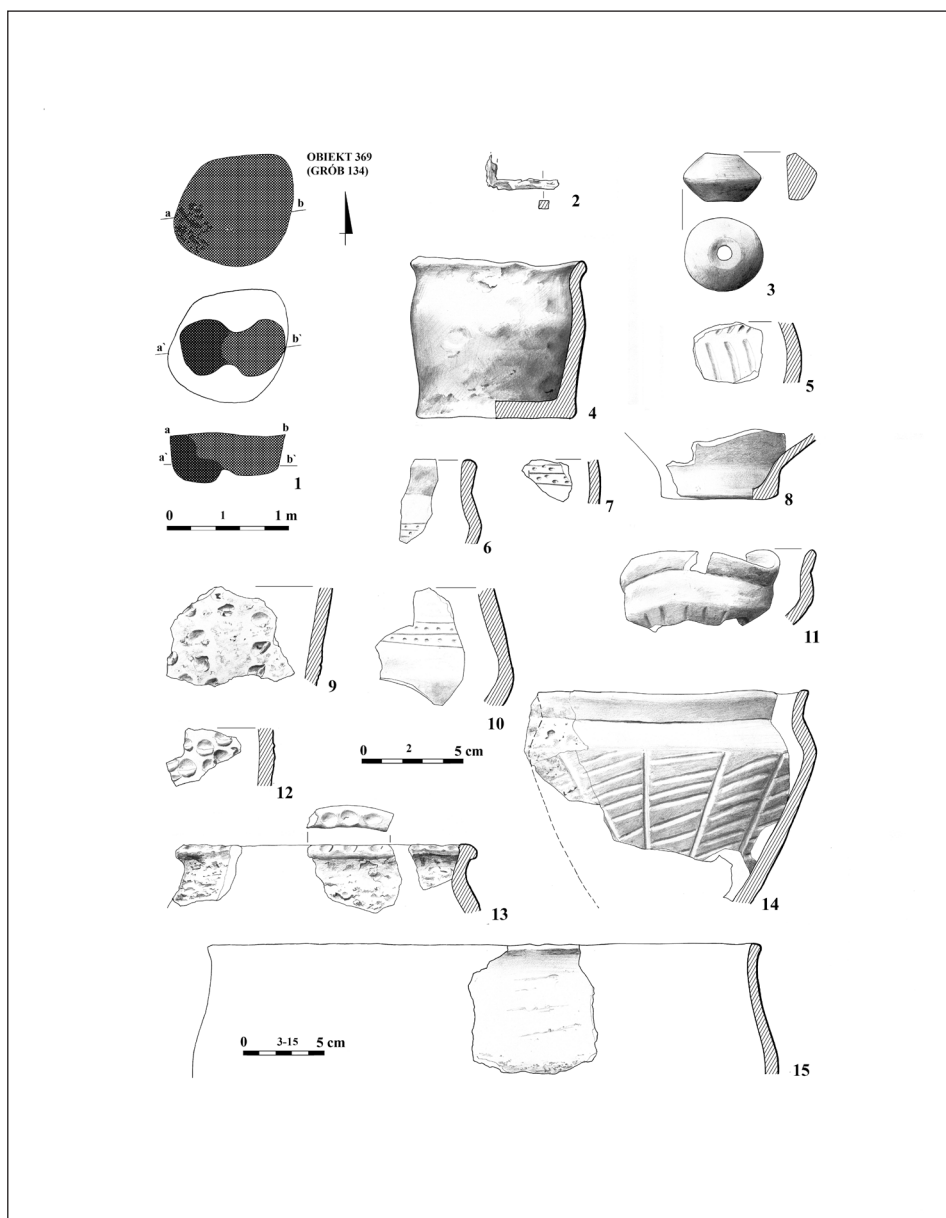
Fot./Photo E. Pawlak

Wszystkie należą do grupy pochówków jamowych, bez pozostałości stosu (za wyjątkiem 156). We wszystkich pozostałych grobach, w których odnotowano występowanie broni, szczątki zmarłych złożono w popielnicach (prócz naczynia z grobu 8, są to szerokootworowe garnki, niezdobione, często słabej jakości, uniemożliwiającej niekiedy wydobycie z obiektu). Bogatszy zestaw przedmiotów znajdował się w grobie 8 (ob. 17; ar III 61b); powyżej popielnicy, w której złożono szczątki osobnika dorosłego i dziecka, znajdowały się 2 grotty strzał, krzesiwo typu II.2 i jednodzielna sprzączka żelazna o ramie półkolistej. W najbardziej na północ wysuniętym grobie 46 (ob. 92; ar III 57a) wyposażenie w postaci 2 grotów oszczepów, nożyc, noża, sprzączki o ramie półkolistej, brzytwy, krzesiwa typu IA, przekłuwacza (lub szydła) i brązowego okucia pasa złożono częściowo w popielnicy, częściowo zaś w jamie wypełnionej resztkami stosu. Pozostałe groby zawierające elementy uzbrojenia zlokalizowane są

w pobliżu skarpy zwirowni; z relacji właściciela wynika, że występowały również na zniszczonym terenie i to na tyle licznie, że zwróciły uwagę pracowników w czasie wydobywania żwiru. W grobie 73 (ob. 132; ar III 91a) obok popielnicy, po jej południowej i zachodniej stronie, złożono umbo J7a, imacz J9 z niewyodrębnionymi, trapezowatymi płytkami do nitów oraz groty oszczepu i włóczni – całość nosiła ślady przepalenia w ogniu. Niemal identyczny zestaw przedmiotów odkryto w grobie 175 (ob. 566; ar IV 37b): prócz umba J7a, imacza J9 i dwóch grotów, po zachodniej stronie popielnicy znajdowały się nożyce i nożyk sierpikowaty (ryc. 4). Umbo J7a oraz imacz J9 o krótkich, nierozszerzających się płytkach odkryto w odległym zaledwie o 4 m grobie 159 (ob. 540). W przypadku ostatniego z grobów, wkopanego niezwykle płytko i zalegającego częściowo w humusie, nie możemy wykluczyć, że wymienionym przedmiotom towarzyszyły inne elementy uzbrojenia, analogicznie do opisanych poprzednio pochówków. Co ciekawe, w żadnym z grobów, w których złożono broń nie odkryto ozdób, a dodatkowe naczynia (przynajmniej 4) złożono jedynie powyżej popielnicy w grobie 175. Wszystkie odkryte umba, pomimo nieznacznych różnic dotyczących kształtu i rozmiarów zaliczono do typu J7a odmiany 2. Pewien problem odnośnie do klasyfikacji stanowić może umbo z grobu 73, które nosi ślady naprawy i składa się z trzech części. Dolną stanowi wąski brzeg o szerokości 1,4 cm i kołnierz o wysokości 2,6–3,2 cm, pokryty na całej powierzchni wąskimi pionowymi wgłębieniami, o szerokości 3–4 mm (po konserwacji efekt jest niewidoczny). Pokrywa stanowi odrębną część i połączona jest z kołnierzem poprzez uformowaną na dole „zakładkę”, nałożoną na górną część rozszerzającego się ku górze kołnierza i dodatkowo połączoną ośmioma, płasko sklepanymi nitami. Kolejny element stanowi wypełniony ołowiem kołec o długości 7,2 cm, z rozklepanym i ukształtowanym kuliście końcem. Mamy zatem do czynienia z naprawą zniszczonego przedmiotu, z czym prawdopodobnie wiązała się zmiana kształtu. Wysokość umba równa jest średnicy brzegu i wynosi 14,8 cm; zachowane dwa nity (spośród trzech) mają płaskie, koliste główki.

Wszystkie groby popielnicowe, w których wypełniskach odkryto uzbrojenie datowane są na fazę C1.

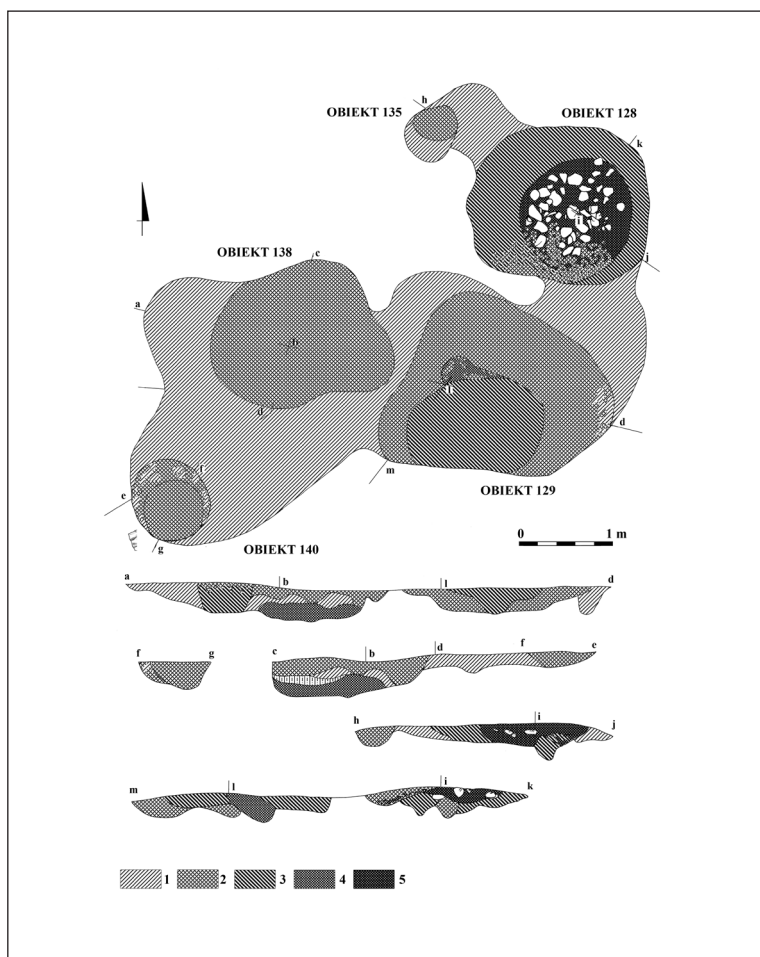
Prócz grobów na cmentarzysku odkryto pewną grupę obiektów, których związek z cmentarzyskiem wydaje się bezsporny. Jest to 27 jam o różnych kształtach i rozmiarach i co za tym idzie — odmiennym przeznaczeniu. W rejonie skupiska grobów na arach III 47, 56 i 57 zarejestrowano szczególne nagromadzenie obiektów towarzyszących pochówkom, częstokroć o analogicznych kształtach i wypełnisku. Ponieważ w obrębie większych jam czarnobrunatna próchnica tworzyła koncentracje, wyraźnie odcinające się od pozostałej części wypełniska (podobnie, jak to opisano w odniesieniu do niektórych pochówków), możemy przypuszczać, że część z nich (70, 88, 89 i być może 136) mogła stanowić miejsce depozycji resztek stosu poza grobem lub zagłębioną część jamy grobowej, która ze względu na mniejszą głębokość nie zachowała się. W kilku przypadkach obiekty zinterpretowano jak dołki posłupowe (46, 94, 96, 148, 152), które stanowiły zapewne relikty różnego rodzaju konstrukcji drewnianych

Ryc. 8. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40), gm. Jarocin.
Przekrój poziomy i pionowy oraz wyposażenie z grobu 134 (ob. 369)

Abb. 8. Osiek, Fstl. 10 (40), Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen.
Grund- und Aufriss und Ausstattung des Grabes Nr. 134 (Fund 369)

Rys./Gez. E. Pawlak

Ryc. 9. Osiek, gm. Jarocin, pow. loco, woj. wielkopolskie, stan. 10 (40), gm. Jarocin. Przekroje poziome i pionowe skupiska obiektów 128, 129 i 138

Abb. 9. Osiek, Fstl. 10 (40), Gem. Jarocin, Kr. Jarocin, Woi. Großpolen.
Grund- und Aufriss des Befundkomplexes 128, 129 und 138

Rys./Gez. E. Pawlak

wznoszonych na terenie cmentarzyska. Rejestrowano je wyłącznie pojedynczo, mogły więc stanowić pozostałość platform ofiarnych lub oznaczeń wznoszonych przy poszczególnych skupiskach grobów.

Opisane wyżej skupisko grobów 93, 97, 103, 91, 127, 128 i 129, położone w południowo-wschodniej części cmentarzyska (być może poza zasadniczym jego trzonem?)

ograniczone jest od północy skupiskiem przepalonych kości rejestrowanych w obrębie występującej w tym rejonie warstwy kulturowej, związanej z osadą łużycką (ary V 1b, 2b, 11a; ryc. 2). Skupisko owo (zarejestrowano 330 kości), określone jako grób 93, miało rozmiary około 10 × 15 m i tworzyło owal zorientowany wzdłuż kierunków NE–SW, a więc równoległe do układu poziomicy i całego cmentarzyska. W trakcie eksploracji odkryto 22 fragmenty naczyń, drut żelazny, gwóźdź żelazny, żelazny nożyk sierpikowaty, bryłkę przepalonego brązu i przeszłik gliniany. Grób o tak dużych rozmiarach mógł powstać przez częściowe usunięcie humusu (nie odnotowano bowiem naruszenia starszych struktur osadniczych) przez użytkowników cmentarzyska i jedno- lub wielokrotne wysypanie kości do utworzonego w ten sposób obszernego zagłębienia. Przy rozważaniu charakteru owego skupiska kości wzięto też pod uwagę, że stanowi ono pozostałość funkcjonującej w tym miejscu ustryny. Za element charakterystyczny, na który zwrócono uwagę podczas eksploracji, uznano intensywnie czarne wypełnisko niektórych kretowin — w sąsiedztwie grobu 93 brak było obiektów, czy też warstw zawierających spaleniznę (również w obrębie humusu), jedynym więc wytłumaczeniem wydaje się występowanie warstwy spalenizny na poziomie humusu w okresie funkcjonowania nekropoli. Być może mamy do czynienia z miejscem ciałopaleń, usytuowanym na powierzchni gruntu lub też nieznacznie zagłębionym, którego pozostałości uległy degradacji czy to poprzez procesy spływowe, zachodzące na stoku, czy też prozaicznie — przez upływ czasu. Przyjęcie takiej interpretacji dowodziłoby istnienia ustrzyn naziemnych, czemu m.in. sprzeciwił się T. Makiewicz (2009, s. 190), twierdząc, że odkrywane do tej pory dość licznie wziemne obiekty tego typu (R. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak, J. Zagórska-Telega 2002) przeczą tezie J. Szydlowskiego o lokalizowaniu stosu pogrzebowego na powierzchni ziemi. Odkrycie pozostałości stosu umieszczonego na powierzchni gruntu, z przyczyn naturalnych wydaje się zupełnie nieprawdopodobne i jego zachowaniu musiałyby towarzyszyć nietypowe zjawiska przyrodnicze. Bożena Józefów (2008, s. 214) opisując obiekty kremacji z okresu rzymskiego wspomina o ustrynach, jako „placach lub przestrzeniach kremacyjnych” lokalizowanych „na powierzchni użytkowej lub w niewielkim zagłębieniu”, w odróżnieniu od miejsc kremacji lokalizowanych nad jamami spaleniskowymi.

Eksploracja grobu (?) 93 była też przyczyną kolejnej refleksji: na jaką głębokość przedostają się poszczególne szczątki, zwłaszcza w obrębie dość zwężłego calca, który obserwujemy w tym rejonie, biorąc pod uwagę wyłącznie procesy naturalne? Kości najintensywniej występowały w obrębie pierwszych kilku centymetrów, zdarzały się jednak pojedyncze sztuki rejestrowane na głębokości 17 cm od stropu wykopu, ewidentnie w wypełniskach obiektów łużyckich, występujących poniżej warstwy kulturowej, gdzie nie może być mowy o ich intencjonalnej depozycji. Skoro zatem nie obserwowaliśmy żadnych zakłóceń w stropie warstwy, a kości znajdujemy na głębokości kilkunastu centymetrów poniżej, przynajmniej tę wartość możemy uznać za obszar ich naturalnego przemieszczania. Jest ono zapewne wynikiem, jak już wspomniano, działalności zwierząt (sytuację taką, o ile była czytelna, odnotowywa-

no z reguły przy podawaniu lokalizacji kości), wód opadowych lub innych procesów. Obie hipotezy dotyczące charakteru opisywanego tu obiektu wydają się prawdopodobne i jednoznaczne rozstrzygnięcie tego zagadnienia, jak sądzę jest niemożliwe. Osobnym problemem, który łączy się z grobem 93 jest obecność dwóch kolejnych pochówków w obrębie skupiska kości: obiekt 193a (grób 103) i 364 (grób 94). Pierwszy został odsłonięty w obiekcie 193, drugi – na poziomie II warstwy mechanicznej, w obrębie łżyckiej warstwy kulturowej. Trudno na podstawie nielicznych i mało charakterystycznych ułamków naczyń dywagować o relacjach chronologicznych obu jam grobowych względem warstwy zawierającej przepalone kości, choć nie wydaje się możliwe by były wkopane znacznie później.

Szczególną uwagę zwraca skupisko obiektów i grobów odnotowane na powierzchni wykopów III 81b i 91a, datowane na fazę B2–C1. W obrębie warstwy jasnobrunatnej próchnicy, o nieregularnym zarysie, rozmiarach stropie calca: $8 \times 6,5$ m i miąższości 0,15–0,2 m, wydzielono kilka obiektów, których związek z cmentarzyskiem nie podlega wątpliwości (ryc. 9). W północnej części skupiska znajdował się grób 76 (ob. 135; rozmiary: $0,52 \times 0,44 \times 0,21$ m, wypełnisko stanowiła brunatna próchnica) a kolejny — 79 (ob. 140; rozmiary $0,88 \times 0,80 \times 0,30$ m, wypełnisko stanowiła brunatna próchnica), zajmował południowy skraj skupiska. Zarysy obu jam czytelne były dopiero poniżej stropu owej warstwy, co może wskazywać na ich starszą metrykę. Zasadniczy element skupiska stanowiły 3 obiekty: 128, 129 i 138. Pierwszy z wymienionych obiektów w przekroju poziomym miał kształt owalny i rozmiary $1,92 \times 1,68$ m, w profilu tworzył nieregularną nieckę o głębokości 0,24 m; wypełnisko części zewnętrznej stanowiła ciemnobrunatna próchnica, natomiast środkowej (o wymiarach: $1,28 \times 1,20$ m) — spalenizna z bardzo dużym nagromadzeniem przepalonych kamieni. Poniżej warstwy spalenizny, w przybliżeniu w centralnej części, odkryto relikty słupa o średnicy 0,26 m, wkopanego na głębokość 0,45 m poniżej stropu obiektu (znajdował się on poza wyznaczonymi liniami cięcia, na S-E od punktu „i”, w profilach jest widoczny tylko we fragmencie). Sądzić można, że słup umieszczono w jamie przed powstaniem paleniska (co nie wyklucza równoczesności obu elementów), na co wskazują relacje stratyfikacyjne — treść wypełniska zewnętrznej części jamy i słupa zdają się identyczne. Z obiektu pochodzą 103 ułamki ceramiki oraz niewielka ilość przepalonych kości ludzkich, jednak wobec braku oznaczenia antropologicznego, trudno orzec, czy pochodzą one od jednego, czy też kilku osobników.

Kolejny obiekt, wchodzący w skład omawianego skupiska to grób 71 (ob. 129), w przekroju poziomym nieregularnie czworoboczny, o rozmiarach $2,26 \times 2$ m w profilu w przybliżeniu trapezowaty; wypełnisko w centralnej części stanowiła ciemnobrunatna i czarnobrunatna próchnica, osadzona w warstwie brunatnej próchnicy. W środkowej części obiektu wydzielono warstwę, którą można interpretować, jako relikty przechylonego w kierunku zachodnim, spalonego słupa o średnicy 0,23 m, widocznego na długości około 0,5 m, umieszczonego w obrębie zasypanej już jamy.

Przepalonym kościom dziecka (*Infans I*) i ceramice (370 ułamków) towarzyszyły 4 zabytki metalowe: okucie pochwy miecza, fragment brązowego kółka, żelazna sprężyna zapinki i nieokreślony przedmiot żelazny. Ostatni z obiektów wchodzących w skład omawianego skupiska — obiekt 138, w przekroju poziomym miał kształt nieregularnie owalny i rozmiary: $1,96 \times 1,7$ m, w profilu kształt trapezowaty i głębokość 0,42 m. W spągu znajdowała się warstwa czarno-brunatnej próchnicy o miąższości około 0,2 m, powyżej której zalegały warstwy szarego i jasnobrunatnego piasku, związanego zapewne z zasypywaniem spalenizny; partie stropowe obiektu zajmowała brunatna i ciemnobrunatna próchnica. Z wypełniska pozyskano wyłącznie ceramikę — 50 fragmentów, z których 18 pochodziło od naczyń „kuchennych”, a zaledwie 2 były wtórnie przepalone oraz 1 bryłkę polepy. Obecność warstwy spalenizny na dnie obiektu, pozwalałaby interpretować go, jako pozostałość miejsca ciałopalenia, jednak nie wyczerpuje to znamion ani bustum (A. Błażejowski 2007, s. 27–28), ze względu na brak kości, ani ustryny, dla której A. Madyda-Legutko, J. Rodzińska-Nowak i J. Zagórska-Telega (2002, s. 338), jako warunek *sine qua non*, wymieniają za H. Zoll-Adamikową przepalenie podłoża, obecność węgla drzewnych i przepalonych ludzkich szczątków oraz odpowiednio duże rozmiary, umożliwiające przeprowadzenie kremacji. Obiekt 138 spełniałby warunek drugi (jeśli przyjąć zlasowaną spaleniznę, jako ekwiwalent węgla drzewnych, które nie we wszystkich warunkach mogą się zachować) i czwarty, natomiast 128 — drugi i trzeci, żadnego z nich zatem nie możemy traktować, jako miejsca ciałopalenia. Być może mamy do czynienia w przypadku ob. 138 z jamą, do której zgarniano pozostałości stosów (miejsce ciałopalenia musiałoby zatem znajdować się w pobliżu i raczej na powierzchni gruntu), choć w takiej sytuacji w warstwie spalenizny powinny się znaleźć pojedyncze choćby kości. Pewne wątpliwości co do funeralnej funkcji budzi również ob. 129 (grób 70) — chodzi przede wszystkim o niezwykle duże rozmiary jamy, zwłaszcza w kontekście sąsiednich, podobnie datowanych pochówków, nietypowo duża liczba ułamków naczyń i wreszcie lokalizacja w obrębie kompleksu opisanych wyżej obiektów.

Z dzisiejszej perspektywy, przyszły sezon wydaje się ostatnim, kiedy możliwe będzie przeprowadzenie wykopalisk, co prozaicznie sprowadza się do możliwości pozyskiwania funduszy. Wprawdzie cały obszar stanowisk 10 i 11 podlega obowiązkowi przeprowadzenia wyprzedzających badań, jednak dotychczasowa praktyka, a przede wszystkim znajomość nastawienia właściciela działki obecnie zajętej przez las, na terenie której położona jest starsza część cmentarzyska i kurhan, nie pozostawia wątpliwości co do losu znajdujących się tam obiektów¹¹.

¹¹ Na terenie tej właśnie działki prowadziliśmy badania w 2007 r., zabezpieczając niszczone cmentarzysko ludności kultury łużyckiej. Jedyną przeszkodą dla rabunkowej eksploatacji żwiru i piasku stanowi las, jednak sąsiedztwo z wybieżyskiem o powierzchni niemal 2 ha i głębokości około 7–8 m oraz żwirowe, jałowe podłoże w perspektywie kilku lat tę barierę usunie.

BIBLIOGRAFIA

- Błażejowski A.
2007 *Kultura przeworska a reńsko-wezerska strefa kulturowa*, Wrocław.
- Dąbrowska T.
2003 *Jeszcze raz o najwcześniejszych wpływach rzymskich na ziemiach polskich*, [w:] A. Bursche, R. Ciołek (red.), *Antyk i barbarzyńcy*, s. 153–159.
- Godłowski K.
1977 *Materiały do poznania kultury przeworskiej na Górnym Śląsku (część II)*, „Materiały starożytne i wczesnośredniowieczne”, t. 4, s. 7–350.
- Józefów B.
2008 *Typologia obiektów kremacji w okresie rzymskim. Na przykładach wybranych z terenów prowincji rzymskich i Barbaricum*, [w:] J. Skowron, M. Olędzki (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia — interpretacje — hipotezy*, s. 211–225.
- Liana T.
1970 *Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 35, s. 430–470.
- Madyda-Legutko R., Rodzińska-Nowak J., Zagórska-Telega J.
2002 *Pozostałości miejsc kremacji z cmentarzyska kultury przeworskiej w Opatowie stan. 1, woj. śląskie*, *Varia Barbarica*, t. 1, Warszawa-Lublin, s. 333–351.
- Makiewicz T.
2009 *O sposobach traktowania szczątków kostnych w ciałopalnym obrządku pogrzebowym ludności kultury przeworskiej*, „Folia Praehistorica Posnaniensia”, t. 15, s. 185–208.
- Pawlak E.
2008 *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Osieku, pow. Jarocin*, [w:] H. Machajewski (red.), *Wielkopolska w dziejach. Archeologia o regionie*, s. 207–213.
2010 *Wyniki badań ratowniczych prowadzonych na stanowisku 1 w Osieku, gm. Jarocin w 2007 r.*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 11, s. 61–81.
- Żychliński D.
w druku *Obrządek pogrzebowy w Wielkopolsce od MOPR do WL (od schyłku III w. p.n.e. do pocz. VI w. n.e.)*.

**EIN GRÄBERFELD DER BEVÖLKERUNG DER PRZEWORSK-KULTUR
IN OSIEK BEI JAROCIN.
UNTERSUCHUNGSBERICHT**

Zusammenfassung

Die Ausgrabungen auf dem Gräberfeld der Bevölkerung der Przeworsk-Kultur in Osiek, Gem. Jarocin, sind unter der Leitung der Autorin seit 2007 fortdauernd durchgeführt worden. Das Gräberfeld befindet sich auf der oberen Seite eines Hügels, der an einer Flussgabelung des Flusses Lubieszka und seines namenlosen linken Nebenflusses liegt. Im Laufe der vier Forschungssaisons hat man eine Fläche von 46,3 Ar untersucht, was ca. die Hälfte der rekonstruierten Gräberfeldfläche ausmachen kann. Ein großer Teil des Gräberfeldes wurde infolge des Kiesabbaus vernichtet, der trotz des Verbots des Landesarchäologen auf dem noch nicht untersuchten Gebiet weitergeführt wurde.

Während der Arbeiten hat man 183 Befunde ausgemacht, die als Gräber bezeichnet wurden.

Auf dem Gräberfeld in Osiek gibt es ausschließlich Brandgräber, eine eventuelle Ausnahme ist ein Hügelgrab (Nummer 5). Die Mehrheit der Gräber stellen Gräber dar, in denen die Leichen direkt in die Grube gelegt wurden, der Anteil der Urnengräber beträgt 10,4%. Die Überreste eines Scheiterhaufens wurden bei 51,9% aller freigelegten Gräber festgestellt. Sie nehmen manchmal, besonders in den ältesten Gräbern (6, 51, 141) die ganze Grabgrube ein und haben die Form einer Schicht in der Grubensohle, einer Mulde an der Decke (die bis zur Grubensohle oder zur Hälfte der Grabgrube reicht) oder fast von der Hauptgrube abgegrenzten Vertiefung in die Haufenüberreste. Anhand der bisherigen auf dem Gräberfeld durchgeführten Ausgrabungen kann man feststellen, dass sich sein ältester Teil auf der höchstgelegenen nördlichen Seite des Hügels befindet. Dort befindet sich ein Hügelgrab (Grab 5), aus dem Spangen A.2, A.167 mit einem Tierkopf auf dem Bügel stammen, und das älteste bisher freigelegte Grab — Nummer 141 — das in das Ende der vorrömischen Eisenzeit datiert werden kann (Abb. 3). Der obere Teil des Hügels wurde während der gesamten Dauer des Gräberfeldes genutzt — es gibt hier auch Gräber, die in die frühere und späte römische Kaiserzeit datiert wurden (z.B. Grab 134, Abb. 8). Die Gräber aus der Phase B1 sind ausschließlich auf der nördlichen Seite zu finden, wobei man frühere Gräber auf dem ganzen freigelegten Gräberfeld beobachten kann. Die frühesten Gräber werden in die späte römische Kaiserzeit datiert.

ADRES AUTORKI

mgr Ewa Pawlak
Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska mgr Alina Jaszewska
Oddział w Poznaniu
ul. Woźna 12
51-777 Poznań

ANDRZEJ KRZYSZOWSKI

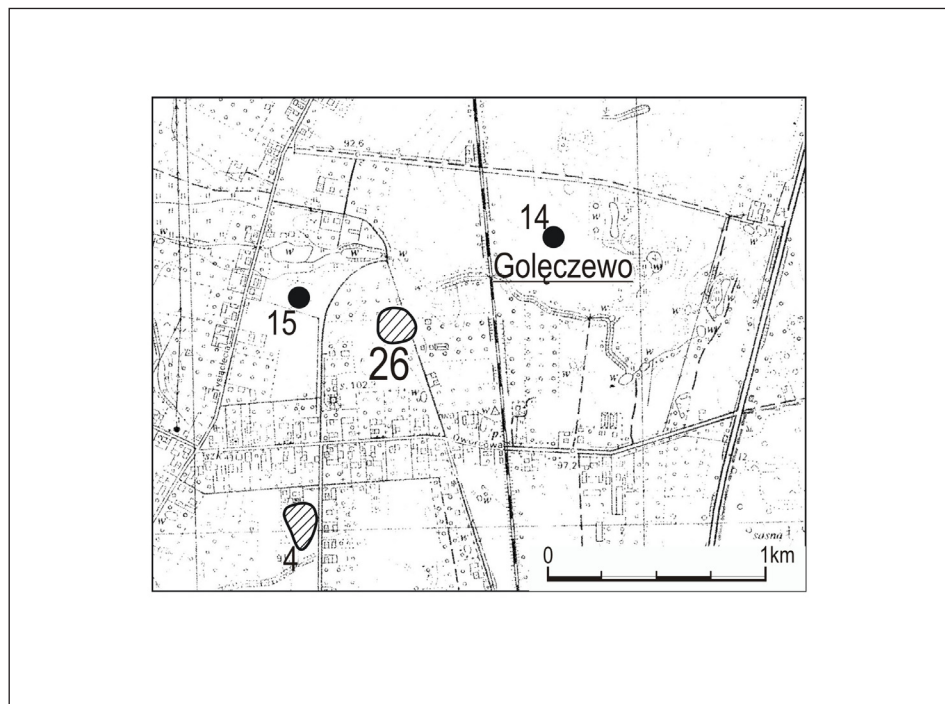
**NOWE MATERIAŁY WCZESNOŚREDNIOWIECZNE
Z GOŁĘCZEWA (STAN. 26), W GMINIE SUCHY LAS****UWAGI WSTĘPNE**

Pierwsza wzmianka historyczna o wsi Gołęczewo pochodzi z 1313 roku, w jednym z dokumentów wymienia się nazwę *Golenczowo*. Kolejne nazwy tej miejscowości to: *Golenczewowo* z 1387 roku, *Golinczowo* z 1391 roku, *Golenczino* z 1400 roku, *Golenczow* z 1470 roku, *Golinczewo* z 1510 r., *Gołwiczewo*, *Golenczewo* z 1580 roku, *Gołęczewo* z 1881 roku, *Gołęczewo*, niemiecka nazwa *Golenhofen* z 1921 roku, i w końcu *Gołęczewo* z 1966 roku. Pierwotna nazwa wsi brzmiała *Goleńcowo* i pochodziła od nazwy osobowej *Goleniec*. Obecna pojawiła się w wyniku adideacji (czyli na zmianie znaczenia wyrażenia poprzez skojarzenie z wyrażeniem o podobnej formie) do przymiotnika *goły* (*Słownik...* 1881, s. 673; *Nazwy...* 1999, s. 220).

Istnienie przynajmniej wczesno-, a już na pewno średniowiecznej wsi potwierdzają źródła archeologiczne odkryte na przestrzeni ostatnich kilkunastu lat wokół Gołęczewa. Na podstawie zbiorów i dokumentacji Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Poznaniu i archiwum naukowego w Muzeum Archeologicznym w Poznaniu zestaw stanowisk poświadczających wczesnośredniowieczną a przede wszystkim średniowieczną metrykę tej wsi obejmuje do tej pory 16 stanowisk archeologicznych.

Fazę wczesnego średniowiecza reprezentuje z obszaru obecnych gruntów wsi 7 stanowisk (por. ryc. 2):

1. Gołęczewo, stan. 7 (ark. AZP 50-26, nr 87) — ślad osadniczy z fazy DE (z 1 fragm. ceramiki).
2. Gołęczewo, stan. 1 (ark. AZP nr 50-26, nr 91) — osada z fazy DE ? (z 27 fragm. ceramiki).

Ryc. 1. Golęczewo, gm. Suchy Las, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 26.

Położenie nowoodkrytego stanowiska archeologicznego na podkładzie mapy sytuacyjno-wysokościowej fragmentu wsi Golęczewo (ark. 413.333), skala 1 : 10 000 (stan. 26 — omawiane stanowisko, jego zasięg ustalono po nadzorze w 2009 r.; stan. 14–15 — punkty osadnicze z okresu wczesnego średniowiecza, z fazy DE, stan. 4 — ślad osadniczy z okresu późnego średniowiecza)

Abb. 1. Golęczewo, Gem. Suchy Las, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 26. Lage der neuentdeckten archäologischen Fundstelle anhand der topographischen Landkarte (Lageskizze mit Höhenangabe). Fragment aus dem Golęczewo Dorf (Blatt 413.333), Maßstab 1 : 10 000 (Fstl. 26 — die beschriebene Fundstelle und ihr Bereich wurden nach der Begehung im Jahre 2009 entdeckt, Fstl. 14–15 — Siedlungsstellen aus dem Frühen Mittelalter, aus der Phase D, E, Fstl. 4 — Siedlungsspur aus dem Späten Mittelalter)

Oprac. komp./Komp. Bearb. B. Bednarczyk

3. Golęczewo, stan. 11 (ark. AZP nr 50-26, nr 92) — ślad osadniczy z fazy DE (z 1 fragm. ceramiki).

4. Golęczewo, stan. 14 (ark. AZP nr 49-26, nr 114) — punkt osadniczy z fazy DE (z 4 fragmentami ceramiki), stanowisko położone w pobliżu omawianej inwestycji (por. ryc. 1).

5. Golęczewo, stan. 15 (ark. AZP nr 49-26, nr 115) — punkt osadniczy, bez rozpoznanej fazy (z 6 fragmentami ceramiki), stanowisko najbliższe omawianej inwestycji (por. ryc. 1).

6. Gołęczewo, stan. 16 (ark. AZP 49-26, nr 116) — ślad osadniczy, bez rozpoznanej fazy (z 3 fragm. ceramiki).

7. Gołęczewo, stan. 20 (ark. AZP 49-26/120) — punkt osadniczy, bez rozpoznanej fazy (z 4 fragm. ceramiki).

Z kolei źródła późnośredniowieczne zarejestrowano na kolejnych 9 stanowiskach:

1. Gołęczewo, stan. 4 (ark. AZP 50-26, nr 84) — ślad osadniczy (z 3 fragmentami ceramiki), stanowisko położone w pobliżu omawianej inwestycji (por. ryc. 1).

2. Gołęczewo, stan. 6 (ark. AZP 50-26, nr 86) — ślad osadniczy (z 3 fragm. ceramiki).

3. Gołęczewo, stan. 8 (ark. AZP 50-26, nr 67) — ślad osadniczy (z 1 fragm. ceramiki).

4. Gołęczewo, stan. 10 (ark. AZP nr 50-26, nr 90) — ślad osadniczy (z 1 fragm. ceramiki).

5. Gołęczewo, stan. 12 (ark. AZP nr 50-26, nr 93) — ślad osadniczy (z 1 fragm. ceramiki).

6. Gołęczewo, stan. 13 (ark. AZP nr 49-26, nr 95) — punkt osadniczy (z 4 fragm. ceramiki).

7. Gołęczewo, stan. 17 (ark. AZP 49-26, nr 117) — ślad osadniczy (z 1 fragm. ceramiki).

8. Gołęczewo, stan. 18 (ark. AZP 49-26, nr 118) — ślad osadniczy (z 1 fragmentem ceramiki).

9. Gołęczewo, stan. 21 (ark. AZP 49-27/121) — ślad osadniczy (z 1 fragm. ceramiki).

Ponadto z rejonu wsi Gołęczewa znane są jeszcze kolejne stanowiska, a przynajmniej jedno z nich również o metryce wczesnośredniowiecznej, lecz bez bliższej lokalizacji. Są to: Gołęczewo, stan. 23 i 24 (ark. AZP 50-26, nr 161 i 162), gdzie odpowiednio zarejestrowano bliżej nieokreślone chronologicznie cmentarzysko, zaś na drugim z nich, również nieokreślonym chronologicznie i funkcjonalnie – drewniane poidło, bardzo prawdopodobnie, iż również o metryce wczesno- lub późnośredniowiecznej.

Wszystkie wyżej wymienione stanowiska zostały odkryte podczas przeprowadzonych w latach 80-tych i w początkach lat 90-tych ub. wieku badań powierzchniowych w ramach AZP (autorzy: H. Kočka-Krenz, E. Rajkowska, M. Winiarska, J. Kabaciński). Istniało więc uzasadnione prawdopodobieństwo, że miejsce przyszłej inwestycji może zawierać relikty jednego ze stanowisk oznaczonego w ewidencji konserwatorskiej nr 15 (ark. AZP nr 49-27, nr 115).

W dniu 25 listopada 2009 roku autor niniejszego artykułu przeprowadził nadzór nad pracami ziemnymi przed budową domu mieszkalnego położonego w Gołęczewie, w gminie Suchy Las, w powiecie poznańskim (ryc. 1). W pobliżu realizowanej inwestycji (około 150 m na NW) znajdowało się stanowisko archeologiczne oznaczone w ewidencji konserwatorskiej jako Gołęczewo, stan. 15. Zostało ono rozpoznane przez E. Rajkowską w ramach akcji Archeologicznego Zdjęcia Polski (AZP) w la-

tach 80-tych ubiegłego wieku i scharakteryzowane jako punkt osadniczy z okresu wczesnego średniowiecza. Bliskość położenia tego stanowiska względem omawianej inwestycji stanowiła podstawę dla podjęcia w tym miejscu nadzoru archeologicznego. Jego efektem stało się odkrycie materiałów, związanych niewątpliwie z okresem wczesnopiastowskim, starszym aniżeli materiały znane dotychczas.

OPIS STANOWISKA

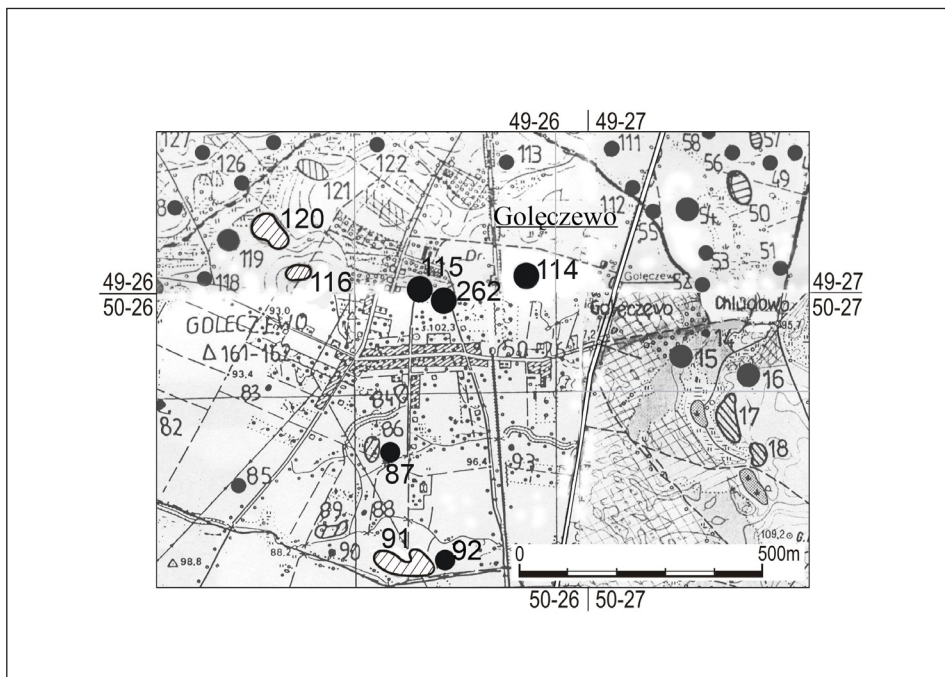
W pierwszym etapie prac archeologicznych wykonano kwerendę archiwalną, której wyniki zaprezentowane zostały w ramach Wstępu, a następnie obserwację w terenie odhumusowanego wykopu inwestycyjnego. Badania terenu sąsiadującego z wykopem zostały zrealizowane według założeń metodycznych obowiązujących w ramach badań Archeologicznego Zdjęcia Polski.

W wyniku podjętego nadzoru zarejestrowano nowy, nieznany dotąd materiał archeologiczny, który pochodził wyłącznie z wykopu budowlanego, złożonego na działce położonej bezpośrednio na narożniku ulicy Krętej i Błękitnej (ryc. 1). Został on zewidencjonowany jako nowe stanowisko i oznaczony jako Golęczewo, stan. 26 (na arkuszu AZP 50-26, oznaczono go numerem 262). Zajmuje je aktualnie pole orne, zaś obecnie w części obszar ten jest przeznaczony pod zabudowę domami jednorodzinnymi. Powierzchnia stanowiska kształtuje się w granicach od 0,5 do 1,0 ha. Pole rozrzutu jest zamknięte, ale niekompletne, swobodne i jednocentryczne, podłoże zróżnicowane mocno gliniaste i słabo spiaszczone.

Stanowisko 26 znajduje się w obrębie niewielkiej doliny, związanej od N i NE z lokalnym bezimiennym ciekim i oczkami wodnymi, opadającym w kierunku północno-wschodnim i północno-zachodnim. Teren ten jest eksponowany i zajmuje terasę wyższą o wystawie na NE. Wielkość ekspozycji w obrębie stanowiska sięga wysokości 1 m, stokiem o profilu lekko wypukłym i średniostokowym, o średnim nachyleniu w przedziale 1–3%, natomiast przewyższenie w stosunku do dna doliny jest dość znaczne i zawiera się w przedziale 5–7 m. Geograficznie teren ten należy do makroregionu Pojezierza Wielkopolskiego a w ramach niego do mezoregionu Pojezierza Poznańskiego. Charakteryzuje się on występowaniem jezior wytworzonych w wyniku wytapiania się martwego lodu u schyłku glacjału oraz w holocenie (J. Kondracki 1978, s. 252, 296).

WYNIKI BADAŃ

OBIEKT 1 — obiekt wyeksplorowany w 1/2 pierwotnej objętości, pozostała część nieuszkodzona znajduje się poza wykopem budowlanym, ślady warstwy kulturowej wystąpiły na głębokości 32 cm od współczesnej powierzchni gruntu, w rzucie poziomym był on prawdopodobnie kształtu nieregularnie owalnego, w profilu o długości 1,80 m i głębokości 48 cm, w profilu kształt nieckowaty o głębokości 48 cm

Ryc. 2. Położenie stanowisk archeologicznych z okresu wczesnego średniowiecza w rejonie wsi Gołęczewo, na podkładzie fragmentu mapy AZP (ark. nr 49-26, 49-27, 50-26 i 50-27). Skala 1 : 25 000. Stanowiska wczesnośredniowieczne oznaczono wytłuszczeniem i powiększonymi numerami

Abb. 2. Die Lage der archäologischen Fundstellen in der Umgebung des Golczęzewo-Dorfes aus der Zeit des Frühen Mittelalters anhand des AZP (AAP – Archäologische Aufnahme Polens) Kartenfragments (Blattnummer 49-26, 50-26 und 50-27). Maßstab 1 : 25 000.

Die frühmittelalterlichen Fundstellen wurden durch Fettdruck und Vergrößerung der Nummer markiert

Oprac. komp./Komp. Bearb. B. Bednarczyk

(ryc. 3:2). Wypełnisko obiektu tworzył ciemnoszary lekko gliniasty piasek (pierwotna próchnica) z lekką spalenizną, zaś partię stropową calca stanowiła jasnobrązowa lekko spiaszczona glina.

Funkcja: jama.

Chronologia: okres wczesnego średniowiecza, faza D.

Materiał ruchomy stanowią 4 fragmenty ceramiki naczyniowej:

a) dużej wielkości fragment dolnej partii brzuśca (sklejka z 3 fragmentów) pochodzące od tego samego naczynia, niezdobione, całkowicie obtaczane, barwy obustronnie ceglasto-jasnobrunatnej, o przełomie 3-barwnym (ceglastobrunatny-szaro-ceglastobrunatny), z liczną domieszką tłucznia i piasku, o grubości ścianki 6 mm;

b) mały fragment środkowej partii brzuśca, całkowicie obtaczany, barwy zew. jasnoszarej, wew. ciemnoszarej, o przełomie 1-barwnym (szary), z domieszką tłucznia i piasku, o grubości ścianki 6 mm, zdobiony zwielokrotnionym pasmem poziomych żłobków.

OBIEKT 2 — wystąpił na głębokości 32 cm od współczesnej powierzchni gruntu, został wyeksplorowany w 1/2 pierwotnej objętości, gdyż pozostała część nieuszkodzona znajdowała poza wykopem budowlanym, w rzucie poziomym miał kształt owalny (względnie kolisty) o długości 1,66 m, w profilu był kształtu nieckowatego z pojedynczym schodkiem, o maksymalnej głębokości 64 cm (ryc. 3:3). Wypełnik: ciemnoszary lekko gliniasty piasek (pierwotna próchnica) i lekka spalenizna, natomiast w partii przyspągowej intensywna spalenizna, calec: jasnobrązowa lekko spieczona glina.

Funkcja: jama, prawdopodobnie o charakterze zasobowym.

Chronologia: okres wczesnego średniowiecza, faza D.

Materiał ruchomy stanowi:

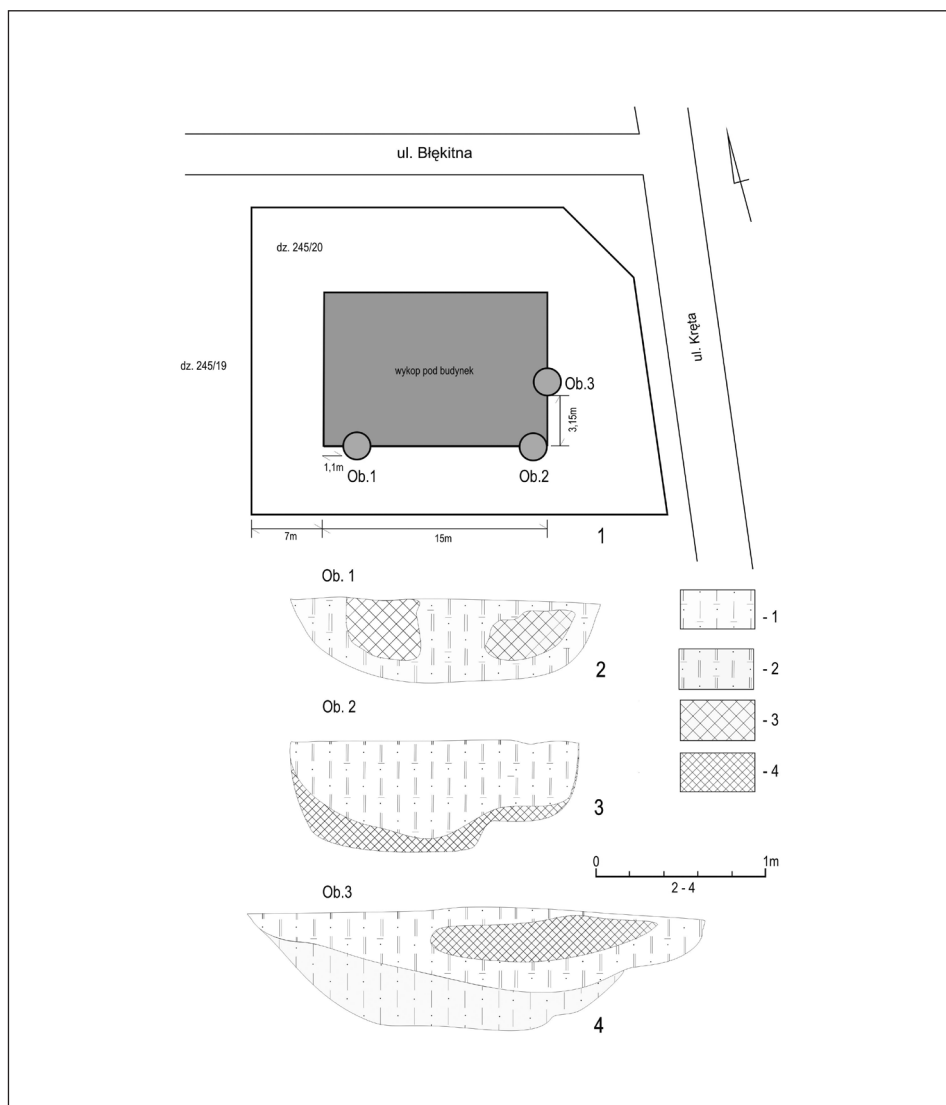
a) 14 fragmentów ceramiki naczyniowej, w tym:

— 1 średniej wielkości fragment brzegu z zachowanym zwieńczeniem i fragmentem górnej części brzuśca, obtaczany jedynie w górnej partii naczynia, barwy powierzchni zew. brunatno-szarej, wew. szarej, o przełomie 1-barwnym (szary), z liczną domieszką tłucznia i piasku, o grubości ścianki 8 mm, o średnicy wylewu około 20 cm, krawędzi lekko wychylonej na zewnątrz, ukośnie ściętej, zdobiony w górnej strefie brzuśca bliżej nieokreślonym wątkiem odcisków grzebykowych (ryc. 4:2);

— 1 średniej wielkości fragment brzegu z zachowanym zwieńczeniem, bez zachowanego fragmentu górnej części brzuśca, obtaczany jedynie w górnej partii naczynia, barwy powierzchni zew. brunatno-szarej, wew. brunatno-ceglastej, o przełomie 1-barwnym (szary), z liczną domieszką tłucznia i piasku, o grubości ścianki 7 mm, w zachowanej części niezdobiony, o prawdopodobnej średnicy wylewu – około 22 cm (ryc. 4:3);

— 1 małej wielkości fragment brzegu z zachowanym zwieńczeniem (lekko wychylonym na zewnątrz), bez zachowanego fragmentu górnej części brzuśca, prawdopodobnie obtaczany jedynie w górnej partii naczynia, ale bez zachowanych dobrze czytelnych śladów obtaczania, o barwie powierzchni obustronnie szarej, przełomie 1-barwnym (szary), z liczną domieszką tłucznia i piasku, o grubości ścianki 5 mm, w zachowanej części niezdobiony;

— 9 fragmentów (7 małej, 1 średniej i 1 dużej wielkości) pochodzących z górnych (1 szt.), środkowych (6 szt.) i dolnych partii brzuśca (2 szt.), o fakturze całkowicie obtaczanej (7 okazów) lub częściowo obtaczanych bądź ręcznie lepionych (2 okazy, reprezentujące dolne partie brzuśca), barwy zew. jasno- lub ciemnobrunatnej (5 szt.) oraz jasno- lub ciemnoszarej (4 szt.), o przełomach 1- lub 2-barwnych, z domieszką tłucznia (rzadziej) i piasku (częściej), o grubościach ścianek: 6 (×1), 7 (×2), 8 (×3), 9 (×2) i 10 (×1) mm, z których 6 fragmentów jest zdobionych zwielokrotnionym pasmem horyzontalnych poziomych żłobków (ryc. 4:4);

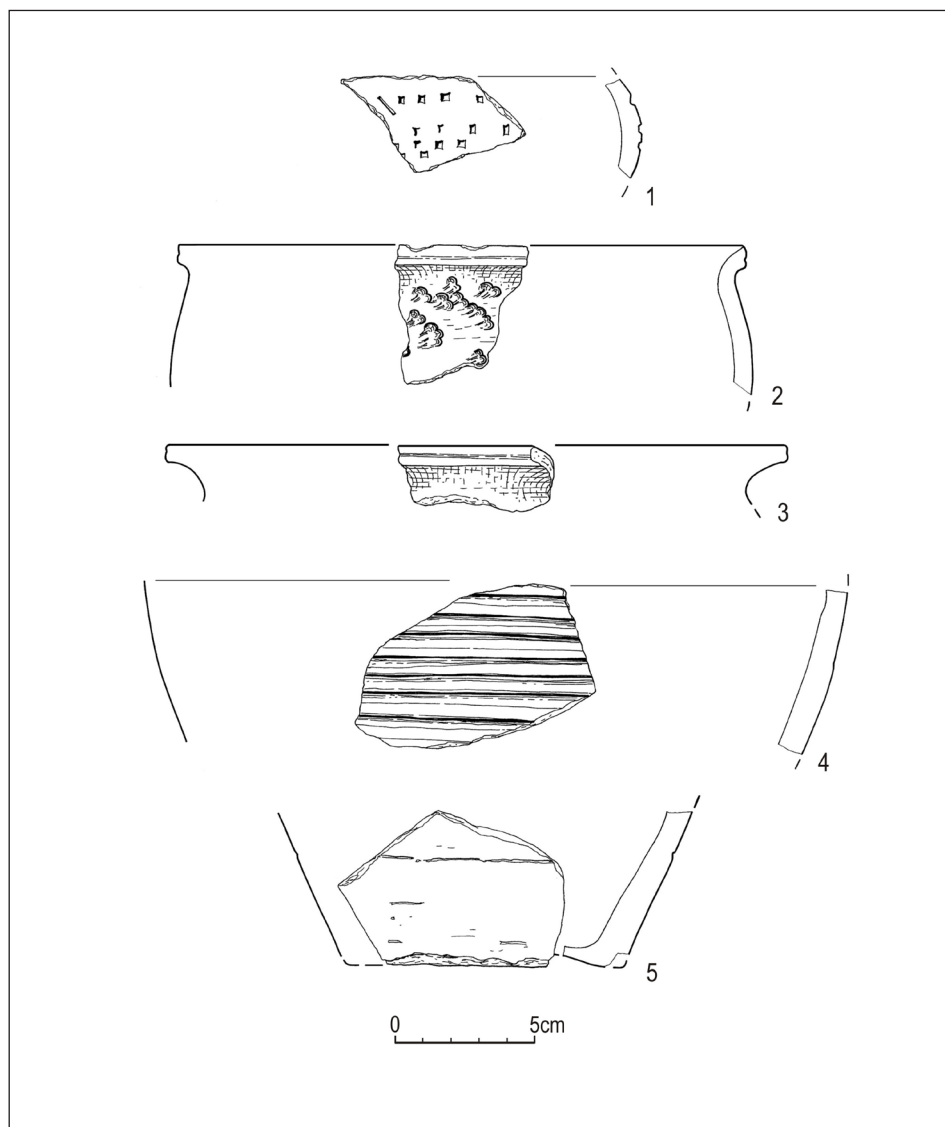

Ryc. 3. Gołęczewo, gm. Suchy Las, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 26.
Plan sytuacyjny położenia obiektów archeologicznych w wykopie pod przyszły budynek
mieszkalny (bez skali) oraz profile odkrytych obiektów 1–3 (skala 1 : 20)

Abb. 3. Gołęczewo, Gem. Suchy Las, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 26 (Blatt AAP 50-
26, Nummer 262). Lageplan der archäologischen Objekte in einer auf der Baustelle eines
Wohngebäudes geführten Ausgrabung (ohne Maßstab)
und Profile der freigelegten Befunden 1–3 (Maßstab 1 : 20)

Legenda: 1 – szary lekko gliniasty piasek, pierwotna próchnica; 2 – ciemnoszary lekko gliniasty
piasek, pierwotna próchnica; 3 – lekka spalenizna; 4 – intensywna spalenizna)

Rys./Gez. B. Bednarczyk

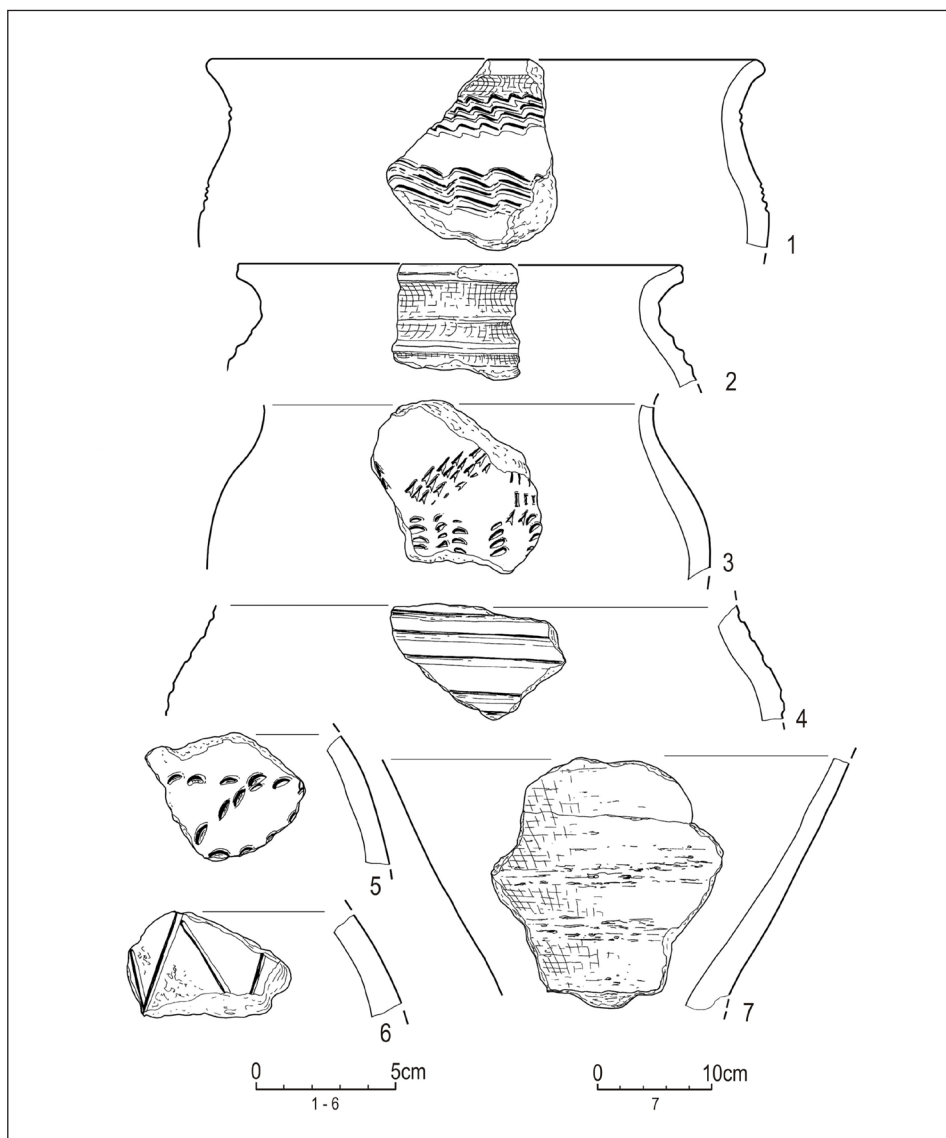

Ryc. 4. Golęczewo, gm. Suchy Las, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 26.
Wybór materiału ceramicznego zarejestrowanego podczas nadzoru archeologicznego
na działce nr 245/20 (1 – luźno z wykopu; 2-5 – z ob. 2)

Abb. 4. Golęczewo, Gem. Suchy Las, Kr. Poznań, Woi. Großpolen,
Fstl. 26 (Blatt AAP 50-26, Nummer 262).

Eine Auswahl des während einer archäologischen Aufsicht registrierten Keramikmaterials
auf der Parzelle Nummer 254/20 (1 – lose aus der Ausgrabung, 2-5 – von dem Bef. 2)

Rys./Gez. B. Bednarczyk

Ryc. 5. Gołęczewo, gm. Suchy Las, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 26.
Wybór materiału ceramicznego zarejestrowanego podczas nadzoru archeologicznego
na działce nr 245/20 (1-7 – z obiektu nr 3)

Abb. 5. Gołęczewo, Gem. Suchy Las, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 26
Blatt AAP 50-26, Nummer 262).

Eine Auswahl des während einer archäologischen Aufsicht registrierten Keramikmaterials
auf der Parzelle Nummer 245/20 (1-7 – von dem Bef. 3)

Rys./Gez. B. Bednarczyk

— 2 fragmenty dna i dolnej części brzuśca (małej i dużej wielkości), jeden o fakturze pozbawionej obtaczania i drugi częściowo obtaczany, barwy zew. jasno- lub ciemnobrunatnej oraz szarej i jasnoszarej, o przełomach 1- i 2-barwnym, z domieszką tłuczni i piasku (częściowej), o grubościach ścianek: 9 i 15 mm, częściowo zachowany krążek dna jednego z fragmentów jest wypukły, i ma średnicę około 10 cm (ryc. 4:5);

b) 1 fragment kości zwierzęcej świni¹;

c) próbka węgla drzewnych: drewno dębu (*Quercus sp.*) oraz sosny (*Pinus sp.*)².

OBIEKT 3 — obiekt w partii stropowej nieznacznie uszkodzony podczas prac budowlanych, wyeksplorowany w 1/2 pierwotnej objętości. Wystąpił na głębokości 32 cm od współczesnej powierzchni gruntu, w rzucie poziomym miał kształt owalny względnie czworokątny, o długości w ścianie wykopu — 2,64 cm, w profilu miał kształt nieckowaty z podwójnym schodkiem, o głębokości 64 cm (ryc. 3:4). Wypełnisko: szary i ciemnoszary lekko gliniasty piasek (pierwotna próchnica) i lekka spalenizna, calej: jasnobrązowa mocno spiaszczona glina.

Funkcja: pozostałość po budynku gospodarczym wzgl. mieszkalnym (?).

Chronologia: okres wczesnego średniowiecza, faza D.

W obiekcie odkryto:

a) 23 fragmenty ceramiki, pośród których wystąpiły: 3 brzegi i 38 fragmentów brzuśców, zaś szczegółowo materiał ten przedstawia się następująco:

— 1 średniej wielkości fragment brzegu z zachowanym zwieńczeniem i fragmentem górnej części brzuśca, obtaczany jedynie w górnej partii naczynia, o barwie powierzchni obustronniebrunatnej, przełomie 1-barwnym (szary), z liczną domieszką tłuczni i piasku, o grubości ścianki 8 mm, krawędź mocno wychylona na zewnątrz, ukośnie ścięta, fragment zdobiony w górnej strefie wątkiem wielokrotnionych pasm poziomych żłobków, o średnicy wylewu około 16 cm (ryc. 5:2);

— 1 średniej wielkości fragment brzegu z utraconym zwieńczeniem, ale z zachowanym fragmentem górnej części brzuśca, słaboformująco obtaczany jedynie w górnej partii naczynia, barwy powierzchni obustronnie jasnobrunatnej, o przełomie 1-barwnym (szary), z liczną domieszką tłuczni i piasku, o grubości ścianki 8 mm, zdobiony w górnej strefie naczynia bliżej nieokreślonym wątkiem odcisków wykonanych ostrym narzędziem grzebykowym, o średnicy wylewu około 15 cm i maksymalnej wydutości brzuśca około 18 cm (ryc. 5:3);

— 1 dużej wielkości fragment brzegu z zachowanym zwieńczeniem i fragmentem górnej części brzuśca, ze słaboformującym obtaczaniem jedynie górnej partii naczynia, o barwie powierzchni zew. brunatnej, wew. jasnoszarej, przełomie 1-barwnym (szary), z liczną domieszką tłuczni i piasku, o grubości ścianki 7 mm, krawędzi lekko wychylonej na zewnątrz, zwieńczeniu zaokrąglonym, zdobiony w górnej partii szyjki i górnej części brzuśca wielokrotnionym i segmentowanym pasmem falistych żłobków, o średnicy wylewu około 20 cm (ryc. 5:1);

¹ Określenia wszystkich kości zwierzęcych dokonał prof. UMK dr hab. D. Makowiecki z Uniwersytetu im. M. Kopernika w Toruniu.

² Określenia dokonał dr T. Stępnik z Pracowni Archeologicznej UNI-ART w Poznaniu.

— 2 średniej wielkości fragmenty górnej partii brzuśca tego samego naczynia (bez brzegu), ze słaboformującym obtaczaniem, barwy powierzchni obustronnie szarej, o przełomie 1-barwnym (szary), z domieszką tłucznia i piasku, o grubości ścianki 9 mm, zdobiony w górnej strefie naczynia bliżej nieokreślonym wątkiem odcisków wykonanych tępym patykiem (ryc. 5:5);

— 16 fragmentów (11 małej wielkości, 5 średniej wielkości) pochodzących z partii środkowych (15 szt.) i dolnych brzuśca (1 szt.), o fakturze całkowicie obtaczanej (7 okazów) i bez zachowanych śladów obtaczania, bądź ręcznie lepionych (9 okazów, w tym 1 fragm. uszkodzony), barwy zew. jasno- lub ciemnobrunatnej (10 szt.) oraz jasno- lub ciemnoszarej (6 szt.), o przełomach 1- lub 2-barwnych, z domieszką tłucznia (rzadziej) i piasku (częściej), o grubościach ścianek: 6 (×2), 7 (×1), 8 (×3), 9 (×4), 10 (×3) i 12 (×2) mm, z których 5 fragmentów jest zdobionych: 4 w postaci zwielokrotnionego pasma horyzontalnych poziomych żłobków, z tym, że u jednego z tych fragmentów żłobki są delikatne i segmentowane (ryc. 5:4), natomiast kolejny fragment pochodzący zapewne z górnej części brzuśca jest zdobiony rytą linią zygzakowatą (ryc. 5:6);

— 2 fragmenty dolnej części brzuśca (sklejka) pochodząca od bardzo dużej wielkości naczynia typu dasobowego, o fakturze w zachowanej części ręcznie lepionej pozbawionej obtaczania, ale wyłącznie na powierzchni zewnętrznej ze śladami silnego przecierania, o barwie powierzchni zew. jasno- i ciemnobrunatnej i powierzchni wew. szarej, o przełomie 1-barwnym, bardzo liczną domieszką tłucznia i piasku, o grubości ścianki w przedziale 14–22 mm, krążek dna nie zachował się, o prawdopodobnej średnicy dna około 18 cm, i maksymalnej średnicy brzuśca około 41 cm (ryc. 5:7);

b) 4 grudki polepy (1 drobnej i 3 małej wielkości), o wypale ceglasto-szarawym, o jednej z powierzchni lekko gładzonej, zaś drugiej chropowatej, o wymiarach: 4,2 × 3,0 × 1,6 cm; 4,2 × 2,6 × 1,7 cm; 3,4 × 2,4 × 1,1 cm i 2,4 × 1,8 × 1,3 cm, nie wykluczam, że grudki mogą być pozostałościami konstrukcyjnymi przy posadowieniu ścian;

c) 2 fragmenty kości zwierzęcych świni.

MATERIAŁ POZYSKANY LUŻNO Z WYKOPU (ryc. 3:1) — na odhumusowanej powierzchni wystąpił 1 średniej wielkości fragment ceramiki z części środkowej brzuśca, całkowicie obtaczany, barwy obustronnie ciemnobrunatno-szarej, o przełomie 1-barwnym (szary), z domieszką tłucznia i piasku, o grubości ścianki 6 mm, zdobiony w strefie maksymalnej wydętości brzuśca, bliżej nieokreślonym motywem odcisków wykonanych tępo zakończonym narzędziem grzebykowym (ryc. 4:1).

USTALENIA CHRONOLOGICZNE

Chronologię stanowiska 26 w Gołęczewie oparto wyłącznie o datowanie pozyskane-go zeń zbioru ceramiki naczyniowej. Materiał ten z punktu widzenia podstawowego kryterium jakim jest technika wykonania, stanowi zespół mieszczący się w dwóch rodzinach typów naczyń, mających odniesienie we wczesnośredniowiecznej ceramice

pomorskiej. A mianowicie reprezentują je fragmenty ceramiki wyłącznie górą obtaczanej (21 fragmentów, w tym 6 ornamentowanych), w tym niektóre zbliżone do pomorskich naczyń typu Menkendorf (ryc. 4:2; 5:1, 3, 5). Z kolei drugą grupę stanowią naczynia (20 fragmentów, w tym 13 zdobionych), których powierzchnia jest całkowicie obtaczana (ryc. 4:1,4; 5:4). Tego typu fragmenty ceramiki reprezentują następną rodzinę typów naczyń nawiązującą z kolei cechami technicznymi i stylistycznymi do pomorskiej ceramiki typu Vipperow/Teterow. Wobec udziału w tym zbiorze prawie jego połowy w postaci ceramiki górą obtaczanej — powyższą kolekcję ceramiki byłbym skłonny datować na 2 połowę X w. do pierwszej połowy XI wieku włącznie (E. Schuldt 1956; L. Leciejewicz 1977, s. 67–69; W. Łosiński, R. Rogosz 1983, s. 205n.; W. Łosiński 1991, s. 438–439). Na terenie Wielkopolski należy zatem identyfikować tenże zbiór z fazą D₂ wczesnego średniowiecza, tj. z przedziałem czasowym od 2. poł. X wieku do 1. poł. XI wieku włącznie, wiążącym się bezpośrednio z okresem kształtowania się państwa wczesnopiastowskiego. Mamy tutaj niewątpliwie do czynienia z kolejnym stanowiskiem sytuującym się wówczas na zapleczu grodu stołecznego Poznania.

PODSUMOWANIE

Reasumując: na działce nr 245/20 w Gołęczewie, w wykopie pod fundament przyszelego domu zarejestrowano relikty trzech obiektów nieruchomych (ryc. 3) oraz luźny materiał archeologiczny w postaci 42 fragmentów ceramiki (ryc. 4, 5), 4 grudek polepy, 3 fragmentów kości zwierzęcych. Wszystkie obiekty zachowały się w 1/2 swej pierwotnej substancji, a ich dalsze partie nie uległy zniszczeniu podczas wykonywania wykopu budowlanego, lecz znajdują się poza odhumusowanym wykopem budowlanym. Funkcjonalnie dwa z nich określono jako jamy osadowe, zaś trzeci był najprawdopodobniej pozostałością jakiegoś budynku gospodarczego lub mieszkalnego. Wszystkie w zakresie chronologii reprezentują pozostałości osadowe z okresu wczesnego średniowiecza, z X/XI wieku.

BIBLIOGRAFIA

- Kondracki J.
1978 *Geografia fizyczna Polski*, wyd. II, Warszawa.
- Leciejewicz L.
1977 *Teterow*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 6, s. 67–69.
- Łosiński W.
1991 *Menkendorf*, [w:] *Słownik Starożytności Słowiańskich*, t. 8/2, s. 435–439.
- Łosiński W., Rogosz R.
1983 *Zasady klasyfikacji i schemat taksonomiczny ceramiki*, [w:] ??? (red.), *Szczecin we wczesnym średniowieczu*, Wrocław.

Nazwy...

1999 *Nazwy miejscowe Polski*, pod red. K. Rymuta, t. III, Kraków.

Słownik...

1881 *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. II, Warszawa.

Schuldt E.

1956 *Die slawische Keramik in Mecklenburg*, Berlin.

NEUE FRÜHMITTELALTERLICHE FUNDE AUS GOŁĘCZEWO (FSTL. 26), IN DER GEM. SUCHY LAS

Zusammenfassung

Infolge einer im Herbst 2009 im Dorf Gołęczewo, Gem. Suchy Las, Kreis Poznań (Parzelle Nummer 245/20), durchgeführten archäologischen Begehung registrierte man archäologische Objekte und Materialien, die in die D-Phase des Frühen Mittelalters datiert wurden. Die Objekte wurden methodisch in einer Baugrube freigelegt. Das Material wurde als Fundstelle Goleczewo 26 (AAP 50-26, Nummer 262) registriert.

In einer Baugrube für ein Gebäude wurde wahrscheinlich die nördliche und zentrale Grenze dieser Fundstelle festgehalten, indem man Relikte von drei unbeweglichen Objekten und loses archäologisches Material, also 42 Keramikscherben, 4 Fragmente eines Lehmbodens, 3 Tierknochenfragmente und ein Stück Holzkohle registrierte. Funktional hat man zwei Befunde als Nischen zu Lagerungszwecken und das dritte Objekt als Überrest von einem Wirtschafts- oder Wohngebäude bestimmt.

Die Befunde lieferten 42 mit Ornamenten verzierte Gefäßfragmente. Die übrigen in einem der Befunde gefundenen 4 Lehmbodenfragmente, ziegel-grau gebrannt, könnten Überreste einer Wandkonstruktion des etwaigen Wohn- oder Wirtschaftsgebäudes sein (Befund 3). In diesem letzten Befund und in dem nächsten (Bef. 2) registrierte man auch wenige Tierknochenfragmente, die von einem Schwein stammen. Aus Befund Nummer 2 stammen zwei Proben Holzkohle, Eichholz (*Quercus* sp.) und Kieferholz (*Pinus* sp.).

Aufgrund der Herstellungsart kann man feststellen, dass die Keramik aus dieser Fundstelle zwei Kategorien der Gefäßtypen repräsentiert. Die erste Kategorie bilden Keramikscherben, die ausschließlich in ihrem oberen Teil gedreht wurden (21 Fragmente, darin 6 ornamentiert), die den pommerschen Gefäßen vom Typ Menkendorf ähnlich sind (Abb. 4:2, 5:3). Die zweite Gruppe bilden Gefäße, deren Körper komplett gedreht wurde (Abb. 4: 1, 4; 5:4). Solche Keramikscherben sind für den Keramiktyp Vipperow/Teterow charakteristisch. Da in dieser Sammlung sowohl die im oberen Teil gedrehte als auch die komplett gedrehte Keramik gleichermaßen auftreten, kann man diese Keramikansammlung auf die Zeitspanne zwischen der zweiten Hälfte des zehnten bis zur ersten Hälfte des elften Jahrhunderts datieren und mit der Phase D2 des Frühen Mittelalters auf dem Gebiet von Großpolen identifizieren, also mit der Zeit des frühen Piastenstaates. Diese Fundstelle ist die nächstgelegene aus einer Reihe von frühmittelalterlichen Fundstellen, die sich im Bereich des Herrschaftszentrums Posen befinden.

ADRES AUTORA

mgr Andrzej Krzyszowski
Muzeum Archeologiczne
ul. Wodna 27
61-781 Poznań

ARTUR RÓŻAŃSKI, MAŁGORZATA LASOTA

**ARCHEOLOGICZNO-ARCHITEKTONICZNE BADANIA
W RZYMSKO-KATOLICKIM KOŚCIELE
PW. NARODZENIA NAJŚWIĘTSZEJ MARII PANNY W KOTŁOWIE,
POW. OSTRZESZÓW**

Romański kościół pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Kotłowie nie znalazł do tej pory należytego miejsca w literaturze przedmiotu. Poza nieocenionym artykułem M. Sokołowskiego (1886) mamy do czynienia głównie ze wzmiankami typu katalogowego (Świechowski 1963:107; 2000:115–116; 2009:205–208; Tomala 2007: 232–233). W ostatnim czasie ukazała się praca poświęcona jednoprzestrzennym kościołom romańskim na terenie Wielkopolski (Różański 2010a). Z uwagi jednak na założenia badawcze autora ujęto w niej tylko te obiekty, które poddane zostały badaniom archeologicznym (stan na koniec 2007 rok). Wobec powyższego z oczywistych względów kotłowska świątynia nie znalazła się we wspomnianym opracowaniu.

Obiekt ten po raz pierwszy stał się przedmiotem badań archeologicznych w lipcu 2009 roku, kiedy to w trakcie trwającego remontu kościoła Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków podjął decyzję o przeprowadzeniu prac wewnątrz świątyni. Badania miały na celu uchwycenie pierwotnego zarysu wschodniego zamknięcia kościoła, znanego ze źródeł dziewiętnastowiecznych.

Przeprowadzone wówczas badania, doprowadziły do odsłonięcia romańskiej krypty zlokalizowanej pod wschodnim chórem kościoła. Zajmowała ona całą powierzchnię znajdującą się pod wyniesionym prezbiterium. Co więcej w północno-wschodnim narożniku nawy kościoła zadokumentowano relikty fundamentu cyborium (sklepionego ołtarza bocznego). W trakcie odsłaniania fundamentów omawianego ołtarza, odkryto romański (?) ołwiany relikwiarz. Niestety został już wcześniej otwarty, najprawdopodobniej w momencie rozbiórki cyboriów (Różański 2010b: 220–221). Prace te nie dały odpowiedzi na wszystkie pytania wiążące się z kotłowską świątynią. W związku z czym, celem kolejnych badań stało się wyjaśnienie następujących kwestii.

Jak wyglądał program przestrzenny krypty? Czy odkryta krypta kiedykolwiek była użytkowana? (w badaniach 2009 roku nie zarejestrowano posadzki krypty, a je-

dynie, tzw. „poziom użytkowy”). Z uwagi na całkowite zniszczenie warstw kulturowych we wnętrzu świątyni pochówkami, koniecznym stało się również wykonanie wykopu badawczego na zewnątrz świątyni w celu rozpoznania kontekstu osadniczego kościoła. Wyjaśnienia wymagała także odkryta przy wieży zachodniej łukowata kamienna struktura, której weryfikacja pozwoliłaby rozwiązać dotychczasowe wątpliwości na temat istnienia przy budowlu, romańskiej wieży zachodniej.

Niezwykle interesująco przedstawiają się również analizy pozyskanych numizmatów. Zastosowana w badaniach metoda, polegająca na przesianiu 100% eksplorowanej ziemi przyniosła niezwykle zadawalające wyniki. W trakcie sezonu 2009 pozyskano 266 monet datowanych na okres od 1230 r. do 1902. Wyjątkowy, oprócz wskaźnika ilościowego pozyskanych artefaktów jest ich rozrzut przestrzenny, zakreślający tereny od Cesarstwa Niemieckiego, Węgry, Inflanty, Szwecja po pokaźny zestaw polskich monet zarówno miejskich jak i tych pochodzących z mennic prywatnych.

Tegoroczne badania archeologiczne prowadzono w dniach 6–30 lipca 2010 roku, a prace finansowane były przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, Fundację UAM oraz Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Mikstackiej w Mikstacie. W pracach oprócz piszących te słowa uczestniczyli, studenci Instytutu Prahistorii UAM odbywający obowiązkowe praktyki wykopaliskowe.

W roku bieżącym w trakcie prowadzenia omawianych badań założono cztery jednostki badawcze (4 wykopy), 2 na zewnątrz kościoła i 2 wewnątrz świątyni, numerację wykopów kontynuowano z poprzedniego sezonu. Wykopy na zewnątrz kościoła otrzymały numery III i IV, natomiast wewnątrz kolejno V i VI.

WYKOP III

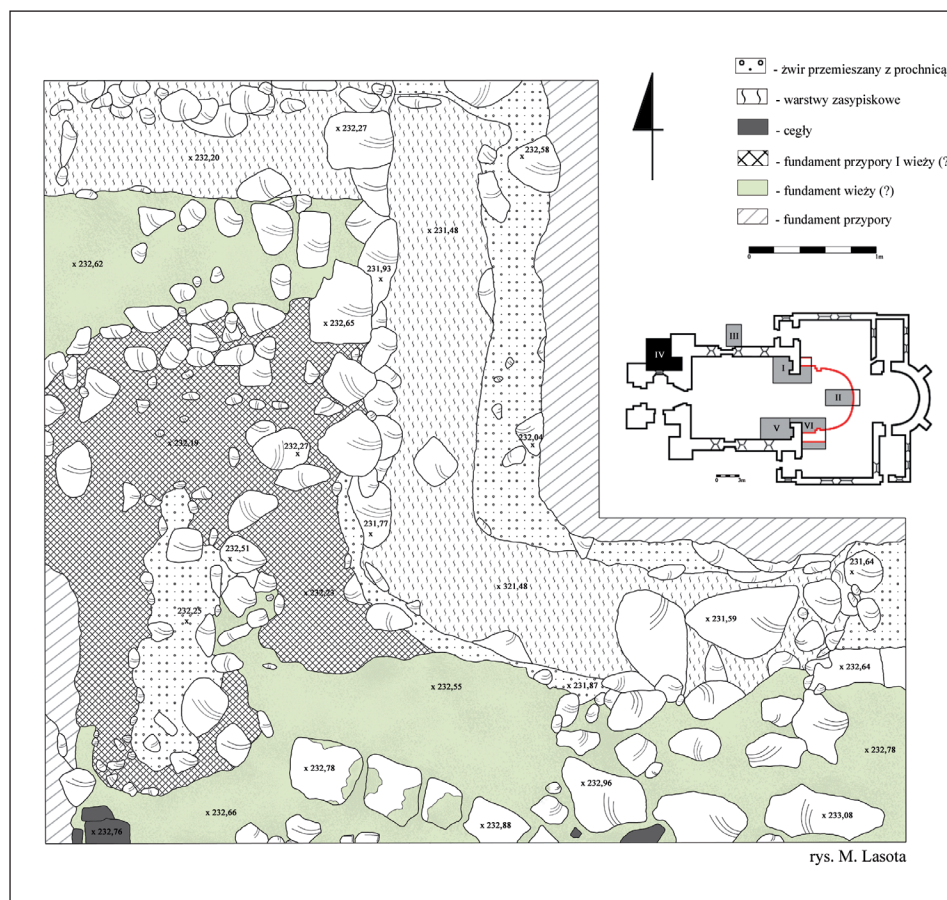
Wykop założony został na osi, zamurowanego portalu w północnej ścianie kościoła. Jednostka ta posiadała wymiary 2 × 3 m. Celem założenia wykopu, było przeprowadzenie analizy sposobu fundamentowania północnej ściany magistralnej kościoła oraz pozyskanie danych na temat ewentualnego osadnictwa poprzedzającego wzniesienie kościoła. W trakcie badań nie stwierdzono istnienia średniowiecznej warstwy osadniczej pochodzącej z okresu wcześniejszego od wniesienia obiektu czy też z wczesnych faz jego użytkowania. Na badanym terenie, w okresie nowożytnym (nie stwierdzono starszych pochówków) istniał intensywnie użytkowany cmentarz przykościelny, który doprowadził do zniszczenia/zakłócenia pierwotnej stratygrafii terenu. Najstarszy pozyskany ceramiczny materiał źródłowy (pojedyncze fragmenty) należy łączyć raczej z przełomem XII/XIV wieku. W trakcie badań w wykopie III zarejestrowano relikty częściowo zniszczonego i splądrowanego ceglanego grobowca, w którym odkryto zniszczony pochówek (tylko dolne partie ciała zachowały się w porządku anatomicznym).

Z uwagi na posadowienie kościoła na wzgórzu morenowym (jednym ze Wzgórz Ostrzeszowskich) fundament został wykonany w wykopie wąskoprzestrzennym,

wkopanym w pokłady lekko związłego piasku, który po przeschnięciu stawał się sypki. Wobec powyższego, z uwagi na bezpieczeństwo nie osiągnięto stopy fundamentowej, odsłaniając jedynie górne, najbardziej pionowe partie konstrukcji. Pod warstwą humusu zadokumentowano na profilu południowym jedną warstwę ciosów wysokości około 20 cm, poniżej znajdowały się różnej wielkości otoczaki wrzucone warstwowo do wykopu fundamentowego. Eksplorację wykopu zakończono na głębokości 2,74 m.

WYKOP IV

Wykop IV został założony przy północnej ścianie wieży zachodniej, w przestrzeni pomiędzy wspomnianą ścianą a północną szkarpą narożną. Lokalizacja ta miała na celu wyjaśnienie genezy zagadkowej łukowatej konstrukcji kamiennej zlokalizowanej przy północnej ścianie wieży. Konstrukcja widoczna była na powierzchni gruntu i składała się z 5 intencjonalnie ułożonych łukowato kamieni, które sprawiały wrażenie pozostałości po starszej konstrukcji wieżowej. Wykop miał kształt litery „L” i miał wymiary $4,40 \times 2,00 \times 2,90 \times 0,30 \times 1,50 \times 1,70$ m. W trakcie eksploatacji wzdłuż zachodniego profilu wykopu odkryto nieznaną fundament biegnący w kierunku północnym, w związku z czym podjęto decyzję o poszerzeniu wykopu w kierunku północnym ($4,40 \times 4,0 \times 3,0 \times 2,30 \times 1,50 \times 1,70$ m). W wykopie zarejestrowano fundament stanowiący posadowienie wieży, wykonany z dużych i bardzo dużych niespojonych kamieni. Wapienno-piaskową zaprawę zastosowano jedynie w stropowych warstwach fundamentu, ponadto zarejestrowano fundament lokalizowany na linii północ-południe wykonany analogicznie jak fundamentowanie wieży. W najwyższych warstwach fundamentu zastosowano cegłę. Fundament ten stanowi z pewnością relikty szkarpy II fazy wieży. Jak wynika z przeprowadzonych wizytacji w kotłowskim kościele, wieża została wzniesiona pomiędzy 1717 a 1721 rokiem. Wizytacja z dnia 26 września 1721 roku wspomina o kościele, który „ma nową wieżę wybudowaną z kamienia polnego i cegły, a w niej 3 dzwony poświęcone” (Hanyż 2009:98). Wcześniejsza wieża była najprawdopodobniej drewniana, choć jej śladów, z uwagi na intensywne użytkowanie okolicznego terenu jako cmentarza, dotychczas nie odkryto. Zachowane w wizytacjach wzmianki wskazują pośrednio, iż wzniesiona około 1720 roku wieża nie była pierwszą dominantą stojącą w tym miejscu. Niestety w najbardziej istotnym miejscu obserwacja była znacznie utrudniona. Spowodowane to było wylewką cementową opasującą wieżę oraz przypory a także ogromną ilością dużych kamieni niemożliwych do usunięcia z przestrzeni wykopu. W związku z czym na ostateczną weryfikację należy poczekać do przyszłego sezonu. Wspomniana już wcześniej łukowata konstrukcja kamienna w istocie okazała się intencjonalnie ułożoną w czasach nowożytnych formą o trudnym do wyjaśnienia przeznaczeniu. Kamienie zostały ułożone, bez użycia zaprawy na nowożytnym fundamencie wieży (ryc. 1).

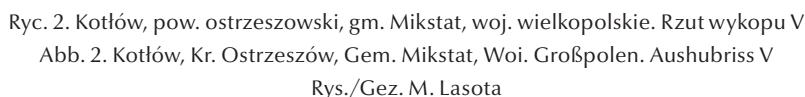
Ryc. 1. Kotłów, pow. ostrzeszowski, gm. Mikstat, woj. wielkopolskie. Rzut wykopu IV

Abb. 1. Kotłów, Kr. Ostrzeszów, Gem. Mikstat, Woi. Großpolen. Aushubriss IV

Rys./Gez. M. Lasota

WYKOP V

Wykop zlokalizowany został w południowo-wschodnim narożniku romańskiej nawy i jego początkowe wymiary wynosiły $2,30 \times 4$ m po czym został powiększony do wymiaru $3,0 \times 4$ m. Celem założenia wykopu było zbadanie fundamentowania cyborium romańskiego. Zeszłoroczny wykop IC zlokalizowany po północnej stronie nawy ujawnił istnienie fundamentu w kształcie litery C dostawionego do romańskiej ściany kościoła o wymiarach 130×79 cm i grubości 35 cm, wzniesionego na zaprawie wapienno-piaskowej. W omawianym wykopie stwierdzono istnienie reliktów

Przestrzeń kościoła przez kilkaset lat służyła jako miejsce ostatniego spoczynku tutejszych parafian. Z uwagi na to, naturalny układ w miejscach do tej pory zbada- nych w 100% został zakłócony/zniszczony przez pochówki wewnątrzkościelne. Naj- starsze z nich należy łączyć z wiekiem XVI, natomiast najmłodsze (dziecięce) z pew-

nością można datować na początki XIX wieku. W wykopie tym odkryto właśnie 3 pochówki małych dzieci (długość trumny 63 cm). W trakcie eksploracji wykupu odkryto również murowany, sklepiony grobowiec o wymiarach 115 × 110 cm (długość nie pełna). Znajdował się przed wspomnianym ołtarzem bocznym, natomiast w trakcie ustawiania ołtarza św. Walentego (znajdował się przy południowej ścianie) został przebity od góry.

WYKOP VI

Wykop VI zlokalizowany został niejako na przedłużeniu wykupu V jednakże po wschodniej stronie ściany tęczowej. Wykop miał kształt litery „L” i posiadał wymiary 3,50 × 2,95 × 1,20 × 1,05 × 4,70 × 4,00 m. Celem założenia wykupu była próba uchwycenia posadzki krypty (w pierwszym sezonie badań, zadokumentowano tzw. poziom użytkowy, trudno identyfikowalny z posadzką), ponadto wyjaśnienia wymagała kwestia komunikacji krypty z poziomem użytkowym nawy. Badania w sezonie 2009 nie wyjaśniły tej kwestii wystarczająco jasno. W miejscu gdzie winno znajdować się zejście (schody) na poziom krypty, zniszczenia wkopami grobowymi były na tyle duże, iż stwierdzenie jego istnienia było niemożliwe. Teren położony po południowej stronie został nieco lepiej zachowany, wobec czego istniała szansa na uchwycenie/zarejestrowanie reliktów schodów. Wyniki badań w tej części jednoznacznie dowiodły, iż krypta została ukończona/użytkowana. W południowo-zachodniej części wykupu zachowała się jasnobieżowa wylewka wapienna, uchwycono również relikt schodów oraz zadokumentowano użycia pobiałą na murach krypty (ryc. 3). Stratygrafia wykupu odzwierciedlała stan z wykupu II, tj. pod niewielką warstwą humusu zadokumentowano warstwę średnich i dużych kamieni, niemalże spasowanych ze sobą i przesypanych luźnym żółtym piaskiem. Wartym zauważenia jest fakt, iż tak jak w roku ubiegłym tak i teraz w warstwie tej wystąpiły wyłącznie wśród znalezisk numizmatycznych XIII-wieczne brakteaty guziczkowe. Pod warstwą piasku znajdowała się posadzka kościoła. Wydaje się, zatem iż układ ten możemy interpretować w sposób następujący: wybudowaną kryptę w kościele użytkowano bardzo krótko i z uwagi na pękanie murów poprzez niestabilne podłoże, zastosowano poprzez równomierne dociążenie fundamentu (coś w rodzaju fundamentu płytowego). Trudno, zatem zgodzić się z opinią Andrzeja Hanyża, który podaje po części nieprawdziwą informację jakoby „pod całym kościołem, a zwłaszcza pod prezbiterium i chorem, mieściły się krypty grzebalne, później zasypane. Jeszcze w XVIII chowano pod prezbiterium szlachtę okoliczną[...] Krypty musiano zasypać, gdyż ciężkie mury zaczęły się rysować” (Hanyż 2009:56–57). Kryptę zasypano, ale jak się wydaje już w XIII wieku. W południowej części wykupu zarejestrowano również fundament nowożytniej zakrystii, dostawionej do południowej ściany prezbiterium. Komunikację z wnętrzem kościoła zapewniło przeprucie ściany prezbiterium. Świadczy o tym duża wyrwa na poziomie korony zachowanej ściany oraz rząd cegieł ustawionych

Ryc. 3. Kotłów, pow. ostrzeszowski, gm. Mikstat, woj. wielkopolskie.
Relikty schodów oraz posadzka odkryta w wykopie VI

Abb. 3. Kotłów, Kr. Ostrzeszów, Gem. Mikstat, Woi. Großpolen.
Treppenrelikte und Fussboden, freigelegt im Aushub VI

Fot./Photo A. Różański

wozówkowo służących jako rodzaj stopnia (ryc. 4). O zakrystii wspomina już wizytacja księdza Piotra Gebauera, archidiakona wrocławskiego z 16 kwietnia 1638 roku, później w 1651 roku w trakcie Wizytacji archidiakona wrocławskiego Marcina Waltera, gdzie ujęta jest jako obszerna i nowo wybudowana (Hanyż 2009:92–92). Postrzeganie obiektu zmienia się nico w ciągu 130 lat, kiedy to z jednej z kolejnych wizytacji; księdza Antoniego Alojzego Sentury, oficjała dla ziem polskich w diecezji wrocławskiej przeprowadzonej 10 marca 1784 roku, dowiadujemy się że „zakrystia w kościele parafialnym jest wilgotna, słabo zbudowana, pokryta szkudłami. Paramenta piękne i wzorowo przechowane w osobnych repozytoriach, inwentarz ich dokładnie spisany” (Hanyż 2009:99–101). Rekonstrukcje obiektu z pierwszej połowy XVIII wieku znajdziemy w cytowanej już wielokrotnie pracy A. Hanyża (2009:130) (ryc. 5). Stan jej już widać ulegał dość szybko znacznemu pogorszeniu, gdyż przed 1842/1843 roku jak wynika z rysunku Kajetana Wincetego Kielisińskiego wystawiono nową obszerną zakrystię (ryc. 6).

Osobną kategorią zabytków odkrywanych w trakcie badań kościoła w Kotłowie są znaleziska numizmatyczne. W ostatnim sezonie badań odkryto 175 monet (zwięk-

Ryc. 5. Kotłów, pow. ostrzeszowski, gm. Mikstat, woj. wielkopolskie. Elewacja południowa kościoła w latach 1721-1907, wg A. Hanyża 2009

Abb. 5. Kotłów, Kr. Ostrzeszów, Gem. Mikstat, Woi. Großpolen. Südliche Kirchenfassade aus den Jahren 1721-1907, nach A. Hanyża 2009

Ryc. 6. Kotłów, pow. ostrzeszowski, gm. Mikstat, woj. wielkopolskie. Widok na kościół od strony południowej, stan. 1843 r., rys. K. W. Kielisiński (za J. Fogel 1998)

Abb. 6. Kotłów, Kr. Ostrzeszów, Gem. Mikstat, Woi. Großpolen. Ansicht der Kirche von der südlichen Seite, Fstl. im Jahr 1843?. Gez. K.W. Kielisiński (nach J. Fogel 1998)

zająca większość to monety o niskich nominałach zagubione najprawdopodobniej w trakcie kolekty oraz użyte jako dary grobowe.

Drugi sezon badań w kościele pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Kotłowie, doprowadził z pewnością do wzbogacenia naszej wiedzy na temat tego niezwykle ciekawego obiektu architektury sakralnej. Wiele jednak kwestii do dziś jeszcze pozostaje niejasne. Nie uchwycono do tej pory śladów osadnictwa z czasów budowy kościoła, kwestią niepewną pozostaje chronologia i wygląd pierwszego założenia wieżowego. Do rozpoznania pozostała jeszcze zachodnia część kościoła i uchwycenie ewentualnych reliktyw domniemanej empory. Trzeba zatem mieć nadzieję, iż na wszystkie te i kolejne pytania uzyskamy odpowiedź w następnym, najprawdopodobniej ostatnim, sezonie badań.

BIBLIOGRAFIA

- Fogel J.
1998 *Kościoły Wielkopolski, Kujaw i Ziemi Lubuskiej z teki rysunków Kajetan Wincetego Kielisińskiego (1808–1949)*, Poznań.
- Hanyż A.
2009 *Kościół w Kotłowie 1108–1959*, Kotłów.
- Różański A.
2010a *Jednoprzestrzenne kościoły romańskie z terenu Wielkopolski*, Poznań.
2010b *Wstępne sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych w kościele pw. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Kotłowie, pow. Ostrzeszów*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 11, s. 217–232.
- Świechowski Z.
1963 *Budownictwo romańskie w Polsce. Katalog zabytków*, Wrocław.
2000 *Architektura romańska w Polsce*, Warszawa.
2009 *Katalog architektury romańskiej w Polsce*, Warszawa.
- Tomala J.
2007 *Murowana architektura romańska i gotycka w Wielkopolsce*, t. I: *Architektura sakralna*, Kalisz.

ARCHÄOLOGISCH-ARCHITEKTONISCHE UNTERSUCHUNGEN IN DER RÖMISCH-KATHOLISCHEN KIRCHE DER-GEBURT-DER-HEILIGEN- -MARIA IN KOTŁÓW, KR. OSTRZESZÓW

Zusammenfassung

Die bisherigen Untersuchungen in Kotłów, Kr. Ostrzeszów führten zur Freilegung einer romanischen Krypta, die unter dem östlichen Chor lokalisiert war und Relikte des Fundaments eines Ziboriums (eines Altaraufbaus) zutage förderte. In der II. Grabungssaison im Jahre 2010 wurden ein Kalkfußboden, Fragmente der darauf führenden Treppe und Relikte des südlichen Fundaments des Ziboriums entdeckt. Um den ursprünglichen Besiedlungskontext festzustellen, wurde ein Aushub auf der Außenseite der Kirche durchgeführt. Leider wurden dort keine Relikte der früheren Besiedlung registriert, denn an dieser Stelle befindet sich ein Kirchhof. Einer Erklärung bedurfte auch

eine bogenartige Struktur aus Stein, die am westlichen Turm freigelegt wurde und deren Verifizierung das Existieren eines romanischen westlichen Turms an dem Gebäude erlauben würde. Wie die Untersuchungen ergaben, war diese Konstruktion eine in der Frühen Neuzeit kunstvoll aufgebaute Komposition, deren Bestimmung schwer identifizierbar ist.

Eine andere Kategorie Sehenswürdigkeiten bilden die während der Untersuchungen in der Kirche in Kotłów gefundenen numismatischen Funde. In der letzten Saison wurden 175 Münzen gefunden (die damit die Zahl an der Fundstelle freigelegten Münzen auf 400 steigen ließen). In der letzten Saison wurden auch die ältesten Münzen gefunden – der deutsche Brakteat aus der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts und zwei Knopfbrakteaten, die in die Wende des XIII. und des XIV. Jahrhunderts datiert wurden. Die Mehrzahl bildeten Münzen von niedrigem Nominalwert, die höchstwahrscheinlich während einer Kollekte verloren gingen und als Grabbeigaben verwendet wurden.

ADRES AUTORÓW

dr Artur Różański
mgr Małgorzata Lasota
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

TOMASZ OLSZACKI, ARTUR RÓŻAŃSKI

**ZAMEK W GOŁAŃCZY NA PAŁUKACH
W ŚWIELE NOWYCH BADAŃ (SEZONY 2009 I 2010)****WSTĘP**

Zamek w Gołańczy (stanowisko Gołańcz 1, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie) położony jest we wschodniej części miasta, na północnym brzegu eutroficznego jeziora Smolary. Areal *castrum* ograniczają od południa wody wspomnianego zbiornika, zaś z pozostałych stron relikty okresowo podmokłych obniżen terenu, uformowanych w kształt podkowy, domykającej „wyspę zamkową” o powierzchni ok. 3500 m². Obiekt podzielić można na dwie strefy, a mianowicie położony od północy obszar średniowiecznej rezydencji, który dalej nazywać będziemy umownie zamkiem górnym oraz rozciągający się na południe od tegoż zamek dolny, powstały później i spełniający przede wszystkim funkcje gospodarcze. Zarys zamku górnego wyznaczają ceglane mury obwodowe zachowane od strony północnej oraz częściowo wschodniej i zachodniej, sięgające obecnie do ok. 4,0 m wysokości, a wskazujące iż domknięte nimi założenie zajmowało ok. 870 m², w narożniku północno-zachodnim obwodu znajduje się cylindryczna wieża o średnicy ok. 5,50 m. Dominantę wysokościową obiektu tworzy ceglana, zbudowana w wątku gotyckim, pięciokondygnacyjna wieża mieszkalna — donżon, o wysokości (do gzymsu) — ok. 15,0 m, i wymiarach u podstawy 11,0 × 16,60 m, w narożnikach której znajdują się cztery przypory. Od strony północnej mieści się monumentalny portal pierwotnego, głównego wejścia do wieży, z zachowaną prowadnicą na bronę i wykonanymi ze sztucznego kamienia kroksztynami u nasady nieistniejącego łuku. W 2 ostatnich dekadach XX wieku wnętrze budynku poddane zostało nieukończonym i niezbyt trafnym działaniom remontowym. Donżon wieńczy wyniosły, kryty dachówką czterospadowy dach, z późnonowożytną więźbą. Zauważyć należy, iż opisywana wieża mieszkalna, należy do najlepiej zachowanych średniowiecznych obiektów *architecturae militaris* w niżowej strefie dawnego

Ryc. 1. Golańcz, gm. Golańcz, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie,
stan. 1. Widok zamku od strony południowej

Abb. 1. Golańcz, Gem. Golańcz, Kr. Wągrowiec, Woi. Großpolen,
Fstl. 1. Die Ansicht des Schlosses von der südlichen Seite.

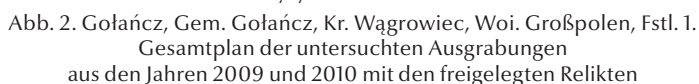
Fot./Photo A. Przybyłok

Królestwa Polskiego (ryc. 1). Zamek dolny nie istnieje, a jedyną po nim pozostałością jest wymagająca pilnej konserwacji barokowa brama (ryc. 1).

Dzieje badań architektonicznych i archeologicznych zamku gołanieckiego mają już dość długą metrykę. Donżon badany był metodami architektonicznymi przez Eligiusza Kodurę (1952) oraz Antoniego Kąsinowskiego (1985), na podstawie wniosków którego Jan Skuratowicz (2001, 2006) opracował rekonstrukcję obiektu publikowane przez monografistkę zamku — Marię Strzałko (1997, s. 31–39)¹.

Pierwsze badania archeologiczne przeprowadzone zostały pod kierunkiem H. Jöhannesa w latach 1941–1944 (podawana jest też data 1943). Wyniki tychże penetracji, wymagających osobnego opracowania także w kontekście uwarunkowań metodycznych i historycznych, omówione zostały częściowo przez E. Kodurę, który załączył do swej pracy rzut niemieckich wykopów, sporządzony na podstawie dostępnej mu dokumentacji. Plan ten wskazuje na wielki zasięg prac wykopaliskowych, którymi objęto obszar o powierzchni ok. 500 m², głównie w rejonie południowego międzymurza oraz w południowej części zamku dolnego. W maju 1981 roku weryfikacyjne badania terenowe przeprowadziła ekipa Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej Państwowych Przedsiębiorstw Pracowni Konserwacji Zabytków w Szczecinie (PP PKZ), pod kierunkiem Eugeniusza Cnotliwego (E. Cnotliwy 1995). Zrealizowano wtedy 5 ciągów odwiertów, przy pomocy których rozpoznano

¹ U M. Strzałko Czytelnik znajdzie także omówienie dziejów zamku w Golańczy, do których autorzy odnoszą się będą w swoich konkluzjach.

stratygrafię stanowiska na osi północ–południe oraz wschód–zachód, a także wyeksplorowano sondą o wymiarach 1,20 × 2,0 m, wytyczony przy południowym murze obwodowym. Odwiertami zlokalizowano nieznane dotąd mury na zamku dolnym, związane z nowożytną dobą jego egzystencji oraz przeanalizowano układ nawarstwień kulturowych, wykluczając (podobnie jak ekipa niemiecka) obecność

osadnictwa starszego niżli związane z zamkiem. Przedstawiono także analizę pozyskanych w trakcie badań materiałów zabytkowych, przede wszystkim ułamków naczyń glinianych.

Nowe badania w rejonie zamku, kierowane przez autorów tegoż opracowania, przeprowadzone zostały w latach 2009 i 2010, a planowany jest jeszcze trzeci i zarazem ostatni ich sezon (T. Olszacki, A. Różański 2009; 2010). Prace te odbywały się dzięki środkom wyasygnowanym na ten cel przez Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, a udział w nich brała grupa studentów archeologii z uniwersytetów w Łodzi i Poznaniu. Celem rozpoczętych w 2009 roku prac stało się rozpoznanie kolejnych faz rozwoju zamku, połączone z analizą nawarstwień kulturowych. W tym celu wytyczono 25 wykopów archeologicznych oraz odkrywek architektonicznych, o numeracji 1/2009-19a/2010 i łącznej powierzchni 239,55 m² (w sezonach: 2009 — 102,50 m²; 2010 — 137,05 m²), z których pozyskano 10 230 zabytkowych ruchomości (odpowiednio: 3728 i 6502) (ryc. 2). Jeszcze przed rozpoczęciem eksploracji, Tomasz Herbich z IAiE PAN wykonał badania elektrooporowe, którymi objęto *plateau* zawarte pomiędzy południowym odcinkiem muru obwodowego, fosami: wschodnią i zachodnią, a brzegiem jeziora Smolary. W 2010 roku w badaniach terenowych uczestniczył Piotr Kittel z Instytutu Nauk o Ziemi UŁ, który wstępnie rozpoznał warstwy zakumulowane w fosach oraz morfologię i morfometrię formy na której powstał zamek (P. Kittel 2010). W tym samym roku na potrzeby badań Artur Ginter wykonał fotogrametryczną inwentaryzację murów wieży mieszkalnej oraz trzy panoramy cylindryczne obiektu (A. Ginter 2010).

Niniejszy artykuł stanowi próbę podsumowania badań archeologicznych przeprowadzonych w latach 2009–2010. W tekście planowo pominięto prezentację materiałów zabytkowych, nawiązując do nich tylko w kontekście chronologii układów stratygraficznych, skoncentrowano się zaś przede wszystkim na analizie nawarstwień kulturowych oraz struktur budowlanych, tak murowanych, jak i wykonanych z materiałów nietrwałych².

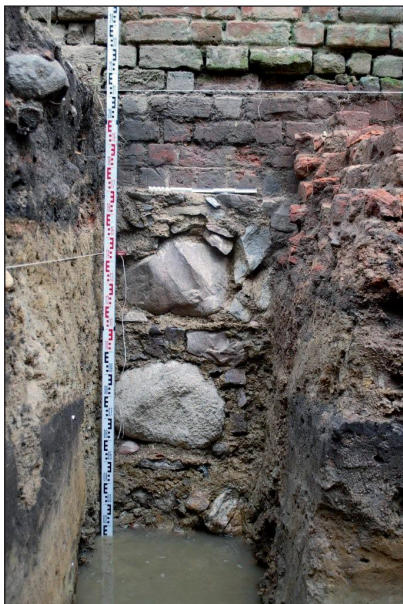
1. Opis analityczny jednostek badawczych

1.1. Rejon międzymurza północnego i północnego przedpoła muru obwodowego zamku (wykopy 1/2009, 9/2009 i 16/2010)

Wykop **1/2009 (2,0 × 8,0 m)** założono pomiędzy północną elewacją wieży mieszkalnej, a południowym licem północnego odcinka muru obwodowego, czyli w obszarze międzymurza północnego. Wytyczono go w taki sposób, aby jego krawędź zachodnia znajdowała się w połowie długości progu pierwotnego otworu wejściowego do donżonu. Jego przedłużeniem w kierunku północnym był wykop **16/2010 (2,0 × 9,0 m)**, założony po północnej stronie muru obwodowego. W międzymurzu

² Z uwagi, że wyniki analiz geomorfologicznych przeprowadzonych przez P. Kittla są przedmiotem osobnego artykułu zamieszczonego w niniejszym tomie, odwołujemy się tutaj tylko do ich wyników.

badana była także niewielka odkrywka **9/2009 (1,0 × 2,0 m)**. Korona rozpoznanego w wykopie 1/2009 muru fundamentowego donżonu znajdowała się na wysokości niwelacyjnej 91,25 m n.p.m., na której to zarejestrowano odsadzkę o głębokości ok. 0,06 m (ryc. 3). Na odsadźce ułożono warstwę wyrównawczą, tzw. rolkę, powyżej której murowano już w regularnym wątku gotyckim, z użyciem cegieł o orientacyjnym formacie $x = 95\text{--}100\text{ mm}$, $y = 130\text{--}135\text{ mm}$ i $z = 278\text{--}290\text{ mm}$. Poniżej odsadźki do budowy fundamentu użyto wyłącznie kamieni eratycznych i mocnej zaprawy wapiennej. Na badanym, niewielkim odcinku muru, zaobserwowano użycie bardzo dużych, nieobrobionych eratyków, które to układano zapewne warstwami; przestrzenie pionowe i poziome pomiędzy rzeczonymi głazami wypełniano natomiast tłuczonymi eratykami bez tendencji do warstwowania. Z mniejszych, łamanych kamieni ukształtowano też wierzchnią warstwę fundamentu, przechodzącą we wspomnianą odsadzkę. Materiał budowlany układany był starannie, a lico muru było „suche”, co świadczy o pracach przeprowadzonych w dość szerokim wkopie

Ryc. 3. Gołańcz, gm. Gołańcz,
pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie,
stan. 1. Fundament wieży mieszkalnej
odsłonięty w wykopie 1/2009

Abb. 3. Gołańcz, Gem. Gołańcz,
Kr. Wągrowiec, Woi. Großpolen, Fstl. 1.
Fundament eines in dem Aushub 1/2009
freigelegten Wohnturms.

Fot./Photo A. Róžański

Ryc. 4. Gołańcz, gm. Gołańcz,
pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie,
stan. 1. Fundament muru obwodowego
zamku odsłonięty w wykopie 1/2009

Abb. 4. Gołańcz, Gem. Gołańcz,
Kr. Wągrowiec, Woi. Großpolen, Fstl. 1.
Fundament einer in dem Aushub 1/2009
freigelegten Umgebungsmauer

Fot. A. Róžański

fundamentowym. Wkop ten był wyraźnie widoczny w profilach wschodnim i zachodnim wykopu 1/2009. Poziom posadowienia fundamentu tegoż muru (podobnie jak opisanego poniżej muru obwodowego zamku) ze względu na napływ wody nie został osiągnięty, jednak obserwacja krawędzi wykopu fundamentowego wskazuje, że jego spąg znajduje się na poziomie ok. 89,30–89,40 m n.p.m. Do fundamentu donżonu i jego murów naziemnych dostawiony został w dobie nowożytniej fundament jednobiegowych schodów prowadzących z poziomu międzymurza do pierwotnego otworu wejściowego od strony zachodniej. Korona tegoż reliktu, czytelna od poziomu 91,70 m n.p.m., odkopana została już przez archeologów niemieckich, stąd znany jej pełne wymiary: 1,20 × 1,80 m. Konstrukcja zbudowana została niestarannie, z wtórnie użytych cegieł gotyckich oraz (w najniższej warstwie) z fragmentów cegieł i małych eratyków, jej ściany miały grubość zaledwie jednej cegły, spoiwem była glina, a poziom jej posadowienia znajdował się na ok. 91,00 m n.p.m. Fundamenty muru obwodowego zamku, badane w wykopach 1/2009 i 16/2010, zbudowane zostały w inny sposób niż donżonu (ryc. 4). Najniższy odsłonięty ich poziom zbudowany był z małej i średniej wielkości eratyków, licowanych poziomymi deskami szalunkowymi (korona szalunku na 89,56 m n.p.m.), którą to sytuację rozpoznano w obrębie wykopu 16/2010. Wyżej obserwowano fundament zbudowany z średnich i dużych eratyków, układanych dość niestarannie, wszakże z tendencją do warstwowania, a uzupełnianych ceglami-palcówkami i ich fragmentami (nie rejestrowanymi w fundamencie muru wieży mieszkalnej) oraz mniejszymi kamieniami eratycznymi. Powyżej poziomu około 90,00 m n.p.m., mur wykazywał rozwarstwienie na część wschodnią i zachodnią, różniące się rodzajem zaprawy wapiennej i większą domieszką gruzu ceglanego użytego jako wypełnienie; rozwarstwieniu temu odpowiadały w stratygrafii dwa wkopy o różnej chronologii. Sytuację tę rozpatrywać należy w kontekście późniejszej (nowożytnej) ingerencji ziemnej, której celem była naprawa zachodniej partii obserwowanego w wykopie fundamentu. Strop kamiennej partii fundamentowej w części wschodniej znajdował się na wysokości 90,58 m n.p.m., podczas gdy od strony zachodniej kamienie (ułożone później) sięgały wyżej — do 90,76 m n.p.m. Nad fundamentem rozpoczynał się mur ceglany, z tzw. palcówek, o przybliżonych wymiarach $x = 95\text{--}100\text{ mm}$, $y = 129\text{--}135\text{ mm}$ i $z = 280\text{--}290\text{ mm}$. U jego podstawy wymurowano dwie warstwy rolki, z tym że podczas reperacji fundamentu niższa warstwa została zniszczona. Powyżej tego poziomu, po obu stronach muru ułożono rząd cegieł w wątku wozówkowym (korona na około 90,96 m n.p.m.). Ponad nim w południowym licu muru utrzymywano już regularny watek gotycki, podobnie było pierwotnie i w licu północnym, ale po późniejszym przemurowaniu wprowadzono tam odsadzkę, ponad którą zastosowano w dwóch warstwach watek główkowy, wyżej zaś gotycki.

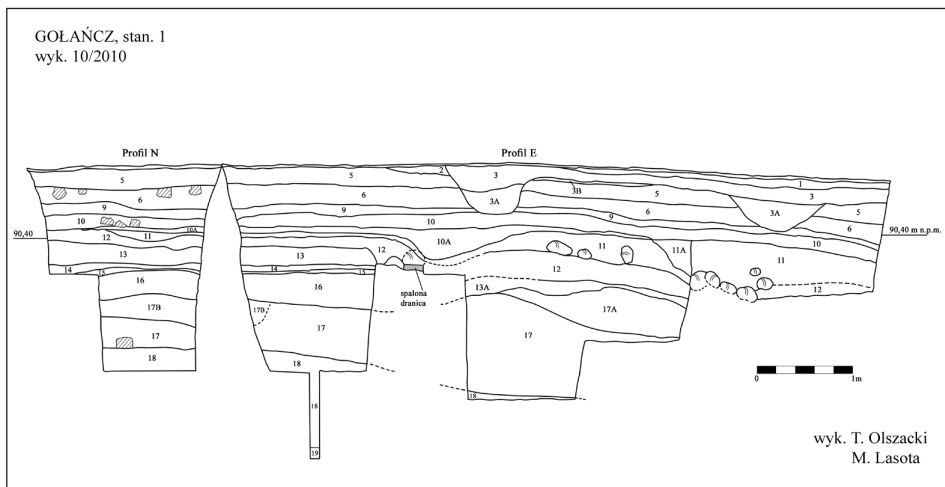
Badania wykopów 1/2009 i 16/2010 pozwoliły na wyodrębnienie sześciu sekwencji stratygraficznych. Na wysokości niwelacyjnej ok. 89,78–90,62 m n.p.m. (ze spadkiem w kierunku północnym), znajdował się strop calca, który tworzył ciemnożółty piasek zalegający na warstwach gliniastych oraz odłożona na piasku torfia-

sta próchnica z pierwotnym humusem. Ten naturalny profil glebowy, wykształcony w podmokłym środowisku, przecięty został przez dwa wkopy, widoczne od strony południowej i północnej, związane z najstarszą — I sekwencją stratygrafii kulturowej. Wkop południowy to wykop fundamentowy pod budowę wieży mieszkalnej. W trakcie jego wykonywania ziemię odrzucano na zewnątrz, co manifestowało się jako niewielki nasyp składający się z warstw naturalnych na złożu wtórnym. Po zakończeniu działań murarskich przy fundamencie ekipa budowlana osadziła w wykopie fundamentowym drewniany pal — element rusztowania słupowego, wbijając go w calec, wyżej pal ów został obsypany w trakcie zasypywania wkopu, co dokonało się poprzez zsunięcie części urobku ziemnego; wtedy dopiero plac budowy został w tym rejonie wyrównany. Na tym poziomie zdeponowaniu uległa warstwa budowlana o miąższości ok. 0,10–0,20 m, strop której znajdował się ok. 0,05 m powyżej odsadzki fundamentowej muru magistralnego donżonu. W tym samym, bądź zbliżonym, czasie co wkop fundamentowy powstał też wkop, którego krawędź rozpoczynała się w odległości ok. 6,0 m, skąd rozciągał się on około 4,0 m w kierunku północnym. Na wschodnim profilu wykopów 1/2009 oraz 16/2010 był on odsunięty od muru na odległość 1,30–1,60 m (w górnej strefie), do ok. 0,40–0,60 m w najniższym osiągniętym jego poziomie (na głębokości 89,45 m n.p.m.). Tymczasem w profilu zachodnim obu wykopów wyróżniono wkop zwężający się już od poziomu ok. 90,10 m n.p.m., ze spągiem na ok. 89,75 m n.p.m., z charakterystycznymi obrywami brzegu. Opisowaną sytuację analizować należy w kontekście przedstawionych już różnic, stwierdzonych w fundamentowej partii muru. Sekwencja II dokumentuje pierwszą fazę użytkowania zamku gołanieckiego. W jej spągu znajdowała się spaleniżna odłożona wprost na warstwie budowlanej donżonu i stanowiąca pierwotną nawierzchnię, położoną ok. 1,90 m poniżej poziomu progu otworu wejściowego. Na niej zalegała nasycona zabytkami najstarsza warstwa kulturowa zdeponowana w trakcie kilkudziesięciu pierwszych lat użytkowania zamku. Jej strop na styku z murem wieży mieszkalnej znajdował się na wysokości niwelacyjnej 91,45 m n.p.m., po czym opadał łagodnie do poziomu ok. 90,70 m n.p.m. Analiza materiału zabytkowego pochodzącego z tej warstwy, wraz z korelacją danych wynikających z analizy architektonicznej i badań źródeł pisanych, każe odnieść jej datowanie do ok. połowy wieku XIV, po 2 ćwierć XV stulecia. Sekwencja III związana jest z procesem budowy północnego odcinka muru obwodowego założenia zamkowego. Spośród włączonych do tej sekwencji warstw wymienić należy wkop fundamentowy pod mur obwodowy, a także hałdę powstałą z odrzucania urobku na teren przyszłego międzymurza, na której to odłożyła się warstwa budowlana. Poziom użytkowy zdeponowany w przestrzeni międzymurza północnego po wybudowaniu muru obwodowego uznano za IV sekwencję stratygraficzną. Stanowi go nasycona zabytkowymi ruchomościami warstwa próchniczna o miąższości ok. 0,18–0,30 m, ze stropem na poziomie ok. 91,60 m n.p.m. Datowanie tej warstwy zamknąć można w 2 połowie XV stulecia. Współczesna tej jednostce warstwa z wykopu 16/2010 nasycona była ogromną ilością materiału zabytkowego, skomasowanego jednak wyłącznie w bezpośredniej

bliskości muru obwodowego (z miejsca tego zebrano łącznie 799 ułamków naczyń glinianych). By wyjaśnić tę sytuację odwołać się należy do analizy architektonicznej północnego lica północnego muru obwodowego, w którym to występuje rząd sześciu czworobocznych otworów o wymiarach ok. $0,30 \times 0,30$ m, rozmieszczonych na tej samej wysokości, pomiędzy narożną wieżą, a zachodnią krawędzią wykopu 16/2010, w rozstawie co 1,20–1,85 m, którym to towarzyszą niżej położone otwory mające najczęściej kształt położonego prostokąta. Opisane relikty traktować należy jako gniazda po belkach drewnianego ganku, który to dostępny był przez zamurowany obecnie otwór wyjściowy w cylindrycznej wieży. Podtrzymywany ukośnymi belkami (zaczopowanymi w podłużnych otworach) ganek kończył się nad wykopem 16/2010 i w tym też miejscu zrzucano śmieci, w tym liczne opakowania ceramiczne. Czas budowy północnego odcinka muru obwodowego datujemy na ok. połowę wieku XV, a tym samym początkowy czas depozycji warstwy śmieci odnosić należy do 2 połowy wieku XV, z czym w pełni koresponduje analiza technologii i form naczyń glinianych. Górnej granicy chronologicznej, w świetle analizy tegoż zbioru, upatrywać należy ok. połowy wieku XVI. Brak w wykopie zabytków, które pewnie datować można by na 2 połowę wieku XVI po XVIII stulecie, co pozwala przypuszczać, iż najpóźniej od czasów potopu szwedzkiego zewnętrzny ganek już nie funkcjonował. Jako sekwencję V identyfikujemy poziom bruku ułożonego u schyłku XV wieku w przestrzeni międzymurza, strop którego znajdował się na wysokości niwelacyjnej ok. 91,60–91,70 m n.p.m. Powyżej tej nawierzchni nawarstwienia kulturowe zostały usunięte w trakcie okupacyjnych prac archeologicznych, bądź też już podczas późniejszych prac ziemnych. Nowożytne ingerencje wziemne przecinające warstwę bruku zaklasyfikowano do VI i ostatniej sekwencji nawarstwień.

1.2. Rejon międzymurza południowego i południowego przedpoła muru obwodowego zamku górnego (wykopy 10/2010, 10a/2010, 11/2010, 12/2010, 13/2010 i 17/2010)

Analiza zarejestrowanej w wykopie 10/2010 sytuacji stratygraficznej pozwala na wyodrębnienie pięciu sekwencji nawarstwień (ryc. 5). Naturalny profil geologiczny, zawierający nieomal metrowej miąższości pokład torfu (ze stropem na poziomie niwelacyjnym obserwowanym od 89,27 m n.p.m., do 88,74 m n.p.m., w centralnej partii wykopu), zdeponowany na jeziornych piaskach organicznych i żwirach, jednoznacznie wskazuje na obecność w tym miejscu zbiornika wodnego, który — co wynika z szerszego kontekstu badań geomorfologicznych — znajdował się w momencie budowy wieży mieszkalnej w bezpośredniej jej bliskości. Jako I sekwencję nawarstwień wyróżniono powstanie nasypu niwelacyjnego I fazy, na który składały się gliniasto-próchniczne jednostki 17, 17a, 17b, 16, 15 i 13a, ze stropem obserwowanym od wysokości niwelacyjnej od 90,06 do 89,78 m n.p.m., ze spadkiem w kierunku południowym. Powstanie nasypu miało na celu powiększenie obszaru „wyspy

Ryc. 5. Gołańcz, gm. Gołańcz, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie, stan. 1.
Wykonanie 10/2010, profile północny i wschodni

Abb. 5. Gołańcz, Gem. Gołańcz, Kr. Wągrowiec, Woj. Großpolen, Fstl. 1. Aushub 10/2010.
Nord- und Ostprofil

Opis nawarstwień: 1 – ciemnobrunatna próchnica z wtętami gruzu ceglano-wapiennego; 2 – średniej wielkości kamienie eratyczne ze zbitą ciemną próchnicą; 3 – rozdrobniony gruz ceglany; 3a – rozdrobniony gruz ceglany z ciemną próchnicą (wypełniska wkopów); 3b – rozłożone drewno; 5 – ciemnobrunatna próchnica; 6 – zbita próchnica z drobnym gruzem ceglano-wapiennym i gliną; 9 – żółta glina z licznymi wtętami zlasowanej cegły i spalenizny; 10 – ciemnobrunatna próchnica z wtętami gruzowymi; 10a – ciemnobrunatna próchnica z licznymi wtętami spalenizny; 11 – żółta glina; 11a – ciemna próchnica przemieszana z gliną (wypełnisko wkopu); 12 – ciemnobrunatna próchnica z wtętami gruzu ceglano-wapiennego; 13 – żółto-zielona glina; 14 – rozłożone drewno ze spalenizną, próchnicą oraz wtętami ceglanymi; 15 – zielono-żółto-szara glina (nasyp); 16 – ciemna próchnica przemieszana z niebiesko-szarą gliną i wtętami gruzowymi (nasyp); 17 – niebiesko-szara, mokra glina z pojedynczymi ceglami (nasyp); 17a – niebiesko-szara glina przemieszana z ciemną próchnicą (nasyp); 17b – niebiesko-szara glina przemieszana z ciemną próchnicą (nasyp); 18 – torf (głębiej przewarstwiony piaskami) – calec; 19 – jeziorne piaski organiczne ze żwirami – calec

zamkowej”, poprzez odsunięcie północnej granicy jeziora. Jak można domniemywać na podstawie analizy stratygrafii, na opisywanym nasypie powstała drewniana konstrukcja delimitacyjna, której pozostałością była odsłonięta na poziomie niwelacyjnym 90,12–90,18 m n.p.m., poziomo zalegająca dranca o szerokości 0,22–0,28 m i zachowanej miąższości ok. 0,05 m, zajmująca całą szerokość jednostki badawczej. Nadmienić należy, iż pod nasypem, wprost na torfiastym calcu zalegały fragmenty cegieł gotyckich, jak i jedna cała cegła „palcówka”, a także doskonale zachowana drewniana belka, która pobrana została do analiz dendrochronologicznych. Wraz z powstaniem rzeczonego nasypu granica pomiędzy łądem, a jeziorem Smolary przebiegała w centralnej partii „wyspy zamkowej” w odległości ok. 18,0 m na południe od wieży mieszkalnej. Obserwacje te nierozdzielnie łączą się z analizą nawarstwień sekwencji II (strop na poziomie niwelacyjnym od 90,42–89,90 m n.p.m., ze spad-

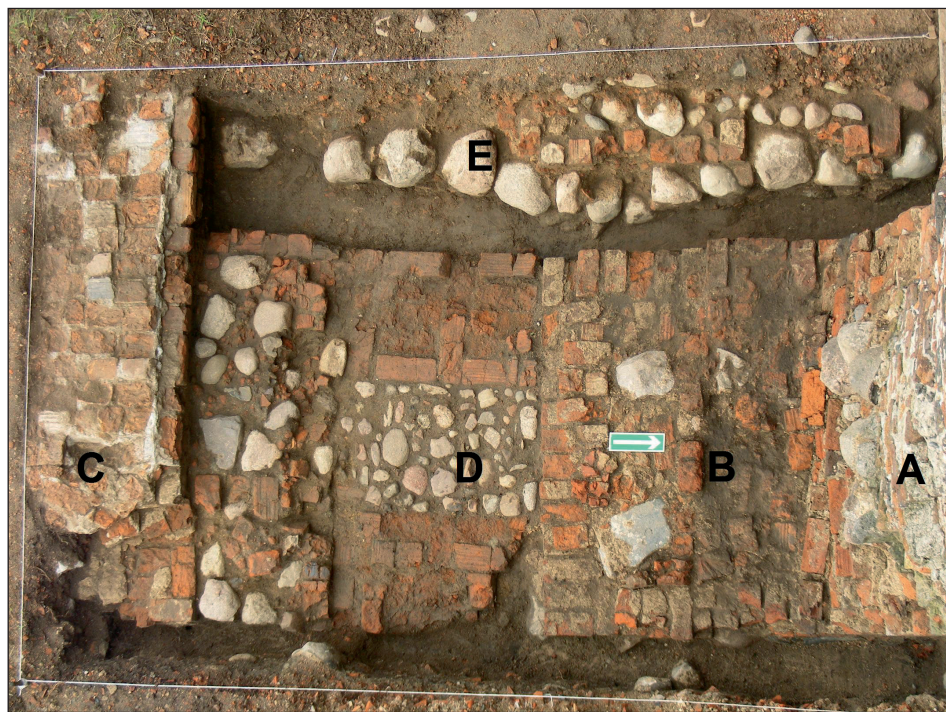
kiem w kierunku południowym), do której zaliczono jednostki 14, 13 i 12, które postrzegać można jako zdeponowane na nasypie I fazy, po obu stronach rekonstruowanego drewnianego ogrodzenia. Znamionym jest, iż nawarstwienia odłożone po południowej stronie ogrodzenia są bardziej przemieszane, co może wskazywać na okresowe podmywanie tego obszaru przez wody jeziora. Pośród zabytków ruchomych pozyskanych z warstw sekwencji II, a przyporządkowanych do warstwy 12, wyróżniono dość duży zbiór 197 ułamków naczyń glinianych, wśród których dominują okazy typowe dla późnośredniowiecznej ceramiki gołanieckiej, które datujemy orientacyjnie na 1 połowę wieku XV, tak też datujemy moment budowy nasypu. Sekwencja III to powstanie gliniastego nasypu fazy II, zbudowanego z warstwy 11 (żółtej gliny), ze stropem na poziomie niwelacyjnym od 90,46 do 90,12 m n.p.m. W obrębie tegoż nasypu, wystąpiły średnie i małe kamienie eratyczne, stanowiące zapewne integralny jego komponent (jądro). Powstanie nasypu przyczyniło się do powiększenia *plateau* „zamku dolnego” i dalszego przesunięcia brzegu jeziora Smolary w kierunku południowym do ok. 24,0–25,0 m od donżonu. W odróżnieniu od wyraźnej granicy pomiędzy warstwami jaką stanowiło drewniane przepierzenie umiejscowione na nasypie fazy I, warstwy zdeponowane na nasypie fazy II, czyli IV sekwencja stratygraficzna (jednostki 10a, 9, 6 i 5 oraz wkop 11a), rozciągały się równomiernie na całej długości wykopu, z łagodnym spadkiem w kierunku południowym. Z najstarszej z warstw omawianej sekwencji zebrano 318 ułamków naczyń, których zestawienie procentowe odpowiada w pełni sytuacji zarejestrowanej w warstwie 3 z wykopu 1/2009, co pozwala synchronizować datowanie obu jednostek na ok. 2 połowę wieku XV, choć w przypadku warstwy 10, końca jej depozycji upatrywać można w początkach wieku XVI. Na warstwie 10 znajdowała się twarda żółta glina z licznymi wtrętami zlasowanej cegły i spalenizną (warstwa 9, strop na ok. 90,77–90,32 m n.p.m.), stanowiąca najpewniej przez dłuższy czas poziom użytkowy (współczesny brukowi), na którym odłożyły się frakcje próchniczno-gruzowe, które postrzegać można jako świadectwo destrukcji i niwelacji, zapewne po zniszczeniach z 1656 roku. W warstwach tych wystąpił materiał ruchomy zdecydowanie różniący się od zebranego z warstwy 10; pośród 367 fragmentów naczyń dominowały łącznie typowo nowożytnie grupy technologiczne. Duże znaczenie dla datowania warstwy ma również bardzo duży udział kafli w kolorystyce błękitno-białej, zdobionych motywami „antycznymi” (jak choćby wyobrażeniem Aleksandra Wielkiego i zapewne Juliusza Cezara), które datować wypada na 1 połowę wieku XVII. Wątpliwości wzbudzać może interpretacja najmłodszej — V sekwencji (warstwy 3a, 3, 3b, 2 i 1). Wynikają one z usunięcia w 2 połowie wieku XX nawarstwień użytkowych związanych z analizowaną sekwencją, jak i jednostek które zalegały powyżej nich. W wykopie obserwowano natomiast dwa wkopy wypełnione warstwą 3a, oddalone od siebie o ok. 2,20 m. Pomiędzy wkopami znajdowała się warstwa rozłożonego drewna (3b) — zalegająca na poziomie niwelacyjnym ok. 90,87 m n.p.m., na niej zaś rozdrobniony gruz ceglany (warstwa 3). Analiza wymienionych nawarstwień pozwala, z pewną ostrożnością, identyfikować je z relikdami budynku wzniesionego

z materiałów nietrwałych, a spełniającego funkcje gospodarcze. Budynek ten, być może mający ok. 4,0 m szerokości, datować wypada na 2 połowę XVII–1 połowę XVIII stulecia.

Przeważającą część wykopu 11/2010 (3,0 × 3,0 m) zajął kamienny bruk, nie sięgający wszakże wschodniej krawędzi jednostki badawczej, gdzie eksplorację prowadzono do calca. Obserwacja zastanej w wykopie sytuacji stratygraficznej pozwala, podobnie jak w przypadku wykopu 10/2010, na wyodrębnienie pięciu sekwencji nawarstwień stratygraficznych. Rozpoznane przy pomocy odwiertu nawarstwienia calcowe, czyli torf o miąższości ok. 0,45 m zalegający na żwirach, strop którego wystąpił na poziomie niwelacyjnym 89,37 m n.p.m. (czyli w pełni porównywalnym z obserwowanym w wykopie 10/2010), dowodzą obecności w tym miejscu zbiornika wodnego jeszcze w latach pierwszej fazy użytkowania donżonu. Na warstwach tych zdeponowany został nasyp I fazy związany z sekwencją I (strop na ok. 90,27–90,07 m n.p.m.), nie zawierający żadnego materiału zabytkowego. Jako sekwencję II wyróżniono cienką, kilkucentymetrową warstwę użytkową jaka odłożyła się na nasypie fazy I (kleista warstwa rozłożonego drewna z wtrętami ceglanymi i spalenizną), ze stropem na poziomie 90,13–90,35 m n.p.m. Z warstwy tej pozyskano zaledwie 2 fragmenty naczyń, a także 10 destruktywów kości zwierzęcych i destrukty budowlane. Związany był z nią czworoboczny pal o wymiarach ok. 0,20 × 0,20 m, zachowany w postaci dołka postłupowego ze stropem sięgającym 90,42 m n.p.m., a spągiem na 90,22 m n.p.m. Egzystencję poziomu użytkowego zachowanego w postaci sekwencji II skłonni jesteśmy korelować z sekwencją II z wykopu 10/2010 i datować ją w horyzoncie 1 połowy wieku XV. Sekwencja III to powstanie piaszczystego nasypu II fazy, ze stropem na ok. 90,27 m n.p.m. Na nasypie tym wyróżniono sekwencję IV — nasycony zabytkami (115 ułamków naczyń) poziom użytkowy w postaci ciemnoszarej próchnicy z dużą ilością węgla i fragmentami rozłożonego drewna, który korelować możemy ze spągiem IV sekwencji z wykopu 10/2010 i datować na 2 połowę wieku XV. Jako sekwencję V wyodrębniono warstwę podsypki pod bruk, a jednocześnie warstwę użytkową w miejscu nie zajętym przez kamienną nawierzchnię, czyli żółtą glinę i sam bruk ułożony z kamieni eratycznych z poziomem użytkowym na 90,32–90,79 m n.p.m.

Na obrzeżach bruku znajdowały się bardzo duże kamienie eratyczne sugerujące, iż w obrębie wykopu rozpoznano krawędź nawierzchni, nie rozpościerającej się na całym dziedzińcu zamku dolnego, ale tylko w jego zachodniej i północnej części, zwłaszcza w pobliżu bramy (obserwowano ją także w wykopach 13/2010, 14/2010, 14a/2010 i 17/2010). Ponad brukiem nie wystąpiły warstwy użytkowe, ale jednostki związane z ruiną zamku w 1656 roku.

Przy południowym boku donżonu eksplorowano wykop **12/2010 (3,50 × 5,0 m)** i przyległą do niego od południa jednostkę **17/2010 (2,0 × 4,0 m)**. Najstarsze struktury murowane odkryte w obrębie wykopów 12/2010 i 17/2010 związane były z południowym murem magistralnym wieży mieszkalnej oraz w pełni odsłonięty w rzucie fundamentem latryny (ryc. 6). Mur magistralny donżonu odsłonię-

Ryc. 6. Gołańcz, gm. Gołańcz, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie, stan. 1.
Widok na relikty odsłonięte w wykopie 12/2010, gdzie: A – strzępia muru latryny (faza I),
B – relikty latryny (faza II), C – mur obwodowy zamku, D – konstrukcje związane z latryną fazy II,
E – fundamenty nowożytniej przybudówki

Abb. 6. Gołańcz, Gem. Gołańcz, Kr. Wągrowiec, Woi. Großpolen, Fstl. 1.
Ansicht der im Aushub 12/2010 freigelegten Relikte.

Fot./Photo T. Olszacki

to na dwóch krótkich odcinkach po zachodniej i wschodniej stronie latryny. Mur ten zbudowany był z cegieł gotyckich, układanych na zaprawie wapiennej w wążku gotyckim. Na poziomie ok. 91,22 m n.p.m., znajdowała się korona fundamentu donżonu, zbudowanego z kamieni eratycznych, wiązanych zaprawą wapienną. Mur latryny, wysunięty przed elewację południową wieży mieszkalnej i w pełni z nią przewiązany, zbudowany był w sposób analogiczny, ze starannie układanych cegieł „palcówek” (wymiary ok. $x = 94\text{--}100\text{ mm}$, $y = 122\text{--}134\text{ mm}$ i $z = 264\text{--}277\text{ mm}$), wiązanych zaprawą wapienną i z zastosowaniem wążku gotyckiego. We wnętrzu muru użyto dość dużych, choć nielicznych, eratyków, które to obserwować można było w strzępiach do poziomu ok. 92,25 m n.p.m. Rozpoznany w wykopie mur latryny miał wymiary w obrysie ok. $2,05 \times 2,10\text{ m}$, a jego korona znajdowała się

na ok. 91,50 m n.p.m. Na wysokości 91,19 m n.p.m., obserwowano koronę zbudowanego z eratyków fundamentu tegoż muru, zaznaczoną w postaci odsadzki; poziom posadowienia fundamentów donżonu i latryny w obrębie wykopu nie został osiągnięty. Przechodząc do rekonstrukcji średniowiecznej latryny, była to budowla o wysokości ok. 12,50 m, mierząc od stropu fundamentu, do korony muru, czyli sięgająca do ok. 103,75 m n.p.m., a wieńczył ją dwuspadowy daszek z kalenicą na poziomie ok. 105,08 m n.p.m. Odcinkowo zamknięte wejście do jedyne go pomieszczenia latrynowego wiodło z poziomu czwartej kondygnacji donżonu; wysokość tej lokalności osiągała ok. 2,0 m. Wspierała się ona na dwóch południkowo zorientowanych murach magistralnych, o miąższości nieco ponad 0,50 m każdy, których rozstaw odpowiadał wymiarom fundamentu zarejestrowanego w wykopie. Przypuszczać można, że od strony jeziora latryna nie była przesłonięta mурowaną ścianką. Począwszy od wysokości 96,02 m n.p.m., wspomniane mury osłaniające szyb latryny od strony wschodniej i zachodniej, a także lico południowe muru wieży mieszkalnej przechodziły w „skos”, ułatwiający odprowadzenie nieczystości w kierunku zbiornika wodnego. Podstawą dla całej opisanej konstrukcji była scharakteryzowana już, niemal kwadratowa „stopa” osadzona na kamiennym fundamencie. Następnym, pod względem kolejności realizacji, był południowy odcinek muru obwodowego, rozpoznany w obu omawianych jednostkach badawczych. Mur ten miał ok. 1,25 m miąższości, a jego korona znajdowała się na poziomie niwelacyjnym ok. 91,63 m n.p.m. Posadowienie fundamentu muru znajdowało się na głębokości 89,68 m n.p.m. Do poziomu 90,36 m n.p.m., mur ten zbudowano w ścisłym wkopie fundamentowym, z bardzo dużych, warstwowanych eratyków, układanych bez zaprawy wapiennej, z gliną jako lepiszczem. Powyżej, do poziomu 90,82 m n.p.m. (który uznać należy za strop fundamentu), mur zbudowano w poszerzonym wkopie, z mniejszych eratyków i cegieł, wiązanych zaprawą wapienną, bez wyraźnej tendencji do warstwowania. Powyżej fundamentu południowy mur obwodowy zbudowano z cegieł „palcówek”, o uśrednionych wymiarach zawierających się w przedziale $x = 90\text{--}100\text{ mm}$, $y = 120\text{--}130\text{ mm}$ i $z = 260\text{--}280\text{ mm}$. Cegły układano w wątku gotyckim, z małą troską o estetykę lica, z częstokroć wylewającą się ze spoin zaprawą. Mur ten zbudowany jest inaczej niż odcinek północny obwodu, rozpoznany w wykopach 1/2009 i 16/2010, co skłonni jesteśmy traktować jako świadectwo rozciągnięcia w czasie robót budowlanych przy realizacji zewnętrznego obwodu obronnego, przy czym omawiany tu odcinek traktowalibyśmy jako późniejszy, powstały u schyłku wieku XV, bądź już w 1 połowie XVI stulecia. Równocześnie z powstaniem muru warstwę użytkową był bruk z poziomem użytkowym opadającym od 90,91, do 90,46 m n.p.m. Podobnie, jak w wykopie 11/2010, także i w tutaj omawianym, na bruku zalegały warstwy destrukcji muru obwodowego i spalenizny, powstałe w wyniku zniszczeń wojennych z 1656 roku. Po wzniesieniu muru obwodowego zaistniał problem z umiejscowieniem latryny, której odpływ znalazł się w przestrzeni południowego międzymurza. Rozwiązano go poprzez przeniesienie jej na zewnętrzną, południową stronę muru. W tym celu pomiędzy latryną I fazy, a murem obwodowym wzniesiono konstrukcję

będącą przedłużeniem latryny w kierunku południowym na długości nieco ponad 2,0 m, przy szerokości 2,20–2,40 m. Rozpatrywana kontynuacja muru składała się z dwóch, wzniesionych w różny sposób części. Od strony południowej był to skuty mur (korona na 91,32 m n.p.m.) przyległy do muru obwodowego, zbudowany dość niestarannie, z cegieł „palcówek” i ich fragmentów oraz średniej wielkości kamieni eratycznych układanych na zaprawie wapiennej. Pomiędzy jego północną krawędzią, a południową krawędzią latryny I fazy ułożono konstrukcję składającą się z obustronnego oblicowania ogromnymi ceglami „palcówkami” (wymiary $x = 84$ mm, $y = 139$ – 141 mm i $z = 338$ – 382 mm), układanymi naprzemiennie: poprzecznie i wzdłużnie względem osi omawianej konstrukcji, a tworzącymi dwa pasy o szerokości ok. 0,78 m każdy oraz umiejscowioną pomiędzy nimi przestrzeń o wymiarach ok. $0,75 \times 1,10$ m, wyłożoną małymi eratykami. Do jej budowy nie użyto zaprawy wapiennej, a tylko gliny, nic też nie wskazuje, aby znajdowała się na niej konstrukcja murowana. Fundament obu części latryny II fazy znajdował się na tej samej głębokości 90,94 m n.p.m. W świetle przedstawionych danych domniemywać można, że latryna II fazy była wykuszem opierającym się na murze obwodowym i południowej części konstrukcji zidentyfikowanej w przestrzeni międzymurza oraz z ganku wykonanego z materiałów nietrwałych (najpewniej szachulca) ustawionego na północnej partii tej właśnie konstrukcji. Ganek ów łączył dawny otwór wejściowy do pomieszczenia sekretnego z nową latryną. Datowanie wspomnianej realizacji odnosimy ogólnie do 1 połowy wieku XVI, pamiętając o jej wtórności względem muru obwodowego. Najpóźniejszym z murów był relikw badany w zachodniej części wykopu 12/2010. Mur ten identyfikować należy z fundamentem przybudówki mieszczącej bieg schodowy, który to budynek znany jest zarówno z inwentarza spisane go w roku 1723, jak i rycin E. Raczyńskiego. Przybudówka zbudowana została na fundamentach ułożonych z dużych i średnich eratyków oraz cegieł, przelanych zaprawą wapienną. Fundament ten, z koroną na ok. 91,56 m n.p.m., wstawiony został pomiędzy południowy mur donżonu, a lico północne południowego odcinka muru obwodowego, sądzić jednak można, że dla posadowienia budynku wykorzystano także koronę muru obwodowego, jak i koronę fundamentu latryny I fazy. Tym samym wymiary przybudówki to ok. $5,0 \times 10,0$ m. Jak można zakładać w dolnej kondygnacji budynek ten był murowany, bądź szachulcowy, w górnej kondygnacji zaś z całą pewnością drewniany, a przykrywał go dwuspadowy dach, z kalenicą na poziomie ok. 100,30 m n.p.m., którego wschodnia połączona odcisnęła się w licu wieży mieszkalnej.

Najstarszym reliktem odsłoniętym w wykopie **13/2010** (**$2,50 \times 3,0$ m**, z aneksem **$1,50 \times 2,0$ m**) był fragment południowego odcinka muru obwodowego, zarejestrowany w północnej części jednostki badawczej, gdzie wystąpiło jego lico południowe i część korony muru, zachowanej na wyrównanym poziomie 90,90 m n.p.m., czyli ok. 0,70 m poniżej korony tego samego relikw badanego w wykopach 12 i 17/2010. Zauważono także, iż cegły ułożone były tutaj główkami do lica, co pozwala na przypuszczenie, iż odsłonięto fragment przelotu komunikacyjnego, wiodącego z dziedzińca zamku dolnego do międzymurza zamku górnego. Dla potwierdzenia tej sugestii koniecznym byłoby jednak odnalezienie w przyszłości węgarów przelotu. W wykopie odsłonięto relikty południowo-wschodniego narożnika budynku i przyległych

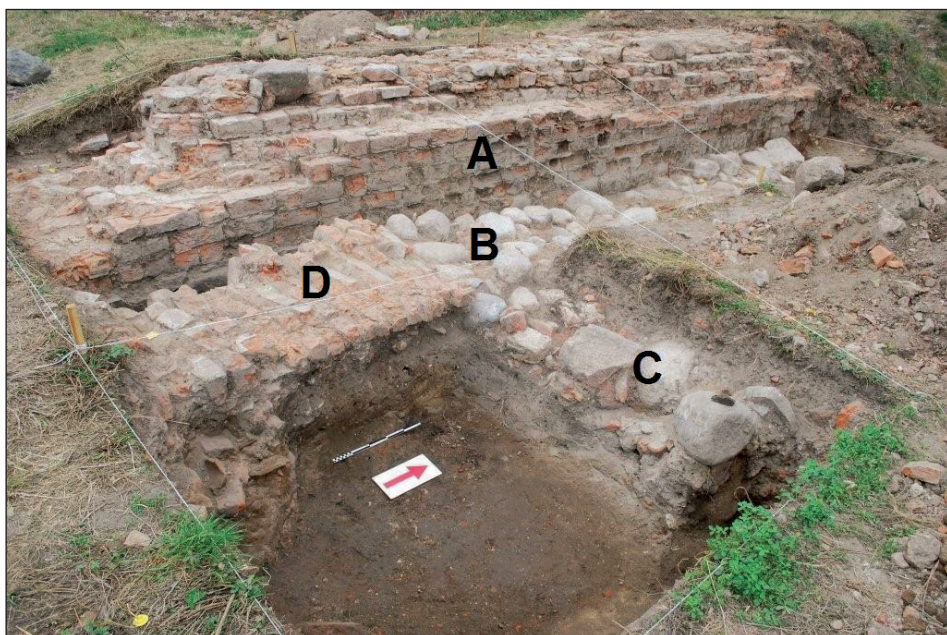
doń murów: południowego i wschodniego, o miąższości około 1,0 m. Budynek ten zbudowany został na fundamencie z różnej wielkości eratyków, uzupełnionych niewielką ilością cegieł. Granice fundamentu (z koroną na ok. 91,34 m n.p.m.), były trudne do ustalenia ze względu na jego nieregularność i dość oszczędne zastosowanie zaprawy wapiennej. Od strony północnej został on zniszczony do posadowienia, nie obserwowano więc jego styku z południowym murem obwodowym zamku, choć pierwotnie mury te były najpewniej do siebie dostawione. Na opisanym fundamencie zbudowane były ściany budynku wykonane z materiałów nietrwałych, co potwierdza opis inwentarzowy z 1723 roku: „[...] Przy bramie zwyż opisanej murowanej (tzn. barokowej bramie do dziś zachowanej — T.O., A.R.), po lewej ręce jest pod murem domeczek mały z sionką i izdebką małą, z kominkiem i piecykiem prostym, dla żołnierzy. Ten domeczek przybudowany do muru, z dylików prostych ciosanych. Okno w izdebce jedno w drewno, dach z dranic prostych. Drzwi dwoje, jedno do sionki, drugie do izdebki na zawiasach [...]” (ten i następne fragmenty inwentarza cytowane za M. Strzałko 1997, s. 58–63). Przyjmując, iż badany „domeczek” dostawiony był od strony zachodniej do zachodniego odcinka muru obwodowego zamku, a od północny nastawiono go na koronę południowego muru obwodowego, miał on kształt prostokąta o wymiarach 5,50 × 6,50 m. Nadmienić należy, iż we wschodnim licu zachodniego muru obwodowego, tuż za linią obwodu południowego, znajduje się otwarty kanał kominowy, związany najpewniej z wymienionym w tym samym inwentarzu „piecykiem prostym”. We wnętrzu budynku i po jego zewnętrznej stronie znajdował się bruk ułożony z małych i średnich kamieni eratycznych, zapewne starszy od samego budynku i raczej nie będący warstwą użytkową w latach jego istnienia.

1.3. Rejon domu wschodniego zamku nowożytnego
(wykopy 2/2009, 3/2009, 4/2009, 4a/2009, 5/2009 7/2009, 8/2009,
8a/2009 i 18/2010)

Relikty murowane rozpoznane w wymienionych wykopach omówione zostaną łącznie. Najstarszym z nich był południowy fragment wschodniego odcinka muru obwodowego, zachowany na różnej wysokości: od strony północnej jego korona zaznaczała się bowiem na 91,94 m n.p.m., podczas gdy przy krawędzi południowej wykopu 3/2009 (czyli w rejonie dawnego narożnika) obserwowano ją dopiero na 91,26 m n.p.m. (ryc. 7). W partii fundamentowej mur zbudowany był z eratyków z niewielką domieszką fragmentów cegieł, strop tej partii muru, zaznaczony odsadzką, znajdował się na poziomie niwelacyjnym ok. 90,85–90,99 m n.p.m. Powyżej mur zbudowany był z cegieł „palcówek”, o wymiarach ok. $x = 96\text{--}110\text{ mm}$, $y = 127\text{--}140\text{ mm}$ i $z = 273\text{--}283\text{ mm}$, na poziomie odsadzki układanych w „rolkę”, a powyżej w wątku gotyckim. Był to murowany z użyciem zaprawy wapiennej pełny mur ceglany, z zachowaniem w miąższości reliktu warstw obserwowanych w licu i z nieczystym stosowaniem średniej wielkości eratyków. Miąższość obwodu na odcinku wschodnim wynosiła ok. 1,30 m; w partii narożnika nie zmierzono jej, miała jednak więcej niż ok. 2,20 m, co sugeruje raczej obecność przypory na przedłużeniu

wschodniego odcinka muru. Do średniowiecznego muru obwodowego, dostawiony został na styk fundament muru nowożytnego o orientacji południkowej, zbudowany w konstrukcji filarowo-łękowej, który identyfikować należy z fundamentem zachodniej ściany magistralnej nowożytnego domu zamkowego. W obrębie wykopów **3/2009 (2,50 × 5,0 m)**, **8/2009 (2,0 × 3,0 m)** i **8a/2009 (2,0 × 2,50 m)** odsłonięto skrajny odcinek północny tegoż muru, który to składał się z fragmentu północnego o długości ok. 5,0 m i miąższości ok. 0,80–1,0 m, zbudowanego z eratyków uzupełnianych fragmentami cegieł i zalewanych zaprawą wapienną, oraz ceglaneanego łęku, który to pierwotnie od strony południowej sięgał do filara zarejestrowanego w wykopie 2/2009 i miał ok. 2,80 m długości, przy miąższości ok. 0,90 m. Korona muru filarowo-łękowego znajdowała się na poziomie niwelacyjnym 91,06 m n.p.m. Ceglany łęk fundamentowy (z nowożytnych cegieł o wymiarach ok. $x = 78\text{--}83$ mm, $y = 142\text{--}147$ mm i $z = 281\text{--}286$ mm) zbudowany został wprost na starszych warstwach kulturowych, a jego spąg zarejestrowano na ok. 90,88 m n.p.m. W wykopie 2/2009 (2,0 × 4,0 m) odsłonięto filar fundamentowy opisywanego muru (pierwszego od strony północnej), zbudowany z eratyków i cegieł powiązanych zaprawą wapienną, którego stopa znajdowała się na poziomie niwelacyjnym ok. 90,30 m n.p.m. Filar miał 1,80 m długości i niestaloną szerokość. Na opisanym relikcie opierały się nasady szczątkowo zachowanych ceglanych łęków, wyprowadzone od wysokości ok. 90,52 m n.p.m. Dalszy przebieg filarowo-łękowego zachodniego muru domu zamkowego obserwowano w wykopie **4/2009 (5,0 × 5,0 m)**, gdzie wystąpił wolno stojący filar oraz dwa przęsła łęków (ryc. 8). Filar fundamentowy zbudowany został z dość niestarannie układanych kamieni eratycznych i cegieł, na zaprawie wapiennej; jego korona znajdowała się na poziomie niwelacyjnym 90,98 m n.p.m., a miał on wymiary 1,30 × 1,40 m. Oba łęki fundamentowe zbudowane były z cegieł (orientacyjne wymiary: $x = 71\text{--}84$ mm, $y = 140\text{--}150$ mm, $z = 270\text{--}278$ mm), a miały one miąższość równą długości jednej cegły (przy czym cegły układano bądź wozówką w stronę lica, bądź dwiema główkami); konstrukcje te powstały wprost na warstwach destrukcyjnych starszego budynku. Przęsło łęku północnego, o szerokości 0,90 m, zachowało się tylko na długość trzech cegieł. W pełni zachowany łęk południowy miał szerokość ok. 1,0 m, a jego korona (w środkowej partii przęsła) znajdowała się na poziomie 90,84 m n.p.m. Nadmienić należy, iż w opisywanej jednostce badawczej odsłonięto także mur o pełnej ławie fundamentowej zbudowanej z kamieni eratycznych, który identyfikować można z relikami budynku, bądź przybudówki przyległego do wschodniego domu zamkowego od zachodu. Północny mur magistralny domu wschodniego składał się z dwóch części. Zachodnia, zarejestrowana w wykopie 3/2009, z koroną na 90,95 m n.p.m., miała 1,50 m długości, dalej zaś znajdował się krótki łęk sięgający filara obserwowanego w wykopie **18/2010 (2,0 × 9,0 m)**, a mającego około 1,0 m miąższości. Pomiędzy narożnikiem północno-wschodnim, a wspomnianym filarem przerzucony był następny krótki łęk kamienno-ceglany z koroną na ok. 90,80 m n.p.m. Sam narożnik także był rodzajem filara, zbudowanego głównie z cegieł. W kierunku południowym od niego rozciągał się zupełnie

zniszczony łęk, rejestrowany w postaci negatywu. W wykopie **5/2009 (1,0 × 10,0 m)** dostrzegalna była kontynuacja wschodniego muru rzezonego domu. Ten fragment muru zachował się tylko na poziomie jednej warstwy eratyków spojonych przy pomocy zaprawy wapiennej i uzupełnionych niewielkimi fragmentami cegieł. Posadowiony był na głębokości 90,17 m n.p.m., a jego korona czytelna była na poziomie niwelacyjnym 90,38 m n.p.m. W wykopach **6/2009 (1,50 × 10,0 m)** i **7/2009 (1,50 × 2,0 m)** odsłonięto fragment południowego muru magistralnego nowożytnego domu wschodniego o miąższości ok. 1,35 m, a także fragment muru wysuniętego przed opisany na ok. 0,70 m, który jest najpewniej reliktem przypory znajdującej się na przedłużeniu muru łukowego. Odkryte mury zbudowane zostały na pełnej ławie fundamentowej, z użyciem różnej wielkości kamieni eratycznych i cegieł, zalewanych zaprawą wapienną. Fundamenty te posadowiono na poziomie niwelacyjnym około 89,83–90,08 m n.p.m., zaś ich korony sięgały ok. 90,60–90,85 m n.p.m. Od

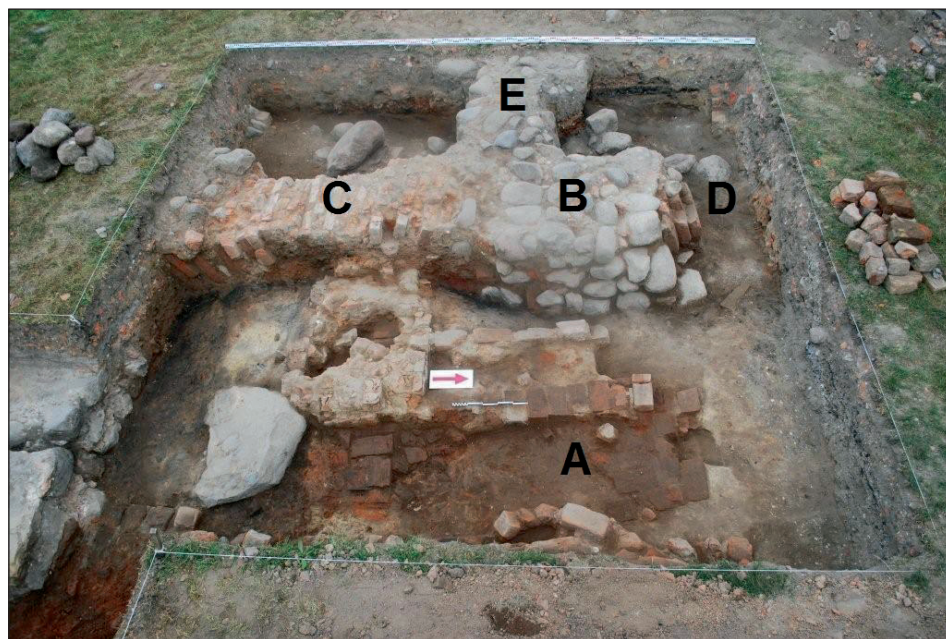

Ryc. 7. Gołańcz, gm. Gołańcz, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie, stan. 1.
Relikty uczytelnione w wykopach 3/2009, 8/2009 i 8a/2009

Abb. 7. Gołańcz, Gem. Gołańcz, Kr. Wągrowiec, Woi. Großpolen, Fstl. 1.
Architektonische Relikte aus den Aushüben 3/2009, 8/2009, 8a/2009

Legenda: A – mur obwodowy zamku, B – filar fundamentowy wschodniego domu zamkowego,
C – mur północny wschodniego domu zamkowego, D – łęk fundamentowy zachodniego
muru wschodniego domu zamkowego

Fot. T. Olszacki

Ryc. 8. Gołańcz, gm. Gołańcz, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie, stan. 1.
Relikty zachodniego muru wschodniego domu zamkowego odsłonięte w wykopie 4/2009

Abb. 8. Gołańcz, Gem. Gołańcz, Kr. Wągrowiec, Woi. Großpolen, Fstl. 1.
Relikte der westlichen Mauer des östlichen Schlosshauses, freigelegt im Aushub 4/2009
Legenda: A – nawierzchnia użytkowa domu zniszczonego w 1656 r., B – filar fundamentowy wschodniego domu zamkowego, C – łęk fundamentowy wschodniego domu zamkowego, D – pozostałość łęku fundamentowego wschodniego domu zamkowego, E – kamienny mur przewiązany z wschodnim domem zamkowym od strony północnej

Fot./Photo T. Olszacki

północnej strony muru z wykopu 7/2009 zarejestrowano obecność murowanego „podestu”, będącego utwardzonym poziomem użytkowym domu wschodniego, który to znajdował się na ok. 90,45–90,50 m n.p.m..

W wykopie 4/2009 wyodrębniono zespół 18 jednostek, które to identyfikować należy z budową, funkcjonowaniem i destrukcją budynku o ścianach wykonanych najpewniej w przeważającej mierze z materiałów nietrwałych. Warstwę użytkową stanowiły starannie ułożone cegły i rzadziej spotykane duże, płaskie kamienie eratyczne, z koroną na poziomie ok. 90,10–90,40 m n.p.m. W nawierzchni tej (obserwowanej tylko na wschód od muru filarowo-łękowego i częściowo pod nim) zlokalizowano trzy większe, intencjonalnie wykonane obniżenia — „doly”. W „dole” z wykopu 4a/2009 (1,0 × 1,0 m) eksplorowano ciekące nawarstwienia gliniaste, które z dużą dozą prawdopodobieństwa postrzegać można jako wypełnisko kloaki, położonej na

tyłach budynku, od strony fosy. W nawarstwieniach związanych z omawianą budowlą odnaleziono stosunkowo liczny materiał zabytkowy, którego datowanie rozpatrywać można od ok. połowy XVI, do połowy XVII stulecia. Świadectwem zniszczenia obiektu (zapewne związanego z wydarzeniami wojennymi z 1656 roku) są warstwy spalenizny ze stropem na poziomie niwelacyjnym ok. 90,20–90,45 m n.p.m., a także zalegające powyżej masy miału ceglanego ze spalenizną, bezpośrednio na których położono późniejsze łęki. W wykopach 5/2009, 6/2009 i 18/2010 obserwowano warstwy próchniczno-gliniaste ze znaczną domieszką gruzu, spalenizny i bryłek spieczonej zaprawy wapiennej, które zostały najpewniej przemieszczone z obszaru zamku dolnego po jego zniszczeniu przez Szwedów. Celem tych działań było poszerzenie *plateau* tej części zamku i przygotowanie terenu pod budowę wschodniego domu zamkowego. Skłon tych nawarstwień, oddaje obecne ukształtowanie terenu w tej części stanowiska. Granica poszerzonej w ten sposób o ok. 10,0 m „wyspy zamkowej” zabezpieczona została przy pomocy drewnianej konstrukcji („parkanu”) zbudowanej z pionowych pali zapierających od strony zewnętrznej elementy poziome — belki, które to konstrukcje analizowano w wykopach 6/2009 i 18/2010. W wykopie 18/2010 zidentyfikowano dwa pionowe pale — kanciaki, o wymiarach ok. 0,20 × 0,22 m, oraz potężną belkę poziomą o długości boku ok. 0,30 m. Z odkrytego drewna pobrane zostały próby do badań dendrochronologicznych³. Pomiedzy opisanymi konstrukcjami, a południowym murem domu wschodniego, w wykopie 6/2009 zarejestrowano zwarty (choć miejscami zniszczony) układ ceglanych płyt posadzkowych o przykładowych wymiarach boków 251 × 260 mm (przy x = 59 mm), 270 × 274 mm (przy x = 59 mm), których korona znajdowała się na 89,60–89,89 m n.p.m. Płyty te ułożone zostały wprost na warstwie próchnicy z gruzem, a układano je obok siebie, w tej samej linii, bądź z przesunięciem w kolejnych, sąsiadujących ze sobą rzędach. Przedstawiony poziom użytkowy postrzegać należy jako późnonowożytny chodnik, zapewniający wygodną i „suchą” komunikację wzdłuż brzegu jeziora. Jego zasięgu w kierunku zachodnim nie znamy, natomiast był on obserwowany przez H. Johannaesa jeszcze dalej na wschód od wykopu 6/2009.

1.4. Rejon nowożytniej kuchni zamkowej (wykopy 14/2010, 14a/2010, 15/2010, 19/2010, 19a/2010)

Badania wykopów **14/2010 (1,50 × 7,0 m)** i **14a/2010 (2,50 × 3,0 m)** pozwalają na wyróżnienie pięciu sekwencji nawarstwień stratygraficznych. Najstarszą ze

³ Jeżeli przedstawione hipotezy znajdą potwierdzenie w datowaniu dendrochronologicznym, wówczas zakwestionować będzie należało niemiecką propozycję rekonstrukcji otoczenia donżonu w średniowiecznej fazie jego egzystencji, zakładającą funkcjonowanie linii drewnianego parkanu dookoła murów obwodowych zamku, przebieg której odpowiadać miałby umiejscowieniu opisanych elementów po wschodniej stronie *castrum*. Obecnie odnieść się można do obserwacji stratygraficznych, które skłaniają do datowania całego nasypu na lata po 1656, co wspiera również analiza materiału ruchomego, w tym obecność dwóch boratyniek.

stwierdzonych w ich obrębie jest warstwa użytkowa — bruk, który zachował się w środkowej partii wykopu 14/2010 oraz w północno-zachodnim narożniku wykopu 14a/2010 i przy zachodniej krawędzi tegoż. Analiza stratygrafii wskazuje, że krawędź południowa bruku sięgała najpewniej brzegu jeziora. Bruk w północno-zachodnim narożniku wykopu 14a/2010 zachowany był na wysokości niwelacyjnej 90,27–90,36 m n.p.m., zaś przy jego wschodnim boku, na 90,11 m n.p.m. Pierwotnie bruk rozciągał się na całej powierzchni, jednak został on częściowo zerwany w chwili wykopania w tym miejscu jamy grobowej. Datowanie bruku korelować należy z podobną nawierzchnią dziedzińca rozpoznaną w wykopach 11/2010, 13/2010 i 17/2010, a tym samym moment jego ułożenia odnosić do 1 połowy wieku XVI. Jako sekwencję II wyodrębniono warstwę 5, o charakterze śmietnikowym, bądź niwelacyjnym, zdeponowaną na bruku, a mającą wyjątkowo dużą miąższość dochodzącą do ok. 0,50 m. Strop tej warstwy opadał od ok. 90,55 m n.p.m., do ok. 90,23 m n.p.m. Datujemy ją na ok. 2 połowę XVI wieku — 1656 rok. Sekwencja III to wkop — jama grobowa zidentyfikowana w północnym skraju wykopu 14/2010 i (z wyjątkiem niewielkich obszarów zajętych przez nienaruszoną warstwę bruku) całym wykopie 14a/2010 (ryc. 9). W jamie tej odsłonięto dwie pełne i strop trzeciej warstwy szkieletów ludzkich należących najpewniej do 17 osobników. Szkielety spoczywały w ułożeniu anatomicznym, jednak sposób zalegania szczątków sugerował, że ciała zdeponowano tutaj w sposób wskazujący na brak poszanowania dla pochowanych. Brak antropologa na miejscu wykonywania prac badawczych wpłynął na decyzję o takim sposobie eksploracji, który nie naruszał porządku anatomicznego kości zmarłych. Nie odsłaniano zatem stropów kolejnych warstw pochówku, a jedynie oczyszczono je tylko na tyle, na ile wymagała tego dokumentacja terenowa. Nie pobrano także materiału kostnego do badań specjalistycznych, zbierano natomiast ruchomy materiał zabytkowy, lokalizując go w obrębie mogiły. W jamie grobowej odsłonięte zostały w większym stopniu szkielety dwunastu osób, zaś szczątki pozostałych pięciu (?) odkryto tylko fragmentarycznie. Z wyjątkiem jednego szkieletu kobiecego (?), pozostałe należały do mężczyzn, których wiek określić można jako *maturus*. Przyjęty sposób eksploracji nie pozwolił na stwierdzenie, czy trzecia warstwa pochówku stanowiła już jego spąg, ani też ile ciał złożonych było w owej warstwie. Przeprowadzono serie wierceń w celu rozpoznania granic mogiły, wykraczającej (co wynika z obserwacji ułożenia szczątków ludzkich) poza granice wykopu 14a/2010 w kierunku wschodnim, północno-wschodnim i południowo-wschodnim. Odwierty potwierdziły istnienie warstwy kości do ok. 4,0 m od wschodniej krawędzi wykopu. Tym samym, przyjmując iż w areale wykopu 14a/2010 spoczywać może ok. 25 szkieletów, w całej mogile znajdować się może około 60–80 osób. Badanym szczątkom nie towarzyszyły jakiegokolwiek elementy stroju, co wskazywać może na pochowanie nagich ciał. Pozyskano natomiast zabytki wiążące się najpewniej z walką stoczoną w 1656 roku, jak kulka od ręcznej broni palnej. W jamie grobowej obecne były także 24 ułamki naczyń, głównie no-

Ryc. 9. Gołańcz, gm. Gołańcz, pow. Wągrowiec, woj. wielkopolskie, stan. 1.
Fragment mogiły wojennej z 1656 roku odsłonięty w wykopie 14a/2010

Abb. 9. Gołańcz, Gem. Gołańcz, Kr. Wągrowiec, Woi. Großpolen, Fstl. 1.
Fragment eines Kriegsgrabhügels aus dem Jahre 1656, freigelegt im Aushub 14a/2010

Fot./Photo T. Olszacki

wożytnych oraz 12 ułamków szkła. Zachować jednak należy ostrożność względem ich walorów datujących. Większe znaczenie przypisać należy zabytkom z przykrywających pochówek warstw 1 i 2, w których wystąpił wyłącznie materiał w pełni nowożytny (sekwencja IV — porządkowanie terenu po zniszczeniach doby potopu szwedzkiego). Przykrywający pochówki, a kontynuujący się w kierunku jeziora gruz (wyróżniony wraz z zalegającymi na nim jednostkami jako sekwencja IV) nie został w żadnym miejscu przerwany wkopem, co wskazuje na brak jakichkolwiek penetracji wnętrza mogiły od czasu jej powstania. Wszystkie przytoczone dane pozwalają na postrzeganie omawianego grobu, jako miejsca pochówku poległych w bitwie o zamek stoczonej pomiędzy polskim pospolitym ruszeniem, a wojskiem Karola X Gustawa, która odbyła się najpewniej 3 maja 1656 roku. Wydarzenia te zostały ostatnio dokładnie zrelacjonowane w literaturze (A. Wędzki 2001, s. 50–52).

W przekazach źródłowych dowiadujemy się o klęsce Polaków i pogromie obrońców dokonanym przez Szwedów. Liczba poległych podawana jest w nich różnie, szacowana bywa nawet na ponad 400 osób. Specyfika pochówku pozwala się domyśleć, iż badane szkielety należały do obrońców zamku, którzy zrzućeni zostali przez żołnierzy Karola Gustawa do wspólnej mogiły. Zdumiewający jest brak wiedzy późniejszych włodarzy zamku o płytko posadowionej jamie kryjącej ciała przynajmniej kilkudziesięciu osób (szkielety znajdowały się już ok. 0,30–0,40 m poniżej spągu warstwy użytkowej związanej z kuchnią). Jako sekwencję V wyodrębniono warstwę 1, czyli poziom użytkowy z 2 połowy XVII–początków XVIII wieku, zawierający między innymi liczne materiały zabytkowe związane z funkcjonowaniem zamkowej kuchni, rozpoznanej w wykopach 15/2010 oraz 19/2010 i 19a/2010. Pośród nich wystąpiły zarówno ułamki nowożytnych naczyń glinianych, a także 194 destrukty kości zwierzęcych oraz muszle małż i ostryg (licznie znalezionych także w wykopie 15/2010).

Przy pomocy wykopu **15/2010 (1,50 × 11,0 m)** rozpoznano relikty dwóch zorientowanych południkowo, a równoległych względem siebie fundamentów, zbudowanych ze średnich i dużych kamieni eratycznych z dodatkiem cegły, bez widocznej zaprawy wapiennej. Fundament wschodni miał ok. 1,0 m miąższości, jego korona zachowana była na poziomie niwelacyjnym 91,12 m n.p.m., zaś posadowiony był na głębokości 90,56 m n.p.m. Fundament zachodni miał ok. 0,80 m miąższości, koronę na ok. 90,77 m n.p.m., a sięgał do 90,50 m n.p.m. Opisywane fundamenty oddalone były od siebie o nieco ponad 6,0 m, co wyznacza szerokość wnętrza kuchni, zaś cały budynek miał ok. 7,80 m szerokości. W znajdujących się na południe od wykopu 15/2010 jednostkach 19/2010 (2,0 × 3,0 m) i 19a/2010 (1,0 × 2,0 m) zidentyfikowano relikty fundamentu szachulcowej ściany wschodniej, a najpewniej też południowej ściany kuchni, zachowane w postaci jednej warstwy różnej wielkości eratyków, ze stropem na poziomie niwelacyjnym 90,39 m n.p.m., spoczywających zaś na poziomie 90,17 m n.p.m. Pomimo, że pozostałości te zostały w znacznym stopniu uszkodzone mają one duże znaczenie dla próby rekonstrukcji rzutu badanego budynku. Jego długość w świetle obserwacji terenowych osiągała zatem ok. 14,0 m, przy założeniu, że dostawiono ją do południowego słupa barokowej bramy. Kuchnia, jak wynika z opisu inwentarzowego z 1723 roku, była budynkiem szachulcowym, w tekście tym czytamy: „[...] Po prawej ręce zaś pomienionej bramy murowanej wchodząc do podwórza zamkowego jest domek mały alias kuchnia w murłaty, strychulec i w lepionkę budowana, już totaliter zła i bliskiemu upadkowi podległa, jednym końcem ku jezioru znacznie pochylona. Izba w niej mała, komórka z izby mała, piec prosty, stary, zły, kominek prosty, okna w ołów, w izbie dwa proste i złe w drewnie, trzecie także okno złe. Ognisko w tej kuchni murowane, już napsowane, komin w lepionkę u wierzchu nadmurowany cegłą i ten zły, równo z budynkiem stary i pochylony. Z kuchni komórka mała ku jezioru zła, gdzie teraz psy legają. Drzwi w tym budynku czworo, wszystkie proste złe, jednak na zawiasach. Dach na tym budynku z dranic prostych już stary i niedobry [...]”.

2. Zamek w świetle dotychczasowych badań archeologiczno-architektonicznych

2.1. Faza I (zamek późnośredniowieczny: ok. poł. XIV w.–przełom XV/XVI w.)

Początków założenia upatrywać należy w połowie wieku XIV, a jako najbardziej prawdopodobnego jego fundatora typować można biskupa włocławskiego Macieja z Gołańczy (+1368 r.), budowniczego licznych założeń rezydencjonalno-obronnych. O ile jednak pozostałe obiekty związane z jego działalnością, jak zamki we Włocławku, Raciążku oraz dwory murowane w Górze i Ciechocinie traktować należy jako realizacje w dobrach Kościoła, o tyle rezydencja pałucka była inwestycją poczynioną w dobrach prywatnych. Odziedziczona później przez jego bratanka — Tomisława, utrzymała się w rękach Pałuków-Gołanieckich do połowy wieku XV. Najstarsza, XIV-wieczna rezydencja, zbudowana została najpewniej na półwyspie (cyplu) ograniczonym od północy zastoiskiem wodnym, połączonym od wschodu przesmykiem z jeziorem Smolary. Półwysp ten odcięty został od strony zachodniej fosą, przez co powstała „wyspa zamkowa” (obserwacje P. Kittla). Pierwotne rozmiary tejże wyspy były niewielkie i ograniczały się mniej więcej do terenu zamkniętego przez obecne międzymurze, czyli nieco ponad 1000 m². W obszarze tym nie stwierdzono jakichkolwiek śladów osadnictwa poprzedzających budowę wieży mieszkalnej. Sam donżon od początku planowany był jako opięta przyporami budowla pięciokondygnacyjna, zbudowana z przepychem świadczącym o możliwościach i potrzebach fundatora. Przebadana w wykopie 12/2010 wieżowa latryna, wysunięta przed elewację południową gmachu, była w pełni przewiązana z murem wieży, stąd też uznać ją należy za element pierwotnego programu użytkowego zamku. Nieczystości z owej latryny, jak wskazują badania, spadały w początkowej fazie funkcjonowania obiektu w pas przybrzeżnych zarośli jeziorowych. Materiały zabytkowe związane z fazą I, datowaną w horyzoncie ok. połowy XIV–2 ćwierci XV wieku pochodzą jak dotąd głównie z wykopu 1/2009 i wnikomej ilości z 12/2010.

2.2. Faza II (2 ćwierć XV w.–schyłek XV w.)

W fazie II „wyspę zamkową” poszerzono w kierunku południowym poprzez usypanie liniastego nasypu, rozpoznanego szczegółowo w wykopach 10/2010 i 11/2010. Na nasypie tym wzniesiono drewnianą konstrukcję delimitacyjną, wydzielającą obszar *plateau* zamku dolnego (być może o kształcie w przybliżeniu półkolistym) od obszaru okresowo podmywanego przez wody jeziora. Niewykluczone, że z tym samym okresem wiązać należy budowę wieży bramnej, rozpoznanej przez H. Johannes, a niestety niedostępnej obecnym pracom terenowym. Przybliżone wymiary zamku dolnego w omawianej fazie, to ok. 450–500 m², zaś czas jego ukształtowania to ok. 2 ćwierć wieku XV, jak na to wskazywać może analiza materiałów zabytkowych związanych

z sekwencją II w wykopach 10/2010 i 11/2010. W tej samej fazie rozpoczęto najpewniej budowę muru obwodowego wokół donżonu. Początków tej realizacji upatrywać należy w ok. połowie wieku XV i łączyć ją z ostatnimi męskimi przedstawicielami Pałuków-Gołanieckich: Michałem i Andrzejem. Prace te mogły jednak znacząco przeciągnąć się w czasie, albowiem zbadany w wykopach 12/2010 i 17/2010 południowy odcinek muru wydaje się różnić od odcinka północnego, zwłaszcza poprzez o wiele mniej staranne wykonanie, przypominające raczej realizację wczesnonowoczesną, przez co skłonni jesteśmy datować zakończenie tej realizacji w horyzoncie lat około 1500. Po zewnętrznej, północnej stronie obwodu północnego, zidentyfikowano rząd otworów po belkach drewnianego, nadwieszono na murze ganku. Z ganku tego wysypywano znaczne ilości śmieci, co doprowadziło do nagromadzenia się hałdy ceramicznych opakowań, rozpoznanej w wykopie 16/2010. W świetle dotychczasowych badań wykluczyć należy możliwość zrealizowania murowanego obwodu obronnego okalającego zamek dolny, brak jest też przesłanek dla rekonstruowania budynku wieżowego, znajdującego się naprzeciw budowli bramnej. To sfalsyfikowanie powszechnie przyjętych w literaturze sądów traktować wypada jako jedno z bardziej istotnych, choć może mało spektakularnych, osiągnięć ostatnich prac terenowych.

2.3. Faza III (początek XVI w.–1656 r.)

Z fazą III, czyli zamkiem wczesnonowoczesnym, łączy się wybrukowanie przestrzeni międzymurza i części zamku dolnego, gdzie bruk stwierdzono w wykopach 11/2010 — tu wystąpiła też jego wschodnia granica (w centralnej partii dziedzińca, czyli w wykopie 10/2010 bruku nie zarejestrowano), 13/2010, 14/2010 — tu południowa granica jego zasięgu, 14a/2010, a także wzdłuż południowego odcinka muru obwodowego, w wykopach 17/2010 i wykopie eksplorowanym przez E. Cnotliwego. Zasięg bruku w przestrzeni zamku dolnego wyznacza także jego realną powierzchnię użytkową przesuniętą poza obrys domniemanego średniowiecznego parkanu (II fazy), a obejmującą obszar ok. 800 m². Powstanie międzymurza południowego wymusiło także przesunięcie latryny poza jego obręb, co dokonano poprzez wmurowanie bazy fundamentowej pomiędzy dawny fundament latryny, a południowy mur obwodowy i zbudowanie na tej podstawie (najpewniej szachulcowej) konstrukcji ganku wiodącego do wykusa latrynowego wysuniętego przed obwód. W czasie trwania fazy III w przestrzeni zamku dolnego powstały także pierwsze uchwytnie wykopaliskowo konstrukcje budowlane. Był to dom posadowiony przy południowo-wschodniej krawędzi *plateau*, o ścianach wykonanych zapewne z materiałów nietrwałych, którego cegłą posadzkę rozpoznano w wykopie 4/2009, a z którym związany był wyłożony cegłami dół latrynowy z wykopu 4a/2009 oraz domniemany drewniany obiekt zajmujący przeciwległy, zachodni kraniec *plateau*, posadowiony pod późniejszą kuchnią (w wykopie 15/2010). Gro działań podjętych w omawianej tu fazie przypisać zapewne należy Maciejowi Grudzińskiemu (+1513 r.), który dzięki akumulacji dóbr i urzędów

oraz „zjednoczeniu” zamku gołanieckiego po okresie jego podziału pomiędzy licznych właścicieli, mógł podjąć szerzej zakrojoną działalność inwestycyjną. Fazę III zamykają tragiczne wydarzenia związane z oblężeniem i zniszczeniem zamku jakie dokonało się najpewniej dnia 3 maja 1656 roku. W trakcie walk zniszczony został cały zamek dolny, wraz z opisanymi nieco wyżej zabudowaniami, które uległy spaleni; zburzono także — być może przy pomocy artylerii — południowy odcinek muru obwodowego, który nie został już nigdy odbudowany. Z majem 1656 roku wiązać należy także mogiłę bitewną, zlokalizowaną po zachodniej stronie dziedzińca zamku dolnego (wykopy 14/2010 i 14a/2010), której ok. $\frac{1}{4}$ powierzchni rozpoznano w trakcie badań. Na całej nieomal przestrzeni zamku dolnego wydzielono łączoną z wydarzeniami wojennymi warstwę gruzu ceglanego pochodzącego ze zniszczonej bramy zamkowej i południowego odcinka muru obwodowego. Od 1656 roku datujemy także warstwę spalenizny i jednostki próchniczno-gruzowe zawierające materiał zabytkowy, niekiedy występujący w znacznym zagęszczeniu, który uległ zapewne depozycji podczas dewastacji, bądź późniejszego porządkowania terenu i jego niwelacji.

2.4. Faza IV (1656 r.–przełom XVIII/XIX w.)

Prace niwelacyjne odbywające się po potopie szwedzkim i odbudowę zamku traktujemy jako IV fazę jego egzystencji, datowaną po przełom wieków XVIII i XIX, choć najpóźniejszy materiał zabytkowy jakim dysponujemy pochodzi z 1 połowy wieku XVIII. Wpływ na brak młodszych artefaktów miały niwelacje przeprowadzone w XX wieku, w czasie których usunięto wyżej zalegające nawarstwienia. Analizując ostatnią, IV fazę, zauważyć należy przede wszystkim, że zniszczenia doby wojny polsko-szwedzkiej nie doprowadziły do upadku zamku, ale jego gruntownych przeobrażeń i rozbudowy, a obserwowany w świetle badań okres prosperity trwał przynajmniej do początków wieku XVIII, choć także w świetle opisu z 1723 roku trudno określić stan zamku jako bardzo zły. Podniesienie obiektu z ruin łączyć przy tym wypada zwłaszcza z osobą Marcina Franciszka Smoguleckiego (+1701 r.), będącego także fundatorem konwentu gołanieckich bernardynów. W tym czasie podjęto działania remontowe w obrębie wieży mieszkalnej, obejmujące między innymi budowę zachowanego do dziś barokowego kominka i otynkowanie elewacji. Dostęp do donżonu wiódł z dwóch stron, a mianowicie przez pierwotne wejście główne (obecnie spełniające funkcje pomocnicze), przed którym wzniesiono fundament dla schodów (przebadany w wykopie 1/2009) oraz przez dobudówkę, doklejoną do południowej elewacji budynku, odsłoniętą fragmentarycznie w wykopie 12/2010. Pozostałości dawnej budowli bramnej, a także południowego muru obwodowego zostały uprzątnięte, a na przedłużeniu zachodniego obwodu zbudowano nową — barokową bramę. Wiodła ona na „wielki” dziedziniec, powstały po połączeniu dawnego międzymurza z zamkiem dolnym. Sam zamek dolny został wydatnie powiększony w kierunku wschodnim i południowym. W wykopach 5/2009, 6/2009, 18/2010 i 18a/2010 ob-

serwowano nasypy powstałe z przemieszczenia nawarstwień destrukcyjnych przy pomocy których poszerzono granice „wyspy zamkowej”, a którym współczesne są zapewne drewniane konstrukcje umacniające jej brzegi. W stosunku do wcześniejszych rozmiarów *plateau* zostało ono powiększone o ok. 8,0–10,0 m w stronę fosi wschodniej i jeziora, przez co obszar ten uzyskał analogiczne do współczesnych granice. Od strony wschodniej, częściowo na starszym *plateau*, a po części na świeżo powstałym nasypie zbudowano obszerny wschodni dom zamkowy, który to miał wymiary ok. 7,0 × 19,0 m. Budynek ten wzniesiony na zróżnicowanym konstrukcyjnie fundamencie i o ścianach wykonanych w konstrukcji szachulcowej, zamykał założenie od strony wschodniej. Nawarstwienia użytkowe z nim związane nie zachowały się, albowiem zostały usunięte w trakcie XX-wiecznej niwelacji terenu, tym niemniej dysponujemy opisem obiektu, pochodzącym z cytowanego już inwentarza z 1723 roku: „[...] ostatek zaś tej trzeciej ściany murowej (tzn. wschodniego muru obwodowego zamku — T.O., A.R.) prostemi drewnianymi palisadami sosnowymi zastawiono aż do domku, albo dworku, małego, drewnianego, nad jeziorem i nad przekopem stojącego, który jest już nadrujnowany znacznie od dołu i wierzchu. Dach na tym dworku z dranic prostych, z podwórza cały lubo jest stary, ale z drugiej strony od przykopu jest dziurawy i znacznie zły. Sień do tego dworku w murlaty i lepienkę na strychulcach. Miejscami już murlaty z strychulcami z gliną powypadały i dziury zostają, szczyty poposowane i znacznie pochylone ku jeziorowi, nad którym samem blisko stoi i od jeziora jednym końcem, a tylną ścianą od przykopu podmaka i przyciesi wszystkie pogniły [...]”. Dalej dowiadujemy się o wyglądzie wnętrza „dworku”, który był podzielony na dwie *izby*: większą z czterema otworami okiennymi i mniejszą, zwaną też *alkierzem*, o dwóch otworach okiennych; pomiędzy rzeczonymi lokalnościami wydzielona była *sień*. Obie *izby* opalane były jednym piecem, który opisano jako „[...] stary, kaflowy, polewany już niedobry i miejscami potłuczony, na fundamencie murowanym [...]”, z kolei w „alkierzu” umiejscowiony był „[...] kominek mały, kapturowy, cale zły, lada kiedy upaść mogący [...]”. W dolnej kondygnacji znajdowała się podłoga z tarcic. Opisywany dom miał także górną kondygnację, dostępną zapewne z sieni, a wiodły tam „[...] Schody na górę proste nic tarcicami nie obite [...]”, o dyspozycji piętra nie mamy niestety bliższych informacji. Z *dworkiem* związane było także latryna, która to „[...] za ścianą nad przykopem jest przebudowana [...] w murlaty i lepienkę pod daszkiem starem z darnic, złym i ta komórka cale zła [...]”. Od strony zachodniej był do niego najpewniej dostawiony pomocniczy, podłużny budynek (a może budynki?), którego niepozorne relikty rozpoznano w wykopach 4/2009 i 10/2010. Pomiędzy ostatnio wymienionymi obiektami, a jeziorem znajdowało się nabrzeże wymoszczone ceglanymi płytami posadzkowymi, uchwycone w wykopie 6/2009, a także w badaniach niemieckich. Do południowego słupa barokowej bramy zamkowej dobudowana została znana z opisu inwentarzowego kuchnia, której pozostałości uczytelniono w wykopach 15/2010, 19/2010 i 19a/2010; miała ona wymiary to 7,80 × ok. 14,0 m. Ściany budynku wykonano w konstrukcji szachulcowej, na płytkim fundamencie, a wewnątrz wyłożone było ceglaną posadzką. Zwrócona w kierunku fosi ściana omawianego obiektu spełniała jednocześnie funkcję domknięcia zamku od strony za-

chodniej. Ostatnim budynkiem na zamku IV fazy, którego obecność stwierdzona została w trakcie badań, był gmach opisany w 1723 roku jako „domeczek”. Ten niewielki, dwuizbowy budynek, zbudowany na fundamencie ze słabo przelanych zaprawą eratyków, dostawiony był do zachodniego muru obwodowego, na północ od bramy, a miał wymiary ok. $5,0 \times 7,0$ m. W opisanej tu fazie odkryty w obszarze zamku dolnego i na międzymurzu bruk nie był już poziomem użytkowym, a funkcje te spełniał zapewne utwardzony grunt, który to poziom nieomal nie dochował się do chwili obecnej, na skutek wielokrotnie wspominatej niwelacji.

*

Kończąc niniejszy artykuł zasygnalizować pragniemy ważki problem konserwatorski, spowodowany odkryciem masowej mogiły z czasów potopu szwedzkiego, znajdującej się obecnie pod główną ścieżką wiodącą przez obszar zamku dolnego. Piszący te słowa nie uważają za najbardziej pożądane rozwiązanie wprowadzenie w obszar zamku trwałych funkcji funeralnych i związanej z tym symboliki. Bardziej pożądaną wydaje się natomiast pełna ekshumacja szczątków, dokonana we współpracy archeologa i antropologa, przebadanie ich i ponowny pochówek, dla którego godnym miejscem mógłby stać się obszar położony obok dawnego kościoła bernardyńskiego, czyli w bezpośrednim sąsiedztwie zamku. Oprócz zarysowanej wyżej kwestii, wykraczającej poza wąsko rozumiany program badań archeologiczno-architektonicznych, wskazaną jest kontynuacja badań terenowych obejmująca rozpoznanie stratygrafii na osi wschód–zachód poprzez przebadanie obszaru zawartego pomiędzy zachodnim murem magistralnym donżonu, a fosą zachodnią. Badania takie dałyby pełen krzyżowy przekrój przez obszar stanowiska (gdyż przekrój północ–południe został już uzyskany) i stały się uwieńczeniem dotychczasowych prac, a jednocześnie czyniłyby z Gołańczy jeden z gruntowniejszych rozpoznanych polskich zamków w ogóle. Na wskazanym odcinku rozwiązania wymaga także istotny problem architektoniczny związany ze zrealizowaną, bądź też tylko planowaną bramą, poprzedzoną przedbramem, której relikty udało się zidentyfikować w trakcie badań architektonicznych towarzyszących wykopaliskom. Kontynuacji wymagają wreszcie badania geomorfologiczne pozwalające osadzić obiekt w kontekście środowiska przyrodniczego.

BIBLIOGRAFIA

Cnotliwy E.

1995 *Badania weryfikacyjne późnośredniowiecznych siedzib obronnych w zachodniej części Pałuk*, [w:] A. M. Wyrwa (red.), *Studia i Materiały do Dziejów Pałuk*, t. 2: *Osadnictwo i architektura w rejonie Łekna we wczesnym średniowieczu*, Poznań, s. 321–373.

Ginter A.

2010 *Inwentaryzacja fotograficzna wieży mieszkalnej zamku w Gołańczy, pow. wągrowiecki, woj. wielkopolskie*, Łódź [maszynopis załączony do: T. Olszacki, A. Różański 2010].

Kąsinowski A.

1985 *Badania architektoniczne zamku w Gołańczy w województwie pilskim*, Poznań [maszynopis przechowywany w Regionalnej Izbie Tradycji przy Gminnym Ośrodku Kultury w Gołańczy].

Kittel P.

2010 *Raport z sondowań geologicznych w rejonie zamku w Gołańczy, gm. Wągrowiec, Łódź* [maszynopis załączony do: T. Olszacki, A. Róžański 2010].

Kodur E.

1952 *Zamek w Gołańczy*, Poznań [maszynopis pracy magisterskiej, w Regionalnej Izbie Tradycji przy Gminnym Ośrodku Kultury w Gołańczy].

Olszacki T., Róžański A.

2009 *Sprawozdanie z badań archeologiczno-architektonicznych przeprowadzonych na zamku w Gołańczy, pow. Wągrowiec, w miesiącach wrześniu-październiku 2009 roku, Łódź-Poznań* [maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu].

2010 *Sprawozdanie z archeologiczno-architektonicznych badań zamku w Gołańczy koło Wągrowca przeprowadzonych sierpniu 2010 roku, Łódź-Poznań* [maszynopis w archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu].

Skuratowicz J.

2001 *O najstarszych prywatnych zamkach w Wielkopolsce*, [w:] J. Wiesiołowski, J. Kowalski (red.), *Zamek i dwór w średniowieczu od XI do XV wieku. Materiały XIX Seminarium Mediewistycznego*, Poznań, s. 24–29.

2006 *Piętnastowieczne prywatne zamki w Wielkopolsce*, [w:] J. Wiesiołowski (red.), *Wielkopolska — Polska — Europa. Studia dedykowane pamięci Alicji Karłowskiej-Kamzowej*, Poznań, s. 153–162.

Strzałko M.

1997 *Pałace i dwory w dawnym województwie kaliskim*, t. 2, Warszawa

Wędzki A.

2001 *Okres staropolski*, [w:] A. Wędzki (red.), *Gołańcz. Z dziejów miasta i regionu*, Gołańcz, s. 10–65.

DAS SCHLOSS IN GOŁAŃCZA IN PAŁUKI IM LICHT DER NEUEREN UNTERSUCHUNGEN (SAISON 2009 UND 2010)

Zusammenfassung

Das Schloss in Gołańcza liegt im östlichen Teil der Stadt, am nördlichen Ufer des Smolary-Sees. Das Objekt kann man in zwei Zonen aufteilen: den von der nördlichen Seite liegenden Bereich der mittelalterlichen Residenz, das sog. obere Schloss, und das südlich von ihm liegende (heute nicht mehr existierende) untere Schloss, das später entstanden ist und vor allem wirtschaftliche Funktionen hatte. Infolge der Untersuchungen verifizierte man wesentlich die Annahmen über die räumlich-chronologische Planung der einzelnen Bauetappen und stellte die ursprüngliche Form des Geländes fest. Wir können heute für das Schloss in Gołańcza vier Phasen der Nutzung feststellen: Phase I (das spätmittelalterliche Schloss: um die Hälfte des XIV. Jahrhunderts — bis zur Jahrhundertwende des XV. zum XVI. Jahrhunderts); Phase II (zweites Viertel des XV. bis zum Ende des XV. Jahrhunderts); Phase III (Anfang des XVI. Jahrhunderts bis zum Jahre 1656); Phase IV (1656 bis zur Jahrhundertwende vom XVIII. zum XIX. Jahrhundert). Während der Ausgrabungen wurde auch ein Massengrab freigelegt, das man mit der Belagerung und Zerstörung des Schlosses assoziieren kann, die

höchstwahrscheinlich am 3.05.1656 stattgefunden haben. Während der Kämpfe wurde das ganze untere Schloss zerstört (verbrannt); man hat auch — wahrscheinlich mit Hilfe der Artillerie — den südlichen Teil der Schutzmauer zerstört, der nie wiederaufgebaut wurde.

An der hier besprochenen Fundstelle ist die Fortsetzung der Ausgrabungen empfohlen, die das Erkennen der Stratigraphie auf der Ost-West-Achse durch das Untersuchen des Bereiches zwischen dem Kerker und dem westlichen Graben ermöglichen würde. Solche Untersuchungen würden einen Querschnitt durch das Fundstellengelände ermöglichen (der Querschnitt Nord-Süd ist bereits vorhanden) und würden die bisherigen Untersuchungen krönen. Zugleich würde das Schloss in Gołańcza eines der am gründlichsten untersuchten polnischen Schlösser sein.

ADRESY AUTORÓW

mgr Tomasz Olszacki
CASTRUM ET TERRA Sp. z o.o.
ul. Szpitalna 1
92-207 Łódź

dr Artur Róžański
Instytut Prahistorii UAM
ul. Św. Marcin 78
61-809 Poznań

PIOTR KITTEL**WSTĘPNA INFORMACJA O WYNIKACH SONDOWAŃ
GEOLOGICZNYCH W REJONIE ZAMKU W GOŁAŃCZY,
GM. WĄGROWIEC, WYKONANYCH W 2010 ROKU**

Pod względem fizycznogeograficznym Gołańcz położona jest na Pojezierzu Chodzieskim, które przez Jerzego Kondrackiego (1998; 2002) wyróżnione zostało jako odrębny mezoregion o numerze 315.53. Mezoregion ten znajduje się w obrębie makroregionu Pojezierza Wielkopolskiego. Obszar znajduje się w zasięgu stadiału głównego zlodowacenia Wisły na przedpolu moren (sub)fazy chodzieskiej (S. Kozarski 1995). Jego powierzchnię budują przede wszystkim gliny zwałowe formujące płaską i falistą wysoczyznę morenową (B. Krygowski 2007). Urozmaicenie rzeźby obszaru wprowadza rynna subglacialna mająca swój początek właśnie w okolicach Gołańczy.

Zasadniczym celem badań geomorfologicznych w otoczeniu zamku w Gołańczy było:

- 1) wstępne poznanie wypełnienia fos zamkowych oraz rozpoznanie ich przebiegu,
- 2) wstępna rekonstrukcja pierwotnej morfologii i morfometrii formy, na której powstało założenie zamkowe.

W badaniach wykorzystano metodę kartowania geomorfologicznego i geologicznego. Kartowanie najbliższego otoczenia oraz podłoża zamku w Gołańczy przeprowadzono w dniach 23–27 sierpnia 2010 r. Dane litologiczne dotyczące budowy powierzchniowej obszaru stanowiska zostały rozpoznane serią 27-miu sondowań geologicznych przy użyciu ręcznej sondy geologicznej. W wierceniach użyto ręcznej sondy geologicznej Eijkelkamp, stosując cztery rodzaje świrdrów: 1) Edelmana typu kombi — do przewiercania osadów piaszczystych i gliniasto-piaszczystych, 2) Edelmana do glin i ilów — do przewiercania glin, 3) rurowy — do piasków przewodnionych oraz 4) żłobkowy — do przewiercania osadów mułkowych, organiczno-mineralnych i organicznych. Pomiary głębokości zalegania przewiercanych nawarstwień prowadzono z dokładnością 5 cm — w przypadku świrdrów Edelmana i 1 cm — 1 w przypadku świrdra żłobkowego. Opis nawiercanych osadów obejmował

informacje na temat: uziarnienia, zawartości części organicznych, próchniczności, barwy, wilgotności, genezy osadu oraz obecności części pochodzenia antropogenicznego (np.: ceramiki naczyniowej, gruzu ceglanego, zaprawy wapiennej, fragmentów szkła, tworzyw sztucznych i in.). Głębokość wykonanych wierceń wahała się od 1,4 do 4,5 m, przeważnie około 2,2–2,5 m.

Założono trzy podstawowe ciągi wierceń, które miały umożliwić wykonanie profilowania i przekrojów fos zachodniej, wschodniej i północnej. Ciąg zachodni stanowiły sondy: 1–6; wschodni — 7–14; północny — 15–17 i 22. Ze względu na wysoki stan wód gruntowych w sezonie 2010 r. nie było możliwe wykonanie wierceń w osiowych partiach fos, założone zostały zatem dodatkowe sondowania w miejscach współczesnych przejść. W fosie zachodniej założono wiercenie 21, a we wschodniej — 18. Ponadto wykonano dalsze sondowania w celu rozpoznania litologii bezpośredniego otoczenia donżonu, zwłaszcza na południe od niego — sondy 19 i 20, a także na północny wschód — 26. Jedno wiercenie (nr 27) zlokalizowano w osi rynny subglacialnej, zajętej obecnie przez równinę akumulacji biogenicznej, w celu poznania profilu osadów wypełniających tę rynnę. Wiercenie to dostarczyło również danych do porównania naturalnej sedymentacji osadów wypełniających zbiornik z osadami wypełniającymi sztuczne fosy zamkowe. Obserwacje litologiczne uzupełnione zostały o dane zadokumentowane w wykopach archeologicznych, zwłaszcza usytuowanych po południowej i północnej stronie założenia zamkowego. Wykopy po stronie południowej umożliwiły wgląd w powierzchniową budowę geologiczną obszaru zajętego przez zamek. Wkop po stronie północnej ukazał charakter osadów nasypowych w bliskim sąsiedztwie potencjalnej fosy północnej.

W świetle uzyskanych dotychczas wyników nawarstwienia stanowiące wypełnienie sztucznego rowu fosy z całą pewnością stwierdzono w obniżeniu po zachodniej stronie założenia zamkowego. Fosa wypełniona jest tam przez brunatne mułki organiczne i podścielone przez piaski organiczne z przewarstwieniami mułków organicznych. Na stokach osady te przechodzą szarobrunatne mułki organiczne. Nie udało się jednoznacznie ustalić pierwotnego położenia dna fosy, bowiem osady zadokumentowane w odwiercie 21 stanowią naturalne utwory organogeniczne równiny akumulacji biogenicznej wypełniającej rynnę subglacialną.

Po wschodniej stronie założenia (na zewnątrz od muru obwodowego) stwierdzono występowanie najprawdopodobniej naturalnych utworów biogenicznych akumulowanych w naturalnym zbiorniku wodnym. Jednak nie można wykluczyć obecności osadów biogenicznych wypełniających sztuczny rów (obniżenie) utworzone w starszych naturalnych osadach biogenicznych. Jednocześnie w sondach 8, 7 i 9 wystąpiły antropogeniczne utwory nasypowe nakrywające sekwencję osadów biogenicznych o nieznanym na obecnym etapie prac chronologii.

Po północnej stronie założenia zamkowego nie zadokumentowano utworów, które można uznać za osady akumulowane w obrębie sztucznego rowu fosy. Wystąpiły tam najprawdopodobniej wyłącznie osady biogeniczne powstałe w wyniku natu-

ralnej sedymentacji zachodzącej w zbiorniku jeziornym ewoluującym w kierunku mokradła.

Reasumując w świetle wykonanych wierceń istnienie fosy udało się z całą pewnością potwierdzić po zachodniej stronie założenia zamkowego. Była to fosa o szerokości około 20 m, której przebieg jest współcześnie dobrze czytelny w rzeźbie terenu. Trudno na obecnym etapie badań w sposób w pełni wiarygodny rekonstruować pierwotną głębokości fosy, ale mogła osiągać co najmniej 3,0 m. Wyjaśnienia wymaga zasięg fosy zachodniej od południa, bowiem, jak stwierdzono wyżej, w sondzie 21 wystąpiły naturalne utwory równiny akumulacji biogenicznej. Po północnej i wschodniej stronie założenia zamkowego z pewnością istniał naturalny zbiornik z akumulacją jeziono-torfowiskową. Trudno jednak metodą sondowań geologicznych stwierdzić lub wykluczyć istnienie w tym obszarze sztucznych wkopów fos.

W bezpośrednim sąsiedztwie założenia zamkowego po południowej jego stronie, tj. na plateau rozciągającym się w kierunku północnego brzegu jeziora Smolary, badano układ nawarstwień w wykopach archeologicznych oraz sondowaniami geologicznymi. Stwierdzono tutaj obecność różnowiekowych (szczegóły w opracowaniu archeologicznym) nawarstwień nasypowych przykrywających torfy i mułki organiczne przechodzące ku północy w zapiaszczone mułki organiczne i dalej poziom próchniczny gleby semihydrogenicznej. Subkopalny poziom gleby semihydrogenicznej stwierdzono w bezpośrednim sąsiedztwie południowej ściany donjonu. Zaś wkop fundamentowy południowego muru obwodowego rozcina subkopalne torfy. Strop utworów organicznych i organiczno-mineralnych znajduje się na rzędnej około 90,0–90,3 m n.p.m. Osady mineralno-organiczne akumulowane najprawdopodobniej na stoku zbiornika zadokumentowano także przy północno-wschodnim narożniku muru obwodowego (sonda 26). Wynika z tego, że mur obwodowy zamku zlokalizowany został w partii południowej w strefie sedymentacji utworów torfowiskowych, a w partii wschodniej i być może częściowo północnej na krawędzi zbiornika wodnego.

Podłoże założenia wstępnie rozpoznano w sondach zlokalizowanych najbliżej murów zamkowych, tj. przede wszystkim: 1, 15, 8, 19, 20. Podłoże to stanowi brunatna i brunatnoszara glina zwałowa, którą należy korelować ze zlodowaceniem Wisły. Gлина ta miejscami jest piaszczysta. Miejscami przykrywają ją piaski i piaski z żwirami najprawdopodobniej genezy stokowej. Analogiczne gliny stwierdzono w wierceniach zlokalizowanych na zachód od fosy zachodniej oraz na północ od mokradła ograniczającego pagórek zamkowy od północy. Po wschodniej stronie obszaru podmokłego podłoże budują piaski i piaski ze żwirami stokowe.

Założenie zamkowe zostało zlokalizowane najprawdopodobniej na „półwyspowym” fragmencie wysoczyzny morenowej o pierwotnej wysokości dochodzącej do 90,3–90,5 m n.p.m. Sąsiadująca wysoczyzna osiąga 93,0–94,0 m n.p.m. Pagórek zamkowy od południa zamykało (i zamyka współcześnie) rynna subglacialna zajęta przez jezioro Smolary oraz równinę akumulacji biogenicznej. Od wschodu, północnego wschodu i prawdopodobnie od północy pagórek ten ograniczało pierwotnie

zagłębienie bezodpływowe zajęte przez mokradło i wypełnione jeziorno-torfowiskowymi osadami biogenicznymi. Forma zajęta przez założenie zamkowe została odizolowana od wysoczyzny morenowej poprzez wykonanie sztucznego przekopu fosi od strony zachodniej.

WNIOSKI I KIERUNKI DALSZYCH BADAŃ GEOMORFOLOGICZNYCH

Celowym wydaje się rozpoznanie fosi zachodniej oraz weryfikacja istnienia fos północnej i wschodniej metodą odkrywek geologicznych, realizowanych w ramach wykopów archeologicznych. Odkrywki te dałyby również możliwość pobrania odpowiednich profili i próbek osadów do badań paleoekologicznych. Pozwoliłyby one na określenie warunków funkcjonowania fosi lub fos i zbadanie nawarstwień budujących równinę akumulacji biogenicznej oraz pobranie materiału do oznaczenia wieku tych utworów. Badaniom tym powinny towarzyszyć analizy paleoekologiczne rdzenia osadów biogenicznych pobranych z wypełnienia rynny subglacialnej. Dałyby one podstawę do zrekonstruowania tła przemian paleoekologicznych i paleogeograficznych środowiska założenia zamkowego. Badanie te muszą zostać uzupełnione o datowania bezwzględne osadów, przede wszystkim metodą radiowęglową. Potwierdzenia metodą odkrywek geologicznych (w obrębie wykopów archeologicznych) wymaga kwestia posadowienia murów donżonu i muru obwodowego oraz ich relacja do nawarstwień organicznych i organiczno-mineralnych wypełniających naturalny a zarazem pierwotny zbiornik jeziorno-torfowiskowy. Dałoby to możliwość pełniejszego osadzenia założenia zamkowego w warunkach pierwotnego środowiska, w szczególności rzeźby i zasięgu zbiornika lub zbiorników jeziorno-torfowiskowych.

BIBLIOGRAFIA

- Kondracki J.
1998 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
2002 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- Kozarski S.
1995 *Deglacjacja północno-zachodniej Polski: warunki środowiska i transformacji geosystemu (~20ka-10ka BP)*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 1.
- Krygowski B.
2007 *Mapa geomorfologiczna Niziny Wielkopolsko-Kujawskiej*, B. Krygowski (red.), Poznań.

EINE EINFÜHRENDE INFORMATION ÜBER ERGEBNISSE DER IM JAHRE 2010 DURCHGEFÜHRTEN GEOLOGISCHEN SONDIERUNG IN DER UMGEBUNG DES SCHLOSSES IN GOŁAŃCZA, GEM. WĄGROWIEC

Zusammenfassung

Die im Jahre 2010 durchgeführten geologischen Untersuchungen in der Umgebung des Schlosses in Gołańcza waren ein Teil der Feldforschungen, die an dieser Fundstelle seit 2009 realisiert wurden. Man hat drei Bohrungen gemacht, die das Anfertigen von Profilansichten und Aufrisse der West-, Ost- und Nordfestungsgräben ermöglichten. Zusätzliche Sondierungen wurden in der Nähe des Wohnturms ausgeführt. Aufgrund der Ergebnisse hat man mit Sicherheit nur in der Senkung auf der Westseite der Schlossgründung die Schicht festgestellt, die eine Auffüllung des Kunstgrabens war. An dieser Stelle war der Kunstgraben ca. 20 m breit und mindestens 3 m tief. Auf der Ostseite der Schlossgründung (auf der Außenseite der Umgebungsmauer) hat man das Auftreten von höchstwahrscheinlich natürlichen biogenen Spuren festgestellt, die in einem natürlichen Wasserbecken kumuliert wurden.

Auf der Nordseite hat man keine Spuren dokumentiert, die als kumulierte Rückstände im Bereich des Kunstgrabens angesehen werden könnten. Es sind dort höchstwahrscheinlich ausschließlich biogene Rückstände aufgetreten, die infolge einer natürlichen Sedimentation in einem sich zu einem Sumpf verwandelnden See entstanden sind. Aufgrund von den oben angeführten Angaben kann man annehmen, dass das Schloss höchstwahrscheinlich auf einem halbinselähnlichen Fragment einer Moränenhöhe gegründet wurde. Der Schlosshügel war (und ist) von der Südseite durch eine subglaziale Rinne geschlossen, in der sich der See „Smolary“ und eine Ebene mit biogener Akkumulation befinden. Von der Ost-, Nordost- und höchstwahrscheinlich von der Nordseite wurde der Hügel ursprünglich durch eine abflusslose Vertiefung begrenzt, in der sich ein Sumpf und biogene See- und Torfmoorrückstände befanden. Das vom Schloss eingenommene Gelände wurde von der Moränenhöhe durch den Kunstgraben von der Westseite isoliert. Die Forschungen sollen fortgesetzt werden.

ADRES AUTORA

dr Piotr Kittel
Katedra Badań Czwartorzędu
Instytut Nauk o Ziemi UŁ
ul. Kopcińskiego 31
90-142 Łódź
pkittel@geo.uni.lodz.pl

XII, POZNAŃ 2011
379–386

ALEKSANDRA ZIAREK, DANIEL ŻYCHLIŃSKI

**BADANIA WYKOPALISKOWE
PROWADZONE W ZWIĄZKU Z PRZEBUDOWĄ
DROGI WOJEWÓDZKIEJ NR 307
OD GRANICY MIASTA POZNANIA DO WĘZŁA ZAKRZEWO**

WSTĘP

Prace archeologiczne przy przebudowie drogi wojewódzkiej nr 307 na odcinku granica miasta Poznania–węzeł Zakrzewo, prowadzone były na zlecenie SKANSKA S.A. Ich zakres obejmował szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe na stanowiskach archeologicznych, z którymi przedmiotowa inwestycja wchodziła w bezpośrednią kolizję oraz nadzór bezpośredni nad odhumusowaniami prowadzonymi w sąsiedztwie znanych stanowisk, jak również prospekcję wszelkich prac ziemnych prowadzonych na tym odcinku drogi wojewódzkiej nr 307 (ryc. 1). W wyniku badań powierzchniowych oraz dzięki kwerendzie archiwalnej rozpoznano dziesięć stanowisk archeologicznych (H. Klunder 2008). Sześć z nich przeznaczono do badań wykopaliskowych a kolejne cztery: Wysogotowo, stan. 5 AZP 52-26/84; Wysogotowo, stan. 6 AZP 52-26/85; Wysogotowo, stan. 7 AZP 52-26/86; oraz Dąbrowa, stan. 28 AZP 52-26/89 objęte zostały nadzorami bezpośrednimi. Na tych ostatnich nie stwierdzono obecności konfliktu ich stref reliktowych z prowadzoną inwestycją. Badaniami na poszczególnych stanowiskach kierowały mgr Aleksandra Ziarek oraz mgr Ewa Witczak, natomiast nadzór bezpośredni nad robotami ziemnymi prowadził mgr Marcin Przybytek. Przedmiotowe badania prowadziła Archeologiczna Pracownia Badawcza „THOR” z Niechanowa.

OBSZAR BADAŃ I WARUNKI PRAC

Pod względem makroregionalnym obszar badań położony jest w obrębie mezoregionu Pojezierza Poznańskiego, które jest znacznych rozmiarów wysoczyzną dzielącą się na dalszych osiem mikroregionów. Badany odcinek drogi wojewódzkiej 307 znajduje

się tutaj w obrębie Równiny Poznańskiej (J. Kondracki 1994, s. 89). W zdecydowanej większości przypadków podłoże glebowe stanowił tu piasek luźny, miejscami jednak przemieszany z gliniastym, a nawet z niewielkimi płatami gliny morenowej.

Zakres przestrzenny prac była wyznaczony obustronnym pasem poszerzenia poboczy — w większości przypadków był to szerokość oscylująca w granicach kilkunastu metrów. Usuwanie warstwy humusu prowadzone było przy pomocy sprzętu ciężkiego w obecności archeologa. Niestety, ze względu na silną urbanizację terenu w bardzo wielu przypadkach przestrzeń reliktowa stanowisk archeologicznych została w znacznym stopniu zniszczona zarówno przez rowy odwadniające posadowione na obydwu poboczach, jak i sieć podziemnej infrastruktury medialnej (por. ryc. 5).

CHARAKTERYSTYKA STANOWISK ZBADANYCH WYKOPALISKOWO

Wysogotowo, stan. 8, AZP 52-26/87

Stanowisko położone na równinnym terenie wysoczyznowym. Jedyne swoją południową krawędzią stykało się z inwestycją. Podczas badań udało się zaobserwować wyłącznie jego skraj.

Przebadano tu łącznie 10 arów i odsłonięto 5 obiektów archeologicznych związanych z osadnictwem ludności kultury łużyckiej: 4 niewielkie jamy o nieokreślonych funkcjach oraz palenisko. Pozyskano materiał zabytkowy w postaci fragmentów ceramiki. Należy przyjąć, iż przestrzeń reliktowa tego stanowiska rozwija się w kierunku północnym od pasa kolizji.

Wysogotowo, stan. 2, AZP 52-26/63

Stanowisko położone na skraju małej doliny bezimiennego cieku, z ekspozycją na południowy zachód. W trakcie nadzoru ustalono, iż obiekty archeologiczne występują również na północ (po północnej stronie pasa jezdni) i na zachód od obszaru stanowiska (po zachodniej stronie cieku).

W trakcie prac przebadano 33 ary powierzchni odkrywając 28 obiektów, w większości związanych z osadnictwem początkowych faz wczesnego średniowiecza. Były to jamy o funkcjach nieokreślonych oraz dużych średnicach paleniska (ryc. 2). Pozyskano stosunkowo liczne ułamki naczyń glinianych. Stanowisko rozwijało swoją przestrzeń w kierunku południowym oraz północnym.

Dąbrowa, stan. 27, AZP 52-26/88

Stanowisko znajduje się częściowo na krawędzi małej doliny tego samego cieku, co wyżej opisane, a częściowo na wysoczyźnie. W części centralnej zostało zniszczone

Ryc. 2. Wysogotowo, gm. Tarnowo Podgórne, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 2.
Profil obiektu nr 2

Abb. 2. Wysogotowo, Gem. Tarnowo Podgórne, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 2.
Profil des Befundes Nr. 2

Fot./Photo A. Ziarek

przez rów melioracyjny. Jego powierzchnia została znacznie poszerzona na wschód i na zachód, ze względu na odkrycie w trakcie nadzorów bezpośrednich dalszych obiektów nieruchomych.

W trakcie prac zbadano łącznie obszar o powierzchni 41 arów (w tym poszerzenia), na której zarejestrowano 40 obiektów nieruchomych związanych z ludnością kultury łużyckiej: 39 jam gospodarczych oraz pojedyncze palenisko (ryc. 3). Natrafiono tu na znaczny zbiór fragmentów ceramiki, który umożliwił datowanie odsłoniętych pozostałości osadnictwa. Stanowisko ma zapewne swoją kontynuację w kierunku północnym.

Dąbrowa, stan. 18, AZP 52-26/53

Stanowisko położone na krawędzi małej doliny obecnie zmeliorowanego ciek. Obszar badań został rozszerzony na wschód i na zachód, w trakcie prac archeologicznych z powodu obiektów występujących już poza wcześniej wyznaczoną granicą stanowiska.

Ryc. 3. Dąbrowa, gm. Dopiewo, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 27. Profil obiektu nr 1
Abb. 3. Dąbrowa, Gem. Dopiewo, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 27. Profil des Befundes Nr. 1
Fot./Photo A. Ziarek

W efekcie prowadzonych prac badawczych odsłonięto obszar o powierzchni 14 arów i zadokumentowano 15 obiektów archeologicznych związanych z osadnictwem ludności kultury łużyckiej: 14 nieokreślonych jam osadowych (ryc. 4) oraz pojedynczy dołek posłupowy. W czasie eksploracji pozyskano serię szczątków naczyń glinianych. Stanowisko kontynuuje się w kierunku południowym.

Z powodu bliskości występowania obiektów archeologicznych na stanowiskach nr 27 i 18 oraz analogicznej charakterystyki chronologicznej materiałów zabytkowych (kultura łużycka) należy rozważyć potraktowanie obydwu stanowisk, jako pojedynczego kompleksu osadniczego.

Dąbrowa, stan. 16, AZP 52-26/89

Stanowisko położone na krawędzi małej doliny. Istniejąca droga przecinała jego centralną część. Badaniami objęto powierzchnię 40 arów, na których zaobserwowano i wyeksplorowano 73 obiekty archeologiczne: jamy o nieokreślonych funkcjach, pa-

Ryc. 4. Dąbrowa, gm. Dopiewo, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 18. Profil obiektu nr 10
Abb. 4. Dabrowa, Gem. Dopiewo, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 18. Profil des Befundes Nr. 10
Fot./Photo A. Ziarek

leniska oraz dołki posłupowe (ryc. 5). Relikty te powiązano z osadnictwem ludności kultury łużyckiej, z okresem wpływów rzymskich oraz wczesnym średniowieczem. Pozyskano tu liczny zbiór fragmentów ceramiki. Stanowisko „rozwija się” zarówno na północ, jak i południe od obszaru badań.

Dąbrowa, stan. 4, AZP 56-26/39

Stanowisko zlokalizowane na terenie równinnym. Kolidujące z przedmiotową inwestycją jedynie północnym krańcem.

Podczas badań zbadano obszar o powierzchni 7 arów i zarejestrowano 4 obiekty nieruchome nieokreślone kulturowo jamy osadowe. Nie pozyskano materiału zabytkowego. Główna część stanowiska, gdzie należy spodziewać się wzrostu frekwencji reliktyw osadnictwa znajduje się na południe od wykonanych odkrywek badawczych.

Ryc. 5. Dąbrowa, gm. Dopiewo, pow. poznański, woj. wielkopolskie, stan. 16. Plan obiektu nr 67
Abb. 5. Dąbrowa, Gem. Dopiewo, Kr. Poznań, Woi. Großpolen, Fstl. 16. Plan des Befundes Nr. 67
Fot./Photo A. Ziarek

PODSUMOWANIE

Pomimo stosunkowo ubogich i mało zróżnicowanych zbiorów zabytków ruchomych, które ograniczały się prawie wyłącznie do ułamków ceramiki naczyniowej, jak i w większości przypadków nielicznych serii obiektów archeologicznych, w wyniku badań prowadzonych przy przebudowie drogi wojewódzkiej nr 307, uzyskano jednak

pewne poszerzenie bazy źródłowej dla tej części Pojezierza Poznańskiego. Pozwoli to zapewne w korelacji z innymi najnowszymi odkryciami — przede wszystkim pochodzącymi z badań ratowniczych prowadzonych przy okazji budowy drogi ekspresowej S 11, na prowadzenie studiów nad przemianami osadniczymi zachodzącymi w tej części Wielkopolski.

BIBLIOGRAFIA

Kondracki J.

1994 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.

Klunder H.

2008 *Sprawozdanie z prospekcji przedwykopalskowej w związku z przebudową drogi wojewódzkiej nr 307. Odcinek Poznań–Zakrzewo*, Poznań [maszynopis w Archiwum Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków].

NOTGRABUNGEN AN DEM UMBAU DER WOJOWDSCHAFTSSTRASSE 307 AUF DER STRECKE VON DER GRENZE POZNAŃ BIS ZUR ZAKRZEWO-KREUZUNG

Zusammenfassung

Die Notgrabungen, die im Zusammenhang mit dem Umbau der Woi.sstraße 307 auf der Strecke von der Grenze Poznań bis zum Zakrzewo-Kreuz durchgeführt wurden, umfassten die Gem.n: Dopiewo und Tarnowo Podgórne im Kr. Poznań, Woi. Großpolen.

Die Notgrabungen umfassten breitflächige Ausgrabungen und direkte Aufsicht über Erarbeiten, die auf dieser Strecke der Woi.sstraße Nr. 307 vorgenommen wurden. Infolge von Untersuchungen der Oberfläche und dank der Sondierung wurden 10 Fundstellen erkannt, aus denen 6 zu Untersuchungszwecken ausgewählt wurden.

Während der Ausgrabungen wurde ein Gebiet von 145 Ar freigelegt, auf dem 165 Befunde entdeckt und erforscht wurden, die man mit der Lausitzer Kultur-Besiedlung verbinden kann, aus der Ära der römischen Einflüsse und des frühen Mittelalters.

ADRES AUTORÓW

mgr Aleksandra Ziarek

dr Daniel Żychliński

Archeologiczna Pracownia Badawcza „THOR”

ul. Długa 35A

62-220 Niechanowo

XII, POZNAŃ 2011
387–397

KRZYSZTOF NOWACZYK, DANIEL ŻYCHLIŃSKI

**WSTĘPNE SPRAWOZDANIE
Z ARCHEOLOGICZNYCH BADAŃ RATOWNICZYCH
PRZEPROWADZONYCH W ZWIĄZKU Z BUDOWĄ OBWODNICY
MIASTA MUROWANA GOŚLINA,
POW. POZNAŃSKI, WOJ. WIELKOPOLSKIE**

WSTĘP

Archeologiczne badania ratownicze związane z budową obwodnicy Murowanej Gośliny w ciągu drogi wojewódzkiej nr 196, finansowane ze środków firmy SKANSKA S.A. Oddział Budownictwa Drogowo-Mostowego w Poznaniu, były prowadzone w okresie od 20 lipca do 30 września 2010 roku przez Archeologiczną Pracownię Badawczą „THOR” z Niechanowa. Całością prac kierował mgr Krzysztof Nowaczyk, a z ramienia tejże firmy nadzorował je dr Daniel Żychliński — autorzy niniejszego przyczynku.

W trakcie weryfikacyjnych badań powierzchniowych poprzedzających realizację wspomnianej inwestycji drogowej, wykonanych w 2008 roku przez mgr H. Klundera ustalono, że w kolizję z planowaną trasą weszło 20 stanowisk archeologicznych (H. Klunder 2008, s. 7). W tej grupie większość stanowi 16 stanowisk nowoodkrytych, 4 były znane z wcześniejszych badań, ale tylko 2 stanowiska archiwalne zostały potwierdzone poprzez obecność na ich powierzchniach materiału ruchomego (H. Klunder 2008, s. 19). Biorąc pod uwagę stopień kolizji wspomnianych obiektów z planowaną obwodnicą oraz ilość zalegającego na ich powierzchni materiału zabytkowego, do badań wykopaliskowych zostało przeznaczonych 9 stanowisk (por. ryc. 1), a w przypadku 11 dalszych wyznaczono nadzór archeologiczny nad przebiegiem planowanych w ich obrębie prac ziemnych.

W wyniku przeprowadzonego przez dr D. Żychlińskiego nadzoru nad odhumusowaniem pasa inwestycji materiał zabytkowy odkryto jedynie na 2 stanowiskach, zakwalifikowanych do zbioru nie podlegającego szerokopłaszczyznowym badaniom wykopaliskowym, dodatkowo zlokalizowanych w bezpośrednim sąsiedztwie. Ze względu na stwierdzenie występowania w ich obrębie analogicznych elementów sta-

nowiących cmentarzysko ludności kultury pomorskiej, zostały one połączone i na podstawie ustaleń Powiatowego Konserwatora Zabytków funkcjonują obecnie, jako stanowisko Trojanowo 37+38, które następnie zakwalifikowane zostało do badań ratowniczych. W ten sposób liczba stanowisk preliminowanych do badań wykopaliskowych została zwiększona do 10.

POŁOŻENIE OBSZARU BADAŃ

Planowana inwestycja drogowa o długości 9 kilometrów, obwodząca od zachodu i północy miasto Murowana Goślina, przebiega przez obszar gmin Czerwonak i Murowana Goślina zlokalizowanych w powiecie poznańskim. W obrębie gminy Czerwonak do badań ratowniczych zostały wytypowane stanowiska: Bolechowo 28 (AZP 49-28/118) oraz Bolechowo 29 (AZP 49-28/119); natomiast na obszarze gminy Murowana Goślina preliminowano stanowiska: Mściszewo 41 (AZP 49-28/37), Mściszewo 57 (AZP 49-28/122), Trojanowo 35 (AZP 48-28/72), Trojanowo 36 (AZP 48-28/73), Trojanowo 37 + 38 (AZP 48-28/74 + 75), Trojanowo 40 (AZP 48-28/77), Trojanowo 41 (AZP 48-28/78) oraz Trojanowo 14 + 15 (AZP 48-28/53+54). Na planie zbiorczym (ryc. 1) odpowiadają im po kolei numery od 1 do 20.

Wspomniany obszar jest zlokalizowany w zachodniej części Wysoczyzny Gnieźnieńskiej w rejonie tzw. Pagórków Poznańskich, graniczących od zachodu z przełomowym odcinkiem Warty, określanym jako Poznański Przełom Warty. Na falistej morenie dennej zbudowanej z gliny, którą otaczają piaszczysto-żwirowe powierzchnie tak zwanych sandrów poznańskich. Większa część omawianego terenu występuje w obrębie utworzonej przez wody subglacjalne dolinie rzeki Trojaneki (por. P. Szukała, M. Rybka 2010, s. 3–4).

Okolice Bolechowa

Odkryte w rejonie Bolechowa stanowiska 28 i 29 są zlokalizowane na południowym odcinku trasy planowanej obwodnicy miasta Murowana Goślina. W obrębie wysoczyzny morenowej zbudowanej głównie z gliny zwałowej (P. Szukała, M. Rybka 2010, s. 8).

Badania na obydwu wspomnianych stanowiskach były prowadzone przez mgr Krzysztofa Nowaczyka w okresie od 20 lipca do 21 sierpnia 2010 roku. Na przebadanych obszarach stanowisk Bolechowo 28 i 29 o łącznej powierzchni 150 arów odkryto 143 obiekty archeologiczne datowane przeważnie na okres wpływów rzymskich i młodszy okres przedrzymski. Wspomniane relikty dawnego osadnictwa zostały powiązane głównie z kulturą przeworską. Wśród nich wyróżniono między innymi budynki naziemne oraz zagłębione, jamy o charakterze gospodarczym, negatywy po słupach, piec (ryc. 2) oraz paleniska.

Ryc. 2. Bolechowo, gm. Czerwonak, stan. 29. Obiekt 22. Profil S pieca

Abb.2. Bolechowo, Gem. Czerwonak, Fstl. 29. Befund 22. Süd-Profil von einem Ofen

Fot./Photo A. Woźniak

Na szczególną uwagę zasługuje grób ciałopalny bezpopielnicowy odkryty na stanowisku 28 w Bolechowie (ryc. 3). W jego inwentarzu stwierdzono obecność 2 przedmiotów wykonanych z żelaza: zapinki o konstrukcji późnolateńskiej oraz fragmentu klamry od pasa. Brak ceramiki oraz charakter omawianego grobu wskazuje dość jednoznacznie na jego powiązania z kulturą jastorfską (R. Wołągiewicz 1981, s. 194; D. Żychliński, M. Przybytek 2009).

Okolice Mściszewa

Przebadane stanowiska występujące w okolicy Mściszewa znajdują się w części środkowej planowanej trasy obwodzącej Murowaną Goślinę, na wzniesieniu zlokalizowanym w dolinie Trojanki, powstałym w wyniku akumulacyjnej działalności fluwiogłacialnej (Szukała, Rybka 2010, s. 8–9). Badaniami na stanowiskach 41 i 57 w Mściszewie przeprowadzonymi w okresie 25–30 września 2010 roku kierowali odpowiednio mgr mgr Tomasz Murzyński oraz Agata Woźniak.

Na przebadanych obszarach wspomnianych stanowisk o łącznej powierzchni 15,5 ara, stwierdzono obecność 3 obiektów archeologicznych. Palenisko i jamę o cha-

Ryc. 3. Bolechowo, gm. Czerwonak, stan. 28. Obiekt 5.
Grób ciałopalny bezpopielnicowy, widok od strony N

Abb. 3. Bolechowo, Gem. Czerwonak, Fstl. 28. Befund 5.
Leichenbrand-Grab, Ansicht von der Nordseite

Fot./Photo A. Woźniak

rakterze gospodarczym, które wystąpiły na stanowisku 41 można datować na późne fazy wczesnego średniowiecza, natomiast chronologię odkrytej na stanowisku 57 jamy o nieokreślonej funkcji ustalono na późne średniowiecze.

Okolice Trojanowa

Występowanie najbardziej intensywnego osadnictwa stwierdzono w rejonie Trojanowa, na północno-wschodnim odcinku budowanej obwodnicy Murowanej Gośliny, gdzie zlokalizowanych zostało 6 stanowisk archeologicznych położonych na krawędzi doliny rzeki Trojaneki. Badaniami wykopaliskowymi na przedmiotowych stanowiskach, prowadzonymi w okresie od 19 sierpnia do 22 września 2010 roku kierowały następujące osoby: Trojanowo 36 i 40 — mgr Tomasz Murzyński; Trojanowo 37 + 38 oraz 41 — mgr Lubomiła Nowaczyk; Trojanowo 35 oraz 14 + 15 — odpowiednio mgr mgr Agata Woźniak oraz Krzysztof Nowaczyk.

Ryc. 4. Trojanowo, gm. Murowana Goślina, stan. 41. Obiekt 3.
Pochówek zwierzęcy, widok od strony W

Abb. 4. Trojanowo, Gem. Murowana Goślina, Fstl. 41. Befund 3.
Tiergrab, Ansicht von der West-Seite

Fot./Photo K. Nowaczyk

W obrębie przebadanych obszarów omawianych stanowisk o łącznej powierzchni 143 arów stwierdzono występowanie reliktyw osadnictwa, których chronologia została ustalona od końca neolitu do okresu nowożytnego. Najwcześniejszą fazę zasiedlenia okolic Trojanowa reprezentują niektóre obiekty odkryte na stanowisku 41 datowane na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu. Rozdrobnienie występującego w ich wypełniskach materiału ceramicznego uniemożliwiło powiązanie z określoną kulturą archeologiczną. Wyróżniono tu między innymi jamy o charakterze gospodarczym oraz pochówki zwierzęce (ryc. 4).

Z ludnością kultury łużyckiej z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza zostało powiązanych 60 obiektów odkrytych na stanowiskach 14 + 15 i 40, wśród których występowały głównie jamy o charakterze gospodarczym oraz paleniska.

Na stanowisku 37 + 38 odkryto 15 grobów ludności kultury pomorskiej, głównie popielnicowych przykrytych kloszami (ryc. 5B). Zarejestrowanie obecności zwartych obstaw kamiennych w przypadku 3 obiektów pozwala uznać je za tzw. groby skrzynkowe (ryc. 5A). Wydaje się, że większa frekwencja grobów kloszowych na omawianej nekropoli przemawia za ustaleniem jej funkcjonowania na starszy okres przedrzymski (por. M. Kaczmarek 1995, s. 114).

Ryc. 5. Trojanowo, gm. Murowana Goślina, stan. 37 + 38. A. Obiekt 8. Rzut poziomy grobu skrzynkowego, widok od strony SW; B. Obiekt 6. Rzut poziomy grobu kloszowego, widok od strony N.

Abb. 5. Trojanowo, Gem. Murowana Goślina, Fundstellen 37 + 38.

A. Befund 8. Grundriss eines Kistengrabes, Ansicht von der Süd-West-Seite;

B. Befund 6. Grundriss eines Glockengrabes, Ansicht von der Nord-Seite

Fot./Photo L. Nowaczyk

Osadnictwo wczesnośredniowieczne było w okolicach Trojanowa reprezentowane przez 27 obiektów odkrytych na stanowiskach 35 i 36. Wśród nich występowały przeważnie jamy o charakterze gospodarczym, a na stanowisku Trojanowo 36 zlokalizowano dodatkowo 3 dymarki (ryc. 6). Z uwagi na brak materiału datującego trudno określić chronologię wspomnianych dymarek. Niewykluczone, że należy je

Ryc. 6. Trojanowo, gm. Murowana Goślina, stan. 36. A – obiekt 14. Rzut poziomy dymarki, widok od strony W. B – obiekty 14 i 19. Profile S dymarek.

Abb. 6. Trojanowo, Gem. Murowana Goślina, Fstl. 36. A – Befund 14. Grundriss eines Schmelzofens, Ansicht von der West-Seite. B – Befunde 14 und 19. Süd-Profile von Schmelzöfen
Fot./Photo A. Woźniak

powiązać z odkrytymi na omawianych stanowiskach relikdami wczesnośredniowiecznego osiedla. Obiekty związane z wytwarzaniem żelaza występują na niektórych podobnie datowanych osadach (por. M. Dulinicz 2001, s. 153-157).

W rejonie Trojanowa zarejestrowano także obecność elementów nowożytnych, które były odkrywane na wszystkich wymienionych wyżej stanowiskach.

PODSUMOWANIE

Przedstawione powyżej wstępne wyniki archeologicznych badań ratowniczych w rejonie Murowanej Gośliny w znaczący sposób powiększają bazę źródłową do studiów nie tylko nad przemianami osadniczymi omawianego regionu, lecz także nad pradziejowym oraz wczesnośredniowiecznym osadnictwem w Wielkopolsce, tym bardziej, że prawie wyłącznie dotyczą stanowisk nowoodkrytych. Pozyskany w trakcie niniejszych prac ratowniczych materiał zabytkowy jest obecnie opracowywany, a otrzymane wyniki i wnioski natury syntetycznej zostaną przedstawione zapewne już w przyszłym roku w ramach zbiorczej monografii poszczególnych stanowisk zbadanych w trakcie budowy obwodnicy Murowanej Gośliny.

BIBLIOGRAFIA

Dulinicz M.

2001 *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej*, Warszawa.

Kaczmarek M.

1995 *Kwestia wydzielenia tzw. kultury grobów kloszowych w Wielkopolsce*, [w:] T. Węgrzynowicz, M. Andrzejowska, J. Andrzejowski, E. Radziszewska (red.), *Kultura pomorska i kultura grobów kloszowych. Razem czy osobno?*, Warszawa, s. 111–126.

Klunder H.

2008 *Sprawozdanie z prospekcji przedwykopaliskowej w związku z budową obwodnicy m. Murowana Goślina (w ciągu drogi wojewódzkiej nr 196)*, Poznań [maszynopis w Archiwum Powiatowego Konserwatora Zabytków w Poznaniu].

Szukała P., Rybka M.

2010 *Opracowanie geomorfologiczne otoczenia skupisk stanowisk archeologicznych: Bolechowo nr 28 i 29, gm. Czerwonak; Mściszewo nr 41 i 57, gm. Murowana Goślina; Trojanowo nr 35, 36, 37 + 38, 40, 41, 14 + 15, gm. Murowana Goślina zlokalizowanych na trasie przebiegu drogi nr 196 — obwodnicy miasta Murowana Goślina*, Poznań [maszynopis w Archiwum Archeologicznej Pracowni Badawczej „THOR” w Niechanowie].

Wołagiewicz R.

1981 *Kultura jastorfska. Grupa nadodrzańska*, [w:] J. Wielowiejski (red.), *Prahistoria ziem polskich*, t. V, Wrocław, s. 192–196.

Żychliński D., Przybytek M.

2009 *Grób ciałopalny ludności kultury jastorfskiej z Grodziszcz, pow. Świebodzin, woj. lubuskie, stan. 12*, „Archeologia Środkowego Nadodrza”, t. VI, s. 199–213.

**EIN VORLÄUFIGER BERICHT AUS DEN NOTGRABUNGEN,
DIE IM ZUSAMMENHANG MIT DEM BAU EINER RINGSTRASSE
UM DIE STADT MUROWANA GOŚLINA (KR. POZNAŃ, WOJ. GROSSPOLEN)
DURCHGEFÜHRT WURDEN**

Zusammenfassung

Die Notgrabungen wurden im Zusammenhang mit dem Bau einer Ringstraße um die Stadt Murowana Goślina vom 20.07.2010 bis zum 30.09.2010 durchgeführt. Die Bauinvestition ist 9 km lang, Kr.t die Stadt Murowana Goślina von der westlichen und nördlichen Seite ein und führt durch die Gem.n Czerwonak und Murowana Goślina im Kr. Poznań.

In der Nähe von Bolechów wurden zwei Fundstellen lokalisiert, wo man insgesamt die Fläche von 150 Ar untersucht hatte und 143 Befunde freilegte, die meistens in die Periode der Einflüsse Roms fielen sowie in die frühe vorrömische Zeit datiert wurden und mit der Besiedlung der Przeworskultur (Gebäude über der Erde und in der Erde vertieft, Gruben, die von Wirtschaftsnutzung zeugen, Pfostengruben, Ofen, Brandplätze und ein Grab der Jastorfkultur) einherging.

In der Nähe von Mściszewo wurden die Fundstellen Nr. 41 und 57 mit einer Gesamtfläche von 15,5 Ar untersucht, wo man 3 Befunde feststellen konnte, die in das frühe und späte Mittelalter datiert wurden (Gruben mit unbestimmten Funktionen).

Die intensivste Besiedlung wurde in der Nähe von Trojanów festgestellt, wo 6 Fundstellen lokalisiert wurden. Man hat dort die Fläche von insgesamt 143 Ar untersucht und festgestellt, dass sich dort Siedlungsrelikte befinden, die chronologisch seit dem Ende des Neolithikums bis zur Frühen Neuzeit situiert wurden (Gruben, die von der wirtschaftlichen Nutzung zeugen, Tierbestattung, Brandplätze und 15 Glockengräber der Bevölkerung aus der Pommerschen Kultur).

Das infolge der Notgrabungen gewonnene historische Material wird nun untersucht und die Ergebnisse der Untersuchung werden publiziert.

ADRES AUTORÓW

mgr Krzysztof Nowaczyk
dr Daniel Żychliński
Archeologiczna Pracownia Badawcza „THOR”
ul. Długa 35A
62-220 Niechanowo

Część 3

Z ŻYCIA ODDZIAŁU SNAP W POZNANIU

XII, POZNAŃ 2011
399–404

Z ŻAŁOBNEJ KARTY

PANI ALA

PEŁNA ENTUZJAZMU, TAKA POZOSTANIE

Życzliwa, zawsze „w drodze”... Odeszła cicho, cichutko, nikomu nie chcąc robić sobą kłopotu. Do końca nie dawała poznać, że cierpi, zresztą byliśmy pewni, że miewa się nieźle, skoro popalała. Ciągłe powraca pytanie: — Co tam chłopaczki, chodźcie zapalić! — zachęcała i kiedy nie było popielniczki strzepywała popiół do pudełka z zapalnikami. Lubiła dobrze pokawkować i właśnie wtedy dopytywała, doradzała i przypominała, jak „dawniej” bywało, np. na „szlaku” grodzisk Wielkopolski lub wczoraj przy ul. Szewskiej w Poznaniu, gdzie ryją, materiał się sypie, a... To „a” było początkiem rozmowy o kopaniu i archeologii (— Tak mnie nauczono, kochaneczku. Wszystko dokładnie zbierać, bo nie wiadomo, co będzie pod spodem), do tego anegdota i troska, nie ciekawość (o jaką bywała podejrzewana) o sprawy kolegów i znajomych. Niektórzy traktowali ją, jak dobrą Ciocię, która pocieszyła kiedy trzeba lub kazała machnąć ręką i dalej robić swoje. Zawsze trzymała z młodymi. W przypływie dobrego humoru mówiła z uśmiechem: - Nie myśl sobie, że zawsze byłam taka stara!

BEZ TYTUŁÓW NAUKOWYCH

Była dla nas kopalnią wiedzy, przykładem sumienności i dokładności (do bólu). Z zaangażowaniem wykonywała brudną robotę w terenie, podczas opracowania i przygotowywania publikacji (m. in. *Studiów i materiałów do osadnictwa Wielkopolski wczesnohistorycznej* — kiedy toczyła „walki” z ówczesną cenzurą). Zawsze w drugim szeregu wielkich i małych spraw naukowego środowiska Poznania, gdzieś z tyłu — i tak było do 30 września 2010 r.

ALINA ŁOSIŃSKA (1936–2010)

Pracownik Instytutu Archeologii i Etnografii PAN, uczestniczka badań milenijnych, doskonała rysownicza-dokumentalistka, wytrawny i wymagający terenowiec, żona prof. dr hab. Władysława Łosińskiego, archeologa-mediewisty; mama bliźniaczek Marii (nazywanej Agatą) i Moniki. Etnografka i archeolog, posiadająca gruntowną wiedzę źródłową z zakresu etnografii ziem polskich oraz wczesnego i późnego średniowiecza Wielkopolski (którą chętnie się dzieliła na co dzień).

W POZNANIU

Urodziła się w 1936 r. i tutaj z rodziną szczęśliwie przeżyła wojnę i okupację niemiecką. Wychowała się na Jeżycach i z Grodem Przemyśla, nie licząc okresu wrocławskiego, związała się na całe życie. Była absolwentką Liceum Ogólnokształcącego im. Kludy Potockiej. Po maturze rozpoczęła studia na Uniwersytecie Poznańskim,

na „nowej” historii kultury materialnej. Po trzecim roku wybrała etnografię i chcąc kontynuować naukę musiała wyjechać do Wrocławia. W 1957 r. na tamtejszym uniwersytecie, na podstawie własnych etnograficznych badań terenowych, obroniła pracę magisterską (*Budownictwo drewniane Opolszczyzny lewobrzeżnej*). Mogła iść dalej w etnografię, jednak...

WYBRAŁA ARCHEOLOGIE

W latach 1955–1958 uczestniczyła w wykopaliskach na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Międzyrzeczu i, tak naprawdę, wtedy na dobre zaczęła się jej żywota przygoda. Zanim przyjęła się do swojej macierzystej instytucji, której pozostała wierna przez kilkadziesiąt lat (1959–1992; a właściwie do końca), krótko pracowała w Polskim Towarzystwie Turystyczno-Krajoznawczym w Poznaniu.

Międzyrzecz, Daleszyn, Poniec, Kędrzyno, Bardy, Świelubie — to wykopaliskowe kamienie milowe Zmarłej, nie licząc sondaży w ramach weryfikacji grodzisk. W terenie i podczas prac gabinetowych nie żałowała czasu i zdrowia. Kiedy było trzeba stawała, jak żołnierz nie oddawała wykopu lub rysunku nie bacząc na kaprysy pogody, warunki socjalne czy aprowizację. Wielu podziwiało Państwa Łosińskich, którzy w latach 70. wieku XX jechali kopać z małymi córkami.

ŚWIELUBIE

W 1974 r., w jedną z upalnych niedziel, podczas prowadzonych badań archeologicznych w Dębczynie, koło Białogardu (na stan. 3), prof. Jan Żak, kierownik Katedry Archeologii UAM, zarazem szef ekspedycji, zabrał nas na objazd po stanowiskach. Dzięki pomysłowemu kierowcy wszyscy weszli do „Nyski”. Do Bard zjechaliśmy w momencie, kiedy tamtejsze kierownictwo z dziewczynkami pakowało się przy motocyklu nad morze. Nie pojechali. Najpierw gościna, potem „wizja lokalna” na cmentarzysku kurhanowym, pokaz eksponatów w bazie, oglądanie planów i dyskusje. Agata i Monika bawiły się, acz coraz bardziej nerwowo zerkały w naszym kierunku. Wybiegały i dokładały swoje rzeczy do pakunków na plażę. Potem Mamie szeptały coś do ucha. Pani Ala przytulała je, prosząc by grzecznie słuchały o czym mówią starsi. A „oni” gadali prawie do 15:00 lub dłużej, do tego objedli z lepszego prowiantu wycieczkowego. W następne niedziele lało!

WIELKOPOLSKA, ZIEMIA LUBUSKA, KUJAWY, POMORZE

Tymi regionami interesowała się w okresie od schyłku starożytności do późnego średniowiecza i — jak było trzeba — nowożytności. Współpracowała z Zofią i Stanisławem Kurnatowskimi, Edwardem Dąbrowskim, Bożeną i Wojciechem Dziedu-

szczykami, Michałem Brzostowiczem, Teresą Krysztofiak, Kingą Zamelską-Monczak i Michałem Karą (por. *Wspomnienie pośmiertne o Alinie Łosińskiej*, Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski, t. IV, 2010, s. 253-257). Oczywiście, dzielnie wspierała męża. Do tego robiła kwerendy archiwalne i muzealne i działała w wielu programach naukowo-badawczych. Na swój sposób była wszędzie i pomagała każdemu, kto miał jakiegokolwiek kłopoty, nie tylko badawcze.

„— BYŁA KOCHANĄ

I kochającą Mamą, która „trzymała” dom – w czasach mojego „kartkowego” dzieciństwa, mimo pustych półek sklepowych, do domu wracała z siatkami pełnymi smakołyków. Tak było też później. Przede wszystkim nauczyła nas życiowej samodzielności. Dla Krystiana, mojego syna [jedyne wnuka — przyp. aut.], miała serce na dłoni. Często wybierali się na długie sobotnie wyprawy i spotkania z ciekawymi ludźmi, pokazywała mu ważne, nie tylko dla historii Poznania, miejsca sprzed wieków i komentowała — mówi Maria Zielewicz”.

OGŁAŁA DZIENNIK TV

Musiała dowiedzieć się o pogodzie i ciśnieniu na następny dzień oraz „przerzucała” kanał na ulubiony serial. Przy pracach domowych słuchała radia. Zanim dopadła ją osteoporoza na drutach robiła córkom czapki, szaliki i kolorowe swetry. Cóż, znała się przecież na tekstyliach, jednak za dużo o tym nie rozmawiała (A. Urbańska, K. Myczkowski, M. Klichowska, *Wytwórczość włókiennicza średniowiecznego Międzyrzecza*, Poznań 1964). Ten pożółkły, niestarannie porozcinany egzemplarz dostałem od Pani Ali po przeprowadzce z siedziby Oddziału PAN przy ul. Zwierzynieckiej: — Masz, może się Tobie przydadzą moje szmatki albo daj komuś. Nie dałem, mam, zaglądam, Pani Alu.

Dużo czytała, przede wszystkim książki o tematyce archeologicznej i związane z etnografią.

PO PRZEJŚCIU NA EMERYTURĘ

Nie zwalniała. Szybko nauczyła się obsługi komputera. Cały wolny czas dawała powiększającej się rodzinie i nauce, a jak trzeba nauce i rodzinie. Nadal pomagała podczas badań weryfikacyjno-sondażowych w „starych kątach” (rejon Kórnika, Międzyrzecza, tereny nadobrzańskie); nadal wspomagała zespoły redakcyjne; nadal dzieliła się doświadczeniem i niepotrzebnymi „gratami” wykopaliskowymi (ekspedycja na poznańskim Ostrowie Tumskim odziedziczyła szpile, kilka szpachelek i długą taśmę parcianą) i...

DO KOŃCA PRACOWAŁA

Spieszyła się. Jednak bezlitosna choroba nie dała Jej żadnych szans. Nie zdążyła skończyć książki o wielkopolskich starożytnościach i archeologach, których „odgrzebywała” w archiwach, z którymi pracowała lub nie mogła już kopać.

NA JUNIKOWSKIM CMENTARZU

Żegnaliśmy ją w słońcu, z Rodziną, przyjaciółmi, znajomymi i ich bliskimi (nie tylko z kręgów archeo). Podczas słów, jakie mówi się nad mogiłą i wspomnień, które wypływały poniewczasie, każdy przywoływał swoje... Niewysoka, energiczna, uważne patrząca przez okulary, spinająca zapisane drobnym pismem karteluszek (do początku września 2010 r. zawsze coś uzupełniała), z książkami i nie lubianą komorą, przez którą łąpała dom, córki i kolegów z pracy. W lecie zdążyła na „obchód” po dziurach

przy gotyckim kościele Najświętszej Marii Panny, ul. ks. I. Posadzego na Ostrowie Tumskim i potem za Cybiną, na Śródcie obiecując, że...

Szkoda, że nie przyjdzie Pani na wykop, nie pokaże na coś szczególnego w profilu, nie poprosi Krystiana, by poczęstował wszystkich cukierkami, a potem nie pójdzie z nim do katedry, na chwilkę lub dwie. Ale wierzę, że jak będzie trzeba, przytrzyma Pani taśmę podczas najważniejszego pomiaru po tamtej stronie, prawda?

Andrzej Sikorski

HENRYK MACHAJEWSKI

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI ODDZIAŁU STOWARZYSZENIA NAUKOWEGO ARCHEOLOGÓW POLSKICH W POZNANIU W ROKU 2010

W roku 2010 Zarząd Oddziału SNAP w Poznaniu prowadził działalność w składzie wybranym podczas zebrania wyborczego w dniu 19 maja 2010 r. Władze Oddziału tworzą:

1. Henryk Machajewski (prezes)
2. Ewa Bugaj (wiceprezes)
3. Maciej Przybył (sekretarz)
4. Anna Wrzesińska (skarbnik)
5. Agnieszka Krawczewska (członek)
6. Maurycy Kustra (członek)

Komisję Rewizyjną stanowią: Artur Sobucki, Jarmila Kaczmarek, Andrzej Krzyszowski. Liczba członków w roku 2010 wynosiła 92 osoby.

Nasza działalność w roku 2010 rozwijała się na kilku płaszczyznach. Jej intensywność była odzwierciedleniem potrzeb a zarazem konieczności reagowania na konkretne bieżące wydarzenia mające miejsce w naszym środowisku. Wiele zamiarów weryfikowały jednak ograniczone możliwości finansowe naszego Stowarzyszenia.

1. Działalność wydawnicza — kontynuowano wydawanie dotychczasowych tytułów.

1.1. Ukazał się kolejny tom „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych”, tom 11 (format B5), ss. 272.

1.2. Na końcowym etapie redagowania znajduje się kolejny tom 12 „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych”.

1.3. Ukazał się kolejny tom „Funeraliów Lednickich” pt. Tak więc po owocach poznacie ich (format B5), tom 12, ss. 400.

1.4. Ukazał się kolejny tom „Wielkopolskiego Biuletynu Konserwatorskiego”, t. IV, ss. 260.

2. Organizacja konferencji

2.1. Współorganizowanie 13 spotkania w ramach „Funeralia Lednickie”, Ostrów Lednicki 12–13 maja 2010 r. Organizatorami spotkań z ramienia OP/SNAP są Anna i Jacek Wrzesińscy oraz Wojciech Dzieduszycki.

2.2. Współorganizowanie V „Festiwalu Kultury Słowiańskiej i Cysterskiej” w Łądzie nad Wartą, Łąd, 6–7 czerwiec 2010 r. Z ramienia OP/SNAP w pracach związanych z Festiwalem uczestniczyli: Jacek Wrzesiński, Michał Brzostowicz, Piotr Pawlak, Maciej Przybył.

3. Wykłady

3.1. „Cmentarzisko ludności kultury wielbarskiej w Gronowie, pow. Drawsko, na Pomorzu Zachodnim” — dr Henryk Machajewski, 6 maja 2010 r. — około 40 słuchaczy.

3.2. „Kodeks postępowania członków Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich”, 12 styczeń 2010 r.

3.3. „Funkcja Powiatowego Konserwatora Zabytków w Poznaniu” — mgr Agnieszka Krawczewska (50 słuchaczy).

4. Zebrania Oddziału Poznańskiego SNAP

4.1. Zebranie 12.01.2010 r., sprawy bieżące, zwłaszcza wydawnicze, a także wykład (por. 3.2).

4.2. Zebranie 21.01.2010 r. sprawy bieżące, zwłaszcza przygotowanie się do Walnego Zjazdu Delegatów Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich w Szczecinie.

4.3. zebranie 3.11.2010 r., sprawy bieżące oraz wykład mgr Agnieszki Krawczewskiej (por. 3.3).

5. Sprawy organizacyjne

5.1. Niektóre prace wykopaliskowe prowadzone przez członków Stowarzyszenia obsługiwał od strony finansowej nasz Oddział.

5.2. Prowadzono sprzedaż, w tym także wysyłkową, publikacji ukazujących się pod auspicjami OP/SNAP.

5.3. OP/SNAP występował do Urzędu Marszałkowskiego Województwa Wielkopolskiego o dofinansowanie wydania „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych” oraz publikacji poświęconej prof. dr. hab. Józefowi Kostrzewskiemu.

5.4. OP/SNAP prowadził współpracę z Wielkopolskim Wojewódzkim Urzędem Konserwatorskim w Poznaniu. Owa współpraca dotyczyła prowadzenia przez członków naszego Stowarzyszenia archeologicznych badań wykopaliskowych w Gołańczy, pow. Wągrowiec, Kotłowie, pow. Ostrzeszów przeprowadzenie weryfikacji badań powierzchniowych w różnych częściach Wielkopolski. Urząd Wojewódzkiego Konserwatora dofinansowywał także analizy specjalistyczne związane z badaniami cmentarzyska w Dziekanowicach nad Jeziorem Lednickim.

5.5. OP/SNAP występował do Starostwa Poznańskiego o dofinansowanie wydania „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych”.

KOMENTARZ

W związku z zaprezentowaną działalnością OP/SNAP w 2010 r. naświetlenia wymaga przynajmniej kilka kwestii. Oddział nasz, jak się wydaje, prowadzi stosunkowo dynamiczną działalność wydawniczą. Szczególną uwagę skupiamy do regularnym wydawaniu dwóch najważniejszych pozycji, a mianowicie „Wielkopolskich Sprawozdań Archeologicznych” oraz „Funeralni Lednickich”.

W 2010 r. odbył się XXI Walny Zjazd Delegatów Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich (Szczecin, 18–19 czerwiec 2010 r.). Oddział Poznański reprezentował Jacek Wrzesiński, Andrzej Michałowski, Ewa Bugaj, Jacek Wierzbicki i Henryk Machajewski. Na Zjeździe podejmowano dyskusje o roli prywatnych firm archeologicznych w procesie realizacji wielopłaszczyznowych prac wykopaliskowych. Powołano specjalną komisję składającą się z członków SNAP, w celu ochrony interesów firm prywatnych, a także podejmowania rozmów zwłaszcza z przedstawicielami Polskiej Akademii Nauk, najbardziej intensywnie przeciwstawiającej się działalności owych firm. Do tej Komisji, która odbyła już we wrześniu 2010 r. pierwsze organizacyjne zebranie, wybrano: prof. dra hab. Grzegorza Domańskiego, dra hab. Artura Błazejewskiego, dra Henryka Machajewskiego, dra Andrzeja Michałowskiego, mgr Alinę Jaszewską, mgr Jacka Wrzesińskiego, mgr Andrzej Gołębnika. Z innych ustaleń warto odnotować wprowadzenie, po dyskusji, poprawki do Statutu SNAP (pełen tekst znajduje się internetowej stronie Zarządu Głównego SNAP). Jednocześnie rozpoczęto dyskusję nad „Zasadami postępowania członka SNAP”, przy czym jej kontynuacja, po zasięgnięciu opinii z poszczególnych oddziałów SNAP-u, prowadzono jeszcze jesienią 2010 r. Jej finałem będzie uchwalenie „Kodeksu Etyki Zawodowej Archeologa”.

Toczy się także dyskusja nad stworzeniem systemu ochrony dziedzictwa archeologicznego. Zagadnienie wyjątkowo złożone tak pod względem prawnym, ale przede wszystkim logistycznym.

Zwracamy uwagę na reaktywację czasopisma pt. „Zapiski Archeologiczne”, którego treść jest dostępna na stronie internetowej. Obecnie pismo to, mające w wielu aspektach charakter biuletynu informacyjnego SNAP, znajduje się pod właściwą redakcją Aliny Jaszewskiej z Oddziału Lubuskiego SNAP. Z ramienia naszego Oddziału osobą delegowaną do zamieszczania informacji o działalności OP/SNAP w tym biuletynie jest dr Andrzej Michałowski.

Podsumowując, działanie Oddziału Poznańskiego, wspierane przez Urząd Marszałkowski, Wielkopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu, a przede wszystkim członków naszego Stowarzyszenia, jest kontynuowane i rozwijane w różnych kierunkach. Oddział Poznański SNAP dąży jednocześnie do nawiązania współpracy ze Starostwem Poznańskim.

W imieniu Zarządu Oddziału składam serdeczne podziękowania wszystkim, którzy przyczynili się do owocnej działalności naszego Stowarzyszenia.

ARTUR RÓŻAŃSKI

LEDNICKI ORZEŁ PIASTOWSKI 2011 DLA PROFESORA JERZEGO STRZELCZYKA

13 maja 2011 roku już po raz trzeci już odbyła się uroczystość wręczenia nagrody Lednickiego Orła Piastowskiego. Tym razem ceremonia miała miejsce w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, gdzie uhonorowano nią Profesora Jerzego Strzelczyka. Ten wybitny poznański mediewista został trzecim po Prof. Gerardzie Labudzie i Prof. Zofii Kurnatowskiej laureatem tego niezwykle cennego wyróżnienia.

Nagroda ta ustanowiona została przez Zarząd Województwa Wielkopolskiego, z inicjatywy Dyrektora Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy. Przyznawana jest, co roku przez Marszałka Województwa Wielkopolskiego za wybitne osiągnięcia w dziedzinie badań naukowych i upowszechniania wiedzy o roli dynastii piastowskiej w historii Polski i Europy oraz ochrony piastowskiego dziedzictwa kulturowego. Laureat zostaje wyłoniony spośród zgłoszonych kandydatów przez siedmioosobową Kapitułę w składzie: Abp Józef Kowalczyk, Metropolita Gnieźnieński, Prymas Polski, Abp Henryk Józef Muszyński, Metropolita Gnieźnieński, Prymas Polski Senior, Abp Stanisław Gądecki, Metropolita Poznański, Prof. dr hab. Bronisław Marciniak, Rektor Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Prof. dr hab. Andrzej Marek Wyrwa, Dyrektor Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, Aleksander Starzyński, Wielkopolski Wojewódzki Konserwator Zabytków, Prof. dr hab. Krzysztof Mikulski, Prezes Polskiego Towarzystwa Historycznego, Prof. dr hab. Zbigniew Kobyliński, Prezes Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich oraz Jacek Wrzesiński, Sekretarz Kapituły. Kandydatura tegorocznego laureata została zgłoszona przez Prezesa poznańskiego oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego prof. Józefa Dobosza.

Trudno przecenić wkład tegorocznego Laureata w poznanie dziejów Słowiańszczyzny i najstarszej historii Państwa Piastowskiego. Prof. J. Strzelczyk jest autorem ponad tysiąca publikacji oraz 25 książek i przez całą swą naukową karierę związał

się z poznańskim Uniwersytetem, pokonując tutaj wszystkie szczeble kariery. Wśród wielu nagród i wyróżnień otrzymanych przez Profesora niewątpliwym wyróżnieniem stała się również wręczona w ostatnim czasie Nagroda Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej (tzw. Polski Nobel) za książkę *Pióro w wątłych dłoniach*. O twórczości kobiet w dawnych wiekach. *Początki* (od Safony do Hroswity).

Profesor Jerzy Strzelczyk jest z pewnością jednym z tych historyków, z którego dokonań archeolodzy średniowiecza korzystają niezwykle często i chętnie. To właśnie ta interdyscyplinarność badawcza laureata sprawiła, iż na uroczystość wręczenia nagrody obok historyków stawiała się cała rzesza archeologów chcących złożyć gratulacje Profesorowi.